

६१
शुद्धमयजुर्वेदसंहिता

श्रीदौलतरामगौडेन
'प्रकाश' टिप्पण्या समलंकृत्य सम्पादिता

चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी

शिवाराधन से विशेष लाभ—

रुद्राध्यायी वसेद् यत्र ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
न तत्र क्षुत्पिपासाद्या दुर्मिक्षं व्याधयोऽपि च ॥
अनपत्यत्वनाशार्थं स्वस्वलाभार्थसिद्धये ।
सर्ववर्णैश्च कर्तव्यो रुद्रजाप्यः प्रयत्नतः ॥

(विधानपारिजात)

भूमिका

कलौ माध्यन्दिनी शाखा कलौ चण्डीविनायकौ

वेदप्रशंसा आदि का महत्त्व

वेदमेव सदाभ्यस्येत्तपस्तप्यन्दिजोत्तमः । वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः
परमिहोच्यते ॥ योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् । स जीवन्नेव
शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ चातुर्वर्ण्यं त्रयो लोकाश्चत्वारश्चाश्रमाः
पृथक् । भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं वेदात्प्रसिद्ध्यति ॥ विभर्ति सर्वभूतानि
वेदशास्त्रं सनातनम् । तस्मादेतत्परं मन्ये यजन्तोरस्य साधनम् ॥ यथा
जातवलो वह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् । तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमा-
त्मनः ॥ (मनुस्मृति) यज्ञानां तपसां चैव शुभानां चैव कर्मणाम् । वेद-

एव द्विजातीनां निःश्रेयस्करः परः ॥ (याज्ञवल्क्यस्मृति) वेदो यस्य शरीरस्थो न स पापेन लिप्यते । वेदात्मा स तु विज्ञेयः शरीरं किं प्रयोजनम् ॥ (स्मृतिसार) वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजातिभिः । तावन्ति हरिनामानि कीर्तितानि न संशयः ॥ (ऋग्विधान) यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् । स वै दुर्ब्राह्मणो नाम सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥ (स्मृतिसारसमुच्चय) वेदविद्याविहीनस्य शास्त्रजालं निरर्थकम् । कण्ठसूत्रविहीनायाः कामिन्या इव भूषणम् ॥ (स्कन्दपुराण) नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यत्कर्म वैदिकम् । अनधीतस्य विप्रस्य सर्वं भवति निष्फलम् ॥ (विधानपारिजात) तथा वेदविहीनस्य क्रियाः सर्वास्तुनिष्फलाः । तथा—नाधीतवेदो यो विप्रो आचारेषु प्रवर्तते । नाचारफलमाप्नोति यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ अनधीतस्य विप्रस्य पुत्रो वाऽध्ययनान्वितः । शूद्रपुत्रः स विज्ञेयो न वेदफलमश्नुते ॥ (व्यासस्मृति) यथा काष्ठमयो हस्ती यथा

चर्ममयो मृगः । यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ग्रामस्थानं
 यथा शून्यं यश्च कूपश्च निर्जलः । यथा विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
 (वेदव्यासस्मृति) वेदविक्रयिणश्चैत्र वेदानां चैव लेखकाः । वेदानां दूष-
 काश्चैव ते वै निरयगामिनः ॥ यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नाम विभ्रति ॥ (महाभारत शान्तिपर्व अ० ३६
 श्लो० ४६, ४७) यथा पण्डोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला । शकुनिर्वा-
 प्यपक्षः स्यान्निर्मन्त्रो ब्राह्मणस्तथा ॥ ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखमथापि
 वा । सामानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ (संवर्तस्मृति)

वेदविस्मरण में दांश

वराहपुराणे संस्काररत्नमालायां च पृ० ३२६—‘जातायामपि विद्यायां
 विस्मरेपठितां श्रुतिः । अनधीत्याप्रमादेन मृतो गर्दभतां व्रजेत् । यावद्वेदो-

तथवर्णानां पठितानां च विस्मृतिः । तावद्वर्षाणि भुङ्क्ते स खरयोनिं द्विजो-
त्तमः ॥ इति ।

वेदादि में अनध्यायविचार

मासे मासे तु पर्वाद्विस्तथा मन्वादयः परम् । युगादयस्तथा शुक्ला
अष्टमी च चतुर्दशी ॥ शयनोत्थानद्वादशयौ महाभरणी तथैव च । सन्ध्यायां
गर्जिते मेघे तथा भूकम्पनेऽपि च ॥ ग्रामदाहे राजनाशे तथा स्वर्भानुदर्शने ।
मातापित्रोर्मृताहे च श्रोत्रिये मरणे गते ॥ जाताशौचे च ज्ञातीनां गजच्छा-
याद्वये तथा । महापातकिनो दृष्ट्वा चाण्डालान् बहिरासितान् । एतेपूक्तेषु
राजेन्द्र वेदं वेदान्तमेव वा । योऽधीते मूढधीः पापी मृत्वा नरकमश्नुते ॥
(हेमाद्रि पृ० ५२८)

स्वाध्यायप्रकार

गोपीनाथीये स्मृतिः—स्वरवर्णोभयोपेतं मन्त्रस्थानक्रियान्वितम् । वेद-
मेवं पठेद्यस्तु स्वाध्यायफलमश्नुते ॥

अध्यापनप्रकार

याज्ञवल्क्यः—गुरुं चैवाप्युपासीत स्वाध्यायार्थं समाहितः । मनुः—
अध्येष्यमाणस्वाचान्तो यथा शास्त्रमुदङ्मुखः । प्राञ्जलिश्च कृतोऽध्यायो
रुघुवासा जितेन्द्रियः ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा ।
व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः ॥ सव्येन सव्यः प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु
दक्षिणः । ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ॥ पाणिनीयशिक्षायाम्—
हस्तेन वेदं योऽधीते स्वरवर्णार्थसंयुतम् । ऋग्यजुःसामभिः पूतो ब्रह्मलोके

महीयते ॥ हस्तहीनन्तु योऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् । ऋग्यजुःसामभिर्दग्धो
वियोनिमधिगच्छति ॥

अध्ययनप्रकार

मन्त्रेणोपक्रमेत्पूर्वं सर्वशाखास्वयं विधिः । सप्तमन्त्रानतिक्रम्य यथेष्टां
वाचमुत्सृजेत् । न तां समीरयेद्वाचं या प्राणमुपरोधयेत् । प्राणानामुपरोधेन
वैस्वर्यं चोपजायते । स्वरव्यञ्जनमाधुर्यं लुप्यते नात्र संशयः ।

वेदारम्भकालनिर्णय

‘वैशाखे श्रावणे मासे चाश्विने मार्गशीर्षके । माघफाल्गुनयोर्वापि सिते
पक्षे शुभे दिने ॥ वेदारम्भः प्रकर्तव्यः पुत्रपौत्रादिवृद्धये । कार्तिके स्वर्गलाभः
स्थादिति केचित्’ (परशुरा०) वर्ज्यानि सङ्ग्रहे—अनध्यायतिथीन्सर्वान्
रिक्ताष्टम्यौ विहाय च । इतरासु च कर्तव्यो वेदारम्भः शुभप्रदः ॥ अनध्याये

च सन्ध्यायामपराह्णे कथञ्चन । स्त्रियां रजस्वलायान्तं वेदारम्भो न सिद्धिदः ॥
 सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसु भवन्ति सिद्धिदाः । निष्कामतया
 वेदाद्यनुष्ठाने तु यदा श्रद्धोत्पद्यते तदैवारम्भः कार्यः । 'नः श्वः श्वमुपासीत
 को हि मनुष्यस्य श्वो वदेति श्रुतेः' स्वः करवाणीत्येवमुपासनाकालान्तरप्र-
 तीक्षा न कार्या । हि यस्मान्मनुष्यस्य स्वकालसम्बन्धिजीवनं को वेद को
 जानीयात् । आयुषोऽस्थिरत्वादिति श्रुत्यर्थः । (रत्नमाला)

पारायण की आवृत्ति से विशेष लाभ

पारायणाभ्यां द्वाभ्यां वाऽनभ्यः सततं पठेत् । अनृतेभ्यः पातकेभ्यो
 मुच्यते नात्र संशयः ॥ त्रिभिः पारायणैः शूद्रीगमनात्पातकाक्षरः । गङ्गाप्सु
 मज्जनाच्चैव मुच्यते नात्र संशयः ॥ चतुर्भिः शूद्रीगमनात्तदक्षाशनपातकात् ।
 पञ्चभिश्चायाज्ययाजैरग्राह्यग्रहणात्तथा ॥ षड्भिः पारायणैः स्वर्णस्तेयस्त्रीपशु-

घाततात् । सप्तभिः प्राजापत्यस्य हीनाचाराच्च बन्धनात् ॥ अष्टमिश्रान्द्राय-
णाच्च गुरुतत्पगमात्तथा । रजस्वलासङ्गमाच्च मुच्यते पातकान्नरः ॥ नवभिस्तु
सुरापानात्पातकान्मुच्यते तथा । असोमपानाद्दशभिरेकादशभिर्ब्रह्महा ।
द्वादशभिः पूर्वजन्मकृतादिहापि जन्मनि । पातकान्मुच्यते स्वर्गलोकं गच्छति
शाश्वतम् ॥ अग्निष्टोमादिक्रतुभिरिष्टं भवति तेन वै । वेदाध्यायी सदैवस्याद-
पाप्मा सत्यवाक् शुचिः ॥ यं यं कामयते कामं तं तं वेदेन साधयेत् । असाध्यं
नास्ति यत्किञ्चिद् ब्रह्मणो हि फलं महत् ॥ (शौनकः कमलाकरश्च)

कलशस्थापनदेशादिविचार

तीर्थे देवालये गेहे प्रशस्ते सुपरिष्कृते । कलशं सुदृढं तत्र सुनिर्णीतं
सुभूषितम् ॥ पुष्पपङ्क्तवमालामिश्रन्दनैः कुङ्कुमादिभिः । मृत्तिकायवसन्निभं
वेदमध्ये न्यसेत्ततः ॥ पञ्चाशद्भिः कुशैः कार्यो ब्रह्मा पश्चान्मुखस्थितः ।

स्थापितः स्थापितः कुम्भे चतुर्बाहुश्चतुर्मुखः ॥ वत्सजान्वाकृतिर्वेदः उत्तराग्रैः
कुशैः कृतम् । ब्रह्मोपधाने दत्त्वा तं ततः स्वस्त्यनं पठेत् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्प-
श्चात्पूजा द्रव्यमथोच्यते । यज्ञोपवीतं नैवेद्यं वस्त्रं चन्दनकुङ्कुमैः ॥ स्रग्धूपदी-
पताम्बूलैरेतैश्चापि पितामहम् । ब्रह्मयज्ञानमिति वा गायत्र्या च प्रपूजयेत् ॥
उपाध्यायं च सम्पूज्य यथा पाठं पठेत्ततः । (चरणव्यूह)

ऋग्विधानेऽप्युक्तम्—चत्वारः कलशाः कार्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
पञ्चपञ्चवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण वेष्टिताः ॥ कपायपञ्चकोपेता नानाविधफल-
न्विताः । सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं दिशम् ॥ रूप्यमष्टदलं पद्मं
मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् । तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणं च चतुर्मुखम् ॥ पला-
धार्धप्रमाणेन सुपर्णेन विनिर्मितम् । अर्चयेत्पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवास-
रम् ॥ यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधिः । पूर्वादिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा
ब्रह्मचारिणः ॥ पाठयेयुः स्वकान्वेदान् ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः । दशांशेन दत्तो

होमो ग्रहशान्तिपुरःसरः ॥ मध्ये कुण्डं विधातव्यो घृताक्तैस्तिलव्रीहिभिः ।
द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ॥ भद्रपीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथा-
विधिः । ततो दद्याद्यथाशक्ति गो-भू-हेम-तिलादिकम् ॥ केचित् ब्रह्मदक्षिण-
भागे द्वितीयकलशोपरि सुवर्णादिप्रतिमायां सावित्रीपूजनमुक्तं तत्र मूलं
सुर्यम् ।

बृहद्हारीतस्मृतौ—‘वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम् । ऋचां दश-
सहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च । ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्तितम् ।
वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यसेत् । रात्रौ होमं प्रकुर्वीत तिलैर्व्रीहिभिरेव
वा । सर्ववेदेध्वशक्तस्तु होमकर्मसु वैष्णवः । वैष्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहु-
याद् बुधः । यजुषाऽपि तथा साक्षां शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।

कैश्चित् संहिताहोमकरणाशक्तस्यानुकल्पाः उच्यन्ते—सूक्तादिभूताभिर्ऋ-
ग्भिर्जुहुयादित्येकः पक्षः । अनुवाकाद्याभिर्जुहुयादिति द्वितीयः पक्षः । अध्या-

याद्याभिर्जुहुयादिति तृतीयः पक्षः । मण्डलाद्याद्यन्यभूतानि ऋग्भिर्वा होत-
व्यमिति चतुर्थः पक्षः । अत्र मूलवचनानि माण्डूकेयसाङ्ख्यायनादिसूत्रण्या-
करादेवोपलब्धव्यानि ।

पाठाध्ययन में श्रवणादि विचार

अध्यायं प्राप्य विरमेन्नतु मध्ये कदाचन । कृते विरामे मध्ये तु अध्या-
यादिं च पुनः पठेत् ॥ भविष्यपुराणे—श्रवणं ब्राह्मणादेव कर्तव्यम् । ब्राह्मणं
वाचकं विद्यान्वान्यवर्णजमादरात् । श्रुत्वा अन्यवर्णजाद्राजन्वाचकाक्षरकं व्रजेत् ।

अनश्रत्परायणादिविचार

अनश्रत्संहितामेतां प्रातः प्रातर्दिने दिने । आयुर्विद्यां धनं पुत्रं गृहांश्चा-
प्नोत्यनुत्तमान् ॥ 'असमाप्तेर्नाश्नीयात् यथाशक्ति अपः पयः । फलान्योदनं
वा हविष्यमसृपं भुक्त्वा तदा शेषमधीयीत ।

प्रतिदिन पाठकर्तृकनियम और अनार्यों से अभिषेक

अनार्यैर्न न भाषेत न शूद्रैर्नापि गर्हितैः । न रजस्वलाया नार्या पतितै-
र्नास्त्यजैर्नृभिः । न देवब्राह्मणद्विष्टैर्नाचार्यगुरुनिन्दकैः । प्रत्यहं प्रहरद्वयपर्यन्तं
पठेत् । स्वरया समापनेच्छायां सार्धप्रहरद्वयपर्यन्तं पठेत् । कर्मसमाप्त्यन्तं
ब्रह्मचर्यमधः शयनं स्वल्पं हविष्याशनं च कार्यम् । पतितरजस्वलादिसंभा-
षणमध्ययनमपि समञ्जं न कुर्यात् । शूद्रं दृष्ट्वैव संप्राप्तं नाधीयीत कदाचन ।
ऋत्विक्कर्तृकपारायणे पारायणकारयित्राप्येते नियमाः कार्याः । संहितां
सामान्य ब्राह्मणभागमपि पठेत् ।

कुछ श्रौत-पात्रों का निर्माण प्रकार

अग्निहोत्रहवणी—विकंकत काष्ठ की जुहू के सदृश बाहुमान्र लंबी सुक् को
अग्निहोत्रहवणी कहते हैं । इसी से श्रौत अग्निहोत्र होम होता है ।

आपस्तम्ब आदि शाखा में चौबीस अंगुल लम्बी अग्निहोत्रहवणी होती है ।

अग्नि—वारणकाष्ठ की एक हाथ की अग्रभाग से तीखी मूलभाग में एक, अंगुल की गोलाई में मोटी और मूलभाग से अग्र तक क्रम से पतली दर्श-पूर्णमासादि यज्ञ में वेदीखनन, यूपदिगर्त परिलेखन में उपयुक्त अग्नि होती है । महावीर सम्भरण में बिकङ्कत की अग्नि होती है । सचयन सोमयाग में चित्र विचित्र वाँस की दोनों तरफ से तीखी मध्य में छिद्र वाली अथवा सुवर्ण की अग्नि होती है ।

अन्वाहार्यपात्र—दर्शपूर्णमासेष्टिमें ब्रह्मा, होता, अध्वर्यु और अग्नीध्र को दक्षिणा के निमित्त दक्षिणग्नि में पका हुआ ओदन दिया जाता है । उसको अन्वाहार्य कहते । इसे पकाने के लिए जो ताम्रादि अर्ध परिमाण पात्र है उसको अन्वाहार्य पात्र कहते हैं ।

कूर्च—बाहु के बराबर लम्बा चार अंगुल चौड़ा आधा अंगुल मोटा मूल और अग्र में एक-एक अंगुल मोटा पावा जिसमें लगा हो चारण काष्ठ का कूर्च होता है। सायं और प्रातः अग्निहोत्र के समय में इसके ऊपर सुक् रक्खी जाती है।

ओविली—अरणिमन्थन में एक मन्थन दण्ड होता है उस मन्थनदण्ड के ऊपर दो अंगुल का लोहकील जड़ा हुआ है उसी लोहकील के ऊपर बारह अंगुल की दो अंगुल गोलाई की मोटी खैर की ओविली होती है। उसको उपमन्थ भी कहते हैं। यह ओविली मन्थनदण्ड को दवाने के लिए होती है।

द्वपत् उपला—पाषाण की दस अंगुल लंबी आठ अंगुल चौड़ी दो अंगुल अथवा इच्छा प्रमाण पुरोडाश सम्बन्धी ग्रीहि आदि के पेपण में उपयुक्त द्वपत् और द्वपत् के अनुरूप लोढी को उपला कहते हैं।

प्रमन्थ—उत्तरारणि का आठ अंगुल का दो अंगुल चौड़ा और दो अंगुल लंबा काष्ठ खण्ड को प्रमन्थ कहते हैं ।

फलीकरण पात्र—वारण काष्ठ का एक अंगुल मोटा चार अंगुल चौड़ा बारह अंगुल लम्बा यवमात्र स्नात चौकोर फलीकरण पात्र होता है । दर्श-पूर्णमासादि यज्ञ में पुरोडाश सम्बन्धी ग्रीहि आदि को उल्लूखल में मूसल से कूटकर शूर्प से पछाड़ते हैं उससे जो तुषादि गिरते हैं उनको फलीकरण कहते हैं । उनके रखने के लिये पात्र फलीकरण पात्र कहे जाते हैं । यह पात्र केवल आपस्तम्ब शाखा में विहित है । कोई आपस्तम्ब शाखा वाले इस पात्र को मध्य से दो करके एक भाग में फलीकरण रखते हैं, दूसरे भाग में पिष्टलेप रखते हैं । पुरोडाश के बनाने के समय जो अंगुलियों में आटा लगता है वह पिष्टलेप है, उसका यज्ञान्त में हवन होता है ।

ध्रुव—वारणकाष्ठ की देवयाज्ञिक के मत में विकङ्कत काष्ठ की जुहू के

सदृश, बाहुप्रमाण स्रक् ध्रुवा होती है। इसमें चार स्रव धृत छोड़ कर 'शमिष्ट यज्ञः' नामक होम के लिए रखा जाता है और यज्ञ समाप्ति तक तक यह स्थिर रूप से रख रहती है इसलिये इसका नाम ध्रुवा है। आपस्तम्बादि शाखा में इसकी लम्बाई २४ अंगुल की। चयनयाग में गंभारी (कार्पार्यमयी) बाहुप्रमाण जुहू के सदृश एक स्रुक और गूलर की बारह अंगुल की दूसरी स्रक् होती है। इष्टकाओं के साथ यह भी रक्खी जाती है। आपस्तम्बादि शाखा में पहली स्रुक का २४ अंगुल का प्रमाण है।

परिधि—दशपौर्णमासादि याग में आहवनीय कुण्ड के दक्षिण पश्चिम और उत्तर तरफ पलाश की बाहुप्रमाण समित् रक्खी जाती है। इसको परिधि कहते हैं।

पडवत्तपात्र—वारण काष्ठ का बारह अंगुल लम्बा चार अंगुल चौड़ा उस में एक अंगुल दंड उसके बाद चार अंगुल चौकोर एक अंगुल ऊँचा

मध्य में दो अंगुल की गुलाई यव के बराबर खात होता है । उसके बाद एक अंगुल दण्ड फिर पूर्ववत् चार अंगुल चौकोर एक अंगुल ऊँचा मध्य में दो अंगुल की गुलाई में यवमात्र खात आग्नीध्र ऋत्विक् का भाग देने के लिए होता है । आपस्तम्ब शाखा में षडवत् पात्र नहीं होता है ।

• प्राशित्रहरण— वारणकाष्ठ का चार अंगुल लंबा चौड़ा चौकोर एक अंगुल मोटा मध्य में तीन अंगुल गुलाई में यवमात्र खात प्राशित्र हरण होता है । ब्रह्मा के लिए हुतशेष भाग दिया जाय वह प्राशित्रहरण शाखा वाले खैर का दश अंगुल का जो कर्णाकृति श्रुतावदान मानते हैं । आजकल खैर का प्रोक्षणीपात्र के सदृश प्राशित्रहरण आपस्तम्बशाखा वाले बनाते हैं ।

चात्र-उपमन्थ—अरणिमन्थन के लिए आठ अंगुल का एक काष्ठ शंकु जिस मन्थनदण्ड में तच्चा के द्वारा लगाया जाता है वह मन्थनदण्ड खैर

का बारह अंगुल लंबा दो अंगुल के लोहकील के सहित तीन अंगुल गोलाई वाला रज्जु लपेटने (घुमाने) के लिए अनेक वलययुत चात्र और उपमन्थ भी कहा जाता है ।

शम्या—वरणा लकड़ी के मूलभाग में एक अंगूठेभर गोल दस अंगुल लम्बी फिर क्रम से अग्रभाग तक क्रम से सूक्ष्म तीक्ष्ण अग्र वाली दर्शपूर्ण-मास आदि में सिल लोढी के कुट्टन आदि में उपयुक्त होनेवाला पात्रविशेष है । चातुर्मास्य आदि यज्ञ में यही शम्या वारणकाष्ठ की छत्तीस अंगुल लम्बी दो अंगुल चौड़ी एक अंगुल मोटी मूल और अन्त में दो दो अंगुल छोड़कर मध्य में छोड़कर मध्य में बत्तीस अंगुल की लम्बाई में आधा अंगुल गर्तवाली चात्वालमान और उत्तर वेदिमान आदि में उपयुक्त होनेवाली होती है । आपस्तम्ब के मत से शम्या का प्रमाण बाहुमात्र है । तिसिरि शास्त्रा में

शम्या खैर की छत्तीस अंगुल की बिना गर्त की श्रौत कर्म में होती है और स्मार्त-कर्म में बारह अंगुल की होती है ।

वेद—दर्शपौर्णमास आदि में पुरोडाश में लगे हुए भस्म को दूर करने के लिए ५१ कुशाओं से बना हुआ वेणी के आकार गुँथा हुआ बैठे हुए बछड़े के जानु के सदृश कुशमुष्टि को वेद कहते हैं ।

उपभृत—पीपल की जुहू के सदृश सुक् उपभृत होती है । दर्शपूर्ण-मासादि यज्ञ में अध्वर्यु दक्षिण हस्त से जुहू के द्वारा होम करता है और होम के समय वामहस्त में जुहू के समीप इसको रखता है । इसलिए इसका नाम उपभृत है । आपस्तम्ब शास्त्रा में २४ अंगुल प्रमाण है और आपस्तम्ब शास्त्रावाले इसको अनुष्टुब्धि भी कहते हैं ।

उल्लखल—पलाश या खैर अथवा चारण काष्ठ का दश अंगुल या जानुप्रमाण अथवा इच्छाप्रमाण चार अंगुल की गोलाई में मोटा ऊपर एक

अंगुल खात मध्य में कुछ संकुचित चरु पुरोडाश संबन्धि ग्रीहि आदि के कण्ठन में उपयोगी उल्लुखल होता है । आश्वलायन आपस्तम्ब शास्त्रावालों के यहाँ स्मार्तकर्म में उल्लुखल छः अंगुल के होते हैं । आपस्तम्ब के यहाँ खैर का होता है ।

उपवेप—वारणकाष्ठ से बना हुआ एक हाथ का पांच अंगुली वाले हाथ के सदृश हाथ के नीचे दो अंगुल मोटे गोलदण्ड वाला उपवेप होता है । आपस्तम्ब शास्त्रा में उपवेप नहीं हैं केवल धृष्टि होती है ।

इडापात्री— वारणकाष्ठ की एक हाथ लंबी आठ अंगुल चौड़ी कुछ गोल आकार की चार अंगुल दण्ड जिसमें हो दो अंगुल ऊँची एक अंगुल विस्तृत और चौड़ी जिसकी परिधि किनारी हो ब्रह्मा, होता, अध्वर्यु, आग्नीध्र और यजमान इनका भाग जिसमें रक्खा जाता हो उसको इडापात्री कहते हैं । तित्तिरि शास्त्रावालों की इडा-पात्री चौकोर प्रणीता के सदृश आकृति

बाली होती है। आपस्तम्ब शाखा में इस इडापात्री के सदृश दारुपात्री होती है।

अन्तर्द्धानिकट—वारणका काष्ठ अर्द्धचन्द्रकार बारह अंगुल का आधा अंगुल मोटा पात्र अन्तर्द्धानिकट होता है। दर्शपूर्णमासादि याग में पत्नीसंजाय में अपना २ भाग लेने के लिए देवपत्नी आती हैं, उन्हें देवताओं से लज्जा होती है, इसलिए आइ करने के लिए गार्हपत्यकुण्ड के ऊपर पत्नीसंजाय के समय इसको रक्खा जाता है। बौधायनशाखा में यह पीपल का होता है।

वेदस्वरूपकथन

प्रायः लोक में दृष्टप्राप्ति अनिष्टपरिहार पुरुषमात्र को दृष्ट है। इसलिए उसके साधन में अनवरत लगे रहते हैं। उसमें भी जो नित्य हैं दुःखा-

सम्बद्ध वैसे ही सुख को विचारशील पुरुष चाहते हैं। अतः उसके साधन को जानने की जरूरत पड़ती है। उसका ज्ञान प्रत्यक्ष या अनुमान इत्यादि प्रमाणों से नहीं हो सकता है। किन्तु वेद से ही हो सकता है। इसीलिए सायणाचार्य प्रभृति भाष्यकारों ने वेद शब्द का 'इष्टानिष्टपरिहारोपायमलौकिकं यः शब्दराशिः प्रतिपादयति स वेद इति' निर्वचन किया। अतः अलौकिक श्रेय को जो प्राप्त करना चाहें वे वेद ही से प्राप्त कर सकते हैं दूसरे से नहीं। इस बात को याज्ञवल्क्य महर्षि ने भी कहा है 'वेद एव द्विजातीनां निःश्रेयसकरः परः' इति। यह वेद चार प्रकार का है—ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद।

ऋग्वेदीय संहिता-ब्राह्मण-आरण्यक-शाखाभेद

ऋग्वेद की २५ शाखाएँ हैं—यजुर्वेद में १०१ हैं। सामवेद में एक हजार शाखाएँ, अथर्ववेद में सोलह शाखाएँ हैं, लेकिन कलिकाल के माहात्म्य से

या हमारे भाग्य से ये सब शाखायें नामशेष रह गई हैं। आजकल उप-लब्धमान शाखा ऋग्वेद में शाकल और बाष्कल ये दो शाखायें हैं इसमें अधिक भेद नहीं है। जिसमें मण्डल सूक्तादि से विभाग किया गया है वह शाकल संहिता कहलाती है। जिसमें अध्याय वर्ग इत्यादि से विभाग किया गया है वह बाष्कलसंहिता है। ऐतरेय कौशितकी दो ब्राह्मण आजकल मिलते हैं। उसमें ऐतरेय ब्राह्मण शाकल शाखा सम्बन्धि कर ऋग्वेदी लोग मानते हैं। लेकिन विचार से यह सिद्ध होता है वह किसी एक शाखा को लेकर भी प्रवृत्त नहीं है। किन्तु अन्य शाखाओं को लेकर भी प्रवृत्त हैं। इसमें ऐतरेयारण्यक कौषितकारण्यक दो आरण्यक मिलते हैं।

यजुर्वेदीय-शाखादिभेद

आध्वर्यवं कचिद् हौत्रं कचिद्यदि व्यवस्थया ।

बुद्धिमालिन्यहेतुत्वात् यजुः कृष्णमितीर्यते ॥

यजुर्वेद शुक्ल और कृष्ण भेद से दो प्रकार का है। ये दोनों को मिला कर ही प्राचीन आचार्यों ने यजुर्वेद की १०१ शाखायें हैं यह सिद्ध किया है। उसमें तैत्तरीय कठ मैत्रायणी तीन शाखायें उपलब्ध हैं। मन्त्रब्राह्मण अलग-अलग नहीं पठित हैं। संहिता में भी ब्राह्मण मिले हुए हैं। इसीलिए इसको अलग-अलग कर समझ नहीं सकते। अतः एव उसको कृष्णयजुर्वेद कहते हैं। मैत्रायणी और कठसंहिता में केवल संहिता मात्र मिलता है। तैत्तरीयारण्यक एक है। इस में १५ शाखायें चरणव्यूहादि ग्रन्थों में सबका

---

१. कृष्णयजुर्वेद में श्रौतसूत्र बौधायन, आपस्तम्बीय, सत्याषाढीय, मानव, भारद्वाज, वैखानस, यह छः सूत्र हैं। उसमें भी बौधायन, आपस्तम्बीय, सत्याषाढीय, भारद्वाज, वैखानस, पाँच सूत्र तैत्तरीयशाखा को लेकर प्रवृत्त हैं। मानवसूत्र मैत्रायण शाखा को लेकर प्रवृत्त है।

नाम लेकर व्यवहार किया है—काण्वाः, माध्यन्दिनाः, शापेयाः, तापायनीयाः, कापालाः, पौण्ड्रवत्साः, आवटिकाः, पाराशर्याः, वैधेयाः, वैनेयाः, औधेयाः, गालवाः, बैजवाः । कात्यायनीयाः । इन पन्द्रह शाखाओं में से दो शाखायें मिलती हैं, काण्व और माध्यन्दिन । काण्वनामक महर्षि से उपलब्ध यह शाखा प्राप्त की गई है इसलिए इसका काण्वशाखा नाम से प्रसिद्ध है । इसलिए आजकल भी काण्वशाखा का जो अध्ययन करते हैं वे भी काण्व शब्द से कहे जाते हैं । तैत्तरीयशाखा तथा काण्वशाखा इन दोनों में अध्वर्यु का प्रयोग ही प्रतिपादित होता है । तथापि मन्त्रपाठ के विशेष प्रयोग-विशेष से भी महान् भेद है । इसीलिए अनुष्ठानभेद से व्यवस्थित विषय होने के कारण विकल्प नहीं जाना जाता है । इसलिए 'स्वाध्यायोध्येतव्यः' इस अध्ययनविधि में अपनी शाखा का अध्ययन अनुष्ठान करना चाहिये यह पूर्वमीमांसा से सिद्ध है । इसमें दो ब्राह्मण हैं—माध्यन्दिन

शतपथ और काण्व शतपथ । दो आरण्यक हैं किन्तु विशेष अन्तर नहीं है ।

सामवेद-शाखाभेद

इसमें कौथुमी, जैमिनीया, राणायणीया, ये तीन शाखायें मिलती हैं । लेकिन दक्षिण देश में तीनों शाखाओं का अध्ययन होता है । गुजरात में कौथुमी शाखा का, महाराष्ट्र में राणायणीया का अध्ययन होता है । अन्य शाखायें कालवशात् लुप्त हो गई हैं । सामवेद के आठ ब्राह्मण—ताण्ड्य, पङ्क्ति, मन्त्र, दैवत, आर्षेय, सामविधान, संहिता, उपनिषद्, वंश, जैमिनीय इसमें सबसे ताण्ड्यब्राह्मण बहुत बड़ा है । इसलिए वह महाब्राह्मण भी कहलाता है । सामवेद में दो श्रौत्रसूत्र हैं लाट्यायन, द्राह्मयण और मासिकसूत्र ये तीन हैं ।

अथर्ववेद शाखाभेद

अथर्ववेद में पैप्पलाद शौनक दो संहितायें मिलती हैं। ब्राह्मण एक ही मिलता है। वह गोपथ नाम से प्रसिद्ध है। कौशिक सूत्र मिलता है।

पाश्चात्य भारतीय मतभेद

वेद के विषय में पाश्चात्य विद्वान् कुछ काल से वेद षडङ्गादि को समालोचना करते हुए यह सिद्ध किया है कि वेद भारतवर्ष के एक इतिहास का ग्रन्थ है। इससे यह मालूम होता है कि प्राचीन भारतीय लोग स्थावर अग्नि आदित्य की विशेष कर पूजा करते थे और उनके आचार व्यवहार आर्य सभ्यता सबका अच्छी तरह से उपपादन वेद से मिलता है। इसीलिए उस समय के मनुष्य तत्कालीन काल देशादि का देखकर वेदरूप के लिए वह ही आजकल ऋग्वेदादि शब्द से कहा जाता है। इसलिए ही

ऋग्वेदादियों में मण्डलद्रष्टा 'वामदेव ऋषिः' इस तरह से ऋषियों का नामोल्लेख भी मिलता है। अतः लगभग ६ हजार वर्ष पूर्व वेद का निर्माण हुआ है। उसमें भी क्रम यह है कि पहला ऋग्वेद, दूसरा यजुर्वेद, तीसरा सामवेद इस क्रम से सब वेदों का निर्माण सिद्ध करते हैं।

हम लोग वेद के विषय में यह समझते हैं कि वेद सर्वज्ञरूप है। जो चार पुरुषार्थ हैं सबको बतलाते हैं और ऐसी कोई चीज नहीं है जिसका वेद में प्रतिपादन न हो तथा परमपवित्र है जिन्होंने अनेक जन्मों में कई पुण्यकर्मों का अनुष्ठान किया हो उसी का पूर्वपुण्य सुकृत से वेदाध्ययन करने का वेदार्थ को समझाने का शुभावसर मिलता है। यह भारतीयों का स्थिर विश्वास है जो वेद का अध्ययन करते हैं उसके अर्थ को समझते हैं उसके समालोचना में हरेक समय लगे रहते हैं। अर्थात् अपने जीवन को वेद में ही सम्बन्ध व्यतीत किया हो। उनका इस लोक में जितने भोग

हैं सब उन्हें प्राप्त होते हैं। लोकान्तर में भी स्वर्गादि जितने भोग हैं सब प्राप्त होते हैं और यह वेद किसी पुरुष से निर्मित नहीं है। यह नित्य अपौरुषेय निर्दुष्ट है। इसका कालनिर्माण कोई नहीं कर सकता है। यद्यपि काठकादि समाख्या को लेकर सामान्यतः अनुमान से पौरुषेयत्व को सिद्ध कर सकते हैं लेकिन यही इसके कर्ता हैं यह निश्चय रूप से कोई प्रतिपादन नहीं कर सकता। इसी बात को भीमांसंक-शिरोमणि वाचस्पति मिश्रजी ने अपनी शास्त्रदीपिका में सुन्दर शब्दों में कहा है कि 'येऽपि वेदस्य पौरुषेयतां मन्यन्ते तेऽपि सामान्यतोऽनुमानेन यद्विद्वन् अनुमाय स्वाभिमतं कर्तारं तत्र निक्षपन्ति केचिदीश्वरं केचित् हिरण्यगर्भमपरे प्रजापतिम्। न हि मानवे भारते शाक्यग्रन्थे वा, कर्तृविशेषं प्रति कश्चित् विवदते। तस्मात् स्मर्यग्यत्वेति अस्मरणात्। दृश्यादर्शनवारितं सामान्यतो दृष्टं न शक्नोति कर्तारमवसाययितुम्।' अतः कोई वेद के निर्माण काल का प्रतिपादन नहीं कर सकता।

मन्त्रसंख्यादिकथन

ऋग्वेद में १०४४०, यजुर्वेद में १९७५, (कृष्णयजुर्वेद में १८२४), सामवेद में १८०००, अथर्ववेद में ५९७७। वेद में धर्म और ब्रह्म अर्थात् प्रवृत्तिमार्ग और निवृत्तिमार्ग का वर्णन है। उपनिषदों में निवृत्तिमार्ग का विशेष रूप से निरूपण किया गया है। पूर्वकाण्ड में कर्मकाण्ड निरूपण है। यह उसका स्वरूप है—किसी देवता को उद्देश्य लेकर पुरोडशादि द्रव्य को आहवनीयादि अग्नि में हवन करना यही सामान्यतः यज्ञ का स्वरूप है। भगवान् कात्यायन महर्षि आपस्तम्ब श्रौतसूत्र में यज्ञस्वरूप का निरूपण करने के लिए यह सूत्र बनाया है 'द्रव्यं देवता त्यागः' 'यजति जुहोतीनां को मेदः।' यह यज्ञ पाँच प्रकार का वेद में विहित है अग्निहोत्र, दशपूर्णमास, पशू, चातुर्मास्य, सोम। जिन्होंने श्रौताग्नि का आधार किया है वे इन यज्ञों को कर सकते हैं। आधान में सपत्नीक का ही अधिकार है।

उसके कालका विधान वसन्त है । प्रकृत जो संहिता है इसमें चालिस अध्याय हैं उसमें प्रथम और द्वितीय अध्याय में दर्शपूर्णमास का निरूपण है । तृतीय में आधान अग्न्युपस्थान और चातुर्मास्य, चतुर्थादि अध्यायों में अग्निष्टोम का निरूपण है । ९-में वाजपेय, ११ में राजसूय, १२-२० तक अग्नि चयन, १९-२१ तक सौत्रामणी, २३-२७ तक अश्वमेध, २८-३३ तक अनारभ्याधीत मन्त्र पठित है, ३४-३५ तक पुरुषमेध, ३६ में शान्ति, ३७-३९ प्रवर्ग्य का निरूपण, ४० में आत्मविद्या का निरूपण है ।

वसन्तपञ्चमी २०००, रवौ ।

—श्री दौलतरामगौड

वैदिक यज्ञों में आवश्यक बातें

- (१) देवाग्निगिरियोष्ठेसु नद्यां वा न श्मशानके ।
 वत्समीके मूषिकास्थाने वृक्षमूले सुरालये ॥
 जलान्तरे च मार्गे च न गृह्णीयात् कदाचन ।
 प्राण्यङ्गत्तुषभस्मास्थिकाष्ठलोष्ठविवर्जितम् ।
 परशौचावशिष्टं यच्छ्रेयः कामैः सदा नरैः ॥
- (२) दमैर्विना तु यत् स्नानं विना नैवेद्यमर्चनम् ।
 विनोदकं तु यद्दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥
 अर्चनं जपहोमौ च दानं च पितृतर्पणम् ।
 अपवित्रानुपाणिश्चेत् तत् सर्वं च विनश्यति ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सदा धार्यं पवित्रकम् ।

(३) गोमयं च नवं ग्राह्यं भूमिष्ठं धेनुसम्भवम् ।
सजलं शिथिलं शुष्कं कीटवच्च विवर्जयेत् ॥

(४) उपविश्यासने यागमारमेत समाहितः ।

(५) अक्षपतेजोऽक्षरूपश्च विस्फुलितसमन्वितः ।

ज्वालाभ्रमविहीनश्च कृशानुनैव सिद्धिदः ॥
अग्रबुद्धे स धूमे च जुहुयाद्यो हुताशने ।
कर्महानिर्भवेत्तस्य स्वभिचारार्थमश्नुते ॥

(६) यज्ञप्रहेतुकं कर्म यन्मुहूर्तं निमित्तकम् ।

तत्सशेषं संपाद्य प्रायेण विभवेन तु ॥

नैमित्तिकं दिवोक्तं तु दिवैव तु समापयेत् ।

नैमित्तिकं निशोक्तं तु निश्येव तु समापयेत् ॥

यस्मिन् यस्मिन्नहोरात्रे विहितं कर्म यद्विज ! ।

समापयेत् तत्तस्मिन् यत्नतोऽवश्यमेव हि ॥

महोत्सवः सदाकालं विहितं न त्वतिक्रमेत् ।

- (७) नित्यनैमित्तिके प्राप्ते स्वेकस्मिन् समये सदा ।
पूर्वं नैमित्तिकं कृत्वा पश्चान्नित्यं समाचरेत् ॥
- (८) नित्ये कुण्डेऽन्यथा स स्यान्नित्यै नैमित्तिकेऽपि च ।
अग्नौ निवेदयेद् विप्र ! भूषणं न तु होमयेत् ॥
- (९) एवं सर्वेषु यागेषु भवेत् पुण्याहवाचनम् ।
- (१०) नदीषु दीर्घिकायां वा तटके निर्भरे हृदे ।
सम्भवे सति कुर्वीत जलावासं यथाविधि ॥
असम्भवे जलद्रोण्यां कटाहे धातुनिर्मिते ।
यथा सम्यवमन्यस्मिन् पात्रे वा मृन्मयादिके ॥
अल्पतोये शमशानान्ते लवणोदकपरिप्लुते ।
कटुके च कषाये च तिक्ते फेनैश्च दूषिते ॥
चैत्यवृक्षसमीपे च नीचावाससमीपके ।

वर्णान्तरे च युते स्वल्पे उपरे शैवलान्विते ॥
 एवमादिषु दृष्टेषु जलावासं न कारयेत् ।
 एकत्रिपञ्चरात्रं वा जलमध्येऽपि वासयेत् ।
 देशकालानुरूपेण सद्यो वा जलवासनम् ॥

- (११) गुग्गुलुवाज्यैर्द्विजारोग्यं शुभैर्धात्रीफलैस्तथा ।
 शर्करैर्विल्वफलकैः पञ्चगव्यसमुचितैः ॥
 आज्याक्तैः पञ्चबीजैश्च लक्ष्मीं शीघ्रं प्रयच्छति ।
 उत्पलैर्वश्यकामस्तु भोगकामश्च होमयेत् ॥
 दूर्वाङ्कुरैश्च होमेन आयुषो वद्धिमाप्नुयात् ।
 पद्मोभिश्च शुभैर्होमो मापैः शान्तिप्रदः प्रभुः ॥
 तिलानां शस्यते होमो हरिणाननमुद्रया ।
 घृतस्य कर्णिको होमः क्षीरस्य च विशेषतः ॥

शुक्लित्राहुतिर्दध्नः प्रसृतिः पायसस्य च ।
 प्रासार्धमानमन्नानां भक्ष्याणां स्वप्रमाणतः ॥
 तृतीयं मूलकन्दानां पुष्पाणां स्वप्रमाणतः ।
 सर्वेषामेव बीजानां मुष्टिना होममाचरेत् ॥
 अग्राङ्गुलिस्तु लाजानां शालीनां पञ्चकं हुनेत् ।
 फलानां स्वप्रमाणं च पञ्चवानां तथैव च ॥
 कर्कन्धुमात्रा गुलिका होतव्या गुग्गुलोः सदा ।
 धात्रीफलप्रमाणं वा सम्भवे सति होमयेत् ॥
 दूर्वाकाण्डानि विप्रेन्द्र चतुरष्टाङ्गुलानि वा ।
 समित्प्रादेशमानेन समच्छेदास्त्वग्न्यिताः ॥

(१२) स्वाहाकारं सदा होमे पूर्णायां वीषदेव च ।
 तमेव शान्तिके कुर्याद्विषडाप्यायने तथा ॥
 स्वधां पितृक्रियायां च फट्कारं क्षयकर्मणि ।

विद्वेषे हुं वशे ह्रीं च नमो मोक्षप्रसिद्धये ॥

मोक्षार्थी स्नापयेद्देवं सर्वकालं यथाविधि ।

रिपूणां निग्रहार्थाय दिवा कुर्यात्तु सर्वदा ॥

स्वर्गकामस्तु पूर्वाह्णे धर्मार्थी दिनमध्यमे ।

दिनान्ते सर्वभोगार्थी प्रायश्चित्तेषु सर्वदा ॥

चन्द्रसूर्योपरागे च तत्काले स्नापयेद्विभुम् ।

संक्रान्तिकालविज्ञानाज्ञाढ्यः षोडश षोडश ॥

तदानीं स्नापयेद्देव मनुक्रान्ते हुनेन्मनुम् ।

(१३) सर्वथा होमकर्मार्थं तिलमाज्यं न लोपयेत् ।

तिलाज्ययोरभावे तु हवनं स्यान्निरर्थकम् ॥

(१४) मूपिकासर्पमण्डूकचक्षुन्दर्यादिजन्तुभिः ।

स्थापिते कलशे स्पृष्टे लङ्घिते सति तं त्यजेत् ॥

पुनरन्यं तथा स्थाप्य जपेन्मूलशतं गुरुः ।

- (१५) क्षिप्ते भिक्षेऽग्निना दग्धे नष्टे मूषिकदंशिते ॥
 विष्णुमूत्ररुधिरापेयरेतोनिष्ठीवनादिभिः ।
 दूषितं ध्वजमुत्सृज्य प्राग्वदन्यं समाहरेत् ॥
- (१६) यागालयं तु सर्वत्र गव्यैरभ्युक्ष्य पञ्चभिः ।
 द्रव्याणि यागयोग्यानि तत्तत्स्थाने नियोजयेत् ॥
- (१७) गृह्णीयात् पञ्चगव्यानि मृत्पात्रे नूतने शुभम् ।
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिमस्तु च पञ्चमम् ॥
 कपिलाया जराया वा पञ्चगव्यं प्रशस्यते ।
 तयोरभावे चान्यासां गवां गव्यं विधीयते ॥
 नार्ताया न च गर्भिण्या न वृद्धायाः कदाचन ।
 नावत्साया उपादेयं धेनोर्मूत्रं वाकृद् द्वयम् ॥
 मूषिष्ठं गोमयं ग्राह्यं सोष्णं किम्याद्यदूषितम् ।
 निष्पीड्य सम्यग्गृह्णीयाद्गोमयस्य रसं पुनः ॥

सद्यस्तप्तं घृतं शुद्धमहोरात्रोषितं दधि ।
 क्षीरं ग्राह्यमतप्तं च दशाहाजन्मनः परम् ॥
 प्रोक्षणे क्षपणे पञ्चगव्यमन्त्रा उदीरिताः ।
 स्थापने कथितं मानमभिषेकविधावपि ॥
 भूमिसंशोधनार्था च तत् प्रोक्षणे पञ्चकं समम् ।
 गोमयेन समं मूत्रं दधि स्याद् द्विगुणं ततः ॥
 दध्नश्चतुर्गुणं सर्पिः सर्पिषोष्टगुणं पयः ।
 प्राशने पञ्चगव्यानां प्रमाणमिदमीरितम् ॥

(१८) गोमयं च नवं ग्राह्यं भूमिष्ठं घेनुसंभवम् ।
 सजलं शिथिलं शुष्कं कीटवच्च विवर्जयेत् ॥

(१९) आवाहने तथाऽभ्यङ्गे स्नानारंभावसानयोः ।
 तथा तिलकदाने च दीपमात्रानिवेदने ॥

नीराजने स्वाहरणे नैवेद्यस्य महानसात् ।

तन्निवेदनकाले तु पूर्णाहुत्यवसानके ॥

जलाहरणकाले तु यानारोहावरोहयोः ।

कवाटयोर्विघटने तथा बन्धेद्विजोत्तम ॥

एतेषु नित्यकालेषु शङ्खमापूरेत् त्रिधा ।

(२०) अङ्कुरान् श्यामलान् रक्तान् कृष्णान् तिर्यग्गतां स्तथा ।

अप्ररूढान् मुनिश्रेष्ठ ! वर्जयेत्तु प्रयत्नतः ॥

श्यामेषु द्रव्यनाशः स्याद्रक्तेषु कलहो भवेत् ।

कृष्णेषु मानसीपीडा रोगी तिर्यग्गतेषु च ॥

अप्ररूढेषु मरणं भवेत् तत्र न संशयः ।

शुभं पीतेषु शुक्लेषु ऋजुस्तूर्ध्वगतेस्त्वपि ॥

सर्वसंपत्समृद्धिश्च कर्तुं कारयितुर्भवेत् ।

एवं सर्वेषु यागेषु अङ्कुरारोपणं भवेत् ॥

(२१) उत्तमोत्तमपूजायां चन्दनं त्रिपलं भवेत् ।
 सपादं मुख्यकल्पे तु द्विपलं निष्कहीनकम् ॥
 अधमाधमकं भावदनुकल्पे ऋतुचये ।
 पलमेकं सनिष्कं स्याद्विष्कैकं हासयेत् क्रमात् ॥
 चन्दनं निष्कमानं तु यथा स्यादधमाधमे ।

(वर्णोच्चारण काल में ही हस्तप्रदेश का विधान)

सममुच्चारयेद्वर्णान् हस्तेन च मुखेन च ।
 स्वरश्चैव तु हस्तश्च द्वावेतौ युगपत् स्थितौ ॥

(वेदाध्ययन के पूर्व विद्यार्थी की परीक्षा)

वन्तुर (ऊँचे दांत वाला), ओठ लंबे वाला, मूर्ख या साफ न बोलने वाला, नाक का रोगी, तोतली बोली बोलने वाला और जो रुक्-रुक कर बोलता हो, ऐसा व्यक्ति वेद नहीं पढ़ सकता ।

(४७)

(उदात्तादि के वर्ण)

उदात्त स्वर का सफेद, अनुदात्त स्वर का रक्तवर्ण और स्वरित स्वर का कृष्णवर्ण होता है ।

(उदात्तादि के देवता)

उदात्त स्वर का अग्नि, अनुदात्त का सोम तथा स्वरित स्वर का सविता देवता होता है ।

(उदात्तादि स्वर की जाति)

उदात्त स्वर ब्राह्मण, अनुदात्त स्वर क्षत्रिय और स्वरित वैश्य जाति का होता है ।

(उदात्तादि स्वर के गोत्र)

उदात्त स्वर का भारद्वाज, अनुदात्त का गौतम तथा स्वरित का गार्ग्य गोत्र होता है ।

(उदात्तादि स्वर के छन्द)

उदात्त स्वर का गायत्री, अनुदात्त स्वर का त्रैष्टुभ और स्वरित स्वर का जगती छन्द होता है ।

(वेदसंहिता, पद और क्रम पढने का फल)

जो यजुर्वेद संहिता पढता है उसे आदित्यलोक की प्राप्ति होती है ।
जो पद पाठ—पढता है वह चन्द्रलोक जाता है तथा क्रम पाठ जो पढता है वह सूक्ष्म अनामय ब्रह्मलोक को जाता है ।

इससे यह भी सिद्ध होता है कि वैदिक छात्रों को क्रमशः संहिता, पद फिर क्रम पाठ पढना चाहिये ।

(संहिता आदि के नामों में पुण्य विशेष)

संहिता पढने से यमुना नदी जल ज्ञान का फल होता है । पद पाठ से सरस्वती नदी जल ज्ञान पुण्य तथा क्रम पाठ से गंगा ज्ञानजन्य फल (मुक्ति) होता है ।

(वैदिक छात्रों को दत्तवन आदि में विशेषता)

खदिर, कदंब, करवीर, करंजक आदि की लकड़ी से दत्तवन करें ।

(१) वेदों के स्वाध्याय के आरंभ में ही ओंकार लगाना चाहिये ।

(२) हाथ, पैर धोकर अत्यन्त पवित्रावस्था में त्रैवर्णिक सति संभव में ब्रह्मचर्ययुक्त होकर वेद का स्वाध्याय करे ।

(३) अमीष्ट आसन पर बैठकर वेद का स्वाध्याय करे ।

(४) एक योजन के जाने बाद वेद का स्वाध्याय न करे ।

(५) वेदपाठी को मधुर, घृत आदि से युक्त भोजन करना चाहिये ।

(६) शुद्ध, पतित आदि जिसप्रकार न श्रवण कर सके ऐसी शुद्ध भूमि में वेद का स्वाध्याय करे ।

(७) निर्भीक तथा शान्त मन से वेद के वर्णों का उच्चारण करना चाहिये ।

(उदात्तादि स्वरों के साधारण भेद)

(१) जिस अक्षर पर कोई स्वर न हो वह उदात्त होता है । इसके दो स्थान होते हैं एक झू प्रान्त भाग और दूसरा शरीर के वामभाग की ओर होता है ।

(२) जिस अक्षर के नीचे रेखा हो उसको अनुदात्त कहते हैं । इसके भी दो स्थान होते हैं—पहला इसका स्थान शरीर के दक्षिण भाग में होता है और दूसरा हृदय के सम्मुख होता है ।

प्रतिशाख्यकार ने उपरोक्त दोनों का लक्षण प्रथम अध्याय के एक सौ आठ और एक सौ नौ के सूत्रों में बताया है ।

(३) जाल्य, अभिनिहित, चैप्र, प्रश्लिष्ट, तैरोव्यञ्जन, तैरोविराम, पादवृत्त और ताथाभाज्य ये आठ स्वरित के भेद हैं ।

इनके उदाहरण क्रमशः यों हैं—धान्यमसि । ते प्सरसाम् । श्यम्ब कम् । अभीन्धताम् । इडेरन्तेह्येकाम्ये । गोपतावितिगो । पतौ । (यहाँ

पर द्वितीयावृत्ति में गकार से परे जो अकार है जिसका उदात्त अवग्रह (पदपाठ) हुआ है। उससे परे जो पकारोत्तरवर्ति स्वरित अकार को ही तैरोविराम कहा जाता है। ध्रुवाऽअसवन्नुतस्य ।

यहाँ 'ध्रुवा' में आकार और 'असवन्' के अकार के मध्य में विवृत्ति नामक जो अर्धखण्ड अनामक अकार है वह सन्धि के अभाव का सूचक है। उसे पादवृत्त कहते हैं।

तनूनपन्नऽइति । तनू न, प्त्रे । यहाँ तनूनप्त्रे—

इस उदाहरण में तकार तथा नकार दोनों उदात्त हैं। इन दोनों के मध्य में 'नू' है वह अनुदात्त स्वर विशिष्ट है वही पद पाठ में विराम का हेतु होने से 'ताथाभाष्य' कहा जाता है। माध्यन्दिनशास्त्रा में ताथाभाष्य स्वर की अनुदात्त स्वर विशिष्ट मानते हैं। अन्य शास्त्रावाले ताथाभाष्य को स्वरित स्वरविशिष्ट मानते हैं। जोकि माध्यन्दिनशास्त्रावालों के लिए विरुद्ध पड़ता है। इसकी विशेष बात 'उदाद्यन्तोऽन्यवग्रहस्ताथाभाष्यः'

प्रातिशाक्य (सूत्र १२. अ. १) में देखनी चाहिये । कई ग्रन्थों के अवलोकन से निष्कर्ष यही मिलता है कि ताथाभाव्य को माध्यन्दिन शास्त्रा वाले स्वरित न मानकर उसको कंप ही मानते हैं । इसीलिए वे लोग पद पाठ में कंपन करते हैं । उदाहरणार्थ—

अवग्रहो यदा नीच उच्चयोर्मध्यतः क्वचित् ।

ताथाभाव्यो भवेत् कम्पस्तनूनम्रे निदर्शनम् ॥

इसीप्रकार स्वरित विशिष्ट अक्षर से परे जो अनुदात्त होते हैं उनको प्रचय कहते हैं ।

एक श्रुति नाम से भी प्रचयों की प्रसिद्धि है ।

उदाहरणार्थ—गणानों त्वा, यहाँ पर स्वरित न से परे 'त्वा' अनुदात्त है उसीको प्रचय कहते हैं । इसका प्रदर्शन स्वरित के साथ ही होता है ।

वेद विषय में स्मृतियों का विचार

- वाधूलस्मृतौ—वेदाक्षराणि यावन्ति नियुञ्ज्यादर्थकारणात् ।
 तानङ्गीं ब्रह्महत्यां वै वेदविक्रयवाप्नुयात् ॥
 प्रस्थापनं प्राध्ययनं प्रश्नपूर्वं प्रतिग्रहः ।
 याजनाध्यापने वादः षड्विधो वेदविक्रयः ॥
- आङ्गिरसस्मृतौ—स्वयं यद्यसमर्थश्चेन्मन्त्रोच्चारणकर्मणि ।
 येन केन च विप्रेण वाचनीयं प्रयत्नतः ॥
 राक्षसानां विनाशाय वेदघोषः प्रशस्यते ।
 स घोषो ब्राह्मणैः कर्तुं शक्यते प्रकृते किल ॥
- मार्कण्डेयस्मृतौ—धनं तु विनियोगेन निधनं प्रतिपद्यते ।
 वेदाख्यं परमं श्रीमद् धनं लोकोत्तरं यतः ॥

शतरुद्रिय और रुद्र पर विचार

शतरुद्रिय शब्द कर्म नामधेय है। सिद्धान्तकौमुदीकार ने चातुरार्थिक प्रकरण में सौ रुद्र देवता जिसमें हों उसे शतरुद्रिय या शतरुद्रीय कहा है। असंख्यात रुद्र देवता जिसमें हों उसे शतरुद्रीय कहा जाता है—यह रुद्र कल्पद्रुम का मत है।

शतरुद्रियशब्द संपूर्ण रौद्राध्याय को कहा जाता है। इसी बात को परशुराम कारिकानुसारिविधानपारिजात काशीदीक्षित आदि भी कहते हैं। यही युक्ततर पक्ष है।

मैथिल संप्रदाय मत से—

पट् पष्टिमूलजाप्येन षोडशर्चं पुनर्जपेत् । एष ते द्वे नमस्ते द्वेन तं द्वितयमेव च ॥
मीदुमच्चतुष्कं च चयं सोमाष्टकं ततः । वेदवादिभिराख्यातमेतद्वै शतरुद्रियम् ॥

इन दो श्लोकों द्वारा इसी को शतरुद्रिय कहा है। पर रुद्रकल्पद्रुमादि निबन्धकारों ने निर्मूल कहा है।

जो शतरुद्रिय को पढता है वह पवित्र होता है। सोने की चोरी करनेवाले, सुरापी, ब्रह्म हत्या आदि पवित्र होते हैं। इसके पाठ (जप), हवन और अभिषेक का महत्त्व विष्णुधर्मोत्तर पुराण, पद्मपुराण, शिवगीता और बोधायन सूत्र में विहित है।

रुद्र में एकवचन और बहुवचन के प्रयोग मिलते हैं, एकवचन में सम्पूर्ण रौद्राध्याय को एकवचन कहा है। बहुवचन में—रौद्राध्याय में बहुत मन्त्र हैं यों सिद्ध होगा। इसीप्रकार त्रेधापञ्च, षोडश प्रकार, चतुश्चत्वारिंशत्प्रकार, अष्टाचत्वारिंशत्प्रकार, एकपण्ड्यत्तर शतधाविभाग और पञ्चविंशत्युत्तर चतुःशतधाविभाग। यों आठ पञ्च सिद्ध होंगे। यह रुद्रकल्पद्रुमादि में स्पष्ट है।

बृहत्पराशरीकार ने पञ्चधा, अष्टधा, दशधा और एकादशधा विभाग

माना है। जो अब प्रचलित नहीं हैं। उपरोक्त पक्षों में भी केवल एकषष्ट्युत्तर शतधा विभागपक्ष विशेष रूप से अब प्रचलित है। हम देख रहे हैं।

नमक और चमक की प्रधानता

जावालोपनिषद् में—शतरुद्रिय पाठ की ही प्रधानता कही है। अतः चमक पाठ रुद्र के साथ आवश्यक नहीं है।

यदि आप कहें कि—रुद्रों की तरह चमक अनुवाकों की प्रधानता स्वीकार कर ही ली जाय।

उत्तर—फलवान् दर्शपूर्णमासशब्दवाच्य आग्नेयादि याग समुदाय की सन्निधि में श्रूयमाण अफल प्रयाज-अनुयाज यागों का जैसे—दर्शपूर्णमास याग अंग है, तद्वत् फलवान् रुद्रजप की सन्निधि में श्रूयमाण अफल चमकजप रुद्रजप का अंग है। अतः काण्व और माध्यन्दिनादि शाखावालों को चमक पाठ का अनुष्ठान फलाधिक्य मात्र है। न करने पर रुद्र में वैगुण्य नहीं आता है।

यदि यह कहें कि—

नमकं चमकं चैव पौरुषं सूक्तमेव च । नित्यं त्रयं प्रयुज्जानो ब्रह्मलोके महीयते ॥

इस काशीदीक्षितधृत वचन से नमक, चमक और पुरुषसूक्त से पाठ करने से ब्रह्मलोक मिलता है ।

यह ठीक नहीं, कारण इस वाक्य में—स्वतन्त्र नमकादित्रिक प्रयोग का ही विधान है । मिताक्षरा और बृहत्पराशरस्मृतिकार ने रुद्र मात्र का ही पाठ हो सकता है । चमक को रुद्रशब्द वाच्यत्वाभाव कहा है ।

किसी का मत है कि—शाखाधिकरणन्यायमूलकत्व होने से अविरुद्ध है, अतः चमक का अनुष्ठान करना ही युक्त है । लेकिन तैत्तरीय शाखावालों को चमक अनुवाक ग्यारह है । वाजसनेय शाखावालों की आठ ही है । ऐसी परिस्थिति में रुद्राध्याय की सम्पूर्ण आवृत्ति के बाद चमकानुवाक पढ़ें ।

विशेष विधि से सामान्यविधि का उपसंहार हो जाता है । वसोर्धारा

होम में कात्यायन ने आठ ही अनुवाक्यात्मक चमक मन्त्र समुदाय को ही एक मन्त्रत्व कहा है। उसका वसोर्धारा होम विषयकत्व होने से श्रुति में भी कहा है। अतः प्रकृत में रुद्रजपादि विषयक चमक का अनुष्ठान रुद्र के साथ नहीं हो सकता।

हेमाद्रिमतसे—

जपित्वा सर्वरुद्राँश्च चमकाद्यंततो जपेत् । पुनरेतज्जपेत्सर्वं द्वितीयं चमकं तथा ॥
एवमेकादशगुणान् क्रमेण चमकाँस्तथा । रुद्रैकादशिनी त्वेषा सर्वकामफलप्रदाः ॥

रुद्रभेद

रूप, रुद्र, रुद्री, महारुद्र और अतिरुद्र । इसमें उत्तरोत्तर पक्ष ही अत्युत्तम है। कोई अत्यतिरुद्रयज्ञकी कल्पना करते हैं। इसका आधार शास्त्रीय कोई नहीं मिलता। कारण उत्तमोत्तम शब्द ही बनाता है कि अत्यतिरुद्र की कल्प करता अत्यन्त मूर्खता है।

भूतशुद्धि और मातृकादिन्यास

भूत शुद्धि और मातृकान्यास को रुद्रांग मान कर जो न्यास करने कराते हैं सब निर्मूल है। क्योंकि ये न्यास तान्त्रिकों के लिये है, वैदिक रुद्र आदि में और सन्ध्योपासनादि में इसकी आवश्यकता नहीं है स्मृति प्राप्त वचनों द्वारा उपवेशनादि कथनों का आनर्थक्य हो जायगा। इसीलिए देवयाज्ञिक नारायणमह आदि ने भूतशुद्ध्यादिन्यास रुद्रांगत्व मान कर नहीं कहा है।

छन्दःपुरुषन्यास

रुद्रयागादि में सर्वानुक्रमसूत्रविहित छन्दःपुरुषन्यास करने की वृहत्परिपाटी काशीस्थवैदिकोंने कर रखी है। यह युक्त नहीं है। यह न्यास ब्रह्मयज्ञांग है। यह स्पष्ट रुद्रकल्पद्रुमादि में कहा है।

मनोजूत्यादिन्यास

रुद्रयागादि यशों में 'मनोजूतिः' इन मन्त्रों से ही हृदयादिन्यास करने

की महतीप्रथा लोक में देखते आ रहे हैं । रुद्रकल्पद्रुमादिनिबन्धकारों का मत है कि—यह न्यास अनावश्यक है । केवल मूर्खों के लिए पाण्डित्यमात्र का प्रदर्शन करता है ।

सद्योजातादिन्यास

रुद्रयागादियज्ञों में 'सद्यो जातम्' इत्यादिमन्त्र से पञ्चवक्त्रन्यास करते हैं, यह ठीक नहीं है । कारण—यह न्यास प्रतिष्ठा का अंग है । केवल यजमान का प्रतारणमात्र करना है । अतः निर्मूल है । यह शान्तिरत्न रुद्रकल्पद्रुम आदि निबन्धों का मत है ।

योनिमुद्रा प्रदर्शन

रुद्रयागादियज्ञों में योनिमुद्रा 'एष ते रुद्रभागः' इस मन्त्र से करते हैं । यह उपयुक्त है । कारण निबन्धविशिष्टकारों के मत से अग्राह्य है ।

ऋचं वाचम्—

रुद्रयागादियज्ञों में अन्त में 'ऋचं वाचम्' इस अध्याय को पढ़ कर 'ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः' यह पढ़ने की प्रथा है। रुद्रकल्पद्रुमादि निबन्धों को पूर्वापर देखने से पता चलता है कि उपरोक्त दोनों में वैकल्पिक है। अतः एक का ही शान्ति कामनार्थ पाठ कर सकता है। कुछ लोगों का कथन है कि—द्यौः शान्तिः, इस मन्त्र का पाठ करे। वस्तुतः रुद्रांग मान कर पाठ करना हेय ही है।

न्यास की इयत्ता

हवन और जपादि में न्यास बराबर है। केवल अभिषेकात्मक रुद्र में न्यास विशेष है। अतः 'प्रजनने ब्रह्मा तिष्ठतु' इत्यादिन्यास का पृथक्-विधान रुद्रकल्पद्रुमादि में कहा है। वह युक्ततम है।

काशी के वैदिकों का न्यासों के प्रति मन्त्रोच्चारण में भ्रम काशी के वैदिकों ने रुद्रयागादि भागों में 'यज्ञाग्रतः' इत्यादि मन्त्रों

द्वारा न्यास समाप्त कराकर फिर 'थज्जाग्रतः' से पाठ करने की महती प्रथा कर रखी है, वह भ्रम ही मूलक है, अशास्त्रीय है। अतः विनियोगों के मन्त्रों को दो बार पढ़ना अनावश्यक है यह समस्त निबन्धकारों का मत है।

नमक जपानन्तर विचार

नमक जपा (पाठ) नन्तर चमक का जप करे या 'वयर्थं सोम' और 'उग्रश्च' इन दोनों रुद्री के अध्यायों का पाठ करे।

अन्य निबन्ध मतों से उपरोक्त दोनों अध्यायों का पाठकर चमक का पाठ करें।

रुद्रकल्पद्रुम आदि निबन्धकारों के मत से नमक पाठानन्तर-अव्यवहित-काल में ही चमक जप युक्त है और लोकव्यवहार में भी रुद्रैकादशनी रुद्री में भी नमकाध्याय के पाठ समाप्ति व्यवहितोत्तर काल में ही चमक जप का विधान करते हैं।

वस्तुतः—रौद्राध्याय की समाप्तिकालानन्तर 'उग्रश्च' इत्यादि मन्त्रों

का पाठ जो करते हैं वे विहित विधान को नहीं जानते हुए विपरीत करते हैं, अतः वन्ध हैं। अतः रुद्रादि पाठ में महच्छिरजप और जटाजप कृताकृत है। क्योंकि कोई विधान मानते हैं। कोई अविधान कहते हैं। ऐसी स्थिति में—चमक जपवत् कृताकृत ही है। करने से फलाधिक्य (एक कर्मणि गुणविशेषे फलविशेषः कात्यायन श्रौतसूत्र—१।१०।११) हो सकता है, न करने से रुद्रों के अनुष्ठान में वैगुण्यता नहीं आ सकती।

यदि ये कहें कि रुद्र की प्रति आवृत्ति के अन्त में महच्छिरजप और जटाजप का पाठ किया जाय तो क्या कृति है। उत्तर—महच्छिर और जटाजप को रुद्रशब्दवाच्यत्वाभाव है अतः सर्वात्यन्त में एकवार जप करे यह सम्प्रदायविदों का मत है।

देवयाज्ञिक ने—हेमाद्रि और महार्णव आदि में अदर्शन हो जाने से महच्छिर और जटाजप की अवहेलना कर दी है।

श्रीशुक्लयजुर्वेद-संहिता

❀ अथ प्रथमोऽध्यायः ❀

ॐ ह॒षेत्त्वो॒ज्ज॑स्वा॒व्याव॑स्थदे॒वोव॑ ÷ स॒विता॒प्रा॒प्यैतु॑श्श्रेष्ठ॒त-

सर्वैश्वर्यविधातारं सर्वस्फूर्तिविधायकम् ।

सर्वमङ्गलदं नित्यं गणराजं नमाम्यहम् ॥ १ ॥

भो । भो । भासुरभृसुराः सुमतयः काले कलौ सांप्रतम् ।

वेदो वै भगवान् हिताय विदुषां योऽप्रावतीर्णः स्वयम् ॥

यत्पादप्लवसंश्रयेण शतशो वेदार्थपारङ्गताः ।

श्रीविद्याधरसंज्ञितं स्वपितरं प्रख्यातकीर्तिं भजे ॥ २ ॥

*१—अध्ययनारम्भस्तु प्रथमं स्ववेदस्यैव कार्यः—'यच्छाखीयैस्तु संस्कारैः संस्कृतो

मायुः कर्मणऽआप्यायद् ध्वमग्न्याऽइन्द्राय भागम् प्रजावतीर नमीवाऽ-

ग्राह्यो भवेत् । तच्छास्त्राध्ययनं कार्यमन्यथा पतितो भवेत् ।

हरिः ÷ “ ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ” । भरद्वाजशिक्षायाम्—प्रश्नानुवाकाधारम्भे सविमर्गो ह्यहो हरिः । न सन्धिः प्रणवे नित्यं विरामे स्वरितो भवेत् । सविसर्ग उदात्तो हरिशब्द आरम्भे प्रयोक्तव्यः । अन्तेऽध्ययनसमाप्तिं स्वरितो हरिशब्दो भवेत् । अत्र वेदारम्भ इषेस्वेत्यादितः कर्तव्यः । यद्यापि व्रतादेशे प्रथमम् ‘आग्नेयं व्रतं प्रथममादिशेत्’ इति त्रिभिः, तदनुरोधेन समिधऽग्निमित्याधारम्भः कर्तव्य इत्यापाततः प्रतीयते, तथापि तस्य पृथगध्ययनकाले तदारम्भवेऽपि वेदारम्भकाले प्रथमाध्यायस्य परित्यागे प्रमाणाभावात् । संस्कारमास्करादौ सर्वत्र प्रथमाध्यायादेवारम्भस्य विहितत्वात्तत आरम्भैव वेदाध्ययनम् ।

२—अध्ययनक्रमः—‘हस्तौ सुसंयतौ धार्यौ जानुनोरुपरि स्थितौ । गुरोरनुमितिं कुर्यात्पठन्नाऽन्यमतिर्भवेत् । ऊरुभागे तृतीये तु कूर्परं न्यस्य दक्षिणम् । कूर्परम्—

अयम्मा मावस्तेन ऽईशतमाघर्षः सोद्भुवा ऽअस्मिन्गोपतौ स्यात्तवक्षी-

प्रगण्डप्रकोष्ठयोः सन्धिम् । करमित्यपि पाठभेदः । या० शि० श्लो० १९-२० ।

३—‘वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते ।’

४—‘ॐकारं वेदेषु’ ‘अथकारं भाष्येषु’ (शु० य० प्रा० १।१८।१९) इति व्यवस्थाकृता । ‘प्रणवं प्राक् प्रयुज्जीत व्याहृतीस्तदनन्तरम् । सावित्रीं चानुपूर्वेण ततो वेदान्समारभेत् ॥ आरभेत्—अत्र परस्मैपदमार्षम् । या० शि० श्लो० २२ । “कूर्मोऽङ्गानीव संहृत्य चेष्टां दृष्टिं दृढं मनः । स्वस्थः प्रशान्तो निर्भीतो वर्णानुच्चारयेद् बुधः” या० १ श्लो० २३ प्रशान्तः—शान्तमनाश्च सन् ।

५—देवाः इत्यत्र—स्वरितं यज्ञवेत्किञ्चित्सवकारोष्मकं ततः । इत्स्वं वा यदि वा दीर्घं निक्षेप उभयोरपि (या० ६६) इति वाक्यात् । ‘देवोवः सविता’ इत्यत्र ‘अङ्गुलिद्वयप्रक्षेपः । एवम् ‘अति विश्वाः’ इत्यत्रापि (शु. १२।८४) वायव्यैः वायव्याः इत्यादौ च अङ्गुलिद्वयप्रक्षेपः ।

उर्ध्वजमानस्यपशून्पाहि ॥ १ ॥ व्वसोऽहंपवित्त्रमसिद्द्यौरसिपृथि-
व्यसिमातरिश्वनोघर्म्मोसिद्विश्वधाऽअसि । परमेणधाम्नादृष्ट-
ह्रस्वमाहव्यार्म्मार्तैषज्ञपतिह्रव्वार्षीत् ॥ २ ॥ व्वसोऽहंपवित्त्रमसिशतं-

१—‘हस्तअष्टः स्वरअष्टो न वेदफलमश्नुते ।’ या० श्लो० २६ हस्तहीनं तु योऽ-
धीते मन्त्रं वेदविदो विदुः । न साधयेद्याजुषाणि भुक्तमव्यञ्जनं यथा ॥ ऋचो यजू००षि
सामानि हस्तहीनानि यः पठेत् । अनृचो ब्राह्मणस्तावद् यावत्स्वारं न विन्दति ॥
हस्तहीनं तु योऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् । ऋग्यजुः सामभिर्हंग्रधो वियोनिमधि-
गच्छति । अनृचः—अवैदिकः, या० श्लो० ३९-४१ ।

२—मनुः ‘वेदारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यो गुरोः सदा । प्रणवं प्राक् प्रयुज्जीत
व्याहृतीस्तदनन्तरम् । सावित्री चानुपूर्वेण ततो वेदान् समारभेत् । ॐओङ्कारं
प्रथमं कृत्वा ततो ब्रह्म प्रवर्तयेत् । ओङ्कारं च पुनः कृत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा समापयेत् ।

धारं॑ व॒मो॑ऽप॒वि॒त्रं॑ म॒सि॒स॒ह॒स्रं॑ धा॒रम् । दे॒व॒स्त्वा॒स॒वि॒ता पु॑नातु॒व्व॒सो॑ऽ
प॒वि॒त्रेण॑ श॒त॒धा॒ रेण॑ सु॒प्वा॒काम॑ धु॒क्ष॑ ॥ ३ ॥ सा॒व्वि॒श॒वायु॑ऽसा॒व्वि॒श्व॒
क॒र्मा॒सा॒व्वि॒श्व॒धाया॑ऽ । इन्द्र॑स्य॒त्वाभा॑ग॒ऽसोमे॑ना॒त॒न॒च्छि॒म॒व्वि॒ष्णो
ह॒व्य॑ऽर॒क्ष ॥ ४ ॥ अ॒ग्ने॒व्र॒त॒प॒ते॒व्र॒त॒श्च॑ रि॒ष्या॒मि॒त॒च्छ॑के॒यन्त॑र्मे॒रा॒द्ध॒य॒
ताम् । इ॒द॒म॒ह॒म॒नृ॒ता॒त्स॒त्य॒मु॒पै॒मि ॥ ५ ॥ क॒स्त्वा॒यु॒न॒क्ति॒स॒त्वा॒यु॒न॒क्ति॒क॒
स्मै॒त्वा॒यु॒न॒क्ति॒स॒मै॒त्वा॒यु॒न॒क्ति॒ । क॒र्म्म॑णे॒षां॒व्वे॒षा॒य॒वाम् ॥ ६ ॥ प्र॒त्यु॒
ष्ट॑ऽर॒क्ष॑ऽप्र॒त्यु॒ष्टाऽअ॒रा॒त॒यो॒नि॒ष्ट॑ऽऽर॒क्षो॒नि॒ष्ट॑ऽऽअ॒रा॒त॒य॑ऽ । उ॒र्व्व॒न्त॒
रि॒क्ष॒म॒न्वै॒मि ॥ ७ ॥ धू॒र॒सि॒धू॒र्व्व॒धू॒र्व्व॒न्त॒न्धू॒र्व्व॒त॒त॒थो॒स्म॒मा॒न्धू॒र्व्व॒ति॒त॒न्धू॒
र्व्व॒ष॒व्व॒य॒न्धू॒र्व्वी॒म॑ऽ । दे॒वा॒ना॒म॒सि॒व्य॒हि॒त॒म॒ऽस॒स्मि॒त॒म॒म्प॒प्रि॒त॒म॒ञ्जु॒

ष्टतमन्देवद्वृतमम् ॥ ८ ॥ अन्हुतमसिहविर्द्धानन्दहस्वमाह्वाम्मा-
 तैषक्षपतिह्वर्षीत् । विष्णुस्त्वाकक्रमतामुह्वतायापहत ६ रक्षो-
 वच्छन्ताम्पञ्च ॥ ९ ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेदिश्वनोर्वाहुभ्या-
 म्पुणोहस्ताभ्याम् । अग्रेजुष्टङ्गहाम्यग्रीषोमाभ्याञ्जुष्टङ्गहामि
 ॥ १० ॥ भूतायत्वानारातयेस्वरमिविकख्येबन्दठ०हन्तान्दुर्षाःपृथि-
 क्यामुर्व्वन्तश्क्षिमन्वेमिपृथिव्यास्त्वानामौसादयाम्यदित्याऽउप-
 स्तथेगनेह्वयठ०रक्ष ॥ ११ ॥ पवित्रेस्तथोवैष्णव्यौसवितुर्व्यः प्र-
 सवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रेणपवित्रेणसूठर्षस्यरश्मिमभिः । देवीगपो-
 ऽअग्नेगुवोऽअग्नेगुवोग्रऽहममद्यक्षन्नयताग्रेषक्षपतिठ०सुधातुंष-

अपतिन्देवयुवम् ॥ १२ ॥ युष्माऽइन्द्रो वृणीतवृत्त्रतूयैष्यमिन्द्रम-
वृणीद्ध्वंवृत्त्रतूयैष्योक्षिनास्तथ । अग्नयेत्वा जुष्टमोक्षाम्यग्नी-
षोमाभ्यान्त्वा जुष्टमोक्षामि । दैव्याय कर्मणेशुन्धद्ध्वन्देवयज्या-
यैषद्वो शुद्धाऽपराजघ्नुरिदं वस्तच्छुन्धामि ॥ १३ ॥ शर्मास्यवधू-
तऽरक्षोवधूनाऽअरातयोदित्यास्त्वर्गासिप्रनिस्वादितिव्वेत्तु । अद्वि-
रसि व्वानस्पत्यो ग्रावासि पृथुवुध्नऽप्रतित्वादित्यास्त्वग्बेत्तु ॥ १४ ॥
अग्ने मन्त नृसिन्वा चो वि सज्जनन्देववीतयेत्वा गृह्णामि बृहद्ग्रावासि-
व्वानस्पत्यऽसऽइन्देवेष्यो हविःशमीष्ण्वसुशमिशमीष्ण्व । हविष्कु-
देहि हविष्कुदेहि ॥ १५ ॥ कुक्कुटोसिमधुजिह्वऽइषमूर्जमावद-

त्त्रयाव्ययर्था० संङ्घातः संङ्घातज्जेष्मन्वर्षवृद्धमसिप्रतित्वाव्यर्ष-
वृद्धं वेत्तु परापूतः रक्षः परापूताऽअरतयोपहतः रक्षोवायुर्वोवि-
विनक्तुदेवोवः सविताहिरण्यपाणिः प्रनिगृह्णात्वच्छिद्रेणपाणिना
॥ १६ ॥ धृष्टिरस्यपाग्नेऽअग्निमामादजहिनिष्कव्यादः सेधादेव-
यजं ब्रह्म । ध्रुवमसिपृथिवीन्दठं हव्रह्मवनिस्वाक्षत्रवनि सजातवन्त्यु-
पदधामिभ्रातृव्यस्यव्वधाय ॥ १७ ॥ अग्नेब्रह्ममगृह्णीष्वधरुणम-
स्यन्तरिक्षन्दठं हव्रह्मवनिस्वाक्षत्रवनि सजातवन्त्युपदधामिभ्रातृ-
व्यस्यव्वधाय । धर्त्रमसिदिवन्दठं हव्रह्मवनिस्वाक्षत्रवनि सजात-
वन्त्युपदधामिभ्रातृव्यस्यव्वधाय । विश्वाभ्यस्वाशाभ्यऽउपद-

धामिचितस्त्योर्द्धवचितोभृगूणामक्लिरसान्तपसानप्यद्धवम् ॥ १८ ॥
 शर्मास्यवधूत६रक्षोवधूताऽभरातयोदित्यास्त्वगसिधित्वादितिर्व्वे-
 तु । धिषणासिपर्व्वतीप्प्रित्वादित्यास्त्वग्वेतुदिवस्कम्मनीरसिधि-
 षणासिपार्व्वतेयीप्प्रित्वापर्व्वतीर्व्वेतु ॥ १९ ॥ धान्न्यमसिधिनुहि-
 देवान्प्राणायस्वोदानायत्वाब्ध्यानायत्वा । दीर्ग्यामनुप्प्रसितिमायुषे-
 धान्देवोवः सविताहिरण्यपाणि६प्प्रतिगृभ्णात्वच्छिद्रेणपाणिनाच-
 क्षुषेत्वामहीनाम्पयोसि ॥ २० ॥ देवस्यत्वासवितुः३प्प्रसवेऽश्विनोर्ब्वाहु-
 ष्याम्पण्णोहस्ताब्ध्याम् । सम्भवापामिसमापऽओषधीभिः६समोषध-
 यीरसेन । स६रेवतीज्जगतीभिः६पृच्छन्ता७सम्भुमतीर्मधुमतीभिः६

पृच्छन्ताम् ॥ २१ ॥ जनयत्यैत्त्वासंठवौमीदमग्नेरिदमग्नीषो-
मयोरिषेत्वावर्मोसिब्विदश्वायुरुक्प्रथाऽउरुप्रथस्वोक्तेयश्चपतिहं प्र-
थतामग्निष्ट्वेत्वचम्माहिहंसीदेवस्त्वासविताश्चपयतुवर्षिष्टेधिनाके
॥ २२ ॥ माभेर्मासंविक्थथाऽअतमेरुठर्षश्चोतमेरुठर्षजमानस्यप्रह्ना-
भूयात्त्रितायत्वाद्द्वितायत्त्वैकतायत्वा ॥ २३ ॥ देवस्यत्वासवितुःप्र-
सवेऽश्विनोर्वाहुभ्याम्पूष्णोदस्ताभ्याम् । आददेह्ध्वरकृतन्देवे-
भ्यऽइन्द्रस्यबाहुरसिदक्षिणहंसहस्तभृष्टिहंशततेजाव्वायुरसितिग्मते-
जादद्विपतोव्वधः ॥ २४ ॥ पृथिविदेवयजन्मयोषध्यास्तेमूलम्माहिहं
सिपंव्रजङ्गच्छगोष्ठानंवर्षेतुतेद्यौर्वधानदेवसवितहंपरमस्याम्पृथि-

व्या० शतेनपाशैठ्योस्मान्द्वेष्टिषञ्चव्ययन्दिष्मस्तमतोमामौक्
 ॥ २५ ॥ अपारकम्पृथिव्यैदेवयजनाद्दध्यासंजङ्गच्छगोष्ठानं
 वर्षतुतेद्यौर्वधानदेवसवितरं परमस्याम्पृथिव्या० शतेनपाशैठ्यो-
 स्मान्द्वेष्टिषञ्चव्ययन्दिष्मस्तमतोमामौक् । अररोदिवम्मापशो-
 द्द्रप्सस्तेद्याम्मास्कन्वजङ्गच्छगोष्ठानं वर्षतुतेद्यौर्वधानदेवस-
 वितरं परमस्याम्पृथिव्या० शतेनपाशैठ्योस्मान्द्वेष्टिषञ्चव्ययन्दि-
 ष्मस्तमतोमामौक् ॥ २६ ॥ गायत्रेणत्वाच्छन्दसापरिगृह्णामित्रैष्टु-
 भेनत्वाच्छन्दसापरिगृह्णामिजागतेनत्वाच्छन्दसापरिगृह्णामि । सु-
 दम्माचासिशिवाचासिस्योनाचासिसुषदाचास्युज्जस्वतीचासिपय-

स्वतीच ॥ २७ ॥ पुराक्कुरस्यविसृपोविरप्तिन्नुदादार्यपृथिवीजी-
वदानुम् । वामैरयंश्चन्द्रमसिस्वधामिस्तामुधीरासोऽनुदिश्ययज-
न्ते । प्रोक्षणीरासादयद्द्विषतोव्वधोसि ॥ २८ ॥ प्रत्युष्टुष्टु-रक्षहंप्रत्यु-
ष्टुअरातयोनिष्टुष्टु-रक्षोनिष्टुप्साऽअरातयहं । अनिशितोसिसपत्नक्षि-
द्वाजिनत्वाव्वाजेद्धयायैसम्माज्जिम । प्रत्युष्टुष्टु-रक्षहंप्रत्युष्टुऽअरात-
योनिष्टुष्टु-रक्षोनिष्टुप्साऽअरातयहं । अनिशितासिसपत्नक्षिद्वाजि-
नीत्वाव्वाजेद्धयायैसम्माज्जिम ॥ २९ ॥ अदित्यैरास्नासिबिष्णो-
र्वेष्णोस्युज्जत्वादधेनत्वाचश्रुषावंपश्यामि । अग्नेर्जिह्वासिसुहृदे-
वेभ्योधाम्नेधाम्नेमेभवयजुषेयजुषे ॥ ३० ॥ सवितुस्त्वांप्रसवऽउ-

त्पुना॒म्यच्छि॒द्रेण॒पवि॒त्रेण॒सू॒ठ्वँ॒स्य॒रश्मि॒भिः । स॒वि॒तु॒र्वँ॒ ऽप॒स॒
व॒ऽउ॒त्पु॒ना॒म्यच्छि॒द्रेण॒पवि॒त्रेण॒सू॒ठ्वँ॒स्य॒रश्मि॒भिः । ते॒जो॑सि॒शु॒क्रम॑-
स्य॒मृत॑म॒सि॒धाम॒नामा॑सि॒प्रि॒य॒न्दे॒वाना॑म॒नाधृ॑ष्ट॒न्दे॒वय॑जनमसि ॥३१॥
इति प्रथमोऽध्यायः ॥

❀ अथ द्वितीयोऽध्यायः ❀

ॐ कृ॒ष्णो॑स्या॒खरे॒ष्टो॒ग्नये॑त्वा॒जुष्ट॑म्प्रोक्षा॒मि॒व्वेदि॑रसि॒बर्हि॑षेत्वा॒जु-
ष्ट॑म्प्रोक्षा॒मि॒बर्हि॑रसि॒स्रुग्भ्य॑स्त्वा॒जुष्ट॑म्प्रोक्षा॒मि ॥ १ ॥ अ॒दित्यै॒व्यु॒न्द-
नम॑सि॒व्वि॒ष्णो॑स्तु॒पो॒स्यूर्ण॑म्प्रद॒सन्त्वा॑स्त॒णामि॒स्वा॒स॒स्थान्दे॒वेभ्यो॑भु-

वपतयेस्वाहाभुवनपतयेस्वाहाभूतानाम्पतयेस्वाहा ॥ २ ॥ गन्धर्व-
स्त्वाविश्वावसुःपरिदधातुविश्वस्यारिष्टयैषजमानस्यपरिधिरस्य-
ग्निरिडईडितः । इन्द्रस्यबाहुरसिदक्षिणोविश्वस्यारिष्टयैषजमान-
स्यपरिधिरस्यग्निरिडईडितः । मित्रावरुणौत्वोत्तरतःपरिधत्ता-
न्ध्रुवेणधर्म्मणाविश्वस्यारिष्टयैषजमानस्यपरिधिरस्यग्निरिडईडितः
॥ ३ ॥ व्रीतिहोत्रन्वाकवेद्युमन्तःसमिधोमहि । अग्नेबृहन्तमदध्वरे
॥ ४ ॥ समिदसिसूठर्यस्वापुरस्तात्पातुकस्याश्चिश्चदमिशस्त्यै । सवितु-

१—इत्यत्र 'विश्वसहभुवपुषवसुषु' (शू० य० प्रा० ३।१०) विश्व इत्येतत्पदं सह इत्येतेषु प्रत्ययेषु दीर्घमापद्यते ।

ब्राह्मस्थऽऊर्णमम्रदसन्त्वास्तृणामिस्वासस्थन्देवेभ्यऽमात्वाव्वस-
 वोरुद्राऽआदित्याःसदन्तु ॥ ५ ॥ घृताच्चयसिजुह्वाम्नासेदग्नि-
 येणधाम्नाप्रियःसदऽआसीदघृताच्चयस्युपभृताम्नासेदग्नियेणधा-
 म्नाप्रियःसदऽआसीदघृताच्चयसिद्भुवानाम्नासेदग्नियेणधाम्ना-
 प्रियःसदऽआसीदग्नियेणधाम्नाप्रियःसदऽआसीद । ध्रुवाऽअ-
 सन्नृनस्योनौताविष्णीपाहिपाहियक्ष्मपाहियक्ष्मपतिपाहिमांयक्ष-
 न्यम् ॥ ६ ॥ अग्नेवाजजिद्वाजन्त्वासरिष्यन्तवाजजिनःसम्मा-
 र्जिम । नमोदेवेभ्य + स्वधाप्रितुभ्य + सुयमेभ्यस्तम् ॥ ७ ॥
 अस्मन्मद्यदेवेभ्यऽआज्यःसमिधयासमङ्घ्रिणाव्विष्णोमात्वाव-

कमिषं वसुमतीमग्नेतेच्छाया मुपस्थेषं विवर्णो स्थानं मसीतऽइ-
न्द्रो वीर्यं मरुणो दुहध्वो दिव्यरऽ आस्थात् ॥ ८ ॥ अग्ने वेहो ववे-
दुह्यमवतान्त्वान्धावा पृथिवीऽ अवत्वन्धावा पृथिवीस्विष्टकृदेवेभ्यऽ
इन्द्रऽ आज्येन हविषा भूत्स्वाहा सऽ ज्योतिषा ज्योतिः ॥ ९ ॥ मयीदमि-
न्द्रऽ इन्द्रियन्दधात्वस्मान्नायामघवानं सचन्ताम् । अस्माकं ठं सन्त्वा
शिषं + सत्यानं ÷ सन्त्वा शिषऽ उपहृता पृथिवी मातोपमा पृथिवी मा-
ता हव्यतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहा ॥ १० ॥ उपहृतोद्यौष्पतोपमा-
न्यौष्पता हव्यतामग्निराग्नीध्रात्स्वाहा । देवस्य त्वासवितुभ्य-
सवे दिश्वनोर्वाहुभ्याम्पूष्णो हस्ताभ्याम् । प्रतिगृह्णाम्यग्नेष्ट्वा-

स्येनप्राश्नान्मि ॥ ११ ॥ एतन्तेदेवसवितर्यश्मिमाहुर्बृहस्पतयेव
 ह्यमणे । तेनयश्मवतेनयश्मपतिन्तेनमामव ॥ १२ ॥ मनोजूतिर्जुषता-
 माज्ज्यस्यबृहस्पतिर्यश्मिमन्तनोत्वरिष्टंठयश्मठंसमिमन्दधातु ।
 विश्वेदेवासऽइहमादयन्तामोऽप्रतिष्ठ ॥ १३ ॥ एषातेऽमग्नेस-
 मितयाव्वर्द्धस्वचाचप्यायस्य । वर्द्धिषीमद्विचव्वयमाचप्यासिषी-
 महि । अग्नेव्वाजजिह्वाजन्त्वाससृवाँसंवाजजितऽसम्मर्ज्जिम
 ॥ १४ ॥ अग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जैषंवाजस्यमाप्सवेनप्रोहामि ।
 अग्नीषोमौतमर्पनुदतांठवीस्मान्द्वेष्टिष्वञ्चव्वयन्दिष्मोव्वाजस्यैनम्प्र-
 सवेनापोहामि । इन्द्राग्नयोरुज्जितिमनूज्जैषंवाजस्यमाप्सवेनप्रो-

हामि । इन्द्राग्नीतमर्पनुदतांठषोस्मान्द्वेष्टिषश्चव्यन्दिष्मोवाज-
 स्यैनमप्रसवेनापोहामि ॥ १५ ॥ ववसुंभ्यस्त्वारुद्रेभ्यस्त्वादित्ये-
 भ्यस्त्वासञ्जानाथान्दद्यावापृथिवीमित्रावरुणौत्वावृष्ट्यावताम् ।
 व्यन्तुव्ययोक्तृक्तंरिहाणामरुतामृषतीर्गच्छवशापृश्निभूमृत्वादि-
 वङ्गच्छन्तोनोवृष्टिमावु । चक्षुष्पाऽअग्नेसिचक्षुर्मपाहि ॥ १६ ॥
 यमर्पस्त्रिधिमपठर्षधन्थाऽअग्नेदेवपणिभिर्गुह्यमानं । तन्तऽएतमनु-
 जोषम्भराम्येषनेत्वदपचेनयाताऽअग्नेऽप्रियम्पाथोपीतम् ॥ १७ ॥
 स॒ॐ॒स्र॒व॒मा॒गा॒स्त्येषा॒वृ॒हन्त॑ ः प्र॒स्तरे॒ष्ठाऽपरि॒धेया॑श्च॒देवाः॑ । इ॒मां॒वा-
 च॑म॒मि॒वि॒श॒श्वे॒गृ॒णन्त॑ऽआ॒स॒द्या॒सि॒मन्त्र॑र्हिषि॒माद॑यद्भव॑स्वाहा॒व्वाट्

॥१८॥ घृताचींस्तथोद्युष्वीं पातः सुम्नेस्थः सुम्नेमाधत्तम् । यज्ञ-
मश्नतऽउपचयस्य शिवे सन्ति ष्वस्वि ष्वेमे सन्ति ष्वस्व ॥ १९ ॥ अ-
ग्ने देव्या यो शीतमपाहिमादिद्योः गद्विष्यसित्यै पाहिदुरिष्ट्यै पाहिदुर-
द्वाभ्याऽअविषन्नः पितुर्ऋणुषुषदायो नौ स्वाहावाङ्मनये संव्वेशपतये-
स्वाहा सरस्वत्यै यशोमगिभ्यै स्वाहा ॥ २० ॥ वेदोऽसि ये न त्वन्देव वे-
ददेवेभ्यो वेदो भवस्ते नमह्यं वेदो भूयाः । देवा गा तु विदो गा तुं ब्वित्वा-
गा तु मिं त । मनसस्पतऽइमन्देव यज्ञं स्वाहावातेधाः ॥ २१ ॥ स-

१—‘अकारे च’ ४।४३ अकारे परे सति सर्वो अकार ओकारमापद्यते । वेदोऽसि ।
इत्यादि ।

म्बर्हिरङ्क्ता॑ हविषा॒घृतेन॑ समादि॒त्यैर्व्वसु॑भिः॒सम्भ॑रुद्द॒मिः । स-
मिन्द्रो॑ वि॒श्वदे॑वेभिरङ्क्ता॒न्दि॒व्यज॑भोगच्छतु॒षत्स्वाहा ॥ २२ ॥ क-
स्त्वाविमु॑ञ्चति॒ सत्वा॒ विमु॑ञ्चति॒ कस्मै॑त्वा॒ विमु॑ञ्चति॒ तस्मै॑त्वा॒ विमु॑ञ्च-
ति । पोषा॑य॒रक्ष॑सा॒म्भा॒ गो॒ सि ॥ २३ ॥ संवर्ष॑सा॒पय॑सा॒ सन्त॑ नूभि॒रग-
न्महि॑मन॒सा॒ स॒ ऽशिवे॑न । त्वष्टा॑ सु॒दत्त्रो॑ वि॒दधा॑तु॒रायो॑नु॒मार्ष्टु॑नन्वो-
षद्भि॒र्द्वलि॑ष्टम् ॥ २४ ॥ दि॒वि॒ वि॒ष्णु॑र्व्य॒क्र॑ क॒स्त॒ जा॒ गते॑ न॒ च्छन्द॑सा-
त॒तो॒ नि॒र्भ॑क्क॒त्रो॒ यो॒ऽस्मान्दे॑ष्टि॒षश्च॑ व॒यन्दि॒ष्म॒न्ते॒रिक्षे॑ वि॒ष्णु॑र्व्य॒क्र-
क॒स्त॒ जैष्टु॑भेन॒ च्छन्द॑सा॒ ततो॑ नि॒र्भ॑क्क॒त्रो॒ यो॒ऽस्मान्दे॑ष्टि॒षश्च॑ व॒यन्दि॒ष्म-
न्म॒भृथि॒व्यां॒ वि॒ष्णु॑र्व्य॒क्र॑ क॒स्त॒ गाय॑त्रेण॒ च्छन्द॑सा॒ ततो॑ नि॒र्भ॑क्क॒त्रो॒

योऽस्मान्द्वेष्टि॒ यश्च॑व्यन्दि॒ ब्रह्मो॑स्माद॒न्नाद॒स्यैषा॑ति॒ ष्ठायाऽ॒ अग॑न्मस्व-
 ह॒ स॒ वज्यो॑ति॒ षाभूम ॥ २५ ॥ स्व॒ य॒म्भूर॑सि॒ श्रेष्ठो॑र॒श्मिर्वि॑च्चो॒ दाऽअ॑सि-
 व्वच्चो॑मेदेहि । सू॒ य॒र्व॑स्यावृ॒ तम॑न्वाव॒ र्त्ते ॥ २६ ॥ अ॒ग्ने॒ गृह॑प॒ते सु॒ गृह॑प॒ति-
 स्त्वया॑ग्ने॒ ह॒ ह॒ गृह॑प॒तिना॑ भूया॒ स॒ त॒ ० सु॒ गृह॑प॒तिस्त्व॑म॒ याग्ने॒ गृह॑प॒तिना॑ भू-
 या॒ ॥ अ॒स्थ॒रि॒णौ गा॑र्ह॒ प॒त्यानि॑ सन्तु॒ श॒ त॒ ० हि॒ मा॒ ॥ सू॒ य॒र्व॑स्यावृ॒ तम॑न्वा-
 व॒ र्त्ते ॥ २७ ॥ अ॒ग्ने॒ व॒ त॒ प॒ते व॒ त॒ म॒ च॒ ऋ॒ णि॒ ष॒ न्त॒ द॒ श॒ क॒ न्त॒ न्मे॒ रा॒ धी॒ द॒ म॒ ह॒ ण्य॑ऽ
 ए॒ वा॒ स्मि॒ सो॒ स्मि ॥ २८ ॥ अ॒ग्नये॑क॒ व्य॒ वा॒ ह॒ ना॒ य॒ स्वा॒ हा॒ सो॒ मा॒ य॒ पित॑-
 म॒ ते॒ स्वा॒ हा॒ । अ॒ प॒ ह॒ ताऽअ॒सु॒ रा॒ र॒ क्षा॑ ॐ॒ सि॒ व्वे॒ दि॒ ष॒ द॒ + ॥ २९ ॥ य॒ रू॒ पा-
 णि॑प्र॒ति॒ मु॒ञ्च॑मा॒ नाऽअ॒सु॒ रा॒ ॥ स॒ न्त॒ + स्व॒ ध॒ या॒ च॒ र॑न्ति । प॒ रा॒ पु॒ रो॑नि॒ पु॒ रो-

खेमरन्त्यग्निष्टौल्लोकात्प्रणुवान्यस्ममात् ॥ ३० ॥ अत्रपितरोमादय-
 द्ध्वंयथाभागमावृषायद्ध्वम् । अमीमदन्तपितरौयथाभागमावृषा-
 यिषत ॥ ३१ ॥ नमोवहंपितरोरसायनमोवहंपितरहंशोषायनमोवहंपि-
 तरोजीवायनमोवहंपितरहंस्वधायैनमोवहंपितरोशोरायनमोवहंपितरो-
 मन्यवेनमोवहंपितरहंपितरोनमोवोगृहान्नः पितरोदत्तसुनोवः पित-
 तरोदेष्मैतद्भ्रः पितरोव्वासः ॥ ३२ ॥ आधत्तपितरोगर्भङ्कुमारम्पु-
 ष्करस्रजम् । यथेहपुरुषोसत् ॥ ३३ ॥ ऊर्ज्व्वहन्तीरमृतङ्घृतम्प-
 यः कीलालंपरिस्नुतम् । स्वधास्तथर्तर्पयतमेपितृन् ॥ ३४ ॥ इति
 द्वितीयोऽध्यायः ॥

❀ अथ तृतीयोऽध्यायः ❀

ॐसमिधाग्निन्दुवस्यतघृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन्नुह-
व्याजुहोतन ॥ १ ॥ सुसमिद्वायशोचिषे । घृतन्तीव्रजुहोतन ।
अग्नयेजातवेदसे ॥ २ ॥ तन्त्वासमिद्भिरङ्गिरोघृतेनववर्द्धयामसि ।
बृहच्छौचायविष्ठय ॥ ३ ॥ उपत्वाग्नेहविष्मतीघृताचीर्षन्तुह-
र्षत । जुषस्वसमिधोमम ॥ ४ ॥ भूभुवस्वद्यौरिवभूमन्नापृथिवीव-
व्वरिम्णा । तस्यास्तेपृथिविदेवयजनिपृष्ठेग्निमन्नादमन्नाद्यायादधे

१—‘चलुनौकास्फुटोदण्डी स्वस्तिकोमुष्टिकाकृतिः । एते वै हस्तदोषाः स्युः परशु-
श्चैव सप्तमः’ (या० शि० ४४) परशुः—पर्श्वकारः ।

॥ ५ ॥ आयङ्गोऽपृश्निरकृमीदसदन्मातरम्पुरः । पितरंश्चप्रयन्स्वः
 ॥ ६ ॥ अन्तश्चरतिरोचनास्यप्राणादपानती । व्ययकथ्यन्महि-
 षोदिवम् ॥ ७ ॥ त्रिदशदामविराजतिघ्राककर्पतङ्गायधीयते ।
 प्रतिवस्तोरहद्युमिः ॥ ८ ॥ अग्निज्योतिज्योतिरग्निःस्वाहासु-
 ठ्वोज्योतिज्योतिःसूठ्वंस्वाहा । अग्निर्व्वच्चोज्योतिर्व्वच्चंस्वा-
 हासूठ्वोव्वच्चोज्योतिर्व्वच्चंस्वाहा । ज्योतिःसूठ्वंस्सूठ्वोज्योतिः
 स्वाहा ॥ ९ ॥ सजूह्वेनसवित्त्रासजूरात्त्र्येन्द्रवत्या । जुषाणोऽग्नि-
 र्वेतुस्वाहा । सजूह्वेनसवित्त्रासजूरुषसेन्द्रवत्या । जुषाणःसूठ्वोव्वे-
 तुस्वाहा ॥ १० ॥ उपप्रयन्तोऽमद्वरम्मन्त्रंवोचेमाग्नये । आरेऽम-

स्मेचश्चृण्वते ॥ ११ ॥ अग्निर्म्मूर्द्धादिवःकुकुरपतिः पृथिव्याऽभ-
यम् । अपाँरेताँसिजिन्वति ॥ १२ ॥ उभावांमिन्द्राग्नीऽआहुव-
द्धयाऽउमाराधसहसहमादयद्धयै । उमादातारविषाँरयीणामु-
भावाजस्यसातयैहुवेवाम् ॥ १३ ॥ अयन्तेयोनिर्ऋत्वियोऽतोजातोऽ-
अरोचथाह । तज्ज्ञानन्नग्नाऽआरोहाथानोव्वर्द्धयारयिम् ॥ १४ ॥ अय-
मिहप्रथमोधायाघातमिहोतायजिष्णोऽभदध्वरेष्वीक्ष्यः । समज-
वानोभृगवोविवरुचुर्व्वनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशे ॥ १५ ॥ अस्यप्र-
त्तामनुद्द्युतंशुष्कक्रन्दुदुह्येऽमन्हयह । पयः सहस्रसामृषिम् ॥ १६ ॥
तनूपाऽअग्नेसितन्वस्मेपाह्वयायुर्द्वाऽअग्नेस्यायुर्मदेहिव्वञ्चोदाऽअ-

अग्नेसि॒व्वर्चो॑मेदेहि । अग्ने॒यन्मै॑तन्वाऽऊ॒नन्त॑न्मऽआ॒पृण ॥ १६ ॥
 इ॒न्धा॒नास्त्वा॒शत॑ह॒िमा॒द्युम॑न्त॒हस॑र्मि॒र्धाम॑हि । व्वय॑स्वन्तोव्वय॒स्कृ॒त॒हस॑ह॒स्वन्त॑ह॒सह॑स्कृतम् । अग्ने॒सप॑त्त॒दध्म॑न॒मद॑ब्धासोऽअ॒दाब्ध्य॑म् ।
 चि॒त्रा॒वसो॑स्व॒स्ति॒र्ते॒पा॒रम॑शीय ॥ १७ ॥ स॒न्त्वम॑ग्ने॒सू॒र्यस्य॑व्वर्चो॑सा॒
 ग॒थाह॑स॒मृषी॑णाँस्तु॒तेन॑ । स॒मि॒प्रये॑ण॒धाम्ना॑स॒मह॑मा॒युषा॑सं॒व्वर्चो॑सा॒
 स॒म॒प्रज॑यास॒ह॒राय॑स्पोषे॒णग्नि॑षीय ॥ १९ ॥ अ॒न्ध॒स्थान्धो॑वो॒भक्षी॑यम॒ह॒
 स्थ॑म॒हो॒वो॒भक्षी॑यो॒ज्ज॑स्त॒थो॒ज्जो॑वो॒भक्षी॑य॒राय॑स्पोष॒स्तथ॑रा॒यस्पोष॑व्वो॒भ॒
 क्षी॑य ॥ २० ॥ रे॒व॒न्ती॒रम॑द॒ध्वम॑स्मि॒न्योना॑व॒स्मि॒न्नो॒ष्ट्रेस्मि॑न्म॒ल्लोके॑स्मि॒न्म॒
 न्क्षये॑ । इ॒द्वस्त॑माप॒गात् ॥ २१ ॥ स॒ह॒हि॒तासि॑न्वि॒श्वरू॒प्यु॒र्जामा॑वि॒

शगौपत्येन । उपस्वाग्नेदिवेदि वेदोषावस्तर्द्धियाव्वयम् । नमोभरन्तऽ-
 पमसि ॥ २२ ॥ राजन्तमहध्वराणाक्लोपामृतस्यदीदिविम् । व्वर्द्धमानं
 स्वेदमे ॥ २३ ॥ सनं + पितेर्वसूनवेग्नेसुपायनोभव । सचस्वानहस्व-
 स्तये ॥ २४ ॥ अग्नेस्वन्नोऽमन्तमऽउतत्राह्वाशिवोभवाव्वरूत्थ्य + ।
 व्वसुरग्निव्वसुंश्श्रवाऽअच्छानक्षिद्द्युमत्तमर्धेरयिन्दाहं ॥ २५ ॥ त-
 न्त्वाशोविष्णुदीदिवहंसुम्नार्यनूनमीमहेसखिभ्यहं । सनोद्योधिश्श्रु-
 धीहवमुरुष्याणोऽअघायतःसमस्मात् ॥ २६ ॥ इडिर्हवसर्दितऽए-
 हिकाम्याऽएत । मर्यिवहंकामधरणम्भूयात् ॥ २७ ॥ सोमा-
 नंस्वरणङ्कणुहिद्व्यहमणस्पते । कक्षीवन्तंयवऽऔशिजः ॥ २८ ॥

धोरेवान्योऽअमीवहाव्वसुवित्पुष्टिवर्द्धनः । सनः सिनक्तकुषस्तुरः
 ॥ २६ ॥ मानंशठं सोऽअररुषोधूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । रक्षाणो ब्रह्म-
 णस्पते ॥ ३० ॥ महित्त्रीणामवोस्तुद्युक्षमित्रस्याथर्षम्मणः ।
 दुराधर्षव्वरुणस्य ॥ ३१ ॥ नहितेषाममाचननाङ्गसुव्वारणेषु । ईशो-
 रिपुरघशठं सः ॥ ३२ ॥ तेहिपुत्रासोऽअदितेऽप्रजीवसेमर्त्याय ।
 ज्योतिथर्षच्छन्त्यजसम् ॥ ३३ ॥ कदाचनस्तरीरसिनेन्द्रसश्चसिदा-
 शुवे । उपोपेन्नुमघव्वन्भूयऽहन्नुतेदानन्देवस्यपृच्छयते ॥ ३४ ॥
 तत्सवितुर्वरेण्यममर्गोदेवस्यधीमहि । धियोवो नः प्रचोदयात्
 ॥ ३५ ॥ [शतम् १००] परितेदूढभोरथोस्माँश्चोश्चोतुव्विश्व-

तः । येनरक्षसिदाशुषः ॥ ३६ ॥ भूर्भुवःस्वः सुप्रजाः प्रजामिः
 स्यात् सुवीरो वीरैः सुपोषः पोषैः । नयः प्रजाम्मेपाहि शस्यं पशु-
 न्मेपाह्वयं यथार्थं पितुर्मेपाहि ॥ ३७ ॥ आगन्मविश्वे वेदसमस्म-
 व्यं वसुविचमम् । अग्नेः सम्प्राडभिद्द्युम्नमभिसहऽआयच्छस्व
 ॥ ३८ ॥ अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यं प्रजायां वसुविचमम् । अग्ने-
 र्गृहपतेभिद्युम्नमभिसहऽआयच्छस्व ॥ ३९ ॥ अयमग्निः पुरीष्योर-
 यिमान् पुष्टिवर्द्धनम् । अग्नेः पुरीष्याभिद्द्युम्नमभिसहऽआयच्छस्व
 ॥ ४० ॥ गृहामाविभीतमात्रेण द्वमूर्जम्बिभ्रतऽएमसि । ऊर्जम्बि-
 भ्रद्द्वं सुमनां सुमेधा गृहानैमिमनं सामोदमानम् ॥ ४१ ॥ येषाम-

द्वयेतिप्यवसन्न्येषुसौमनसोबहुः । गृहानुपह्वयामहेतेनोजानन्तु-
जानतः ॥ ४२ ॥ उपहृताऽहगावऽउपहृताऽअजावर्यः । अथोऽ-
अन्नस्यकीलालऽउपहृतोगृहेषुनः । क्षेमायवःशान्त्यैप्रपद्येशिवर्ठ०
शग्मर्ठ०शंठयोःशंठयोः ॥ ४३ ॥ प्रघासिनोहवामहेमरुतश्चरिशा-
दसः । करम्भेणसजोषसः ॥ ४४ ॥ यद्ग्रामेषदरण्येषत्सभायांठय-
दिन्दिद्रये । यदेनश्चक्रुमाव्वयमिदन्तक्षयजामहेस्वाहा ॥ ४५ ॥
मोषूणऽइन्द्रात्प्रपृत्सुदेवैरसिन्हिष्मतिशुष्मिन्नवयाः । महश्चि-
द्वस्यमीदुषोषव्याह्विष्मतोमरुतोव्वन्दतेगीः ॥ ४६ ॥ अक्कन्नक-
र्मकर्मकृतः सहव्वाचामयोभुवा । देवेभ्यःकर्मकृत्वास्तम्पेतस-

त्राश्रुवहं ॥ ४७ ॥ अवभृथनिचुम्पुणनिचेरुरसिनिचुम्पुणः । अवदेवै-
ह्वकृन्मेनोयासिषमवमत्यैर्मर्त्यैकृतम्पुराव्णोदेवारिषपाहि ॥ ४८ ॥
पूष्णर्द्विपरापतसुपूष्णापुनरापत । व्वस्त्रेवविवक्रीणावहाऽइष-
मूज्जैठंशतकक्रतो ॥ ४९ ॥ देहिमेददामितेनिमैधेहिनितेदधे । निहा-
रंअहरासिमेनिहारन्निहाराणितेस्वाहा ॥ ५० ॥ अक्षन्नमीमदन्तह-
ठश्वध्रियाऽअधूषत । अस्तोषतस्वभानघोविष्प्रानविष्कृयामतीयो-
जान्विन्द्रतेहरी ॥ ५१ ॥ सुसन्दृशन्त्वाव्ययम्मघवन्वन्दिषीमहि ।
प्रननम्पूर्णवन्धुरस्तुतोयासिब्वशाँऽअनुयोजान्विन्द्रतेहरी ॥ ५२ ॥
मनोन्वाह्वामहेनाराशठंसेनस्तोमेन । पितृणाश्चमन्ममिहं ॥ ५३ ॥

व्यस्यसस्करद्वयथानं श्रेयसस्करद्वयथानो व्यवसाययात् ॥ ५८ ॥
 भेषजमसिभेषजज्ञवेश्वायपुरुषायभेषजम् । सुखमेषायमेष्यै ॥ ५९ ॥
 त्र्यम्बकं ठषजामहे सुगन्धिर्मुष्टिर्वदन् नम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृ-
 त्योर्मुक्षीय मामृतात् । त्र्यम्बकं ठषजामहे सुगन्धिर्मुष्टिर्वेद नम् । उ-
 र्वारुकमिव बन्धनादितो मुक्षीय मामृताः ॥ ६० ॥ एतत्तैरुद्वाव-
 सन्ते न परो मूर्जवतोतीहि । अवततधन्वा पिनाका वसंकृत्तिवासाऽ-
 अहिंसन्नं शिवोतीहि ॥ ६१ ॥ त्र्यायुषश्चमदग्ने एकं इयं स्यत्यायु-
 षम् । वह्वेषु स्यायुषन्तश्चोऽस्तु स्यायुषम् ॥ ६२ ॥ शिवो नामासि-
 स्वधितिस्तेपितानमस्तेऽस्तु मामाहिंसि । निर्वर्त्तयाम्यायुर्वेत्ता-

दूद्यायप्रजननायरायस्पोषायसुप्रजास्त्वायसुवीर्याय ॥ ६३ ॥
इति तृतीयोऽध्यायः ॥

❀ अथ चतुर्थोऽध्यायः ❀

ॐ पदमगन्मदेवयजनमृथिव्यायत्रदेवासोऽअजुषन्तविविश्वे ।
ऋक्सामाभ्याँ९सन्तरन्तोयजुर्भीरायस्पोषेणसमिषामदेम । इमा-
ऽआपहंशमुमेसन्तुदेवीरोषधेत्रायस्वस्वधितेमैनर्ठ०हिर्ठ०सीहं ॥ १ ॥
आपोऽअस्मान्मातरं ÷ शुन्धयन्तुघृतेननोघृतप्स्व ÷ पुनन्तु । विव-

१—'न कुर्वीत पदं दीर्घं न चाऽयन्तविलम्बितम् । पदस्य ग्रहमोक्षौ च यथा-
शीघ्रगतिर्ह्ययः ।' (या० शि० ४६)

इ॒श्व॒र॒ऽहिरि॒प्स॒म॒व॒ह॒न्ति॒दे॒वी॒रु॒दि॒दा॒भ्य॒ऽंशु॒चि॒रा॒पू॒त॒ऽप॒मि । दी॒क्षा॒त॒प॒-
सो॒स्त॒नूर॒सि॒ता॒न्त्वा॒शि॒वा॒ऽंश॒ग्मा॒म्परि॒द॒धे॒भ॒द्र॒व्व॒र्ण॒म्पु॒ष्य॒न् ॥ २ ॥
म॒ही॒ना॒म्पयो॒सि॒व्व॒र्चो॒दा॒ऽअ॒सि॒व्व॒र्चो॒मे॒दे॒हि । वृ॒त्र॒स्या॒सि॒क॒नी॒न॒क॒-
श्च॒क्षु॒र्दा॒ऽअ॒सि॒च॒क्षु॒र्मो॒दे॒हि ॥ ३ ॥ चि॒त्प॒ति॒र्मा॒पु॒ना॒तु॒व्वा॒क॒प॒ति॒र्मा॒-
पु॒ना॒तु॒दे॒वो॒मा॒स॒वि॒ता॒पु॒ना॒त्त्व॒च्छि॒द्रे॒ण॒प॒वि॒त्रे॒ण॒सू॒र्य॒स्य॒र॒श्मि॒मि॒ः ।
त॒स्य॒ते॒प॒वि॒त्र॒प॒ते॒प॒वि॒त्र॒पू॒त॒स्य॒य॒त्का॒म॒ऽपु॒ने॒त॒च्छे॒य॒म् ॥ ४ ॥ आ॒वो॒-
दे॒वा॒स॒ऽई॒म॒हे॒व्वा॒म॒म्प्र॒य॒त्य॒द॒ध्व॒रे । आ॒वो॒दे॒वा॒स॒ऽआ॒शि॒षो॒य॒क्षि॒या॒सो॒-
ह॒वा॒म॒हे ॥ ५ ॥ स्वा॒हा॒य॒ज्ञ॒म॒न॒स॒ऽस्वा॒हो॒रो॒न्त॒रि॒क्षा॒त्स्वा॒हा॒द्वा॒वा॒-
पृ॒थि॒वी॒भ्या॒ऽस्वा॒हा॒व्वा॒ता॒दा॒रं॒भे॒स्वा॒हा ॥ ६ ॥ आ॒कू॒त्यै॒प्र॒यु॒जे॒ग्न॒ये॒-

स्वाहा॒मे॒धा॒यै॒म॒न॒से॒ग्नये॒स्वाहा॒दी॒क्षा॒यै॒त॒प॒से॒ग्नये॒स्वाहा॒सर॑स्वत्यै॒पु॒ष्णे॒
 ग्नये॒स्वाहा॑ । आपो॑ दे॒वीर्बृ॒हती॒र्वि॒श्वश॑म्भु॒वो॒द्या॒वा॒पृथि॒वीऽउ॒रोऽ॒
 अ॒न्तरि॑क्ष । बृ॒ह॒स्प॒तये॒ह॒विषा॑न्वि॒धेम॒स्वाहा॑ ॥ ७ ॥ वि॒श्वो॒ दे॒वस्य॑
 ने॒तु॒र्म॒र्त्तो॒न्वु॒री॒त॒स॒क॒ख्यम् । वि॒श्वो॒रा॒यऽइ॒षु॒द॒ध्य॒ति॒द्यु॒म्भ॒न्वृ॒णी॒
 त॒पु॒ष्य॒से॒स्वाहा॑ ॥ ८ ॥ ऋ॒क॒ख॒सा॒म॒यो॒ऽशिल्पे॑स्थ॒स्ते॒वृ॒मा॒र॒भे॒ते॒मा॒पा॒
 त॒मा॒स्य॒व॒क्ष॒स्यो॒द॒वः । श॒र्मा॒सि॒श॒र्मा॒मे॒व॒च्छ॒न॒म॒स्तेऽअ॒स्तु॒मा॒मा॒
 हि॒ट॒सी॒ऽ ॥ ९ ॥ ऊ॒र्गा॒स्या॒ङ्गि॒र॒स्यूर्ण॑म्प्र॒दाऽऊ॒र्ज॒म॒यि॒धे॒हि । सो॒म॒स्य॑
 नी॒वि॒र॒सि॒वि॒ष्णो॒ऽश॒र्मा॒सि॒श॒र्मा॒व॒ज॒मा॒न॒स्ये॒न्द्र॒स्य॒वो॒नि॒र॒सि॒सु॒स॒

स्यात्कृषीस्क्रुधि । उच्छ्रयस्ववनस्पतऽऊर्ध्वोमापाहवऽहंसऽआ-
 स्ययज्ञस्योद्वचः ॥ १० ॥ व्रतच्छ्रुताग्निर्व्रह्माग्निर्धर्मोववनस्प-
 तिर्धर्मश्चिरः । दैवीन्धियम्मनामहेसुमृडीकामभिष्टयेव्वचोधांयवज्ञ-
 वाहसऽसुतीर्थानोऽअसद्वशे । वेदेवामनोजातामनोयुजोदक्षकृत-
 वस्तेनोवन्तुतेनः पान्तुतेभ्यः स्वाहा ॥ ११ ॥ श्वात्राऽपीताभवत

१—इत्यत्र 'कृषीश्च कृषौ सकारम् (शु० य० प्रा० ३।३४) इति सूत्रेण कृषौ
 प्रत्यये (परे सति) कृषीरित्ययं विसर्जनीयः सकारमापद्यते । ननु—कविष्करत्कृषिपु
 (३।३२) इत्यनेनैव गतार्थत्वात् ध्यर्थमिदं सूत्रमिति चेत्सत्यम् । भान्युपपत्त्य पत्वं
 नियतं तन्माभूदित्येतदर्थमित्यदोषः ।

धूयमापोऽअस्माकमन्तरुदरेऽसुशेवाः । ताऽअस्मभ्यमयत्माऽअन-
 मीवाऽअनागसहंस्वदन्तुदेवीरमृताऽऽमृतावृधः ॥ १२ ॥ इयन्तेष-
 क्षियांतनुरपोमुञ्चामिनप्रजाम् । अहोमुचहंस्वाहाकृताहंपृथिवीमा-
 विशतपृथिव्यासम्भवं ॥ १३ ॥ अग्नेस्वहसुजागृहिष्वयहसुमन्दि-
 बीमहि । रक्षाणोऽअप्रयुच्छन्प्रबुधेनहंपुनस्कृधि ॥ १४ ॥ पुनर्मनहं
 पुनरायुर्महंआगन्पुनः । प्राणेषुनराङ्गमामहंआगन्पुनश्चभूहंपुनहं
 इओत्रमहंआगन् । ववैश्वानरोऽअदब्धस्तनुपाहंअग्निर्चः पातुदु-
 रितादेवदद्यात् ॥ १५ ॥ त्वमग्नेव्रतपाहंसिदेवहंआमर्त्येण्वा ।
 त्वंयज्ञेण्वावीज्यः रास्वेयत्सोमाभूयोभरदेवोनः सविताव्यसोर्हाता

व्वस्वदात् ॥ १६ ॥ एषाते^१शुक्रतनूरेतद्द्वर्चस्तयासम्भवभ्राजङ्गच्छ ।
जूरसिधृतामनसाजुष्टाविष्णवे ॥ १७ ॥ तस्यास्तेसत्यसंवसं^२प्रस-
वेतन्वोयन्त्रमशीयस्वाहा । शुक्रक्रमसिचन्द्रमस्यमृतमसिव्वैश्वदेवम-
सि ॥ १८ ॥ चिदसिमनासिधीरसिदक्षिणासिक्षत्रियासियत्रियास्य-
दितिरस्युभयतंशीर्ष्णी । सानंसुप्राचीसुप्रतीच्येधिमित्रस्त्वाप-
दिबध्नीताम्पुषाद्भवनस्पात्विन्द्रायादध्यक्षाय ॥ १९ ॥ अनुत्त्वामा-
तामन्यतामनुपितानुभ्रातासगन्धर्वोनुसखासयूथ्यः । सादेविदेव-
मच्छेद्दीन्द्रायसोमंरुद्रस्त्वावर्त्तयतुस्वस्तिसोमसखापुनरेहि ॥ २० ॥
व्वस्वस्यदितिरस्यादित्यासिरुद्रासिचन्द्रासि । बृहस्पतिष्वासु-

स्मेरं मणातुरुद्द्रोष्वसुभिराचके ॥ २१ ॥ अदित्यास्त्वामूर्ध-
जाजिघर्मिदेवयजनेपृथिव्याऽइडायास्पदमसिधृतवत्स्वाहा । अ-
स्मेरं मस्वास्मेतेबन्धुस्त्वेरायोमेरायोमाव्ययं रायस्पोषेणविश्वयौ-
ष्मतो तोरायः ॥ २२ ॥ समं कस्येदेव्याधियासन्दक्षिणयोरुचक्षसा ।
मामायायुः प्रमोषीममोऽअहन्तवन्वीरं विदेयतव देविसन्दृशि ॥ २३ ॥
एष ते गायत्रो भागऽइति मे सोमाय ब्रूता देष ते व्रैष्टुभो भागऽइति मे सोमा-
य ब्रूता देष ते जागतौ भागऽइति मे सोमाय ब्रूता च्छन्दोनामाना सा-
म्राज्यं कृच्छेति मे सोमाय ब्रूता दास्माकोसिशुकस्ते ग्रहवो विवचित-
स्त्वा विविन्वन्तु ॥ २४ ॥ अभित्यन्देव संवितारमोण्योऽ कविक्र-

२८ न द्या

तुमर्षीमिसत्यसर्वरक्षधामभिप्रियंमतिहविम् । ऊर्ध्वावस्या-
मतिर्भाऽभदिद्युतरसर्वीमनिहिरण्यपाणिरमिमीतसुककतु + कृपा-
स्व + । प्रजाभ्यस्त्वाप्रजास्त्वानुप्राणन्तुप्रजास्त्वमनुप्राणिहि
॥ २५ ॥ शुक्क्रन्त्वाशुकक्रेणक्कीणामिचन्द्रञ्चन्द्रेणामृतममृतेन । लग्मे-
तेगोरस्मेतेचन्द्राणितपसस्ननूरसिप्राजापतेर्वर्ण + परमेणपशुना-
क्कीयसेसहस्रपोषम्पुषेयम् ॥ २६ ॥ मित्रोनऽदहिसुमित्रधऽन्द्रस्यो-
रुमाविशदक्षिणमुशान्नुशान्तं०स्योनऽस्योनम् । स्वानभ्राजाहुरिव-
भ्ररिहस्तसुहस्तकृशानवेतेव + सोमकक्रयणास्ताभ्रक्षद्वभ्मावोदभन
॥ २७ ॥ परिमाग्नेदुधधरिताद्वाधस्वामासुचरितेभज । उदायुषा

स्वायुषोदस्थाममृतान्ऽअनु ॥ २८ ॥ प्रतिपन्थामपद्महिस्वस्तिगामने-
हसम् । येनविद्वद्वाहंपरिद्विषोवृणक्तिविवन्दतेव्वसु ॥ २९ ॥
अदित्यास्त्वगस्यदित्यैसदऽआसीद । अस्तब्भनाद्यावृषभोऽअन्तरि-
क्षममिमीतव्वरिमाणम्पृथिव्याः । आसीदद्विद्वाभुवनानिसम्प्रा-
द्विद्वद्वात्तानिव्वरुणस्यव्वतानि ॥ ३० ॥ व्वनेषुव्वन्तरिक्षन्ततानव्वा-
जमव्वत्सुपयऽउसियासु । हत्सुक्कतुव्वरुणोव्विक्कव्वग्निनन्दिविस्-
ठमदधात्सोममद्द्रौ ॥ ३१ ॥ सूठर्यस्वचक्षुरारोहाम्गनेरदणःकनीनकम् ।
यत्रैतशेमिरीयसेभ्राजमानोव्विपदिश्वता ॥ ३२ ॥ उक्तावेतन्वृषा-

हौषुज्ज्येथा_१मनश्श्रुऽभवीरिहणौब्रह्मचोदनौ । स्वस्तियजमानस्यगृ-
हान्नाच्छतम् ॥ ३३ ॥ भद्रोमेसि_२प्रच्यवस्वभुवस्पतेविश्वान्य-
मिधामानि । मात्वापरिपरिणोविदन्मात्वापरिपन्थिनोविदन्मा-
स्वावृकाऽअथायवोविदन् । श्येनोभुत्वापरापतयजमानस्यगृहान्ना-
च्छतमौसंसकृतम् ॥ ३४ ॥ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायत-
दुतंसंपर्यत । दुरेदशोदेवजातायकेतवेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसत

१—अत्र तत्पुरुषसमासः ।

२—इत्यत्र 'दिवोऽककुत्पृथिव्योः (३।२४) इति सूत्रेण ककुत्पृथिवीशब्दौ वजं-
यित्वा दिव इत्येतस्य सम्बन्धी विसर्जनीयः सकारमापद्यते ।

॥ ३५ ॥ व्वरुणस्योत्तममनमसि व्वरुणस्यस्कभसज्जनीस्तथो व्वरुण-
स्यऽश्रुतसदन्यसि व्वरुणस्यऽश्रुतसदनमसि व्वरुणस्यऽश्रुतसदनमा-
सीद ॥ ३६ ॥ यातेधामानि हविषा यजन्ति ताते विश्वा परिभूरस्तुष-
क्षम् । गयस्फानं ÷ प्रतरणं सुवीरो वीरहा प्रचरा सोमदुर्व्यान् ॥ ३७ ॥
इति चतुर्थोऽध्यायः ।

❀ अथ पञ्चमोऽध्यायः ❀

ॐ अग्नेस्तनूरसि विवर्ष्णवेत्वा सोमस्य तनूरसि विवर्ष्णवेत्वा तिथे-

१—'यथा वाणी तथा पाणी रिक्तं तु परिवर्जयेत् । यत्र यत्र स्थिता वाणी पाणि-
स्तत्रैव तिष्ठति (या० शि० ४७) ।

राति॒त्थ्यम॑सि॒विवि॑ष्णवे॒त्वाश्वे॑नाय॒त्त्वासो॑मभृ॒तेवि॑वृष्णवे॒त्वाग्नये॑त्त्वा-
 राय॒स्पोष॑दे॒विवि॑ष्णवे॒त्वा ॥ १ ॥ अ॒ग्नेज्ज॑नि॒त्रम॑सि॒वृष॑णौ॒स्थऽउ॒-
 र्व॒श्यस्या॑युर॒सिंपु॑र॒वाऽभ॑सि । गा॒य॒त्रेण॑त्वा॒च्छन्द॑साम॒न्यामि॒त्रे-
 ष्दु॒भेन॑त्वा॒च्छन्द॑साम॒न्यामि॒जाग॑तेन॒त्वाच्छ॑न्द॒साम॒न्यामि ॥ २ ॥
 भव॑त॒ज्ञं॒सम॑न॒सौस॑चे॒तसा॑वरे॒पसौ॑ । मा॒य॒श्च॑हि॒हि॒सि॒ष्ट॒म्माय॑श्च॒पति॑-
 क्षात॑वेद॒सौशि॒वौभ॑वत॒मद्भ्य॑न + ॥ ३ ॥ अ॒ग्नाव॑ग्नि॒श्चर॑ति॒प्रवि॑ष्टऽ-
 ऋ॒षीणा॑म्पु॒त्रोऽभ॑मिश॒स्तिपा॑व । सन॑ + स्यो॒नभ्यु॑यजा॒यजे॑द्दे॒वेभ्यो॑-
 ह॒व्यऽसि॑दै॒मप्र॑यु॒च्छन्त्वा॑ह ॥ ४ ॥ आ॒प॒तये॑त्वा॒परि॑प॒तये॑गृ॒हामि॑त॒न-
 न॒प॒त्रेशा॑क॒करा॑य॒शक॑क॒नऽओ॑जि॒ष्ठा॒य । अना॑धृ॒ष्टम॑स्यना॒धृज्य॑न्दे॒वाना॑-

मोजोनमिशस्त्यमिशस्तिपाऽअनमिशस्तेन्यमब्जसासद्यमुपगेष७
 स्वितेमाधाऽ ॥ ५ ॥ अग्नैर्व्रतपास्त्वेव्रतपावातवतनूरियऽसामयि-
 योममंतनूरेषासास्वयि । सहनौव्रतपतेव्रतान्यनुमेदीक्षान्दीक्षाप-
 तिर्मन्यतामनुतपस्तपस्पतिऽ ॥ ६ ॥ अऽशुरऽशुष्टेदेवसोमाप्या-
 यतामिन्द्रायैकधनविदे । आतुभ्यमिन्द्रऽप्यायतामास्वमिन्द्राय-
 प्यायस्व । आप्याययास्मान्सखीन्सन्त्यामेधयास्वस्तितेदेवसो-
 मसुत्पामशीय । एष्टारायऽप्येषेमगायऽश्रुतमृतवादिभ्योनमोदथा-
 वापृथिवीभ्याम् ॥ ७ ॥ वातेऽअग्नेयऽश्यातनूर्वर्षिऽष्टागहवरेष्टा ।
 उग्रंवचोऽअपावधीत्वेषंवचोमिपावधीत्स्वाहा । वातेऽअग्नेरजऽश-

यातनूर्वर्षि'ष्ठागह्वरेष्ठा । उग्रं॒वचोऽअपा॑वधी॒त्वेषं॒वचोऽअपा॑व-
धी॒त्स्वाहा । यातेऽअग्ने॑हरि॒शया॑तनूर्वर्षि'ष्ठागह्वरेष्ठा । उग्रं॒व-
चोऽअपा॑वधी॒त्वेषं॒वचोऽअपा॑वधी॒त्स्वाहा ॥ ८ ॥ त॒प्सा॒र्यनी॑मेऽसि-
वि॒त्ता॒र्यनी॑मे॒स्यव॑तान्मा॒नाथि॒ताद॑व॒तान्मा॒व्यथि॒तात् । वि॒वेद॑ग्नि-
र्न॒मोना॑माग्नेऽअ॒ङ्गिर॑ऽआयु॒नाना॑म्मे॒द्विषो॑स्यास्पृ॒थि॒व्याम॑सि॒वत्तेना॑-
धृष्ट॒भाम॑सि॒व्यन्ते॑न॒त्वाद॑धे॒विवेद॑ग्नि॒र्नमो॑ना॒माग्नेऽअ॒ङ्गिर॑ऽआयु॒ना

१—इत्वन 'हरिशयेत्येके' (३।१२९) जयप्रत्यये परे सति हरीत्यस्य एके आचार्या दीर्घमिच्छन्ति । अत्र पाठव्यवस्था कृता-प्रथमशाखिनां काण्वानां दीर्घपाठः । अन्येषां ह्रस्वपाठ इत्यर्थः ।

नाम्नेद्विषोद्वितीयस्याम्पृथिव्यामसिषत्तेनाधृष्टृभामयश्चियन्तेनत्वा
 दधेव्विदेदग्निर्भोनामग्नेऽअङ्गिरऽआयुनानाम्नेद्विषस्तृतीयस्या-
 म्पृथिव्यामसिषत्तेनाधृष्टृभामयश्चियन्तेनत्वादधे । अनुत्वादेववीतये
 ॥ ९ ॥ सि० ह्यसिसपत्तसाहीदेवेभ्यः कल्पस्वसि० ह्यसिसपत्त-
 साहीदेवेभ्यः शुन्धस्वसि० ह्यसिसपत्तसाहीदेवेभ्यः शुम्भस्व
 ॥ १० ॥ इन्द्रोपस्त्वाव्वसुभिः पुरस्तात्पातुप्रचेतास्त्वारुद्वैः पश्चात्पा-
 तुमनोजवास्त्वापितृभिर्दक्षिणतः पातुविविश्वकर्मात्वादित्यैरुत्तरतः
 पात्विदमहन्तप्लतंवाव्वीहिर्द्यायज्ञानिःसृजामि ॥ ११ ॥ सि० ह्यसि-

१—यथा कामातुरा नारी शब्दं कुर्यादिने दिने । तच्छब्दं कुरुते प्राज्ञः 'सि०' ०

स्वाहासि॑ँह्य॒वस्यादिस्य॒वनि॑ँस्वाहासि॑ँह्य॒वसि॒ब्रह्म॒वनि॑ + क्षत्र॒व-
नि॑ँस्वाहासि॑ँह्य॒वसि॒सुप्र॒जाव॒नीरा॒यस्पोष॒वनि॑ँस्वाहासि॑ँह्य॒व-
स्याव॒हदे॒वान्य॒जमा॒नाय॒स्वाहा॑भ॒तेभ्य॑स्त्वा ॥ १२ ॥ ध्रु॒वोसि॑पृ॒थिवी॒न्द॒ह
ह॒ध्रुव॒सिद॑स्य॒न्तरि॑क्ष॒न्द॒ह॒वाच॑यु॒तक्षि॑द॒सिदि॒वन्द॒ह॒वाग्ने॑ऽपु॒रीष॑म॒सि
॥ १३ ॥ यु॒ञ्जते॒मन॑ऽउ॒तयु॑ञ्जते॒धियो॒व्वि॒प्राव्वि॒प्रस्य॑बृ॒हतो॒व्विप॑श्चि॒त + ।
व्वि॒होत्रा॑द॒धेव्यु॒नावि॑दे॒कऽइ॒न्मही॒देव॑स्य॒सवि॒तुः॒परि॑ष्टु॒तिँस्वाहा॑
॥ १४ ॥ इ॒दंवि॒ष्णुर्वि॒चक्ष॑मे॒त्रेधा॑नि॒दधे॑प॒दम् । समू॑ढ॒मस्य॑पाँ॒सुरे-

ह्यसि' इति दर्शनम् । कामातुरा रतिमाव प्राप्ता नारी दिने दिने रात्रौ पतिप्रसङ्गे 'सि-
ऽसिऽ' इति ध्वनिं करोति । तथा प्राज्ञः तदनुकारिध्वनिं कुर्वीत ।

स्वाहा ॥ १५ ॥ इरावतीधेनुमतीहिभूतःसूयवसिनीमनवेदशस्या ।
व्यस्कन्नारोदसीविविष्णवेतेदाधर्त्यपृथिवीमभितोमयूखैःस्वाहा
॥ १६ ॥ देवश्श्रुतौदेवेष्वाघोषतम्प्राचीषेतमध्वरक्कल्पयन्तीऽऊर्ध्व-
व्यक्षत्रयतम्माजिह्ववरतम् । स्वक्लोष्ठुमावदतन्देवीदुग्धेऽआयुर्मा-
निर्व्वीदिष्टम्रजाम्मानिर्व्वीदिष्टमत्ररमेथांवष्मन्पृथिव्याः ॥ १७ ॥
विष्णोर्नुकंवीथर्षाणिप्रवोचंथवहंपार्थिवा निविममेरजाँसि ।
वोऽअस्कंभायदुत्तरःसंधस्थंविचक्रमाणस्त्रेधोरगायोविष्णवे-
त्त्वा ॥ १८ ॥ दिवोवाविष्णोऽउतवापृथिव्यामहोवाविष्णोऽउरोर-
न्तरिक्षात् । उमाहिहस्तावसुनापृणस्वाप्स्यच्छुदक्षिणादोतसव्या-

विद्वज्ज्णवेत्त्वा ॥ १६ ॥ प्रतदिद्वज्ज्णस्तवतेव्वीयव्वेणमुगोनभीमभेकुच-
 रोगिरिद्धा? । वस्योरुपुत्रिषुविवक्कमणेज्जघिक्खियन्तिमुचनानिवि-
 श्वा ॥ २० ॥ विज्जणोरराटमसिविज्जणोऽश्रप्पत्रेस्थोविज्जणोऽस्यूर-
 सिविविज्जणोद्धुवोसि । व्वैज्जणवर्मसिविज्जणवेत्त्वा ॥ २१ ॥ देवस्य-
 त्वासवितुःप्रसवेद्विश्वनोर्वाहुभ्याम्पुण्णोहस्ताभ्याम् । आददेना-
 यव्वसीदमहुरक्षसाङ्ग्रीवाऽअपिकन्तामि । बृहन्नसिबृहद्द्रवाबृहती-
 मिन्द्रायव्वाचंवद ॥ २२ ॥ रक्षोहणंवल्लगहनंवैज्जणवीमिदमहन्तंवल्ल-
 गमुत्किरामिवस्मेनिष्ठयोवममास्योनिचक्षानेदमहन्तंवल्लगमुत्किरा-
 मिवस्मेसमानोवमसमानोनिचक्षानेदमहन्तंवल्लगमुत्किरामिवस्मेस-

संपुठ्यंमसंबन्धुश्चिचसानेदमहन्तंवल्लगमुत्किरामिषम्मेसजातोयम-
 सजातोनिचसानोत्कृत्याहिरामि ॥ २३ ॥ स्वराडसिसपत्तहासत्रराड-
 स्यमिमातिहाजनराडसिरक्षोहासर्वराडस्यमित्रहा ॥ २४ ॥ रक्षोहणो-
 वोवल्लगहनंप्पोक्षामिवैष्णवान्प्रक्षोहणोवोवल्लगहनोवनयामिवै-
 ष्णवान्प्रक्षोहणोवोवल्लगहनोवस्तृणामिवैष्णवान्प्रक्षोहणोवांवल्लग-
 हनाऽउपदधामिवैष्णवीरक्षोहणोवांवल्लगहनोपठ्यूहामिवैष्णवी-
 ष्वैष्णवमसिवैष्णवास्तथ ॥ २५ ॥ देवस्यत्त्वासवितुःप्रसवेशिश्च-
 नोर्वाहुभ्याम्पृष्णोहस्ताभ्याम् । आदवेनाठ्यसीदमहर्हिरक्षासा-
 ङ्ग्रीवाऽअपिहन्तामि । यवोसिखयस्मद्वेप्रोवयारातीहिचेत्वा-

न्तरिक्षायत्वापृथिव्यैत्त्वाशुन्धन्ताँल्लोकाँपितृषदनाहंपितृषदनमसि
 ॥२६॥ उह्विर्व०स्तभानान्तरिक्षमृणदहृहस्वपृथिव्यान्हव्युतानस्त्वा-
 मारुतोमिनोतुमित्रावरुणौदध्रुवेणधर्मणा । ब्रह्मवर्नित्वाक्षत्रवर्नि-
 रायस्पोषवनिपथ्यँहामि । ब्रह्महृहक्षत्रन्दहृहायुर्दहृहप्रजान्दहृह
 ॥२७॥ ध्रुवासिध्रुवोबृध्वजमानोस्मिन्नायतनेप्रजयापशुभिर्भूयात् ।
 घृतेनद्रद्यावापृथिवीपृथ्व्यामिन्द्रस्यच्छदिरसिब्विश्वजनस्यच्छाया
 ॥२८॥ परिस्वागिर्वर्णो गिरऽइमाभवन्तुब्विश्वतः । बृद्धायुमनुवृद्ध-
 योजुष्टाभवन्तुजुष्टयहं ॥२९॥ इन्द्रस्यस्यूरसीन्द्रस्यद्ध्रुवोसि । ऐन्द्रम-
 सिब्वैश्वदेवमसि ॥३०॥ ब्विभूरसिप्रवाहणोब्वहिरसिहव्यवाहनहं ।

श्वा॒न्नो॒सि॒ष्प॒वे॒ता॒स्तु॒थो॒सि॒व्वि॒श्व॒वे॒दा॒ऽउ॒शि॒ग॒सि ॥ ३१ ॥ उ॒शि॒ग॒सि
 क॒वि॒र॒ङ्गा॒रि॒र॒सि॒ब॒भ्रा॒रि॒र॒व॒स्यूर॑सि॒दु॒व॒स्वा॒ञ्छु॒न्ध्यूर॑सि॒मा॒र्जा॒ली॒यं ÷
 स॒म्प्रा॒ढ॑सि॒कृ॒शानु॑ ÷ परि॒षद॑द्यौ॒सि॒प॒र्व॒मा॒नो॒न॒भो॑सि॒ष्प॒त॒का॒मृ॒ष्टो॒सि॒ह॒
 व्य॒सू॒दन॑ऽअ॒त॒था॒मा॒सि॒स्व॒ज्यो॒ति॒ः॒स॒मु॒द्रो॒सि ॥ ३२ ॥ स॒मु॒द्रो॒सि
 वि॒श्व॒व्य॒चा॒ऽअ॒जो॒स्ये॒क॒पा॒द॒हि॒र॒सि॒बु॒ध्न्यो॒व्वा॒ग॒स्यै॒न्द्र॒म॑सि॒स॒दो॒स्वृ॒
 त॒स्य॒द्द्वारौ॒मा॒मा॒स॒न्ता॒प्स॒म॒ध्व॒ना॒म॒ङ्ग॒प॒ते॒प्र॒मा॒ति॒र॒स्व॒स्ति॒मे॒स्मि॒म॒न्प॒
 थि॒दे॒व॒या॒ने॒भू॒या॒न्मि॒त्र॒स्य॑मा ॥ ३३ ॥ मि॒त्र॒स्य॑मा॒च॒क्षु॒षे॒क्ष॒द॒ध्व॒म॒ग्न॒य॒हं
 स॒ग॒रा॒हं॒स॒ग॒रा॒स्थ॒स॒ग॒रे॒णा॒म्ना॒रौ॒द्रे॒णा॒नी॒के॒न॒पा॒त॒मा॒ग्न॒य॒हं॒पि॒पृ॒त॒
 मा॒ग्न॒यो॒गो॒पा॒य॒त॒मा॒न॒मो॒वो॒स्तु॒मा॒मा॒हि॒ऽसि॒ष्ट ॥ ३४ ॥ ज्यो॒ति॒र॒सि

वि॒वश्च॑रु॒पंवि॑श्चै॒षान्दे॒वानां॑ स॒मित् । त्व॑ऽसो॒मत॑नू॒कृद्भ॒योद्द्वे॒षो-
 ब॒भ्यो॒न्यकृ॑ते॒भ्यऽउ॒रु॒षन्ता॑सि॒व्वरु॑थ॒ स्वाहा॑ जु॒षा॒णोऽअ॒प्सुरा॑ज्ज्य॒स्य-
 वे॒तु॒स्वाहा॑ ॥ ३५ ॥ [शतम् २००] अ॒ग्ने॒न॒य॒सु॒प॒था॒रा॒येऽअ॒स्मान्नि॒व-
 श्वा॒नि॒दे॒व॒व्यु॒ना॒नि॒वि॒द॒द्वा॒न् । यु॒यो॒द्ध॒थ॒स्मज्जु॑दु॒रा॒णमे॒नोभू॑यि-
 ष्ठा॒न्ते॒न॒मऽउ॒त्ति॒क्त॒वि॒धेम ॥ ३६ ॥ अ॒य॒ज्ञोऽअ॒ग्नि॒वर्च॑रि॒वस्कृ॑णो॒स्त्वय॑-
 म॒मृध॑ः पुर॒ऽप॒तु॒प्प्र॒भि॒न्दन् । अ॒यं॒वा॒जा॒ज्ज॒यतु॑वा॒जसा॑ता॒वय॑ऽश॒त्रू-
 ज्ज॒यतु॑ज॒ह्वि॒षा॒णं॒स्वाहा॑ ॥ ३७ ॥ उ॒रु॒वि॒ष्णो॒वि॒क्र॑म॒स्वो॒रु॒क्षया॑य॒न-
 स्कृ॑धि । घृ॒त॒छृ॒त॒यो॒ने॒षि॒ष्य॒ष्य॒क्ष॒प॒ति॒न्ति॒र॒स्वाहा॑ ॥ ३८ ॥ दे॒व॒स-
 वि॒तरे॒षते॑सो॒मस्त॑ऽर॒क्ष॒स्व॒मा॒त्वा॒द॒भन् । ए॒त॒त्स्व॒न्दे॒वसो॑म॒दे॒वो॒दे॒वाँऽ-

उपागाऽइदमहमनुष्यान्तसहरायस्पोषेण स्वाहानिर्व्वर्णस्य पाशा-
न्मुच्ये ॥ ३९ ॥ अग्नेव्रतपास्त्वेव्रतपायातवतनूर्मठवभूदेपासा-
स्वयिषोममृतनस्त्वठवभूदियऽसामयि । यथायथर्षीव्रतपतेव्रतान्य-
नुमेदीक्षान्दीक्षापतिरमंस्तानुतपस्तपस्पतिः ॥ ४० ॥ उरुविष्णो-
र्विक्रमस्वोरुक्षयायनस्कृधि । घृतङ्घृतयोनेपिबप्प्रप्रभृषपतिन्तिर-
स्वाहा ॥ ४१ ॥ अस्यन्याँऽक्षगाक्षान्याँऽउपागामर्वाक्कत्वापरे-
भ्योविदम्परोर्वरेभ्यः । तन्त्वाजुषामहेदेवव्वनस्पतेदेवयज्ज्यायैदे-
वास्त्वादेववज्ज्यायैजुषन्तांविष्णवेत्वा । ओषधेन्नायस्वस्वधितेमैनऽ-
हिऽसोः ॥ ४२ ॥ याम्मालेखीरन्तरिक्षम्माहिऽसीऽपृथिव्यासम्भव ।

अयं हि त्वास्वधितिस्तेतिजानं प्रणिनायमहतेसौभगाय । अतस्त्व-
न्देवव्यनस्पतेशतवल्शोविवरोहसहस्रवल्शाविवयं रुहेम ॥ ४३ ॥
इति पञ्चमोऽध्यायः ॥

❀ अथ षष्ठोऽध्यायः ❀

ॐ देवस्य त्वासवितुः प्रसवेदिश्वनोर्वाहुभ्याम्पूष्णोदस्ताभ्या-
म् । आर्ददेनायस्यसीदमहं रक्षसाङ्ग्रीवाऽपिकृन्तामि । सर्वोसिष-
वयास्मद्द्वेषोयवयारातीर्दिवेत्त्वान्तरिक्षाय त्वापृथिव्यै त्वाशुन्यताँल्लो-
काः पितृषदनां पितृषदनमसि ॥ १ ॥ अग्नेणीरसि स्वावेशऽङ्गे तुणा-

मेतस्य विवृत्तादधित्वास्थास्यति देवस्त्वांसवितामद्वानक्तकुसुपिप्पला-
 ब्यस्त्वौषधीभ्यः । इयामग्नेणास्पृक्षऽभान्तरिक्षमदद्ध्यैनाप्याहं पृथि-
 वीमुपरेणादृहीह ॥ २ ॥ वातेधामाङ्गुशुम्भसिगमदद्ध्यैवज्रगावोभूरि-
 शृङ्गाऽअयासः । अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोर्हं परमम्पदमवमारि-
 भूरि । ब्रह्मवर्निस्त्वाक्षत्रवर्निरायस्पोषवनिपथ्यहामि । ब्रह्मदृह-
 क्षत्रन्दह्वायुर्दृहप्रजान्दृह ॥ ३ ॥ विष्णोर्हं कर्माणि पश्यतव तो-
 व्रतानि पस्पशे ॥ इन्द्रस्य बुज्यहंसखा ॥ ४ ॥ तद्विष्णोर्हं परमम्पदं
 सदा पश्यन्ति सुरयः । दिवीवचक्षुराततम् ॥ ५ ॥ परिवीरसि परि-
 त्वादैवीर्विशोव्ययन्ताम्परीमंथजमानं रायोमनुष्याणाम् । दिवः

स॒नुर॑स्ये॒षते॑पृथि॒व्याँल्लो॒कऽआ॒र॒ण्यस्ते॑प॒शुः ॥ ६ ॥ उ॒पा॒वी॒र॒स्युप॑दे॒-
वा॒न्दै॒वीर्वि॒शं॑प्रा॒गु॒रु॒शि॒जो॒व्व॒द्धि॒तमा॑न् । दे॒व॒स्त्वष्ट॑र्व्वसु॒र॒म॒ह॒व्याते॑-
स्व॒दन्ता॑म् ॥ ७ ॥ रे॒व॒ती॒र॒म॒ङ्ग॒मृ॒ह॒स्प॒ते॒धा॒र॒याव॑सू॒नि । ऋ॒त॒स्य॑त्वा-
दे॒व॒ह॒वि॑पा॒शेन॑प्र॒ति॒मु॒ञ्चा॒मि॒ध॒र्षा॒मानु॑ष॑ ॥ ८ ॥ दे॒व॒स्य॑त्वा॒स॒वि॒तुः
प्र॒स॒वे॒दि॒श्व॒नो॒र्वा॒हु॒भ्या॑म्पू॒ष्णो॒ह॒स्ता॑भ्याम् । अ॒ग्नी॒षो॒मा॑भ्या॒ञ्जु-
ष्ट॒क्षि॒र्यु॒न॒जि॒म । अ॒द्भ्य॑स्त्वौष॒धी॒भ्यो॒नु॒त्वा॒मा॒ता॒म॒न्य॒ता॒मनु॑पि॒तानु॑-
भ्रा॒ता॒स॒ग॒भ्यो॒नु॒स॒खा॒स॒यू॒थ्य॑ ॥ अ॒ग्नी॒षो॒मा॑भ्या॒न्त्वा॒जु॒ष्ट॒म्प्रो॒क्षा-
मि ॥ ९ ॥ अ॒पा॒म्पे॒रु॒र॒स्यापो॑दे॒वी॒स्व॒दन्तु॑स्वा॒त्तश्चित्स॑दे॒व॒ह॒विः । स-
न्ते॑प्रा॒णो॒वा॒ते॒न॒गच्छ॑ता॒सम॑ङ्गानि॒यज॑त्रै॒सं॒व॒य॒क्ष॒पति॑रा॒शिषा॑ ॥ १० ॥

घृतेनाक्तकौपशूखायेथा७रेवतियजमानेप्रियन्धाऽमाविश । उरोर-
न्तरिक्षात्सजुह्वेनव्वातेनास्यहविषस्तमनायजसमस्यतन्वामव । व्व-
र्षोव्वर्षीयसियक्षेयक्षपतिन्धाऽस्वाहादेवेभ्योदेवेभ्यऽस्वाहा ॥ ११ ॥
माहिर्भूर्मापृदाकुर्न्मस्तऽमातानानव्वाप्तेहि । घृतस्यकुल्याऽउपऽ-
ऋतस्यपत्न्याऽअनु ॥ १२ ॥ देवीरापऽशुद्धावोह्वऽसुपरिविष्टा-
देवेषुसुपरिविष्टाव्वयम्परिवेष्टारोभूयास्म ॥ १३ ॥ व्वाचन्तेशुन्धा-
मिष्माणन्तेशुन्धामिचक्षुस्तेशुन्धामिश्श्रोत्रन्तेशुन्धामिनामिन्तेशुन्धा-
मिमेहन्तेशुन्धामिपायुन्तेशुन्धामिचरित्रांस्तेशुन्धामि ॥ १४ ॥ मन-
स्तऽअप्यायतांवाक्तऽआप्यायताम्प्राणस्तऽआप्यायताव्वक्षु-

स्तऽआप्यायता७श्रोत्रन्तऽआप्यायताम् । यत्ते'कक्ररंयदास्थि-
तन्तसऽआप्यायताभिष्टयायतान्तचे'शुद्धयतुशमहोभ्यै । ओष-
धेत्रायस्वस्वधितेमैनऽद्विऽसीहं ॥ १५ ॥ रक्षसाम्भागोसिनिरस्तऽ-
रक्षऽइदमहऽरक्षोभितिष्ठामीदमहऽरक्षोवबाधऽइदमहऽरक्षोयमन्त-
मोनयामि । घृतेनद्यावापृथिवीप्नोर्णुवाथांवायोव्वेस्तोकानामग्नि-
राज्यस्यव्वेतुस्वाहास्वाहाकृतेऽऊर्द्ध्वनमसम्मारुतङ्गच्छतम् ॥ १६ ॥
इदमापहंप्रवहतावद्यञ्चमलंवयत् । यद्याभिदुद्रोहानृतंयच्चशेषेऽ-
अभीरुणम् । आपोमातस्मादेनंसहंपवमानश्चमुञ्चतु ॥ १७ ॥ स-
न्तेमनोमनसासम्प्राणऽप्राणेनगच्छताम् । रेडस्यग्निष्ठाश्श्रीणात्वा-

पस्त्वा समरिणश्वातस्य स्वाद्भाज्यैपुष्णोर७ ह्यऽऽऊष्मणोऽव्यधि-
 षत्प्रयुतन्द्वेषः ॥ १८ ॥ घृतङ्घृतपावानऽपिबतव्वसां व्वसापावानं
 पिबतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा । दिशः प्रदिशऽआदिशो विदिशऽ-
 उदिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥ १९ ॥ ऐन्द्रऽप्याणोऽअङ्गेऽअङ्गे निर्दीक्ष्य दै-
 न्द्रऽउदानोऽअङ्गेऽअङ्गे निर्धीतः । देवस्त्वष्ट्रं रिते सऽसमेतु सलक्ष्मा-
 यद्विषुरुपम्भवाति । देवत्रायन्तमवसे सखा योनु त्वामातापितरो मद-
 न्तु ॥ २० ॥ समुद्द्रक्ञ्च स्वाहान्तरिक्षक्ञ्च स्वाहा देवऽसवितारं ऋ-
 ञ्च स्वाहामिश्रवरुणौ गञ्च स्वाहा होरात्रे गञ्च स्वाहा चन्द्रा ७ सिग-
 ञ्च स्वाहा दद्यावापृथिवी गञ्च स्वाहा यज्ञं च स्वाहा सोमं च स्वाहा

दि॒व्य॒श्र॒मो॒गच्छ॒स्वाहा॒ग्नि॒वैश्व॒ान॒र॒क्ष॒च्छ॒स्वाहा॒मनो॒मे॒हा॒र्हि॒यच्छ॒दि॒-
 व॒न्ते॒ध॒मो॒गच्छ॒तु॒स्व॒ज्यो॒ति॒ः पृ॒थि॒वी॒म॒स्म॒ना॒पृ॒ण॒स्वाहा ॥ २१ ॥
 मा॒पो॒मौष॒धी॒र्हि॒ऽसी॒र्द्धा॒म्नो॒घा॒म्नो॒राजँ॒स्ततो॒व्व॒रु॒ण॒नो॒मु॒ञ्च । यदा॒हु॒-
 र॒ग॒न्याऽ॒इति॒व्व॒रु॒णेति॒श॒पा॒म॒हे॒ततो॒व्व॒रु॒ण॒नो॒मु॒ञ्च । सु॒मि॒त्रि॒या॒न॒ऽआ॒-
 प॒ऽओष॒धय॑ँ॒सन्तु॒दु॒र्मि॒त्रि॒या॒स्त॒स्मै॒सन्तु॒यो॒स्मा॒न्दे॒ष्टि॒य॒ञ्च॒व्य॒न्दि॒-
 ष्म॒ः ॥ २२ ॥ ह॒वि॒ष्म॒ती॒रि॒मा॒ऽआ॒पो॒ह॒वि॒ष्मँ॒ऽआ॒वि॒वा॒स॒ति ।
 ह॒वि॒ष्म॒ान्दे॒वो॒ऽअ॒ध्व॒रो॒ह॒वि॒ष्मँ॒ऽअ॒स्तु॒सू॒र्यँ॒ः ॥ २३ ॥ अ॒ग्ने॒-
 र्वा॒प॒न्न॒गृ॒हस्य॑स॒र्व॒सि॒सा॒द॒या॒मी॒न्द्रा॒ग्न्यो॒र्मा॒ग॒धे॒यी॒स्थ॒मि॒त्रा॒व॒रु॒ण॒यो॒-
 र्मा॒ग॒धे॒यी॒स्थ॒वि॒श्वे॑षा॒न्दे॒वान॑मि॒मा॒ग॒धे॒यी॒स्थ॒ । अ॒मू॒र्या॑ऽउ॒प॒सु॒-

यवेषामिर्वासूयव्यं ÷ सह । तानोहिन्वन्त्वद्ध्वरम् ॥ २४ ॥ हृदेत्वा-
 मनसेत्वादिवेत्वासूयव्यं यत्त्वा । ऊर्ध्वमिममूर्ध्वरन्विधिवेषुहो-
 त्रायच्छ ॥ २५ ॥ सोमराजन्विहृत्वास्त्वम्प्रजाऽउपावरोहन्विहृत्वा-
 स्त्वाम्प्रजाऽउपावरोहन्तु । शृणोत्वग्निःसमिधाहवस्मेशृण्वन्त्वा-
 पोधिषणाश्चदेवीः । श्रोताग्रावाणोव्विदुषोनयश्चऽशृणोतुदेवःसं-
 विताहवस्मेस्वाहा ॥ २६ ॥ देवीरापोऽअपानपाद्योवऽऊर्मिह-
 विष्यऽइन्द्रियावान्मदिन्तमः । तन्देवेभ्योदेवत्रादत्तशुक्लपेभ्यो
 वेषाभ्मागस्थस्वाहा ॥ २७ ॥ कार्ष्णिंरसिसमुद्द्रस्यत्वाक्षित्याऽउ-
 च्छयामि । समापोऽअदिङ्गरग्मतसमोषधीमिरोषधीः ॥ २८ ॥ यम-

अग्ने॒पृ॒त्सु॒मस्य॑म॒वा॒वा॒जे॒षु॒यञ्जु॒नाः । स॒यन्ता॑श॒श्वती॑रिष॒हं॒स्वाहा॑
 ॥ २९ ॥ दे॒वस्य॑स्वा॒सवि॒तुः॒अ॒सवे॑हि॒श्वनो॑र्वा॒हु॒भ्या॒म्पू॒ष्णो॒दस्ता॑-
 भ्या॒म् । आ॒द॒दे॒रावा॑सि॒गभी॑रमि॒मम॑द्भ्वर॒ङ्क॒धीन्द्रा॑यसु॒षृत॑मम् ।
 उ॒च्चमे॑न॒पवि॑नो॒र्जस्व॑न्त॒मधु॑मन्त॒मप॑य॒स्वन्त॒न्नि॒ग्रा॒भ्या॒स्तथ॑दे॒वश्रु॑त॒स्त-
 र्प॑य॒तमा॑मनो॒मे ॥ ३० ॥ म॒नो॒मे॒तर्प॑य॒तवा॑र्च॒स्मे॒तर्प॑य॒तप्रा॑ण॒स्मे॒तर्प॑-
 य॒तचक्षु॑स्मे॒तर्प॑य॒तश्श्रो॑त्र॒स्मे॒तर्प॑य॒तार॑मान॒स्मे॒तर्प॑य॒तप्र॑जा॒स्मे॒तर्प॑य॒-
 तप॑शू॒स्मे॒तर्प॑य॒तग॑णान्मे॒तर्प॑य॒तग॑णा॒मे॒मा॒वि॒वर्त॑षन् ॥ ३१ ॥ इन्द्रा॑-
 यत्त्वा॒व्वसु॑मते॒रु॒द्रव॑त॒इन्द्रा॑यत्त्वादि॒त्यव॑त॒इन्द्रा॑यत्त्वाभि॒माति॑गजे ।
 इ॒मे॒ना॒य॒त्त्वा॒सोम॑भु॒ते॒ग्नये॑त्त्वा॒राय॑स्पर्णो॒षदे ॥ ३२ ॥ य॒ज्ञे॒सोम॑दि॒वि-

ज्ज्योतिर्यत्पृथिव्यां यदुरावन्तरिक्षे । तेनास्मै यजमानायोरुराये-
 कृद्ध्यधिवात्रेवोचः ॥ ३३ ॥ श्वात्रास्थं वृत्रतुरोराधोगूताऽमृत-
 स्यपत्नीः । ता देवी हवत्रे मंथन्नयतो पद्भ्यां सोमस्य पिबत ॥ ३४ ॥
 मामेर्मासं विवकथाऽऊर्जं न्यस्वधिषणेवोड्वीसतीव्वीडयेथामूर्ज-
 न्दधार्थाम् । पाप्मा हतो न सोमः ॥ ३५ ॥ प्रागपागुदं गधराक्कसर्व-
 तस्त्वादिशऽआधावन्तु । अम्बनिष्परसमरीर्विदाम् ॥ ३६ ॥ त्वम-
 क्क्षप्रशंसिषो देवऽशविष्ठुमर्त्यम् । न त्वदन्यो मघवन्नस्ति मद्भितेन्द्र-
 वीमितेव चः ॥ ३७ ॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

❀ अथ सप्तमोऽध्यायः ❀

ॐ वाचस्पतये पवस्व वृष्णोऽअष्टशुभ्याङ्गमस्ति पूतं । देवो-
 देवेभ्यः पवस्व येषाम्भागोसि ॥ १ ॥ मधुमतीर्नऽइषस्कृधियत्ते सो-
 मादाभ्यन्नामजागृ'वितस्मै ते सोमसोमाय स्वाहा स्वाहोर्वन्तरिक्षम-
 न्वेमि स्वाङ्कृतोसि ॥ २ ॥ स्वाङ्कृतोसि विविश्वेभ्यऽइन्द्रियेभ्यो दिव्ये-
 न्भ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्वाष्टु स्वाहा स्वाहा सुभवसु र्षीय देवेभ्यः स्वाम-
 रीचि पेभ्यो देवाँशो यस्मै त्वेडे तत्सत्यमुपरि प्लुता भङ्गेन हनोसौ फट्-
 प्राणायत्वाब्ध्यानायत्वा ॥ ३ ॥ उपयामगृहीतोऽस्यन्तर्ध्वं च मघव-

नपाहिसोमम् । उरुण्यरायंऽपपोषजस्व ॥ ४ ॥ अन्तस्तेद्यावापृथि-
वीर्दधाम्यन्तर्दधाम्युर्व्वन्तरिक्षम् । सजूर्द्ध्वेमिरर्वैरं परैश्शचान्त-
र्धामिममघवन्मादयस्व ॥ ५ ॥ स्वाकृतोसिन्विश्वेभ्यऽइन्द्रियेभ्यो
दिग्भ्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्त्वाष्टुस्वाहात्वासुभवसूयार्थाय देवेभ्य-
स्त्वामरीचिपेभ्यऽउदानायत्वा ॥ ६ ॥ आवायोमूषशुचिपाऽउपनं
सहस्रान्तेनियुतोविश्वववार । उपोतेऽअन्धोमद्यामयामिषस्य देवद-
धिषेपूर्व्वपेयंवायवेत्वा ॥ ७ ॥ इन्द्रवायुऽइमेसुताऽउपप्रयोभिरा-
गतम् । इन्द्रवोव्वामुशन्तिहि । उपयामगृहीतोसिन्वायवऽइन्द्रवा-
युभ्यान्त्वैषतेयोनिः सजोषोभ्यान्त्वा ॥ ८ ॥ अयंवाग्मित्रावरुणा-

सुतः सोमऽऋतावृधा । ममेदिहश्श्रुतऽहवम् । उपयामगृहीतोसि
 मित्रावरुणाभ्यान्त्वा ॥ ९ ॥ रायाव्वयऽसंसवाऽसोमदेमहव्येन
 देवाषवसेनगावः । तान्धेनुमित्रावरुणासुवन्नोविशश्वाहाधत्तमनप-
 स्फुरन्तीमेषतेषोनिर्ऋतायुभ्यान्त्वा ॥ १० ॥ यावाक्कशामधुमत्य-
 हिषनासूनुतावती । तयायक्षमिमिक्षतम् । उपयामगृहीतोस्यशिश्व-
 भ्यान्त्वैषतेषोनिर्ऋतीर्ऋताभ्यान्त्वा ॥ ११ ॥ तस्प्रत्तथापर्वथाविशश्वथे
 मथाज्येष्टतातिम्बर्हिषदऽस्वर्विवदम् । प्रतोचीनंवृजनन्दोहसेधु-
 निमाशुज्यन्तमनुयासुव्वर्द्धसे । उपयामगृहीतोसिशण्डायत्त्वैषते-
 योनिर्वीरताम्पाह्यषमृष्टऽशण्डो देवास्त्वाशुक्रपाऽप्रणयन्त्वनाधु-

ष्टासि ॥ १२ ॥ सु॒वीरो॒ब्बीरा॒न्प्र॒ज॒न॒य॒न्प॒री॒ह्य॒व॒भि॒रा॒य॒स्पोषे॑ण॒व॒ज॒-
 मान॑म् । स॒क्ष॒मा॒नो॒दि॒वा॒पृ॒थि॒व्या॒शु॒क्क्र॑ः॒शु॒क्क्र॑शो॒चिषा॒निर॑स्त॒ःश-
 ण्ड॑ ÷ शु॒क्क्र॑स्या॒धि॒ष्ठा॒न॒म॒सि ॥ १३ ॥ अ॒च्छि॒न्न॒स्य॑ते॒दे॒व॒सो॒म॒सु॒वी॒र्यं॑
 स्य॒रा॒य॒स्पोषे॑स्य॒द॒दि॒तार॑ ÷ स्या॒म । सा॒प्र॒थ॒मा॒सं॒स्कृ॒तिर्वि॒व॒श्श॒व॒वा॒रा-
 स॒प्र॒थ॒मो॒व॒रु॒णो॒मि॒त्रो॒ऽअ॒ग्निः॑ ॥ १४ ॥ स॒प्र॒थ॒मो॒बृ॒ह॒स्प॒ति॒रि॒ष्टि॒च॒कि-
 त्वाँ॑स्ते॒स्मा॒ऽइ॒न्द्रा॒य॒सु॒त॒मा॒जु॒हो॒त॒स्वाहा॑ । इ॒य॒म्प॒न्तु॒हो॒त्रा॒म॒द्दो॒याः॑
 स्वि॒ष्टा॒वाः॒सु॒प्री॒ता॒ऽसु॒हु॒ता॒य॒त्स्वा॒हा॒या॒ङ्ग॒नी॒त् ॥ १५ ॥ अ॒यं॒वे॒न-
 श्चो॒द॒य॒त्पृ॒श्नि॒न॒ग॒र्भा॒ज्ज्यो॒ति॒र्ज॒रा॒य॒र॒ज॒सो॒वि॒व॒मा॒नै॑ । इ॒म॒म॒पा॑ँस॒ङ्ग-
 मे॒सु॒र्य॑स्य॒शि॒शु॒न्न॒वि॒प्रा॒म॒ति॒र्भी॒रि॒ह॒न्ति । उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒म॒क्री॒य-

त्वा ॥ १६ ॥ मनोनयेषु द्ववनेषु तिग्मं विपुंशच्छ्यावन्नुथोद्भवन्ता ।

आयः शठर्षामिस्तु विनृम्णोऽस्याश्शीणीतादिशङ्कमस्तावेषते यो-

निःप्रजाः प्रजाह्यषमृष्टो मर्क्यो देवास्त्वामन्थिपाः प्रणयन्त्वनाधृष्टासि

॥ १७ ॥ सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन्परीह्यषमिरायस्पोषेण यजमानम् ।

सज्जमानो दिवा पृथिव्या मन्थी मन्थिशोचिषानिरस्तो मर्क्यो मन्थिनो-

धिष्ठानमसि ॥ १८ ॥ ये देवा सो दिव्ये कादशस्थ पृथिव्या मद्ये का-

दशस्थ । अप्सु क्षिनोमहि नैकादशस्थ ते देवा सो यज्ञमिमञ्जुषदध्वम्

॥ १९ ॥ उपयामगृहीतो स्याग्रयणो सिस्वाग्रयणः । पाहियज्ञम्पाहि

यज्ञपतिं विवष्णुस्त्वामिन्द्रियेण पातु विवष्णुन्त्वम्पाह्यषमिसर्वानि पा-

हि ॥ २० ॥ सोम + पवते सोम + पवते स्मै ब्रह्मणे स्मै क्षत्राया स्मै सु-
 ष्वते यजमानाय पवतऽऽषकुज्जं पवते द्युयऽओषधीभ्यः पवते दद्यावा-
 पृथिवीभ्याम्पवते सुभूतार्यपवते विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यऽपवते सोनि-
 विवश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः + ॥ २१ ॥ उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वा
 बृहद्भूतेभ्यस्वतऽउक्कथाळ्यङ्गृहामि । यत्तऽइन्द्रबृहद्भूतस्तस्मै
 त्वा विवर्णवेत्त्वैषते सो निरुक्कथेभ्यस्त्वा देवेभ्यस्त्वा देवाळ्यं ठषज्ञ-
 स्यायुषे गृहामि मित्रावरुणाभ्यान्त्वा ॥ २२ ॥ मित्रावरुणाभ्यान्त्वा
 देवाळ्यं ठषज्ञस्यायुषे गृहामीन्द्रायत्वा देवाळ्यं ठषज्ञस्यायुषे गृहामी-
 न्द्राग्निभ्यान्त्वा देवाळ्यं ठषज्ञस्यायुषे गृहामीन्द्रावरुणाभ्यान्त्वा देवा-

व्यं॒यज्ञ॒स्यायु॑षे॒गृह्णामीन्द्रा॑ बृ॒हस्प॑ति॒भ्यान्त्वा॑ दे॒वा व्यं॒यज्ञ॒स्यायु॑षे॒गृ॒
 ह्णामीन्द्रा॑ वि॒ष्णुभ्या॑न्त्वा दे॒वा व्यं॒यज्ञ॒स्यायु॑षे॒गृह्णामी॑ ॥ २३ ॥ मूर्द्धा॑-
 न॒न्दि॒वोऽअ॒गति॑स्पृ॒थिव्या॑वै॒श्वान॑र॒मृ॒नऽआ॒जा॒तम॒ग्निम् । क॒वि॒ऽस-
 म्प्रा॒जम॑ति॒थि॒ज्जनाना॑मा॒सन्ना॑पा॒त्रं ज॒नय॑न्त दे॒वाः ॥ २४ ॥ उ॒प॒या॒म-
 गृ॒ही॒तो॒सि॒ध्रु॒वो॒सि॒ध्रु॒व॒क्षि॒ति॒र्ध्रु॒वा॒णान्ध्रु॒वत॑मो॒च्यु॒ताना॑म॒च्यु॒त-
 क्षि॒त्तम॑ऽप॒ते॒योनि॑वै॒श्वान॑रा॒य॒त्वा । ध्रु॒वन्ध्रु॒वे॒णम॑न॒सा॒व्वा॒चा॒सोम॑-
 म॒व॑न॒यामि॑ । अ॒थान॑ऽइन्द्र॒इ॒दि॒द्वशो॑स॒प॒त्काः॑ स॒म॒न॒स॒स्कर॑त् ॥ २५ ॥
 स॒स्तै॒द्द्र॒प्स॒स्कन्द॑ति॒स॒स्तै॑ऽअ॒ष्ट॒शु॒ग्रा॒व॒च्यु॒तो॒धि॒षण्यो॑रु॒प॒स्थात् ।
 अ॒ह॒ध्व॒युषो॑र्वा॒परि॑वा॒यः॑ प॒वि॒त्रा॒च॒न्ते॑ जु॒होमि॑म॒न॒सा॒व्वष॑ट्क॒न॒ऽस्वाहा॑

दे॒वा॒ना॒मु॒त्क॒र्म॒ण॒म॒सि ॥ २६ ॥ प्रा॒णाय॑मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒व्या॒-
 नाय॑मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्वो॒दा॒नाय॑मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒वा॒चे॒मे॒-
 व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒क्र॒तू॒द॒क्षा॒भ्या॒म्मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒श्चो॒त्रा॒-
 य॑मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒च॒क्षु॒भ्या॒म्मे॒व॒श्चो॑द॒सौ॒व॒श्च॑से॒प॒वे॒था॒मा॒त्म॒ने॒-
 मे ॥ २७ ॥ आ॒त्म॒ने॒मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्वो॒ज॑से॒मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒-
 स्वा॒यु॒षि॒मे॒व॒श्चो॑दा॒व॒श्च॑से॒प॒व॒स्व॒वि॒श॒वा॒भ्या॒मे॒प्र॒जा॒भ्या॑व॒श्चो॑द॒सौ॒-
 व॒श्च॑से॒प॒वे॒थाम् ॥ २८ ॥ को॒सि॒क॒त॒मो॒सि॒क॒स्या॑सि॒को॒ना॒मा॒सि । यस्य॑
 ते॒ना॒मा॒म॒न्म॒हि॒ष॒न्त्वा॒सो॒मे॒ना॒ती॒तृ॒षाम् । भू॒र्भु॒व॒स्व॒ + सु॒प्र॒जा॒ः प्र॒जा॒-
 मि॒ + स्या॑ सु॒वी॒रो॒व्वी॒रै॒ सु॒पो॒ष॒पो॒षै॒ ॥ २९ ॥ उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒म॒-

ध॒वे॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒मा॒ध॒वा॒य॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒शु॒क्क्रा॒य॒त्त्वो॒
 प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒शु॒च॒ये॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒न॒भ॒से॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒
 न॒भ॒स्या॒य॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सी॒षे॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒स्यु॒ज्जे॒त्त्वो॒प॒या॒म॒
 गृ॒ही॒तो॒सि॒स॒ह॒से॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒स॒ह॒स्या॒य॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒
 त॒प॒से॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सि॒त॒प॒स्या॒य॒त्त्वो॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒स्य॒द्व॒स॒स्प॒तये॒
 न्वा ॥ ३० ॥ इन्द्रा॒ग्नी॒ऽआ॒गत॑द॒सु॒त॒ङ्गी॒र्भी॒र्भो॒व्वरे॑ण्यम् । अस्य॒पा॒
 त॒न्धि॒ये॒षि॒ता । उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒सी॒न्द्रा॒ग्नि॒भ्या॒न्त्वै॒षते॑यो॒निरि॒न्द्रा॒ग्नि॒
 भ्या॒न्त्वा ॥ ३१ ॥ आ॒घा॒ये॒ऽअ॒ग्नि॒मि॒न्धते॑स्तृ॒णन्ति॑ ब॒र्हि॒रानु॑ष॒क । ये॒
 पा॒मि॒न्द्रो॒षु॒वा॒स॒खा उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒स्य॒ग्नी॒न्द्रा॒भ्या॒न्त्वै॒षते॑यो॒निर॒

ग्रीन्द्राभ्यांवा ॥३२॥ ओमासश्चर्षणीधृतोविश्वेदेवासऽआगत ।
 दाश्वा^{आन्त्य}सादाशुषः सुतम् । उपयामगृहीतोसिविश्वेभ्यस्त्वादे-
 वेभ्यऽएषतेषोनिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः ॥ ३३ ॥ विश्वेदेवा-
 सऽआगतश्शृणुतामऽइमहवम् । पदम्बर्हिर्निषीदत । उपयामगृही-
 तोसिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यऽएषतेषोनिविश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः
 ॥३४॥ इन्द्रमरुत्वऽइहपाहिसोमंयथाशाठ्यतिऽअपिबंसुतस्य । तव-
 प्रणीतीतवशूरशर्मन्नाविवासन्तिकवयः सुयज्ञाः । उपयामगृहीतो-
 सीन्द्रायत्वामरुत्वतऽएषतेषोनिरिन्द्रायत्वामरुत्वते ॥ ३५ ॥ मरुत्व-

१—इत्यत्र नेः सीदतेः (३।५९) इत्यनेन सकारस्य स्थाने षकारमापद्यते ।

न्तवृषभंवावृचानमकवारिन्दिव्यंशासमिन्द्रम् । विशश्वासाह-
मवसेनूतनायोग्रहसहोदामिहतदुर्वेम । उपयामगृहीतोसीन्द्राय
त्वामरुत्वंतऽपषतेषो निरिन्द्राय त्वामरुत्वंते । उपयामगृहीतोसिम-
रुतान्त्वौजसे ॥ ३६ ॥ सजोषाऽइन्द्रसगणोमरुद्भूंसोमम्पिववृत्रहा-
शूरविद्वान् । जहिशत्रूँ १ रपमृधोनुदस्वाथाभयङ्कणुहि विवश्वतो-
नहं । उपयामगृहीतोसीन्द्राय त्वामरुत्वंतऽपषतेषो निरिन्द्राय त्वाम-

१—‘विश्वसहस्रवपुषवसुषु’ (शु० य० प्रा० अ० ३ सू० १०२) विश्व इत्येतत्पदं
सह इत्येतेषु प्रत्ययेषु दीर्घमापद्यते । एवम् भुव यथा—‘अर्वा विश्वा नराय विश्वाभुवे’
(शु० य० सं० ३३।२३) पुष यथा—‘विश्वापुषः परविम् (शु० य० सं० २५।४५)

रुत्त्वते ॥ ३७ ॥ मरुत्त्वाँऽइन्द्रवृषमोरणायपिबासोममनुव्यध-
 म्मदाय । आसिञ्चस्वजठरेमद्दऽऊर्मिन्त्वऽराजसिप्रतिपत्सुता-
 नाम् । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वामरुत्त्वतऽपषतेषोनिगिन्द्रायत्वाम-
 रुत्त्वते ॥ ३८ ॥ मह्यँऽइन्द्रोमृवदाचर्षणिप्राऽउतदिद्वर्होऽअमिनःस-
 होमिह । अस्मद्द्रयगवावृधेव्रीठर्षावोरुःपृथुःसुकृतहंकर्तृमिर्मूत् ।
 उपयामगृहीतोसिमहेन्द्रायत्वैषतेषोनिर्महेन्द्रायस्वा ॥ ३९ ॥ मह्यँऽइ-
 न्द्रोवऽभोजसापज्जन्योवृष्टिर्माँऽइव । स्तोमैर्व्वत्स्यस्यव्वावृधे ।
 उपयामगृहीतोसिमहेन्द्रायत्वैषतेषोनिर्महेन्द्रायस्वा ॥ ४० ॥ उदु-
 त्यञ्जातवेदसन्देवंवहन्तिकेतव । इशेविविश्वायसूर्यःॐस्वाहा

॥ ४१ ॥ नि॒त्र॒ग्ने॒मा॒ना॒नु॒द॒गा॒द॒नी॒का॒ज॒य॒क्षु॒र्मि॒त्र॒स्य॒व॒र॒ण॒स्या॒ग्ने॒हं ।
 आ॒प्रा॒द्वा॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ऽअ॒न्त॒रि॒क्ष॒हं॒ स॒ू॒र्य॑ऽ आ॒त्क॒मा॒ज॒ग॒त॒स्त॒स्थु॑ष॒श्च॒-
 स्वा॒हा ॥ ४२ ॥ अ॒ग्ने॒न॒य॑सु॒प॒था॒रा॒ये॒ऽअ॒स्मा॒न्वि॒श॒श्वा॑नि॒दे॒व॒व्यु॒ना॒-
 नि॒वि॒द्वा॒न् । य॒यो॒हु॒य॒स्म॒ज्जु॒हुरा॑ण॒मे॒नो॒भृ॒यि॒ष्ठा॒न्ते॒न॒म॑ऽउ॒क्ति॒विवि॒-
 धे॒म॒स्वा॒हा ॥ ४३ ॥ अ॒य॒न्नो॑ऽअ॒ग्नि॒व॒रि॒व॒स्कृ॒णो॒त्त्व॒य॒मृ॒धं + पु॒र॒ऽए॒-
 तु॒ष्मि॒न्द॒न् । अ॒यं॒वा॒जा॒ज॒य॒तु॒वा॒ज॒सा॒ना॒व॒य॑हं॒श॒त्रूँ॒अ॒य॒तु॒ज॒हँ॒षा॒ण॒हं॒-
 स्वा॒हा ॥ ४४ ॥ रू॒पे॒ण॒वो॒रू॒प॒म॒भ्या॒गा॒न्तु॒थो॒वो॒वि॒श॒श्च॒वे॒दा॒वि॒भ॑ज॒तु ।
 अ॒त॒स्य॑प॒था॒प्रे॒त॒च॒न्द्र॒द॒क्षि॒णा॒वि॒स्व॒हं॒प॒द्म॒व्य॒न्त॒रि॒क्षं॒व॒त॒स्व॒स॒द॒स्यै॒हं॒
 ॥ ४५ ॥ ब्रा॒ह्म॒ण॒म॒इ॒य॒वि॒दे॒य॒मि॒तृ॒म॒न्त॑म॒पै॒तृ॒म॒त्य॒मृ॒षि॒मा॒षे॒य॑हं॒सु॒धा॒-

तुवक्षिणम् । अस्मद्द्रातादेवत्रागच्छतप्रदातारमपिशत ॥ ४८ ॥

अ॒ग्नये॑स्वाम॒ह्यये॑व॒रुणो॑द॒दातु॑ सो॒मृत॑स्त्व॒र्मशी॒वायु॑र्द्वा॒त्रिऽप॑दि॒मयो॑म॒ह्य-

मन्त्रलिङ्गप्रदीपेन द्वादशायस्वामिहोत्तराणोदवातुसोमृतस्वमंशीयप्राणोदा-

अ॒ध्या॒यि॒ष्य॒मो॒महा॑र्यम्प्रतिग्रहीन्नेवृद्धस्त्वप्यतये॒श्वाम॒ह्वा॒यं॒ब॒र्ह॒णो॒द॒दा॒तु॒सो

मृतत्वमशीयस्वग्दात्रऽप्येवमयोमहायम्प्रतिग्रहीत्रेवमायत्त्वामहायम्

मशी
वर्हणोददातुसोमृतत्वमशीयद्वयोदात्रऽपचिव्वयोमश्व्यमप्रतिग्रहीत्रे

॥४७॥ कौदात्कस्मिन्ऽअदात्कामोदात्कामायादात् । कामोदात्ताकामः-

अप्रतिग्रहीनाकामैतत्ते ॥ ४८ ॥ इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

❀ अथ अष्टमोऽध्यायः ❀

ॐ उपयामगृहीतोस्यादित्येभ्यस्त्वा । विवर्णऽउरुगायैषते-
 सोमस्त एरक्षस्वमास्वादमन् ॥ १ ॥ कदाचनस्तरीरसिनेन्द्रसद्व-
 सिदाशुषे । उपोपेन्नमघवन्भूयऽहन्नुतेदानेन्येवस्यपृच्छयतऽआदित्ये-
 भ्यस्त्वा ॥ २ ॥ कदाचनप्रयुच्छस्युमेनिपासिजन्मनी । तुरीयादित्य-
 सर्वनन्तऽइन्द्रियमातस्तथावमृनन्दिष्यादित्येभ्यस्त्वा ॥ ३ ॥ यज्ञो-
 देवानाम्प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवतामृडयन्तः । आवोर्वाची सु-
 मतिर्व्वृत्यादहोदिह्याव्वरिवोवितरासदादित्येभ्यस्त्वा ॥ ४ ॥

विवस्वन्नादित्यैषतेसोमपीथस्तस्मिन्मत्स्व । अदस्मैनरोव्वच-
 सेदधातनयदाशीर्हादम्पतीव्वाममश्नुतः । पुमान्पुत्रोजायतेव्वि-
 न्दतेव्वस्वधाविश्ववाहारपऽपघतेगृहे ॥ ५ ॥ व्वाममहयसवितव्वाम-
 मुश्श्वोदिवेदिवेव्वाममस्मभ्यऽसावीह । व्वामस्यहितयस्यदेवभूरै-
 रयाधियाव्वामभाजः स्याम ॥ ६ ॥ उपयामगृहीतोसिसावित्रोसि-
 चनोधाश्चनोधाऽअसिचनोमयिधेहि । जिन्वयश्चजिन्वयश्चपतिभ्य-
 गायदेवार्यत्वासवित्रे ॥ ७ ॥ [शतम् ३००] उपयामगृहीतोसिसु-
 शर्मासिसुप्रतिष्ठानोबृहदुक्षायनमः । विश्वैर्भ्यस्त्वादेवेभ्यऽप-
 षतेयोनिर्विश्वैर्भ्यस्त्वादेवेभ्यः ॥ ८ ॥ उपयामगृहीतोसिबृह-

स्पति॒सुत॒स्य॒देव॒सोम॒तऽइन्द्रो॑रिन्द्रि॒याव॑त्प॒त्नीव॑तो॒ग्रहँ॑ऽऽक्र॒द्धया॒-
सम् । अ॒हम्प॑र॒स्ताद॑ह॒मव॑स्ता॒द्यद॑न्त॒रिक्ष॑न्त॒र्दुमे॑पि॒ताभू॑त् । अ॒ह॒-
सू॒र्यमु॑म॒यतो॑द॒दश॑हि॒न्दे॒वाना॑म्प॒रम॑हु॒हा॒वत् ॥ ९ ॥ अ॒ग्नौ॑ऽइ॒पत्नी॑-
वन्त्स॒जूह्वे॑न॒त्त्वष्ट्रा॑सोम॒म्पि॒वस्वा॑हा । प्र॒जाप॑ति॒र्वृषा॑सि॒रेतो॒धारे॑तो
म॒यिधे॑हि॒प्रजा॑प॒तेस्ते॒वृष्णो॑रे॒तोध॑सो॒रेतो॒धाम॑शी॒य ॥ १० ॥ उ॒प॒या॒म-
गृ॒हीतो॑सि॒हरि॑र॒सिह्वा॑रि॒योज॑नो॒हरि॑ब्ध्यान्त्वा । ह॒य्यो॑द॒ध्वाना॑स्त्य॒सह॒-
सोमा॑ऽइन्द्रा॒य ॥ ११ ॥ य॒स्तेऽअ॒श्व॒सनि॑र्भ॒क्षो॒षो गो॑स॒निस्त॑स्य॒तऽइ॒-
ष्ट्य॒जुष॑स्तु॒तस्तो॑म॒स्यश॑स्तो॒कथ॑स्योप॒हृत॑स्योप॒हृतो॑भक्षयामि ॥ १२ ॥
दे॒वकृ॑त॒स्यैर्न॑सो॒वय॑ज॒नम॑सि॒मनु॑ष्य॒कृत॑स्यैर्न॑सो॒वय॑ज॒नम॑सि॒पितृ॑कृत॒स्यै-

नसोवयजनमस्यात्मकृतस्यैनसोवयजनमस्येनसऽपनसोवयजनमसि ।
 यथाहमेनोविद्वद्वाँश्चकारयच्चाविद्वद्वाँस्तस्यसर्व्वस्यैनसोवयजनम-
 सि ॥ १३ ॥ संवच्चैसापयसासन्तनूभिरगन्महिमनसासऽशिवेन ।
 त्वष्टासुदत्रोविदधातुरायोनुमार्ष्टुतन्वोयदिद्वलिष्टम् ॥ १४ ॥ स-
 मिन्द्रणोमनसानेषिगोभिःसर्धं०सुरिभिर्ममधवन्त्सऽस्वस्त्या । सम्र-
 ह्मणादेवकृतंयदस्ति सन्देवानां०सुमतौयशियांना०स्वाहा ॥ १५ ॥
 संवच्चैसापयसासन्तनूभिरगन्महिमनसासऽशिवेन । त्वष्टासुदत्रो
 विदधातुरायोनुमार्ष्टुतन्वोयदिद्वलिष्टम् ॥ १६ ॥ धातारातिःसवि-
 तेदज्जुषन्ताम्रजापतिर्निधिपादेवोऽअग्निः । त्वष्टाविवर्णुःप्रजया-

स॒ह॒र॒रा॒णाय॑ज॒मानाय॑द्द्रवि॒णन्द॒धात॒स्वाहा ॥ १७ ॥ सु॒गावो॑दे॒वाहं
स॒द॒नाऽअ॒क॒र्म॒यऽअ॒जि॒ग्मे॒दह॑स॒र्वनञ्जु॒षा॒णाः । भ॒र॒मा॒णाव॒वह॑मा॒ना
ह॒वीऽॐ॒ण्यस्मे॒धस्त॒व्वस॒वोव॒सूनि॒स्वाहा ॥ १८ ॥ याँ॒ऽआ॒व॒हऽउ॒श-
तो॑दे॒वदे॒वाँस्तान्प्रे॒रय॒स्वेऽअ॒ग्नेस॒धस्त्ये॑ । ज॒क्षि॒वाऽॐ॒सं प॒पि॒वाऽॐ॒सं-
इ॒ञ्च॒वि॒वश्वे॒सु॒ह॒र्मऽॐ॒स्वरा॒तिष्ठ॒तानु॒म्वाहा ॥ १९ ॥ व॒व्य॒ऽह॒ित्वा-
प्प्र॒यति॒यज्ञे॒ऽअ॒स्मिन्न॒ग्नेहो॒तार॒मवृ॑णीमही॒ह । ऋ॒ध॒ग॒याऽऋ॒ध॒गु॒ता-
श॒मि॒ष्टाहं॑प॒जान॒न्त्यश्च॒मुप॑याहि॒वि॒द्वि॒द्वान्त॒स्वाहा ॥ २० ॥ दे॒वा॒गा॒तु-
वि॒दो॒गा॒तुंवि॒त्वा॒गा॒तुमि॑त । म॒न॒स॒स्प॒तऽइ॒मन्दे॒वय॒ज्ञऽॐ॒स्वाहा॒व्याते॑-
धा॒हं ॥ २१ ॥ य॒ज्ञ॒य॒ज्ञ॒कृ॒च्छ्र॒य॒ज्ञप॑ति॒कृ॒च्छ्र॒स्वा॒यि॒योनि॑कृ॒च्छ्र॒स्वाहा । ए॒ष-

तैषशोषक्षपतेसहसूक्तक्तवाकंसर्ववीरस्तञ्जुषस्वस्वाहा ॥ २२ ॥
 माहिर्भूर्मापृदाकुः । उरुहिराजाव्वरुणश्चकारसूयर्षायपन्थाम-
 न्वेतवाऽऽ । अपदेपादाप्रतिधातवेकरुतापवत्तक्ताहृदयाविवर्धशिञ्चत् ।
 नमोव्वरुणायामिष्टिनोव्वरुणस्यपाशः ॥ २३ ॥ अग्नेरनीकमपऽ-
 भाविवेशापाशपात्रप्रतिरक्षन्नसूयर्षम् । दमेदमेसमिधंयक्ष्यग्नेप्रति-
 तेजिह्वाघृतमुधरग्यत्स्वाहा ॥ २४ ॥ समुद्रेतेहृदयमण्स्वन्तःसन्त्वा-
 विवशन्त्वोर्बधीरुतापः । यज्ञस्यत्वायक्षपतेसूक्तकोत्तक्तौनमोवाकेविव-
 धेमयत्स्वाहा ॥ २५ ॥ देवीरापऽण्वोगर्भस्तऽसुप्रीतऽसुभृतम्बि-
 भृत । देवलोमैषतेलोकस्तस्मिन्ञ्जश्चव्वक्ष्वपरिचव्वक्ष्व ॥ २६ ॥ अवभृ-

थनिचुम्पुणनिचेरुरसिनिचुम्पुणः । अवदेवैर्देवकृतमेनोयासिषमव-
मर्त्यैर्मर्त्यैकृतम्पुरावर्णोदेवरिषस्पर्वाहिदेवानांॐसमिदसि ॥ २७ ॥
पजतुदशमास्योगर्भोजरायुणासह । यथायन्वायुरेजति यथासमुद्द्र-
पजति । एवायन्दशमास्योऽमर्त्तजरायुणासह ॥ २८ ॥ यस्यैतेष्वह्नि-
योगर्भो यस्यैषोनिर्द्विरण्ययी । अङ्गान्यहुता यस्य तस्मात्त्रासमजीग-
मॐस्वाहा ॥ २९ ॥ पुरुदस्मोविविषुरुपऽइन्दुरन्तर्महिमानमनाञ्ज-
धारः । एकपदीन्द्रिपदीन्त्रिपदीञ्चतुष्पदीमष्टापदीम्भुवनानुप्रथ-
स्ताॐस्वाहा ॥ ३० ॥ मरुतो यस्य हि क्षये पाथादिबोविमहसः । ससु-
गोपात्तमोजनः ॥ ३१ ॥ महीद्वयोः पृथिवीचनऽहमंशश्चमिमिक्षताम् ।

पिपृतान्नोभरीमभिः ॥ ३२ ॥ आतिष्ठवृत्रदन्त्रथंयुक्तक्तातेब्रह्मणा-
हरी । अवाचीनः सुतेमनोग्रावाकृणोतुव्वग्नुना । उपयामगृहीतो-
सीन्द्रायत्वाषोडशिनऽपषतेयोनिरिन्द्रायत्वाषोडशिनै ॥ ३३ ॥ युद्धा-
द्विकेशिनाहरीवृषणाकक्ष्यप्रा । अथानऽइन्द्रसोमपागिरामुपश्रुतिञ्च-
र । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाषोडशिनऽपषतेयोनिरिन्द्रायत्वाषोड-
शिनै ॥ ३४ ॥ इन्द्रमिद्वरीव्वहनोप्रतिधृष्टशवसम् । ऋषीणाञ्चस्तुती-
रुपयञ्चमानुषाणाम् । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाषोडशिनऽपषतेयो-
निरिन्द्रायत्वाषोडशिनै ॥ ३५ ॥ यस्मान्नजानः परोऽअन्योऽअस्ति
यऽआविवेशभुवनानिविशश्वा । प्रजापतिः प्रजयासदः रराणस्त्रीणि

ज्योतीं०षिसचतेसषोडशी ॥३६॥ इन्द्रश्चसम्प्राड्वरुणश्चराजातौ-
 तेभक्षश्चक्रतुरग्रऽएतम् । तयोरहमनुभक्षम्मक्षयामिवाग्देवीजुषा-
 णासोमस्यतृप्यतुसहप्प्राणेनस्वाहा ॥ ३७ ॥ अग्नेपर्वस्वस्वपाऽअ-
 स्मोवर्च + सुवीठर्षम् । दधद्दृयिम्मयिपोषम् । उपयामगृहीतोस्य-
 गनयेत्त्राव्वर्चसऽपषतेषोनिरग्नयेत्त्राव्वर्चसे । अग्नेवर्चस्विन्व-
 र्चस्वाँस्त्वन्देवेण्वसिर्वर्चस्वानहम्मनुष्येषुभूयासम् ॥ ३८ ॥ उ-
 त्तिष्ठुन्नोर्जसासहपीत्वीशिष्टेऽअवेपय६ । सोममिन्द्रचमूसुतम् । उप-
 यामगृहीनोसीन्द्रायत्त्वौजसऽपषतेषोनिरिन्द्रायत्त्वौजसे । इन्द्रौजि-
 ष्टौजिष्ठस्त्वन्देवेण्वस्योजिष्ठोहम्मनुष्येषुभूयासम् ॥ ३९ ॥ अहश्च

मस्य केतवो विवरश्म योजनानां २ऽअनु । आर्जन्तोऽअग्नयो यथा । उपयाम-
 गृहीतो सि सुख्यं यत्वा भ्राजयैष ते योनिं सुख्यं यत्वा भ्राजयै । सु-
 ख्यं भ्राजिष्ठुः भ्राजिष्ठुस्त्वन्देवेष्वसि भ्राजिष्ठो हर्मनुष्येषु भूया सम्
 ॥ ४० ॥ उदुत्त्यज्ञातवेदसन्देवं ब्रह्मन्ति केतवः । दशो विवश्वा य सुख्य-
 म् । उपयाम गृहीतो सि सुख्यं यत्वा भ्राजयैष ते योनिं सुख्यं यत्वा भ्रा-
 जयै ॥ ४१ ॥ आजिग्र कलशं म ह्यवात्वा विशन्ति त्वन्दवः । पुनरुजा
 निर्वर्त्तस्व सानः सहस्रं धुक्वोरुधोरापयस्वती पुनर्मा विशता दद्रुयि ?
 ॥ ४२ ॥ इडेरन्ते हव्ये काम्ये चन्द्रे ज्योते दिति सरस्वति म हिविश्रुति ।
 एतातेऽअग्नये नामानि देवेभ्यो मा सुकृतं ब्रूतात् ॥ ४३ ॥ विंनऽइन्द्रमृ-

ओजहिनीचावच्छृणुतश्चतः । सोऽअस्मैँऽअभिदासत्यधरक्षमयात-
 म+ । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाव्विमृधेऽएषतेयोनिरिन्द्रायत्वा
 व्विमृधे ॥ ४४ ॥ वाचस्पतिर्विश्वकर्मणमतयेमनोजुवंवाजेऽअ-
 द्याहुवेम । सनोव्विश्वानिहर्वनानिजोषदिद्विश्वशम्भूरवसेसाधु-
 कर्म । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाव्विश्वकर्मणऽएषतेयोनिरि-
 न्द्रायत्वाव्विश्वकर्मणे ॥ ४५ ॥ विश्वकर्महविषाव्वद्धनेनत्रा-
 तारमिन्द्रमकृणोरवद्धथम् । तस्मैव्विश्वसमनमन्तपूव्वीरयमुग्रोव्वि-
 हव्योषथासत् । उपयामगृहीतोसीन्द्रायत्वाव्विश्वकर्मणऽएषते
 योनिरिन्द्रायत्वाव्विश्वकर्मणे ॥ ४६ ॥ उपयामगृहीतोस्यग्नये

त्वागायत्रच्छन्दसङ्गृह्णामीन्द्रायत्वा त्रिष्टुप्छन्दसङ्गृह्णामिविश्वेभ्य-
 स्त्वादेवेभ्योजगच्छन्दसङ्गृह्णाम्यनुष्टुप्तेभिगरः ॥ ४७ ॥ व्वेशीनान्त्वा-
 पत्कमन्नाधनोमिकुकूननानान्त्वापत्कमन्नाधनोमिभन्दनानान्त्वापत्कम-
 न्नाधनोमिमिदन्तिमानान्त्वापत्कमन्नाधनोमिमधुन्तिमानान्त्वापत्कमन्ना-
 धनोमिशुकक्रन्त्वाशुकक्रआधनोम्यह्नोरूपेसूयस्यरश्मिषु ॥ ४८ ॥
 ककुभट् रूपं वृषमस्यरोचते बृहच्छुकक्रः शुक्रस्य पुरोगाः सोमं सोम-
 स्यपुरोगाः । यत्तैसोमादाभ्यन्नामजागृवितस्मैत्वागृह्णामितस्मैते
 सोमसोमायस्वाहा ॥ ४९ ॥ उशिकत्वन्देवसोमाग्नेः प्रियम्पाथोपी-
 हिव्वेशीत्वन्देवसोमेन्द्रस्यप्रियम्पाथोपीह्यवस्मत्संखात्वन्देवसोम-

वि॒व॒श्श्वे॒षा॒न्दे॒वाना॑न्प्रि॒यम्पा॒थोपी॑हि ॥ ५० ॥ इ॒हर॑ति॒रि॒हर॑म॒ध्वमि॒ह-
 धृ॒तिरि॒ह॒स्वधृ॒तिः॒स्वाहा॑ । उ॒प॒सृ॒ज॒न्ध॒रुण॑म्मा॒त्रेध॒रुणो॑मा॒तर॒न्धर्य॑न् ।
 रा॒य॒स्पोष॑म॒स्ममा॑सु॒दीध॑र॒त्स्वाहा॑ ॥ ५१ ॥ स॒त्रस्य॑ऽऽ॒मृ॒द्धि॒रस्य॑ग॒न्म-
 ज्ज्यो॑ति॒र॒मृता॑ऽअ॒भूम॑ । दि॒वम्पृ॒थि॒व्याऽअ॒द्वया॑रु॒हामा॑वि॒दाम॑दे॒वा-
 न्त्स्व॒ज्योति॑ः ॥ ५२ ॥ यु॒वन्त॑मि॒न्द्रा॒पर्व॑ता॒पुरो॑यु॒धा॒यो नः॑पृ॒त॒न्याद॑प॒त-
 न्त॑मि॒द्धं तं॒वज्ज्रे॑ण॒तन्त॑मि॒द्धं तम् । द॒रेच॑सा॒यच्छ॑न्त॒सद्ग॒हनं॑य॒दिन॑क्षत् ।
 अ॒स्माक॑ऽश॒त्रून्प॑रि॒शूर॑वि॒श्वतो॑द॒र्माद॑र्षी॒ष्टुर्वि॑श्व॒तः । मूर्ध्नु॑व॒हं
 स्वः॑ सु॒प्रजा॑ऽप्र॒जामि॑ः स्याम॒सुवी॑रा॒व्वीरै॑ऽसु॒पोषा॑ऽपोषै॑ः ॥ ५३ ॥
 प॒रमे॑ष्ठ्य॒मिधी॑तं॒प्रजा॑प॒तिर्वा॑चि॒व्याह॑ता॒याम॑न्धोऽअ॒च्छे॑तं॒सवि॑ता-

सन्त्यांविश्वकर्मादीक्षायाम्पूषासोमकक्रयणयामिन्द्रश्च ॥ ५४ ॥
 इन्द्रश्चमरुतश्चकक्रयायोपोत्थितोसुरहंपण्यमानोमित्रभक्तीतोविव-
 ष्णुः शिपिविष्टऽऊरावासन्नोविविष्णुर्धरन्धिषहंप्रोह्यमाणहंसोमः
 ॥ ५५ ॥ प्रोह्यमाणहंसोमऽआगतोववरुणऽआसन्त्यामासन्नोग्निराग्नी-
 दधऽइन्द्रोहविर्द्वानेथर्वोपावह्नियमाणोविश्वेश्वेदेवाः ॥ ५६ ॥ वि-
 श्वेश्वेदेवाऽअहःशुषुन्त्युप्तोविविष्णुराप्नीतपाऽआप्यायमानोवमःसू-
 यमानोविविष्णुःसमिभ्रयमाणोववायुःपुयमानहंशुकक्रःपुतःशुकक्रःक्षी-
 रश्रीर्मन्थीसंकुश्रीर्विश्वेदेवाः ॥ ५७ ॥ विश्वेश्वेदेवाश्चमसेषूनी-
 तोसुहोमायोद्यंतोरुद्रोहूयमानोववातोवभ्यावृत्तोवृचक्षाहंप्रतिक्रव्या-

तोमक्षोमक्ष्यमाणं पितरो नाराशंसः ॥ ५८ ॥ सन्नः सिन्धुरवभृथा-
योदद्यतंसमुद्रोऽभ्यवह्रियमाणं सलिलं प्रप्लुतोऽथ योरोजसास्वक-
मितारजां सव्वीर्यं भिर्वीरतमाशविष्टा । यापत्येतेऽअप्रतीतास-
होभिर्विष्णुऽअगन्वहृणापूर्वहृतौ ॥ ५९ ॥ देवान्दिवमगन्वहस्त-
तोमाद्द्रविणमष्टुमनुष्यानन्तरिक्षमगन्वहस्ततोमाद्द्रविणमष्टुपितृ-
न्पृथिवीमगन्वहस्ततोमाद्द्रविणमष्टुषट्कश्लोकमगन्वहस्ततोमे-
भद्रमभूत् ॥ ६० ॥ चतुस्त्रिंशत्तन्तवोऽथेवितत्किरेवऽइमं यज्ञं स्व-
धयाददन्ते । तेषां चिच्छ्रुत्तसम्भवेतद्दधामि स्वाहा धम्मोऽअप्येतु देवान्
॥ ६१ ॥ यज्ञस्य दोहो विततं पुरुत्रासोऽअष्टधा दिवमन्वाततान् । स-

यज्ञधुक्स्वमहिमेप्रजायांॐरायस्पोषंविश्वमायुरशीयस्वाहा ॥६२॥
 आपवस्वाहिरण्यवदश्ववत्सोमव्वीरवत् । व्वाजङ्गोमन्तमाभरस्वाहा
 ॥ ६३ ॥ इति अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

❀ अथ नवमोऽध्यायः ❀

ॐ देवसवितॄं प्रसुवयश्मप्रसुवयश्नपतिम्मगाय । दिव्यो-
 गन्धर्व्व ३ केतपू ३ केतन्नॄं पुनातु व्वाचस्पतिर्वाजन्नॄं स्वदतु स्वाहा
 ॥ १ ॥ ध्रुवसदन्त्वानृषदम्मनॄंसदमुपयामगृहीतोसोन्द्रायत्वा जुष्टं
 ह्याम्येषतेषो निरिन्द्रायत्वा जुष्टं तमम् । अप्सुषदन्त्वा घृतसदं व्योम-

सदमुपया॒मगृहीतो॒सीन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑ङ्ग॒हाम्येष॑ते॒षोनि॒रिन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑-
तमम् । पृथि॒वीस॑दन्त्वान्तरि॒क्षस॑द॒न्दि॒विस॑द॒न्दे॒वस॑द॒न्नाक॑सदमुपया॒-
मगृहीतो॒सीन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑ङ्ग॒हाम्येष॑ते॒षोनि॒रिन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑तमम् ॥ २ ॥
अपा॑रसमुद्द्रयस॒प्तसू॒र्यस॑न्त॒प्तस॑माहितम् । अपा॑रसस्य॒षोरस॑-
स्तं॒व्वो॒गृह्णाम्यु॒त्तममु॒पया॒मगृहीतो॒सीन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑ङ्ग॒हाम्येष॑ते॒षोनि॒-
रिन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑तमम् ॥ ३ ॥ ग्रहा॑ऽऊर्ज्जाहुतयो॒व्यन्तो॒वि॒ष्प्राय॑म-
तिम् । तेषां॒वि॒शि॒ष्पि॒प्रयाणां॒व्वो॒हमि॒षमू॒र्ज्ज॑प्त॒सर्मा॑ग्रभमुपया॒मगृहीतो॒-
सीन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑ङ्ग॒हाम्येष॑ते॒षोनि॒रिन्द्राय॒त्वाजुष्ट॑तमम् । सम्पृ॒चो-
स्थ॒हंस॑र्माभद्रेण॒पृङ्क्तं॒वि॒पृचो॑स्थो॒वि॒र्मापा॑प्मना॒पृङ्क्तम् ॥ ४ ॥

इन्द्रस्यव्वज्जोसिब्बाजसास्त्वयायव्वज्ज६सेत् । व्वज्जस्यनुप्पसवे-
मातरम्महोमदितिन्नामव्वचसाकरामहे । वस्यामिदंविश्वम्भुवन-
माविवेशतस्यान्नोदेवःसविताधर्मसाविषत् ॥ ५ ॥ अप्पस्वन्तरमृत-
मप्पसुभेषजमपामुतप्पशस्तिप्पवश्वामवतव्वज्जिनः । देवीरापो-
थोवऽऊर्मिमेप्पतूर्तिहंककुन्मान्त्वज्जसास्तेनायव्वज्ज६सेत् ॥ ६ ॥
व्वातोवामनोवागन्धर्वाःसप्तविंशतिहं । तेऽअग्नेश्वमयुज्जस्तेऽ-
अस्मिअवमादधुहं ॥ ७ ॥ व्वातरहंहाभवव्वज्जिन्युज्ज्यमानोइन्द्र-
स्येवदक्षिणहंशिअयैधि । अजन्तुत्त्वामरुतोविश्ववेदसऽआतेस्वष्टा-
पत्सुज्वन्दधातु ॥ ८ ॥ जवोवस्तेव्वज्जिनिहितोगुहायःश्येनेपरी-

तोऽअचरच्चवाते । तेननोवाजिन्बलवान्बलेनवाजजिच्चभवसम-
 नेचपारयिष्णुः । वाजिनोवाजजितोवाजऽसरिष्यन्तोबृहस्प-
 तेर्भागमवजिघ्रत ॥ ९ ॥ देवस्याहऽसवितुःसवेसत्यसवसोबृह-
 स्पतेरुत्तमन्नाकऽरुहेयम् । देवस्याहऽसवितुःसवेसत्यसवसऽइन्द्र-
 स्योत्तमन्नाकऽरुहेयम् । देवस्याहऽसवितुःसवेसत्यप्सवसोबृह-
 स्पतेरुत्तमन्नाकमरुहम् । देवस्याहऽसवितुःसवेसत्यप्सवसऽइन्द्र-
 स्योत्तमन्नाकमरुहम् ॥ १० ॥ बृहस्पतेर्वाजजिघ्रस्यतेवाचंव-
 दतबृहस्पतिर्वाजजापयत । इन्द्रवाजजिघ्रेन्द्रायवाचंवदतेन्द्रंवा-
 जजापयत ॥ ११ ॥ पषावहंसासत्यासंवागभूद्ययाबृहस्पतिर्वाज-

मजीजपताजीजपतबृहस्पतिव्वाजंवनस्पतयोविमुच्यदध्वम् । ए-
षावऽसासत्यासंवागभृद्ययेन्द्रंवाजमजीजपताजीजपतेन्द्रंवाजं-
वनस्पतयोविमुच्यदध्वम् ॥ १२ ॥ देवस्याहःसवितुःसवेसत्य-
प्सवसोबृहस्पतेर्वाजजितोवाजञ्जेषम् । व्वाजिनोवाजजितो-
दध्वनस्कभ्रुवन्तोयोजनामिमानांकाष्ठाक्कृच्छत ॥ १३ ॥ एषस्य-
वाजीक्षिपणितुरण्यतिग्रीवायाम्बद्धोऽपिकक्षऽआसनि । क्रतुंश्च-
धिकक्राऽअनुसःसनिष्यदत्पथामक्काऽस्यन्वापनीफणत्स्वाहा ॥ १४ ॥
उतस्मस्यदद्रवतस्तुरण्यतःपण्णमवेरनुवातिप्रगर्दिनः । इयेनस्ये-
वदध्रजतोऽअक्कसम्परिदधिकक्रावणः सहोज्जातरित्रतऽस्वाहा ॥ १५ ॥

शन्नोभवन्तुवाजिनोहवेषुदेवतातामितद्द्रवस्वर्काः । जम्भयन्तो-
 द्विवृकटरक्षाऽसिसनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ १६ ॥ ते नोऽअर्वन्तो
 हवनश्श्रुतोहवन्विश्वेशृण्वन्तुवाजिनोमितद्द्रवः । सहस्रसामेध
 सातासनिष्यवोमहोषेधनऽसमिथेषुजग्भिरः ॥ १७ ॥ वाजेवाजेवतंवा-
 जिनो नो धनेषु विष्वाऽअमृताऽऋतक्षाः । अस्यमध्वं + पिबतमादय-
 ध्वन्तृप्सायातपथिभिर्देवयानैः ॥ १८ ॥ आमावाजस्यप्प्रसवोजग-
 म्यादेमेद्यावापृथिवीविश्वरूपे । आमागन्ताम्पतरामातराचामा-
 सोमोऽअमृतत्वेनगम्यात् । वाजिनोवाजजितोवाजऽससृवाऽ-
 सोवृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतनिमृजानाः ॥ १९ ॥ आपयेस्वाहास्वाप-

येस्वाहापिजायस्वाहाक्वकर्तवेस्वाहाव्वसवेस्वाहाहृष्यतेयेस्वाहान्हे-
 मुग्धायस्वाहामुग्धायव्वैनंशिनायस्वाहाविनष्टशिनेऽआन्त्यायनाय
 स्वाहान्त्यायभौवनायस्वाहाभुवनेनस्यपतयेस्वाहाधिपतयेस्वाहा॥ २० ॥
 आयुर्ध्वक्षेनेकल्पताम्प्राणोर्ध्वक्षेनेकल्पताश्चक्षुर्ध्वक्षेनेकल्पताँइश्रो-
 त्रंर्ध्वक्षेनेकल्पताम्पृष्णर्ध्वक्षेनेकल्पताँयक्षोर्ध्वक्षेनेकल्पताम्। प्रजाप-
 तेँप्रजाऽअभूमस्वहेवाऽअगन्मामृताऽअभूम ॥ २१ ॥ अस्मेवोऽअ-
 स्त्विन्द्रियमस्मेनृम्णमुतक्कतुरस्मेव्वर्चाँसिसन्तुवदं । नमोमा-
 त्रेपृथिव्यैनमोमात्रेपृथिव्याऽइयन्तेराहुयन्तासिवर्मनोदध्रुवोसिधरु-
 णः । कृष्यैरवाक्षेमायत्वारथैरवापोषायत्वा ॥ २२ ॥ वाजस्येम-

अ॒ग्र॒स॒व॒ः॒सु॒षु॒वे॒ग्रे॒सो॒म॒ऽरा॒जा॒न॒मो॒ष॒धी॒ष्वा॒प्सु । ता॒ऽअ॒स्म॒व॒भ्य॒म॒धु॒-
म॒ती॒र्ग्व॒न्तु॒व॒य॒ऽरा॒ष्ट्रे॒जा॒गृ॒याम॒पुरो॒हि॒ता॒ऽस्वा॒हा ॥ २३ ॥ व्वा॒ज॒स्ये॒-
मा॒ग्र॒स॒व॒ः॒शि॒दि॒थ्ये॒दि॒व॒मि॒मा॒च॒वि॒श्व॒वा॒भु॒व॒ना॒नि॒स॒म्रा॒ट् । अ॒दि॒त्स॒-
न्त॒न्दा॒प॒य॒ति॒प्र॒जा॒न॒न्स॒नो॒र॒यि॒ऽस॒र्व्वी॒र॒न्निय॑च्छतु॒स्वा॒हा ॥ २४ ॥
व्वा॒ज॒स्य॒नु॒ष॒स॒व॒ऽआ॒ब॒भू॒वे॒मा॒च॒वि॒श्व॒वा॒भु॒व॒ना॒नि॒स॒र्व्व॒त॒ + । स॒ने॒मि॒-
रा॒जा॒प॒रि॒या॒ति॒वि॒द्द्वा॒न्प्र॒जां॒पु॒ष्टि॒व॒र्द्ध॒य॒मा॒नो॒ऽअ॒स्मे॒स्वा॒हा ॥ २५ ॥
सो॒म॒ऽरा॒जा॒न॒म॒र्व॒मे॒गि॒म॒न्वा॒र॒मा॒म॒हे । आ॒दि॒त्या॒न्वि॒ष्णु॒ऽसू॒र्य॑म॒ब्र॒-
ह्मा॒ण॑श्च॒बृ॒ह॒स्प॒ति॒ऽस्वा॒हा ॥ २६ ॥ अ॒थ॒र्य॑म॒ण॒मृ॒ह॒स्प॒ति॒मि॒न्द्र॒न्दा॒ना॒-
य॒चो॒द॒य । व्वा॒च॑न्वि॒ष्णु॒ऽस॒र॑स्वतो॒ऽस॒वि॒ता॒र॑श्च॒व्वा॒जि॒न॒ऽस्वा॒हा

॥ २७ ॥ अग्नेऽथच्छावदेहनं प्रतिनंसुमनाभव । प्रनोषच्छसहस्र-
जित्वदं हि धनं दाऽअसि स्वाहा ॥ २८ ॥ प्रनोषच्छत्वर्यमाप्पषाप्प-
बृहस्पतिः ॥ प्रवाग्देवी देवा तु नं स्वाहा ॥ २९ ॥ देवस्य त्वासवितुः
प्रसवेशि श्वनोर्वाहुभ्याम्पृष्णो हस्ताभ्याम् । सरस्वत्यै वाचो वन्तु-
र्यन्त्रिये दधामि बृहस्पतेष्ट्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसौ ॥ ३० ॥
अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुदजयत्तमुज्जेषमश्विनौ द्वयक्षरेण दिवपदो मनु-
ष्यानुदजयतान्तानुज्जेषं विष्णुस्यक्षरेण त्रींश्लोकानुदजयतानुज्जेषं
सोमश्चतुरक्षरेण चतुष्पदं पशूनुदजयतानुज्जेषम्पुषापञ्चाक्षरेण
॥ ३१ ॥ पषापञ्चाक्षरेण पञ्चविंशऽउदजयत्ता उऽज्जेषं सविता षडक्षरे-

णषडतनुर्दजयत्तानुज्जेषम्मरुतं ÷ सप्ताक्षरेण सप्तग्राम्यान्पशुनुद-
जयँस्ता^{५९}नुज्जेषम्बृहस्पतिरष्टाक्षरेण गायत्रीमुदजयत्तानुज्जेषम्मित्रो-
नवाक्षरेण ॥ ३२ ॥ मित्रोनवाक्षरेण त्रिवृतं^{६०}स्तोममुदजयत्तमुज्जेषं-
वृणोदशाक्षरेण विवराजमुदजयत्तानुज्जेषमिन्द्रऽपकादशाक्षरेण त्रिष्टु-
भमुदजयत्तानुज्जेषं विवदश्वे देवाद्द्वादशाक्षरेण जगतीमुदजयँस्तामु-
ज्जेषं वसवस्त्रयोदशाक्षरेण ॥ ३३ ॥ वसवस्त्रयोदशाक्षरेण त्रयोदशं^{६१}
स्तोममुदजयँस्तमुज्जेषं रुद्राश्चतुर्दशाक्षरेण चतुर्दशं^{६२}स्तोममुदज-
यँस्तमुज्जेषमादित्याऽपञ्चदशाक्षरेण पञ्चदशं^{६३}स्तोममुदजयँस्तमुज्जेष-
मदितिहोडशाक्षरेण षोडशं^{६४}स्तोममुदजयत्तमुज्जेषमप्रजापतिहंस-

षदशाक्षरेण सप्तदशस्तोममुदजयत्तमुज्जैषम् ॥ ३४ ॥ एषतेनिर्ऋ-
 ते भागस्तञ्जुषस्व स्वाहाग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः + पुरं सदभ्यं स्वाहाय-
 मनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणा सदभ्यं स्वाहा विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः +
 पश्चात्सदभ्यं स्वाहामित्रावरुणनेत्रेभ्यो वामरुन्नेत्रेभ्यो वा देवेभ्यः +
 उत्तरा सदभ्यं स्वाहा सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्यः + उपरि सदभ्यो दुर्वस्वदभ्यं
 स्वाहा ॥ ३५ ॥ ये देवाः अग्निनेत्राः पुरं सदस्तेभ्यं स्वाहा ये देवा यम-
 नेत्रा दक्षिणा सदस्तेभ्यं स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदस्ते-
 भ्यं स्वाहा ये देवा मित्रावरुणनेत्रा वामरुन्नेत्रा वोत्तरा सदस्तेभ्यं स्वा-
 हा ये देवाः सोमनेत्राः उपरि सदो दुर्वस्वन्तस्तेभ्यं स्वाहा ॥ ३६ ॥ अ-

ग्नेसहस्रपृतनाऽअमिमातीरपास्य । दुष्टरस्तरभरातीर्बर्ध्वाघावह-
वाहसि ॥ ३७ ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेशिष्वनोर्बर्ध्वाधुभ्यास्पृणो-
हस्ताभ्याम् । उपा० शोर्वीर्येण जुहोमिहतं रक्षंस्वाहारक्षसान्त्वा-
वधायावधिष्मरक्षोर्बधिष्मामुमसौहतः ॥ ३८ ॥ सवितास्त्रासवा-
ना० सुवतामग्निर्गृहपतीना० सोमोव्वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्वि-
चऽइन्द्रो ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो ववरुणो धर्मपतीनाम्
॥ ३९ ॥ इमन् देवाऽअसपत्न्यस्तुवद्ध्यम्महतेक्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय मह-
ते जानराज्ज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय । इमममुष्यपुत्रममुष्यैपुत्रमस्यैविशस्प-
षवोमीराजा सोमोस्माकं भ्रातृणाना० राजा ॥ ४० ॥ इति नवमोऽध्यायः ॥

❀ अथ दशमोऽध्यायः ❀

ॐ अ॒पो॒दे॒वाम॒धु॒मती॒रगृ॒ष्णन्नु॒र्जस्वती॒राज॒स्वशि॒ष्टता॒नाहं । यामि॒-
मि॒त्राव॒रु॒णाव॒ग्न्यवि॒श्वं न्यामि॒रिन्द्र॒मन॑य॒ज्ञत्य॒राती॑हं ॥ १ ॥ वृ॒-
ष्णोऽ॒ङ्गिर्म॒रसि॒राष्ट॒द्रा॒राष्ट॒द्रग्मे॑दे॒हिस्वाहा॒वृ॒ष्णोऽ॒ङ्गिर्म॒रसि॒राष्ट॒द्रा॒-
राष्ट॒द्रम॒मुष्मे॑दे॒हि॒वृ॒षसे॒नोसि॒राष्ट॒द्रा॒राष्ट॒द्रग्मे॑दे॒हिस्वाहा॒वृ॒षसे॒-
नोसि॒राष्ट॒द्रा॒राष्ट॒द्रम॒मुष्मे॑दे॒ह्यर्त्थे॑त॒स्तथ ॥ २ ॥ अ॒र्त्थे॑त॒स्तथ॒राष्ट॒द्रा॒-

इत्यत्र—अव्यवहितोऽपि (३।६६) संहितायां अकारव्यवहितोऽप्यभेरुत्तरः
सिञ्चतेः सकारः षकारमापद्यते ।

राष्ट्रम्मेदत्तस्वाहात्येतस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्तौजस्वतीस्थरा-
 ष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदत्तस्वाहौजस्वतीस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्ताप-
 परिवाहिणीस्थराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदत्तस्वाहाप- परिवाहिणीस्थराष्ट्र-
 दाराष्ट्रममुष्मैदत्तापाम्पतिरसिराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदेहिस्वाहापा-
 म्पतिरसिराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदेह्यपाङ्गर्भोसिराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदेहि-
 स्वाहापाङ्गर्भोसिराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदेहिसूयवत्त्वचसस्थ ॥ ३ ॥
 सूयवत्त्वचसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदत्तस्वाहासूयवत्त्वचसस्थराष्ट्र-
 दाराष्ट्रममुष्मैदत्तसूयवत्त्वचसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेदत्तस्वाहासूयव-
 त्त्वचसस्थराष्ट्रदाराष्ट्रममुष्मैदत्तमान्वास्थराष्ट्रदाराष्ट्रम्मेद-

तत्स्वाहामान्वास्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तवजक्षितस्थराष्ट्रद्वारा
 राष्ट्रमैदत्तस्वाहावजक्षितस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तवाशास्थ-
 राष्ट्रद्वाराष्ट्रमैदत्तस्वाहावाशास्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तश-
 विष्ठास्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रमैदत्तस्वाहाशविष्ठास्थराष्ट्रद्वाराष्ट्र-
 ममुष्मैदत्तशक्करीस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रमैदत्तस्वाहाशक्करीस्थरा-
 ष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तजनभृतस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रमैदत्तस्वाहाज-
 नभृतस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तविश्वभृतस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्र-
 म्मैदत्तस्वाहाविश्वभृतस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्तापः स्वरा-
 जस्थराष्ट्रद्वाराष्ट्रममुष्मैदत्त । मधुमतीर्मधुमतीमिष्टं च्यन्ता-

ॐ हविक्षत्रक्षत्रियायवन्वानाऽअनाधृष्टाहंसीवत्सहोर्जसोमहिक्षत्र-
क्षत्रियायवधतीहं ॥ ४ ॥ [शतम् ४००] सोमस्यत्विषिर-
सितवैवमेत्विषिर्भूयात् । अग्नयेस्वाहासोमायस्वाहासवित्रेस्वा-
हासरस्वत्यैस्वाहापूष्णेस्वाहाबृहस्पतयेस्वाहेन्द्रायस्वाहाधोषाय-
स्वाहाशश्लोकायस्वाहाशायस्वाहाभगायस्वाहावर्षम्णेस्वाहा
॥ ५ ॥ पवित्रेस्तथोवैष्णव्यौसवितुर्वर्धनः प्रसवऽउत्पुनाम्यच्छिद्रे-
णपवित्रेणसूत्यैस्यरश्मिर्दिग्धः । अग्निभृष्टमसिवाचोबन्धुस्तपो-
जाऽसोमस्यदात्रमसिस्वाहाराजस्वः ॥ ६ ॥ सधमादोदधुमिनी-
रापऽपताऽअनाधृष्टाऽअपस्योव्वसनाहं । पस्त्यासुचक्रैर्वरुणहंस-

धस्थमपांशिशुम्मातुतमास्वन्तः ॥ ७ ॥ क्षत्रस्योल्बमसिद्ध-
 स्यजराठवसिद्धस्यसोनिरसिद्धस्यनाभिरसीन्द्रस्यवार्त्रग्नमसि-
 मित्रस्यासिर्वरुणस्यासित्वयायंवृत्रंवधेत् । द्वासीरुजासिचुमा-
 सि । पातैनम्प्राञ्चम्पातैनम्प्रत्यञ्चम्पातैनन्तिथर्वञ्चन्दिग्म्यःपात ॥ ८ ॥
 आविर्म्यथर्वाऽआवित्तोऽअग्निगृहपतिरावित्तऽइन्द्रोवृद्धश्रवाऽआ-
 वित्तौमित्रावरुणौधृतव्रतावावित्तःपूषाविविश्ववेदाऽआवित्तेद्या-
 वापृथिवीविविश्वशम्भुवावावित्तादितिरुरुशर्मा ॥ ९ ॥ अवेष्टा-
 दन्दशूकाऽप्याचीमारोहगायत्रीत्वावतुरथुन्तरऽसामत्रिवृत्स्तोमोव-
 सन्तऽऋतुर्ब्रह्मद्भविणन्दक्षिणामारोह ॥ १० ॥ दक्षिणामारो-

हृद्भिर्द्दुष्ट्वावतुबृहत्सामपञ्चदशस्तोमोग्रीष्मऽऋतुःक्षत्रन्द्रवि-
 णस्पतीचीमारोह ॥ ११ ॥ प्रतीचीमारोहजगतीस्वावतुवैरूपः-
 सामसप्तदशस्तोमोवर्षाऽऋतुर्विहृद्रविणमुदीचीमारोह ॥ १२ ॥
 उदीचीमारोहानुष्टुप्त्वावतुवैराजःसामैकविंशस्तोमः शरदृतुः
 फलन्द्रविणमहर्ध्वामारोह ॥ १३ ॥ ऊर्ध्वामारोहपङ्क्तिस्त्वावतु-
 शाकश्वररैवतेसामनीत्रिणवत्रयस्त्रिंशस्तोमौ हेमन्तशिशिरावृतव-
 षोद्द्रविणस्पत्यस्तत्रमुचेऽंशिरः ॥ १४ ॥ सोमस्यत्विषिरसितवे-
 वमेत्विषिर्भूयात् । मृत्योःपाह्वोजोसिसहोस्यमृतमसि ॥ १५ ॥ हिर-
 ण्यरूपाऽउषसोव्विरोकऽउभाविन्द्राऽउदिथःसूठ्यैश्च । आरोहतं व-

रुणमि॒त्रग॑र्त॒न्तर्त॑श्च॒क्षाया॑म॒र्वि॒ति॒न्दि॒तिश्च॑मि॒त्रो॒सि॒व्वरु॑णो॒सि ॥ १६ ॥
 सोम॑स्य॒त्वाद्द्यु॑स्मनेनामि॒षिश्चा॑म्यगने॒र्भ्राज॑सा॒सू॒र्यस्य॑व॒र्षसे॒न्द्र॒स्ये॒न्द्रि॒येण॑ । क्ष॒त्राणां॑क्लृ॒त्रप॑तिरे॒द्धय॑ति॒दि॒द्द्यु॑न्पा॒हि ॥ १७ ॥ इ॒मन्दे॒वाऽअ॒स॒प॒त्क॑ट॒सु॒वद्भ॒वम॑ह॒तेक्ष॑त्राय॒मह॑तेज्ज्यैष्ठ॒याय॑म॒ह॒तेजा॑न॒राज्ज्या॑ये॒न्द्र॒स्येन्द्रि॒याय॑ । इ॒मम॑मु॒ष्यपु॒त्रम॑मु॒ष्यैपु॒त्रम॑स्यै॒व्विश॑ऽए॒षवो॑मी॒राजा॒सोमो॑स्माक॒म्ब्राह्म॑णाना॒राजा॑ ॥ १८ ॥ प्र॒प॒र्व॒तस्य॑वृ॒षम॑स्य॒पृ॒ष्ठा॒न्नाव॑श्चर॒न्ति॒स्वसि॑च॒ऽइ॒याना॑ । ताऽआ॒व॒वृ॒त्रभ॑धरागु॒द॒क्त॑ताऽअ॒हि॒म्बु॒ध्न्यम॑नुरी॒यमा॑णाः । वि॒व॒ष्णोर्वि॒क्क॑कर्मणम॒सि॒वि॒व॒ष्णोर्वि॒क्क॑क्रान्त॒मसि॑वि॒व॒ष्णोर्वि॒क्क॑क्रान्तम॒सि ॥ १९ ॥ प्र॒जाप॑तेन॒स्वदे॒तान्न॑य॒न्नयो॑वि॒व॒

श्वारूपाणिपरितावभूव । यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोऽमस्त्वयममुष्य-
 पितासावस्यपिताव्वय७स्यामपतयोरयीणा७स्वाहा । रुद्रवत्ते-
 विक्रविपरश्रामतस्मिन्धृतमस्यमेष्टुमसिस्वाहा ॥ २० ॥ इन्द्रस्यव्व-
 ज्जोसिमित्रावरुणयोस्त्वाप्प्रशास्त्रोऽप्प्रशिषायुनजिम । अव्यथायै-
 स्वास्वधायैस्वारिष्टोऽअर्जुनोमरुतामप्रसवेनजयापाममनसासमिन्द्रि-
 येण ॥ २१ ॥ मातःइन्द्रतेव्वयन्तुराषाडयुक्तासोऽअब्रहमताव्विद-
 साम । तिष्ठारथमधियंव्वज्जहस्तारश्मीन्देवयमसेस्वश्वान् ॥ २२ ॥
 अग्नयेगृहपतयेस्वाहासोमायव्वनस्पतयेस्वाहामरुतामोजसेस्वाहेन्द्र-
 स्येन्द्रियायस्वाहा । पृथिविमातर्मा माहिःसोमोऽअहन्त्वाम् ॥ २३ ॥

दृ॒ष्ट॒सः॑ शु॒चि॒ष॒द्द॒सु॒रन्त॒रि॒क्त॒स॒द्भो॒ता॒व्वे॒दि॒ष॒दति॒थि॒र्दु॒रो॒ण॒सत् । नृ॒ष॒द्दृ॒ष्ट॒
 र॒स॒दृ॒त॒स॒दृ॒थो॒म॒स॒द॒ब्ज॒जा॒गो॒जाऽ॒मृत॒जाऽ॒मृ॒द्रि॒जाऽ॒मृत॒म्बृ॒हत् ॥ २४ ॥
 इ॒य॒द॒स्या॒यु॒र॒स्या॒यु॒र्म॒यि॒धे॒हि॒यु॒ब्ज॒सि॒व्व॒र्चो॒सि॒व्व॒र्चो॒म॒यि॒धे॒ह्य॒र्ग॒स्यू॒
 र्ज॒म॒यि॒धे॒हि । इ॒न्द्र॒स्य॒वा॒ग्नी॒र्ष॒कृ॒तो॒बा॒हूऽ॒अ॒भ्यु॒पा॒व॒ह॒रामि ॥ २५ ॥
 स्यो॒ना॒सि॒सु॒ष॒दा॒सि॒क्ष॒त्र॒स्य॒वो॒नि॒र॒सि । स्यो॒ना॒मा॒सी॒द॒सु॒ष॒दा॒मा॒सी॒द॒क्ष॒
 त्र॒स्य॒वो॒नि॒मा॒सी॒द ॥ २६ ॥ नि॒ष॒सा॒द॒धृ॒त॒व्व॒तो॒व्व॒रु॒णं॒प॒स्त्या॒स्वा । सा॒
 म्ना॒ज्या॒य॒सु॒क्र॒तु + ॥ २७ ॥ अ॒भि॒भूर॑स्येतास्तेपञ्चदिशः कल्पन्ता॒
 म्ब्र॒ह्मँ॒स्त्व॒म्ब्र॒ह्मा॒सि॒स॒वि॒ता॒सि॒स॒त्य॒प्स॒वो॒व्व॒रु॒णो॒सि॒स॒त्यौ॒जाऽ॒इ॒न्द्रो॒
 सि॒व्वि॒शौ॒जा॒रु॒द्रो॒सि॒सु॒शे॒व + । ब॒हु॒का॒र॒श्श्रे॒ष्ठा॒स्कर॒भू॒य॒स्करे॒न्द्र॒स्य॒व्व॒

ज्जो॒सिते॑नमे॒रद्व॒य ॥ २८ ॥ अ॒ग्निः॒पृथु॑र्द्ध॒र्म॒णस्प॑तिर्ज्जु॒षा॒णोऽअ॒ग्निः॒पृथु॑
 धु॒र्द्ध॒र्म॒णस्प॑ति॒राज्ज्य॑स्य॒वेतु॑स्वाहा॒स्वाहा॑कृता॒हंसू॒र्यस्य॑र॒श्मि॒मि-
 र्य॑तद्द्व॒हंस॒जा॒ताना॑म॒द्वय॑र्म॒ण्डु॒थाय ॥ २९ ॥ स॒वि॒त्रा॒प्स॒वि॒त्रा-
 सर॑स्वत्या॒व्वा॒चा॒त्वष्ट॑द्रूपैः॒पू॒ष्णा॒प॒शुभि॑रि॒न्द्रे॒णा॒स्मेवृ॑हस्पति॒ना-
 ब्र॒ह्म॒णा॒व्वरु॑णे॒नौज॑सा॒ग्निना॑तेज॒सा॒सोमे॑न॒रा॒ज्ञा॒व्वि॒ष्णुना॑द॒श॒म्यादे॒-
 व॒तया॑प्स॒सूत॑हंस॒र्ष्पा॒मि ॥ ३० ॥ अ॒श्वि॒व॒व॒भ्या॑म॒प॒च॒क्ष्यस्व॑सर॒स्वत्यै॑प॒-
 च॒क्ष्यस्वेन्द्रा॑य॒सु॒त्रा॒म्णे॑प॒च॒क्ष्यस्व । व्वा॒युः॒पू॒तः॒प॒वि॒त्रे॒ण॒प्र॒त्यङ्ग॑सो-
 मोऽअ॒ति॒सू॒तः । इन्द्र॑स्य॒यु॒ज्य॑हंस॒खा ॥ ३१ ॥ कु॒वि॒द॒ङ्ग॒व॒व॑म॒न्तो॒व॒व-

अ॒द्य॒था॒दा॒न्त्य॒नु॒पूर्व॑व्य॒य । इ॒हे॒है॒षा॒ङ्क॒णु॒हि॒भो॒ज॒ना॒नि॒षे॒व॒र्हि॒षो॒
नम॑ऽउ॒त्ति॒क्त॒य॒ज॒न्ति॒ । उ॒प॒या॒म॒गृ॒ही॒तो॒स्य॒श्चि॒व॒भ्या॒न्त्वा॒सर॑स्व॒त्यै॒
त्वेन्द्रा॑य॒त्वा॒सु॒त्रा॒म्णे ॥ ३२ ॥ सु॒व॒ट् सु॒रा॒म॒म॒श्चि॒व॒ना॒न॒मु॒चा॒वा॒सु॒रे॒
स॒चा । वि॒व॒पि॒पा॒ना॒शु॒भ॒स्प॒तो॒ऽइ॒न्द्र॒क्क॒र्म्म॑स्वा॒व॒तम् ॥ ३३ ॥ पु॒त्र॒मि॒
व॒पि॒त॒रा॒व॒श्चि॒व॒नो॒भेन्द्रा॑व॒थु॒हं॒का॒व्यै॒र्द्द॒स॒ना॒भि॒हं । यत्सु॒रा॒मं॒व्य॒पि॒ब॒हं
श॒र्चा॒मि॒हं॒सर॑स्व॒ती॒त्वा॒म॒घ॒व॒ज॒मि॒ष्ण॒क् ॥ ३४ ॥ इति दशमोऽध्यायः ॥

१—शाखायां वानरा यद्वक्षिपतन्त्युत्पतन्ति च । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः 'इहेहैषा'
निदर्शनम् ॥ (याज्ञ० शि० श्लो० ६१)

❀ अथ एकादशोऽध्यायः ❀

ॐ यु॒ञ्जान॑ः प्र॒थम॑म॒मन॑स्तत्त्वा॒यस॑विता॒धिर्य॑ः । अ॒ग्नेज्ज्यो॑ति॒र्नि-
चा॒ठर्ष॑पृथि॒ळ्याऽअ॒भ्याम॑रत् ॥ १ ॥ यु॒त्तके॑न॒मन॑सा॒व्यन्ने॒वस्य॑स॒वितुः॑
स॒वे । स्व॒ग्न्याय॑श॒क्तक॑था ॥ २ ॥ यु॒त्तत्त्वा॒यस॑विता॒देवान्त्स्व॑ठ॒र्षतो॑धि-

१—‘यथा पुत्रवती स्नेहाच्चुम्बते निजमौरसम् । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या ‘युञ्जान’ इति निदर्शनम् ।’ (या. शि. श्लो. ६३) अर्थात्—यथा मातुः बालकमुल्लुम्बने मुखा-
कृतिः वर्तुला भवति । तथा चवर्गपञ्चमस्य अकारस्योच्चारणेऽपि वर्तुलविवृतमुखाऽऽ-
कृत्या सुस्पृष्टतया कर्तव्या इत्यर्थः ।

यादिवम् । बृहज्ज्योति + करिष्यतः सविताप्सुवातितान् ॥३॥ युञ्ज-
तेमनऽउतयुञ्जतेधियोविविष्णोर्विष्णस्यबृहतोविविपश्चिश्चतः । विवहो-

१—“ज्योतिश्च्यवनः ज्येनः श्याम०१० श्यामाकाः ज्येतोज्ज्येष्ठोज्ज्योज्याच्छ्रयति”
एते संयोगा एक्यकारा भवन्ति । (शु० य० प्रा० सू० १५३ अ० ४) इति एवं प्रचुरा-
ण्येवोदाहरणानि संहितायां द्रष्टव्यानि । यथा—दुश्च्यवनः १७।३९) इन्दुर्दक्षः
(१८।५३) श्यामाकाश्चमे (१८।१२) श्यामंचमे (१८।१३) ज्येतोमहविः (परशास्त्रीयोदा-
हरणम्) ‘यो ह वै ज्येष्ठयं च श्रेष्ठयं च’ (इत्यपि शास्त्रान्तरीयम्) ‘ज्योक्तेसन्दशि-
जीव्यासम्’ (३६।१९) ‘ज्याऽह्यठं० समने’ (२९।४०) ‘कस्त्वाऽऽच्छ्रयति’
(२३।३९) इदमुदाहरणमिहविहितम् । एकमेव अन्यानुपलंभात् । संहितायान्तु
प्रचुराणि कथितानि ।

त्रादधेव्वयुनाविदेकऽइन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टुतिः ॥ ४ ॥ सुजेवाम्ब्र-
ह्मपुण्यन्नमोभिर्विदश्लोकऽपतुपथ्येवसुरेः । शृण्वन्तुविविश्वेऽमृ-
तस्यपुत्राऽआयेधामानिदिव्यानिस्तथुः ॥ ५ ॥ यस्यप्रयाणमन्व-
न्यऽइद्ध्युर्देवादेवस्यमहिमानमोजसा । यःपार्थिवा निविममेसऽप-
तशोरजाँसिदेवःसवितामहित्वना ॥ ६ ॥ देवसवितं प्रसुवयश्चम-
सुवयश्चपतिम्मगाय । दिव्योगन्धर्वःकेतपूःकेतन्नपुनातुव्याचस्प-
तिर्वार्चन्नस्वदतु ॥ ७ ॥ इमन्नोदेवसवितर्षश्चमप्रणयदेवाव्यदःस-
न्निविदःसत्राजितन्धनजितँस्वर्जितम् । ऋचास्तोमदःसमर्ध्वय-
गायत्रेणरथन्तरम्बृहद्गायत्रवर्तनिस्वाहा ॥ ८ ॥ देवस्यस्वासवितुः

अ॒स॒वे॒हि॒श्व॒नो॒र्वा॒हु॒भ्या॒म्पू॒ष्णो॒ह॒स्ता॒भ्याम् । आ॒द॒दे॒गा॒य॒त्रेण॒च्छ॒न्द॒-
 सा॒ङ्गि॒र॒स्य॒त्पृ॒थि॒व्या॒स॒ध॒स्था॒द॒ग्नि॒म्पु॒री॒ष्य॒म॒ङ्गि॒र॒स्व॒दा॒भ॒र॒त्रै॒ष्टु॒मे॒न॒-
 च्छ॒न्द॒सा॒ङ्गि॒र॒स्व॒त् ॥ ९ ॥ अ॒भि॒र॒सि॒ना॒य॒र्षी॒सि॒त्त्व॒या॒व॒य॒म॒ग्नि॒र्ठ०श॒-
 के॒म॒ख॒नि॒तु॒ष्ट॒स॒ध॒स्थ॒ऽआ । जा॒ग॒ते॒न॒च्छ॒न्द॒सा॒ङ्गि॒र॒स्व॒त् ॥ १० ॥ ह॒स्त॒ऽ-
 आ॒घा॒य॒स॒वि॒ता॒वि॒भ्र॒द॒भि॒ष्ट॒हिर॒ण्य॒यी॒म् । अ॒ग्ने॒ज्ज्यो॒ति॒र्नि॒चा॒य॒ष॒-
 पृ॒थि॒व्या॒ऽअ॒द॒था॒भ॒र॒दा॒नु॒ष्टु॒मे॒न॒च्छ॒न्द॒सा॒ङ्गि॒र॒स्व॒त् ॥ ११ ॥ प्र॒त॒र्त्त॒न्वा
 जि॒ज्ञा॒द्द्र॒व॒व॒रि॒ष्ठा॒म॒नु॒सं॒व॒त॒म् । दि॒वि॒ते॒ज॒श्म॒प॒र॒म॒न्त॒रि॒क्षे॒त॒व॒ना॒-
 मि॒पृ॒थि॒व्या॒म॒धि॒यो॒नि॒रि॒त् ॥ १२ ॥ शु॒आ॒था॒ॐ॒रा॒सं॒म॒थु॒व॒म॒-
 स्मि॒म॒न्या॒मे॒वृ॒ष॒ण्व॒सू । अ॒ग्नि॒भ॒र॒न्त॒म॒स्म॒यु॒म् ॥ १३ ॥ यो॒गे॒-

योगे तव स्तरं व्वाजे वाजे हवामहे । सखायऽइन्द्रं मृतये ॥ १४ ॥ प्रतुर्व्वन्ने-
 ह्यवक्रामन्नशस्तीरुद्रस्य गाणपत्यम्मयोभूरेहि । उर्व्वन्तरिक्षं व्वीहि-
 स्वस्ति गव्यूतिरभयानिकृण्वन्नपूष्णासयुजासह ॥ १५ ॥ पृथिव्याऽस-
 धस्थादग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभराग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेमो-
 ग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वदङ्गिरिष्यामहे ॥ १६ ॥ अन्वग्निरुषसामग्रम-
 कथ्यदन्वहानि अथमोजातवेदाहे ॥ अनुसुठ्यस्य पुरुत्राचरश्मीननु-
 दद्यावापृथिवीऽआततंथ ॥ १७ ॥ आगत्यं व्वाज्ज्यह्वानं सव्वामृधो-
 विधूनुते ॥ अग्निं सधस्थैर्महति चक्षुषानि चिकीषते ॥ १८ ॥ आ-
 कक्रम्यं व्वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छुरुचात्त्वम् । भूम्यां वृत्त्वाय नो ब्रू-

द्विषतः खने म तं वयम् ॥ १६ ॥ द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमात्मा-
 न्तरिक्षं समुद्रो योनिः । विक्ख्याय चक्षुषा स्वममिति ष्ठपृतन्य-
 तः ॥ २० ॥ उक्ता म महते सौभगायास्मादास्थानाद्द्रविणो दाब्बा-
 जिन् । वयं स्याम सुमतौ पृथिव्याऽग्निह्वनन्तऽपस्थे अस्याहं
 ॥ २१ ॥ उदक्कमीद्द्रविणो दाब्बाज्ज्यर्वाकं सुलोकं सुकृतं पृथि-
 व्याम् । ततः खने म सुप्रतीकं मग्निं स्वो रहाणाऽअधिनाकं मुत्तमम्
 ॥ २२ ॥ आत्वा जिघर्मि म न सा घृतेन प्रतिक्षियन्तम्भुवनानि विवश्वा ।
 पृथुन्ति रश्वा वयं सा बृहन्तं वयं चिह्नमनैरभसन्द्धानम् ॥ २३ ॥ आ-
 विवश्वतः प्रत्यश्च जिघर्म्य रक्षसामनसा तज्जुषेत । मयै रश्रीस्पृह-

यद्द्वर्णोऽग्निर्नाभिमुशेतन्वाजर्मुराणं ॥ २४ ॥ परिवाजपतिं
 कविरग्निर्हव्यान्न्यक्कमीत् । दधद्द्रक्तानिदाशुषे ॥ २५ ॥ परित्वा-
 ग्रेपुरं व्वयं विष्प्रं सहस्यधीमहि । धृषद्वर्णं दिवेदिवेहन्तारम्भकुरा-
 वताम् ॥ २६ ॥ त्वमग्रे दधुभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मन-
 स्परि । त्वं व्वनेऽभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वन्नृणान्नृपते जायसे शुचिं
 ॥ २७ ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवेदिश्वनोर्बाहुभ्याम्पूष्णो हस्ताभ्या-
 म् । पृथिव्याः सधस्थादग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वत्स्वनामि । ज्योति-
 षमन्तन्त्वाग्रे सुप्रसीकमजस्त्रेण भानुना दीर्घतम् । शिवम्प्रजाव्यो-
 हिः सन्तस्पृथिव्याः सधस्थादग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वत्स्वनामं ॥ २८ ॥

अपा॒म्पृ॒ष्ठम॑सि॒धोनि॑र॒ग्नेभ्स॑मु॒द्रम॑मि॒तहं॑पि॒न्वमान॑म् । व॒धद॑र्ध्व॒मानो॒-
म॒हौं २ ॥ आ॒च॒पुष्क॑रे॒दिवो॑मा॒त्रया॑व॒रि॒म्णाप्र॑थ॒स्व ॥ २९ ॥ श॒र्मच॑स्त्वो॒-
व॒र्मच॑स्त्वो॒च्छि॒द्रेब॑हु॒लेऽउ॒मे । व॒यच॑स्व॒तीसं॑व॒साथा॑म्भृ॒तम॑ग्नि॒म्पु॒-
री॒ण्यम् ॥ ३० ॥ सं॑व॒साथा॑ ॥ स्व॒र्वि॒वदा॑स॒मीची॑ऽउ॒रसा॑त्क॒मना॑ । अ॒-
ग्नि॒मन्त॑र्भ॒रि॒ण्यन्ती॑ज्ज्योति॒ष्मन्त॑मज॒स्रमि॑त् ॥ ३१ ॥ पु॒री॒ण्यो॒सि
वि॒श्वम॑रा॒ऽअथ॑र्वा॒त्वाप्र॑थ॒मोनि॑र॒मन्थ॑द॒ग्ने ॥ त्वा॒मग्ने॑पु॒ष्करा॑द॒-
द्वथ॑र्वा॒नि॒र॒मन्थ॑त । मु॒ध्नो॒र्वि॒श्वस्य॑व॒वाघ॑तः ॥ ३२ ॥ तमु॑त्त्वा॒-
द॒द्वथ॑ङ्ङृ॒षिःपु॒त्रऽई॒धेऽअथ॑र्व॒णहं॑ । वृ॒त्रह॑ण॒म्पुर॑न्द॒रम् ॥ ३३ ॥
तमु॑त्त्वापा॒त्थ्योवृ॒षास॑मी॒धेद॑स्यु॒हन्त॑मम् । ध॒नञ्ज॑य॒दर॑णै॒रणे॑ ॥ ३४ ॥

सीदहोतस्वऽउलोकेचिकित्वान्त्सादयाषडसुकृतस्योनौ । देवा-
वीह्वान्हविषाषजास्यग्नेबृहद्यजमानेव्वयोधाः ॥ ३५ ॥ निहोता-
होतृषदनेविवदानस्त्वेषोदीदिवाँऽअसदत्सुदक्षः । अदब्धव्यतप्प्र-
मतिर्व्वसिष्ठुःसहस्रम्भरःशुचिजिह्वोऽअग्निः ॥ ३६ ॥ सःसीद-
स्वमहौँअसिशोचस्वदेववीतमः । विधुममग्नेऽअरुषमिमयेद्धयसृज-
प्रशस्तदर्शतम् ॥ ३७ ॥ अपोदेवीरुपंसृजमधुमतोरयक्षमायप्रजाभ्यः ।
तासामास्थानादुज्जिह्वतामोषधयःसुपिप्पलाः ॥ ३८ ॥ सन्तेव्वायु-
म्मातरिश्वादधातूत्तानायाहृदयंष्यदिद्वकस्तम् । योदेवानाञ्चरसि-
प्राणथेनकस्मैदेवव्वषडस्तुतुभ्यम् ॥ ३९ ॥ सुजातोज्ज्योतिषासह-

शर्मन्वरूथमासदस्वः । वासोऽग्नेर्विश्वरूपः संव्ययस्वविव-
भावसो ॥ ४० ॥ उदुतिष्ठस्वध्वरावानोदेव्याधिया । दशेचभासा-
बृहतासुशुक्कनिराग्नेषादिसुशस्तिभिः ॥ ४१ ॥ ऊर्ध्वऽऊषुणऽऊ-
तयेतिष्ठदेवोनसविता । ऊर्ध्वोवाजस्यसनितावदक्षिभिर्वाघदिङ्ग-
र्विहव्यामहे ॥ ४२ ॥ सजातोगर्भोऽसिरोदस्योरग्नेचारुर्विभृत-
ऽओषधीषु । चित्रशिशुं परितमः स्यत्तकून्प्रमातृभ्योऽधिकनि-
ष्कदद्गाहं ॥ ४३ ॥ स्थिरोभव्वीद्वक्त्रऽआशुर्भववाज्यव्वन् । पृ-
थुर्भवसुषदस्त्वमग्नेःपुरीषवाहणं ॥ ४४ ॥ शिवोभवप्रजाभ्योमा-
नुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः । माद्यावापृथिवीऽअमिशौचीर्मन्तरिक्षमा-

व्वनस्पतीन् ॥ ४५ ॥ प्रैतुव्वाजीकनिक्कद्वानदद्द्रासमहंपत्वा ।
 भरेन्नग्निम्पुरीष्यममापाद्यायुषहंपुरा । वृषाग्निम्बृषणम्मरन्नपाङ्ग-
 र्भेहंसमुद्रियम् । अग्नऽमायाहिब्वीतये ॥ ४६ ॥ ऋतहंसत्यमृतहंस-
 त्यमग्निम्पुरीष्यमङ्गिरस्वदद्भरामहं । ओषधयहंप्रतिमोददध्वमग्निमे-
 तहंशिवमायन्तमव्ययत्त्रयुष्माः । व्यस्यन्निवश्वाऽअनिराऽअमीवा-
 निषीदन्नोऽअपदुर्मतिवज्रहि ॥ ४७ ॥ ओषधयहंप्रतिगृष्णीतपुष्पव-
 तीहंसुपिप्पलाः । अयंव्वोगर्भेऽऽरुचिर्य + प्रत्तहंसधस्थमासदत्
 ॥ ४८ ॥ विपाजसापृथुनाशोशुचानोबाधस्वदिह्वोरक्षसोऽअमीवाहं ।
 सुशर्मणोबृहतःशर्मणिस्यामग्नेरहंसुहवस्यप्रणीतौ ॥ ४९ ॥ आपो-

द्विष्टामयोभुवस्तानऽऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे ॥ ५० ॥ योवः
 शिवतमोरसस्तस्यभाजयतेद्वनः । उशतीरिवमातरः ॥ ५१ ॥
 तस्माऽभरङ्गमामवोयस्यक्षयायजिन्म्वथ । आपोजनयथाचनं ॥ ५२ ॥
 मित्रः सऽसृज्यपृथिवीम्भूमिश्चऽज्योतिषासह । सुजातऽजातवेद-
 समयक्षमायस्वासऽसृजामिप्रजाभ्यः ॥ ५३ ॥ रुद्राः सऽसृज्य
 पृथिवीम्बृहज्योतिःसमीधिरे । तेषामभानुरजसऽइच्छुक्क्रोदेवेषु
 रोचते ॥ ५४ ॥ सऽसृष्टांस्वसुमीरुद्रैर्द्वारैः कर्मण्याम्मृदम् । हस्ता-
 ब्याम्मृद्द्वीड्कृत्वासिनीवालीकृणोतुताम् ॥ ५५ ॥ सिनीवालीसुकप-
 हांसुकुरीरास्वौपशा । सातुभ्यमदितेमह्योखान्दधातुहस्तयोः ॥ ५६ ॥

उषाङ्कृणोतुशक्तयाबाहुभ्यामदितिर्द्विया । मातापुत्रंयथोपस्थे
साग्निम्विभर्त्तुगर्भंऽआ । मखस्यशिरौसि ॥ ५७ ॥ व्यसवस्त्वाकृ-
णवन्तुगायत्रेणच्छन्दसाङ्गिरस्वद्ध्रुवासिपृथिव्यसिधारयामयिप्त्र-
जा७रायस्पपोषक्नौपत्य६सुवीर्य६सजातान्यजमानायरुद्रास्त्वाकृ-
णवन्तुत्रैष्टुमेनच्छन्दसाङ्गिरस्वद्ध्रुवास्यन्तरिक्षमसिधारयामयिप्त्र-
जा७रायस्पपोषक्नौपत्य६सुवीर्य६सजातान्यजमानायादित्यास्त्वा-
कृणवन्तुजागतेनच्छन्दसाङ्गिरस्वद्ध्रुवासिदद्यौरसिधारयामयिप्त्र-
जा७रायस्पपोषक्नौपत्य६सुवीर्य६सजातान्यजमानायविश्वेत्त्वा-
देवावैश्वानराःकृणवन्त्वानुष्टुमेनच्छन्दसाङ्गिरस्वद्ध्रुवासिदिशो-

सिधारयामथिप्रजा७रायस्पोर्बङ्गौपत्य६सुवीठ्यै६सजातान्यजमा-
 नाय ॥ ५८ ॥ अदित्यैरास्नास्यदितिष्टेबिलङ्गभ्णातु । कृत्वायसाम-
 हीमुखांसृन्मयींठशोनिमग्नये । पुत्रेभ्य६प्रायच्छददिति६श्रपयानिति
 ॥ ५९ ॥ व्यसवस्त्वाधूपयन्तुगायत्रेणच्छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वाधू-
 पयन्तुत्रैष्टुमेनच्छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वाधूपयन्तुजागतेनच्छन्द-
 साङ्गिरस्वदिद्विश्वेत्वादेवावैश्वानराधूपयन्त्वानुष्टुमेनच्छन्दसाङ्गि-
 रस्वदिन्द्रस्त्वाधूपयतुववर्णस्त्वाधूपयतुविविष्णुस्त्वाधूपयतु ॥ ६० ॥
 अदितिष्टादेवीविविश्वदेव्यावतीपृथिव्या७सधस्थेऽअङ्गिरस्वत्त्वन-
 त्ववटदेवानान्त्वापत्कीर्द्देवीर्विविश्वदेव्यावती६पृथिव्या७सधस्थेऽ-

अ॒ङ्गिर॒स्वद्द॒धत॒स्तेषि॒पणा॑स्त्वादे॒वीर्वि॒श्वदे॒व्याव॑तीः॒पृथि॒ळ्याः॒सध॒-
 म्थेऽअ॒ङ्गिर॒स्वद्भी॒न्धता॑मु॒खेव॒वर्क॑त्रीष्वादे॒वीर्वि॒श्वदे॒व्याव॑तीः॒पृथि॒-
 ळ्याः॒सध॒स्तथे॑ऽअ॒ङ्गिर॒स्वच्छ॑पयन्तू॒खेऽग्ना॑स्त्वदि॒वीर्वि॒श्वदे॒व्याव॑तीः
 पृथि॒ळ्याः॒सध॒स्तथे॑ऽअ॒ङ्गिर॒स्वत्प॑चन्तू॒खेज॑नयस्त्वा॒र्च्छिन्न॑पत्रादे॒वीर्वि॒-
 श्वदे॒व्याव॑तीः॒पृथि॒ळ्याः॒सध॒स्तथे॑ऽअ॒ङ्गिर॒स्वत्प॑चन्तू॒खे ॥ ६१ ॥ मि॒-
 त्रस्य॑च॒र्पणी॑धृतो॒र्वोदे॒वस्य॑सा॒नसि॑ । दृ॒द्यु॒म्नश्चि॒त्रश्र॑वस्तमम् ॥ ६२ ॥
 दे॒वस्त्वा॑स॒वितो॑द्व॒पतु॑सुपा॒णिःस्व॑ङ्कुरि॒भुवा॑हु॒रुत॑शस्तया । अ॒व्य॒-
 थ॒मा॒नापृ॑थि॒ळ्यामा॑शादि॒शऽआ॑पृ॒ण ॥ ६३ ॥ उ॒त्था॒यवृ॑ह॒तीभ॒वोदु॑ति॒-
 ष्ठद्भु॑वात्वम् । मि॒त्रै॒तान्त॑ऽउ॒त्ताम्परि॑द॒दाम्य॑भि॒त्याऽए॒षामा॑भेदि

॥ ६४ ॥ ववसवस्त्वाच्छृन्दन्तुगायत्रेणच्छन्दसाङ्गिरस्त्रदद्रुद्रास्त्वा-
 च्छृन्दन्तुत्रैष्टुभेनच्छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वाच्छृन्दन्तुजागतेनच्छ-
 न्दसाङ्गिरस्वदिदृश्वेत्त्वादेवावैश्वानराऽमाच्छृन्दन्त्वानुष्टुभेनच्छ-
 न्दसाङ्गिरस्वत् ॥ ६५ ॥ माकूतिमग्निमप्रयुज७स्वाहामनोमेधामग्निमप्र-
 युज७स्वाहाचित्तंविज्ञातमग्निमप्रयुज७स्वाहावाचोविवधृतिमग्नि-
 मप्रयुज७स्वाहाप्रजापतयेमनवेस्वाहाग्नयेवैश्वानरायस्वाहा ॥ ६६ ॥
 विश्वोदेवस्यनेतुर्मतेव्वुरीतसकल्यम् । विश्वोरायऽइषुद्धयतिदद्यु-
 म्मनंवृणोतपुण्यसेस्वाहा ॥ ६७ ॥ मासुभित्थामासुरिषोम्बधृष्णुव्वीर-
 यस्वसु । अग्निश्चेदङ्कुरिष्यथः ॥ ६८ ॥ दृढस्वदेविपृथिविस्वस्तयऽ-

आसु॒गीमा॒यास्व॒धया॑कृ॒तासि॑ । जुष्ट॒न्देवे॒भ्यऽइ॒दम॑स्तुह॒व्यम॑रि॒ष्टात्त्व-
मु॒दि॒हि॒ष॒ज्ञेऽअ॒स्मिन् ॥ ६९ ॥ दू॒म॒न्नं॑ स॒र्पि॒रासु॒तिं॑ प्र॒त्नो॒होता॑व्वरे-
ण्यं । स॒ह॒स॒स्पु॒त्रोऽअ॒हु॒तं ॥ ७० ॥ [शत॑म् ५००] पर॑स्याऽअ॒धिसं॑व-
तो॒वराँ॑ऽअ॒भ्या॒तर॑ । यत्रा॒हम॑स्मि॒ताँ॑ऽअ॒व ॥ ७१ ॥ पर॑मस्याँ॒परा-
वतो॑रो॒हिद॑श्श॒वऽइ॒हाग॑हि । पु॒री॒ण्यः॑ पु॒रु॒षि॒प्रयो॒गने॒त्वन्त॑रा॒मृधः॑
॥ ७२ ॥ यद॑ग्ने॒कानि॒कानि॑चि॒दाते॑दा॒रु॒णिद॑ध॒मसि॑ । स॒र्वन्त॑दस्तु-
तेघृ॒तन्त॑ज्जु॒षस्व॑यवि॒ष्टय॑ ॥ ७३ ॥ यद॑स्यु॒पजि॒ह्विका॑य॒द्र॒म्भोऽअ॒ति-
स॒र्प्यंति॑ । स॒र्वन्त॑दस्तुतेघृ॒तन्त॑ज्जु॒षस्व॑यवि॒ष्टय॑ ॥ ७४ ॥ अ॒हर॑ह॒र-
प्र॒याव॑म्भ॒रन्तो॑श्श॒वाये॒वति॑ष्ठ॒तेधा॒सम॑स्मै । रा॒यस्वो॒षेण॑स॒मिषा॑म-

दन्तो_{ग्ने}माते_{प्रतिवेशारिषाम्} ॥ ७५ ॥ नाभा_{पृथिव्या}भे_{समिधाने}ऽअ-
ग्नौ_{रायस्पोषाय}बृहते_{हवामहे} । इर_{म्मवम्बु}हनु_{कथं}यज_{प्रज्जेता}-
रम_{ग्न्यम्पृतना}सुसा_{सहिम्} ॥ ७६ ॥ वा_{भे}सेना_{ऽअभी}स्वरी_{राव्याधि-}
नी_{रुगणा}ऽउत । ये_{स्ते}ना_{ये}चत_{स्करा}स्ता_{स्ते}ऽअग्ने_{पि}दधाम_{यास्ये}
॥ ७७ ॥ द_७ष्ट्रा_{भ्याम्}मलि_{मल}जं_{भ्यै}स्तस्करा_{ऽउत} । हनु_{भ्या}७-
स्तेना_{न्भगवस्ता}स्त्वह्ना_{दसुखा}दितान् ॥ ७८ ॥ ये_{जने}षु_{मलिमल}व-
स्तेना_{सस्तस्करा}व्यने । ये_{कक्षे}ष्व_{घायवस्ता}स्ते_{दधामि}जम्स_{योदं} ॥ ७९ ॥
यो_{ऽअस्मभ्यं}मरा_{तीया}द्यश्नो_{द्द्वेषते}जनः । निन्दा_{दयो}ऽअस्मा-
न्धि_{प्लाघ}सर्व_{न्तस्मस्म}पना_{कुरु} ॥ ८० ॥ स_दशित_{स्मे}अह_{स्म}स_दशि-

तंवीर्यम्बलम् । सः शितकुक्षत्रजिष्णुवस्याहमस्मिपुरोहितं ॥ ८१ ॥
उदेषाम्बाहूऽभतिरमुद्वर्षोऽग्रथोबलम् । क्षिणोमिन्नहमणामित्रानु-
न्नयामिस्वौऽऽहम ॥ ८२ ॥ अन्नपतेन्नस्यनोदेह्यनमीवस्यशुष्मि-
णः । प्रप्रदातारन्तारिषऽऊज्जैन्नोधेहिदिद्वपदेचतुष्पदे ॥ ८३ ॥
इति संहितायां एकादशोऽध्यायः ॥

❀ अथ द्वादशोऽध्यायः ❀

ॐ दृशानोरुक्कमऽङ्गव्याव्यद्घौदुर्म्मर्षमायुः ÷ अग्रेरुचानः ।
अग्निरमुतोऽभभवद्द्वयोभिर्धर्षदेनन्दघौरजनयत्सुरेताहं ॥ १ ॥

नक्तकोषासासमनसाविरूपेधापयेतेशिशुमेकं समीची । दद्यावा-
क्षामारुक्कमोऽअन्तर्विभातिदेवाऽअग्निन्धारयन्द्रविणोदा? ॥ २ ॥
विविश्वारूपाणिप्रतिमुञ्चतेकविः? प्रासावीद्भद्रं द्विपदेचतुष्पदे ॥
विनाकमकथ्यत्सवितावत्रेण्योनुप्रयाणमुषसोविराजति ॥ ३ ॥
सुपणोसिगरुत्मास्त्रिवृत्तेशिरोगायत्रश्चक्षुर्बृहद्द्रथन्तरेपक्षौ । स्तोम-
ऽआत्माच्छन्दाँस्यक्कानिषजूँषिनाम । सामतेतनूर्वामदेव्यं व-
क्षायक्षियम्पुच्छन्धिष्ण्याहंशफा? । सुपणोसिगरुत्मान्दिवक्कच्छस्वः-
पत ॥ ४ ॥ विष्णोःकक्रमोसिसपत्नहागायत्रञ्छन्दऽआरोहृ-
थिवीमनुविक्रमस्वविष्णोःकक्रमोस्यभिमातिहात्त्रैष्टुभञ्छन्दऽआ-

रोहान्तरिक्षमनुविक्रमस्वविष्णोःकक्रमोस्यरातीयतोहन्ताजागत-
 ञ्छन्दऽआरोहदिवमनुविक्रमस्वविष्णोःकक्रमोसिशत्रूयतोहन्ता-
 नुष्टुभञ्छन्दऽआरोहदिशोनुविक्रमस्व ॥ ५ ॥ अक्रकन्ददग्नि-
 स्तनयन्निवदद्यौऽक्षामारेरिहद्वीरुध + समञ्जन । सदयोज्ञानोद्वि-
 हीमिद्धोऽअकथ्यदारोदसीभानुनाभात्यन्तः ॥ ६ ॥ अग्नेर्भ्यावत्तिन्न-
 मिमानिर्वर्तस्वायुषाव्यर्च्यसाध्याजयाधनेन । सन्न्यामेधयारठषापोषे-
 ण ॥ ७ ॥ अग्नेऽअह्निरदंशतन्तेसन्त्वावृत + सहस्रन्तऽउपावृत + ।
 अषापोषस्यपोषेणपुनर्न्नोन्नद्धमाकृधिपुनर्नोरयिमाकृधि ॥ ८ ॥ पुन-
 रुज्ज्वाभिर्वर्तस्वपुनरग्निऽइषायुषा । पुनर्न्नपाह्यददसः ॥ ९ ॥ सह-

कथानिर्वर्त्तस्वाग्नेयिन्वर्त्तस्वधारण । विश्वेष्वप्यन्याविश्वेष्वतस्परि-
 ॥ १० ॥ आस्वाहावर्षमन्तरंभूध्रुवस्मिद्धाविवाचलिः । विशेस्त्वा-
 सव्वीव्वाञ्छन्तुमात्स्वद्राष्ट्रमधिभ्रशत् ॥ ११ ॥ उदुत्तमंवरुणपा-
 नमस्मदवाधमंविमंध्यमं७ अथाय । अथावयमादित्यव्रतेत-
 वानामसोऽभद्रितयेस्याम ॥ १२ ॥ अग्नेर्बृहन्नुषसामूर्ध्वोऽभ-
 स्थान्निर्जगन्त्वान्तमसोज्ज्योतिषागात् । अग्निर्मानुनारुश-
 तास्वर्गोऽभ्राजातोविश्ववासमान्वप्राह ॥ १३ ॥ हृदस्येशुविषद्वसु-
 रन्तरिक्षसद्भोतावधेदिषदतिथिर्हुरोणसत् । नृषद्वर्षसद्वत्सद्व्योमस-
 द्भजागोजाऽक्रतजाऽभदिद्रजाऽऋतंबृहत् ॥ १४ ॥ सीदत्त्वम्मानुर-

स्याऽऽपस्त्येविविश्वान्यग्नेव्युनानिविद्वान् । मैनान्तपसामाचि-
षामिशोनीरन्तरस्याँशुक्कज्ज्योतिर्विवंभादि ॥ १५ ॥ अन्तरग्नेरु-
चात्त्वमुखायाँसदनेस्वे । तस्यास्त्वहंहरसातपज्जातवेदंशिवोभव
॥ १६ ॥ शिवोभूत्वामह्यमग्नेअथोसीदशिवस्त्वम् । शिवाःकृत्वादिशं
सर्वाँस्वन्धयोनिमिद्वासेदं ॥ १७ ॥ दिवस्पपरिप्पथमज्जहोऽअग्निर-
स्मदिद्वतीयम्परिजातवेदाँ । तृतीयमप्पसुनृमणाऽअजस्रमिन्वानऽ-
पनञ्जरतेस्वाधीः ॥ १८ ॥ विशातेऽअग्नेऽधेद्याग्नेयाणिविवातेधाम-

१—इत्यत्र 'विशाःक्षीणामण्याम्' (३।१२६) सूत्रामणीमन्त्रमुक्त्वा विश इत्ययं
ह्रस्वो दीर्घमापद्यते ।

विवर्धतापुरुषा । विवद्मातेनामपरमहुहावदिह्मदमातमुत्संघवर्तऽआ-
जगन्थ ॥ १९ ॥ समुद्रेत्त्वानुमणाऽअप्स्वन्तन्नुचक्षाऽईधेदिवोऽअ-
ग्नाऽऊर्ध्वन् । तृतीयेत्वारजसितस्थिवा०संमपामुपस्थेमहिषाऽअव-
र्द्धन् ॥ २० ॥ अक्क्रन्ददग्निस्तनयश्चिवद्द्यौःक्षामारेरिहद्वोरुधः
समञ्जन् । सदद्योज्ञानोविह्वीमिद्धोऽअकख्यदारोदसीभानुनाभा-
त्यन्तः ॥ २१ ॥ श्रीणामुदारोधरुणोरयीणाम्मनीषाणाम्प्राप्पणंसोम-
गोपाहं । ववसुः सनुः सहसोऽअप्सुराजाविभात्यग्रऽउषसामिधा-
नः ॥ २२ ॥ विश्वस्यकेतुर्भुवनस्यगर्भऽआरोदसीऽअपृणाजाय-
मानहं । व्वीडुश्चिदद्रिमभिनत्परायञ्जनायदग्निमयजन्तपञ्च ॥ २३ ॥

उ॒शि॒क्क॒पा॒व॒कोऽअ॒र॒तिः॒ सु॒मे॒धा॒म॒तै॒ष्वा॒ग्नि॒र॒मृ॒तो॒ नि॒धा॒यि । इ॒य॒र्ति॒ध॒म॒-
म॒रु॒ष॒म्भ॒रि॒ञ्च॒दु॒च्छु॒क॒क्र॒ण॒शो॒चि॒षा॒द्या॒मि॒न॒क्षन् ॥ २४ ॥ दृ॒शा॒नो॒रु॒-
क्क॒मऽउ॒व्या॒व्य॒द्यौ॒द्दु॒र्म॒र्ष॒मा॒यु॒ + अ॒यि॒रु॒चा॒नः॑ । अ॒ग्नि॒र॒मृ॒तोऽअ॒-
भ॒व॒द्द्व्यो॒मि॒थ॒र्ष॒दे॒न॒न्द्द्यौ॒र॒ज॒न॒यत्सु॒रे॒ता॒हं ॥ २५ ॥ य॒स्तेऽअ॒द्य॒कृ॒ण॒व॒-
द्भ॒द्र॒शो॒चे॒पु॒प॒न्दे॒व॒घृ॒त॒व॒न्त॒म॒ग्ने । प्र॒त॒न्न॒य॒ज॒त॒रं॒व॒स्योऽअ॒च्छा॒मि॒-
सु॒म्न॒न्दे॒व॒भ॒क्तं॒थ॒वि॒ष्टु ॥ २६ ॥ आ॒त॒म॒ज॒सौ॒श्र॒व॒से॒ष्वा॒ग्नऽउ॒क्क॒थऽ-
उ॒क्क॒थऽआ॒भ॒ज॒श॒स्य॒मा॒नि । प्रि॒यः॒ सु॒ठ॒षं॑ प्रि॒योऽअ॒ग्ना॒भ॒वा॒त्यु॒जा॒ते॒-
न॒भि॒न॒द॒दु॒ज्ज॒नि॒त्त्वै॒हं ॥ २७ ॥ त्वा॒म॒ग्ने॒य॒ज॒मा॒नाऽअ॒नु॒द्य॒न्वि॒श॒वा॒व॒-
सु॒द॒धि॒रे॒वा॒ठ॒र्षा॒णि । त्वया॒स॒ह॒द्र॒वि॒ण॒मि॒च्छ॒मा॒ना॒व॒ज॒क्लो॒म॒न्त॒मु॒शि॒-

जो॒व्वि॒र्व॒व्वु॒हं ॥ २८ ॥ अ॒स्ता॒व्य॒ग्नि॒र्न॒रा॒ॐ सु॒शे॒वो॒व्वै॒श॒वा॒न॒रऽ॒पि॒-
 मि॒हं॒सो॒म॒गो॒पा॒हं । अ॒द्भे॒षे॒द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒हु॒वे॒म॒दे॒वा॒घ॒त्त॒र॒यि॒म॒स्म॒मे॒सु॒वी॒-
 र॒म् ॥ २९ ॥ स॒मि॒धा॒ग्नि॒न॒दु॒व॒स्य॒त॒घृ॒तै॒र्बो॒ध॒य॒ता॒ति॒थि॒म् । आ॒सि॒म्भ॒ह॒-
 व्या॒जु॒हो॒त॒न ॥ ३० ॥ उ॒दु॒स्त्रा॒व्वि॒श्वे॒दे॒वाऽ॒भ॒ग्ने॒भ॒र॒न्तु॒चि॒त्ति॒भि॒हं ।
 स॒नो॒भ॒व॒शि॒व॒स्त्व॒ह॒सु॒प्र॒ती॒को॒व्वि॒भा॒व॒सु॒हं ॥ ३१ ॥ प्रे॒द॒ग्ने॒ज्ज्यो॒ति॒-
 ष्या॒न्या॒हि॒शि॒वे॒मि॒र॒चि॒भि॒ष्ट॒व॒म् । बृ॒ह॒द्भि॒भ॒र्भानु॒भि॒र्भा॒स॒न्मा॒हि॒ह॒-
 सी॒स्त॒न्वा॒प्प्र॒जा॒ॐ ॥ ३२ ॥ अ॒क्क॒न्द॒ग्नि॒स्त॒न॒य॒न्नि॒व॒द्यौ॒ऽक्ष॒मा॒रे॒-
 रि॒ह॒द्द्वी॒र॒ध॒ः स॒म॒ज्ज॒न् । स॒द्यो॒ज॒ज्ञा॒नो॒व्वि॒ही॒मि॒द्धो॒ऽभ॒क्थ्य॒दा॒रो॒द॒सी॒-
 भा॒नु॒ना॒भा॒स्य॒न्त॒ॐ ॥ ३३ ॥ प्र॒प्रा॒य॒म॒ग्नि॒र्भ॒र॒त॒स्य॒शृ॒ण्वे॒व्वि॒य॒त्सु॒ष्ठ॒वो॒न॒-

रोचतेबृहद्भाः । अभियःपुरुस्पृतनासुतस्थौदीवायदैव्योऽतिथिः
 शिवो नः ॥ ३४ ॥ आपो देवीः प्रतिगृण्णीतमस्मै तत्स्योनेकं पुद्ग्वद-
 सुरभाऽऽलोके । तस्मै नमन्ता जनयः सुपत्नीर्मातेव पुत्रमिभृताप्स्ये-
 नत् ॥ ३५ ॥ अण्णस्वग्ने सधिष्ट्वसौषधीरनुदध्यसे । गर्भे सञ्जायसे पु-
 नः ॥ ३६ ॥ गर्भेऽस्योषधीनाङ्गर्भोऽन्नरूपतीनाम् । गर्भो विवश्व-
 स्यभूतस्याग्ने गर्भेऽपामसि ॥ ३७ ॥ प्रसद्यमस्मना योनिमपश्यत्-

१—इत्यत्र 'सधिरठञ्जुरदितिः' (३।७६) इत्यनेन सधिः, अ००सुः, अदितिः
 एतेषां विसर्जनीयः सकारः वकारमापद्यते संहितायाम् । एवम्—अ००शुष्टे (५।७)
 अदितिष्ट्वा (११।६१) इत्यादिषु ज्ञेयम् ।

थिवीमग्ने । स॒दःसृ॒ज्यमा॒तृभि॒ष्टुज्योति॑ष्मान्पुन॒रास॑दं ॥३८॥ पुन॒-
रा॒सद्य॑स॒दन॑म॒पश्च॑पृथिवीमग्ने । शेषे॑मा॒नु॒र्ध्वोप॑स्थे॒न्तर॑स्याँ॒शि-
व॑तमं ॥३९॥ पुन॑रु॒र्जा॒निर्व॑र्त्तस्वपुन॑र॒ग्नऽइ॒षायु॑षा । पुन॑र्न॒र्हं॒पा॒ह्य॒यद॑-
हंसं ॥४०॥ स॒हर॑थानिर्व॑र्त्तस्वाग्ने॒पि॒न्वस्व॑धार॒या । वि॒व॒श्व॒ण्य॒न्त्या-
वि॒व॒श्व॒त॒स्प॒रि ॥४१॥ बो॒ध॒मि॒ऽअ॒स्य॒व्व॒र्च॑सो॒ष॒वि॒ष्टुम॑द॒हि॒ष्टुस्य॑प्रभृ-
तस्य॒स्वधा॑व॒हं । पी॒य॒ति॒त्वं॒ऽअ॒नु॒त्वं॒गृ॒णाति॑व्व॒न्दारु॑ष्टे॒तन्व॑व्व॒न्दे॒ऽअ॒-
ग्ने ॥४२॥ स॒बो॒धि॒सू॒रि॒र्म॒घ॒वा॒व्व॒सु॑प॒ते॒व्व॒सु॑दा॒वन् । सु॒यो॒द्ध॒य॒स्म॒द॒द्वे-
षाँ॒सि॒वि॒व॒श्व॒क॒र्म॒णे॒स्वा॒हा ॥४३॥ पुन॑स्त्वादि॒त्या॒रु॒द्रा॒व्व॒स॒व॑हंस॒मि॒-
न्ध॒ता॒म्पुन॑र्ब्रह्मा॒णो॒व्व॒सु॒नी॒थ॒य॒ज्ञैः । धृ॒ते॒न॒त्व॒न्त॒न्व॑व्व॒र्द्ध॒य॒स्व॒स॒त्याः

सन्तुषजमानस्यकामाहं ॥४४॥ अपेतव्वीतव्विचसर्पतातोयेत्रस्थपु-
राणावेचनूतनाहं। अदाद्यमोवसानम्पृथिव्याऽवक्कन्निमम्पितरौलोक-
मस्मै ॥४५॥ सँहानमसिकामधरणम्मयितेकामधरणम्भूयात् । अग्ने-
र्भस्मास्यग्नेःपुरीषमसिचितस्थपरिचितऽऊर्ध्वचित ÷ श्रयद्वम्

१—इत्यादावपि तथाविधमुखाकृत्या उच्चारणेन वैदिकानां सञ्ज्ञं जानेति श्रुतिभं-
वति । तथा च जिह्वाग्रेण आधोदन्तमूलं स्पृष्ट्वा जिह्वामध्येन च तालुं स्पृष्ट्वा जकारे
उच्चारिते मुखस्य वर्तुलविवर्तनं भवति । अत एव तत्र नकारजकाराभ्यां मिलितेव श्रुतिः
भूयते इति भावः । एतेन य (ज) ऊ शब्दे यग्येति यद्गोति वोच्चारणं निरस्तम् ।
केचन (यज्यं) इत्युच्चारयन्ति तेऽपि परास्ताः ।

॥४६॥ अयं सोऽअग्निर्धर्मस्मिन्सोममिन्द्रः सुतन्दधेजठरेष्वावशानः ।

सहस्रियस्त्राजमर्यन्नसर्षिः ससवान्सन्स्तुयसेजातवेदः ॥ ४७ ॥

अग्नेषत्तेदिविद्वन्ध्वं + पृथिव्यां ऽवदोषधीष्ण्वणस्वायजत्र । येनान्तरि-
क्षमुर्वाततन्धत्त्वेषः समानुरर्णवोनृचक्षाः ॥ ४८ ॥ अग्नेर्दिवोऽअर्ण-

मच्छाजिगास्यच्छादिवाँ ॥ ५० ॥ अचिषेधिष्ण्याये । वारोचनेपरस्तात्सू-

र्यस्यवाश्चावस्तादुपतिष्ठन्तऽआपः ॥ ४९ ॥ पुरीण्यासोऽअग्नयः +

प्रावणेभिः सजोषसं जुषन्तां ऽश्वमदद्बुधोनमीवाऽइषोमहीः ॥ ५० ॥

इहामग्नेपुरुदः सः सनिङ्कोः शश्वत्तमः हवमानायसाध । स्यान्नः सनु-

स्तनयोविवजावाग्नेसातैसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५१ ॥ अयन्तेवोनिर्ऋत्वि-

योयतोजातोऽभरोचथां । तज्ज्ञानन्नग्नाऽभारोह्वाथानोव्वर्द्धयारयिम्
 ॥ ५२ ॥ चिदसितयदिवतयाङ्गिरस्वद्भुवासीदपरिचिदसितयदिवत-
 याङ्गिरस्वद्भुवासीद ॥ ५३ ॥ लोकम्पृणच्छिद्रम्पृणार्थोसीदद्भुवात्त्व-
 म् । इन्द्राग्नीत्वाबृहस्पतिरस्मिन्न्योनावसीषदन् ॥ ५४ ॥ ताऽअ-
 स्यसूददोदसःसोमंॐश्रीणन्तिपृश्नयं । जन्मन्देवानांविशस्त्रिष्वा-
 रोचनेदिवः ॥ ५५ ॥ इन्द्रंविशश्वाऽअवीवृधन्तसमुद्द्रव्यंचसङ्गिरः ।
 रथीतमहरथीनांवाजानांॐसत्पतिस्पतिम् ॥ ५६ ॥ समितदसङ्कल्पे-
 थाॐसमिथौरोचिष्णुसुमनस्यमानौ । इषमूर्जमभिसंव्यसानौ ॥ ५७ ॥
 संव्याम्मनांॐसिसंव्रतासमुचितान्याकरम् । अग्नेपुरीष्याधिपा-

भवत्त्वज्जऽइषमूर्जं ठवर्जमानायधेहि ॥ ५८ ॥ अग्नेत्त्वम्पुरीष्योरयिमा-
 न्पुष्टिमाँरऽअसि । शिवाऽकृत्वाविशं सर्व्वं स्वं ठयोनिमिहासदं
 ॥ ५९ ॥ भवतन्नं समनसौ सचेतसावरेपसौ । मायन्नं हिं हिं सिष्टम्मा-
 यन्नपतिष्ठातवेदसौ शिवौ भवतमदुचनः ॥ ६० ॥ मातेर्वपुत्रम्पृथि-
 वीपुरीष्यमग्निं स्वेषोनावभारुषा । तां विवश्वैर्देवैर्ऋतुभिः संविदा-
 नं प्रजापतिर्विवश्वकर्म्माम्बिमुञ्चतु ॥ ६१ ॥ असुन्वन्तमयजमान-
 मिच्छस्तेनस्येत्यामन्विहितस्करस्य । अन्यमस्मदिच्छसातऽइत्या-
 नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ ६२ ॥ तमंसुते निऋते निग्मते जोयस्म-
 यं विवर्त्ताबन्धमेतम् । यमेनत्वं ठश्मया संविदानोत्तमेनाकेऽअधिरो-

हयैनम् ॥ ६३ ॥ यस्यास्तेघोरऽग्रासजुहोम्येषाम्बन्धानामवसर्ज-
 नाय । यान्त्वाजनोभूमिरितिप्रमदन्तेनिर्ऋतिन्त्वाहम्परिवेदविश्व-
 तः ॥ ६४ ॥ यन्तेदेवीनिर्ऋतिराबन्धपाशङ्ग्रीवास्वविचृत्यम् ।
 तन्तेविष्णुयाम्बायुषोनमद्धथादथैतम्पितुर्मद्विप्रसूतः । नमोभूत्यै-
 वेदञ्चकार ॥ ६५ ॥ निवेशनःसङ्क्रमनोव्वसूनांविश्ववारूपाभिचण्डे-
 शचीभिः । देवऽइवसवितासत्यधम्मन्द्रोनतस्तथौसमरेपथीनाम्
 ॥ ६६ ॥ सीरायुञ्जन्तिकवयोषगाविवतन्वतेपृथक् । घीरादेवेषु-
 सुम्नया ॥ ६७ ॥ यन्नकसीराविद्यगातनुङ्कृतेयो नोव्वपतेहवी-
 जम् ॥ गिराचश्श्रष्टिःसमराऽअसन्नोनेदीयऽइत्सृण्य ६ पञ्चमे-

यात् ॥ ६८ ॥ शुन॑ऽसु॒फाला॒विवृ॑न्तु॒भूमि॑ऽशुन॒ङ्कीना॑शाऽअ॒भिय॑-
 न्तु॒व्याहैः । शुना॑सीरा॒हविषा॑तो॒शमाना॑सु॒पिप्पला॑ऽओष॒धीऽक॑र्त्त॒ना-
 स्ममे ॥ ६९ ॥ घृ॒तेन॑सी॒तामधु॑ना॒सम॑ज्जय॒तांवि॒श्वैर्ह॑वैरनु॒मता॑म॒रुदि॑द्मः ।
 ऊ॒र्जस्व॑ती॒पर्यसा॑पि॒न्वमा॑ना॒स्मान्त॑र्सी॒तिपर्यसा॑व्यावृ॒त्स्व ॥ ७० ॥
 ला॒ङ्गल॑म्प॒र्वीर॑वत्सु॒शेव॑ऽसोम॒पित्स॑रु ॥ तदु॒द्व॑पति॒गाम॑वि॒म्प्रफ॑ळ्य-
 श्र॒पीव॑रीम्प्र॒स्थाव॑द्द्र॒थवा॑ह॒णम् ॥ ७१ ॥ का॒र्मङ्काम॑दु॒घेधु॑क्ष्वमि॒त्रा-
 य॒व्वरु॑णाय॒च । इन्द्रा॑या॒श्चि॒श्वव्या॑म्प॒णोऽप्र॑जा॒व्याऽओष॑धी॒व्याऽ ॥ ७२ ॥
 वि॒मु॒च्य॑ङ्क॒मग्न्या॑दे॒वयाना॑ऽअ॒गन्म॑त॒मस॑रु॒पार॑मस्य । ज्ज्योति॑रा-
 पाम ॥ ७३ ॥ स॒जूर॑ब्दोऽअ॒यवो॑भिऽस॒जूरु॑वाऽअ॒रुणी॑भिऽ । स॒जोष॑-

साव॒श्वि॒नाद॒॑ऽसो॒मि॒॑ऽस॒जू॒ऽसू॒र॒ऽए॒त॒शे॒न॒स॒जू॒र्वै॒श्वान॑र॒ऽइ॒ड्या॒घृ॒ते॒न॒
स्वा॒हा ॥ ७३ ॥ या॒ऽओष॑धी॒ऽपू॒र्वी॒जा॒ता॒दे॒वे॒भ्य॑स्त्रि॒यु॒ग॒म्पु॒रा । म॒नै॒नु॒
ब॒भ्रू॒णाम॑ह॒ऽश॒त॒न्धा॒मानि॑स॒प्त॒च ॥ ७५ ॥ श॒त॒ं॒वो॒ऽअ॒भ्य॑धा॒मानि॑स॒
ह॒स्त्र॒मु॒त॒वो॒रु॒हः । अ॒धा॒श॒त॒क्क॒त्त॒वो॒य॒मि॒म॒म्मे॑ऽअ॒ग॒द॒ङ्क॒त ॥ ७६ ॥
ओष॑धी॒ऽप्र॒ति॒मो॒द॒द्भ॒म्पु॒ष्प॒वती॒॑ऽप्र॒सू॒वरी॒॑ऽ । अ॒श्वो॑ऽइ॒व॒स॒जि॒त्त्वं॒री॒
र्वी॒र्य॑ + पा॒रयि॑ष्ण॒वः ॥ ७७ ॥ ओष॑धी॒रि॒ति॒मा॒त॒र॒स्त॒द्द्वौ॒दे॒वी॒रु॒प॒
ब्रु॒वे । स॒ने॒य॒म॒श्व॒ङ्गा॒व्वा॒स॑ऽआ॒त्मा॒न॒न्त॒व॒पू॒रुष ॥ ७८ ॥ अ॒श्व॒त्थे

१ — 'अश्वत्थे तकारठ० संज्ञायाम्' । ४।९९। अश्वत्थे तकारः तकारमापद्यते संज्ञायां स्थे प्रत्यये इति । अश्वत्थः—अशनध्यापारोऽग्निरस्मिंस्तिष्ठतीत्यश्वत्थो वृक्षः ।

वोनिषदन्स्पणंवोवसतिष्कृता । गोभाजऽइत्तिकलासथयत्सनवथपूरु-
 षम् ॥ ७९ ॥ यत्रौषधींसमगमतराजानंसमिताविव । विवप्त्रंस-
 उच्यतेभिषग्रक्षोहामीवचातनं ॥ ८० ॥ अश्वावतीं सोमावतीमु-
 र्जयन्तीमुदोजसम् । आवित्सि सवर्वाऽओषधीरस्माऽअरिष्टतातये
 ॥ ८१ ॥ उच्युष्माऽओषधीनाङ्गावोगोष्ठादिवेरते । धनं सनिष्यन्तीना-
 मात्मानन्तवपुरुष ॥ ८२ ॥ इष्टंतिर्गामवोमाताथोष्यं स्थनिष्कृतीं ।
 सीराऽपतत्रिणीस्थनयदामयतिनिष्कृथ ॥ ८३ ॥ अतिविश्वाः परिष्ठा-
 स्तेनऽइवव्रजमक्रमुहं । ओषधींसप्राचुदयबुध्वत्तिकञ्चतश्चोरपः ॥ ८४ ॥
 यदिमाव्राजयन्नहमोषधीर्हस्तऽआदधे । आत्मावक्ष्मस्यनश्यतिपुरा-

जीवगृभोषथा ॥ ८५ ॥ यस्यौषधीः प्रसर्पथाङ्गमङ्गमपरुष्परुहं । ततोय
 क्षमं विबाधद्दुःसङ्ग्रोमं दधमशीरिव ॥ ८६ ॥ साकं षड्मप्रपतचाषे-
 ण किकिदो विना । साकं वातस्य द्वाज्या साकं नश्यति हाकया ॥ ८७ ॥
 अन्यावोऽनन्यामवत्वन्यान्वस्याऽउपावत । ताः सर्वाः संवि-
 दानाऽइदमेव प्रावतावचः ॥ ८८ ॥ याः फलिनी तथाऽअफलाऽअ-
 पुष्पाश्चाश्च पुष्पिणीः । बृहस्पतिं प्रसूतास्तानो मुञ्चन्त्वहंसं
 ॥ ८९ ॥ मुञ्चन्तु माशपत्न्या दधो वरुण्या दुत । अथौषमस्य पट्टी शात्स-
 र्वस्माहं वकिलिष्यात् ॥ ९० ॥ अवपतन्ती रवदन्दिवाऽओषधयस्पर्-
 रि । यज्जीवमश्नन्वा महेन सरिण्यातिपूरुषं ॥ ९१ ॥ याऽओषधीः सो-

म॒राक्षीर्ब॒ह्वीःश॒तवि॒चक्ष॑णाः । तासा॑म॒सित्त्वमु॑त्त॒मार॒ङ्गामा॑य॒शःह॒वे
 ॥ ६२ ॥ वाऽओष॑धीःसोम॑राक्षीर्वि॒ष्टिताःपृथि॑वीमनु । बृ॒हस्प॑ति-
 अ॒सूताऽअ॒स्यैस॒न्दत्त॑व्वी॒र्यम् ॥ ६३ ॥ वा॒श्च॒वेदमु॑प॒शण्व॑न्तिवा॒श्च-
 दू॒रम्प॑रा॒गताः । सर्वा॑ ÷ स॒क्त्य॑व्वी॒र्योस्यै॑स॒न्दत्त॑व्वी॒र्यम् ॥ ६४ ॥
 मा॒वोरि॑ष॒स्त्रनि॒ताय॑स्मै॒चाह॑ङ्गनामि॒वः ॥ दि॒द्वपा॑च्चतु॒ष्पाद॑स्मा॒कः
 स॒र्वम॑स्त्वनातु॒रम् ॥ ६५ ॥ ओष॑धयःसम॑वदन्त॒सोमे॑न॒सह॑रा॒ज्ञा ।
 व॒स्मैकु॑णोति॒ब्राह्म॑णस्त॒दरा॑जन्पारया॒मसि ॥ ६६ ॥ ना॒शयि॑त्रीब-
 ला॒सस्या॑शै॒सऽउ॒पचि॑ता॒मसि॑ । अथो॑श॒तस्य॑व॒क्ष्माणा॑म्पा॒कारो॑र॒सिना॑-
 शनी ॥ ६७ ॥ त्वाक्क॑न्ध॒र्वाऽअ॒न्नंस्वा॑मिन्द्र॒स्त्वाम्बृ॑हस्पतिः । त्वा-

मौषधेसोमोराजाव्विद्वानन्यदमादमुच्यत ॥ ९८ ॥ सहस्वमेऽअरा-
 तींसहस्वपृतनायतः । सहस्वसर्वपाप्मानंसहमानास्योषधे
 ॥ ९९ ॥ दीर्घायुस्तऽओषधेखनितायस्मै चत्वा खनाम्यहम् । अथो-
 त्वन्दीर्घायुर्भृत्त्वाशतवल्शाव्विरोहतात् ॥ १०० ॥ त्वमुत्तमा-
 स्योषधेतववृक्षाऽउपस्तयः । उपस्तिरस्तुसोस्माकंठयोऽअस्माँऽ-
 अभिदासति ॥ १०१ ॥ मामाहिःसीजनितायःपृथिव्यायोवादिवः
 सत्यधर्माव्वयानतः । यद्वश्नापश्चन्द्राःप्रथमोजजानकस्मै देवायहवि-
 षाव्विधेम ॥ १०२ ॥ अब्यावर्त्तस्वपृथिविखज्ञेनपर्यसासह । व्वपा-
 न्तेऽअग्निरिषितोऽअरोहत् ॥ १०३ ॥ अग्नैवत्तेशुकक्रंठयच्चन्द्रंठय-

त्पुतं यच्च क्षियम् । तद्देवेभ्यो भरामसि ॥ १०४ ॥ इषमूर्जं महमित-
 ऽमादं मृतस्य योनिं मद्दिषस्य धाराम् । आमागोषु विशत्वा तनूषु जहा-
 मि सेदिम निराममीवाम् ॥ १०५ ॥ अग्ने तव श्रवो व्यवो महिं भ्राजन्ते-
 ऽमर्च्यो विभावसो । बृहद्भानो शवसां वाजमुक्कथ्यन्दघासि दा-
 शुणे कवे ॥ १०६ ॥ पावकवर्चां शुक्कवर्चां ऽमनू नवर्चां ऽउदियर्षिमा नु-
 ना । पुत्रो मातरां विचरन्नुपावसि पृणक्षिरोदसी ऽउभे ॥ १०७ ॥ ऊर्जो-
 नपा ज्ञातवेदं सुशस्तिभिर्मन्दस्वधीति मिहितः । त्वेऽइषं सन्दधु-
 र्भूरि वर्पसश्चित्रो तयो व्वामजाता ॥ १०८ ॥ इरज्यन्तग्ने प्रथय-
 स्वजन्तुभिरस्मेरायो ऽअमर्त्य । सदृशतस्य व्वपुषो विवराजसि पृण-

क्षिसानसिद्धकृतुम् ॥ १०९ ॥ इ॒क्क॒र्तार॑म॒ध्व॒रस्य॑प्र॒चेत॑स॒ङ्क्षय॑न्त॒र्हिरा॒
ध॑सोम॒हः । रा॒ति॒वाम॑स्य॒सुभ॑गा॒म॒हीमिष॑न्द॒धासि॒सान॒सि॒रयि॑म्
॥ ११० ॥ ऋ॒तावा॑न॒म॒हिषं॑वि॒श्वदर्श॑त॒म॒ग्नि॒सु॒म्ना॒व्य॒दधि॑रे॒पुरो॑ज॒
ना॑हं । श्रु॒त्कर्ण॑ह॒स॒प्रथ॑स्त॒मन्त्वा॑गि॒रादै॒व्य॒म्मानु॑षा॒युगा ॥ १११ ॥
आ॒प्याय॑स्व॒समे॑तु॒तेवि॒श्व॒र्तः सोम॑वृ॒ण्ण्य॑म् । भ॒वा॒व्वाज॑स्य॒सकृ॑थे
॥ ११२ ॥ स॒न्ते॒पया॑ँ॒सि॒समु॑षन्तु॒व्वाजा॑हं॒संवृ॑ण्ण्य॒न्यभि॑मा॒ति॒षा॒
हं । आ॒प्याय॑मानोऽ॒मृता॑य॒सोम॑दि॒विश्र॑वाँ॒स्यु॒त्त॒मा॒निधि॑ष्व
॥ ११३ ॥ आ॒प्याय॑स्व॒मदि॑न्त॒म॒सोम॑वि॒श्वेभि॑र॒ह॒शुभि॑ + । भ॒वान॑हं॒
स॒प्रथ॑स्त॒महं॑स॒खावृ॑धे ॥ ११४ ॥ आ॒ते॒व्व॒र॒सोम॑नो॒षम॑त्प॒र॒मा॒ज्जि॑त्स

घस्तथात् । अग्नेस्वाङ्गामयागिरा ॥ ११५ ॥ तुभ्यन्ताऽअङ्गिरस्तम-
 द्विश्श्वा + सुक्षितयत्पृथक् । अग्नेकामायवेमिरे ॥ ११६ ॥ अग्निः-
 प्रियेषुधामसुकामोभूतम्यमव्यस्यसम्प्राडेकोविराजति ॥ ११७ ॥
 इति संहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥

❀ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ❀

ॐ मयिगृह्णाम्यग्नेऽअग्निर्हारायस्पोषायसुप्रजास्त्वायसुवी-
 र्वाय । मामुदेवतांसचन्ताम् ॥ १ ॥ अपामृष्टुमसिखोनिरग्नेःस-
 मुद्द्रमभितपिन्वमानम् । व्यर्द्धमानोमहौंऽआचपुष्करेदिवोमात्र-

याव्वरिम्मणाप्रथस्व ॥ २ ॥ ब्रह्ममवज्ञानमप्रथमम्पुरस्ताद्विद्वसीमतः
सुखोव्वेनऽभावहं । सनुध्म्याऽउपमाऽअस्यव्विष्ठाः सतश्चोनिम-
सतश्चव्विवर्धः ॥ ३ ॥ द्विरण्यगर्भः समवर्त्तताग्नेभूतस्यजातः पतिरे-
कऽआसीत् । सदाधारपृथिवीन्द्यामुतेमाङ्गस्मै देवायहविषाव्वि-
धेम ॥ ४ ॥ द्रुप्तसश्चस्वस्कन्दपृथिवीमनुद्द्यामिमञ्चोनिमनु-
यद्वपूव्वः समानं चोनिमनुसञ्चरन्तन्द्रुप्तसञ्जुहोम्यनुसप्तहोत्राहं
॥ ५ ॥ नमोस्तुसर्पेभ्योवेकेष्वपृथिवीमनु । वेऽअन्तरिक्षेवेदिवितेभ्यः
सर्पेभ्योनमः ॥ ६ ॥ वाऽइषवोआनुधानानां च वेवाव्वनस्पतींश्-
रतु । वेवाव्वटेपुशेरतेतेभ्यः सर्पेभ्योनमः ॥ ७ ॥ वेवामीरोचने-

दिवो॒षेवा॒सू॒र्यस्य॒रश्मि॒भुः । येषां॒म॒ण्ड॒सु॒सर्व॒स्कृत॒न्ते॒भ्यः ÷ स॒र्पे॒भ्यो॒न॒
मः ÷ ॥ ८ ॥ कृ॒णु॒ष्वपा॒जहं॒प्रसि॒तिञ्च॒पृ॒थ्वी॒धरा॒जे॒वाम॒वाँ २५६
भे॒न । तृ॒ण्वी॒मनु॒प्रसि॒तिन्द्रू॒णानो॒स्ता॒सि॒विवि॒द्व्य॒रक्ष॒सस्त॒पि॒ष्टैः ॥ ९ ॥
तव॒भ्रमा॒सऽआ॒शुया॒पत॒न्त्यनु॒स्पृ॒शधृ॒षता॒शो॒शु॒चान॑हं । तपू॒॑ण्यग्ने॒जु॒
ह्वाप॒त॒क्लान॒सन्दि॒तो॒वि॒सृ॒जवि॒ष्वगु॒ल्काः ॥ १० ॥ प्र॒ति॒स्प॒शो॒वि॒सृ॒ज॒
तूर्णि॑त॒मो॒भवा॒पायु॒र्विशो॒ऽअ॒स्याऽअ॒द॒ब्धः । यो॒नो॒दूरे॒ऽअ॒घ॒श॑हं॒सो॒यो॒
ऽअ॒न्त्यग्ने॒माकि॒ष्टे॒व्यथि॒राद॒धर्षी॑त् ॥ ११ ॥ उ॒द॒ग्नेति॒ष्टु॒प्रत्या॒तनु॒
ष्वन्त्य॒मित्रौ॑ २५०॒षता॒त्ति॒ग्महे॒ते । यो॒नोऽअ॒रा॒ति॒हं॒समि॒धान॒च॒क्क्रो॒
नी॒चात॑न्ध॒क्ष्यत॒सन्न॒शु॒ष्कम् ॥ १२ ॥ ऊ॒र्ध्वो॒भ॒व॒प्रति॒वि॒द्यथा॒द्ध॒यस्म॒

दाविष्कणुष्वदैव्यान्न्यगने । अर्वस्थिरातनुहियातुजूनाञ्जामिमजा-
मिम्प्रमृणीद्विशत्रून् । अग्नेष्ट्वातेजसासादयामि ॥ १३ ॥ अग्निर्मूर्धा-
दिवःकुत्तपत्ति + पृथिव्याऽअयम् । अपा०रेता०लिजिन्वति ।
इन्द्रस्यत्त्वौजसासादयामि ॥ १४ ॥ भुवो०ष०स्यरजसश्चनेतायत्रानि-
युदिद्भःसर्वसेशिवामि + । दिविमूर्धानन्दधिषेस्वर्षाजिह्वामग्ने-
चकृषेद्व्यवाहम् ॥ १५ ॥ ध्रुवासिधरुणास्तृताविश्वकर्म्मणा । मा-
त्वासमुद्रऽउद्वह्नीन्मासुपण्णो०व्यथमानापृथिवीन्दह ॥ १६ ॥
प्रजापतिष्ठासादयत्त्वपाम्पृष्टेसमुद्रस्येमन् । व्यर्वस्वतीप्रथस्वतीम्प्र-
थस्वपृथिव्यसि ॥ १७ ॥ भूर्लिभूमिरस्यदितिरसि विश्वधावावि-

इ॒श्व॒स्य॒भुव॑नस्य॒घ॒र्त्री । पृ॒थि॒र्वी॒य॒ष॑च्छ॒पृथि॒वी॒न्दि॑ह॒पृथि॒वी॒म्मा॑दि॒ह॒सी॑हं
 ॥ १८ ॥ वि॒श्व॑स्मै॒प्रा॒णाया॑पा॒नाय॑व्या॒नायो॑दा॒नाय॑प्रति॒ष्ट्वायै॑च॒रि॒-
 त्राय॑ । अ॒ग्नि॒ष्ट्वा॒भिपा॑तुम॒ह्यास्व॑स्या॒च्छ॒र्हिषा॑श॒न्तमे॑न॒तया॑दि॒वत॑या॒ङ्गि॒-
 र॒स्वद्भु॑वासी॒द ॥ १९ ॥ का॒ण्डा॑त्का॒ण्डा॑त्प्र॒रोह॑न्ती॒परु॑षहंप॒रुष॑स्प॒रि ।
 ए॒वानो॑दू॒र्वे॒प्रत॑नु॒सह॑स्त्रेण॒शते॑न॒च ॥ २० ॥ या॒श॒तेन॑प्र॒तनो॑षि॒सह॑स्त्रे॒-
 ण॒वि॒रोह॑सि । तस्या॑स्ते॒दे॒वीष्टृ॑के॒वि॒धेम॑ह॒विषा॑व॒त्रय॑म् ॥ २१ ॥ या॒स्तेऽ॒-
 अ॒ग्ने॒सू॒य॒षे॒रु॒चो॒ दि॒वमा॑त॒न्वन्ति॑र॒श्मि॒मि॒ः । ता॒भिर्ज्ञो॑ऽअ॒दू॒द्य॒सर्वा॑-
 भी॒रु॒चे॒जना॑य॒नस्कृ॑धि ॥ २२ ॥ या॒वो॑दे॒वाहं॑सू॒य॒षे॒रु॒चो॒ गो॒ष्वश्वे॑षु॒वा॒-
 रु॒च॑ः । इ॒न्द्रा॑ग्नी॒ताभि॑हं॒सर्वा॑भी॒रु॒च॑न्नो॒धत्त॑बृ॒हस्प॑ते ॥ २३ ॥ वि॒रा॒-

इज्योतिरधारयस्स्वराइज्योतिरधारयत् । प्रजापतिष्वासादयतुपृ
 ष्ठेपृथिव्याज्योतिष्मतीम् । विवश्वस्मैप्राणायानायव्यानाय-
 विवश्वज्योतिर्यच्छ । अग्निष्पदेधिपतिस्तयादिवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा-
 सीद ॥ २४ ॥ मधुश्चमाधवश्चवासन्तिकावृतऽअग्नेरन्तर्हलेषोसि
 कल्पेताद्यावापृथिवीकल्पन्तामापऽओषधयर्हकल्पन्तामग्नयर्हपृथ-
 इममज्यैष्ठ्यायसर्वताः । येऽअग्नयर्हसमनसोन्तराद्यावापृथिवीऽ-
 इमे । वासन्तिकावृतऽअभिकल्पमानाऽइन्द्रमिवदेवाऽअभिसंविश-
 न्तुतयादिवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवेसीदतम् ॥ २५ ॥ अषाढासिसहमानास-
 हस्वरातीर्हसहस्वपृतनायतः । सहस्रवीर्यासिसामाजिन्व ॥ २६ ॥

मधुच्वाताऽकृतायतेमधुक्षरन्तिसिन्धवः । माध्वीर्गन्धंसन्त्वोष-
धीः ॥ २७ ॥ मधुनक्तमुतोषसोमधुमत्पार्थिवऋज + । मधुदद्यौर-
स्तुनहंपिता ॥ २८ ॥ मधुमाश्रोवन्नस्पतिर्मधुमार्अस्तुसूठश्च + ।
माध्वीर्गावोभवन्तुनहं ॥ २९ ॥ अपाक्कर्मन्तसीदमात्वासूठशोमिताप्सो-
न्माग्निनवैश्वानरः । अर्चिन्नपन्नाहंप्रजाऽअनुवीक्षस्वानुत्त्वादि-
व्यावृष्टिः सचताम् ॥ ३० ॥ त्रीन्त्समुद्द्रान्तसमसृपत्स्वर्गानपा-
स्पतिर्वृषभऽइष्टकानाम् । पुरीषं वसानहंसुकृतस्यलोकेतत्रगच्छयत्र-
पूर्वंपरेताहं ॥ ३१ ॥ महीदद्यौःपृथिवीचनऽहमंथयन्नमिमिक्षताम् ।
पिपृतान्तोभरीममिहं ॥ ३२ ॥ विवष्णोहंकर्मणिपश्यतस्तोव्रतानि

पस्पशे । इन्द्रस्य षड्ज्यहं सखा ॥ ३३ ॥ ध्रुवासिधरुणेतोर्जज्ञे प्रथममे-
 बभ्योषोर्नैबभ्योऽधिजातवेदाहं । सगायत्र्यात्रिष्टुभानुष्टुभाचदेवे-
 बभ्योऽहं बभ्यं बह तु प्रजानन् ॥ ३४ ॥ श्रेरायेरमस्वसहसेधुम्नऽऊज्जं-
 अपरयाय । सम्प्राडसिस्वराडसिसारस्वतौत्वोत्सौ प्रावताम् ॥ ३५ ॥
 अग्नेष्वक्षाद्विषेतवाश्वांसो देवसाधवः । अरं ब्वहन्ति मन्यवे ॥ ३६ ॥
 बुक्त्वा हि देवदूतमाँऽअश्वौऽअग्नेरधीरिव । निहोतापूर्यः सदाहं
 ॥ ३७ ॥ सम्यक्स्रवन्ति सरितो नधेनाऽअन्तर्हृदामनसाप्यमानाहं ।

१.—‘असस्थाने मुदि द्वितीयठं शौनकस्य’ (४।१२०) शौनकाचार्यमते असमान-
 स्थाने मुत्संज्ञके प्रत्यये स्पर्शोऽपञ्चमो द्वितीयमापद्यते । सम्यक् स्रवन्ति । सम्यक्स्रव-

घृतस्य धाराऽअभिचाकशीमिहिरण्ययोर्वेत सोममध्येऽअग्नेः ॥ ३८ ॥
 ऋचेत्त्वारुचेत्त्वाभासेत्वाज्ज्योतिषेत्वा । अभृदिदं विवश्वस्य भुवनस्य
 व्वाजिनमग्नेर्वैश्वानरस्य च ॥ ३९ ॥ अग्निज्ज्योतिषाज्ज्योतिषमा-
 भ्रुकमोव्वर्चसाव्वर्चस्वान् । सहस्रदाऽअसि सहस्रायत्वा ॥ ४० ॥
 आदित्यं कर्भम्पर्यसासमर्द्धिधसहस्रस्य प्रतिमां विवश्वरूपम् । परि-
 वृद्धिधहरं सामाभिर्मन्त्रं स्थावं शतायुषं कृणुहि च यमानं ॥ ४१ ॥ व्वा-
 तस्य जूतिव्वरुणस्य नाभिमश्वं अज्ज्ञानं सरिरस्य मध्ये । शिशुन्नदीनां

न्ति । एवमनुष्टुप्शारदी अनुष्टुप्शारदी (१३।५७) इत्यादि । केचिदत्र तृतीय 'मव-
 सामेचेत्येतत्सूत्रं पठन्ति सोऽपपाठः ।

हरिमदिद्बुध्नमग्नेमाहिँसीदंपरमेव्योमन् ॥ ४२ ॥ अजस्रमिन्दु-
मरुषस्मुरण्युमग्निर्मडिपूर्वचित्तिन्नमोभिँ । सपर्वभिर्क्तुशक्लप-
मानोगाम्माहिँसीरदितिर्विराजम् ॥ ४३ ॥ व्वरुत्रीन्त्वष्टुर्वरुण-
स्यनामिमविज्ज्ञानाँरजसदंपरस्मात् । महीँसाहस्रीमसुरस्य
मायामग्नेमाहिँसीदंपरमेव्योमन् ॥ ४४ ॥ योऽअग्निरग्नेरद्वय-
जायतशोकात्पृथिव्याऽउतवादिवस्परि । येनप्रजाविवश्वकस्माजि-
जानतमग्नेद्देदंपरितेव्वृणक्तु ॥ ४५ ॥ चित्रन्देवानामुदगादनीकश्च-
क्षुर्मित्रस्यव्वरुणस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवीऽअन्तरिक्षदःसू-
र्योऽआत्माजगतस्तस्थुर्बश्च ॥ ४६ ॥ इमम्माहिँसीदिद्बुपादम्पशुदः

सहस्राक्षोमेधायचीयमानं । मयुम्पशुम्वेधमग्नेजुषस्वतेनचिन्वान-
स्तन्वोनिषीद । मयुन्तेशुगृच्छतुषन्दिषमस्तन्तेशुगृच्छतु ॥ ४७ ॥ इम-
माहिँसीरेकशफम्पशुर्द्धनिष्कदंवाजिनंवाजिनेषु । गौरमारण्य-
मनुतेदिशामितेनचिन्वानस्तन्वोनिषीद । गौरन्तेशुगृच्छतुषन्दिषम-
स्तन्तेशुगृच्छतु ॥ ४८ ॥ इमँसाँहस्रँशतधारमुत्सँव्यध्यमानँसरिर-
स्यमध्ये । घृतन्दुहानामदितिजनायाग्नेमाहिँसीँपरमेळयोमन् ॥
गवयमारण्यमनुतेदिशामितेनचिन्वानस्तन्वोनिषीद । गवयन्तेशु-
गृच्छतुषन्दिषमस्तन्तेशुगृच्छतु ॥ ४९ ॥ इममूर्णायुंवरुणस्यनाभि-
न्त्वचंस्पशुनाँद्विपदाँशतुषपदाम् । स्वष्टुँ + प्रजानाँमथमञ्जनित्रम-

अ॒माहि॑ऽसी॒ऽपर॒मे॒ज्यो॒मन् । उ॒ष्ट्र॑मा॒र॒ण्यम॒नु॒ते॒दि॒शामि॑ते॒न॒चि॒न्वा॒न॒स्तन्वो॑निषी॒द् । उ॒ष्ट्र॑न्ते॒शु॒गृ॒च्छतु॑य॒न्दि॒ष्मस्तन्ते॑शु॒गृ॒च्छतु॑ ॥ ५० ॥
अ॒जो॒ह्य॒सग्ने॒रज॑नि॒ष्टशो॒कात्सोऽभ॑प॒द्यज्ज॒नितार॑म॒ग्ने । ते॒न॒दे॒वादे॒वता॒म॒ग्नेमा॒यँस्ते॒न॒रो॒हमा॒यन्नु॒पमे॒दथा॑स॒ह । श॒र॒भमा॒र॒ण्यम॒नु॒ते॒दि॒शामि॑
ते॒न॒चि॒न्वा॒न॒स्तन्वो॑निषी॒द् । श॒र॒भन्ते॑शु॒गृ॒च्छतु॑य॒न्दि॒ष्मस्तन्ते॑शु॒गृ॒-

१—‘स्वरास्वरे समानपदे जोयजतु ऋकारे’ (शु. प्रा. सू. १६४) वा शब्दो विकल्पार्थः, ‘स्फोटनं च ककारवर्गे वा स्पृशात्’ (१६३) इति पूर्वसूत्रात् इहानुवर्तते । स्वपरास्परो जकारो वा यकारमापद्यते स्वरे परभूते समानपदे न तु ऋकारे परे । यथा ‘अजो ह्यग्नेरजनिष्ट’ ‘अजो ह्यग्नेरजनिष्ट’ ।

ऋतु ॥ ५१ ॥ त्वंष्वविष्ट्वाशुषोर्नृपाहिभृणुधीगिरः । रक्षातोक-
 मुतत्समना ॥ ५२ ॥ अपान्त्वेर्मन्त्सादयाम्म्यपान्त्वोदर्मन्त्सादया-
 म्म्यपान्त्वाभस्मन्त्सादयाम्म्यपान्त्वाज्ज्योतिषिसादयाम्म्यपान्त्वाय-
 नेसादयाम्म्यण्णवेत्त्वासदनेसादयामिसमुद्द्रेत्त्वासदनेसादयामिसरि-
 रेत्त्वासदनेसादयाम्म्यपान्त्वाक्षयेसादयाम्म्यपान्त्वासधिषिसादया-
 म्म्यपान्त्वासदनेसादयाम्म्यपान्त्वासधस्थेसादयाम्म्यपान्त्वाद्योनै-
 सादयाम्म्यपान्त्वापुरीषिसादयाम्म्यपान्त्वापार्थसिसादयामिगायत्रेण
 त्वाच्छन्दसासादयामित्रैष्टुभेनत्वाच्छन्दसासादयामिजागतेनत्वाच्छ-
 न्दसासादयाम्यानुष्टुभेनत्वाच्छन्दसासादयामिपाङ्क्तैर्नत्वाच्छन्द-

सासादयामि ॥ ५३ ॥ अयम्पुरोभुवस्तस्यप्राणोभौवायनोर्वसन्तः
 प्राणायनोगायत्रीव्वासन्तीगायत्र्यैगायत्रक्कायत्रादुपांशुरुपांशु-
 शोस्त्रिवृत्रिवृतोरथन्तरं वसिष्ठऽऋषिः + प्रजापतिगृहीतयास्त्वयां प्रा-
 णङ्गृह्णामि प्रजाभ्यः + ॥ ५४ ॥ अयन्दक्षिणाविश्वकर्म्मन्तस्यम-
 नोवैश्वकर्म्मणङ्ग्रीष्मोमानसस्त्रिष्टुष्ट्रैष्मिन्त्रिष्टुष्ट्रं + स्वारं स्वारा-
 दन्तर्धामान्तर्धामात्पञ्चदशं पञ्चदशाद्बृहद्भरद्वाजऽऋषिः + प्र-
 जापतिगृहीतयास्त्वयामनोगृह्णामि प्रजाभ्यः + ॥ ५५ ॥ अयम्पश्चादिद्व-
 विश्वव्यचास्तस्यचक्षुर्वैश्वव्यचसंवर्षाश्चाक्षुष्योजगतीव्वर्षाज-

गर्त्याऽऽकृत्सममृक्त्समाच्छुक्कः शुक्कात्सप्तदशः सप्तदशाद्द्वैक-
 पञ्चमदग्निर्ऋषिः प्रजापतिगृहीतयात्त्रयाचक्षुर्गृह्णामि प्रजाभ्यः ÷
 ॥ ५६ ॥ इदमुत्तरात्स्वस्तस्यश्चोत्रं सौवदं शरच्छौत्यनुष्टुप् शरद्व्य-
 नुष्टुभऽपडमैहान्मन्थीमन्थिनऽपकविदं शऽपकविदं शाद्द्वैराजं वि-
 श्वामित्रर्ऋषिः प्रजापतिगृहीतयात्त्रयाश्चोत्रं गृह्णामि प्रजाभ्यः ÷
 ॥ ५७ ॥ इयमुपरिमतिस्तस्यैवाङ्मात्त्याहोमन्तोवाच्यः पङ्क्ति-
 र्होमन्ती पङ्क्त्यैनिधनवन्निधनवतऽ आग्रयणऽ आग्रयणात्रिणवन्नय-
 स्त्रिदं शौत्रिणवन्नयस्त्रिदं शाभ्या ७७ शाक्क्वरैवते विद्वद्वक्त्रमऽ-

ऋषि ÷ अजापतिगृहीतयात्त्वयाब्वाचं हृहामि प्रजान्भ्योलोकन्ताऽ-
इन्द्रम् ॥ ५८ ॥ इति संहितायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥

❀ अथ चतुर्दशोऽध्यायः ❀

ॐ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवांसिर्ध्रुवन्धयोनिमासीदसाध्रुया ।
उक्स्थस्यकेतुम्प्रथमञ्जुषाणां शिब्वनां ध्वध्वसादयतामिहत्वा ॥ १ ॥
कुलायिनीघृतवतीपुनरन्ध्रस्योनेसीदसर्दनेपृथिव्याः । अभित्वा रुद्-

१—लोकमृण० ताऽभस्य; इन्द्रं विद्वा० (अ० १२ म० ५४-५६) प्रतीकोक्ता
मन्त्राः पठनीयाः ।

द्राव्यसंवोगृणन्त्विमाब्जहृस्मपीपिहिसौभगायाश्शिश्वनाद्ध्यर्षसाद-
 यतामिहत्वा ॥ २ ॥ स्वैर्हक्षैर्हक्षपितेहसीददेवानां ७ सुम्नेवृद्धतेर-
 णाय । पितेवैधिसूनवऽआसुशेवास्वावेशातन्वासांविशस्वाश्शिश्वना-
 द्ध्यर्षसादयतामिहत्वा ॥ ३ ॥ पृथिव्याऽपुरीषमस्यप्सोनामतान्त्वा-
 विशश्वेऽअभिगृणन्तुदेवाः । स्तोमपृष्ठाघृतवतीहसीदप्प्रजावदस्मे-
 दूद्रविणायजस्वाश्शिश्वनाद्ध्यर्षसादयतामिहत्वा ॥ ४ ॥ आदित्यास्त्वा-
 पृष्ठेसावयाम्यन्तरिक्षस्यधर्त्रीविष्टस्मनीन्दिशामधिपत्कीम्भुवना-
 नाम् । ऊर्मिदर्द्रप्सोऽअपामसिर्विश्वकर्मातऽअभिरश्शिश्वनाद्ध्य-
 र्षसादयतामिहत्वा ॥ ५ ॥ शुक्क्रश्चशुचिश्चग्रैष्मावृतऽअग्ने-

रन्तं॑ श्लेषो॑ सि॒कल्पे॑ता॒न्धावा॑पृथि॒वीक॑ल्पन्ता॒माप॑ऽश्रोष॑धयं॒कल्प॑-
न्ताम॒ग्नय॑दं॒पृथङ्म॑मज्जयैष्ठ्या॒यस॑व्रतां॑ । येऽअ॒ग्नय॑दं॒सम॑नसोन्तरा-
द्यावा॑पृथि॒वीऽहमे॑ । ग्रैष्मा॑वृ॒तूऽअ॒भिक॑ल्प॒माना॑ऽइन्द्र॑मिव॒देवाऽअ॒भि-
सं॒व्विश॑न्तु॒तया॑दे॒वत॑या॒ङ्गिर॑स्वद्भ्रु॒वेसी॑दतम् ॥ ६ ॥ स॒जू॒र्ऋ॒तुभि॑ +
स॒ज॒र्वि॒धाभि॑ ÷ स॒जू॒र्ह्वै॑ऽस॒जू॒र्ह्वै॒र्व्वयो॑ना॒धैर॑ग्नये॒त्वावै॑श्वान॒राया॑-
शि॒श्वना॑द्ब॒व॒र्षसा॑दयतामि॒हत्वा॑स॒जू॒र्ऋ॒तुभि॑ ÷ स॒ज॒र्वि॒धाभि॑ ÷ स॒जू॒र्व्व-
सु॒भिः स॒जू॒र्ह्वै॒र्व्वयो॑ना॒धैर॑ग्नये॒त्वावै॑श्वान॒राया॑शि॒श्वना॑द्ब॒व॒र्षसा॑द-
यतामि॒हत्वा॑स॒जू॒र्ऋ॒तुभि॑ ÷ स॒ज॒र्वि॒धाभि॑ ÷ स॒जू॒रु॒द्द्वै॑ऽस॒जू॒र्ह्वै॒र्व्वयो॑ना॒-
धैर॑ग्नये॒त्वावै॑श्वान॒राया॑शि॒श्वना॑द्ब॒व॒र्षसा॑दयतामि॒हत्वा॑स॒जू॒र्ऋ॒तु-

मि ÷ सजूर्विधामि ÷ सजूरादित्यैः सजूह्वैर्व्वयोनाधैरग्नयेत्वावै-
 श्वानरायाश्विनाह्वयसादयतामिहत्वा सजूर्कतुमि + सजूर्विधा-
 मि + सजूर्विश्वैर्ह्वैः सजूह्वैर्व्वयोनाधैरग्नयेत्वावैश्वानरायाश्वि-
 नाह्वयसादयतामिहत्वा ॥ ७ ॥ प्राणस्मेपाह्यपानस्मेपाहिष्या-
 नस्मेपाहिचक्षुर्मऽउव्याविभाहिश्श्रोत्रस्मेक्ष्लोकय । अपःपिन्वौष-
 धीर्जिन्नवदिह्वापादवचतुष्पात्पाहिदिवोवृष्टिमेरय ॥ ८ ॥ मूर्धाव्य-
 य ÷ प्रजापतिश्छन्द ÷ क्षत्रं व्ययोमयन्दच्छन्दो विष्टम्भो व्ययोधिप-
 तिश्छन्दो विवश्वकम्मावय + परमेष्ठी छन्दो वस्तो व्ययो विवतलच्छन्दो
 वृष्णिणव्ययो विवशालच्छन्दः पुरुषो व्ययस्तन्द्रच्छन्दो व्याग्नो व्ययो ना-

धृष्टुच्छन्दः ÷ सि६ होव्ययश्छुदिश्छन्दः ÷ पष्ठुवाङ्वयोबृहतीच्छन्दऽउ-
 क्षाव्ययः ÷ ककुप्छन्दऽऋषभोव्ययः ÷ सतोबृहतीच्छन्दः ॥ ९ ॥ अ-
 नङ्वान्वयः ÷ पङ्क्तिश्छन्दोऽधेनुर्वयो जगतीच्छन्दऽस्यविर्वयस्त्रिष्टुप्छ-
 न्दोदित्यवाङ्वयोऽग्निराट्छन्दः पञ्चाविर्वयोगायत्रीच्छन्दऽसिन्वत्सोव्य-
 यऽउज्जिणक्छन्दस्तुथर्ववाङ्वयोऽनुष्टुप्छन्दोलोकन्ताऽइन्द्रम् ॥ १० ॥
 इन्द्राग्नीऽअव्ययमानामिष्टकान्दृढतंयुवम् । पृष्ठेनद्यावापृथि-
 वीऽअन्तरिक्षञ्चिविवाधसे ॥ ११ ॥ विश्वकर्मन्वासादयस्वन्तरि-
 क्षस्यपृष्ठेऽव्ययस्वतीऽअथस्वतीमन्तरिक्षंयच्छान्तरिक्षन्दृढान्तरि-

क्षममाद्विदःसीदं । विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानायोदानाय प्रति-
 ष्ठाये चरित्राय । वायुष्ट्वाभिपातुमह्यास्वस्त्याच्छुर्दिषा शन्तमेत-
 यादेव तयाङ्गिरस्वद्भुवासीद ॥ १२ ॥ [शतम् ७००] राश्यसिष्पा-
 चीदिग्विराडसिदक्षिणादिक् सम्प्राडसि प्रतीचीदिक् स्वराडस्युदीची-
 दिगधिपत्वन्यसि बृहतीदिक् ॥ १३ ॥ विश्वकर्मात्वासादयत्वनन्तरि-
 क्षस्य पृष्ठेज्ज्योतिष्मतीम् । विश्वस्मै प्राणायानाय व्यानाय
 विश्वज्ज्योतिर्ब्रह्म । वायुष्ट्वेधिपतिस्तयादेव तयाङ्गिरस्वद्भुवा-
 सीद ॥ १४ ॥ नभश्च नमस्यश्च वार्षिकावृतूऽभग्नेरन्तर्हस्तेषोऽसि क-
 ल्पेता न्यावापृथिवी कल्पन्तामापऽओषधयः कल्पन्तामग्नेयः पृथङ्ना-

मज्ज्यैष्ठ्यायसव्वतां । वेऽअग्नयं समनसोन्तराद्यावापृथिवीऽइ-
मे । व्वार्षिकावृतूऽअभिकल्पमानाऽइन्द्रमिव देवाऽअभिसंविशन्तु-
तया देवतयाङ्गिरस्वद्भ्रुवेसीदतम् ॥ १५ ॥ इषश्चोर्जश्च शारदावृतूऽ-
अग्नेरन्तं श्लेषोसिकल्पेता नद्यावापृथिवीऽकल्पन्तामापऽओषधयं-
कल्पन्तामग्नयं पृथक्कामज्ज्यैष्ठ्यायसव्वतां । वेऽअग्नयं समनसो-
न्तराद्यावापृथिवीऽइमे । शारदावृतूऽअभिकल्पमानाऽइन्द्रमिव दे-
वाऽअभिसंविशन्तुतया देवतयाङ्गिरस्वद्भ्रुवेसीदतम् ॥ १६ ॥ आयुस्मै
पाहिष्प्राणस्मै पाह्यपानस्मै पाहिष्वानस्मै पाहिचक्षुस्मै पाहिश्चोत्रस्मै पा-
हिष्वचस्मै पिन्वमनो मे जिन्वात्कमानस्मै पाहिज्ज्योतिस्मै वच्छ ॥ १७ ॥

मा॒च्छन्द्ः प्र॒मा॒च्छन्द्ः प्र॒तिमा॒च्छन्द्ः अ॒स्त्रीव॒यश्छन्द्ः प॒ङ्क्तिश्छन्द्ः
 उ॒ष्णिग्छन्द्ः वृ॒हती॒च्छन्द्ः नु॒ष्टुप्छन्द्ः वि॒राट्छन्द्ः गा॒यत्री॒च्छन्द्ः सि॒
 ष्टु॒प्छन्द्ः ज॒गती॒च्छन्द्ः ॥ १८ ॥ पृ॒थि॒वी॒च्छन्द्ः अ॒न्तरि॒क्ष॒च्छन्द्ः द्यौ॒-
 श्छन्द्ः स॒मा॒श्छन्द्ः नक्ष॒त्राणि॒च्छन्द्ः वा॒क्छन्द्ः म॒नश्छन्द्ः + कृ॒षिश्छन्द्ः
 न॒दो हि॒र॒ण्य॒च्छन्द्ः गो॒श्छन्द्ः जा॒च्छन्द्ः श॒श्वश्छन्द्ः ॥ १९ ॥ अ॒ग्निर्दे॒वता॒-
 व्वा॒तो दे॒वता॒ सूर्यो॒ दे॒वता॒ चि॒न्द्रमा॒ दे॒वता॒ व॒सवो॒ दे॒वता॒ रु॒द्रा दे॒वता॒ वि॒-
 त्या॒ दे॒वता॒ म॒रुतो॒ दे॒वता॒ वि॒श॒श्च॒र्वे दे॒वा दे॒वता॒ वृ॒ह॒स्पति॒र्दे॒वता॒ व॒व॒-
 रु॒णो दे॒वता ॥ २० ॥ म॒र्द्धा॒ सि॒राङ्ध्रु॒वा सि॒ध॒रुणा॒ ध॒र्त्य॒ सि॒ध॒र॒णी । आ॒यु॒षे-
 त्वा॒व॒च॒र्च॒सेत्वा॒कृ॒ण्यैत्वा॒क्षेमा॒यत्वा ॥ २१ ॥ य॒न्त्री॒रा॒ड्य॒न्त्य॒ सि॒व॒र्म॒नी-

ध्रुवासिधरित्री । इषेत्त्रोज्जेत्वारयैत्वापोषायत्वा लोकन्ताऽइन्द्रम् ॥ २२ ॥
 आशुस्त्रिदृद्भ्रान्तःपञ्चदशोव्योमासप्तदशोधरणऽ एकवि दशःपतृ-
 तिरष्टादशस्तपोनवदशोभीवर्तःसविदः शोव्वच्चोद्वाविदःशःसम्भर-
 णस्त्रयोविदःशोषोनिश्चतुर्विदःशोगन्माहंपञ्चविदःशऽभोजस्त्रिणवः
 क्रकतुरेकस्त्रिदःशःप्रतिष्ठात्रयस्त्रिदःशोब्रह्मस्यविष्टुपञ्चतुस्त्रिदः
 शोनाकः षट्त्रिदःशोविवर्तोष्टाचत्वारिदः शोधर्त्रश्चतुष्टोमः ॥ २३ ॥
 अग्नेर्मागोसिदीक्षायाऽआधिपत्यम्ब्रह्मस्पृतत्रिवृत्स्तोमऽइन्द्रस्यमा-
 गोसिविष्णोराधिपत्यम्कुत्रः स्पृतम्पञ्चदशस्तोमोनृचक्षसाम्भागो-

सिधातुराधिपत्यञ्जनि॑ऽस्पृत॑ऽसप्तदशस्तोमो॑मित्रस्य॑भा॒गो॒सि॒व्व-
रुणस्या॑धिपत्यन्दि॒वो॒वृष्टि॑र्वा॒तस्पृत॑ऽप॒कवि॑ऽशस्तोमः ॥ २४ ॥
व्वसू॑नाम्भा॒गो॒सि॒रुद्रा॑णा॒माधि॑पत्यञ्चतु॑ष्पात्स्पृत॑ञ्चतु॑र्वि॑ऽशस्तोमः
आदि॑त्याना॒म्भा॒गो॒सि॒मरु॑ता॒माधि॑पत्यङ्ग॒र्भोस्पृ॑ताऽप॒ञ्चवि॑ऽशस्तोमो-
दि॒त्यैभा॒गो॒सि॒पूष्ण॑ऽआधि॑पत्यमो॒जस्पृत॑न्नि॒त्रण॑वस्तोमो॒दे॒वस्य॑सवि॒तु-
र्भा॒गो॒सि॒बृह॑स्प॒तेरा॑धिपत्यऽस॒मीची॑र्दि॒शस्पृ॑ताश्चतु॑ष्टोमस्तोमः ॥
॥ २५ ॥ ख॒वा॒नाम्भा॒गो॒स्य॒य॒वा॒ना॒माधि॑पत्यम्प्र॒जास्पृ॑ताश्चतु॑श्चत्वा-
रि॑ऽशस्तोमऽक्र॒भूणा॑म्भा॒गो॒सि॒विवि॑श्वेषा॒न्दे॒वाना॑माधि॑पत्यम्भू॒तऽस्पृ-
तन्त्र॑यस्त्रि॑ऽशस्तोमः ॥ २६ ॥ सह॑श्चसह॒स्यश्च॑हैम॒न्तिका॑वृ॒तऽअ-

अ॒रन्त॑ः॒श्ले॒षो॒सि॒क॒ल्पे॒तान्धा॒वा॒पृ॒थि॒वी॒क॒ल्प॑न्ता॒माप॑ऽओष॒धय॑ऽक॒ल्प॑-
न्ता॒म॒ग्नय॑ऽपृ॒थ॒ळ्म॒म॒ज्ज्यै॒ष्ठ॒याय॑स॒र्वता॑ऽ । खे॑ऽअ॒ग्नय॑ऽस॒म॒न॒सो॒न्त॒रा॒-
धा॒वा॒पृ॒थि॒वी॑ऽइ॒मे । है॒म॒न्ति॒का॒वृ॒तूऽअ॒भि॒क॒ल्प॑मा॒नाऽइ॒न्द्र॑मि॒वदे॒वाऽ-
अ॒भि॒सं॒व्वि॒शन्तु॑त॒यादे॒वत॑या॒ङ्गि॒र॒स्वद्भ्रु॑वे॒सी॒दत॑म् ॥ २७ ॥ एक॑यास्तु-
वत॒प्प्र॒जाऽअ॒धी॒यन्त॑प्प्र॒जाप॑तिरधि॒पति॑रासी॒त्सि॒सृ॒भि॒रस्तु॑वत॒ब्र॒ह्मा॒-
सृ॒ज्ज्य॑त॒ब्र॒ह्म॒ण॒स्पति॑रधि॒पति॑रासी॒त्प॒ञ्च॒भि॒रस्तु॑वत॒भू॒तान्य॑सृ॒ज्ज्य॑-
न्त॒भू॒ताना॑म्भ॒ति॒रधि॑पति॒रासी॑त्स॒प्त॒भि॒रस्तु॑वत॒स॒प्तऽऋ॑षयो॒सृ॒ज्ज्य॑न्त॒-
धा॒ताधि॑पति॒रासी॑त् ॥ २८ ॥ न॒व॒भि॒रस्तु॑वत॒पि॒तरो॑सृ॒ज्ज्य॑न्तादि॒-
ति॒रधि॑प॒त्क॒न्या॒सी॒दे॒का॒द॒श॒भि॒रस्तु॑वत॒ऽऋ॒त॒वो॑सृ॒ज्ज्य॑न्ता॒र्त्त॒वाऽअधि॑-

पेतयऽमासँस्त्रयोदशभिरस्तुवतमासऽमसृज्यन्तसंवत्सरोधिपति-
 रासीत्पञ्चदशभिरस्तुवतक्षत्रमसृज्यतेन्द्रोधिपतिरासीत्सप्तदश-
 भिरस्तुवतग्राम्याऽपशवोसृज्यन्तबृहस्पतिरधिपतिरासीत् ॥ २९ ॥
 नवदशभिरस्तुवतशूद्राऽर्वावसृज्येतामहोरात्रेऽअधिपत्नीऽमास्ता-
 मेकविंशत्यास्तुवतैकशफाऽपशवोसृज्यन्तव्वरुणोधिपतिरासीत्त्र-
 योविंशत्यास्तुवतक्षुद्राऽपशवोसृज्यन्तपूषाधिपतिरासीत्पञ्चविं-
 शत्यास्तुवतारण्याऽपशवोसृज्यन्तवायुरधिपतिरासीत्सप्तविंश-
 त्यास्तुवतद्वावापृथिवीऽज्यैतांवसवोरुद्राऽमादित्याऽअनुव्यायँ-
 स्तऽएवाधिपतयऽमासन् ॥ ३० ॥ नवविंशत्यास्तुवतव्वनस्पतयो

सृज्यन्तसोमोधिपतिरासीदेकत्रिंशतास्तुवतप्रजाऽभसृज्यन्तव-
वाइच्चार्यवाइच्चाधिपतयऽआसँस्त्रयस्त्रिंशतास्तुवतभूतान्न्यशाम्य-
न्प्रजापतिं परमेष्ठ्यधिपतिरासील्लोकन्ताऽइन्द्रम् ॥ ३१ ॥ इति
चतुर्दशोऽध्यायः ।

❀ अथ पञ्चदशोऽध्यायः ❀

ॐ अग्नेर्जातान्प्रणुदानं सपत्नान्प्रत्यजातान्नुदजातवेदं ।
अधिनोऽग्रहि सुमनाऽग्रद्वेडँस्तवस्यामशर्मस्त्रिवरूथऽउद्भौ ॥ १ ॥

१—इलोकम्पूज० ताऽभस्य० इन्द्रं विद्वा० (अ० १२ मन्त्र ५४-५६) सति स-
श्रमवे पठनीयाः ।

सहसाजातान्प्रणुदानं सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदोनुदस्व । अधि-
नोब्रह्मि सुमनस्यमानोव्वयंॐ स्यामप्रणुदानं सपत्नान् ॥ २ ॥ षो-
डशीस्तोमऽओजोद्द्रविणश्चतुश्चत्वारिंशस्तोमोव्वच्चोद्द्रविणम् ।
अग्नोऽपुरीषमस्यप्सोनामतान्त्वाव्विश्वेऽअभिगृणन्तुदेवाः । स्तोम-
पृष्ठाघृतवतीहसीदप्रजावदस्मेद्द्रविणायजस्व ॥ ३ ॥ एवश्छन्दोव्व-
रिवश्छन्दः शम्भूश्छन्दः परिभूश्छन्दऽआच्छच्छन्दोमनश्छन्दोव्वयच-
श्छन्दःसिन्धुश्छन्दः समुद्रश्छन्दः सरिरश्छन्दः ककुप्छन्दस्त्रि-
ककुप्छन्दः काव्यश्छन्दोऽअङ्गुपछन्दोक्षरपङ्क्तिश्छन्दः पदपङ्क्तिश्छ-
न्दोव्विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः क्षुरोव्वभ्रजश्छन्दः ॥ ४ ॥ आच्छच्छन्दः प्र-

चञ्चञ्चन्दः संयञ्चन्दो विवञ्चन्दो बृहञ्चन्दो रथन्तरञ्चन्दो निकाय-
 श्चन्दो विवधश्चन्दो गिरश्चन्दो भ्रजश्चन्दः स० स्तुप्चन्दो नुष्टुप्च-
 न्दऽएवश्चन्दो वरिवश्चन्दो वयश्चन्दो वयस्कञ्चन्दो विवष्वर्द्धश्चन्दो
 विशा० चञ्चन्दश्चदिश्चन्दो दूरोहणञ्चन्दस्तन्द्रञ्चन्दोऽअक्काक्कश्चन्दः
 ॥ ५ ॥ रश्मिना सत्याय सत्यञ्जिज्जन्वप्रेतिना धर्म्मणा धर्म्मञ्जिज्जन्वान्निव-
 त्यादिवा दिवञ्जिज्जन्वसन्धिनान्तरिक्षेणान्तरिक्षञ्जिज्जन्वप्रतिधिना पृथि-
 व्यापृथिवीञ्जिज्जन्वविष्टुम्भेन वृष्ट्या वृष्टिञ्जिज्जन्वप्रवयान्द्वाहञ्जिज्जन्वा-
 नुयारा लयारा त्रीञ्जिज्जन्वो शिजाव्सुभ्यो व्सूञ्जिज्जन्वप्रकेतेनादित्ये-
 बभ्यऽआदित्याञ्जिज्जन्व ॥ ६ ॥ तन्तुनारायस्पोषेण रायस्पोषञ्जि-

न्वस६ स॒र्पेण॑ इ॒ध्रता॑य॒श्च॒त॒ज्जि॒न्वैडे॑नौ॒र्गधी॑भि॒रो॒र्गधी॑र्जि॒न्वो॒त्तमे॑न-
 त॒नूभि॑स्त॒नूर्जि॑ज्जि॒न्वव्यो॑धसा॒र्धीते॒ना॒र्धीत॑ज्जि॒न्वाभि॑जिता॒तेज॑सा॒ते-
 जो॑जि॒न्व ॥ ७ ॥ प्र॒ति॒प॒द॒सि॒प्रति॑प॒दे॒त्वा॒नु॒प॒द॒स्य॒नु॒प॒दे॒त्वा॒स॒म्प॒द॒सि॒
 स॒म्प॒दे॒त्वा॒तेजो॑सि॒तेज॑से॒त्वा ॥ ८ ॥ त्रि॒वृ॒द॒सि॒त्रि॒वृ॒ते॒त्वा॒प्र॒वृ॒द॒सि॒प्र-
 वृ॒ते॒त्वा॒वि॒वृ॒द॒सि॒वि॒वृ॒ते॒त्वा॒स॒वृ॒द॒सि॒स॒वृ॒ते॒त्वा॒क्क॒मो॒स्या॒क्क॒मा॒य॒त्वा-
 स॒ङ्क॒मो॒सि॒स॒ङ्क॒मा॒य॒त्वो॒त्क॒मो॒स्यु॒त्क॒मा॒य॒त्वो॒त्क्रा॑न्ति॒र॒स्यु॒त्क्रा॑-
 न्त्यै॒त्वाधि॑पति॒नोज्जो॑र्ज्जि॒न्व ॥ ९ ॥ रा॒श्य॒सि॒प्रा॒ची॒दि॒ग्ग॒व॒स॒व॒स्ते
 दे॒वाऽअ॒धि॒प॒तयो॑ग्नि॒र्हेती॒नाम्प्र॑ति॒ध॒र्त्ता॒त्रि॒वृ॒त्वा॒स्तोम॑ + पृथि॒व्या॑-
 श्र॒य॒त्वा॒ज्य॑मु॒क्क॒थ॒म॒व्य॑था॒यै॒स्त॒ब्ध॒ना॒तु॒रथ॑न्त॒र६सा॒म॒प्रति॑ष्ठि॒त्याऽ-

अन्तरिक्षऽऋणयस्त्वाप्रथमजादेवेषुदिवोमात्रयाव्वरिम्णाप्रथन्तु
 विधर्त्ताचायमधिपतिश्चतेत्वासर्वेसंविदानानाकस्यपृष्ठेस्वर्गलोके-
 वज्रमानश्चसादयन्तु ॥ १० ॥ विवराडसिदक्षिणादिग्मुद्रास्तेदेवाऽ-
 अधिपतयऽइन्द्रोहेतीनामप्रतिधर्तापञ्चदशस्त्वास्तोम + पृथिव्या९-
 श्रयंतुप्प्रऽङ्गमुक्तयमव्यथायैस्तब्भनातुबृहत्सामप्रतिष्ठित्याऽअन्त-
 रिक्षऽऋणयस्त्वाप्रथमजादेवेषुदिवोमात्रयाव्वरिम्णाप्रथन्तुविधर्त्ता
 चायमधिपतिश्चतेत्वासर्वेसंविदानानाकस्यपृष्ठेस्वर्गलोकेवज्रमा-
 नश्चसादयन्तु ॥ ११ ॥ सम्म्राडसिप्रतीचीदिगादित्यास्तेदेवाऽअ-
 धिपतयोव्वरुणोहेतीनामप्रतिधर्त्तासप्तदशस्त्वास्तोम + पृथिव्या९-

अथतुमरुत्तृतीयमुक्कथमव्यथायैस्तब्भनातुवैरूपः सामप्रतिष्ठि-
 त्याऽअन्तरिक्षऽऋणयस्त्वाप्रथमजादेवेषुदिवोमात्रयाव्वरिम्णाप्र-
 थन्तुविधर्त्ताचायमधिपतिश्चतेत्वासर्वेसंविदानानाकस्यपृष्ठेस्व-
 र्गलोकेयजमानश्चसादयन्तु ॥ १२ ॥ स्वराडस्युदीचीदिङ्मस्तस्तेदेवाऽ-
 अधिपतयंसोमोद्देतीनामप्रतिधत्तैकंविदःशस्त्वास्तोमः पृथिव्याऽ७-
 अथतुनिष्ककेवल्यमुक्कथमव्यथायैस्तब्भनातुवैराजः सामप्रतिष्ठि-
 त्याऽअन्तरिक्षऽऋणयस्त्वाप्रथमजादेवेषुदिवोमात्रयाव्वरिम्णाप्र-
 थन्तुविधर्त्ताचायमधिपतिश्चतेत्वासर्वेसंविदानानाकस्यपृष्ठेस्व-
 र्गलोकेयजमानश्चसादयन्तु ॥ १३ ॥ अधिपत्कन्यसिबृहतीदि-

गिवश्श्वेते देवाऽअधिपतयो बृहस्पतिर्हृतीनामप्रतिघर्त्तात्त्रिणवत्त्रय-
 स्त्रिंशौत्वास्तोमौ पृथिव्या ७ श्रयतां वैश्वदेवाग्निमारुतेऽउक्थेऽअ-
 व्यथायैस्तम्नीता ७ शाकरैव तेसामनीप्सतिष्ठित्याऽअन्तरिक्षऽअमृष-
 यस्त्वाप्रथमजादेवेषु दिवोमात्त्रयाव्वरिष्णाप्रथन्तु विवघर्त्ता चायमधि-
 पतिश्च तेत्वासर्वे संविदानानाकस्य पृष्ठे स्वर्गलोके यजमानश्च साद-
 यन्तु ॥ १४ ॥ अयम्पुरोहरिः केशं सूयैरशिमस्तस्य रथगृत्सश्च रथौ-
 जाश्च सेनानीग्रामण्यौ । पुञ्जिकस्थलाचक्रतुस्थलाचाणसरसां-
 दृङ्क्ष्वणवः पशवो हेतिः पौरुषेयोव्वधः प्रहोति स्तेभ्योनमोऽअस्तु ते नो-
 वन्तु ते नो मृडयन्तु ते यन्दिष्मो यश्च नो द्वेष्टितमेषा ज्जम्भेदध्मं ॥ १५ ॥

अयन्दिक्षिणाविश्वकर्मातस्यरथस्वनश्चरथेचित्प्रश्चसेनानीग्राम-
 ण्यौ । मेनकाचसहजन्याचाप्सरसांवातुधानाहेतीरक्षा०सिप्रहे-
 तिस्तेभ्योनमोऽमस्तुतेनोवन्तुतेनोमृडयन्तुतेषन्दिद्वृष्मीयश्चनोद्वे-
 ष्टितमेषाञ्जम्भेदधमं ॥ १६ ॥ अयम्प्रश्चादिद्वृश्वव्यचास्तस्यरथप्रोत-
 आसामरथश्चसेनानीग्रामण्यौ । प्रम्लोचन्तीचानुम्लोचन्तीचा-
 प्सरसांव्याग्राहेति०सर्पा०प्रहेतिस्तेभ्योनमोऽमस्तुतेनोवन्तुतेनो-
 मृडयन्तुतेषन्दिद्वृष्मीयश्चनोद्वेष्टितमेषाञ्जम्भेदधमं ॥ १७ ॥ अ-
 यमुत्तरात्संवद्वसुस्तस्यतार्क्ष्यश्चारिष्ट्वेनेमिश्चसेनानीग्रामण्यौ ।
 विश्वाचीचघृताचीचाप्सरसावापोहेतिव्रातं०प्रहेतिस्तेभ्योनमोऽ-

अस्तुतेनोवन्तुतेनोमृडयन्तुतेयन्दिद्वृष्मोवश्चनोद्वेष्टितमेषाञ्जम्भे
दध्महं ॥ १८ ॥ अयमुपठर्षर्वाग्वसुस्तस्यसेनजिह्वसुषेणश्चसेनानी-
ग्रामण्यौ । उर्वशीचपूर्वचित्तिश्चाप्सरसावधस्फूर्ज्जन्हेतिर्विव-
द्युत्प्रहेतिस्तेभ्योनमोऽअस्तुतेनोवन्तुतेनोमृडयन्तुतेयन्दिद्वृष्मोव-
श्चनोद्वेष्टितमेषाञ्जम्भेदध्महं ॥ १९ ॥ अग्निन्मूर्द्धादिवःककु-
त्पतिःपृथिव्याऽअयम् । अपाँरेताँसिजिन्वति ॥ २० ॥ अयम-
ग्निःसहस्रिणोवाजस्यशतिनस्पतिः । मूर्द्धाकवीरयीणाम् ॥ २१ ॥
त्वामग्नेपुष्करादद्वयथर्वानिरमन्थत । मृद्ध्नोंविश्वस्यवा-
घतः ॥ २२ ॥ भुवोवक्षस्यरजसश्चनेतायत्रानियुद्भिःसर्वसेशि-

वाभिः । दिविमूर्द्धानन्दधिषेस्वर्षाज्जिह्वामग्नेचकृषेहव्यवाहम्
 ॥ २३ ॥ अबोद्ध्यग्निः समिधाजनानाम्प्रतिधेनुमिवायतीमुषासम् ।
 यद्ब्रूवाऽहवप्सवयामुज्जिह्वानाहंप्रमानवः सिस्त्रतेनाकमच्छे ॥ २४ ॥
 अबोचामकत्रयेमेदूध्यायव्वचोव्वन्दारुव्वृषमायव्वृष्णे । गविष्ठिरोन-
 मसास्तोममग्नौदिवीवरुक्मसुरुव्वयश्चमश्रेत् ॥ २५ ॥ अयमिहप्सथ-
 मोधायिधातृमिहोतायजिष्ठोऽहव्वरेष्वीदुथः । यमर्ज्वानोभृग-
 वोव्विरुरुचुर्व्वनेषुचित्रं व्विभ्वं व्विशे व्विशे ॥ २६ ॥ जनस्य गोपाऽमज-
 निष्टजागृविरग्निः सुदक्षः सुवितायनव्यसे । घृतप्प्रतीकोबृहतादि-
 विस्पृशाद्दधुमदिद्वभातिभरतेभ्यहंशुचिः ॥ २७ ॥ त्वामग्नेऽमङ्गि-

रसो गृह्णाहितमन्वविन्दजिह्वाश्रयाणवनेवने । सजायसेमत्थ्यमानं
सहोमहत्त्वामाहुंसहसर्स्पुत्रमङ्गिरं ॥ २८ ॥ सखायंसंव्वः सम्य-
श्चमिषंस्तोमश्चाग्नये । व्वर्षिष्ठायक्षितीनामृज्जोनप्त्रंसहस्वते
॥ २९ ॥ सप्तमिद्युवसेवृषन्नग्नेविश्वान्यर्धमा । इदस्पदेस-
मिद्व्यसेसनोव्वसुन्याभर ॥ ३० ॥ त्वाश्चित्रश्रवस्तमहवन्तेव्विजुज-
न्तवः । शोचिष्ककेशम्पुरुषिप्रयाग्नेहव्यायव्वोढवे ॥ ३१ ॥ एनावोऽ-
अग्निन्नमसोज्जोनपातमाहुवे । प्रियश्चेतिष्ठमरतिंस्वद्ध्वरंविश्वस्य
दूतममृतम् ॥ ३२ ॥ विश्वस्यदूतममृतंविश्वस्यदूतममृतम् । सयोजतेऽ-
अरुषाविश्वमोजसासदुद्द्रवत्स्वाहुतं ॥ ३३ ॥ सदुद्द्रवत्स्वाहुनंसदु-

दद्रवत्स्वाहुतं । सुब्रह्मायक्षः सुशमीव सूनान्वेवः राधोजनानाम्
 ॥ ३४ ॥ अग्नेव्वाजस्य गोमतेऽईशानं सहसोयहो । अस्मेधेहि जातवे-
 दोमहिश्धवः ॥ ३५ ॥ सऽईधानोव सुष्कविरग्निरीडेन्न्योगिरा ।
 रेवदस्मभ्यम्पुर्व्वणीकदीदिहि ॥ ३६ ॥ क्षपोराजघ्नोतत्कमनाग्नेव-
 स्तोऽरुतोषसः । सतिग्मजम्भरक्षसोदहप्रति ॥ ३७ ॥ भद्रो नोऽअ-
 ग्निराहुतो मद्द्वारातिः सुभग भद्रोऽअदध्वरः । भद्राऽउतप्रशस्तयः
 ॥ ३८ ॥ भद्राऽउतप्रशस्तयो मद्द्रमनः कृणुष्ववृत्रतूष्ये । येना-
 समत्सुसासहः ॥ ३९ ॥ येनासमत्सुसासहोवस्तिथरातनुहिभूरिश-
 र्व्वताम् । व्वनेमतिऽअभिष्टिभिः ॥ ४० ॥ अग्नान्तस्मान्प्रेयोवसुर-

स्तं॒ठषं॒ठषन्ति॒धेनव॑ + । अस्त॒मव्वँ॑न्तऽआ॒शवो॒स्तन्नि॒त्यासो॒व्राजि॒नऽ
इषं॑स्तो॒तृभ्यऽआ॒भर ॥ ४१ ॥ सो॒अग्नि॒ठषो॑व्वसु॒र्गृणे॑सं॒ठषमा॒यन्ति॒धे-
नव॑ + । सम॒र्वन्तो॒रघु॒द्द्रुव॑सं॒सुजा॑तासं + सु॒रयऽइषं॑स्तो॒तृभ्यऽ-
आ॒भर ॥ ४२ ॥ उमे॒सुश्च॑न्द्र॒सर्पि॑षो॒दव्वी॑रथी॒णीषऽआ॒सनि॑ । उ॒नो-
नऽउ॒त्पु॒पू॒र्षाऽउ॒क्क॑थेषु॒शव॑स॒स्पत॑ऽइषं॑स्तो॒तृभ्यऽआ॒भर ॥ ४३ ॥
अग्ने॒तम॒द्द्या॑श्च॒स्तोमै॑क॒क्रतु॑न्न॒मद्द्र॑ह॒दि॒स्पृश॑म् । ऋ॒द्ध्यामा॑त-
ऽओ॒हैः ॥ ४४ ॥ अ॒धाह॒वग्ने॑क॒क्रतो॑र्भ॒द्द्रस्य॑दक्ष॒स्यसा॒धोः । रथी॑-
ऽऋ॒तस्य॑वृ॒हतो॑ष॒भृथ ॥ ४५ ॥ ए॒मिन्नो॑ऽअ॒क्कैर्भ॑वानोऽअ॒र्वाङ्क्स्व-
र्णज्ज्यो॑ति + । अ॒ग्नेवि॒वश्च॑वै॒मि॒सु॒मना॑ऽअ॒नीकैः ॥ ४६ ॥ अ॒ग्नि॒नऽ

होतारममन्त्रेदास्वन्तं वसु॑ः सू॒नु॑ः सह॑ सो जा॒तवे॑दसं॒विष्प्र॒ज्जातवे॑द-
सम् । यऽऽ॒हु॒र्ध्वया॑स्व॒ह्वरो॑ दे॒वो दे॒वाच्छया॑ कृ॒पा । घृ॒तस्य॑ वि॒वभ्रा॑ष्टि-
मनु॑वष्टि॒शोचि॑षा जु॒ह्वान॑स्य स॒र्षिषः॑ ॥ ४७ ॥ अ॒ग्ने त्व॒न्नोऽन्त॑मऽ-
उ॒त त्ना॒ता शि॒वो भ॒वा व॒रू॒त्थ्यः॑ । व॒सु र॒ग्नि न॒र्वसु॑श्श्र॒वाऽअ॒च्छा न॒क्षि-
द्यु॒मसं॑ म॒द॒रयि॑न्दा॑ । तन्त्वा॑ शोचि॒ष्ठदी॑ दि॒वः सु॒स्मना॑य॒नून॑मी॒महे॑ स॒खि-
भ्यः॑ ॥ ४८ ॥ येन॑ऽऽ॒श्रुष॑य॒स्तर्प॑सा स॒त्रमा॑य॒न्निन्धा॑नाऽअ॒ग्निं ९ स्वे॒रा म-
र॑न्तः । तस्मि॑न्न॒ह॒भिर्द॑धेनाकेऽअ॒ग्निं ठ॒श्रमा॑हु॒र्मन॑व॒स्तीर्ण॑वर्हिषम् ॥ ४९ ॥
तम्प॑त्की॒भिरनु॑गच्छे॒मदे॒वाः पु॒त्रैर्भ्रा॑तृ॒भिरु॑तवा॒हिर॑ण्यैः । नाक॑ङ्ग-
भ्या॒नाः सु॒कृत॑स्य॒लोके॒तृती॑ये॒पृष्ठेऽअ॒धिरो॑चने॒दिवः॑ ॥ ५० ॥ आ॒वाचो॑-

मद्धव्यमरुहद्भुरण्युरयमग्निः सत्पतिश्चेकितानहं । पृष्ठेपृथिव्या-
निहितोदविद्युतदधस्पदङ्कणुतांठवेपृतन्यवः ॥ ५१ ॥ अयमग्नि-
र्वीरतमोव्ययोधाः संहस्त्रियोद्योततामप्रयुच्छन् । विवभ्राजमानहं
सरिरस्यमद्धव्यऽउपप्रयाहिदिव्यानिधाम् ॥ ५२ ॥ सम्प्रचक्ष्यवद्ध्व-
मुपसम्प्रयाताग्नेपथोदेवयानाङ्कणुहध्वम् । पुनः कृण्वानापितरा-
युवानान्वातांसीत्स्वयितन्तुमेतम् ॥ ५३ ॥ उद्बुद्धयस्वाग्नेप्रति-
जागृद्वित्वमिष्टापुत्तंसः सृजेथामयश्च । अस्मिन्तसधस्त्येऽमद्भ्युत्त-
रस्मिन्निवश्वेदेवावर्जमानश्चसीदत ॥ ५४ ॥ येनववहंसिहसंठवे-
नाग्नेसर्व्ववेदसम् । तेनेमंठग्रज्ञोनयस्वह्वेषुगन्तवे ॥ ५५ ॥ अयन्ते

योनिऽर्कत्वियोषतो जातोऽअरोचथाहं । तज्ज्ञानज्ञग्नआरोहार्थानोव्य-
 र्जयारयिम् ॥ ५६ ॥ तर्पश्चतपस्यश्चशैशिरावृतूऽअग्नोरन्तहंश्लेषो-
 सि कल्पेतान्द्यावापृथिवी कल्पन्तामापऽओषधयहं कल्पन्तामग्नयहं
 पृथङ्ममज्ज्यैष्ठ्याय सव्वताहं । योऽअग्नयहं समनसोन्तराद्यावापृ-
 थिवीऽहमे । शैशिरावृतूऽअभिकल्पमानाऽइन्द्रमिव देवाऽअभिसंवि-
 शन्तु तया देवतयाङ्गिरस्वद्भुवेसीदतम् ॥ ५७ ॥ परमेष्ठीत्वासादयतु
 दिवस्पृष्टेज्ज्योतिष्मतीम् । विवश्वस्मै प्राणायानाय वयानाय-
 विवश्वज्ज्योतिर्षच्छ । सूर्यस्तेधिपतिस्तया देवतयाङ्गिरस्वद्भुवा-
 सीद ॥ ५८ ॥ लोकम्पृणच्छिद्द्रम्पृणार्थोसीदद्भुवात्वम् । इन्द्राग्नी-

त्वाबृहस्पतिरस्मिन्न्योनावसीषदन् ॥ ५९ ॥ ताऽअस्यसूददोहसहं
सोमंॐश्रीणन्तिपृश्नयहं । जन्मन्देवानांविशस्त्रिष्वारोचनेदिवः
॥ ६० ॥ इन्द्रंविशश्वाऽअवीवृधन्त्समुद्रव्यचसङ्गिरः । रथीतमदर-
थीनांवाजानांॐसत्पतिम्पतिम् ॥ ६१ ॥ प्रोथदश्वोनयवसेविष्य-
न्यदामहःसंवरेणाद्वयस्थात् । आदस्यव्वातोऽअनुवातिशोचिर-
धस्मतेव्रजनकुक्कुष्णमस्ति ॥ ६२ ॥ आयोष्ट्वासदनेसादयाम्म्यवत-
श्छायायांॐसमुद्रस्यहृदये । रश्मीवतीम्भास्वतीमायाद्याम्भास्या-
पृथिवीमोर्वन्तरिक्षम् ॥ ६३ ॥ परमेष्ठीत्वासादयतुदिवस्पृष्टेव्यच-
स्वतीमप्रथस्वतीन्दिवंठ्यच्छुदिवन्दहदिवम्माहिहंसीहं । विशश्व-

स्मैप्राणायापानायब्ध्यानायोदानायप्रतिष्ठायैचरित्राय । सूख्य-
स्त्वाभिपातुमह्यथास्वस्त्याच्छुद्धिषाशन्तमेनतयादेवतयाक्किरस्वद्ध्रुवे-
सीदतम् ॥ ६४ ॥ सहस्रस्यप्रमासिसहस्रस्यप्रतिमासिसहस्रस्यो-
न्मासिसाहस्रोसिसहस्रायत्त्वा ॥ ६५ ॥ इति पञ्चदशोऽध्यायः ।

❀ अथ षोडशोऽध्यायः ❀

ॐ नमस्तेरुद्धमन्यवऽउतोतऽइषवेनमः + । बाहुभ्यामुततेनमः-
॥ १ ॥ खातेरुद्धशिवातनूरघोरापापकाशिनी । तयानस्तन्वाशन्त-
मयागिरिशन्ताभिचाकशीदि ॥ २ ॥ यामिषुक्किरिशन्तहस्तेविमर्ष्य-

सर्व्वाञ्जम्भयन्तसर्वाश्चवातुधान्योधराचीहंपरासुव ॥ ५ ॥ असौ-
वस्ताम्नोऽअहणऽउतबभ्रुःसुमङ्गलः । खेचैनहृद्द्राऽअमितोदि-
क्षुश्रिताःसहस्रशोवैषाँहेडऽईमहे ॥ ६ ॥ असौषोवसर्पतिनीलग्री-
वोविलोहितः । उतैनङ्गोपांऽअहश्अशदश्अन्नुदहाठर्षहंसहृष्टोमृड-
यातिनहं ॥ ७ ॥ नमोस्तुनीलग्रीवायसहस्राक्षायमीदुषे । अथोखेऽअ-
स्यसत्त्वानोहन्तेभ्योकरन्नमः ॥ ८ ॥ प्रमुञ्चधन्वन्तस्त्वमुभयोरा-
त्कन्योर्ज्याम् । याश्चतेहस्तऽर्षवहंपराताभगवोवप ॥ ९ ॥ वि-

नकारमापद्यते उपधाचानुस्वारेण व्यवधीयते । छकारोदाहरणे तु मूलं मृग्यम् । किन्तु
रूपोदाहरणं विद्यते विद्वान् छकारः, द्विर्दोश्छकारः ।

उज्यन्धनुः कपर्दिनो विवशल्ल्यो बाणवाँ २ उत । अनैशन्नस्य षाऽइषवऽ-
 आमु रस्य निषङ्गधिः ॥ १० ॥ खाते हेति र्मी दुष्टमहस्ते वभूवते धनुः ।
 तया स्ममान् विवश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिभुज ॥ ११ ॥ परिते धन्वन्तो-
 हेति रस्ममावृणक्तकु विवश्वतः । अथोषऽइषुधिस्तवारेऽअस्मिन्नि-
 र्धे हितम् ॥ १२ ॥ अवतत्य धनुष्षट्सहस्राक्षशतेषु धे । निशीयथ शल्ल्या-
 नाम्मुखा शिवोनः सुमनां भव ॥ १३ ॥ नमस्तऽआयुधायानां ततायधु-
 ण्णवे । उमाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यान्तव धन्वने ॥ १४ ॥ मानो महा-
 न्तमुत मानोऽअर्भकस्मानऽउक्षन्तमुत मानऽउक्षितम् । मानो व्वधी-
 पितरस्मो तमातरस्मानः प्रियास्तन्वोरुदद्ररीरिषहं ॥ १५ ॥ मान-

स्तोके । तनयेमानऽआयुषिमानोगोषुमानोऽअश्वेषुरीरिषहं । मानो-
 व्वीरान्भ्रुद्द्रुभामिनोव्वधीर्हविष्मन्तहंसदमिस्त्वाहवामहे ॥ १६ ॥
 [शतम् ८००] नमोहिरण्यवाहवेसेनान्येदिशाश्चपतयेनमोनमो-
 व्वक्षेभ्योहरिकेशेभ्यहंपशूनाम्पतयेनमोनम + शष्पिज्जरायस्त्विषीम-
 तेपथीनाम्पतयेनमोनमोहरिकेशायोपवीतिनेपुष्टानाम्पतयेनमः ॥ १७ ॥
 नमोवव्वलुशायव्व्याधिनेज्ञानाम्पतयेनमोनमोभवस्यहेत्यैजगताम्पत-
 येनमोनमोरुद्रायाततायिनेक्षेत्राणाम्पतयेनमोनम + सुतायाहन्त्यैव-
 नानाम्पतयेनमः ॥ १८ ॥ नमोरोहितायस्थपतयेव्वृक्षाणाम्पतयेन-
 मोनमोभुवन्तयेव्वारिवस्कृतायौषधीनाम्पतयेनमोनमोमन्त्रिणैव्वणि-

जायकक्षाणांस्पतयेनमोनमऽउच्चैर्घोषायाक्कन्दयतेपत्तीनास्पतये-
नमः ÷ ॥ १६ ॥ नमः + कृत्स्नायतयाधावतेसर्वनास्पतयेनमोनमः सह-
मानायनिव्याधिनेऽआव्याधिनीनास्पतयेनमोनमोनिषङ्गिणैरुकुमा-
यस्तेनानास्पतयेनमोनमोनिचेरवेपरिचरायारण्यानास्पतयेनमः ॥ २० ॥
नमोव्वञ्चतेपरिव्वञ्चतेस्तायूनास्पतयेनमोनमोनिषङ्गिणऽइषुधिमतेत-
स्कराणांस्पतयेनमोनमः ÷ सुकायिभ्योजिघां७ सद्भ्योमुष्णतास्पत-
येनमोनमोसिमद्भ्योनक्तश्चरद्भ्योविकृन्तानास्पतयेनमः ÷ ॥ २१ ॥
नमऽउष्णीषिणैर्गिरिचरायकुलुञ्चानास्पतयेनमोनमऽइषुमद्भ्योधन्वा-
यिभ्यश्चवोनमोनमऽआतन्त्वानेभ्यः + अतिदधानेभ्यश्चवोनमोन-

मऽआयच्छुद्धयोस्यद्भ्यश्चवोनमोनमः ॥ २२ ॥ नमोविविष्टजद्भ्यो-
विविद्ध्यद्भ्यश्चवोनमोनमः ॥ स्वपद्भ्योजाग्रद्भ्यश्चवोनमोनमः ॥ श-
यनिब्भ्यऽआसीनेब्भ्यश्चवोनमोनमस्तिष्ठद्भ्योधावद्भ्यश्चवोनमः ॥
॥ २३ ॥ नमः ॥ सभाब्भ्यः ॥ सभापतिब्भ्यश्चवोनमोनमोऽश्वेऽभ्योऽश्व-
पतिब्भ्यश्चवोनमोनमऽआढ्याधिनीऽभ्योविविद्ध्यन्तीऽभ्यश्चवोन-
मोनमऽउर्गणाऽभ्यस्तृहतीऽभ्यश्चवोनमः ॥ २४ ॥ नमोऽगणेऽभ्यो
गणपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोऽव्रातेऽभ्योऽव्रातपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोऽगृ-
त्सेऽभ्योऽगृत्सपतिब्भ्यश्चवोनमोनमोविवरूपेऽभ्योविवश्वरूपेऽभ्यश्च-
वोनमः ॥ २५ ॥ नमोऽसेनाऽभ्योऽसेनानिब्भ्यश्चवोनमोनमोरथिऽभ्यो-

ऽअरथेभ्यश्चवोनमोनमःक्षत्तृभ्यः सङ्ग्रहीतृभ्यश्चवोनमोनमोम-
हृद्भ्योऽअर्भकेभ्यश्चवोनमः ॥ २६ ॥ नमस्तक्ष्भ्योरथकारेभ्य-
श्चवोनमोनमंकुलालेभ्यंकर्मारेभ्यश्चवोनमोनमोनिषादेभ्यः पु-
ञ्जिष्ठेभ्यश्चवोनमोनमः श्वनिभ्योमृगयुभ्यश्चवोनमः ॥ २७ ॥
नमंश्चभ्यंश्चर्पतिभ्यश्चवोनमोनमोमवायचरुद्वायचनमः + शर्वा-
यचपशुपतयेचनमोनीलग्रीवायचशितिकण्ठायच ॥ २८ ॥ नमः + क-
पर्दिनेचव्युप्तकेशायचनमः + सहस्राक्षायचशतधन्वनेचनमोगिरिश-
यायचशिपिविष्टायचनमोमीदुष्टमायचेषुमतेच ॥ २९ ॥ नमोह-
स्वायचवामनायचनमोबृहतेचवर्षीयसेचनमोवृद्धायचसवृधेचनः

मो॒न्याय॑च॒प्रथ॑माय॒च ॥ ३० ॥ नमो॑ऽआ॒शवे॑चा॒जिरा॑य॒चनम॑ऽशी॒
 ग्न्याय॑च॒शी॒घ्न्याय॑च॒नमो॑ऽऊ॒मर्षा॑य॒चाव॑स्त्र॒न्याय॑च॒नमो॑ना॒देया॑य॒च
 द्दही॑प्याय॒च ॥ ३१ ॥ नमो॑ऽज्ये॒ष्टाय॑च॒कनि॑ष्टाय॒चनम॑ऽपूर्व॑जाय॒
 चा॒पर॑जाय॒चनमो॑म॒द्भ्यमा॑य॒चाप॑ग॒ल्भाय॑च॒नमो॑ज॒घ्न्याय॑च॒बु॒ध्न्या॒
 यच ॥ ३२ ॥ नमो॑ऽसो॒म्याय॑च॒प्रति॑स॒र्षाय॑च॒नमो॑षा॒म्याय॑च॒क्षे॒
 म्याय॑च॒नमो॑ऽश्लो॒क्याय॑चा॒वसा॑न्त्याय॒चनमो॑ऽउ॒र्व॒र्याय॑च॒खल॑ल्याय॒च
 ॥ ३३ ॥ नमो॑व्य॒न्त्याय॑च॒क॒द्याय॑च॒नमो॑ऽश्र॒वाय॑च॒प्रति॑श्र॒वाय॑च॒नमो॑ऽ
 आ॒शुषे॑णाय॒चाशु॑र॒थाय॑च॒नमो॑ऽशू॒राय॑चा॒वभे॑दिने॒च ॥ ३४ ॥ नमो॑बि॒
 लि॒म्भने॑च॒क॒वचि॑ने॒चनमो॑वृ॒ष्मिणे॑च॒व्य॒रूथि॑ने॒चनमो॑ऽश्रु॒ताय॑च॒श्रु॒तसे॑-

नाय॑च॒नमो॑दु॒न्दु॒भ्याय॑चा॒हन॒न्याय॑च ॥ ३५ ॥ नमो॑धृ॒ष्णवे॑च॒प्रमृ॒शा-
य॑च॒नमो॑नि॒प॒क्लि॒णै॒चे॒षु॒धि॒म॒त॑च॒नम॑स्ती॒क्ष्णेष॑वे॒चायु॒धि॒न॑च॒नम॑ + स्वायु॒-
धा॑य॒च॒सु॒ध॒न्व॑ने॒च ॥ ३६ ॥ नम॑स्त्रु॒त्याय॑च॒प॒त्थ्या॑य॒च॒नम॑का॒ठ्या॑य॒च॒नी॒-
प॒था॑य॒च॒नम॑कु॒ल्या॑य॒च॒स॒र॒स्या॑य॒च॒नमो॑ना॒दे॒याय॑च॒वैश॑न्ता॒य॒च ॥ ३७ ॥
नम॑स्कू॒प्या॑य॒चाव॑ट्ठ्या॒य॒च॒नमो॑व्वी॒ध्या॑य॒चा॒त॒प॒प्या॑य॒च॒नमो॑मे॒ग्घ्या॑य॒-
च॒वि॒व॒द्ध्य॑त्या॒य॒च॒नमो॑व्व॒र्ण्या॑य॒चाव॑र्ण्या॒य॒च ॥ ३८ ॥ नमो॑व्वा॒त्याय॑-
च॒रे॒ष्म्या॑य॒च॒नमो॑व्वा॒स्त॒ब्ध्या॑य॒च॒व्वा॒स्तु॒पाय॑च॒नम॑सो॒माय॑च॒रु॒द्रा॒-

यचनमस्ताम्प्रायवारुणायच ॥ ३९ ॥ नमःशङ्खवेचपशुपतयेचनमः
 उग्रायचभीमायचनमोऽग्नेवधायचदूरेवधायचनमोहन्त्रेचहनीयसेच-
 नमोवृक्षेभ्योहरिकेशेभ्योनमस्ताराय ॥ ४० ॥ नमःशम्भवायचमयोभ-
 वायचनमःशङ्करायचमयस्करायचनमःशिवायचशिवतरायच ॥ ४१ ॥
 नमःपाठर्षायचावाठर्षायचनमःप्रतरणायचोत्तरणायचनमस्तीर्थ्या-
 यचकूल्यायचनमःशण्ड्यायचफेन्यायच ॥ ४२ ॥ नमःसिकत्यायचप्र-
 वाह्यायचनमःकिंशिलायचक्षय्यायचनमःकपर्दिनेचपुलस्तयेचन-
 मःइरिण्यायचप्रपत्थ्यायच ॥ ४३ ॥ नमोव्रज्यायचगोष्ठ्यायचनम-
 स्तप्यायचगेह्यायचनमोदृढ्यायचनिवेण्यायचनमःकाट्यायच-

गङ्ग्वरेण्डाय च ॥४४॥ नमः शुष्कक्याय च हरित्याय च नमः पा७९ सव्या-
य च रजस्याय च नमो लोप्याय चो लप्याय च नमः ङव्याय च सूव्याय च
॥ ४५ ॥ नमः पणाय च पणशदय च नमः उद्गुरमाणाय च अभिनते च न-
मः आस्त्रिते च अस्त्रिते च नमः इषुकुद्भ्यो धनुकृद्भ्यश्च वोनमोनमो-
वलंकिरिकेभ्यो देवानां हृदयेभ्योनमो विचिन्वत्केभ्योनमो विवक्षि-
णत्केभ्योनमः आनिर्हतेभ्यः ॥४६॥ द्रापेऽमर्थसस्पतेर्दग्निनीललो-
हित । आसाम्प्रजानमिषाम्प्रशूनाम्माभेर्मा रोङ्मोचनं किञ्चनाममत्
॥४७॥ इमारुद्द्राय तव सैकपर्द्दिदनेत्यद्वीराय प्रभरामहे मती । यथा-
शमसंदिह्यपदे चतुष्पदे विवश्वम्पुष्टङ्ग्रामेऽस्मिन्ननातुरम् ॥ ४८ ॥

यातेरुद्द्रशिवातनृशे शिवाव्विश्वाहामेषजी । शिवारुतस्यमेषजीत-
यानोमृडजीवसे ॥ ४९ ॥ परि^१नोरुद्द्रस्यहेतिवृणक्तकुपरित्वेषस्यदुर्म-
तिरुघायोः । अवस्थिरामघवद्भ्यस्तनुष्वमीह्वस्तोकायतनंयायमृ-
ड ॥ ५० ॥ मीदु^१ष्टमशिवतमशिवोन + सुमनाभव । परमेवृक्षऽआ-
युधन्निधायकृत्तिव्वसानऽआचरपिनाकम्बिभ्रदागहि ॥ ५१ ॥ वि-
किरिद्द्रविलोद्वितनमस्तेऽअस्तुभगवहं । यास्तेसहस्रंहेतयोन्यम-

१—इत्यत्र शाकटायनमते 'परिणऽहृतिशाकटायनः' (३।८८) इत्यनेन परिण
इति निपात्यते । सोऽपि व्यवस्थितः क्वाण्वादेर्भवति न माध्यन्दिनीनाम् । वाजसने-
यिनां तु णत्वरहितः पाठः ।

स्मन्निवपन्तुताः ॥ ५२ ॥ सहस्राणिसहस्रशोबाह्वोस्तवहेतयः ।
 तासामोशानोभगवदंपराचीनामुखाकृधि ॥ ५३ ॥ असङ्ख्यातास्व-
 स्त्राणियेरुद्राऽअधिभूम्याम् । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्म-
 सि ॥ ५४ ॥ अस्मिन्महत्पुण्येन्तरिक्षेभवाऽअधि । तेषां सहस्रयो-
 जनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५५ ॥ नीलग्रीवाहंशितिकण्ठादिवह-रुद्रा-
 ऽउपदिश्रताः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५६ ॥ नील-
 ग्रीवाहंशितिकण्ठाहंशर्वाऽअधश्चैत्रमाचराः । तेषां सहस्रयोजनेवध-
 न्वानितन्मसि ॥ ५७ ॥ येष्वक्षेषु शष्पिज्जरा नीलग्रीवाविलोहि-
 ताः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ५८ ॥ येषूतानाम-

धिपतयोविशिखासः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि-
तन्मसि ॥ ५९ ॥ खेपथाम्पथिरक्षयऽपेलबृदाऽआयुर्ध्वः । तेषां
सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ६० ॥ श्वेतीर्था निष्प्रचरन्ति सृका-
हस्तानिषङ्गिणः । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ६१ ॥ खे-
न्नेषु विविद्ध्यन्ति पात्रेषु पिबन्तो जनान् । तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानि-
तन्मसि ॥ ६२ ॥ यऽएतावन्तश्च भूयां सहस्रदिशोरुद्द्रा विवतस्तिथरे ।
तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि ॥ ६३ ॥ नमोस्तुरुद्द्रेभ्यो
खेदिविषेवां वर्षमिषवहं । तेभ्यो दशप्राचीर्दशक्षिणा दशप्रतीचीर्द-
शोर्दीचीर्दशोर्ध्वाः । तेभ्यो नमोऽस्तु ते नो वन्तु ते नो मृडयन्तु ते य-

न्द्विष्मोषश्चनोद्धेष्टितमेषाञ्जम्भेदध्मं ॥ ६४ ॥ नमोस्तुरुद्ध्रेभ्यो
 येन्तरिक्षेपेपांवातऽइषवः । तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रती-
 चीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः । तेभ्योनमोऽअस्तुतेनोवन्तुतेनोमृडयन्तुते-
 षन्द्विष्मोषश्चनोद्धेष्टितमेषाञ्जम्भेदध्मं ॥ ६५ ॥ नमोस्तुरुद्ध्रे-
 भ्योषेपृथिव्यांयेषामन्नमिषवः । तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादश-
 प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः । तेभ्योनमोऽअस्तुतेनोवन्तुतेनोमृड-
 यन्तुतेषन्द्विष्मोषश्चनोद्धेष्टितमेषाञ्जम्भेदध्मं ॥ ६६ ॥ इति
 संहितायां षोडशोऽध्यायः ।

❀ अथ सप्तदशोऽध्यायः ❀

ॐ अश्मन्मूर्जम्पर्वं तेशिश्रियाणामद्भ्यऽभोषधीभ्योऽवनस्प-
 तिभ्योऽधिसम्भृतम्पयं ÷ । तान्नऽह्ममूर्जान्धत्तमरुतहंसहराणाऽअ-
 श्ममैस्तेक्षुन्मयितऽऊर्ग्यदिह्मस्तन्तेशुगृच्छन्तु ॥ १ ॥ इमामेव-
 ग्रऽह्मष्टकाधेनवः सन्त्वेकाचदेशचदशचशतच्चशतश्चसहस्रश्चसहस्र-
 ज्वायुतश्चायुतश्चनियुतश्चनियुतश्चप्रयुतश्चाव्युदश्चन्यव्युदश्चसमुद्र-
 श्चमद्भ्यञ्चान्तश्चपरार्द्धश्चैतामेऽअग्नऽह्मष्टकाधेनवः सन्त्वमुग्रासु-
 र्भिल्लोके ॥ २ ॥ ऋतवस्थऽऋतावृधऽऋतुष्टास्थऽऋतावृधः ÷ ।

धृतश्चुतोमधुश्चुतोविराजोनामकामदुघाऽअक्षीयमाणां ॥ ३ ॥
समुद्द्रस्यत्वावकयाग्नेपरिव्ययामसि । पावकोऽअस्मभ्यंऽशिवो-
र्भव ॥ ४ ॥ हिमस्यंस्वाजरायुणाग्नेपरिव्ययामसि । पावकोऽअस्म-
भ्यंऽशिवोर्भव ॥ ५ ॥ उपज्जमन्नुपवेतसेवतरनदीष्वा । अग्नेपित्त-
मपामसिमण्डूकिताभिरागंहिसेमन्नोषज्ञम्पावकवर्णंऽशिवङ्कृधि
॥ ६ ॥ अपामिदन्ययनंऽसमुद्द्रस्यनिवेशनम् । अग्न्यांस्तेऽअस्मत्त-
पन्तुहेतयः पावकोऽअस्मभ्यंऽशिवोर्भव ॥ ७ ॥ अग्नेपावकरोचि-
पामन्द्रयादेवजिह्वयया । आदेवान्वद्विषक्षिच ॥ ८ ॥ सनेऽपावक-
दीदिवोग्नेदेवोऽऽहावह । उपयज्ञंऽद्विश्चनं ॥ ९ ॥ पावकयाव-

शिञ्चतयन्त्याकृपाक्षामम्रुचऽउषसोनभानुना । तूर्वन्नयामन्नेतशस्य-
 नूरणऽआयोघृणेनतृषाणोऽअजर ÷ ॥ १० ॥ नमस्तेहरसेशोचिषेन-
 मस्तेऽअस्त्वर्धिषे । अन्यास्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयः पावकोऽअस्म-
 बभ्यऽशिवोभव ॥ ११ ॥ नृषदेव्वेडप्सुषदेव्वेड्डवर्धिषदेव्वेड्डवनसदे-
 व्वेडस्वर्विदेव्वेड् ॥ १२ ॥ येदेवादेवानांठषक्षियांषक्षियानां७संवत्स-
 रीणमुपमागमारुते । अहुतादोहविषोषज्ञेऽअस्मिन्स्वयमिषवन्तुम-
 धुनोघृतस्य ॥ १३ ॥ येदेवादेवेष्वाधिदेवस्त्वमायन्न्येब्रह्मणंपुरऽएतारोऽ-
 अस्य । येभ्योनऽऋतेपर्वतेधामकिञ्चननतेदिवोनपृथिव्याऽअधिस्नु-
 षु ॥ १४ ॥ प्राणदाऽअपानदाव्यानदाव्वर्चोदाव्वरिवोदाः । अन्या-

स्तोऽअस्मत्तपन्तुहेतयः + पावकोऽअस्मभ्यः६शिवोभवे ॥ १५ ॥ अ-
 ग्निस्तिग्मेनशोचिषायासद्विश्वन्मयत्रिणम् । अग्निर्नोव्यनतेरयिम्
 ॥ १६ ॥ यऽइमाव्विश्वाभुवनानिजुह्वद्विहोतान्यसीदपितानः + ।
 सऽआशिषाद्विणमिच्छमानं प्रथमच्छदवराँऽआविवेश ॥ १७ ॥
 किँस्विदासीदधिष्ठानमारम्भणकृतमस्वित्कथासीत् । यतोभूमि-
 ज्जनयन्विश्वकर्मविदद्यामौणोन्महिनाविश्वचक्षां ॥ १८ ॥
 विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहुरुतविश्वतस्पदात् ।
 सम्याहुभृगान्धर्मतिसम्पतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवऽएकः + ॥ १९ ॥
 किँस्विद्वनङ्कऽउसवृक्षऽआसयतोद्यावापृथिवीनिष्ठतश्चुः । मनी-

षिणोमनसापृच्छतेदुतद्यद्वयतिष्ठद्भुवनानिधारयन् ॥ २० ॥ वा-
 तेधामानिपरमाणिवावमायामद्ध्यमाव्विश्वकर्मन्नुतेमा । शि-
 क्षासस्त्रिभ्योहविषिस्वधावहंस्वयंयजस्यतन्वंवृधानः ॥ २१ ॥
 विश्वकर्मन्हविषाव्वावृधानःस्वयंयजस्वपृथिवीमुतदद्याम् ।
 मुह्यन्त्वन्येऽग्रभितः सपत्न्याऽइहास्माकमघवासुरिरस्तु ॥ २२ ॥
 व्राचस्पतिंविश्वकर्मणामूतयेमनोजुवन्वाजेऽमद्याहुवेम । स-
 नोविश्वानिहवनानिजोषद्विश्वशम्भूरवसेसाधुकर्मा ॥ २३ ॥ वि-
 श्वकर्मन्हविषावृद्धनेनव्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्यम् । तस्मैविशहं-
 समनमन्तपूर्वोरियमुग्रोविहव्योयथासत् ॥ २४ ॥ चक्षुषं पिता-

मनसा द्विधीरो घृतमेनेऽअजनघस्मन्माने । यदेदन्ताऽअदहन्तपूर्वऽ-
आदिद्यावापृथिवीऽअप्रथेताम् ॥ २५ ॥ विवश्श्वकर्म्मविमनाऽआ-
द्विद्वायाधाताविधातापरमोतसन्दूक् । तेषामिष्टानिसमिषामदन्तिष-
त्रांसप्तऽअमृषीन्परऽएकमाहुः ॥ २६ ॥ योनः पिताजनितायोविधा-
ताधामानिव्वेदभुवनानिविवश्वा । योदेवानां नामधाऽएकऽएवतद-
सम्प्रश्नम्भुवनायन्त्यन्या ॥ २७ ॥ तऽआयजन्तद्भविणऽसमस्माऽ-
अमृष्यंहपूर्वैर्जरितारोनमृना । असूर्तोसूर्तोरजसिनिषरोवेभूतानिसम-
कृण्वन्निमानि ॥ २८ ॥ परोदिवापरऽएनापृथिव्यापरोदेवेभिरसुरैर्ष-
वस्ति । कऽस्विदगर्भमप्रथमन्दधऽआपोयत्रदेवाऽसमपरयन्तपूर्वै

॥ २६ ॥ तमिदगर्भमप्रथमन्दध्रऽआपोयत्र देवाः समगच्छन्तविवि-
श्वे । अजस्यनाभावद्ध्येकमर्षितं षस्मिन्विश्वानिभुर्वनानित-
स्थुः ॥ ३० ॥ नतं विंदाथ षऽइमाजजानान्यद्युष्माकमन्तरम्ब-
भूव । नीहारेण प्रवृता जल्पा चासुतपऽउक्त्यशासश्चरन्ति ॥ ३१ ॥
विश्वकर्मार्हजनिष्टदेवऽआदिदगन्धर्वोऽअभवदिद्वितीयः । तृ-
तीयः पिता जनिता षधीनामपाङ्गर्भं व्यदधात्पुरुत्रा ॥ ३२ ॥ आ-
शुः शिशानो वृषभो नभीमो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् । सङ्क्रन्दनो-

१—आशुः शिशानो २—अदितिः षोष्ठशास्त्रेण १।३४। देवोवः सविता १।१)

इत्यादिस्थलेषु शकटायनमते—‘प्रत्ययसर्वर्षां मुदिशाकटायनः’ (३।९) ‘इति सूत्रेण

निमिषऽपेकवीरः शतऽसेनाऽमजयत्सः कमिन्द्रः ॥ ३३ ॥ सङ्क्रन्द-
नेनानिमिषेण । जिष्णुना युक्त्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना । तदिन्द्रेण-
जयततरसहृध्वं यधोनरऽश्नुहस्तेन वृष्णा ॥ ३४ ॥ सऽश्नुहस्तैः
सनिषक्किमिर्व्वशीसः स्रष्टासयुधऽइन्द्रो गणेन । सऽसष्टृजित्सोमपा-
बाहुशुद्ध्युग्रधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३५ ॥ बृहस्पते परिदीया-

शषसामुत्संज्ञकेषु परभूतेषु विसर्जनीयः परसवर्णमापद्यते' इत्यनेन विकल्पमेव
स्पष्टयति । 'अविकारठं० शाकल्यः शषसेषु' (३।१०) शषसेषु परभूतेषु विसर्जनीयस्य
विकारन्न मन्यते । अर्थात्—विसर्जनीयो नान्य इत्यर्थः । तथापि अत्र यथासंप्रदायं
पाठस्यवस्था । अत्रैकैकप्रयोगलेखनयुक्तम् ।

रथेनरक्षोहामित्राँऽअपबाधमानं । प्रमज्जन्तसेनाहंप्रमृणोषुघाज-
यन्नस्माकमेद्ध्यवितारथानाम् ॥ ३६ ॥ बलविज्ञायस्थविरहंप्रवी-
रहंसहस्वान्वाजीसहमानऽउग्रः । अभिर्वीरोऽअभिसत्त्वासहोजाजै-
त्रमिन्द्ररथमातिष्ठगोवित् ॥ ३७ ॥ गोत्रमिदंक्षोविदंभवज्जबाहुजय-
न्तमज्जमंप्रमृणन्तमोजसा । इमहंसजाताऽअनुवीरयदध्वमिन्द्रहंस-
खायोऽअनुसहंरमहध्वम् ॥ ३८ ॥ अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयो-
व्वीरःशतमन्युरिन्द्रः । दुश्च्यवनःपृतनाषाड्युद्ध्योस्माकहंसे-
नाऽअवतुप्रयुत्सु ॥ ३९ ॥ इन्द्रऽआसाश्रेताबृहस्पतिर्दक्षिणावशःपु-
रऽयंतुसोमः । देवसेनानामभिभञ्जतीनाञ्जयन्तीनाम्मरुतोषन्त्व-

ग्रम् ॥ ४० ॥ इन्द्रस्यवृष्णोव्वरुणस्यराज्ञाऽआदित्यानांमरुताऽशु-
 शर्वाऽउग्रम् । महामनसाम्भुवनच्छयवानाङ्घ्रिषोदेवानाञ्जयतामुद-
 स्थात् ॥ ४१ ॥ उद्धर्षयमघवन्नार्युधान्युत्सत्त्वंनामामकानाम्म-
 नाऽसि । उद्धृत्रहन्वाजिनांवाजिनान्युद्रथानाञ्जयताव्यन्तुघो-
 षाहं ॥ ४२ ॥ अस्माकमिन्द्रहंसमृतेषुध्वजेष्वस्माकंवाऽहर्षवस्ता-
 जयन्तु । अस्माकंवीराऽउत्तरिभवन्त्वस्माँरऽउदेवाऽअवताह्वेषु
 ॥ ४३ ॥ अमीषाश्चित्तम्प्रतिलोभयन्तीगृहाणाक्कान्यप्पेपरेहि । अभि-
 प्रेहिनिर्दहहृत्पुशोकैरन्धेनामित्रास्तर्मसासचन्ताम् ॥ ४४ ॥ अवस्-
 ष्टापरापतशरव्येब्रह्मसहशिते । गच्छामित्रान्प्रपद्यस्वमार्मी-

षाक्कञ्चनोच्छिषः ॥ ४५ ॥ प्रेताजयतानरऽइन्द्रोवहंशर्मैषच्छतु ।
उग्रार्चः सन्तुबाह्वोनाधृष्याथथासथ ॥ ४६ ॥ असौषासेनामरु-
तहंपरेषामभ्यैतिनऽभोजसास्पृक्ष्माना । ताङ्गूहततमसापव्रतेनय-
थामीऽअन्योऽअन्यन्नजानन् ॥ ४७ ॥ यत्रवाणाःसम्पतन्तिकुमारा-
विविशिखाऽइव । तन्नऽइन्द्रोबृहस्पतिरदितिहंशर्मैषच्छतुविश्ववाहा-
शर्मैषच्छतु ॥ ४८ ॥ मर्माणितेवमर्माणाच्छादयामिसोमस्त्वाराजामृते-

१—‘शकारे च’ (४।९६) इत्यनेन शकारे च प्रत्यये परे तकारवर्गश्चकारवर्गमा-
पद्यते । एवम्—तच्छकेयम् (१।५) स्वधावान्छुकः (३३।५) आदित्यान्श्मश्रुभिः
(२५।१) इत्यादौ ।

नानुवस्ताम् । उरोर्वरीयोव्वरुणस्तेकृणोतुजयन्तन्त्वानुदेवामदन्तु
 ॥४९॥ उदेनमुत्तराग्रयाग्नौघृतेनाहुत । रायस्पोषेणसहसृजप्प्रजयाच-
 वधुङ्कृधि ॥५०॥ [शतम् १००] इन्द्रेमम्प्रतरान्नयस्रजातानामसद्व-
 शी । समेनंवच्चैसासृजदेवानाम्भागदाऽअसत् ॥ ५१ ॥ यस्य-
 कृम्मोगृहेहविस्तमग्नेव्वर्द्धयात्वम् । तस्मैदेवाऽअधिब्रवन्नयञ्च-
 ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५२ ॥ उदुत्वाविश्वेदेवाऽअग्नेभरन्तुचित्ति-
 मिह । सनोमवशिवस्त्वहसुप्प्रतीकोविभावंसुह ॥ ५३ ॥ पञ्चदिशो-
 देवीर्व्यञ्जमवन्तुदेवीरपामतिन्दुर्मतिम्बाधमानाह । रायस्पोषेवञ्च-
 पतिमामजन्तीरायस्पोषेऽअधियज्ञोऽअस्थात् ॥ ५४ ॥ समिद्धेऽअ-

भावधिमा^१महानऽउक्थपत्रऽईड्ढयो^२गृभीतः । तप्तहुर्ममपरिगृह्यायज-
न्तो^३र्जाषद्यक्षमयजन्तदेवाः ॥ ५५ ॥ दैव्यायधत्रे^४जोष्ट्रे^५देवश्रीः-
श्री^६मना^७शतपया^८ । परिगृह्या^९देवा^{१०}यक्षमायन्देवा^{११}देवेभ्यो^{१२}ऽअद्भुत^{१३}वर्ष-
न्तो^{१४}ऽअस्त्यु^{१५} ॥ ५६ ॥ व्रीत^{१६}हविः^{१७} । शमित^{१८}शमिता^{१९}यजद्भ्यै^{२०}तुरी-
यो^{२१}यक्षो^{२२}यत्र^{२३}हव्यमेति^{२४} । ततो^{२५}वाका^{२६}ऽआशिषो^{२७}नोजुषन्ताम् ॥ ५७ ॥
सू^{२८}वैरश्मि^{२९}र्ह^{३०}रि^{३१}केश^{३२}पुरस्तात्सविता^{३३}ज्ज्योति^{३४}रुदया^{३५}ऽअजस्रम् । तस्य-

१ इत्यत्र 'श्रीमनाऽइत्येके' (३।९२) एकेषामाचार्याणां मतेन अयं च नकारः प्रकृत्या
भवति । अयं भावः—चरणानां पाठव्यवस्था काण्वशाखायां णत्वं, माध्यन्दिन-
शाखायां नत्वं, इति ।

पूषाप्प्रसवेयातिविविद्वान्तसम्पश्यन्विश्वामुर्वनानिगोपाः ॥ ५८ ॥
 विमानऽपषदिवोमद्वयऽआस्तऽआपप्पिवान्त्रोदसीऽअन्तरिक्षम् ।
 सविश्वार्चीरमिचद्देघृताचीरन्तरापूर्वमपरश्चकेतुम् ॥ ५९ ॥ उक्षा-
 समुद्रोऽअरुणऽसुपण्णः पूर्वस्ययोनिम्पितुराविवेश । मद्वयेदिवो-
 निद्वितपृश्निरश्माविवचक्क्रमेरजसस्पात्यन्तौ ॥ ६० ॥ इन्द्र-
 विश्वाऽअवीवृधन्तसमुद्रव्यवसक्किर + । रथीतमदरथीनांवाजा-
 नाँसत्पतिम्पतिम् ॥ ६१ ॥ देवद्वयश्चऽआचव्वक्षत्सुम्नद्वयश्चऽ-
 आचव्वक्षत् । यक्षश्चिद्वोदेवाँरआचव्वक्षत् ॥ ६२ ॥ वाजस्यमा-
 प्रसवऽउदग्राभेणोदग्रभीत् । अधासपत्नानिन्द्रोमेनिग्राभेणार्ध-

राँरमकं ॥ ६३ ॥ उद्ग्राभश्चनिग्राभश्चब्रह्मदेवाऽअवीवृधन् ।
 अघासपत्नानिन्द्राग्नीमेविषूचीनान्ब्यस्यताम् ॥ ६४ ॥ कर्म-
 दूद्धमग्निनानाकमुक्ख्यदहस्तोषुविञ्चतं । दिवस्पृष्टुःॐस्वर्गंत्वामि-
 श्वादेवेमिराहूदम् ॥ ६५ ॥ प्राचीमनुप्रदिशम्प्रेहिंविद्वानग्नेरग्नेपुरोऽ-
 अग्निर्भवेह । विश्वाऽआशादीद्यानोविभाह्यूर्जोभोधेहिद्विपदे-
 चतुष्पदे ॥ ६६ ॥ पृथिव्याऽअहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षादिवमा-
 रुहम् । दिवोनाकस्यपृष्ठात्स्वर्ग्योतिरगामहम् ॥ ६७ ॥ स्वर्ग्यन्तो-
 नापेक्षन्तऽमाद्याॐरोहन्तिरोदसी । यज्ञंयवेविश्वतोधारदसुवि-
 द्वाॐसोवितेनिरे ॥ ६८ ॥ अग्नेऽप्रेहिंप्रथमोदेवयताश्चक्षुर्वेवानामुतम-

र्त्यानाम् । इयक्षमाणाभृगुमिहंसजोषाहंसवर्धन्तुवर्जमानाहंसवस्ति॥६६॥
नक्कोषासासमनसाविवरूपेधापयेतेशिशुमेकहंसमीची । दद्यावाक्षा-
मारुक्कमोऽअन्तर्विभातिदेवाऽअग्निन्धारयन्द्रविणोदाः ॥ ७० ॥ अ-
ग्नेसहस्राक्षशतमूर्द्धञ्छ्रुतन्तेप्राणाः सहस्रं व्यानाः । त्वहंसाहस्यस्य-
रायऽईशिषेतस्मैतेविविधेमव्वाजायस्वाहा ॥ ७१ ॥ सुपण्णोसिगरु-
त्कमान्पृष्टेपृथिव्याःसीद । भासांतरिक्षमापृणज्ज्योतिषादिवमुत्त-
भानतेजसादिशऽउदहह ॥ ७२ ॥ आजुह्वानहंसुप्रतीकहंपुरस्ताद-
ग्नोस्वंधोनिमासीदसाधुया । अस्मिन्सधस्थेऽअद्वयुत्तरस्मिन्निव-

१—'उदस्तभाने कोपम्'(४।९८) उद् उपसर्गात्परस्तभाने प्रत्यये सकारो कोपमापद्यते ।

इ॒श्वेदे॒वाय॒ज॒मान॒श्चसी॒दत ॥ ७३ ॥ ता॒ं स॒वितु॒र्वरे॒ण्यस्य॒चित्रा॒माहं-
वृ॒णे सु॒म॒र्तो वि॒वश्च॒ज॒न्याम् । याम॑स्य॒कण॒वोऽब्रु॑दु॒ह॒त्पपी॒नां स॒हस्रं॒-
धा॒रा॒म्पय॑सा॒मही॒काम् ॥ ७४ ॥ वि॒धेम॑ते॒पर॑मे॒जन्म॑न्न॒ग्ने वि॒धेम॑स्तो-
मै॒रव॑रे॒सध॑स्थे । यस्मा॑द॒द्योने॑रु॒दारि॒थाय॒जेत॑म॒प्रत्वे॒हवी॑ं बि॒जुह॒रे स-
मि॒द्धे ॥ ७५ ॥ प्रे॒द्धोऽअ॒ग्ने दी॒दिहि॒पुरो॑नो॒जस्र॑या॒सू॒मर्या॑य॒विष्णु॑ । त्वा॒ं
श॒श्वन्त॑ऽउ॒पय॑न्ति॒व्राजा॑ः ॥ ७६ ॥ अ॒ग्ने त॒मद्द्या॑श्च॒न्नस्तो॑मैः क॒क्र-
तु॒क्षम॑द्द्र॒ष्ट॒हृदि॑स्पृश॑म् । ऋ॒द्भ्यामा॑तऽओ॒हैः ॥ ७७ ॥ चि॒त्तिञ्जु॒हो-
मि॒मन्त॑सा॒घृते॑न॒यथा॑दे॒वाऽह॑ग॒मन्वी॒तिहो॑त्राऽऋ॒तावृ॒धः । प॒त्ये-
वि॒वश्च॑स्य॒भूम॑नो॒जुहो॑मि॒वि॒वश्च॑क॒र्मणे॑वि॒वश्वा॑हादा॒भ्य॒ष्ट॒हविः॑ ॥ ७८ ॥

सप्ततैऽअग्नेसमिधं + सप्तजिह्वाः सप्तऽऋषयः सप्तधामप्रियाणि ।
 सप्तहोत्राः सप्ताधात्वायजन्ति सप्तयोनीरापृणस्वघृतेन स्वाहा ॥ ७९ ॥
 शुकक्रज्ज्योतिश्च चित्रज्ज्योतिश्च सत्यज्ज्योतिश्च ज्योतिष्माँश्च ।
 शुकश्च ऽऋतपाश्चात्यं दृष्ट्वा ॥ ८० ॥ ईदृक्चान्यादृक्च सदृक्च-
 प्रतिसदृक्च । मितश्च सस्मितश्च सभरा ॥ ८१ ॥ ऋतश्च सत्य-
 श्च दधुवश्च धरुणश्च । धर्ता च विधर्ता च विधारयः ॥ ८२ ॥ ऋ-
 तजिच्च सत्यजिच्च सेनजिच्च सुषेणश्च । अन्तिमित्रश्च दूरेऽऋमित्रश्च-
 गणः ॥ ८३ ॥ ईदृक्षासऽपतादृक्षासऽऋषुणं + सदृक्षासऽप्रतिसदृ-
 क्षासऽपतन । मितासश्च सस्मितासो नोऽअद्वयसभरसो मरुतो वक्षोऽअ-

स्मिन् ॥ ८४ ॥ स्वर्तवाँश्चप्रधासीचसान्तपनश्चगृहमेधीच । ककी-
 ङीचशाकीचोज्जेषी ॥ ८५ ॥ इन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभ-
 वन्त्यथेन्द्रन्दैवीर्विशोमरुतोनुवत्कर्मानोभवन् । एवमिमं वज्रानन्दै-
 वीश्चविशोमानुषीश्चानुवत्कर्मानोभवन्तु ॥ ८६ ॥ इमंस्तनमू-
 र्जस्वन्तन्वयापाम्प्रपीनमग्नेसरिरस्यमद्ध्ये । उत्सञ्जुषस्वमधुम-
 न्तमव्वन्तसमुद्दिद्रयः सदनमाविशस्व ॥ ८७ ॥ घृतमिममिक्षेघृतम-
 स्ययोनिर्घृते शिश्रतो घृतम्वस्यधाम । अनुष्वधमावहमादयस्वस्वा-
 हाकृतं वृषभव्वक्षिहव्यम् ॥ ८८ ॥ समुद्रादूर्मिमर्माधुमाँ २ उदा-
 रदुपांशुनासममृतत्वमानत् । घृतस्यनामगुह्यं यदस्ति जिह्वादे-

वानाममृतस्यनामिः ॥ ८९ ॥ व्ययज्ञामप्रब्रवामाघृतस्यास्मिन्व-
 ष्ठेधारयामानमोभिः । उपब्रह्माशृणवच्छस्यमानश्चतुः शृङ्गोवमी-
 द्गोरऽएतत् ॥ ९० ॥ चत्वारिशृङ्गात्रयोऽमस्यपादाद्वेशीर्णेसप्तह-
 स्तासोऽमस्य । त्रिधाबद्धोब्धभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्योऽमावि-
 वेश ॥ ९१ ॥ त्रिधाहितम्पणिमिगुंह्यमानङ्गविदेवासोघृतमन्ववि-
 त्त्न । इन्द्रऽएकऽसुयर्षऽएकऽजानवेनादेकऽस्वघयानिष्टतत्तु ॥
 ॥ ९२ ॥ एताऽअर्णन्तिहृद्घात्समुद्राच्छतत्तजारिपुणानावचक्षे ।
 घृतस्यधाराऽअभिचाकशीमिहिरण्ययोवेतसोमर्ध्यऽआसाम् ॥ ९३ ॥
 सम्यककक्षवन्तिसरितोनधेनाऽअन्तर्हदामनसापूयमाना ॥ ए-

तेऽअर्षन्त्यूर्मयोघृतस्यमृगाऽइवक्षिपणोरोषमाणाः ॥ ९४ ॥

सिन्धोरिवप्राह्दनेशूधनासोव्वार्तप्रमियहंपतयन्तिषह्वाः । घृत-

स्यधाराऽअरुषोनव्वाजीकाण्डाभिन्दन्नूर्मिमिहंपिन्वमानः ॥ ९५ ॥

अभिप्रवन्तसमनेवयोषाहंकल्ल्याण्यहंस्मयमानासोऽअग्निम् । घृत

स्यधाराहंसमिधोनसन्तताजुषाणोहर्षतिजातवेदाः ॥ ९६ ॥ कन्या-

ऽइववहत्तुमेतवाऽउऽअरुज्यञ्जानाऽअभिचाकशीमि । यत्रसोम+सु-

यतेयत्रषक्षोघृतस्यधाराऽअमितर्पवन्ते ॥ ९७ ॥ अभ्यर्षतसुष्टुतिङ्ग-

व्यमाजिमस्मासुभद्राद्द्रविणानिधत्त । इमंषन्नयतदेवतानोघृ-

तस्यधारामधुमत्पवन्ते ॥ ९८ ॥ धामन्तेविविश्वम्भुवनमधिशिश्नतम-

न्तःसमुद्ग्रेहद्वन्तरायुषि । अपामनीकेसमिथेषऽआभृतस्तमश्या-
ममधुमन्तन्तऽऊर्मिमम् ॥ ६६ ॥ इति संहितायां सप्तदशोऽध्यायः ॥

❀ अथ अष्टादशोऽध्यायः ❀

ॐवाजश्चमेप्रसवश्चमेप्रयतिश्चमेप्रसितिश्चमेधीतिश्चमेक्क-
तुश्चमेस्वरश्चमेश्लोकश्चमेश्रवश्चमेश्रुतिश्चमेज्ज्योतिश्चमेस्व-
श्चमेखज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १ ॥ प्राणश्चमेपानश्चमेव्यानश्चमेसुश्चमे-

१—‘चछयोः शम्’ (प्रा० ३।७) चकारछकारयोः परयोः विसर्जनीयः शकारमापद्यते ।

चकारोदाहरणं यथा ‘वाजश्चमे’ छकारोदाहरणे—‘अस्तीवयश्चन्दः’ (१४।१८) इति ।

चि॒त्तञ्च॑म॒ऽआ॒र्था॒तश्च॑मे॒वाक॑च॒मेम॑न॒श्चमे॑च॒क्षुश्च॑मे॒श्रोत्र॑श्चमे॒दक्ष॑श्च॒
मे॒बल॑श्चमे॒यज्ञे॑न॒कल्प॑न्ताम् ॥ २ ॥ ओज॑श्चमे॒सह॑श्चम॒ऽआ॒त्क॒माच॑-
मे॒तनू॑श्चमे॒श॒र्मच॑मे॒व॒र्मच॑मे॒ङ्गानि॑च॒मे॒स्थी॑निच॒मे॒प॒रु॑षिच॒मे॒शरी॑रा-
णिच॒म॒ऽआ॒यु॑श्चमे॒ज॒राच॑मे॒यज्ञे॑न॒कल्प॑न्ताम् ॥ ३ ॥ ज्यैष्ठ्यञ्च॑म॒ऽआ॒-
धि॒प॒त्यञ्च॑मे॒म॒न्यु॑श्चमे॒मा॒र्मश्च॑मे॒म॒श्चमे॑म॒र्मश्च॑मे॒जे॒माच॑मे॒म॒हि॒माच॑मे॒-
व॒रि॒माच॑मे॒प्र॒थि॒माच॑मे॒व॒र्षि॒माच॑मे॒द्वा॒धि॒माच॑मे॒वृ॒द्धश्च॑मे॒वृ॒द्धि॑श्च॒
मे॒यज्ञे॑न॒कल्प॑न्ताम् ॥ ४ ॥ स॒त्यञ्च॑मे॒श्र॒द्धाच॑मे॒ज॒गञ्च॑मे॒ध॒नञ्च॑मे॒-
वि॒श्वञ्च॑मे॒म॒ह॑श्चमे॒क॒क्री॒डाच॑मे॒मो॒दश्च॑मे॒जा॒तञ्च॑मे॒ज॒नि॒ष्य॒मा॒णञ्च॑
मे॒स॒क्तञ्च॑मे॒सु॒कृ॒तञ्च॑मे॒यज्ञे॑न॒कल्प॑न्ताम् ॥ ५ ॥ ऋ॒तञ्च॑मे॒मृ॒तञ्च॑-

मे॒ष॒क्ष॒म॒ञ्च॒मे॒ना॒म॒य॒ञ्च॒मे॒जी॒वा॒तु॑श्च॒मे॒दी॒र्घा॒यु॒त्व॒ञ्च॒मे॒न॒मि॒त्र॒ञ्च॒मे॒भ॒-
य॒ञ्च॒मे॒सु॒ख॒ञ्च॒मे॒श॒य॒न॒ञ्च॒मे॒सु॒खा॒श्च॒मे॒सु॒दि॒न॒ञ्च॒मे॒य॒ज्ञे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ ६ ॥
य॒न्ता॒च॒मे॒ध॒र्ता॒च॒मे॒क्षे॒म॒श्च॒मे॒धृ॒ति॒श्च॒मे॒व्वि॒श्व॒ञ्च॒मे॒म॒ह॒श्च॒मे॒सं॒व्वि॒च॒मे॒-
ज्ञा॒त्र॒ञ्च॒मे॒सू॒श्च॒मे॒प्र॒सू॒श्च॒मे॒सी॒र॒ञ्च॒मे॒ल॒य॒श्च॒मे॒य॒ज्ञे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ ७ ॥
श॒ञ्च॒मे॒म॒य॒श्च॒मे॒प्पि॒य॒ञ्च॒मे॒नु॒का॒म॒श्च॒मे॒का॒म॒श्च॒मे॒सौ॒म॒न॒स॒श्च॒मे॒भ॒ग॒श्च॒-
मे॒दू॒द्र॒वि॒ण॒ञ्च॒मे॒भू॒द्र॒ञ्च॒मे॒श्रे॒य॒श्च॒मे॒व्व॒सी॒य॒श्च॒मे॒य॒श॒श्च॒मे॒य॒ज्ञे॒न॒क॒ल्प॒-
न्ता॒म् ॥ ८ ॥ ऊ॒क्क्व॒र्च॒मे॒स॒नु॒ता॒च॒मे॒प॒य॒श्च॒मे॒र॒स॒श्च॒मे॒घृ॒त॒ञ्च॒मे॒म॒धु॒च॒मे॒-
सं॒गि॒ध॒श्च॒मे॒स॒पी॒ति॒श्च॒मे॒कृ॒षि॒श्च॒मे॒ठ॒वृ॒ष्टि॒श्च॒मे॒जै॒त्र॒ञ्च॒म॒ऽऔ॒द्भि॒द्घ॒ञ्च॒-

१—अ॒नं गि॒वः अ॒वेः कि॒नि घ॒स्त्वा॒वे॒शे 'व॒सि॒भ॒सो॒हं॒लि च' इ॒त्यु॒प॒धा॒लो॒पे 'ह॒लो-

मेवज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ९ ॥ रयिश्चमेरायश्चमेपुष्टश्चमेपुष्टिश्चमेति-
 भुचमेप्रभुचमेपूर्णश्चमेपूर्णतरश्चमेकुर्यवश्चमेक्षितश्चमेक्षश्चमेक्षुश्चमेवज्ञे-
 नकल्पन्ताम् ॥ १० ॥ विचञ्चमेव्वेदञ्चमेभूतञ्चमेभविष्यञ्चमेसु-
 गञ्चमेसुपत्यश्चमऽऋद्धञ्चमऽऋद्धिश्चमेकलप्तञ्चमेकलप्तिश्चमेम-
 तिश्चमेसुमतिश्चमेवज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ११ ॥ व्रीहयश्चमेववा-
 श्चमेमाषाश्चमेतिलाश्चमेमुह्गाश्चमेखल्लवाश्चमेप्रियङ्गवश्च-
 मेणवश्चमेश्यामाकाश्चमेनीवाराश्चमेगोधूमाश्चमेमसूराश्चमे-

शलि' इति सलोपः । 'अषस्तथोर्दोषः' इति धत्वम् । धस्य जस्त्वम् । न च जस्त्वेक-
 त्वेऽल्लोपस्य स्थानिवत्वम् । न पदान्त० इति सूत्रेण निषेधात् ।

यज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १२ ॥ अश्माचमेमृत्तिकाचमेगिरयश्चमेपर्वता-
 श्चमेसिकताश्चमेव्वनस्पतयश्चमेहिरण्यश्चमेयश्चमेश्यामश्चमेलो-
 हव्वमेसीसश्चमेप्रपुचमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १३ ॥ अग्निश्चमऽआ-
 पश्चमेव्वीरुधश्चमऽओषधयश्चमेकृष्टपच्यश्चमेकृष्टपच्यश्चमे-
 ग्रास्याश्चमेपशवऽआरण्यश्चमेव्वित्तश्चमेव्वित्तश्चमेभूतश्चमेभू-
 तिश्चमेयज्ञेन कल्पन्ताम् ॥ १४ ॥ व्वसुचमेव्वसतिश्चमेकर्मचमेश-
 क्तिश्चमेथश्चमऽएमश्चमऽइत्याचमेगतिश्चमेयज्ञेन कल्पन्ताम्
 ॥ १५ ॥ अग्निश्चमऽइन्द्रश्चमेसोमश्चमऽइन्द्रश्चमेसविताचमऽइन्द्रश्च-
 मेसरस्वतीचमऽइन्द्रश्चमेपूषाचमऽइन्द्रश्चमेवृहस्पतिश्चमऽइन्द्रश्च-

मे॒ष॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ १६ ॥ मि॒त्र॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒व॒रु॒ण॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒-
मे॒घा॒ता॒च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒स्व॒ष्टा॒च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒म॒रु॒त॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒वि॒-
श॒र्वे॒च॒मे॒दे॒वा॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒ष॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ १७ ॥ पृ॒थि॒वी॒च॒म॒ऽइन्द्र॑-
श्च॒मे॒न्त॒रि॒क्ष॒ञ्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒द्यौ॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒स॒मा॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒न॒-
क्ष॒त्रा॒णि॒च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒दि॒श॒श्च॒म॒ऽइन्द्र॑श्च॒मे॒ष॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ १८ ॥
अ॒ह॒ः॒शु॒श्च॒मे॒र॒श्मि॒म॒श्च॒मे॒दा॒भ्य॒श्च॒मे॒धि॒प॒ति॒श्च॒म॒ऽउ॒पा॒ॐ॒शु॒श्च॒मे॒न्त॒-
र्य॒ा॒म॒श्च॒म॒ऽऐ॒न्द्र॒वा॒य॒व॒श्च॒मे॒मै॒त्रा॒व॒रु॒ण॒श्च॒म॒ऽआ॒शि॒श्च॒न॒श्च॒मे॒प्र॒ति॒-
प्र॒स्थान॑श्च॒मे॒शु॒क्क॒श्च॒मे॒म॒न्थी॑च॒मे॒ष॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒म् ॥ १९ ॥ आ॒-
ग्र॒य॒ण॒श्च॒मे॒वै॒श॒व॒दे॒व॒श्च॒मे॒द्भु॒व॒श्च॒मे॒वै॒श्वान॑र॒श्च॒म॒ऽऐ॒न्द्रा॒ग्न॒-

श्चमेमहावैश्वदेवश्चमेमरुत्वतीयाश्चमेनिष्कैवल्यश्चमेसावि-
 त्त्रश्चमेसारस्वतश्चमेपात्कीवतश्चमेहारियोजनश्चमेयज्ञेनकल्पन्ता-
 म् ॥ २० ॥ स्रुचश्चमेचमसाश्चमेव्वायव्यानिचमेद्रोणकलशश्च-
 मेग्रावाणश्चमेधिषवणेचमेपूतभृच्चमऽआधवनीयश्चमेव्वेदिश्चमे-
 षहिश्चमेऽवभृथश्चमेस्वगाकारश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २१ ॥
 अग्निश्चमेघर्मश्चमेर्कश्चमेसूठर्वश्चमेप्राणश्चमेइश्वमेधश्चमे-
 पृथिवीचमेदितिश्चमेदितिश्चमेद्यौश्चमेहुलयःशक्कवरयोदिश-
 इचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २२ ॥ व्रतश्चमऽऋतश्चमेतर्पश्चमेसंव-
 त्सरश्चमेहोरात्रेऽऋव्वष्टीवेवृहद्रथन्तरेचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ २३ ॥

एकाचमेति सश्चमेति सश्चमे पञ्चमे पञ्चमे सप्तमे सप्तमे न-
 वमे नवमे ऽएकादशमे ऽएकादशमे त्रयोदशमे त्रयोदशमे पञ्च-
 दशमे पञ्चदशमे सप्तदशमे सप्तदशमे नवदशमे नवदशमे ऽ-
 एकविंशतिश्चमे ऽएकविंशतिश्चमे त्रयोविंशतिश्चमे त्रयोविंश-
 तिश्चमे पञ्चविंशतिश्चमे पञ्चविंशतिश्चमे सप्तविंशतिश्चमे-
 सप्तविंशतिश्चमे नवविंशतिश्चमे नवविंशतिश्चमे ऽएकत्रिं-
 शच्चमे ऽएकत्रिंशच्चमे त्रयस्त्रिंशच्चमे त्रयस्त्रिंशच्चमे ॥ २४ ॥
 चतस्रश्चमे षोडशमे षोडशमे द्वादशमे द्वादशमे षोडशमे षोडशमे-
 विंशतिश्चमे विंशतिश्चमे चतुर्विंशतिश्चमे चतुर्विंशतिश्च-

न॒ऽशि॒नाय॒ स्वाहा॑ वि॒न॒ऽशि॒न॒ऽआ॒न्त्याय॒ नाय॒ स्वाहा॑ न्त्याय॒ भौव॒नाय॒
स्वाहा॑ भु॒र्वन॒स्य॒ पत॑ये॒ स्वाहा॑ धि॒पत॑ये॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑ । इ॒यन्ते॒
रा॒णि॒म॒घ्राय॑ स॒न्ता॒सि॒स॒र्मन॑ऽऊ॒ज्ज॑त्वा॒ठ्वृ॒ष्टृ॒थै॒त्वा॒प्र॒जा॒ना॒न्त्वा॒धि॒प॒त्याय॑
॥ २८ ॥ आ॒यु॒र्ध॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒म्प्रा॒णो॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒ञ्च॒क्षु॒र्ध॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒
ता॒७१॒ध॒रो॒त्रं॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒व्वा॒ग॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒म॒नो॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒मा॒
त्क॒मा॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒म॒ग्र॒ह॒मा॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒ज्यो॒ति॒र्ध॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒न्ता॒७२
स्व॒र्ध॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒म्पृ॒ष्ठं॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒वि॒श्वो॒य॒क्षे॒न॒क॒ल्प॒ता॒म् । स्तोम॑-
श्च॒य॒जु॒श्च॒ऋ॒क्च॒सा॒म॒च॒वृ॒ह॒च्च॒र॒थ॒न्तर॑श्च । स्व॒र्दे॒वाऽअ॒ग॒न्मा॒मृता॑ऽ-
अ॒भू॒म॒प्र॒जा॒प॑ते॒ऽप्र॒जाऽअ॒भू॒म॒वे॒त्स्वाहा॑ ॥ २९ ॥ वा॒ज॒स्य॒नु॒प्र॒स॒वे॒

मातरम् महीमदिति नामावर्चसाकरामहे । यस्यामिदं विश्वम् सुवर्न-
माविवेशतस्याग्नौ देवः सविता धर्मसाविषत् ॥ ३० ॥ विश्वेऽद्य मरु-
तो विश्वेऽङ्गती विश्वे भवन्त्वग्नयं समिद्धाहं । विश्वे नो देवाऽभव-
सागमन्तु विश्वम्स्तुद्रविणं व्वाजोऽस्मि ॥ ३१ ॥ व्वाजो न संसप्तप्र-
दिशश्चतस्रो वापरावतः । व्वाजो नो विश्वैर्हवैर्द्धनसाताविहावतु
॥ ३२ ॥ व्वाजो नोऽअद्य प्रसुवाति दानं व्वाजो देवाँऽङ्गुभिः कल्प-
याति । व्वाजो हि मासर्व्वी वीरञ्जानं विश्वाऽआशा व्वाजपतिर्ज्जये-
यम् ॥ ३३ ॥ व्वाज + पुरस्तादुत मद्ध्यतो नो व्वाजो दिवान् हविषा व्व-
र्द्धयाति । व्वाजो हि मासर्व्वी वीरश्चकार सर्वाऽआशा व्वाजपतिर्ध्रुवे-

यम् ॥ ३४ ॥ सग्मासृजामिपयसापृथिव्याःसम्मासृजाम्यदिद्भरो-
 षधीभिः । सोहंवाजऽसनेयमग्ने ॥ ३५ ॥ पयःपृथिव्यामपयऽओ-
 षधीषुपयोदिव्यन्तरिक्षेपयोधाः । पयस्वतीऽप्रदिशः सन्तुमहर्षम्
 ॥ ३६ ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवेश्वनोर्वाहुभ्यामपूष्णोहस्ताभ्या-
 म् । सरस्वत्यैवाचोवन्तुर्षन्त्रेणाग्नेःसाम्भ्राज्येनामिषिब्वामि
 ॥ ३७ ॥ ऋताषाडतधामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोप्सरसोमुदोना-
 म् । सनऽइदम्ब्रह्मक्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाद्गताभ्यऽस्वाहा ॥ ३८ ॥
 सऽहितोविश्वसामासूयर्षीगन्धर्वस्तस्यमरीचियोप्सरसऽआयुवो-
 नाम् । सनऽइदम्ब्रह्मक्षत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाद्गताभ्यऽस्वाहा ॥ ३९ ॥

ऐस्मैत्वात्रायमद्विशर्मयच्छस्वाहा ॥ ४४ ॥ समुद्रोसिनमस्वानाद्द्र-
 दानुहंशम्भूम्योभूरमिमांवाहिस्वाहामारुतोसिमरुताङ्गणेशम्भूम्य-
 योभूरमिमांवाहिस्वाहावस्यूरसिदुर्वस्वाञ्जम्भूम्योभूरमिमांवाहि-
 स्वाहा ॥ ४५ ॥ वास्तैऽअग्नेसूयैरुचोदिवमातन्वन्तिरश्मिभिः ।
 तामिन्नोऽअद्यसर्वाभिरुचेजनायनस्कृधि ॥ ४६ ॥ यावोदेवांसूयै-
 रुचोगोष्वश्वेषुषारुचः । इन्द्राग्नीतामिंसर्वाभीरुचन्नोधत्तबृहस्पते
 ॥ ४७ ॥ रुचन्नोधेहिब्राह्मणेषुरुचः । राजासुनस्कृधि । रुचंविश्येषुशू-
 द्रेषुमयिधेहिरुचारुचम् ॥ ४८ ॥ तत्त्वावामिब्रह्मणाव्वन्दमानस्तदा-
 शास्तेयजमानोहविर्भिः । अहोऽमानोव्वरुणेहवोध्युरशःसमानऽ-

आयुः॑ प्रमो॒षी॑ ॥ ४९ ॥ स्व॒र्णघ॒र्मः स्वा॒हा स्व॒र्णा॒र्कः स्वा॒हा स्व॒र्ण-
 शु॒क्रः स्वा॒हा स्व॒र्णज्ज्यो॒तिः स्वा॒हा स्व॒र्णसू॒त॒र्षः स्वा॒हा ॥ ५० ॥ अ-
 ग्नि॒न॒द्युन॒ज्जि॒मश॑र्वसा॒घृते॒न दि॒व्य॒ष्टसु॑प॒र्णव॒र्यसा॑वृ॒हन्त॑म् । तेन॒व्व-
 य॒क्लमे॑म॒ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑स्वो॒रुहा॑णा॒अधि॒नाक॑मु॒त्तम॑म् ॥ ५१ ॥ [श-
 तम् १०००] इ॒मौ ते॒पक्षा॑व॒जरा॑प॒तत्रि॒णौ वा॒भ्यां र॒क्षां स्य॑ प॒हस्य॑-
 ण्णे ॥ ता॒भ्यां प॒तेम॑सु॒कृता॑मु॒लोक॑व॒त्त्रऽऽ॒श्रुष॑योज॒ग्मुः प्र॑थ॒मजा॑ः पुं-
 रा॒णाः ॥ ५२ ॥ इ॒न्दुर्व॑क्षः + श्ये॒नऽऽ॒श्रुता॑वा॒हिर॑ण्यपक्षः॑ शकु॒नोमु॑र-
 ण्युः । म॒हान्त्स॒धस्य॑ द॒ध्रुवऽ॒आनि॑ष॒सोऽन॑म॒स्तेऽअ॑स्तुमा॒माहि॑ष्ट॒सी॑ ॥
 ५३ ॥ दि॒वोमु॒र्धासि॑पृ॒थि॒व्याना॑भि॒रुर्गा॑पा॒मोषा॑धीनाम् । वि॒श्वा-

यु॒हंश॒र्मस॒प्रथा॒नम॒स्पथे ॥ ५४ ॥ वि॒वश्श्व॒स्यमृ॒द्धन्न॒धिति॒ष्ठसि॒श्च-
त॒संमु॒द्ग्रेते॒हृद॒यम॒प्स्वायु॒रपो॒दत्तो॒द्धिभि॒न्त । दि॒वस्प॒र्ज्जन्त्या॒द-
न्तरि॒क्षात्पृ॒थिव्या॒स्ततो॒नोवृ॒ष्टव ॥ ५५ ॥ इ॒ष्टोय॒ज्ञोभृ॒गुरा॒शीर्दा॒-
व्वसु॒भिः । तस्य॑नऽइ॒ष्टस्य॑प्री॒तस्य॑द्रवि॒णेहा॒गमे॑ ॥ ५६ ॥ इ॒ष्टोऽअ॒ग्नि-
राहु॑त॒हंपि॒पत्तु॑नऽइ॒ष्टह॒विः । स्व॒गेद॒न्देवे॒भ्योन॑मः ॥ ५७ ॥ यदा॑कृ॒ता-
त्स॒मसु॒स्रोद्धृ॒दोवा॒मव॑सोवा॒सम्प॑त॒व्वश्रु॑षोवा । तं॒दनु॒प्रेत॑सु॒कृता॒मुलो॒-
कं॒षत्त्रऽऋ॑ष॒योज॑गमु॒प्रेथ॑मजा॒पु॒राणां ॥ ५८ ॥ ए॒तह॑संघ॒स्थपरि॑तेद॒-
दा॒मि॒षमा॒वह॑च्छे॒वधि॒जात॑वे॒दाह॑ । अ॒न्वा॒गन्ता॒यज्ञ॑पति॒र्वोऽअ॒त्रत॑-
स्म॒जानी॑तपर॒मेव्यो॑मन् ॥ ५९ ॥ ए॒तज्जानी॑तपर॒मेव्यो॑मन्दे॒वाः सघ॑-

स्थाविविदरूपमस्य । सदागच्छात्पथिभिर्देवयानैरिष्टापुर्तेकृणवाथावि-
 रस्मै ॥ ६० ॥ उदयुद्धयस्वाग्नेप्सतिजागृहित्वमिष्टापुर्तेसहस्रजेथामय-
 श्व । अस्मिन्सधस्थेऽवध्युत्तरस्मिन्निवश्वेदेवायजमानश्चसी-
 दत ॥ ६१ ॥ येनब्रह्मसि स हस्रं येनाग्नेसर्व्ववेदसम् । तेनेमं व्यञ्जन्तो न-
 यस्वर्ह्वेषु गन्तवे ॥ ६२ ॥ प्रस्तरेण परिधिना सुचाव्वेदद्याचवर्हिषा ।
 ऋचेमं व्यञ्जन्तो न यस्वर्ह्वेषु गन्तवे ॥ ६३ ॥ सद्दत्तं व्यत्परादानं व्यत्पुर्तं
 व्याश्चदक्षिणां । तदग्निर्व्वैश्वकर्म्मणः स्वर्ह्वेषु नोदधत् ॥ ६४ ॥ स-
 त्वधाराऽनपेतामधोर्ध्वतस्य च याः । तदग्निर्व्वैश्वकर्म्मणः स्वर्ह्वेषु
 नोदधत् ॥ ६५ ॥ अग्निरस्मिन् जन्मना जातवेदाघृतम्मेचक्षुरमृतम् ॥

आसन् । अर्कस्त्रिधातुरजसोन्निमानोजसोघम्मोहविरस्मिनाम् ॥ ६६ ॥
 ऋचोनामास्मिषजूंषिनामास्मिसामानिनामास्मि । वेऽयग्नयः
 पाञ्चजन्याऽअस्यामृथिव्यामधि । तेषामसित्वमुत्तमः प्रनोजीवा-
 तवेसुव ॥ ६७ ॥ वात्सहत्यायशर्वसेपृतनाषाह्यायच । इन्द्रत्वावर्त्त-
 यामसि ॥ ६८ ॥ सहदानुम्पुरुहृतक्षियन्तमहस्तमिन्द्रसम्पिणकुणा-
 रुम् । अभिवृत्रं वद्धमानम्पियारुमपादमिन्द्रतवसाजयन्थ ॥ ६९ ॥
 विनऽइन्द्रमृधोजहिनीचावच्छपृतन्यतः । योऽअस्माँऽअभिदास-

१. इत्यत्र 'सहेः पृतनायाः' (३।७५) इत्यनेन पृतनाशब्दात्परस्य सहेः
 सम्य षत्वं निपात्यते ।

त्यधैरङ्गमयातमः ॥ ७० ॥ मृगोनमीमः कुचरोगिरिष्ठाः परावतभा-
जगन्थापरस्याहं । सूकः सः शायपविमिन्द्रतिग्मं विशत्रून्ताडि-
विमृधोनुदस्व ॥ ७१ ॥ व्वैश्वानरोऽनुतयऽआप्प्रयातुपरावतः ।
अग्निर्ऽसुष्टुतीरुप ॥ ७२ ॥ पृष्टोदिविपृष्टोऽअग्निः पृथिव्यां पृष्टो
व्विश्वाऽओषधीरविवेश । व्वैश्वानरः सहसा पृष्टोऽअग्निः सनोदिवा-
सरिषस्पातुनक्तम् ॥ ७३ ॥ अश्यामत्तङ्काममग्नेतवोतीऽअश्याम-
रयिदरयिवहसुवीरम् । अश्यामव्वाजमभिवाजयन्तोश्यामद्युम्न-
मजराजरन्ते ॥ ७४ ॥ व्वयन्तेऽअद्यदरिमाहिकाममुत्तानहस्तानम-
सोपसदधं । यजिष्ठेनमनसायक्षिदेवानस्त्रेधतामन्मनाव्विप्रोऽअ-

ग्ने ॥७५॥ धामच्छदग्निरिन्द्रो ब्रह्मा देवो बृहस्पति । ÷ सचेतसो-
 विवश्वे देवाश्चक्ष्मा वन्तु नः शुभे ॥७६॥ त्वं ष्वविष्ठाशुषो नृपा हि श्र-
 णुधी गिरः । रक्षातोकमुत त्वमना ॥ ७७ ॥ इति संहितायां अष्टा-
 दशोऽध्यायः ॥

❁ अथैकोनविंशतितमोऽध्यायः ❁

ॐ स्वादूद्रीन्त्वा स्वादुनातीव्वान्तीव्वेणामृताममृतेन । मधुमतीम्म-
 धुमंतासृजामिसदसोमेन । सोमोस्यशिश्वभ्यामपच्यस्व सरस्वत्यैप-
 च्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णेपच्यस्व ॥१॥ परीतोषिञ्चतासुतदसोमोवऽउत्तमद-
 हविः । दधन्वाधोनयोऽअप्स्वुन्तरासुषावसोममद्रिमिहं ॥२॥ व्वा-

योऽपुतऽपवित्रेणप्रत्यङ्क्षोमोऽअतिद्रुतः । इन्द्रस्ययुज्यःसखा । व्वा-
 योऽपुतऽपवित्रेणप्राङ्क्षोमोऽअतिद्रुतः । इन्द्रस्ययुज्यःसखा ॥३॥
 पुनातितेपरिस्तुतःसोमःसूर्वस्यदुहिता । व्वारेणशश्वतातना ॥४॥
 ब्रह्ममक्षत्रम्पवतेतेजऽइन्द्रियःसुरयासोमःसुतऽआसुतोमदाय । शु-
 क्रेणदेवदेवताःपिपृग्धिरोनान्नंभ्यजमानायधेहि ॥ ५ ॥ कुविदङ्ग-
 यवमन्तोयवश्चिद्वथादान्त्यनुपूर्वंवियूय । इहेद्वैषाङ्गुहिभोजना-
 निषेवर्हिषोनमउक्किंभ्यजन्ति । उपयामगृहीतोस्यशिश्वभ्यान्त्वा
 सरस्वत्यैत्वेन्द्रायत्वासुत्राम्गऽएषतेयोनिस्तेजसेत्वाव्वीर्षायत्वा-
 बलायत्वा ॥ ६ ॥ नानाहिवान्देवहितःसदस्कृतम्मासःसुक्षाथाम्प-

रमेव्योमन् । सुरात्वमसिशुष्मिणीसोमऽएषमामाहिहसीऽस्वाव्यो-
निमाविशन्ती ॥ ७ ॥ उपयामगृहीतोस्याश्विनन्तेजःसारस्वतंव्वी-
र्यमैन्द्रम्बलम् । एषतेयोनिर्मोदायत्त्वानन्दायत्त्वामहसेत्वा ॥ ८ ॥
तेजोसितेजोमयिधेहि व्वीर्यमसिव्वीर्यममयिधेहि बलमसिबलममयि-
धेह्योजोस्योजोमयिधेहि मन्थुरसिमन्थुममयिधेहि सहोसिसहोमयि-
धेहि ॥ ९ ॥ याव्याग्रं विषूचिकोभौवृकश्चरक्षति । श्येनम्पतत्रि-
णहसिहहसेमम्पात्वहहसः ॥ १० ॥ यदापिपेषमातरं पुत्रं पुत्रमुदि-
तो धरन् ॥ एतत्तदग्नेऽभनृणो भवाम्यहंतौ पितरौ मया । सम्पृचस्थ-
सम्माभद्रेण पृङ्गुविपृचस्थविमापाप्मना पृङ्गु ॥ ११ ॥ देवायश्च-

मंतन्वतमेषजमिषजाशिश्वना । व्वाचासरस्वतीमिषगिन्द्रायेन्द्र-
याणिदधतः ॥ १२ ॥ दीक्षायैरूपः शष्पाणिप्रायणीयस्यतोक्कमानि ।
कक्रयस्यरूपः सोमस्यलाजाः सोमांशवोमधु ॥ १३ ॥ आतित्य-
रूपम्मानरम्महावीरस्यनग्रहुः । रूपमुपसदामेतत्तिक्षोरात्रींसुरा-
सुता ॥ १४ ॥ सोमस्यरूपङ्क्रीतस्यपरिक्षुत्परिषिध्यते ॥ अशिश्व-
बभ्यान्दुग्धमेषजमिन्द्रायैन्द्रः सरस्वत्या ॥ १५ ॥ आसन्दीरूपः राजा-
सन्धैव्वेद्यैकुम्भीसुराधानी ॥ अन्तरऽउत्तरवेद्यथारूपङ्कारोतरो-
मिषक् ॥ १६ ॥ व्वेद्यथ्वाव्वेदिः समाप्यतेवर्हिषावर्हिरिन्द्रियम् । यूपे-
नयूपेऽआप्यतेप्पणीतोऽअग्निरग्निना ॥ १७ ॥ हविर्धानंयदशिश्वना-

ग्रीध्रं व्यत्सरस्वती । इन्द्रयिन्द्रसदस्कृतम्पत्कीशालङ्कार्हपत्यं
 ॥ १८ ॥ ष्वैषेभिः ष्वैषानामोत्याप्सीमिराप्सीर्ष्वशस्य । प्रयाजेभिरनु-
 याजान्वषट्कारेमिराहुतीः ॥ १९ ॥ पशुभिः पशूनाप्नोतिपुरोडा-
 शैर्हवीं ष्या । छन्दोभिः सामिधेनीभ्यां ज्याभिर्वषट्कारान् ॥ २० ॥
 धानाः करम्मः सक्तवः परीवापः पयोदधि । सोमस्य रूपं हविषऽ-
 आमिक्षाव्वाजिनम्मधु ॥ २१ ॥ धानानां रूपं कुवलयम्परीवापस्यंगो-
 धूमाः ॥ सक्तूनां रूपं बर्मुपवाकाः करम्मस्य ॥ २२ ॥ पयसो-
 रूपं बद्धवद्दधोरूपं कूर्कन्धूनि । सोमस्य रूपं वाजिनः सौम्यस्य-
 रूपमामिक्षा ॥ २३ ॥ आश्रावयेतिस्तोत्रियाः प्रत्याश्रावोऽअनु-

रूपं । यजेति धाव्यारूपम्प्रागाथर्वेयजामहा ॥ २४ ॥ अर्द्धऽऽक्रुचै-
रुक्थानां रुपम्पदैराप्नोति निविदः । षण्वैः शस्त्राणां रुपम्प-
यसांसोमऽआप्यते ॥ २५ ॥ अश्विष्वव्याम्प्रातः सवनमिन्द्रेणैन्द्र-
म्माद्धथन्दिनम् । वैश्वदेवः सरस्वत्यातृतीयमाप्सः सवनम् ॥ २६ ॥
वायव्यैर्व्यायव्यान्न्याप्नोति सतेन द्रोणकलशम् । कुम्भीभ्यामम्भु-
णौ सुते स्थालीभिः स्थालीराप्नोति ॥ २७ ॥ यजुर्विमराप्यते ग्रहाग्रहै-
स्तोमाश्च विष्टुतीः । छन्दोमिरुक्कथां शस्त्राणि साम्ना वभूथऽआ-
प्यते ॥ २८ ॥ इडाभिर्मक्षानाप्नोति सूक्तवाकेनाशिषः । शंसुना-
पत्नी संव्याजान्तसमिष्टयजुषां सऽस्थाम् ॥ २९ ॥ व्रतेन दीक्षामाप्नो-

तिद्वीक्षयाप्नोतिदक्षिणाम् । दक्षिणाश्चन्द्रामाप्नोतिश्चन्द्रयासत्यमाप्यते
 ॥ ३० ॥ एतावद्द्रुपं चक्षस्य बहेवैर्ब्रह्मणा कृतम् । तदेतत्सर्व्वमा-
 प्नोति यज्ञे सौत्रामणी सुते ॥ ३१ ॥ सुरावन्तम्बर्हिषदहसुवीरं च बह-
 न्वन्ति महिषानमोभिः ॥ दधानाः सोमं निद्विदेवतासु मदे मेन्द्रं च जमा-
 नाः स्वर्काः ॥ ३२ ॥ यस्तेरसः सम्भृतऽओषधीषु सोमस्य शुष्मः सुरयासु
 तस्य । तेन जिन्व च जमानम् मदेन सरस्वतीम् शिष्वना विन्द्रं मग्निम् ॥ ३३ ॥
 यमं शिष्वना नमुचेरासुरादधिसरस्वत्यसु नोदिन्द्रियाय । इमन्तह शु-
 षक्रम्मधुमन्तमिन्दुः सोमः राजानमिह मक्षयामि ॥ ३४ ॥ यदन्नरि-
 ष्टह रसिनः सुतस्य यदिन्द्रोऽपि वच्छचीभिः । अहन्तदस्य मनसा-

शिवेनसोम६राजानमिहभक्षयामि ॥३५॥ पितृभ्यःस्वधाभिभ्यः
 स्वधानमःपितामहेभ्यःस्वधाभिभ्यःस्वधानमःप्रपितामहे-
 भ्यःस्वधाभिभ्यःस्वधानमः । अक्षन्पितरोमीमदन्तपितरोती-
 तृपन्तपितरःपितरःशुन्धदध्वम् ॥ ३६ ॥ पुनन्तुमापितरःसोम्या-
 सःपुनन्तुमापितामहापुनन्तुप्रपितामहापवित्रेणशतायुषा । पुन-
 न्तुमापितामहापुनन्तुप्रपितामहाः । पवित्रेणशतायुषाव्विश्वमा-
 युर्व्यश्नवै ॥ ३७ ॥ अग्नऽआयूँषिपवसऽआसुवोर्जमिषश्चनः ।
 आरेबाधस्वदुच्छुनाम् ॥३८॥ पुनन्तुमादेवजनापुनन्तुमनसाधियः ।
 पुनन्तुव्विश्वाभुतानिजातवेदःपुनीहिमा ॥ ३९ ॥ पवित्रेणपुनीहि-

माशुक्क्रेणदेवदीद्यत् । अग्नेक्कत्वाक्कतुँ १ऽरनु ॥ ४० ॥ यत्तेपवि
 त्रमर्चिष्यग्नेविततमन्तरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ ४१ ॥ पव-
 मानःसोऽअद्यनःपवित्रेणविवर्षणिः । यःपोतासपुनातुमा ॥ ४२ ॥
 उमाभ्यान्देवसवितःपवित्रेणसवेनच । माम्पुनीहिबिश्श्वतः ॥ ४३ ॥
 व्वैश्वदेवोपुनतीदेव्यागाद्यस्यामिमावब्धस्तन्वोव्वीतपृष्टाः ।
 तयामन्दतःसधमादेषुव्वयलस्यामपतयोरयीणाम् ॥ ४४ ॥ येस-
 मानाःसमनसःपितरोयमराज्ये । तेषाल्लोकःस्वधानमोव्वहोदेवेषु-
 कल्पताम् ॥ ४५ ॥ येसमानाःसमनसोजीवाजीवेषुमामकाः ।
 तेषाल्लेश्श्रीर्मयिकल्पतामस्मिँल्लोकेशतदसमाः ॥ ४६ ॥ द्वेसृतीऽ-

अशृणवम्पितृणामहन्देवानामुतमर्त्यानाम् । ताभ्यामिदंविश्वमेज-
त्समेतिषदन्तरापितररम्मातरश्च ॥४७॥ इदहविःप्रजननम्मेऽस्तु-
दशवीरहसर्व्वगणंस्वस्तये । आत्मसनिष्प्रजासनिष्पशुसर्निलोकस-
व्यभयसनि । अग्निःप्रजाम्बहुलाम्मेकरोत्वन्नम्पयोरेतोऽस्ममासुधत्त-
॥४८॥ उदीरतामवरऽउत्परासऽउन्मद्भयमाऽपितरःसोम्यासः । असु-
व्यऽईयुरव्वृकाऽऋतज्ञास्तेनोवन्तुपितरोहवेषु ॥४९॥ अङ्गिरसोनःपित-
रोनवग्गवाऽअथर्व्वानोभृगवःसोम्यासः । तेषांव्ययहसुमतौयज्ञि-
यानामपिभद्रेसौमनसेस्याम ॥ ५० ॥ येनःपूर्वेपितरःसोम्यासो-
नूहिरेसौमपोथंवसिष्ठाः । तेमिर्व्वमःसंहरराणोहवींष्युशशुश-

इमिःप्रतिकाममत्तु ॥ ५१ ॥ त्वदसोमप्रचिकितोमनीषात्वदर-
 जिष्ठुमनुनेषिपन्थाम् । तवप्पणीतीपितरोनऽइन्दोदेवेषुरत्नमभजन्त-
 धीराँ ॥ ५२ ॥ त्वयाहिनःपितरःसोमपूर्व्वेकर्मणिचक्रुःपव-
 मानधीराँ । व्वन्वक्षवातदपरिधीँऽरपोर्णुव्वीरेभिरश्वैर्मघवाम-
 वानदं ॥ ५३ ॥ त्वदसोमपितृभिःसंव्विद्वानोनुदद्यावापृथिवीऽआत-
 तन्थ । तस्मैतऽइन्दोहविषाव्विधेमव्वयदंस्यामपतयोरयीणाम् ॥ ५४ ॥
 बर्हिषददपितरऽकुत्युव्वर्गिमावोहव्व्याचकृमाजुषदध्वम् । तऽआगता-
 वसाशन्तमेनाथानदंशव्व्योररपोदधात ॥ ५५ ॥ आहमपितन्त्सुविद-
 ञ्नाँऽअवित्सिनपातश्चव्विक्क्रमणश्चव्विष्णोँ । बर्हिषदोवेस्वधया

सुतस्य॒भजन्त॑पि॒त्वस्त॑ऽइ॒हाग॑मि॒ष्टाः ॥ ५६ ॥ उप॑हृताः॒पित॑रः॒सो-
म्या॑सो॒बर्हि॑ष्ये॒षुनि॒धिषु॑धि॒येषु॑ । तऽआ॑गमन्तु॒तऽइ॒हश्रु॑बन्त्वधि-
ब्रु॑वन्तु॒तेव॑न्त्व॒स्मान् ॥ ५७ ॥ आ॒यन्तु॑नः॒पित॑रः॒सोम्या॑सो॒ग्नि-
ष्वा॒त्ताऽप॒थिभि॑र्है॒वयानैः॑ । अ॒स्मिन्म॑य॒ज्ञेस्व॒धयाम॑दन्तोधि॒ब्रुवन्तु॑-
तेव॑न्त्व॒स्मान् ॥ ५८ ॥ अ॒ग्निष्वा॒त्ताऽपित॑रऽ॒पह॑गच्छ॒तसदः॑सदः॒स-

१. बर्हिः शब्दात् दत्तमित्यर्थे 'बर्हिषिदत्तम्' ४।४।१।१। इत्यनेन यत्प्रत्यये ।

२. 'एदोऽङ्ग्यां पूर्वमकारः (४।६१) एकारीकाराभ्यां पर ऋकारः पूर्वरूप-
मापद्यते । तेऽप्सरसाम् २४।३७। ब्वेदोऽसि (२।२१) स्तुपोऽसि (२।२) इत्या-
दिषु ज्ञेयम् ।

दतसुप्रणीतयः । अत्ताह्वींषिप्रयतानिबर्हिष्यथारयि६सर्व्ववी-
रन्दधातन ॥ ५९ ॥ वेऽअग्निष्वात्तावेऽअनग्निष्वात्तामद्वधेदि-
वःस्वधयामादयन्ते । तेभ्यःस्वराडसुनीतिमेतांश्चथावशन्तन्व-
क्कल्पयाति ॥ ६० ॥ अग्निष्वात्तानृतुमतोहवामहेनाराश६से-
सोमपीथंश्चऽआशुः । तेनोव्विप्प्रासःसुहवामवन्तुव्वयंस्याम-
पतयोरयीणाम् ॥ ६१ ॥ आह्वयाजानुदक्षिणतोनिषद्येमंश्चक्षममि-
गृणीतव्विश्वे । माहि६सिष्टृपितरःकेनचिन्नोवद्धऽआगःपुरुष-
ताकराम ॥ ६२ ॥ आसीनासोऽअरुणीनामुपस्थैरयिन्धत्तदाशुपे-
मर्त्यय । पुत्रेभ्यःपितरस्तस्यव्वस्वःप्रयच्छतऽइहोर्जन्दधात

॥ ६३ ॥ यमग्नेकव्यवाहनत्वंचिन्मन्यसेरयिम् । तन्नोगीर्भिः
 श्चवाव्यन्देवत्रापनयायुजम् ॥ ६४ ॥ योऽअग्निःकव्यवाहनः
 पितृन्त्यक्षदत्तावृधः । प्रेदुहव्यानिव्वोचतिदेवेभ्यश्चपितृभ्य-
 ऽमा ॥ ६५ ॥ त्वमग्नेऽईदितःकव्यवाहनाविद्वव्यानिसुरभीणि-
 कृत्वी । प्रादाऽपितृभ्यःस्वध्यातेऽअक्षन्नद्वित्वन्देवप्रयताहवींषि
 ॥ ६६ ॥ येचेहपितरोयेचनेहयाँश्चव्विद्यायाँऽउचनप्रविद्य । त्वं-
 व्वेत्ययतितेजातवेदःस्वधामिर्व्यश्नःसुकृतञ्जुषस्व ॥ ६७ ॥ इदम्पितृ-
 भ्योनमोऽअस्त्वद्दद्येषपूर्वांसोयऽउपरासऽईयुः । येषार्थिवेरजस्यानि-
 षत्तायेवानुनःसुवृजनासुव्विश्रु ॥ ६८ ॥ अध्रायथानऽपितरऽपरासः-

अ॒त्का॒सोऽअ॒ग्न॒ऽक्र॒त॒मा॒शु॒षा॒णाः । शु॒ची॒द॒य॒न्दी॒धिति॒मु॒क्थ॒श॒स॒हं-
 क्षा॒मा॒भि॒न्द॒न्तोऽअ॒रु॒णी॒र॒प॒ञ्च॒न ॥ ६९ ॥ उ॒श॒न्त॒स्त्वा॒नि॒धी॒म॒ह॒सु-
 श॒न्त॒हं॒स॒मि॒धी॒म॒हि ॥ उ॒श॒न्तु॒श॒त॒ऽआ॒व॒ह॒पि॒त॒न्ह॒वि॒षेऽअ॒त्त॒वे ॥ ७० ॥
 अ॒पा॒म्फे॒ने॒न॒न॒मु॒चे॒हं॒शि॒रः॒ऽइ॒न्द्रो॒द॒व॒र्त्त॒य॒हं ॥ वि॒श्व॒वा॒स॒द॒ज॒य॒स्पृ॒धः-
 ॥ ७१ ॥ सो॒मो॒रा॒जा॒मृ॒त॒ह॒सु॒त॒ऽक्र॒जी॒षे॒णा॒ज॒हान्मृ॒त्यु॒म् । क्र॒-
 ते॒न॒स॒त्य॒मि॒न्द्रि॒य॒ग्नि॒व॒पा॒न॒ह॒शु॒क्र॒म॒न्ध॒स॒ऽइ॒न्द्र॒स्ये॒न्द्रि॒य॒मि॒द॒म्प॒यो॒मृ॒त-

१. 'वर्दुरौवरदेशौ तु प्रकुल्लेते पुनर्यथा । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः 'अपा-
 म्फेने' निदर्शनम्' (या० शि० श्लो० ६५) वर्दुरस्य-मण्डूकेति प्रसिद्धजन्तोः
 उवरदेशौ प्रकुल्लेते वायुभरणेन स्थूलौ भवतः ।

म्मधुं ॥ ७२ ॥ अ॒व॒म्यः॑क्षी॒रं॒व्य॒पि॒ब॒त्कु॒ड्वा॒ङ्गि॒र॒सो॒धि॒या । ऋ॒तेन॑-
स॒त्यमि॑न्द्रि॒यं॒व्वि॒पानं॑ ६ शु॒क्क॒मन्ध॑स॒ऽइन्द्र॑स्येन्द्रि॒यमि॑द॒म्पयो॑मृत॒म्मधुं॑
॥ ७३ ॥ सोमं॑म॒व॒म्यो॒व्य॒पि॒ब॒च्छ॒न्दसा॑ह॒६सः॑शु॒चि॒षत् । ऋ॒तेन॑स॒त्य-
मि॑न्द्रि॒यं॒व्वि॒पानं॑ ६ शु॒क्क॒मन्ध॑स॒ऽइन्द्र॑स्येन्द्रि॒यमि॑द॒म्पयो॑मृत॒म्मधुं॑ ॥ ७४ ॥
[शतम् ११००] अ॒ना॒त्परि॑स्रु॒तो॒रस॑म॒ग्रह॑म॒णा॒व्य॒पि॒ब॒त्क्ष॒त्र॒म्पय॑ ६ सोमं॑-
म॒ज्जा॒पति॑ ६ । ऋ॒तेन॑स॒त्यमि॑न्द्रि॒यं॒व्वि॒पानं॑ ६ शु॒क्क॒मन्ध॑स॒ऽइन्द्र॑स्येन्द्रि॒-
यमि॑द॒म्पयो॑मृत॒म्मधुं॑ ॥ ७५ ॥ रे॒तो॒मू॒त्रं॒व्वि॒ज॒हा॒ति॒योनि॑म॒प्रवि॑शदिन्द्रि॒-
यम् । ग॒र्भो॒ज॒रा॒यु॒णावृ॑त॒ऽउ॒ल॒ब्ध॑ज॒हा॒ति॒जन्म॑ना । ऋ॒तेन॑स॒त्यमि॑-
न्द्रि॒यं॒व्वि॒पानं॑ ६ शु॒क्क॒मन्ध॑स॒ऽइन्द्र॑स्येन्द्रि॒यमि॑द॒म्पयो॑मृत॒म्मधुं॑ ॥ ७६ ॥

दृष्ट्वा^१रूपे^२क्याक^३रोत्सत्या^४नृते^५प्रजाप^६तिः ॥ अश्वा^७न्द्वा^८मनृते^९दधा^{१०}च्छु-
 द्धा^{११}सत्ये^{१२}प्रजाप^{१३}तिः । क्रुते^{१४}नसत्यमिन्द्रियं^{१५}विविपानं^{१६}शुक्क्रमन्धस^{१७}ऽ-
 इन्द्र^{१८}स्येन्द्रियमिदम्पयो^{१९}मृतम्मधु ॥ ७७ ॥ वेदे^{२०}नरूपेक्यपिवत्सुता^{२१}सु-
 तो^{२२}प्रजाप^{२३}तिः । क्रुते^{२४}नसत्यमिन्द्रियं^{२५}विविपानं^{२६}शुक्क्रमन्धस^{२७}ऽइन्द्र^{२८}स्ये-
 न्द्रियमिदम्पयो^{२९}मृतम्मधु ॥ ७८ ॥ दृष्ट्वा^{३०}परि^{३१}सृतो^{३२}रसं^{३३}शुक्क्रेण^{३४}शु-
 क्कं^{३५}क्यपि^{३६}त्पय^{३७}हंसोम^{३८}प्रजाप^{३९}तिः । क्रुते^{४०}नसत्यमिन्द्रियं^{४१}विविपानं^{४२}-
 शुक्क्रमन्धस^{४३}ऽइन्द्र^{४४}स्येन्द्रियमिदम्पयो^{४५}मृतम्मधु ॥ ७९ ॥ सीसे^{४६}नतन्त्र-
 म्मन^{४७}सामनी^{४८}षिण^{४९}ऽरुण^{५०}र्णसु^{५१}त्रेण^{५२}कवयो^{५३}व्ययन्ति । अश्वि^{५४}वना^{५५}यज्ञ^{५६}हंस-
 वि^{५७}तासर^{५८}स्वती^{५९}न्द्र^{६०}स्यरूपं^{६१}ववरुणो^{६२}भिषज्जयन् ॥ ८० ॥ तद^{६३}स्यरूपम^{६४}मृत-

६-शचीभिस्तिन्नोदधुर्देवताः स६-रराणाः । लोमानिशष्पैर्बुधुधान-
 तोक्कमंभिस्त्वगस्यमां समभवन्नलाजाः ॥ ८१ ॥ तदश्विनामि-
 षजरुद्रवर्त्तनीसरस्वतीव्यतिपेशोऽअन्तरम् । अस्थिमज्जानम्मा-
 सरैः कारोतरेण दधतो गवान्त्वचि ॥ ८२ ॥ सरस्वतीमनसापेशलं व्यवसु-
 नासत्याभ्यां व्यतिदर्शतं व्यवपुः । रसम्परिस्रुतानरोहितन्नगहुर्द्धी-
 रस्तसरन्नवेम ॥ ८३ ॥ पर्यसाशुक्कममृतञ्जनित्र६-सुरयामूत्राज्जन-
 यन्तरेतः । अपामंतिन्दुर्मतिम्वार्धमानाऽऊवद्धयं व्वात६-सुव्युन्त-
 दारात् ॥ ८४ ॥ इन्द्रः सुत्रामाहृदयेन सत्यम्पुरोडाशेन सविताज-
 जान । अकृत्क्लोमानं ववरुणोभिषज्यन्मतस्त्रेव्यायव्यैर्नमिनातिपि-

तम् ॥ ८५ ॥ आन्त्राणिस्थालोर्मधुपिन्वमानागुदापात्राणिसुदु-
 घानधेनुः । श्येनस्यपत्रप्लीहाशचीभिरासन्दीनामिरुदरभ्रमाता
 ॥ ८६ ॥ कुम्भोव्वनिष्ठुर्जनिताशचीभिर्व्यस्मिन्नग्रेषोऽभ्याङ्गभ्योऽ-
 अन्तः । प्लाशिर्व्यक्तकंशतधारऽउत्सोदुहेनकुम्भीस्वधाम्पितृभ्यः
 ॥ ८७ ॥ मुखद्वयस्यशिरऽश्त्सतेनजिह्वापवित्रमश्विनासन्त्सर-
 स्वती । चप्पन्नपायुर्भिषगस्यव्वालोव्वस्तिर्नशेपोहरसातरस्वी ॥ ८८ ॥
 अश्विभ्याश्चक्षुरमृतङ्ग्रहाभ्याञ्छागेनतेजोहविषाशृतेन । पक्ष्माणि-
 गोधूमैःकुवलैरुतानिपेशोनशुक्क्रमसितंव्वसाते ॥ ८९ ॥ अविर्त्त-
 मेषोनसिर्वीर्यायप्ताणस्यपन्थाऽअमृतोग्रहाभ्याम् । सरस्वत्युप-

धाकैर्व्यानिन्नस्यानिबर्हिर्बर्दरैर्जजान ॥ ९० ॥ इन्द्रस्यरूपमृषमो-
 बलायकण्णीभ्यांश्रोत्रममृतङ्ग्रहाभ्याम् । यवानबर्हिर्बुविकेस-
 राणिकर्कन्धुषक्षेमधुसारघम्मुखात् ॥ ९१ ॥ आत्ममनुपस्थेनवृकस्य-
 लोममुखेश्मश्रूणिनळ्याग्नलोम । केशानशीर्षिन्यशसेशिश्रयैशिखा-
 सिद्धस्यलोमत्विषिरिन्द्रियाणि ॥ ९२ ॥ अङ्गान्यात्ममन्मिषंजात-
 दशिवनात्ममानमङ्गैःसमधात्सरस्वती । इन्द्रस्यरूपदशतमानमायु-
 श्चन्द्रेणज्ज्योतिरमृतन्दधानाः ॥ ९३ ॥ सरस्वतीषोण्याङ्गममन्तर-
 शिवभ्याम्पस्तीसुकृतम्बिमर्ति । अपांरसेनववरुणोनसाम्मेन्द्रं
 शिश्रयैजनयन्पुसुराजा ॥ ९४ ॥ तेजःपशुनाहविरिन्द्रियावत्प-

रि॒क्षुता॒पय॑सा॒सार॑ध॒म्मधु॑ । अ॒श्वि॒व॒भ्या॑न्दु॒ग्ध॒मि॒ष॒जा॒सर॑स्व॒त्या-
सु॒तासु॒ताभ्या॑म॒मृत॑सोम॒ऽइन्द्रु॑ः ॥ ९५ ॥ इति संहितायामेकोन-
विंशतितमोऽध्यायः ॥

❁ अथ विंशोऽध्यायः ❁

ॐ॒क्ष॒त्रस्य॒खोनि॑रसि॒क्ष॒त्रस्य॒नाभि॑रसि । मा॒त्वा॒हि॒ह॒सी॒न्मामा॑हि॒ह॒-

१. एकमात्रो भवेद् ह्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते । त्रिमात्रस्तु प्लुतो ज्ञेयो व्यञ्जनं चाऽर्धमात्रिकम् ॥ प्रणवं तु प्लुतं कुर्याद् व्याहृतीर्मात्रिका विदुः । (याः श्लो. १६-१७)

२. के पुरुषाः वर्णोच्चारणे असमर्थाः तान् आह—

न करालो न लम्बोष्ठो नाऽव्यक्तो नाऽनुनासिकः । गद्गदो बह्वजिह्वश्च न
वर्णान् वक्तुमर्हति ॥
(या० श्लो० २६)

सीहं ॥ १ ॥ निषसादधृतव्रतोव्वरुणं पस्त्यास्वा । साम्प्रज्ज्याय
सुक्कतुः । मृत्योः पाहि विव्द्योत्पाहि ॥ २ ॥ देवस्य त्वासवितुः

३. शक्तितं भीतमुद्धृष्टमग्न्यक्तमन्ननासिकम् । काकस्वरं मूर्खिगतं तथा स्थान-
विवर्जितम् ॥ विस्वरं विरसं चैव विरिलष्टं विषमाहतम् । व्याकुलं तालहीनं च
पाठदोषाश्चतुर्विंश ॥
(या० २८।२९)

४. हस्तसंनिवेशनप्रकारमाह—उत्तानं सोन्नतं किञ्चित् सुग्न्यक्ताङ्गुलिरक्षितम् ।
स्वरविच्छ करं कुर्यात्प्रादेशाद्देशगामिनम् ॥ उत्तानम्—उपरितलम् । सोन्नतम्—
अङ्गुल्यग्रेषु औन्नत्यविशिष्टम् ।
(चा० ५१)

५. स्वरिते ग्यङ्गुलं विद्याग्निपाते तु षडङ्गुलम् । उत्थाने तु नवाङ्गुल्यमेत-
त्स्वारस्य लक्षणम् ॥

अ॒स॒वे॒श्व॒नो॒र्वा॒हु॒भ्या॒म्पू॒ष्ण॒णो॒ह॒स्ता॒भ्या॒म् । अ॒श्व॒नो॒र्भै॒ष॒ज्ये॒-
 न॒ते॒ज॒से॒ब्र॒ह्म॒व॒च्च॒सा॒या॒मि॒षि॒ञ्चा॒भि॒सर॑स्वत्यै॒भै॒ष॒ज्ये॒न॒व्वी॒र्या॒या॒न्ना॒-
 द्या॒या॒मि॒षि॒ञ्चा॒मी॒न्द्र॑स्येन्द्रि॒येण॒बला॑यश्च॒यै॒ष॒श॑से॒मि॒षि॒ञ्चा॒मि ॥ ३ ॥
 को॒ऽसि॒क॒त॒मो॒सि॒क॒स्मै॒त्वा॒का॒य॒त्वा । सु॒श॒लो॒क॒सु॒म॒ङ्ग॒ल॒स॒त्य॑राज॒न॥४॥
 शि॒रो॒मे॒श्व्री॒र्य॒शो॒मुख॑न्त्वि॒षि॒केशा॑श्च॒श्म॒श्श्रू॑णि । रा॒ज॒मि॒प्रा॒णो॒-
 ऽअ॒मृत॑द॒स॒म्प्रा॒ट्च॒क्षु॑र्वि॒राट्श्रो॑त्रम् ॥ ५ ॥ जि॒व्हा॒मै॒भ॒द्रं॒वा॒ङ्म॒हो॒म॒-
 नो॒म॒न्यु॒ऽस्व॒रा॒ड्भा॒मः । मो॒दा॒ऽप्य॒मो॒दा॒ऽअ॒ङ्गु॒ली॒र॒ङ्गानि॑मि॒त्र॒म्मे॒स॒-
 ढः ॥६॥ बा॒ह्व॒मे॒बल॑मिन्द्रि॒य॒द॒ह॒स्तौ॒मे॒क॒र्म॒व्वी॒र्य॑म् । आ॒त्क्वा॒क्ष॒त्र॒-
 मु॒रो॒म॒म ॥ ७ ॥ पृ॒ष्ठी॒म्यै॒रा॒ष्ट्र॒मु॒द॒र॒म॒सौ॒ग्री॒वाश्च॑श्श्रो॒णी । ऊ॒रु॒ऽ-

अ॒र॒त्की॒जा॒नु॒नी॒वि॒शो॒मे॒ङ्गानि॒सु॒र्व्वतः॑ ॥ ८ ॥ ना॒भि॒र्म्म॑ँचि॒सं॒वि॒ब्रान॑-
 म्पा॒यु॒र्म्म॑ँप॒चि॒ति॒र्म्म॑सत् । आ॒न॒न्द॑न॒न्दा॒वा॒ण्डौ॒मे॒म॒गः॑सौ॒भा॒ग्य॒ग्य॒-
 सः॑ । ज॒ङ्घा॑भ्याम्प॒द्भ्या॒न्ध॒र्म्मो॑स्मि॒वि॒शि॒रा॒जा॒प्स॒ति॒ष्ठि॒तः॑ ॥ ९ ॥
 प॒रि॒क्ष॒त्रे॒प्स॒ति॒ष्ठामि॒रा॒ष्ट्रे॒प्स॒त्य॒श्वेषु॑प्स॒ति॒ष्ठामि॒गोषु॑ । प्र॒त्य॒-
 क्केषु॑प्स॒ति॒ष्ठाम्य॒त्क॒म॒न्प्र॒ति॒प्रा॒णेषु॑प्स॒ति॒ष्ठामि॒पुष्टे॑प्स॒ति॒द्या॒-
 वा॒पृथि॒व्यो॑प्स॒ति॒ष्ठामि॒व॒क्षे ॥ १० ॥ त्रि॒या॒दे॒वाऽप॑का॒द॒श॒त्र॒-
 य॒स्त्रि॒द॒शा॑सु॒रा॒ध॒सः॑ । बृ॒ह॒स्प॒ति॒पुरो॑हि॒ता॒दे॒वस्य॑स॒वितु॑ःस॒व॒ ।
 दे॒वा॒दे॒वैर॑व॒न्तु॒मा ॥ ११ ॥ प्र॒थ॒मा॒द्वि॒तीयै॑र्द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयै॑-
 स्तृ॒तीया॑ःस॒त्येन॑स॒त्यं॒व्य॒क्तेन॑व॒क्षो॒व॒जु॒र्मि॒र्व्व॒जूंषि॑साम॒भि॒सामा॑न्यु-

ग्निभर्त्रच ÷ पुरोनुवाक्याभिः पुरोनुवाक्यावाज्याभिर्वाज्याव्यष-
ट्कारैर्वषट्काराऽआहुतिभिराहुतयोमेकामान्तसमर्द्धयन्तुभूः स्वाहा
॥ १२ ॥ लोमानिप्रयतिर्ममत्वङ्मऽआनतिरागतिः । माँस-
म्मऽउपनतिर्व्वस्वस्थिमज्जामऽआनतिः ॥ १३ ॥ यद्देवादेवहेड-
नन्देवासश्चक्रमाव्वयम् । अग्निश्ममातस्ममादेनसोव्विश्वान्मुञ्च-
त्वहंसः ॥ १४ ॥ यदिदिवायदिनक्त्तमेनाँसिचक्रमाव्वयम् ।
व्वायुश्ममातस्ममादेनसोव्विश्वान्मुञ्चत्वहंसः ॥ १५ ॥ यदिजाग्र-
द्द्यदिस्वप्नऽपनाँसिचक्रमाव्वयम् । सूक्ष्मोमातस्ममादेनसोव्वि-
श्वान्मुञ्चत्वहंसः ॥ १६ ॥ यद्ग्रामेयदरण्येयत्सभायांव्वदिन्द्रि-

ये । यच्छ्रुवृद्धेयदग्धैर्यदेनश्चक्रमाव्वयंयदेकस्याधिधर्मैणितस्याव-
यजनमसि ॥ १७ ॥ यदापोऽअग्न्याऽइतिव्वरुणेतिशपामहेततोव्व-
रुणनोमुञ्च । अवभृथनिचुम्पुणनिचेरुरसिनिचुम्पुणः । अवदेवैवैव-
कृतमेनोयक्ष्यवमत्यैर्मर्मत्यैकृतम्पुराव्वोदेवरिषस्पाहि ॥ १८ ॥ समु-
द्रेतेहृदयमप्स्वन्तःसन्त्वाव्विशन्त्वोषधीरुतापः । सुमित्रियान्ऽआ-
पऽओषधयःसन्तुदुर्मित्रियास्तस्मैसन्तुद्योस्मान्द्वेष्टिष्टिषञ्चव्वयन्दि-
ष्मः ॥ १९ ॥ द्रुपदादिवमुमुचानःस्विन्नःस्नातोमलादिव । पुतम्प-
वित्रेणेवाज्ज्यमापःशुन्धन्तुमैनसह ॥ २० ॥ उद्द्वयन्तमसस्परि-
स्वःपश्यन्तऽउत्तरम् । देवन्देवत्रासूयर्धमगन्मज्ज्योतिरुत्तमम् ॥ २१ ॥

अपोऽअदधान्वंचारिष॒रसे॑न॒सम॑सृक्ष्महि । पय॑स्वान॒ग्नऽआ॑गम॒-
 न्त॒म॒मा॒स॒ष्ट॒ज॒व्वर्ष॑सा॒प्प्र॒जया॑च॒धने॑नच ॥२२॥ ए॒धो॑स्येधिषीमहि॒स-
 मि॒द॑सि॒तेजो॑सि॒तेजो॑मयिधेहि । स॒मा॒व॒वर्त्ति॑पृथि॒वीस॒मु॒षाऽस॒मु॒सू॒र्यं ÷
 स॒मु॒व्वि॒श्वमि॒द॒जंग॑त् । व्वै॒श्वान॑रज्ज्योति॒र्भूया॑सं॒व्वि॒भू॒न्कामा॑-
 न्व्य॒श्नवै॒भूऽस्वाहा॑ ॥२३॥ अ॒भ्या॒द॒धामि॑स॒मि॒ध॒म॒ग्ने॒व्रत॑प॒ते॒त्वयि॑ ।
 व्र॒त॒श्च॑श्र॒द्धा॒ञ्चो॒पैमी॑न्वेत्वादीक्षितोऽअ॒हम् ॥२४॥ यत्र॒ब्र॒ह्म॑चक्ष-
 त्र॒श्च॑स॒म्य॒श्चौच॑र॒तंस॒ह । तं॒ल्लो॒क॒म्पु॒ण्य॒म्प्र॒क्षे॒षं॒व्य॒त्र॒दे॒वाऽस॒हा॒ग्नि॒ना
 ॥२५॥ यत्रेन्द्र॑श्च॒व्वा॒युश्च॑स॒म्य॒श्चौच॑र॒तंस॒ह । तं॒ल्लो॒क॒म्पु॒ण्य॒म्प्र॒क्षे॒-
 षं॒व्य॒त्र॒से॒दि॒र्श॒न्वि॒द्यते॑ ॥२६॥ अ॒ष्ट॒शु॒न॒तेऽअ॒ष्ट॒शु॒ऽपृ॒थ्यता॑म्प॒रु॒षा॒प॒रुः

गन्धस्तेसोममवतुमदायरसोऽथच्छयुतः ॥२७॥ सिञ्चन्तिपरिषिञ्च-
त्युत्सिञ्चन्तिपुनन्तिच । सुरायैवभ्रमैर्देकिन्त्वोव्वदतिकिन्त्वः ॥२८॥
धानावन्तङ्कुरम्मिणमपुपवन्तमुक्किथनम् । इन्द्रप्रातर्जुषस्वनः ॥२९॥
बृहदिन्द्रायगायतमरुतोव्वृत्रहन्तमम् । येनज्ज्योतिरजनयन्नृतावृधो-
देवन्देवायजागृवि ॥ ३० ॥ अद्ध्वर्षोऽअद्धिभिःसुतःसोमम्पवि-
त्रऽआनय । पुनाहीन्द्रायपातवे ॥ ३१ ॥ योभुतानामधिपतिर्व्वस्मिं-
लोकाऽअधिशिञ्चताः । यऽईशोमहतोमहास्तेनगृह्णामित्वामहम्मयिगृ-
ह्णामित्वामहम् ॥ ३२ ॥ उपयामगृहीतोस्यशिवग्भ्यान्त्वासरस्वत्यै-
त्वेन्द्रायत्वासुन्नाम्णाऽएषतेयोनिरशिवग्भ्यान्त्वासरस्वत्यैत्वेन्द्राय-

त्वासुत्राम्णे ॥ ३३ ॥ प्राणपामेऽपानपाशच्चक्षुष्पाश्चोत्रपाशच्चमे ।
 वाचोमेविश्वमेषजोमनसोसिव्विलायकः ॥ ३४ ॥ अश्विनकृत-
 स्यतेसरस्वतिकृतस्येन्द्रेणसुत्राम्णाकृतस्य । उपहृतऽउपहृतस्यभक्ष-
 यामि ॥ ३५ ॥ समिद्धऽइन्द्रऽउपसामनीकेपुरोरुचापूर्वकृद्वावृधा-
 नः । त्रिभिर्हवैस्त्रिंशतावज्रबाहुर्जघानवृत्रंविदुरोव्ववार ॥ ३६ ॥
 नराशःसहस्रप्रतिशूरोमिमानस्तनूनपात्प्रतिषक्षस्यधाम । गोमिर्व्वपा-
 वान्मधुनासमञ्जन्निहरण्यैश्चन्द्रीयजतिप्रचेताः ॥ ३७ ॥ इडितो-
 देवैर्हरिवाँ२ऽअभिष्टिराजुब्धानोहविषाशर्द्धमानः । पुरन्दरोगोत्र-
 मिद्धज्रबाहुरायातुषक्षमुपनोजुषाणः ॥ ३८ ॥ जुषाणोवर्हिर्हरिवा-

नऽइन्द्रः प्राचीनं सीदत्प्रदिशः पृथिव्याः । उरुप्रथाः प्रथमानं
 स्योनमादित्यैरुक्तं वसुभिः सजोषाः ॥ ३९ ॥ इन्द्रन्दुरः कवण्यो-
 धावमाना वृषाणं वषन्तु जनयः सुपत्क्नीः । द्वारो देवीरभितोऽविश्र-
 यन्तां सुवीरा वीरम्प्रथमानामहोमिः ॥ ४० ॥ उषासानक्ता वृहती
 बृहन्तम्पयस्वती सुदुघेशूरमिन्द्रम् । तन्तुन्तम्पेशसा संवयन्ती देवाना-
 न्देवं वषजतः सुरुक्मे ॥ ४१ ॥ दैव्यामिमानामनुषः पुरुत्राहोतारा-
 विन्द्रं प्रथमा सुवाचा । मुर्धन्वश्चस्य मधुना दधाना प्राचीनञ्ज्योतिर्ह-
 विषा वृधातः ॥ ४२ ॥ तिस्रो देवीर्हविषा वृद्धमानाऽइन्द्रञ्जुषाणा
 जनयोनपत्क्नीः । अर्च्छन्तन्तुं पयसा सरस्वती डा देवी भारती वि-

शश्वतूर्तिः ॥ ४३ ॥ त्वष्टादधच्छुष्ममिन्द्रायवृष्णेपाकोचिष्टुर्वशसे
 पुरुणि । वृषायजन्वृषणम्भूरिरेतामूर्धन्यक्षस्यसमनक्तुदेवान् ॥ ४४ ॥
 घनस्पतिरवसृष्टो नपाशैस्त्वमन्यासमञ्जश्छमितानदेवः । इन्द्रस्य-
 हृदयैर्जठरम्पृणानश्स्वदाति यक्षम्मधुना घृतेन ॥ ४५ ॥ स्तोकानामिन्दु-
 म्प्रतिशूरऽइन्द्रो वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट् । घृतप्रुषामनसामोद-
 मानाः स्वाहा देवाऽअमृतामादयन्ताम् ॥ ४६ ॥ आयात्विन्द्रो वसऽउपन-
 ऽहस्तुतऽसधमादस्तुशूरः । व्वावृधानस्तविषीर्वस्यपुर्वीर्द्यौर्न-
 क्षत्रमभिभूतिपुण्यात् ॥ ४७ ॥ आनऽइन्द्रो दूरादानासादभिष्टिक-
 दवसेवासदुग्रः । ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रवाहुः सङ्गे समत्सुतुर्व-

णिःपृतन्यून ॥ ४८ ॥ आनऽइन्द्रोहरिमिर्ध्वात्वच्छार्वाचीनोवसे-
 राधसेव । तिष्ठतिव्वज्ज्रीमघवाधिरण्शीमंभ्यश्मनुनोधाजसा-
 तौ ॥ ४९ ॥ आतारमिन्द्रमवितारमिन्द्रहवेहवेसुहवहःशूरमिन्द्रम् ।
 हव्यामिशक्रम्पुरुहुतमिन्द्रं ॐ स्वस्तिनोमघवाधात्विन्द्रः ॥ ५० ॥
 इन्द्रःसुत्रामास्ववाँऽअवोमिहसुमृडीकोभवतुविविश्ववेदाः । बाध-
 तान्द्वेषोऽअभयङ्कणोतुसुवीर्ष्यस्यपतयहस्याम ॥ ५१ ॥ तस्यव्वयह-
 सुमतौवक्षियस्यापिमद्वेसौमनसेस्याम । ससुत्रामास्ववाँऽइन्द्रोऽअ-
 स्मेऽआराध्विद्वेषःसनुतर्षुयोतु ॥ ५२ ॥ आमन्द्रैरिन्द्रहरिमि-
 र्ध्वाहिमयूररोमभिः । मात्वाकेचिन्नियमन्विन्नपाशिनोतिधन्वेवताँ

२५ इहि ॥ ५३ ॥ एवेदिन्द्रं वृषणं घञ्जयाहुं घसिष्ठासोऽअभ्युर्चन्त्य-
 कैः । सनस्तुतो वीरवद्वातुगोमदध्युम्पातस्वस्तिमिहंसदानं ॥ ५४ ॥
 समिद्धोऽअग्निरश्विनातप्यतो घर्मो विराट्सुतः । दुहेधेनुः सरस्व-
 ती सोमं शुक्रमिहेन्द्रियम् ॥ ५५ ॥ तनूपाभिषजासुते श्विनोभासर-
 स्वती । मदध्वारजांसीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्व्वहान् ॥ ५६ ॥ इन्द्रा-
 येन्दुः सरस्वती नराशंसननग्रहुम् । अधातामश्विनामधुमेषज-
 मिपजासुते ॥ ५७ ॥ आजुह्वानासरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्व्वम् ।
 इडाभिरश्विना विषं समूर्जं सदरयिन्दधुः ॥ ५८ ॥ अश्विनानमु-
 चेः सुतं सोमं शुक्रमपरिश्रुता । सरस्वती तमाभरद्वर्द्धिषेन्द्राय पा-

तवे ॥ ५९ ॥ कवण्यो नव्यचस्वतीरश्विन्यान्नदुरोदिशः । इन्द्रो
नरोदसीऽउभेदुहेकामान्त्सरस्वती ॥ ६० ॥ उषासानक्तमश्विना
दिवेन्द्र६सायमिन्द्रियैः । सज्जानानेसुपेशसासमजातेसरस्वत्या
॥ ६१ ॥ पातन्नोऽअश्विनादिवापाहिनक्त६सरस्वति । दैव्याहोता-
राभिषजापातमिन्द्र६सचासुते ॥ ६२ ॥ तिस्रस्त्रेधासरस्वत्यश्विना
भारतीडा । तीव्वम्परिस्तुतासोममिन्द्रायसुषुवुर्मदम् ॥ ६३ ॥ अ-
श्विनामेषजम्मधुमेषजन्न६सरस्वती । इन्द्रेत्वष्ट्रावशःश्रिय६रूप६-
रूपमधु६सुते ॥ ६४ ॥ क्रतुथेन्द्रोवन्नस्पतिःशशमान७परिस्तुता ।
कीलालमश्विन्याम्मधुदुहेधेनु७सरस्वती ॥ ६५ ॥ गोभिर्ज्ञसोमम-

शिवनामासरेणपरिस्तुता । समधात६सरस्वत्यास्वाहेन्द्रैस्तुतम्मधु
 ॥ ६६ ॥ अशिवनाहविरिन्द्रियन्नमुचेर्द्वियासरस्वती । आशुक्रमासु-
 राद्वसुमधमिन्द्रायजन्त्रिरे ॥ ६७ ॥ यमशिवनासरस्वतीहविषेन्द्रम-
 वर्द्धयन् । सविमेदबलम्मधवन्नमुचावासुरेसचा ॥ ६८ ॥ तमिन्द्र-
 म्पशवःसचाशिवनोभासरस्वती । दधानाऽअभ्यनूषतहविषायज्ञऽ
 इन्द्रियैः ॥ ६९ ॥ यऽइन्द्रऽइन्द्रियन्दधुःसविताधरुणोभगः । ससु-
 त्रामाहविष्पतिर्व्यजमानायसश्चत ॥ ७० ॥ सविताधरुणोदधदध-
 जमानायदाशुषे । आदत्तनमुचेर्व्वसुसुत्रामायलमिन्द्रियम् ॥ ७१ ॥
 धरुणःक्षत्रमिन्द्रियम्मगेनसविताशिश्रियम् । सुत्रामायशसावलन्दधा

नायश्चमाशत ॥ ७२ ॥ अश्विनागोमिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यम्बलम् ।
हविषेन्द्रः सरस्वतीयजमानमवदुर्द्धयन् ॥ ७३ ॥ तानासत्यासुपेश-
साहिरण्यवर्त्तनीनरा । सरस्वतीहविष्मतीन्द्रकर्मसुनोवत ॥ ७४ ॥
तामिषजासुकर्मणासासुदुघासरस्वती । सबृत्रहाशतक्रतुरिन्द्राय
दधुरिन्द्रियम् ॥ ७५ ॥ सुवदसुराममश्विनानमुचावासुरेसचा ।
व्विपिपानाः सरस्वतीन्द्रकर्मस्वावत ॥ ७६ ॥ पुत्रमिवपितरावश्वि-
नोमेन्द्रावयुःकाव्यैर्हृदसनाभिः । यत्सुरामव्यपिवदशचीभिः सर-
स्वतीत्वामघवन्नभिष्णक् ॥ ७७ ॥ यस्मिन्नश्वासऽक्रपभासऽउक्ष-
णोव्वशामेषाऽअवसृष्टासऽआहुताः । कीलालपेसोमपृष्ठायव्वेधसे

हृदामतिज्जनयचारुमग्नये ॥ ७८ ॥ अह्नाव्यग्रेहविरास्येतेसुचीव-
घृतश्चम्ब्वीवसोमः । व्वाजसनिदरयिमस्मेसुवीरम्प्रशस्तन्धेद्विश-
सम्बृहन्तम् ॥ ७९ ॥ [शतम्-१२००] अश्विनतेजसाचक्षुःप्रा-
णेनसरस्वतीव्वीर्यम् । व्वाचेन्द्रोयलेनेन्द्रायदधुरिन्द्रियम् ॥ ८० ॥
गोमद्वेषुणासत्याश्वावद्द्यातमश्विना । व्वर्त्तीरुद्रानृपाव्यम् ॥ ८१ ॥
नयत्परोनान्तरऽआदधर्षदृषण्वसू । दुःशदसोमत्योरिपुः ॥ ८२ ॥
तानऽआवोढमश्विनारयिम्पिशङ्गसन्दशम् । धिष्ण्याध्वरिवोविदम्
॥ ८३ ॥ पावकानहसरस्वतीध्वार्जिभिर्व्राजिनीवती । यज्ञंव्वष्टुधिया-
वसुहं ॥ ८४ ॥ चोदयित्रीसुनृतानाञ्चेतन्तीसुमतीनाम् । यज्ञन्दधे

सरस्वती ॥ ८५ ॥ महोऽअर्णः सरस्वतीप्रचेतयतिकेतुना । धियो-
 विश्वाधिराजति ॥ ८६ ॥ इन्द्रायाहिचित्रमानोसुताऽइमेत्वाय-
 वः । अण्वीभिस्तनापुतासः ॥ ८७ ॥ इन्द्रायाहिधियेषितोधि-
 प्रजुतः सुतावतः । उपब्रह्माणिव्वाघतः ॥ ८८ ॥ इन्द्रायाहितूत-
 जानऽउपब्रह्माणिहरिवः । सुतेदधिष्वनश्चनः ॥ ८९ ॥ अश्वि-
 नापिबतामधुसरस्वत्यासजोषसा । इन्द्रः सुत्रामावृत्रहाजुषतां
 सोम्यमघु ॥ ९० ॥

इति संहितायां विंशतितमोऽध्यायः ।

❁ अथ एकविंशोऽध्यायः ❁

ॐ इमं मे ध्वरुणश्शुधीहवमदद्याचमृडय । त्वामवस्युराचके ॥ १ ॥
तत्त्वायामिब्रह्मणा घन्दमानस्तदाशस्तेषजमानो हविर्भिः । अ
होडमानो ध्वरुणे हयोवध्युरुशः समानऽआयुः प्रमोषीह ॥ २ ॥ त्वन्नोऽ-

१. 'शुचिना' ज्ञानाचमनादिभिः शौचयुक्तेन ब्रह्मचर्यवता च त्रैवर्णिकेन
स्वाध्यायोऽध्येतव्य इति सूत्रशेषः । 'शुचौदेशे' शूद्राद्यनुपहतदेशे स्वाध्यायोऽ-
ध्येतव्यः । 'शूद्रपतितयोरसंश्चावश्च स्वाध्यायोऽध्येतव्यः' शूद्रपतितादयो
(पतितो ब्रह्महत्यादिपातकेन) यथा न शृण्वन्ति तथा शुद्धेन शुद्धायां भूमी
स्वाध्यायोऽध्येतव्यः । (शु० य० प्रा० १७-१९)

२. 'शुश्रूणुपृकृवृभ्यश्छन्दसि' ६।४।१०२ इत्यनेन साधुः ।

अग्नेध्वरुणस्यविविद्वान्देवस्यहेडोऽअवयांसिसीष्टाः । वजिष्ठोव-
 ण्हितमहोशुचानोविश्वाद्द्वेषाँसिष्ममुग्गध्यस्मत् ॥ ३ ॥ स-
 त्वन्नोऽअग्नेवमोभवोतीनेदिष्ठोअस्याऽउषसोव्युष्टौ । अवयक्कश्चनो
 ध्वरुणः६रराणोव्वीहिमृडीकः६सुहवोनऽपधि ॥ ४ ॥ महीमृषुमातरः६
 सुव्रतानामृतस्यपत्नीमवसेदुवेम । तुविक्षत्रामजरन्तीमुरुचीँसु-
 शर्माँणमदितिः६सुष्मणीतिम् ॥ ५ ॥ सुत्रामाँणमृथिवीन्धामनेहसः६
 सुशर्माँणमदितिः६सुष्मणीतिम् । दैवीन्नावँस्वरित्रामनाँगसमस-

१. इत्यादिस्थलेषु पृथिवि, दिवि, उपरि, चर्षणि, शकुनि, यासित्भ्यः, ३।८४,
 एतेभ्यो भाविभ्यः परः सकारः प्रकृत्या भवति संहितायाम् ।

वन्तीमारुहेमास्वस्तये ॥ ६ ॥ सुनावमारुहेयमस्रवन्तीमनागसम् ।
 शतारित्रांस्वस्तये ॥ ७ ॥ आनोमित्रावरुणाघृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् ।
 मध्वारजांसिसुक्रतू ॥ ८ ॥ प्रवाहवासिसृतक्षीवसेनऽआनोग-
 व्यूतिमुक्षतङ्घृतेन । आमाजनैश्श्रवयतंभुवानाश्श्रुतम्मैमित्रावरु-
 णाहवेमा ॥ ९ ॥ शन्नोभवन्तुव्राजिनोहवेषुदेवतातामितद्द्रवःस्व-
 क्त्वाः । जम्मयन्तोहिंवृकद्वरक्षांसिसनेम्यस्मदयुयवन्नमीवाः
 ॥ १० ॥ व्राजैवाजेवतव्राजिनोन्धनेषुष्विष्टाऽअमृताऽऽकृतज्ञाः ।
 अस्यमध्वं ÷ पिबतमादयध्वन्तुप्तायातपथिमिर्देवयानैः ॥ ११ ॥
 समिद्धोऽअग्निःसमिधासुसमिद्धोवरेण्यः । गायत्रीच्छन्दऽइन्द्रिय-

न्यविगौर्वयोदधुः ॥ १२ ॥ तनूनपाच्छुचिर्व्रतस्तनूपाश्च सरस्वती ।
 उष्णिग्वाच्छन्दऽइन्द्रियन्दित्यवाङ्गौर्वयोदधुः ॥ १३ ॥ इडाभिर-
 ग्निरीड्यः सोमो देवोऽमर्त्यः । अनुष्टुप्छन्दऽइन्द्रियम्पञ्चाविगौ-
 र्वयोदधुः ॥ १४ ॥ सुबर्हिर्ग्निरूपूषण्वान्त्स्तीर्णवर्हिर्मर्त्यः । बृह-
 तीच्छन्दऽइन्द्रियन्त्रिवत्सोगौर्वयोदधुः ॥ १५ ॥ दुरो देवीर्दिशो म-
 हीर्ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः । षड्विंशन्दऽइहेन्द्रियन्तुर्ववाङ्गौ-
 र्वयोदधुः ॥ १६ ॥ उपेषह्वो सुपेशसाध्विश्वे देवाऽमर्त्याः । त्रि-
 ष्टुप्छन्दऽइहेन्द्रियम्पठ्ठवाङ्गौर्वयोदधुः ॥ १७ ॥ दैव्या होतारा-
 मिषजेन्द्रेणसयुजायुजा । जगतीच्छन्दऽइन्द्रियमनृगान्गौर्वयोदधुः

॥ १८ ॥ तिस्रऽइडासरस्वतीभारतीमरुतोविशः । विराट्छन्दऽइ-
हेन्द्रियन्धेनुगौर्नधयोदधुः ॥ १९ ॥ त्वष्टातुरीपोऽअद्भुतऽइन्द्रा-
ग्नीषुष्टिर्वर्द्धना । द्विपदाच्छन्दऽइन्द्रियमुक्षागौर्नधयोदधुः ॥ २० ॥
शमितानोव्यनस्पतिःसविताप्रसुवन्भगम् । ककुप्छन्दऽइहेन्द्रि-
यंवशाव्येहद्वयोदधुः ॥ २१ ॥ स्वाहायश्नंवरुणःसुक्षत्रोभेषजङ्करत् ।
अतिच्छन्दाऽइन्द्रियंबृहद्वषभोगौर्व्ययोदधुः ॥ २२ ॥ व्वसन्तेनऽऋ-
तुनादेवावसंवस्त्रिवृतास्तुताः । रथन्तरेणतेजसाहविरिन्द्रेषयो-
दधुः ॥ २३ ॥ ग्रीष्मेणऽऋतुनादेवारुद्राःपञ्चदशेस्तुताः । बृहताव
शसाबलहविरिन्द्रेषयोदधुः ॥ २४ ॥ वर्षामिर्ऋतुनादित्यास्तोमे

सप्तदशेस्तुताः । व्वैरूपेणव्विशौजसाहविरिन्द्रेष्वयोदधुः ॥ २५ ॥

शारदेनऽक्रतुनदेवाऽपंकविःशक्रमवस्तुताः । व्वैराजेनश्श्रिया-

श्श्रियःहविरिन्द्रेष्वयोदधुः ॥ २६ ॥ हेमन्तेनऽक्रतुनदेवास्त्रिणवेम-

रुतस्तुताः । बलेनशक्करीःसहोहविरिन्द्रेष्वयोदधुः ॥ २७ ॥ शैशि-

रेणऽक्रतुनदेवास्त्रयस्त्रिःशेष्टस्तुताः । सत्येनरेवतीःक्षत्रहवि-

रिन्द्रेष्वयोदधुः ॥ २८ ॥ होताषक्षत्समिधाग्निमिडस्पदेऽश्विनेन्द्रः

सरस्वतीमजोधुम्नोनगोधूमैःकुवलैर्भेषजम्मधुशष्पैर्नतेजऽइन्द्रिय-

म्पयःसोमःपरिस्रुताधृतम्मधुष्यन्त्वाज्यस्यहोतर्भ्यज ॥ २९ ॥ हो-

ताषक्षत्तनूनपात्सरस्वतीमविर्म्मेषोनर्भेषजम्पथामधुमताभरन्नश्श्विने-

न्द्रायवीर्ष्यम्बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्कममिहपयहसोमःपरिस्रु-
ताघृतम्मधुव्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ ३० ॥ होतायक्षन्नराशहस-
न्ननश्रुम्पतिहसुरयामेषजम्पेषःसरस्वतीमिषग्रथोनचन्द्रद्युश्श्वनो-
र्वपाहन्द्रस्यवीर्ष्यम्बदरैरुपवाकाभिर्भेषजन्तोक्कममिहपयहसो-
मःपरिस्रुताघृतम्मधुव्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ ३१ ॥ होतायक्षदि-
डेहितह्राजुह्वानहसरस्वतीमिन्द्रम्वलेनवद्वयन्नृषमेणगवेन्द्रिय-
मश्वनेन्द्रायमेषजंष्ववैःकर्कन्धुभिर्ममधुलाजैर्नमासरम्पयहसोमः
परिस्रुताघृतम्मधुव्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ ३२ ॥ होतायक्षद्वहि-
रूष्णीम्रदाभिषङ्नासत्याभिषजाश्वनाश्वनाशिशुमतीमिषग्ध्रेनुःस-

रस्वतीभिषग्दुहऽइन्द्रायभेषजम्पयःसोमःपरिस्रुताघृतम्मधुळ्यन्त्वा-
ज्ज्यस्यहोतुर्व्वज ॥ ३३ ॥ होतावक्षद्दुरोदिशःकवळ्योनळ्यच-
स्वतीरश्विन्यान्नदुरोदिशऽइन्द्रोनरोदसीदुघेदुहेधेनुःसरस्वत्यश्वि-
नेन्द्रायभेषजःशुक्लंनज्ज्योतिरिन्द्रियम्पयःसोमःपरिस्रुताघृतम्मधु-
ळ्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतुर्व्वज ॥ ३४ ॥ होतावक्षत्सुपेशसोषेनक्तन्दि-
वाश्विनासमंज्ञातेसरस्वत्यात्विषिमिन्द्रेनभेषजंश्येनोनरजसाहृदा-
शिश्नयानमासरम्पयःसोमःपरिस्रुताघृतम्मधुळ्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतुर्व्व-
ज ॥ ३५ ॥ होतावक्षद्द्वैळ्याहोतारभिषजाश्विनेन्द्रंनजागृविदिवान-
क्तन्नभेषजैःशुषःसरस्वतीभिषक्सीसेनदुहऽइन्द्रियम्पयःसोमःप-

रि॒क्षुता॑घृत॒म्मधु॑ब्ध्यन्त्वाज्ज्य॑स्य॒होत॑र्यज ॥ ३६ ॥ होता॑यक्षत्ति॒स्रो-
 दे॒वीर्न॑र्भे॒षज॑न्त्रय॒स्त्रिधा॑त॒वोप॑सो॒रूप॑मिन्द्रे॒हिर॑ण्यय॒म॒श्वि॒श्वने॒डान॑मा-
 र॒तीव्वा॑चा॒सर॑स्वती॒मह॑ऽइन्द्रा॒यदु॒हइन्द्रि॑यम्पय॒ऽसोम॑ः परि॒क्षुता॑घृत-
 म्मधु॑ब्ध्यन्त्वाज्ज्य॑स्य॒होत॑र्यज ॥ ३७ ॥ होता॑यक्षत्सुरे॒त॑समृष॒भन्न॑
 र्ध्या॒पस॑न्त्वष्टा॒रमिन्द्र॑म॒श्वि॒श्वना॑भि॒षज॑न्न॒सर॑स्वती॒मोजो॑न॒जुति॑रिन्द्रि-
 यं॒वृको॑न॒र॒भसो॑मि॒षग॑य॒शऽसुर॑या॒भे॒षज॑न्त्रि॒यान॑मा॒सर॑म्पय॒ऽसोम॑ः
 परि॒क्षुता॑घृत॒म्मधु॑ब्ध्यन्त्वाज्ज्य॑स्य॒होत॑र्यज ॥ ३८ ॥ होता॑यक्षद्व॒द्वन॑-
 स्पति॑ऽशमि॒तार॑ऽश॒तक्क्र॑तु॒म्भीम॑न्न॒मन्यु॑ऽराजा॑नं॒व्याघ्र॑न्न॒मसा॑-
 श्वि॒श्वना॑माम॒ऽसर॑स्वती॒मि॒षगिन्द्रा॑यदु॒हइन्द्रि॑यम्पय॒ऽसोम॑ः परि॒क्षु-

ताघृतम्मधुब्ज्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतर्ष्वजं ॥ ३९ ॥ होतायक्षदग्निं स्वा-
हाज्ज्यस्यस्तोकानां स्वाहामेदं साम्पृथक् स्वाहाच्छागमं शिष्वन्मयां
स्वाहामेषः सरस्वत्यै स्वाहः ऋषममिन्द्राय सिद्धाय सहस इन्द्रियं
स्वाहाग्निन्नमेषजं स्वाहासोममिन्द्रियं स्वाहेन्द्रः सुत्रामाणः सवि-
तारं ववरुणं भिषजां मपतिं स्वाहाव्वनम्पतिं म्प्रियम्पाथोनमेषजं
स्वाहादेवाः अज्ज्यपाजुषाणोऽग्निर्भेषजम्पयः सोमः परिश्रुताघृत-
म्मधुब्ज्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतर्ष्वजं ॥ ४० ॥ होतायक्षदग्निं शिष्वन्मयां छागस्य
व्वपायामेदं सोजुषेतां हविर्होतर्ष्वजं । होतायक्षत्सरस्वतीं मेषस्य
व्वपायामेदं सोजुषतां हविर्होतर्ष्वजं । होतायक्षदिन्द्रं मृपमस्य व्व-

पायामेदसोजुपतां हविर्होतृर्ध्वज ॥ ४१ ॥ होतावक्षदशिवनौसर-
 स्वतीमिन्द्रः सुत्रामाणमिमसोमांसुरामाणश्छागैर्नमेवैर्ऋषभैः सुताः
 शष्पैर्नतोक्थमभिल्लजैर्ममहस्वन्तोमदामासरेणपरिष्कृताः शुक्क्राः
 पयस्वन्तोमृताः प्रस्थितावोमधुश्चक्षुतस्तानशिवनासरस्वतीन्द्रः सु-
 त्रामावृत्रहाजुषन्तांसोम्यम्मधुपिवन्तुमदन्तुव्यन्तुहोतृर्ध्वज
 ॥ ४२ ॥ होतावक्षदशिवनौछागस्यहविषऽआत्तामदद्यमदध्यतोमेदऽ-
 उद्भृतम्पुराद्वेषोभ्यः पुरापौरुषेष्वागृभोघस्तान्नुनङ्घ्रासेऽअज्जा-
 णांश्ववसप्रथमानांसुमत्क्षराणां शतरुद्द्रियाणामग्निष्वात्ताना-
 म्पीवोपवसनानाम्पाश्वन्तः श्रोणितः शितामतऽउत्सादतोङ्गादङ्गादव-

त्तानाङ्करतऽएवाश्विनाजुषेताँहविर्होतर्ष्वज ॥ ४३ ॥ होतायक्ष-
त्सरस्वतीम्मेषस्यहविषऽआवयद्दद्यमद्ध्यतोमेद्ऽउद्भृतम्पुराद्द्वे
षोभ्यःपुरापौरुषेष्वागृभोघसन्ननुङ्घासेऽअज्ज्राणांस्ववसप्रथमा-
नाँसुमत्क्षराणाँशतरुद्द्रियाणामग्निष्वात्तानाम्पीवोपवसनाना-
म्पाश्श्वतःश्रोणितःशितामतऽउत्सादतोङ्गादङ्गादवत्तानाङ्करदेवःसर-
स्वतीजुषताँहविर्होतर्ष्वज ॥ ४४ ॥ होतायक्षदिन्द्रमृषमस्यहविषऽ-
आवयद्दद्यमद्ध्यतोमेद्ऽउद्भृतम्पुराद्द्वेषोभ्यःपुरापौरुषेष्वागृभो
घसन्ननुङ्घासेऽअज्ज्राणांस्ववसप्रथमानाँसुमत्क्षराणाँशतरुद्द्रि-
याणामग्निष्वात्तानाम्पीवोपवसनानाम्पाश्श्वतःश्रोणितःशितामतऽ-

उत्साद् तोक्तादक्तादवत्तानाङ्करदेवमिन्द्रो जुषतां ॐ हविर्होतव्यज ॥ ४५ ॥

होतावक्षद्भनस्पतिमभिहिपिष्टृतमयारभिष्टयारशनयाधित । यत्रा-

शिश्वनोश्छागस्यहविषः प्रियाधामानिषत्रसरस्वत्यामेषस्यहविषः

प्रियाधामानिषत्रेन्द्रस्यऽऋषमस्यहविषः प्रियाधामानिषत्रा-

ग्नेऽप्रियाधामानिषत्रसोमस्यप्रियाधामानिषत्रेन्द्रस्यसुत्राम्मणः

प्रियाधामानिषत्रसवितुऽप्रियाधामानिषत्रव्वरुणस्यप्रियाधामा-

निषत्रव्वनस्पतेऽप्रियापाथां सिषत्रदेवानामाज्यपानाम्प्रियाधा-

मानिषत्राग्नेर्होतुः प्रियाधामानितत्रैतान्प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपाव-

क्षद्भमीयसऽइवकृत्वीकरदेवन्देवोव्वनस्पतिर्जुषतां ॐ हविर्होत-

र्वज ॥ ४६ ॥ होतावक्षदग्निं स्विष्टकृतमयाङ्गिरश्विनो
 श्छागस्यहविषः प्रियाधामान्ययाद्सस्वत्यामेषस्यहविषः
 प्रियाधामान्ययाङ्गिन्द्रस्यऽक्रषभस्यहविषः प्रियाधामान्यया-
 ङ्गनेऽप्रियाधामान्ययाद्सोमस्यप्रियाधामान्ययाङ्गिन्द्रस्यसुत्रा-
 म्मणः प्रियाधामान्ययाद्सवितुः प्रियाधामान्ययाङ्वरुणस्य
 प्रियाधामान्ययाङ्वनस्पतेः प्रियापाथाऽस्ययाङ्देवानामाज्यपा-
 नाप्रियाधामानियक्षदग्नेर्होतुः प्रियाधामानियक्षत्स्वम्महिमानमाय-
 जतामेज्याऽश्वाः कृणोतुसोऽध्वराजातवेदाजुषताहविर्होतर्वज
 ॥ ४७ ॥ देवम्वर्हिःसरस्वतीसुदेवमिन्द्रेऽशिश्वना । तेजोनचक्षुर-

क्ष्योर्ब्धर्हिषादधुरिन्द्रियं वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ४८ ॥ देवी-
 बृद्धारोऽशिश्वनाभिषजेन्द्रे सरस्वती । प्राणन्नव्वीर्ब्धन्नसिद्धारोद-
 धुरिन्द्रियं वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ४९ ॥ देवीऽउषासाव-
 शिश्वनासुत्रामेन्द्रे सरस्वती । वलन्नव्वाचमास्यऽउषाभ्यान्दधुरि-
 न्द्रियं वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ५० ॥ देवीजोष्ट्रीसरस्वत्य-
 शिश्वनेन्द्रमवर्द्धयन् । श्रोत्रन्नकर्णयोर्ब्धशो जोष्ट्रीभ्यान्दधुरिन्द्रि-
 यं वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ५१ ॥ देवीऽऊर्ज्जर्हुतीदुधेसुदु-
 धेन्द्रे सरस्वत्यशिश्वनाभिषजावतः । शकक्रन्नज्ज्योतिस्तनयोराहुतीध-
 त्तऽइन्द्रियं वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ५२ ॥ देवादेवानाभि-

षजाहोतराविन्द्रमश्विना । वषट्कारैः सरस्वती त्विषिन्नहृदये मति-
 ६-होतृभ्यान्दधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज ॥ ५३ ॥ दे-
 वोस्तिष्ठस्तिष्ठो देवीरश्विनेडा सरस्वती । शूषन्नमद्वयेनाभ्यामिन्द्रा-
 यदधुरिन्द्रियं वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज ॥ ५४ ॥ देवऽइन्द्रो नराश-
 ६-सस्त्रिवरूथः सरस्वत्याश्विबभ्यामीयते रथः । रेतो न रूपममृतं ज-
 निन्नमिन्द्राय त्वष्ट्रादधदिन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज
 ॥ ५५ ॥ देवो देवैर्वनस्पतिर्द्विरण्यपण्णोऽअश्विबभ्यां सरस्वत्या सु-
 पिप्पलऽइन्द्राय पच्यते मधु । ओजो न जूतिर्ऋषभो न भामं वनस्पति-
 स्त्रोदधदिन्द्रियाणि वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु यज ॥ ५६ ॥ देवम्यर्हिर्घा-

रितीनामद्ध्वरेस्तीर्णमश्विनम्यामूर्णमप्रदांसरस्वत्यास्योनमिन्द्र-
 तेसदः । ईशार्थमन्युः राजानम्बर्हिषादधुरिन्द्रियं वसुवने वसु-
 धेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ५७ ॥ देवोऽग्निः स्विष्टकृद्देवान्यक्षदद्यथायथ-
 होता राविन्द्रमश्विनवाचावाचः सरस्वतीमग्निः सोमं स्विष्ट-
 कृत्स्विष्टऽइन्द्रः सुत्रामासवितावरुणोभिषगिष्टो देवो वनस्पतिः
 स्विष्टा देवाऽआज्यपाः स्विष्टोऽग्निरग्निना होता होत्रे स्विष्टकृद्द्यशो-
 नदधदिन्द्रियमूर्जमपचितिं स्वधां वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तुषजं ॥ ५८ ॥
 अग्निमद्य होता रमवृणीतायं रुषजमानं पचन्पक्त्वतीं पचन्पुरोडाशा-

१. इत्यत्र 'न होतरि' ३।११६ इत्यनेन होतृशब्दे प्रत्यये अद्येत्ययं ह्रस्वो न दीर्घमापद्यते।

न्धधनन्नश्शिवभ्याञ्छाग६ सरस्वत्यैमेषमिन्द्रायऽऋषम६ सुन्वन्न-
 शिवभ्या० सरस्वत्याऽइन्द्राय सुत्राम्णोसुरासोमान् ॥ ५९ ॥ सु-
 पस्त्याऽअद्यदेवोव्वनस्पतिरभवदश्शिवभ्याञ्छागेन सरस्वत्यैमेषेणे-
 न्द्रायऽऋषमेणाक्षस्तान्मेदस्तऽप्रतिपचतागृभीपतावीवृधन्तपुरोडा-
 शैरपुरश्शिवना सरस्वतीन्द्र ÷ सुत्रामासुरासोमान् ॥ ६० ॥ त्वा-
 मद्यऽऋषऽआर्षेयऽऋषीणान्नपादवृणीतायं ऋजमानो बह्वभ्यऽआस
 कृतेभ्यऽएषमेदेवेषु ब्रह्मसु ब्राह्म्याय क्षयतऽइति ताया देवा देवानान्यदु-
 स्तान्यस्माऽआचशास्वाचगुरस्वेषितश्च होतरसि मद्द्रवाच्याय

अप्रेषितोमानुषःसूक्तवाकायसूक्तान्ब्रूहि ॥ ६१ ॥ इति संहितायां
एकविंशोऽध्यायः ।

❁ अथ द्वाविंशोऽध्यायः ❁

ॐ तेजोसिशुक्क्रममृतमायुष्पाऽआयुर्मर्मेपाहि । देवस्यत्वासवि-
तुःप्रसवेऽशिश्वनोर्व्रुह्यम्पुष्णोहस्ताभ्यामाददे ॥ १ ॥ इमाम-
गृभ्मन्त्रशानामृतस्यपूर्वऽआयुषिविदथेषुकळ्या । सान्नोऽअस्मि-
न्त्सुतऽआवभूवऽऋतस्यसामन्त्सरमारपन्ती ॥ २ ॥ अमिधाऽअसिभु-
वनमसिषन्तासिधर्त्ता । सत्वमग्निवैश्वानरःसप्रथसङ्गच्छस्वाहा

कृतं ॥ ३ ॥ स्वगात्वादेवेभ्यः प्रजापतये ब्रह्मन्नश्श्वम्भन्त्स्यामि
 देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासम् । तम्बधानदेवेभ्यः प्रजापत-
 ये तेन राधुहि ॥ ४ ॥ प्रजापतये त्वाजुष्टुम्प्रोक्षामिन्द्राग्निभ्यान्त्वाजु-
 ष्टुम्प्रोक्षामिवायवे त्वाजुष्टुम्प्रोक्षामि विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्योजुष्टुम्प्रो-
 क्षामि सर्वेभ्यस्त्वादेवेभ्योजुष्टुम्प्रोक्षामि । योऽबर्बन्तस्त्रिधाऽस-
 नितमभ्युमीतिर्ववरुणः परोमर्त्तः पुरश्श्वा ॥ ५ ॥ अग्नये स्वाहा सोमाय
 स्वाहा पामोदाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा वायवे स्वाहा विष्णवे स्वाहेन्द्रा-
 य स्वाहा बृहस्पतये स्वाहामित्राय स्वाहा धरुणाय स्वाहा ॥ ६ ॥ हिङ्गारा-
 य स्वाहा हिङ्गृताय स्वाहा वक्रन्दते स्वाहा वक्रन्दाय स्वाहा प्रोथते स्वाहा

अप्रोथायस्वाहागन्धायस्वाहाग्रातायस्वाहानिर्विष्टायस्वाहोपवि-
 ष्टायस्वाहासन्दितायस्वाहान्वल्लतेस्वाहासीनायस्वाहाशयानायस्वा-
 हास्वपतेस्वाहाजाग्रतेस्वाहाकूजतेस्वाहाप्रबुद्धायस्वाहाव्विजृम्भ-
 माणायस्वाहाव्विचृतायस्वाहासहानायस्वाहोपस्थितायस्वाहाय-
 नायस्वाहाप्रायणायस्वाहा ॥ ७ ॥ अतेस्वाहाधावतेस्वाहोद्द्रावाय
 स्वाहोद्द्रुतायस्वाहाशूकरायस्वाहाशूकृतायस्वाहानिषण्णायस्वा-
 होत्थितायस्वाहाजवायस्वाहाबलायस्वाहाव्विवर्त्तमानायस्वाहाव्वि-
 वृत्तायस्वाहाव्विधून्वानायस्वाहाव्विधूतायस्वाहाशुश्रूषमाणाय
 स्वाहाशृण्वतेस्वाहोक्षमाणायस्वाहोक्षितायस्वाहाव्वीक्षितायस्वाहा

निमेषाय स्वाहा यदत्ति तस्मै स्वाहा यत्पिबति तस्मै स्वाहा यन्मूत्रं कुरो-
 तितस्मै स्वाहा कुर्वते स्वाहा कृताय स्वाहा ॥ ८ ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं म-
 ग्नो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ९ ॥ हिरण्यपाणिमुत-
 ये सवितारमुपहृषये । सचेत्ता देवतापदम् ॥ १० ॥ देवस्य चेततो महीम्प्र-
 सवितुर्हवामहे । सुमतिः सत्यराधसम् ॥ ११ ॥ सुष्टुतिः सुमतीवृधो
 रातिः सवितुरीमहे । प्रदेवाय मतीविदे ॥ १२ ॥ रातिः सत्यतिम्महे स-
 वितारमुपहृषये । आसवन्दे ववीतये ॥ १३ ॥ देवस्य सवितुर्मतिमासवं
 विवश्वदेव्यम् । धिया भगम्मनामहे ॥ १४ ॥ अग्निंस्तोमेन बोधय समि-
 धानोऽमर्त्यम् । हव्या देवेषु नोदधत् ॥ १५ ॥ सहव्यवाडमर्त्यं ऽउशि-

गदुतश्चनोहितः । अग्निर्द्विधासमृण्वति ॥ १६ ॥ अग्निन्दुतम्पुरोदधे
हव्यवाहमुपब्रुवे । देवाँ २ आसादयादिह ॥ १७ ॥ अजीजनोद्विपव-
मानसूष्यैर्विधारे शक्कमनापयः । गोजीरयारहमाणहपुरन्ध्या
॥ १८ ॥ विभूमर्त्राप्प्रभूः पित्राश्वोसिद्वयोस्यत्योसिमयोस्यर्वोसि
सत्तिरसिवाज्यसिबृषासिनृमणाऽअसि । वयुर्नामासिशिशुर्ना-
मास्यादित्यानाम्पत्वान्विद्विदेवाऽआशापालाऽएतन्देवेभ्योश्श्वम्मे-
धायप्रोक्षितरक्षतेहरन्तिरिहरमतामिहधृतिरिहस्वधृतिस्वाहा ॥ १९ ॥
कायस्वाहाकस्मैस्वाहाकतस्मैस्वाहास्वाहाधिमाधीतायस्वाहामनः
अजापतयेस्वाहाचित्तंविज्ञातायादित्यैस्वाहादित्यैमह्यैस्वाहादित्यै

सुमृडीकायैस्वाहासरस्वत्यैस्वाहासरस्वत्यैपावकायैस्वाहासरस्वत्यै
 बृहत्यैस्वाहापुष्णेस्वाहापुष्णेऽप्रपथ्यायस्वाहापुष्णेनरन्धिषायस्वा-
 हात्वष्ट्रे स्वाहात्वष्ट्रे तुरीपायस्वाहात्वष्ट्रे पुरुषपायस्वाहाविष्णवेस्वा
 हाविष्णवेनिभूयपायस्वाहाविष्णवेशिपिविष्टायस्वाहा ॥ २० ॥ वि-
 श्वोदेवस्यनेतुर्मर्तोव्वुरीतसख्यम् । विश्वोरायऽइषुध्यतिदद्युम्नं
 वृणीतपुष्यसेस्वाहा ॥ २१ ॥ आब्रह्मन्ब्राह्मणोब्रह्मवर्चसीजा-
 यतामाराष्ट्रे राजन्न्युःशूरऽइषव्योतिष्याधोमहारथोजायतान्दोग्धी
 धेनुर्वोढान्द्वानाशुःसप्तिःपुरन्धिर्व्योषाजिष्णूरथेष्टाःसमेयोसुवा-
 स्यवजमानस्यव्वीरोजायताभिकामेनिकामेनःपृजन्न्योव्वर्षतुफलाव-

त्यो॒नऽओष॑धयः॒पच॑यन्तां॒व्यो॒गक्षे॑मो॒नः॒कल्प॑ताम् ॥ २२ ॥ प्रा॒णा-
य॒स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒स्वाहा॑व्या॒नाय॒स्वाहा॑चक्षु॒षेस्वाहा॑श्च्रो॒त्राय॒स्वाहा॑
वा॒चेस्वाहा॑मन॒सेस्वाहा॑ ॥ २३ ॥ प्रा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वा-
हा॑दक्षि॒णायैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑प्र॒तीच्यैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒-
च्यैदि॒शेस्वाहा॑दी॒र्वाच्यैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑ध॒व्यैदि॒शेस्वा-
हा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑र्वा॒च्यैदि॒शेस्वाहा॑ ॥ २४ ॥
अ॒द्भ्यःस्वाहा॑वा॒ग्भ्यःस्वाहा॑द॒काय॒स्वाहा॑तिष्ठ॒न्ती॒भ्यःस्वाहा॑स्रव॒-
न्ती॒भ्यःस्वाहा॑स्यन्द॒माना॒भ्यःस्वाहा॑कू॒प्या॒भ्यःस्वाहा॑सू॒द्या॒भ्यः
स्वाहा॑धा॒र्वा॒भ्यःस्वाहा॑र्ण॒वाय॒स्वाहा॑समु॒द्राय॒स्वाहा॑सरि॒राय॒-

स्वाहा ॥ २५ ॥ वातायस्वाहाधुमायस्वाहाभ्रायस्वाहामेधायस्वा-
 हाविविद्वद्योतमानायस्वाहास्तनयतेस्वाहावस्फूर्जतेस्वाहाव्वर्षतेस्वा-
 हाव्वर्षतेस्वाहोग्रंवर्षतेस्वाहाशीग्रंवर्षतेस्वाहोद्गृह्णतेस्वाहोद्गृही-
 तायस्वाहाप्पुष्णतेस्वाहाशीकायतेस्वाहाप्पुष्वाभ्यःस्वाहान्हादु-
 नीभ्यःस्वाहानीहारायस्वाहा ॥ २६ ॥ अग्नयेस्वाहासोमायस्वाहेन्द्रा-
 यस्वाहापृथिव्यैस्वाहान्तरिक्षायस्वाहादिवेस्वाहादिग्भ्यःस्वाहाशा-
 भ्यःस्वाहोऽव्यैदिशेस्वाहाव्याव्यैदिशेस्वाहा ॥ २७ ॥ नक्षत्रेभ्यः
 स्वाहानक्षत्रि येभ्यःस्वाहाहोरात्रेभ्यःस्वाहार्द्धमासेभ्यःस्वाहामा-

१. नक्षत्राद्वः (४ । ४ । १४१) इत्यनेन साधुः ।

सै॒भ्यः॑ स्वाहाऽऽ॒क्रु॒तु॒भ्यः॑ स्वाहा॒र्त॒वे॒भ्यः॑ स्वाहा॒सं॒वत्स॒राय॑ स्वाहा॒द्या-
 वा॒पृ॒थि॒वी॒भ्यः॑ ७ स्वाहा॒च॒न्द्राय॑ स्वाहा॒सू॒र्याय॑ स्वाहा॒र॒श्मि॒भ्यः॑
 स्वाहा॒व्व॒सु॒भ्यः॑ स्वाहा॒रु॒द्रे॒भ्यः॑ स्वाहा॒दि॒त्ये॒भ्यः॑ स्वाहा॒म॒रु॒भ्यः॑
 स्वाहा॒वि॒श्वे॒भ्यो॒दे॒वे॒भ्यः॑ स्वाहा॒मू॒ले॒भ्यः॑ स्वाहा॒शा॒खा॒भ्यः॑ स्वाहा
 व्व॒न॒स्प॒ति॒भ्यः॑ स्वाहा॒पु॒ष्पे॒भ्यः॑ स्वाहा॒फ॒ले॒भ्यः॑ स्वाहा॒वै॒ष॒धी॒भ्यः॑
 स्वाहा ॥ २८ ॥ [शतम् १३००] पृ॒थि॒व्यै॒ स्वाहा॒न्त॒रि॒क्षाय॑ स्वाहा॒दि॒वे-
 स्वाहा॒सू॒र्याय॑ स्वाहा॒च॒न्द्राय॑ स्वाहा॒नक्ष॑त्रे॒भ्यः॑ स्वाहा॒द्भ्यः॑ स्वाहा॒वै॒ष॒धी-
 ॒भ्यः॑ स्वाहा॒व्व॒न॒स्प॒ति॒भ्यः॑ स्वाहा॒प॒रि॒ज्ज॒ल॒वे॒भ्यः॑ स्वाहा॒च॒रा॒च॒रे॒भ्यः॑
 स्वाहा॒स॒री॒सृ॒पे॒भ्यः॑ स्वाहा ॥ २९ ॥ अ॒स॒वे॒ स्वाहा॒व्व॒स॒वे॒ स्वाहा॒वि॒भु॒वे-

स्वाहा॒विव॑स्व॒तेस्वाहा॑ग॒णशि॒श्रये॑स्वाहा॑ग॒णप॑तये॒स्वाहा॑भि॒भुवे॑स्वाहा-
धि॑पतये॒स्वाहा॑शु॒षाय॑स्वाहा॑स॒ऽस॒र्प्याय॑स्वाहा॑चि॒न्द्राय॑स्वाहा॑ज्ज्योति॑-
ये॒स्वाहा॑मलि॒म्बुचा॑य॒स्वाहा॑दिवा॒पत॑ये॒स्वाहा॑ ॥ ३० ॥ मध॑वे॒स्वाहा॑-
माध॑वाय॒स्वाहा॑शु॒क्राय॑स्वाहा॑शु॒चये॑स्वाहा॑नम॑से॒स्वाहा॑नम॑स्याय॒स्वा-
हे॒पाय॑स्वाहा॑ज्ज्याय॑स्वाहा॑सह॑से॒स्वाहा॑सह॑स्याय॒स्वाहा॑तप॑से॒स्वाहा॑त-
प॑स्याय॒स्वाहा॑हस॑स्पतये॒स्वाहा॑ ॥ ३१ ॥ ब्वाजा॑य॒स्वाहा॑प्र॒सवा॑य॒-
स्वाहा॑पि॒जाय॑स्वाहा॑क्र॒तवे॑स्वाहा॑स्वु ÷ स्वाहा॑मु॒द्धने॑स्वाहा॑व्य॒शन्नु॑-
विने॑स्वाहा॑न्त्याय॒स्वाहा॑न्त्याय॒भौव॑नाय॒स्वाहा॑भुव॑नस्य॒पत॑ये॒स्वाहा॑धि-
पत॑ये॒स्वाहा॑प्र॒जाप॑तये॒स्वाहा॑ ॥ ३२ ॥ आयु॑र्ध्व॒क्षेन॑कल्प॒तांस्वाहा॑-

प्राणोयज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहापानोयज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहाब्ध्यानोय-
 ज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहोदानोयज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहासमानोयज्ञेनकल्प-
 ता ॐ स्वाहाचक्षुर्ध्वज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहाश्रोत्रं ध्वज्ञेनकल्पता ॐ स्वा-
 हाब्वाग्ध्वज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहामनोयज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहात्क्मायज्ञेन-
 कल्पता ॐ स्वाहाब्रह्मायज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहाज्ज्योतिर्ध्वज्ञेनकल्प-
 ता ॐ स्वाहास्वर्ध्वज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहापृष्ठं ध्वज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहा-
 यज्ञोयज्ञेनकल्पता ॐ स्वाहा ॥ ३३ ॥ एकस्मै स्वाहाद्वाभ्या ॐ स्वाहा-
 शताय स्वाहैकशताय स्वाहाब्धुष्यै स्वाहास्वर्गाय स्वाहा ॥ ३४ ॥

इति संहितायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥

● अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ●

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रैर्भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीत् ।
 सदाधारपृथिवीन्धामुतेमाङ्कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १ ॥ उपया-
 मगृहीतो सिष्प्रजापतये त्वा जुष्टं कृत्वा मयेष ते योनिः सूर्यस्ते महिमा ।
 यस्ते हन्तसं वत्सरे महिमा सम्भूव यस्ते वायावन्तरिक्षे महिमा सम्भू-
 व यस्ते दिवि सूर्ये महिमा सम्भूव तस्मै ते महिम्ने प्रजापतये स्वा-
 हा देवेभ्यः ÷ ॥ २ ॥ यः प्राणतो निमिषतो महित्वैकऽइन्द्राज्जाजगतो-
 वभूव । यऽईशोऽअस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम

॥ ३ ॥ उपयामगृहीतोसिध्रजापतयेत्वाजुष्टृदृद्धाम्येषतेयोनिश्चन्द्र-
मास्तेमहिमा । यस्तेरात्रौसंवत्सरेमहिमासम्बभूवयस्तेपृथिव्याम-
ग्नौमहिमासम्बभूवयस्तेनक्षत्रेषुचन्द्रमसिमहिमासम्बभूवतस्मैतेम-
हिम्नेध्रजापतयेदेवेभ्यः स्वाहा ॥ ४ ॥ युञ्जन्तिब्रह्मनमरुषश्चरन्त-
म्परितस्थुषः । रोचन्तेरोचनादिवि ॥ ५ ॥ युञ्जन्त्यस्यकाम्या-
हरीन्विषक्षसारथे । शोणाधृष्णूनृवाहसा ॥ ६ ॥ यद्वातोऽअपोऽअ-
गनीगन्निप्रयामिन्द्रस्यतन्वम् । एतच्छतोतरनेनप्रथापुनरश्वमावर्त्त-
यासिनः ॥ ७ ॥ व्रसंवस्त्वाञ्जन्तुगायत्रेणच्छन्दसारुद्रास्त्वाञ्जन्तु
त्रैष्टुभेनच्छन्दसादित्यास्त्वाञ्जन्तुजागतेनच्छन्दसा । भूर्भुवःस्वर्त्ता-

जी३ ऋचावी३ न्यव्येगव्यऽएतदन्नमत्तदेवाऽएतदन्नमद्विप्रजापते

॥ ८ ॥ कऽस्विदेकाकीचरतिकऽउस्विज्जायतेपुनः । किंस्विद्धि-

मस्यमेषजङ्घिम्वावपनम्मदत् ॥ ९ ॥ सूर्यऽएकाकीचरतिचन्द्रमा-

जायतेपुनः । अग्निर्हिमस्यमेषजम्भूमिरावपनम्मदत् ॥ १० ॥

कास्विदासीत्पूर्वचित्तिःकिंस्विदासीद्वृहद्वयः । कास्विदा-

सीत्पिलिपिलाकास्विदासीत्पिशङ्गिला ॥ ११ ॥ द्यौरासीत्पूर्व-

चित्तिरश्वऽआसीद्वृहद्वयः । अविरासीत्पिलिपिलारात्रिरा-

सीत्पिशङ्गिला ॥ १२ ॥ वायुर्वापचतैरवत्वसितग्रीवश्छगैर्य-

ग्रोधश्चमसैश्चाल्मलिर्वृद्ध्या । एषस्यरात्र्योवृषापड्मिश्चतु-

भिरेदगन्त्रह्ममाकृष्णश्चनोवतुनमोग्रये ॥ १३ ॥ स६शितोरश्मि-
 नारथः स६शितोरश्मिनाद्वयः । स६शितोऽअप्स्वप्सुजाब्रह्मा-
 सोमपुरोगवः ॥ १४ ॥ स्वयंवाजिस्तन्वक्कृष्णयस्वस्वयंयजस्व-
 स्वयञ्जुषस्व । महिमातेन्येननसन्नशे ॥ १५ ॥ नवाऽउऽएतन्मित्रय-
 सेनरिष्यसिदेवाँ२ऽइदेविपथिमिः सुगेमिः यत्रासतेसुकृतोयत्रतेय-
 युस्तत्रत्वादेवःसवितादधातु ॥ १६ ॥ अग्निःपशुरासीत्तेनायजन्त-
 सऽएतंलोकमजयद्यस्मिन्नग्निःसतलोकोभविष्यतितज्जेष्यसिपिबै-
 ताऽअपः । वायुःपशुरासीत्तेनायजन्तसऽएतंलोकमजयद्यस्मि-
 न्वायुःसतलोकोभविष्यतितज्जेष्यसिपिबैताऽअपः । सूर्यःपशु-

रासीत्तेनायजन्तसऽएतंल्लोकमजयद्यस्मिन्सूर्यः सतैलोकोमविष्य-
तितञ्जेष्यसिपिवैताऽअपः ॥ १७ ॥ प्राणायस्वाहापानायस्वाहा-
व्यानायस्वाहा । अम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेनमानयतिकश्चन । ससं-
स्त्यश्श्वकः सुमद्विकाङ्काम्पीलवासिनीम् ॥ १८ ॥ गणानान्त्वागण-
पतिः हवामहेऽप्रियाणान्त्वाऽप्रियपतिः हवामहेनिधीनान्त्वाऽनिधिपतिः-
हवामहेऽसोमम । आहमजानिगर्भमधमात्वमजसिगर्भमधम् ॥ १९ ॥

१. 'मुष्टयाकृतिमंकारे स्यान्नकारे तु नखग्रहः' या० शि० श्लो० ३१ । प्रत्य-
वसानगतेऽर्धमात्रिके नकारे हस्तस्य मुष्टयाकृतिः स्यात् । यथा गणानान्त्वा० धम् ।
एवं नकारे अवसानगते नखग्रहः । तर्जन्याः नखस्य अङ्गुष्ठेन स्पर्शः कार्यः । यथा—
'सहस्तो० रश्मीन् (शु० य० सं० ३४।४९) इत्यादि मन्त्रेषु ।

ताऽउमौचतुरः पदः सम्प्रसारयावस्वर्गलोकेऽप्पोर्णुवाथां वृषाव्वा-
 जीरेतो धारेतो दधातु ॥ २० ॥ उत्सकथ्याऽअवगुदन्धे हि समञ्जिश्चर-
 यावृषन् । वस्त्रीणाञ्जीवमोजनः ॥ २१ ॥ यकासकौशकुन्तिकाहल-
 गिति व्वञ्चति । आहन्ति गमेपसो निगलालीति धारका ॥ २२ ॥ यको-
 सकौशकुन्तकऽआहलगिति व्वञ्चति । विवक्षतऽइवते मुखमद्व्यव्यो-
 मानस्त्वममिभाषथाः ॥ २३ ॥ माताचते पिताचते ग्रैव्वक्षस्यरोहतः ।
 प्रतिलामीति ते पितागमे मुष्टिमंतः सयत् ॥ २४ ॥ माताचते पिताच-
 ते ग्रैव्वक्षस्य क्रीडतः । विवक्षतऽइवते मुखम्रह्मन्मात्वं व्वदो वहु
 ॥ २५ ॥ ऊर्ध्वमिनामुच्छ्रापय गिरौ भारः हरन्निव । अथास्यैमक्य-

मेधतांशीतेव्वातेपुनर्निव ॥ २६ ॥ ऊर्ध्वमेनमुच्छ्रयताद्विरौमा-
रदहरन्निव । अथास्यमद्वयमेजतुशीतेव्वातेपुनर्निव ॥ २७ ॥ यद-
स्याऽअदुभेदधाः कृधुस्थुलमुपातसत् । मुष्काविदस्याऽएजतोगो-
शफेशकुलाविं ॥ २८ ॥ यद्देवासोललामगुम्प्रविष्टीमिनमाविषुः ।
सक्थ्नादेदिश्यतेनारीसत्यस्याक्षिभुवोयथा ॥ २९ ॥ यद्धरिणोयव-
मत्तिनपुष्टम्पशुमन्यते । शुद्धावदर्व्यजाराणपोषायधनायति ॥ ३० ॥
यद्धरिणोयवमत्तिनपुष्टम्बहुमन्यते । शुद्धोयदर्व्ययैजारोणपोष-
मनुमन्यते ॥ ३१ ॥ दधिक्राव्णोऽअकारिषक्षिष्णोऽरश्वस्यव्वा-
जिनः सुरमिनोमुखाकरत्प्रणऽआयूँषितारिषत् ॥ ३२ ॥ गायत्री-

त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्त्यासह । बृहत्युष्णिह्यककुप्सुचीभिः श-
म्यन्तुत्वा ॥ ३३ ॥ द्विपदायाश्चतुष्पदास्त्रिपदायाश्च षट्पदाः ।
विवच्छन्दायाश्च सच्छन्दाः सुचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३४ ॥ महा-
नाम्योरेवत्योविश्वाऽआशाः प्रभूवरीः । मैघीर्विद्युतोव्वाचः
सुचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३५ ॥ नार्व्यस्तेपत्वन्योलोमविचिन्वन्तु-
मनीषया । देवानाम्पत्वन्योदिशः सुचीभिः शम्यन्तुत्वा ॥ ३६ ॥
रजताहरिणीः सीसायुजोवुज्यन्ते कर्मभिः । अश्वस्यव्वाजिनस्त्व-
चिसिमाः शम्यन्तु शम्यन्तीः ॥ ३७ ॥ कुविदङ्गयवमन्तोयवश्चिदूय-
थादान्त्यनुपूर्ववियूय । इहेहैषाङ्गुहिभोजनानिषेवर्हिषोनमऽउक्ति-

व्यजन्ति ॥ ३८ ॥ कस्त्वाछयति कस्त्वाविशास्ति कस्तेगात्राणि श-
म्यति । कडंते शमिता कविः ॥ ३९ ॥ क्रतवस्तऽक्रतुथा पर्वांशमिता-
शे विशासतु । संवत्सरस्य तेजसा शमीमि ऽ शम्यन्तुत्वा ॥ ४० ॥
अर्द्धमासाऽपरुषिते मासाऽआच्छयन्तु शम्यन्तः । अहोरात्राणि-
मरुतो विलिङ्गन्तु सूर्यो दयन्तु ते ॥ ४१ ॥ दैव्याऽअध्वर्यवस्त्वाछय-
न्तु विचशासतु । गात्राणि पर्वांशस्ते सिमाः कृण्वन्तु शम्यन्तीः
॥ ४२ ॥ द्यौस्ते पृथिव्यन्तरिक्षं वायुश्छिद्रपृणा तु ते । सूर्यस्ते नक्ष-
त्रैः सह लोककृणोतु साधुया ॥ ४३ ॥ शन्ते परेऽभ्योगात्रेऽभ्यः शमस्त्व-
वरेऽभ्यः । शमस्त्यभ्यो मज्जभ्यः शम्वस्तु तन्न चैतव ॥ ४४ ॥

क॑स्विदेका॑कीच॑रति॒कऽउ॑स्विज्जायते॒पुनः॑ । कि॑स्विद्धि॒मस्य॑भेष॒-
ज॒ङ्घि॒म॒वा॒व॒प॒न॒म॒हत् ॥ ४५ ॥ सू॒र्ष्व॑ऽप॒का॑कीच॑रतिच॒न्द्रमा॑जाय॒-
ते॒पुनः॑ । अ॒ग्नि॒हि॒म॒स्य॑भेष॒ज॒म्भू॒मि॒रा॒व॒प॒न॒म॒हत् ॥ ४६ ॥ कि॑स्वि॒-
त्सू॒र्ष्व॑स॒म॒ज्यो॒तिः॒कि॑स्वि॒स॒मु॒द्र॒स॒म॒स॒रः॑ । कि॑स्वित्पृथि॒व्यै॒-
व्य॒र्षी॒यः॒क॒स्य॒मा॒त्रा॒न॒वि॒द॒द्यते ॥ ४७ ॥ ब्र॒ह्म॒सू॒र्ष्व॑स॒म॒ज्यो॒ति॒र्द्योः॑
स॒मु॒द्र॒स॒म॒स॒रः॑ । इन्द्रः॑ पृथि॒व्यै॒व्य॒र्षी॒या॒न्नो॒स्तु॒मा॒त्रा॒न॒वि॒-
द॒द्यते ॥ ४८ ॥ पृ॒च्छा॒मि॒त्वा॒चि॒तये॑देवस॒ख॒व॒दि॒त्य॒म॒त्र॒म॒न॒सा॒ज॒ग॒न्त्य ।
येषु॒व्वि॒ष्णुं॒स्त्रि॒षु॒प॒दे॒ष्वेष्ट॑स्तेषु॒व्वि॒श्व॒म्भु॒व॒न॒मा॒वि॒वेशा॑ ॥ ४९ ॥
अ॒पि॒तेषु॒त्रि॒षु॒प॒दे॒ष्वस्मि॑न्नेषु॒व्वि॒श्व॒म्भु॒व॒न॒मा॒वि॒वेशा॑ । सू॒द्य॒भ्य॒र्ष्वै-

मि॒पृथि॒वीमु॒तद॒द्यामे॒केना॒ङ्गेन॒दि॒वांऽअ॒स्यपृ॒ष्ठम् ॥ ५० ॥ के॒ष्वन्तः॑
 पु॒रुष॒ऽआवि॒वेश॒कान्य॒न्तःपु॒रुषे॒ऽअर्पि॑तानि । ए॒तद्ब्र॑ह्म॒न्नुप॑वल्हा-
 म॒सित्वा॒किं॑स्वि॒न्नःप्र॑ति॒वोच्चा॑स्यत्र ॥ ५१ ॥ प॒ञ्चस्व॒न्तःपु॒रुष॒ऽ-
 आवि॒वेश॒तान्य॒न्तःपु॒रुषे॒ऽअर्पि॑तानि । ए॒तत्त्वा॒त्रप्र॑तिम॒न्वानो॒ऽ-
 अ॒स्मिन्मा॒यया॑भ॒वस्यु॑त्त॒रोम॑त् ॥ ५२ ॥ कास्वि॑दासी॒त्पु॒र्वचि॑त्तिः
 किं॑स्वि॒दासी॒द्वृह॑द्वयं ÷ । कास्वि॑दासी॒त्पि॒लि॒प्पि॒लाका॑स्वि॒दासी॒-
 त्पि॒शक्नि॑ला ॥ ५३ ॥ द्यौरा॑सी॒त्पु॒र्वचि॑त्ति॒रश्श॑व॒ऽआसी॑द्वृह॒द्वयं÷ ।
 अ॒वि॒रासी॑त्पि॒लि॒प्पि॒लारा॑त्रि॒रासी॑त्पि॒शक्नि॑ला ॥ ५४ ॥ का॒ऽई॒मरे॑पि॒-
 शक्नि॑लाका॒ऽई॒कुरु॑पि॒शक्नि॑ला । क॒ई॒मा॒स्क॒न्दम॑र्षति॒क॒ऽई॒म्प॒न्थांवि॑स-

र्षति ॥ ५५ ॥ अजारेपिशङ्गिलाश्वावित्कुरुपिशङ्गिला । शशऽआ-
स्कन्दमर्षत्यहिःपन्थांनिसर्षति ॥ ५६ ॥ कत्यस्यव्विष्ठाःकत्यक्षरा-
णिकतिहोमासःकतिधासमिद्धः । यज्ञस्यत्वाव्विदथापृच्छमत्रकति-
होतारऽऋतुशोषजन्ति ॥ ५७ ॥ षडस्यव्विष्ठाःशतमक्षराण्यशी-
तिहोमाःसमिधोहतिस्त्रः । यज्ञस्यतेव्विदथाप्प्रब्रवीमिसप्तहोतारऽ-
ऋतुशोषजन्ति ॥ ५८ ॥ कोऽअस्यव्वेदभुवनस्यनामिद्धोद्द्यावापृथि-
वीऽअन्तरिक्षम् । कःसूर्वस्यव्वेदबृहतोजनित्रद्धोव्वेदचन्द्रमसंभ्य-
तोजाः ॥ ५९ ॥ व्वेदाहमस्यभुवनस्यनामिव्वेदद्द्यावापृथिवीऽ-
अन्तरिक्षम् । व्वेदसूर्वस्यबृहतोजनित्रमथोव्वेदचन्द्रमसंभ्यतोजाः

॥ ६० ॥ पृच्छामित्वापरमन्तम्पृथिव्याऽपृच्छामि यत्र भुवनस्य ना-
मिः । पृच्छामित्वा ब्रह्मणोऽअश्वस्यरेतः पृच्छामि वाचऽपरमं व्योम

॥ ६१ ॥ इयं वे विदः परो अन्तः पृथिव्याऽअयं व्योमो भुवनस्य नामिः ।
अयं सोमो ब्रह्मणोऽअश्वस्यरेतो ब्रह्मायं वाचऽपरमं व्योम ॥ ६२ ॥

सुभूऽस्वयम्भूऽप्रथमो न्तर्महत्पृणवे । दधे ह गर्भं मृत्वि यं व्यतो जा-
तऽप्रजापतिः ॥ ६३ ॥ होता वक्षत् प्रजापतिः सोमस्य महिम्नः ।

जुषतां पिबतु सोमः होतृर्वज ॥ ६४ ॥ प्रजापतेन त्वदेतान्यन्यो-
न्विश्वारूपाणि परितावभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्तु व्ययः

स्यामपतयोरयीणाम् ॥ ६५ ॥ इति संहितायां त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

❁ अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ❁

ॐ अश्श्वस्तूप॒रोगो॑मृ॒गस्ते॑प्रा॒जाप॒त्याः॑ कृ॒ष्णग्री॑वऽथाग्ने॒योर॒रा-
 टे॑पुरस्तात्सारस्वतीमे॒ष्णधस्ता॑द्धन्वो॒राशि॑श्च॒नाव॒धो॒रामौ॑वाह॒व्वोः॑
 सौ॒मापौ॑ष्णः॒श्यामो॑नाभ्या॒ऽसौ॒र्ध्यामौ॑श्चेतश्च॒कृष्णश्च॑पाश्शर्व-
 योस्त्वा॒द्रौलो॑म॒शसं॑क्कथौस॒क्थ्यो॒र्वी॒य॒व्यः॑ ÷ श्वेतः॑पुच्छऽइन्द्रा॒यस्व-
 प॒स्याय॑व्वेद्वै॒ष्णवो॒व्वाम॑नः ॥ १ ॥ रो॒हितो॑धूम्ररो॒हितः॑क॒र्कन्धु-
 रो॒हित॑स्तेसौ॒म्याव॑भ्रुर॒रुणव॑भ्रुःशु॒क्लव॑भ्रुस्तेव्वा॒रुणा॑ऽशि॒तिर॑न्ध्रो-
 न्यतः॑ ÷ शि॒तिर॑न्ध्रःस॒मन्त॑शि॒तिर॑न्ध्रस्तेसा॒वित्रा॑ऽशि॒तिबा॑हुर॒न्यतः॑ ÷

शितिबाहुः समन्तशितिबाहुस्तेवार्हस्पत्याः पृषतीक्षुद्रपृषतीस्थूलपृष-
तीतामैत्रावरुण्यः ॥ २ ॥ शुद्धवालः सर्वशुद्धवालोमणिवालस्तऽअ-
श्वनाः श्वेतः श्वेताक्षोरुणस्तेरुद्रायपशुपतयेकर्णावामाऽअवलि-
प्सारौद्रानभोरूपाः पाज्जन्त्याः ॥ ३ ॥ पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरू-

१. 'ऊष्मन्तस्थाभ्यश्च स्पर्शाः' (शु० य० ४।१०२) ऊष्माणः—शपसहाः
अन्तस्थाः—यरलवा । एतेभ्यः परः स्पर्शो द्विरुच्यते । अत्र—एकः शकारो द्वौ नकारौ
संयोगः । एवम्—'अंश्मो' (१८।१३) इत्यत्रापि—शकारो द्वौ मकारौ संयोगः ।
केचित्—अत्र स्थले—पाज्जन्त्या (२५।४०) इत्यत्र रेफः—पकारो द्वौ णकारौ यकारश्च
संयोगं मन्यन्ते तदसाधुः । णकारस्य द्वित्वसम्भावना न कार्या 'नास्वरपूर्वा
ऊष्मान्तस्थाः' १०५ अस्वरपूर्वा ऊष्माणोऽन्तस्थाश्च परान्स्पर्शान्न द्विर्भावयन्ति ।
अतः अनेन सूत्रेण निषेधात् । नेदमुदाहरणं युक्तम् ।

हृध्वपृश्निस्तेमामरुताः फल्गुल्लोहितोर्णीपलक्षीताः सारस्वत्य ॐ प्ली-
हाकर्ण ॥ शुण्ठाकर्णोदध्यालोहकर्णस्तेत्वाङ्गाः कृष्णाग्रीवश्शिति-
कक्षोऽजिसकथस्तऽपेन्द्राग्नाः कृष्णाज्जिरल्पाज्जिर्महाज्जिस्तऽउष-
स्याः ॥ ४ ॥ शिल्पाव्वैश्वदेव्योरोहिण्यस्यवयोव्वाचेविष्वाताऽ-
अदित्यैसरूपाधात्रेव्वत्सतव्योदेवानाम्पत्क्नीभ्यः ॥ ५ ॥ कृष्णाग्री-
वाऽआग्नेयाः शितिभ्रवोव्वसूना ॐ रोहितारुद्राणां ॐ श्वेताऽअवरो-
किणऽआदित्यानान्नभोरूपाः पार्जन्त्याः ॥ ६ ॥ उन्नतऽऋषभोव्वा-
मनस्तऽपेन्द्रावैष्णवाऽउन्नतः शितिबाहुः शितिपृष्ठस्तऽपेन्द्राबार्हस्प-
त्याः शुकरूपाव्वाजिनाः कल्मषाऽआग्निमारुताः श्यामाः पौष्णाः

॥ ७ ॥ एताऽपेन्द्राग्नाद्विरूपाऽअग्नीषोमीयाव्वामनाऽअनड्वाहऽ-
 आग्नावैष्णवावत्रशामैत्रावरुण्योऽन्यतऽएदयोमैत्र्यु ÷ ॥ ८ ॥ कृष्ण-
 ग्रीवाऽआग्नेयावभ्रव ÷ सौम्याऽश्वेताव्वायव्याऽअविज्ञाताऽअ-
 दित्यैसरूपाधात्रेव्वत्सतर्षोदेवानाम्पत्न्यीभ्यः ॥ ९ ॥ कृष्णाभौमा-
 धुम्प्राभान्तरिक्षावृहन्तोदिव्याऽश्वलाव्वैद्युताऽसिध्मास्तारकाऽ
 ॥ १० ॥ धुम्प्रान्वसन्तायालभतेश्वतान्ग्रीष्मायकृष्णान्वर्षाभ्यो-
 रुणाञ्छरदेपृषतोहेमन्तायपिशङ्गाञ्छिशिराय ॥ ११ ॥ ज्यवयोगायज्यै-
 पञ्चावयस्त्रिष्टुमेदित्यवाहोजगत्यैत्रिवत्साऽअनुष्टुमेतुर्षवाहऽउष्णि-
 ह ॥ १२ ॥ पङ्कवाहोविराजऽउक्षाणोबृहत्याऽऋषमाऽऋकुमेनवा-

हः पङ्क्त्यैर्धेनवोतिच्छन्दसे ॥ १३ ॥ कृष्णग्रीवाऽआग्नेयाबध्रवः
 सौम्याऽउपध्वस्ताऽसावित्रावत्सतर्ध्वः सारस्वत्यः श्यामाऽपौ-
 ष्णाऽपृश्नयोमारुताबहुरूपावैश्वदेवाव्वाशाद्द्यावापृथिवीयाः ॥ १४ ॥
 उक्ताऽसञ्चराऽपताऽपेन्द्राग्नाऽकृष्णाव्वा रुणाऽपृश्नयोमारुताऽका-
 यास्तूपराः ॥ १५ ॥ अग्नयेनीकवतेप्रथमजानात्मतेमरुद्भ्यः सा-
 न्तपनेभ्यः सवात्यान्मरुद्भ्योगृहमेधिभ्योबष्किहान्मरुद्भ्यः
 वक्त्रीडिभ्यः सप्तसृष्टान्मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्योनुसृष्टान् ॥ १६ ॥
 उक्ताऽसञ्चराऽपतापेन्द्राग्नाऽप्राशृक्तामहिन्द्रावहुरूपावैश्वक-
 र्म्मणाः ॥ १७ ॥ धुम्नाबध्रुनीकाशाऽपितृणाऽसोमवताम्बध्रवो-

धुम्भनीकाशाऽपितृणां बर्हिषदाङ्कुष्णाश्च धुम्भनीकाशाऽपितृणामग्नि-
 ष्वत्तानाङ्कुष्णाऽपृषन्तस्त्रैषम्बकाः ॥ १८ ॥ उक्त्ताऽसञ्चरा-
 ऽपताऽशुनासीरीयाऽश्वेताव्यायव्या ÷ श्वेताऽसौर्व्याः ॥ १९ ॥
 व्वसन्तायकपिञ्जलानालभते ग्रीष्मायकलर्विकान्वर्षाभ्यस्तित्ति-
 रीञ्छरदेवर्तिकाहेमन्तायककराञ्छिरायव्विककरान् ॥ २० ॥ स-
 मुद्द्रायशिशुमारानालभते पर्जन्यायमण्डूकान् द्रव्योमत्स्यान् मिमत्रा-
 यकुलीपयान्वरुणाय नाक्कान् ॥ २१ ॥ सोमाय हृद्सानालभते व्वा-
 यवैवलाकाऽइन्द्राग्निव्याङ्कुष्वान् मिमत्राय मद्गून्वरुणाय चक्कवा-
 कान् ॥ २२ ॥ अग्नये कुटूनालभते व्वनस्पतिव्याऽउलूकान् ग्रीषोमा-

षम्याश्चाषानि शिष्वः ष्याम्मयूरान्मित्रावरुणाः ष्याङ्कपोतान् ॥ २३ ॥ सो-
 मायलबानालभते त्वष्ट्रेः कौलीकान्गोषादीर्देवानाम्पत्नीः ष्यः कुलीकादे-
 वजामिष्योग्रयैर्गृहपतये पारुष्णान् ॥ २४ ॥ अन्हेऽपारावतानालभते-
 रात्र्यैसीचापूरहोरात्रयोः सन्धिः ष्योजतूर्मसैः ष्योदात्यौद्वान्तसंभवत्स-
 रायमहृतभुपण्णान् ॥ २५ ॥ भूम्याऽआखूनालभतेन्तरिक्षायपा-
 ङ्गान्दिवेकशान्द्विगम्योनकुलान्बभ्रुकानकान्तरदिशाः ष्यः ÷ ॥ २६ ॥
 वसुः ष्यऽक्रश्यानालभते रुद्रेः ष्योरुरुनादित्येः ष्योऽन्यङ्कुन्निवश्वे-
 ष्योदेवेः ष्यः ÷ पृथतान्सस्रद्व्येः ष्यः ÷ कुलुङ्गान् ॥ २७ ॥ ईशानाय

परस्वतऽआलभतेमित्रायगौरान्वरुणायमहिषान्वृहस्पतयेगत्रयाँ-
स्त्वष्टुऽउष्टान् ॥ २८ ॥ प्रजापतयेपुरुषान्वृहस्तिनऽआलभतेव्वाचे-
प्लुषीश्चक्षुषेमशकाञ्छ्रोत्रायभृङ्गाँ ॥ २९ ॥ [शतम् १४००] प्रजा-
पतयेचव्वायवेचगोमृगोव्वरुणायारण्योमेषोषमायकृष्णोमनुष्यरा-
जायमवर्कटं ÷ शादूर्दुलायरोहिद्विषमायगव्यीक्षिप्रश्येनायव्वर्तिकानी-

१. इत्यत्र 'तथयोः सम्' (३।१३६) तकारथकारयोः प्रत्ययोर्लकारः
सकारमापद्यते, उपधाच्चानुस्वारेण व्यवधीयते । एवं अन्यस्ते (१७।११)
'क'स्थामं वैवसवितः' इति शास्त्रान्तरीयमप्युदाहरणम् । थकारस्य रूपोदाहरणं-
विद्वान् थकारः-विद्वान्स्थकारः ।

२. इत्यत्रापि 'चक्षुयोः शम्' (३।१३५) इत्यनेन शकारमापद्यते ।

लङ्कोऽङ्किकमिः समुद्राय शिशुमारो हि मवते हस्ती ॥ ३० ॥ मयुष्म-
जापत्य ऽ उलो ह लिक्षणो वृषद दशस्ते धात्रे दिशाङ्गो धुङ्गाग्नेयी कल-
विङ्को लोहिता हि पुष्करसादस्ते त्वाष्ट्राव्वाचे ककुश्च ॥ ३१ ॥ सोमा-
यकुलुङ्ग ऽ आरण्यो जो न कुल शकते पौष्णा ऽ क्को ष्टामायोरिन्द्रस्य गौ-
रमृग ऽ पिद्मो न्यङ्कः ककटस्ते नु मत्यै प्रतिश्रुत्कयै च कक्वाकः ॥ ३२ ॥
सौरी बलाका शार्गः सृजय शयाण्डकस्ते मैत्रा ऽ सरस्वत्यै शारिः ॥ पुरु-
षवाक् श्शवा विद् द्यौमीशर्विलो वृक ह पृदाकुस्ते मन्यवे सरस्वते शुक्रः ॥
पुरुषवाक् ॥ ३३ ॥ सुपर्ण ऽ पाज्जन्य ऽ आतिर्वा ह सोदर्वि दाते वा-
यवे बृहस्पतये वाचस्पतये पैङ्गराजो लज ऽ अन्तरिक्षे ऽ प्लवो मद्गुर्म-

३
तस्यस्तेनदीपतयेद्यावापृथिवीयः कुर्मः ॥ ३४ ॥ पुरुषमृगश्चन्द्र-
मसोगोधाकालकादाव्वाघाटस्तेव्वनस्पतीनाङ्कुकवाकु ÷ सावित्रो-
हृद् सोव्यातस्यनाक्क्रोमकरः कुलीपयस्तेकूपारस्यह्वियैशल्यकः ॥ ३५ ॥
एण्यन्होमण्डूकोमूर्षिकातित्तिरिस्तेसर्पाणांलोपाशऽआश्विनः
कृष्णोरात्र्याऽऋक्षोजतूः सुषिलीकातऽइतरजनानाञ्जहकाव्वैष्णवी
॥ ३६ ॥ अन्यवापोर्द्धमासानामृश्योमयूरः ÷ सुपर्णस्तेगन्ध-
वर्णांमपामुद्रोमासाङ्कश्यपोरोहित्कुण्डुण्णाचीगोलत्तिकातेप्सर-

१. 'कश्यपस्यानार्षेये जातूकर्ण्यस्य' (शु० प्रा० सू० १५८) जातूकर्णस्या-
चार्यमते कश्यपशब्दस्यार्पेयवर्जं यकारो न भवति एतदुक्तं भवति कच्छपे वाच्ये

साम्मृत्यवैसितः ॥ ३७ ॥ वर्षाह्वर्कतुनामाखुःकशोमा-

न्यालस्तेपितुणाम्बलायाजगरोव्वसूनाङ्कुपिञ्जलःकपोतऽउलूकःशश-

स्तेनिर्कृत्यैव्वरुणायारण्योमेषः ॥ ३८ ॥ शिवत्त्रऽआदित्यानामुष्ट्रो-

घृणीवान्वाध्रीनसस्तेमत्याऽअरण्यायसुमरोरुरौद्द्रःककयि ÷ कुट-

द्विरुक्तो सत्यां चकारो भवति किन्तु शकारस्य छकारादेशः स्यात् जातूकर्ण्यमते ।
जातूकर्ण्यस्येति किम्—राण्वमाध्यन्दिनादेर्माभूत् । अपामुद्द्रो मासाङ्कश्यपः ।

१. 'पक्षौ वितस्य खे गृध्रो आन्त्या सङ्कुच्य तिष्ठति । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या
'वार्द्धीनसो निदशंनम्' (या० शि० श्लोक ६८) गृध्रः, पक्षी, आन्त्या, खे-
आकाशे, पक्षी, वितस्य-विस्तीर्य, पुनः सङ्कुच्य, तिष्ठति, एवं, वर्णाः—दीर्घाः
गुरुभूताः प्रयोक्तव्याः ।

रुर्दात्यौहस्तेव्वाजिनाङ्गामायपिकः ॥ ३९ ॥ खड्गोव्वैश्वदेवःश्ववा-
कृष्णःकर्णोर्गर्दमस्तरक्षुस्तेरक्षसामिन्द्रायसूकरःसि ६ होमोरुतःकृक-
लासःपिप्पकाशकुनिस्तेशरव्यायैव्विश्वेषान्देवानाम्पृषतः ॥ ४० ॥

इति संहितायां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

❀ अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ❀

ॐ शादन्द्बद्भिरवकान्दन्तमूलैर्मृदुम्वस्वैस्तेगान्दुंष्ट्राभ्यां
सरस्वत्याऽअग्रजिह्वंजिह्वायाऽउत्सादमवक्क्रन्देनतालुव्वाजः
हनुभ्यामपऽआस्येनवृषणमाण्डाभ्यामादित्याँश्मश्रुभिःपन्था-

नमभ्रुभ्यान्धावापृथिवीव्वर्तोभ्यांविद्युतङ्कनीनकाभ्या ॐ शुक्लाय
 स्वाहाकृष्णायस्वाहापाथ्याणिपक्ष्मण्यवाथ्याऽइक्षवोवाथ्याणिप-
 क्ष्माणिपाथ्याऽइक्षवः ॥ १ ॥ व्वातम्प्राणेनापानेननासिकेऽउपया-
 ममधरेणौष्ठेनसदुत्तरेणप्रकाशेनान्तरमनूकाशेनबाह्वन्निवेष्पम्मु-
 द्धर्नास्तनयित्नुन्निब्वधिनाशनिम्मस्तित्त्वेणविद्युतङ्कनीनकाभ्या-
 कूर्णाभ्याॐश्रोत्रॐश्रोत्राभ्याङ्कणैतेदनीमधरकण्ठेनापःशुष्ककण्ठे-
 नचित्तम्मन्याभिरदिति६शीष्णानिक्वत्तिन्निज्जज्जल्येनशीष्णांसि-
 ङ्क्रोशैष्प्राणान्त्रेष्माणंस्तुपेन ॥ २ ॥ मशकान्केशैरिन्द्रॐस्व-
 पसाववहेनवृहस्पति६शकुनिसादेनकुम्भाञ्छफैरावक्रमणंस्थुरा-

अभ्यामक्षलामिहं कपिज्जलाञ्जवज्जहाम्यामदध्वानम्बाहुभ्याञ्जाम्बीलेना-
रण्यमग्निमतिरुग्गम्याम्पुषणन्दोभ्यामशिश्वनाव ६ साभ्या ॐ रुद्र-
६ रोराभ्याम् ॥ ३ ॥ अग्नेऽपक्षतिर्व्यायोर्निपक्षतिरिन्द्रस्यतृती-
यासोमस्यचतुर्थ्यदित्यैषञ्चमीन्द्राण्यैषष्ठीमरता ॐ सप्तमीवृहस्पते-
रष्टटम्बुष्वग्णोनवमीधातुर्दशमीन्द्रस्यैकादशीव्वरुणस्यद्वादशीव-
मस्यत्रयोदशी ॥ ४ ॥ इन्द्राग्नयोऽपक्षतिःसरस्वत्यैनिपक्षतिर्मित्रस्य-
तृतीयापाञ्चतुर्थीनिर्ऋत्यैषञ्चम्युग्नीषोमयोऽषष्ठीसर्पणा ॐ सप्त-
मीव्विष्णोरष्टटमीपूष्णोनवमीत्वष्टटुर्दशमीन्द्रस्यैकादशीव्वरुणस्य
द्वादशीवम्यैत्रयोदशाद्यावापृथिव्योर्दक्षिणम्पाश्र्वेव्विश्वेषान्दे-

वानामुत्तरम् ॥ ५ ॥ मरुता ॐ स्कन्धाविंशश्वेषान्देवानाम्प्रथमा-
कीकसारुद्द्राणान्द्वितीयादित्यानान्तृतीयाव्वायोऽपुच्छमग्नीषोमयो-
र्मासिदौक्ककुञ्चौश्रौणिभ्यामिन्द्राबृहस्पतीऽऊरुभ्यामिमित्रावरुणा-
वल्गाभ्यामाक्कक्रमण ॐ स्थुराभ्याम्बलङ्कुष्ठान्भ्याम् ॥ ६ ॥
पुषणं वनिष्टदुनान्धाहीन्स्थूलगुदयासर्पाङ्गुदाभिर्विन्दुतऽआन्त्रैरपो-
व्वस्तिनावृषणमाण्डाभ्यांवाजिन ६ शोपेनप्रजा ॐ रेतसाचाषान्निप-
त्तेनप्रदरान्पायुनाकुश्माञ्छकपिण्डैः ॥ ७ ॥ इन्द्रस्यक्कक्रोडो-
दित्यैपाजस्यन्दिशाञ्जत्प्रवोदित्यैभसज्जीमूतान्हृदयौपशेनान्तरिक्षम्पु-
रीततान्भऽउद्वर्षेणचक्कक्रवाकौमतस्नाभ्यान्दिवंवृक्काभ्याङ्किरी-

न्प्लाशिमिषपलान्प्लीन्हाव्वल्मीकान्क्लोमभिग्लौभिर्गुल्मान्निह-
 राभिःक्षवन्तीर्हृदान्कुक्षिभ्या ॐ समुद्रमुदरेणवैश्वानरम्भस्म-
 ना ॥ ८ ॥ विधृतिन्नाभ्याघृत ६ रसेनापोयुष्णामरीचीर्वि-
 ष्णुभिर्नीहारमुष्मणारीनंवसयाप्पुष्वाऽअश्रुभिर्हृदिनीदृष्टुषीकाभि-
 रस्नारक्षा ॐ सिचित्त्राण्यङ्गैर्नक्षत्राणिरूपेणपृथिवीन्त्वचाजुम्बकाय-
 स्वाहा ॥ ९ ॥ हिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्नेभुतस्यजातःपतिरेकऽआ-
 सीत् । सदाधारपृथिवीन्द्यामुतेमाङ्कस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ १० ॥
 यःप्राणतोनिमिषतोर्महित्वैकऽइद्राजाजगतोबभूव । यऽईशोऽअस्य
 दद्विपदश्चतुष्पदःकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ ११ ॥ यस्येमेहिमव-

न्तोमद्वित्वायस्यसमुद्द्रष्टृसयासहाहुः । यस्येमाभ्यविशोयस्य
बाह्वकस्मैदेवायहविषाविवधेम ॥ १२ ॥ यऽआत्मदाबलदायस्यन्वि-
श्वऽउपासतेप्रशिषंसस्यदेवाः । यस्यछायांमृतंयस्यमृत्युःकस्मै
देवायहविषाविवधेम ॥ १३ ॥ आनोमद्द्राःकृतवोयन्तुविविश्व-
तोदग्धासोऽअपरीतासऽउद्भिदः । देवानोयथासदमिद्बृधेऽअस-
न्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे ॥ १४ ॥ देवानाम्मद्द्रासुमतिर्ऋजूय-

१. इत्यत्र 'यस्यातिहायसहेतिन' (४।२६) इति सूत्रेण यस्य, अतिहाय,
सह, इत्येतैः पदैरुपहितः स्वरः छकारे प्रत्ययेन चकारेण व्यवधीयते । एवमन्यत्र
स्थलेष्वपि-यथा-अतिशयछिद्रा (२५।४१) सहस्रन्दसः (३४।४८) ।

तान्देवानां ॐ रातिरमिनोनिर्वर्त्तताम् । देवानां ॐ सक्ख्यमुपसेदिमां
व्वयन्देषान्ऽमायुःप्रतिरन्तुजीवसे ॥ १५ ॥ तान्पूर्व्वयानिविदाह्वम-
हेव्वयम्भगमिन्नमदितिन्दक्षमसिधम् । अर्व्वमणव्वरुणः सोमम-
शिवनासरस्वतीनःसुभगामयस्करत् ॥ १६ ॥ तन्नोव्वातोमयोभुव्वा-
तुमेषजन्तन्मातापृथिवीतत्पितादद्यौः । तद्दद्यावाणःसोमसुतोमयो-
भुवस्तदशिवनाशृणुतन्धिष्ण्यासुवम् ॥ १७ ॥ तमीशानजगतस्त-
स्तुषस्पतिन्धियजिन्वमवसेह्वमहेव्वयम् । पूषानोवथाव्वेदसाम-
सद्वृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये ॥ १८ ॥ स्वस्तिनऽहन्द्रोव्वृद्धश्श्र-
वाःस्वस्तिनःपूषाव्विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्षर्योऽअरिष्टनेमिःस्व-

स्तिनोवृहस्पतिर्दधातु ॥ १९ ॥ पृषदश्वामरुतं पृश्निमातरं शु-
 भं व्यावानो विदथे षुजग्मयं । अग्निजिह्वामनवं सुरचक्षसो वि-
 श्वेनो देवाऽअवसागमन्निह ॥ २० ॥ भद्रद्रक्णेभिर्दृष्टुण्यामदेवाम-
 द्द्रम्पश्येमाक्षमिर्व्वजत्रां । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ॐ संस्तनूभिर्व्व्यशेम-
 हि देवहितं व्वदायुः ॥ २१ ॥ शतमिन्नुशरदोऽअन्ति देवा यन्नान-
 श्चक्राज रसन्त नूनाम् । पुत्रा सोषत्र पितरो भवन्ति मानो मद्धयारी रि-
 षतायुर्गन्तो ॥ २२ ॥ अदितिर्दधौ रदिति रन्तरिक्षमदिति र्माता स-
 पिता स पुत्रः । विवश्वे देवाऽअदितिः पञ्च जनाऽअदितिर्जातमदि-
 तिर्ज्जनित्वम् ॥ २३ ॥ मानो मित्रो व्वरुणोऽअर्क्यमायुरिन्द्रऽक्रभुक्षा

मरुतः परिकल्प्यन् । यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तैहं प्रवक्ष्यामो विदथे-
व्वीर्षाणि ॥ २४ ॥ यन्निर्णिजारेकणसाप्रावृतस्य रातिङ्गुभीताम्मुख-
तो नयन्ति । सुप्राङ्जो मे मय्यद्विश्वरूपऽइन्द्रा पृष्णोऽप्यियमप्ये-
ति पार्थः ॥ २५ ॥ एषच्छागः पुरोऽअश्वेनव्वाजिना पृष्णो भागो-
नीयते विश्वदेव्यः । अमिषियं स्वत्पुरोडाशमव्वता त्वष्टे देनः सौ-
श्वसायजिन्वति ॥ २६ ॥ यद्वविष्यमृतुशो देवयानन्त्रिर्मातुषाः
पर्वश्वन्नयन्ति । अत्रापृष्णोऽप्यथ मोभागऽपतिष्वन्देवेभ्यः पति-
वेदयन्नजः ॥ २७ ॥ होतादध्वर्ष्युरावयाऽअग्निमिन्धोग्रावग्राभऽउत-
श ऽस्तासु विष्यः । तेन यज्ञेन स्वरङ्कृतेन स्विष्टेन ववक्षणाऽआपृण-

इध्वम् ॥ २८ ॥ वृषप्रस्काऽउतवेवू'पवाद्वाश्चषालं' म्वेऽअश्श्वयूपाय-
तक्षति । येचाव्वेतेपचन६सम्मरन्त्युतोतेषामभिगूतिर्नऽइन्वतु ॥ २९ ॥
उपप्रागात्सुमन्मेधायिमन्मदेवानामाशाऽउपवीतपृष्ठं । अन्वेनं
विष्याऽऋषयोमदन्तिदेवानाम्पुष्टेचक्रमासुबन्धुम् ॥ ३० ॥ यद्द्वाजि-
नोदामसन्दानमव्वेतोवाशीर्षण्यारशनारज्जुरस्य । यद्द्वाघास्यम्प्र-
भृतमास्येतृण६सर्वातातेऽअपिदेवेष्वस्तु ॥ ३१ ॥ यदश्श्वस्यक्रविषो
मक्षिकाशयद्द्वास्वरौस्वधितौरिप्तमस्ति । यद्वस्तयोऽशमितुर्व्यञ्ज-
लोषुसर्वातातेऽअपिदेवेष्वस्तु ॥ ३२ ॥ यदूर्वद्वयमुदरस्यापवाति
यऽआमस्यक्क्रविषोगन्धोऽअस्ति । सुकृतातच्छमितारं ः कृण्वन्तु-

तमेधदश्रुतपाकम्पचन्तु ॥ ३३ ॥ यत्तेगात्रादग्निनापच्यमानादुमि-
 शूलभिर्हृतस्यावधावति । मातद्भूम्यामाशिश्रपन्मातृणेषुदेवेभ्य-
 स्तदुशन्नयोरातमस्तु ॥ ३४ ॥ वेव्वाजिनम्परिपश्यन्तिपक्वंवऽई-
 माहुःसुरमिभिर्हरेति । येचाव्वतोमांसमिक्षामुपासतऽउतोतेषाम-
 भिगूर्तिर्नऽइवतु ॥ ३५ ॥ यन्नीक्षणम्माँस्पचन्त्याऽउखायायापात्राणि
 युष्मन्ऽआसेचनानि । ऊष्मण्यपिधानाचरूणामङ्गाःसुनाःपरिभुष-
 न्त्यश्वम् ॥ ३६ ॥ मात्वाग्निवर्द्धनयीद्धुमगन्धिम्मोखाभ्राजन्त्यमि-
 विस्तृजग्निः । इष्टंवीतमभिगूर्तव्वषट्कृतन्तन्देवासहंप्रतिगृभ्ण-
 न्त्यश्वम् ॥ ३७ ॥ निष्क्रमणमिषदनंविवर्तनंयश्चषड्वीशमव्वतहं ।

यच्चपपौयच्चघासिञ्जघाससर्वातातेऽअपिदेवेष्ण्वस्तु ॥ ३८ ॥ यद-
 श्वायव्वासऽउपस्तृणन्त्यधीवासंवाहिरण्यान्न्यस्मै । सन्दानम-
 र्वन्तम्पट्वीशम्प्रियादेवेष्वायामयन्ति ॥ ३९ ॥ यत्तेसादेमहसाशकृत-
 स्यपाण्णर्यावाकशयाव्वातुतोद । स्रुचेवताहविषोऽअदध्वरेषुसर्वाता-
 तेब्रह्मणासूदयामि ॥ ४० ॥ चतुस्त्रिंशद्वाजिनोदेवबन्धोर्वङ्क्री-
 रश्वस्यस्वधितिःसमेति । अच्छिद्द्रागात्राव्वयुनाकृणोतपरुष्परु-
 रनुधुष्याव्विशस्त ॥ ४१ ॥ एकस्त्वष्टुरश्वस्याव्विशस्ताद्वायन्ता-
 रभवतस्तथऽऋतुः । आतेगात्राणामृतुथाणोकृमितातापिण्डानाम्प्र-
 जुहोम्यग्नौ ॥ ४२ ॥ मात्वातपत्प्रियऽआत्मापियन्तम्मास्वधितिस्त-

न्वुऽआतिष्ठिपत्ते । मालेगुधधुरविशस्तातिहायछिद्रागात्राण्यसिना-
मिथूकहं ॥ ४३ ॥ नवाऽउऽएतन्निमयसेनरिष्यसिदेवा२ इदेषिपथि-
मि ÷ सुगेमि ÷ । हरीतेषुब्जापृषतीऽअभूतामुपास्त्याद्द्वाजीधुरिरा-
समस्य ॥ ४४ ॥ सुगव्यन्नोव्वाजीस्वश्व्यम्पु६सःपुत्रा२ उतवि-
श्ववापुष६रयिम् । अनागास्त्वन्नोऽअदितिःकृणोतुक्षत्रन्नोऽअश्वोव्व-
नतांहुविष्मान् ॥ ४५ ॥ इमानुकम्भुवनासीषधामेन्द्रश्चव्विश्वे
चदेवाः । आदित्यैरिन्द्रःसगणोमरुद्भिरस्मभ्यम्मेपजाकरत् ।
यवश्चनस्तन्वश्चपजाश्चादित्यैरिन्द्रः सहसीषधाति ॥ ४६ ॥ अग्ने-
त्वन्नोऽअन्तमऽउतत्राताशिवोभवाव्वरूथ्य ÷ । व्वसुरग्निर्व्वसुश्श्व-

वाऽअच्छानक्षिद्युमत्तमदरयिन्दाः । तन्त्वाशोचिष्ठदीदिवःसुम्नाय
नूनमीमहेसस्त्रिभ्यः ॥ ४७ ॥ इति संहितायां पञ्चविंशोऽध्यायः ।

❀ अथ षड्विंशतितमोऽध्यायः ❀

ॐ अग्निश्चपृथिवीचसन्नतेतेमेसन्नमतामदोव्वायुश्चान्तरिक्षश्च
सन्नतेतेमेसन्नमतामदऽआदित्यश्चद्यूश्चसन्नतेतेमेसन्नमतामदऽ-
आपश्चव्वरुणश्चसन्नतेतेमेसन्नमतामदः । सप्ससदसदोऽअष्टमी
भूतसाधनी । सकामाँ२ऽअध्वनस्वकुरुसंज्ञानमस्तुमेमुना ॥ १ ॥

१. 'अध्वनस्कुर्विति च' (प्रा० २९) अध्वन इत्ययं विसर्जनीयः कुर्वित्ये-
तस्मिंश्च प्रत्यये सकारमापद्यते ।

यथेमांवाचकूल्याणीमावदानिजनेभ्यः । अहमराजन्न्याग्न्या ॐ
 शुद्धायचान्वायचस्वायचारणायच । प्रियोदेवानान्दक्षिणायैदातु-
 रिहभूयासमयम्मेकामहसमृद्धयतामुपमादोनमतु ॥ २ ॥ बृहस्पते
 ऽअतियदुर्वोऽअह्नाद्युमद्विमातिक्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छव-
 सऽक्रतप्प्रजाततदस्मासुद्वविणन्धेदिचित्रम् । उपयामगृहीतोसि
 बृहस्पतयेत्वैषतेयोनिर्बृहस्पतयेत्वा ॥ ३ ॥ इन्द्रगोमन्निहायाद्विपि-
 बासोमहशतककृतो । विवद्वद्विग्राविमिहसुतम् । उपयामगृही-
 तोसीन्द्रायत्वागोमतऽप्येतेयोनिरिन्द्रायत्वागोमते ॥ ४ ॥ इन्द्राया-
 दिवृद्धहन्निपबासोमहशतककृतो । गोमद्विग्राविमिहसुतम् । उप-

यामगृहीतोसीन्द्रायत्वागोमतेऽपषतेयोनिरिन्द्रायत्वागोमते ॥ ५ ॥

ऋतावानं व्वैश्वानरमुतस्यज्ज्योतिषस्पतिम् । अजस्रहृर्ममीमहे ।

उपयामगृहीतोसि व्वैश्वानरायत्त्वैषतेयोनि व्वैश्वानरायत्वा ॥ ६ ॥

व्वैश्वानरस्यसुमतौ स्यामराजाहिकम्भुवनानाममिश्रीः । इतो जा-

तोव्विश्वमिदं व्विचष्टे व्वैश्वानरोषततेसूर्व्वेण । उपयामगृहीतो-

सि व्वैश्वानरायत्त्वैषतेयोनि व्वैश्वानरायत्वा ॥ ७ ॥ व्वैश्वानरो-

नऽऊतयऽआप्त्रयातुपरावतः । अग्निरुक्कथेनव्वाहसा । उपया-

मगृहीतोसि व्वैश्वानरायत्त्वैषतेयोनि व्वैश्वानरायत्वा ॥ ८ ॥

अग्निर्त्राषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहेमहागयम् ।

उपयामगृहीतोस्यग्ग्यैत्वाव्वर्चसऽपषतेयोनिर्ग्यैत्वाव्वर्चसे ॥ ९ ॥

महौ२ऽइन्द्रोव्वज्रं हस्तदंषोडशीशर्मयच्छतु । हन्तुपाप्मानं व्यो-
स्मान्मेष्टि । उपयामगृहीतोसिमहेन्द्रायत्वैषतेयोनिर्महेन्द्रायत्वा

॥ १० ॥ तंवोदस्ममृतीषहं व्वसोर्मन्दानमन्धसः । अभिवत्सज-
स्वसरिपुधेनवऽइन्द्रङ्गीर्भिर्नवामहे ॥ ११ ॥ यद्वद्वाहिष्ठुन्तदग्नयेवृह-
दव्वर्चस्त्रिमावसो । महिषीवत्वद्द्रुयिस्त्वद्वाजाऽउदीरते ॥ १२ ॥

पृष्टुषुषुव्ववाणितेग्नऽइत्येतरागिरः । एभिर्व्वर्धासऽइन्दुभिः
॥ १३ ॥ ऋतवस्तेष्वं वितन्वतुमासारक्षन्तुतेदविः । संवत्सर-

स्तेष्वन्वधातुनदं व्यजाव्वपरिपातुनः ॥ १४ ॥ उपहरेगिरीणां सङ्ग-

मेच॑न॒दीना॑म् । धि॒या॒व्वि॒प्प्रोऽअ॒जाय॑त ॥ १५ ॥ उ॒च्चा॑ते॒जा॒तम॑न्ध॒सो
 दि॒विस॑द्भू॒म्याद॑दे । उ॒ग्र॒द॒श॒र्म्मम॑हि॒श्ववः॑ ॥ १६ ॥ स॒नऽइन्द्रा॑य
 यज्ज्य॑वे॒व्वरु॑णाय॒म॒रुद्भ॑वः । व्व॒रि॒वो॒वित्प॑रि॒स्रव॑ ॥ १७ ॥ ए॒ना॒धि॒
 श्वा॑य॒र्य॒वऽआ॑द्यु॒म्नानि॑मा॒नु॒षाणा॑म् । सि॒षा॑स॒न्तो॒घना॑म॒हे ॥ १८ ॥
 अ॒नु॒वी॒रैर॑नु॒पु॒ष्या॒स्म॒गोभि॑र॒न्वश्वै॑र॒नु॒सर्वे॑ण॒पु॒ष्टैः । अ॒नु॒द्वि॒प॒दा॒
 नु॒चतु॑ष्प॒दा॒व्व॒य॒न्दे॒वानो॑य॒क्ष॒मृ॒त॒थान॑य॒न्तु ॥ १९ ॥ अ॒ग्ने॒प॒त्कनी॑
 रि॒द्वाव॑द्वे॒वाना॑मु॒श॒तीरु॑प । त्व॒ष्टा॒र॒द॒सोम॑पी॒तये ॥ २० ॥ अ॒भिय॑क्ष॒तृ॒
 णी॑हि॒नो॒ग्मा॒वो॒नेष्टृ॑द॒पिब॑ऽक्र॒तुना॑ । त्व॒द॒हिर॑त्क॒न॒धाऽअ॑सि ॥ २१ ॥
 द्र॒वि॒णो॒दा॒पि॑पी॒षति॑जु॒होत॑ष्प॒च॒तिष्ठ॑त । नेष्टृ॑द्द॒द॒तुभि॑रि॒ष्यत ॥ २२ ॥

तवाय६-सोमस्त्वमेह्सर्व्वाङ्शश्वत्तम६-सुमनाऽअस्यपाहि । अस्मि-
न्यश्वेबर्हिष्यानिषद्यादधिष्वेमञ्जठरऽइन्दुमिन्द्र ॥ २३ ॥ अमेवनहं
सुहवाऽआहिगन्तननिबर्हिषिसदतनारणिष्टन । अथामन्दस्वजुजुषा-
णोऽअन्धसस्त्वष्टददेवेभिर्जर्जनिभिःसुमद्गणहं ॥ २४ ॥ स्वादिष्ट्या-
मदिष्ट्यापवस्वसोमधारया । इन्द्रायपातवेसुतः ॥ २५ ॥ रक्षोहा-
विश्वचर्षणिरमियोनिमयोहते । द्रोणेसधस्थमासदत् ॥ २६ ॥

इति संहितायां षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

❁ अथ सप्तविंशोऽध्यायः ❁

ॐ समास्त्वाग्नेऽकृतवोव्वद्धयन्तुसंव्वत्सराऽकषयोयानिसत्या ।
 सन्दिष्येनदीदिहिरोचनेनव्विश्वाऽआभाहिष्प्रदिशश्श्वतस्तः ॥ १ ॥
 सञ्चेद्ध्यस्वाग्नेष्वचबोधयैनमुच्चतिष्ठमहतेसौमगाय । माचरिषंदुप-
 सत्तातेऽअग्नेब्रह्माणस्तेषशसः सन्तुमान्ये ॥ २ ॥ त्वामग्नेवृण-
 तेब्राह्मणाऽइमेशिवोऽअग्नेसंव्वरणेमवानः । सपत्नद्वानोऽअभिमा-
 तिजिच्चस्वेगयैजागृह्यष्ययुच्छन् ॥ ३ ॥ इहैवाग्नेऽअधिधारयारयिम्मा-
 त्वानिक्कत्रन्पूर्वचितौनिकारिण । क्षत्रमग्नेसुयममस्तुतुभ्यमुपस-

चाव्वर्द्धतान्तेऽनिष्टूतः ॥ ४ ॥ क्षत्रेणाग्नेस्वायुः सह रमस्वमित्रेणा-
ग्नेमित्रधेयेषतस्व । सजातानाम्मद्वयमस्तथाऽपधिराक्षामग्नेव्विह-
व्योदीदिहीह ॥ ५ ॥ अतिनिहोअतिनिधोत्यचित्तिमत्यरातिमग्ने ।
विशश्वाहाग्नेदुरितासहस्वाथास्मभ्यः सहवीरांरयिन्दाः ॥ ६ ॥
अनाधूव्योजातवेदाऽनिष्टृतोव्विराडग्नेक्षत्रभृद्दीदिहीह । विश्वा-
ऽऽआशाः प्रमुञ्चन्मानुषीर्भिमयः शिवेभिरद्वयपरिपाद्दिनोव्वृधे ॥ ७ ॥
बृहस्पतेसवितर्बोधयैनः सह शितश्चित्सन्तरांसः शिशधि । व्व-
र्द्धयैनम्महतेसौमगायव्विशश्वऽपनमनुमदन्तुदेवाः ॥ ८ ॥ अमुत्रभूया-
दधवद्वयमस्यबृहस्पतेऽअमिशस्तेरमुञ्चः । प्रत्यौहतामश्विनामृत्यु-

मस्ममाद्देवानामग्नेमिषजाशचीभिः ॥ ९ ॥ उद्द्वयन्तमसस्परिस्वुः
 पश्यन्तऽउत्तरम् । देवन्ध्वत्रासूर्ध्वमगन्मज्ज्योतिरुत्तमम् ॥ १० ॥ ऊ-
 द्ध्वाऽअस्यसमिधोभवन्त्युद्ध्वाशुक्क्राशोचींष्यग्नेः । द्युमत्तमासुष्य-
 तीकस्यसुनोः ॥ ११ ॥ तनूनपादसुरोव्विश्ववेदादेवोदेवेषुदेवः । पथोऽ-
 अनत्तकुमदध्वाघृतेन ॥ १२ ॥ मदध्वाचक्षक्षसेप्प्रीणानोनराशदसोऽ-
 अग्ने । सुकृद्देवःसविताव्विश्ववारदः ॥ १३ ॥ अच्छायमेतिशर्वसाघृतेन-
 डानोव्वह्निर्गमसा । अग्निंस्त्वोऽअदध्वरेषुष्यत्सु ॥ १४ ॥ सर्वक्षद-
 स्यमहिमानमग्नेःसऽईम्मन्द्रासुष्यत्सु । घसुश्श्वेतिष्ठोघसुधातमश्च
 ॥ १५ ॥ द्वारोदेवीरन्वस्यद्विश्वेव्वताददन्तेऽअग्नेः । उरुष्यचसोधा-

मन्त्रापत्यमानाहं ॥ १६ ॥ तेऽवस्यस्योषणेदिष्येनवोऽनाउषासानक्ता ।
 इमंयक्षमवतामदध्वरन्नः ॥ १७ ॥ दैव्याहोताराऽऊर्ध्वमदध्वरन्नोग्ने-
 र्जिह्वामभिगृणीतम् । कृणुतन्नहंस्विष्टिम् ॥ १८ ॥ तिस्रोदेवीर्व्वहिरे-
 ददसदन्तिवडासरस्वतीभारती । महोगृणाना ॥ १९ ॥ तन्नस्तुरीपम-
 द्भुतम्पुरुषुत्वष्टासुवीर्ष्वम् । रायस्पोषंघिष्यतुनामिमस्मे ॥ २० ॥
 व्वनस्पतेवसृजाराणस्तमनादेवेषु । अग्निर्हव्यदशमितासूदयाति
 ॥ २१ ॥ अग्नेस्वाहाकृणुहिजातवेदऽइन्द्रायहव्यम् । विश्वेदेवाहविरि-
 दञ्जुषन्ताम् ॥ २२ ॥ पीवोऽअभारयिवृधःसुमेधाऽश्वेतऽसिषत्कि-
 नियुताममिश्नीः । तेव्वायवेसमनसोवितस्त्युर्व्विश्वेन्नरः स्वप-

त्यानिचक्कुः ॥ २३ ॥ रायेनुषञ्जशतुरोदसीमेरायेदेवीधिषणाधाति
 देवम् । अधव्वायुन्नियुतः सश्चतस्वाऽउतश्चेतंवसुधितिन्निरेके
 ॥ २४ ॥ आपोहवद्बृहतीर्विश्वमायन्गावर्मन्दधानाजनयन्तीरग्निम् ।
 ततोदेवानां समवर्त्ततासुरेकः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २५ ॥
 यश्चिदापोमहिना पृथ्व्यं पश्यद्दक्षन्दधानाजनयतीर्ष्वशम् । यो देवेष्व-
 धिदेवऽएकऽआसीत्कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २६ ॥ प्रयाभिर्ष्या-
 सिदाश्वां समच्छानियुदद्भिर्वायविष्टयेदुरोणे । निनोरयिदसुभो-
 जसंयुवस्वनिवीरङ्गव्यमश्श्व्यश्चराधः ॥ २७ ॥ आनोनियुदद्भिः
 शतिनीभिरदध्वरदसंहस्त्रिणीभिरुपयाहिषशम् । व्यायोऽअस्मिन्त्स-

वनेमादयस्वययुम्पातस्वस्तिभिःसदानः ॥ २८ ॥ नियुत्वान्वायवाग-
हययद-शुक्क्रोऽभयामिते । गन्तासिसुन्वतो गृहम् ॥ २९ ॥ द्वायो-
शुक्क्रोऽभयामितेमदध्वोऽअग्रन्दिर्विष्टिषु । आयाहि सोमपीतयेस्प्या-
हो देव नियुत्वता ॥ ३० ॥ व्यायुरग्रेगावक्ष्णीः साकङ्गन्मनसायक्षम् ।
शिवोनियुद्भिः शिवामिः ॥ ३१ ॥ व्यायोषेते सहस्रिणोरथास-
स्तेभिरागहि । नियुत्वान्तसोमपीतये ॥ ३२ ॥ एकयाचदशभिश्चस्व-
भुतेद्वाभ्यामिष्टये विदशतीच । तिसृभिश्चव्यहसे त्रिदशतीच-
नियुद्भिर्व्यायविहताव्यमुश्च ॥ ३३ ॥ तव व्यायवृतस्पते त्वष्टुर्ज्जा-
मातरङ्गुत । अवाऽस्यावृणीमहे ॥ ३४ ॥ अभित्वा शूरनो नुमो दुग्धा-

ऽइवधेनवः । ईशानमस्यजगतःस्वर्दशमीशानमिन्द्रतस्थुषः ॥ ३५ ॥

नत्वावाँ २ ऽअन्योदिव्योनपार्थिवोनजातो नजनिष्यते । अश्वा-

यन्तोमघवन्निन्द्रव्वाजिनोगव्यन्तस्त्वाहवामहे ॥ ३६ ॥ त्वामिन्द्र-

हवामहेसातौव्वाजस्यकारवः । त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिन्नरस्त्वाङ्गा-

ष्टास्वर्व्वतः ॥ ३७ ॥ सत्वन्नश्चिन्नवज्जहस्तधृष्णुयामहस्तवानो

ऽअद्दिवः । गामश्श्वरथ्यमिन्द्रसङ्किरसुत्राघाजन्नजिग्युषे ॥ ३८ ॥

कयानश्चिन्नऽआभुवदुतीसदावृधःसखा । कयाश्चिन्ष्टयाव्वृता ॥ ३९ ॥

कस्त्वासत्योमदानाम्महिष्टोमत्सदन्धसः । दृढाचिदारुजेधसु ॥ ४० ॥

अभीषुणःसखीनामविताजरितृणाम् । शतम्भवास्युतये ॥ ४१ ॥

यज्ञायज्ञावोऽअग्नयेगिरागिराचक्षसे । प्रष्पवयममृतञ्जातवेदसमिप्रय-
 म्मिन्नज्ञशेऽसिषम् ॥ ४२ ॥ पाहिनोऽअग्नऽएकयापाह्युतद्वितीयया ।
 पाहिगीर्भिस्तिष्ठभिरुज्जाम्पतेपाहिचतसृभिर्व्वसो ॥ ४३ ॥ ऊज्जोन-
 पातदसहिनायमस्मयुर्हशेमहव्यदतये । भुवद्वाजेष्वविताभुव-
 द्बृधऽउतत्रातातनुनाम् ॥ ४४ ॥ संवत्सरोसिपरिवत्सरोसीदा-
 वत्सरोसीद्बत्सरोसिवत्सरोसि । उपसस्तेकल्पन्तामहोरात्रास्ते
 कल्पन्तामर्द्धमासास्तेकल्पन्ताम्मासास्तेकल्पन्तामृतवस्तेकल्पन्ता
 संवत्सरोस्तेकल्पताम् । प्रेत्याऽएत्यैसञ्चाञ्चषाचसारय । सुपर्णा-
 चिदसितयादेवतयाङ्गिरस्वद्भुवःसीद ॥ ४५ ॥

इति संहितायां सप्तविंशोऽध्यायः ।

● अथ अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ●

होतायक्षत्समिधेन्द्रमिडस्पदेनाभापृथिव्याऽअधि । दिवोव्वष्म-
न्त्समिधयतऽओजिष्ठश्चर्षणीसहंवेत्वाज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ १ ॥
होतायक्षत्तनुनपातमुतिभिर्ज्जेतारमपराजितम् । इन्द्रन्देवऽस्वर्विद-
म्पृथिविर्ममधुमत्तमैर्नराशऽसैनतेजसाव्वेत्वाज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ २ ॥
होतायक्षदिडामिरिन्द्रमीडितमाजुह्वानममर्त्यम् । देवोदेवैऽसवी-
र्व्योव्वज्रहस्तऽपुरन्दरोव्वेत्वाज्यस्यहोतर्ष्वज ॥ ३ ॥ होतायक्ष-
द्वर्हिषीन्द्रन्निषद्वरंवृषमन्नर्षापसम् । व्वसुमीरुद्वैरादित्यैऽस-

युग्मिभर्व्यहिरासदद्वेत्वाज्ज्यस्यहोतुर्व्यज ॥ ४ ॥ होतावक्षदोजोन-
 व्वीर्व्यसहोद्वारऽइन्द्रमवर्द्धयन् । सुप्रायणाऽअस्मिन्यश्वेवि-
 श्वयन्तामृतावृधोद्वारऽइन्द्रायमीदुषेव्यत्वाज्ज्यस्यहोतुर्व्यज ॥ ५ ॥
 होतावक्षदुषेऽइन्द्रस्यधेनू सुदुधेमातरामही । सवातरौनतेजसाव्वत्स-
 मिन्द्रमवर्द्धताव्वीतामाज्ज्यस्यहोतुर्व्यज ॥ ६ ॥ होतावक्षद्वैव्याहोतारा-
 मिषजासखायाहविषेन्द्रमिषज्ज्यतः । कवीदेवौष्पचेतसाविन्द्रायध-
 त्तऽइन्द्रियंव्वीतामाज्ज्यस्यहोतुर्व्यज ॥ ७ ॥ होतावक्षत्तिश्रोदेवीर्गर्भेष-
 जन्त्रयस्त्रिधातवोपसऽइडासरस्वतीभारतीमही । इन्द्रपत्नीर्हविष्म-
 तीर्व्यन्त्वाज्ज्यस्यहोतुर्व्यज ॥ ८ ॥ होतावक्षत्त्वष्टारमिन्द्रन्देवमि-

षज॑ऽसुयज॑ङ्घृत॑श्चि॒त्रय॑म् । पुरु॑रुप॑ऽसुरे॑त॒सम्म॑घो॒नमिन्द्रा॑य॒त्वष्ट्रा॑-
दध॑दिन्द्रि॒याणि॒व्वेत्वा॒ज्यस्य॑होत॒र्ष्वज॑ ॥ ९ ॥ होता॑वक्ष॒द्वनस्प॑-
ति॑ऽशमि॒तार॑ऽश॒तक॑क्र॒तुन्धि॑योजो॒ष्टार॑मिन्द्रि॒यम् । मद्ध्वा॑सम॒ञ्ज-
न्पथि॑भिः सुगे॒मिऽस्वदा॑ति॒युक्त्वा॒मधु॑नाघृते॒नव्वेत्वा॒ज्यस्य॑होत॒र्ष्वज॑
॥ १० ॥ होता॑वक्ष॒दिन्द्र॑ ॐ स्वाहा॒ज्यस्य॑स्वाहा॒मेद॑स॒स्वाहा॑स्तोका-
ना॑ ॐ स्वाहा॒स्वाहा॑कृतीना॒ ॐ स्वाहा॑ह॒व्यसू॑क्त्कीनाम् । स्वाहा॑दे॒वाऽ-
आज्ज्य॑पा॒जुषा॑णाऽइन्द्र॑ऽआज्ज्य॑स्य॒व्यन्तु॑होत॒र्ष्वज॑ ॥ ११ ॥ देव॑म्ब-
हि॑रिन्द्र॑ऽसुदे॒वन्दे॒वैर्वी॑रव॒त्स्ती॑र्ण॒व्वेद्द्य॑मिबर्द्धयत् । व्वस्तो॑र्वृ॒तम्प्रा॑-
क्तो॒र्भृत॑ऽरा॒याष॑हि॒ष्मतो॑त्य॒गाद्द्वसु॑वने॒व्वसु॑धेय॑स्य॒व्वेतु॑यज ॥ १२ ॥

देवीद्वारऽइन्द्रं सङ्घातेव्वीङ्वीर्ष्यामिभवर्द्धयन् । आवत्सेनतरुणे-
नकुमारेणचमीवतापार्वाणऽरेणुककाटन्नुदन्ताव्वसुवनेव्वसुधेयस्यव्य-
न्तुयज ॥ १३ ॥ देवीऽउषासानक्तेन्द्रं व्वक्षेय्यत्यद्वेताम् ।
दैवीर्विशऽप्रायासिष्टां सुप्पीतेसुधितेव्वसुवनेव्वसुधेयस्यव्वीतां व्वज
॥ १४ ॥ देवीजोष्ट्रीव्वसुधितेदेवमिन्द्रमवर्द्धताम् । अयाव्व्य-
न्याघाद्वैपां स्यान्न्याव्वक्षद्वसुधाव्वीणिषजमानायशिक्षितेव्वसुवने
व्वसुधेयस्यव्वीतां व्वज ॥ १५ ॥ देवीऽऊर्जर्जुतीदुधेसुदुधेपयसे-
न्द्रमवर्द्धताम् । एषमूर्जर्मन्याव्वक्षत्सग्निधऽसपीतिमन्न्यानवेनपूर्व-
न्दयसानेपुराणेनवमधातामूर्जर्मूर्जर्जुतीऽऊर्जर्जयमानेव्वसुव्वाव्वीणि

वज्रमा॒नाय॑शि॒क्षिते॑व्सु॒वने॑व्सु॒धेय॑स्यव्वी॒तां॒व्यज॑ ॥ १६ ॥ दे॒वा

दै॒व्या॒होता॑रादे॒वमिन्द्र॑मवर्द्धताम् । हु॒ताघ॑शः॒सुवा॑मा॒ष्टीं॒व्सु॒व्या-

व्या॒णि॒वज्र॑मा॒नाय॑शि॒क्षितौ॑व्सु॒वने॑व्सु॒धेय॑स्यव्वी॒तां॒व्यज॑ ॥ १७ ॥

दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो॒देवी॑ऽपति॒मिन्द्र॑मवर्द्धयन् । अस्पृ॑क्षद॒न्दार॑तीदि॒वः॒-

रु॒द्रैर्व्य॑ ६ सर॑स्वती॒डा॒व्सु॒मती॑गृ॒हान्॒व्सु॒वने॑व्सु॒धेय॑स्यव्व्यन्तु॒वज॑

॥ १८ ॥ दे॒वऽइन्द्रो॑नरा॒शं॑स॒स्त्रिव॑रुथ॒स्त्रिव॑न्धुरोदे॒वमिन्द्र॑मवर्द्धयत् ।

श॒तेन॑शि॒तिपृ॒ष्ठाना॑मा॒हितः॑स॒हस्रै॑ण॒प्प्रव॑र्त्ततेमि॒त्राव॑रु॒णेद॑स्यहो॒त्रम॑र्ह॒तो

बृ॒हस्प॑तिस्तो॒त्रम॑शि॒श्वना॑द॒र्द्ध्वं॒व्सु॒वने॑व्सु॒धेय॑स्यव्वेतु॒वज॑ ॥ १९ ॥

दे॒वोदे॒वैर्व्व॑नस्पति॒र्हिर॑ण्यप॒ण्णो॑मधु॒शास्त्र॑ ६ सु॒पि॒प्पलो॑दे॒वमिन्द्र॑मवर्द्ध-

यत् । दिवमग्नेणास्पृक्षदन्तरिक्षमृथिवीमहहृद्द्वसुवनेवसुधेय-
स्यव्वेतुषजं ॥ २० ॥ देवम्यद्विर्वारितीनान्देवमिन्द्रमवर्द्धयत् ।

स्वासस्त्यमिन्द्रेणासन्नमन्यावर्ही ॐ ष्यम्यभूद्वसुवनेवसुधेयस्यव्वेतु-
षजं ॥ २१ ॥ देवोऽग्निस्त्विष्टकृदेवमिन्द्रमवर्द्धयत् । स्विष्टकृ-
व्वन्तिस्विष्टकृत्स्विष्टकृमदधकरोतुनोवसुवनेवसुधेयस्यव्वेतुषजं ॥ २२ ॥

अग्निमदधद्वोतारमवृणीतायंवजमानं पचन्पक्त्वीं पचन्पुरोडाशं
धन्निन्द्रायच्छागम् । सुपस्थाऽअदधदेवोव्वनस्पतिरभवदिन्द्राय
च्छागेन । अद्यत्तम्मैदस्तः प्रतिपचताग्रमीदवीवृधत्पुरोडाशेन ।

त्वामदद्यऽऋषे' ॥ २३ ॥ होतायक्षत्समिधानम्महदद्यशःसुसमिद्धं
 वरेण्यमग्निमिन्द्रं वयोधसम् । गायत्रीञ्छन्दऽइन्द्रियन्यविज्ञां वयोदध-
 दद्वेत्वाज्ज्यस्य होतर्ध्वज ॥ २४ ॥ होतायक्षत्तनूनपातमुद्भिद्वं व्यङ्ग-
 र्भमदितिर्ह्वेशुचिमिन्द्रं वयोधसम् । उष्णिहञ्छन्दऽइन्द्रियन्दित्यवा-
 हञ्जावयोदधदद्वेत्वाज्ज्यस्य होतर्ध्वज ॥ २५ ॥ होतायक्षदीडेन्यमी-
 ङितं वृत्त्रहन्तममिडाभिरीडयद् सहस्रोममिन्द्रं वयोधसम् । अनुष्टु-
 भञ्छन्दऽइन्द्रियम्पञ्चाविज्ञां वयोदधदद्वेत्वाज्ज्यस्य होतर्ध्वज ॥ २६ ॥
 होतायक्षत्सुबर्हिषम्पूषण्वन्तममर्त्यद् सीदन्तम्बर्हिषिषियेमृतेन्द्रं वयो-

धसम् । बृहतीञ्छन्दऽइन्द्रियन्त्रिवत्सङ्गां वयोदधद्वेत्वाज्ज्यस्य होत-
 र्वर्ज ॥ २७ ॥ होतावक्षद्वयचस्वतीः सुप्रायणाऽकृता वृधो बृद्धारो देवी-
 हि रण्ययीर्ब्रह्माणमिन्द्रं वयोधसम् । पङ्क्तिञ्छन्दऽइहेन्द्रियन्तुर्व-
 वाहङ्गां वयोदधद्वयन्त्वाज्ज्यस्य होतर्वर्ज ॥ २८ ॥ होतावक्षत्सुपेश-
 सासु शिल्पे बृहतीऽउमेन कत्कोषासानदर्शते विश्वमिन्द्रं वयोधसम् ।
 त्रिष्टुप् ऋचञ्छन्दऽइहेन्द्रियम् पङ्क्तुवाहङ्गां वयोदधद्वीतामाज्ज्यस्य होत-
 र्वर्ज ॥ २९ ॥ होतावक्षत्प्रचेतसा देवानामुत्तमं वशो होता रदैव्या
 कवीसयुजेन्द्रं वयोधसम् । जगतीञ्छन्दऽइन्द्रियमनङ्क्वाहङ्गां वयोद-
 धद्वीतामाज्ज्यस्य होतर्वर्ज ॥ ३० ॥ होतावक्षत्पेशस्वतीस्तिष्ठो

दे॒वो॒हि॒र॒ण्य॒यी॒र्मा॒र॒ती॒र्ब॒ह॒ती॒र्म॒ही॒ऽप॒ति॒मि॒न्द्रं॒व्यो॒ध॒स॒म् । वि॒रा॒
ज॒ञ्छ॒न्द॒ऽइ॒हे॒न्द्रि॒य॒न्धे॒नु॒ज्ञा॒न्न॒व्यो॒द॒ध॒द्वे॒त्वा॒ज्ज्य॑स्य॒हो॒त॒र्भ्य॑ज ॥ ३१ ॥
हो॒ता॒य॒क्ष॒त्सु॒रे॒त॒स॒न्त्व॒ष्टा॒र॒म्पु॒ष्टि॒व॒द्धे॒न॒६॒रू॒पा॒णि॒वि॒भ्र॒त॒म्पृ॒थ॒क्पु॒ष्टि॒
मि॒न्द्रं॒व्यो॒ध॒स॒म् । द्वि॒प॒द॒ञ्छ॒न्द॒ऽइ॒न्द्रि॒य॒मु॒क्षा॒ण॒ज्ञा॒न्न॒व्यो॒द॒ध॒द्वे॒
त्वा॒ज्ज्य॑स्य॒हो॒त॒र्भ्य॑ज ॥ ३२ ॥ हो॒ता॒य॒क्ष॒द्व॒न॒स्प॒ति॒६॒श॒मि॒ता॒र॒६॒श॒त॒
क॒तु ६॒ हि॒र॒ण्य॒प॒र्ण॒मु॒क्त्वि॒य॒न॒ ६॒ र॒श॒ना॒मि॒भ्र॒त॒न्व॒शि॒म्भ॒ग॒मि॒न्द्रं॒व्यो॒ध॒
स॒म् । क॒कु॒भ॒ञ्छ॒न्द॒ऽइ॒हे॒न्द्रि॒य॒न्व॒शा॒न्वे॒ह॒त॒ज्ञा॒न्न॒व्यो॒द॒ध॒द्वे॒त्वा॒ज्ज्य॑स्य
हो॒त॒र्भ्य॑ज ॥ ३३ ॥ हो॒ता॒य॒क्ष॒त्स्वा॒हा॒कृ॒ती॒र॒ग्नि॒ङ्ग॒ह॒प॒ति॒म्पृ॒थ॒ग्ग॒व॒रु॒ण॒म्भे॒
ष॒ज॒ङ्ग॒वि॒ङ्ग॒त्रि॒मि॒न्द्रं॒व्यो॒ध॒स॒म् । अ॒ति॒ञ्छ॒न्द॒स॒ञ्छ॒न्द॒ऽइ॒न्द्रि॒य॒म्बृ॒ह॒द॒ष॒म॒

ज्ञां॒व्यो॒दध॒द्वथ॒न्त्वाज्ज्य॑स्य॒होत॑र्ष्वज ॥ ३४ ॥ दे॒वम्ब॒र्हिर्व्यो॒धस॑न्दे॒
वमि॑न्द्र॒मवर्द्ध॑यत् । गा॒य॒त्या॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यञ्च॑क्षुरिन्द्रे॒व्यो॒दध॑द्व॒सु॒
वने॑व्सु॒धेय॑स्य॒व्वेतु॑षज ॥ ३५ ॥ दे॒वीद॒र्वा॒रो॒व्यो॒धस॑ऽशुचि॒मिन्द्र॒॑
मवर्द्ध॑यन् । उ॒ष्णि॒हा॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यम्प्रा॑णमिन्द्रे॒व्यो॒दध॑द्व॒सु॒वने॑व्सु॒
धेय॑स्य॒व्यन्तु॑षज ॥ ३६ ॥ दे॒वीऽउ॒षा॒सान॑वत्का॒दे॒वमि॑न्द्र॒व्यो॒धस॑न्दे॒
वीदे॒वम॑वर्द्धताम् । अ॒नु॒ष्टु॒भा॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यम्ब॒लमि॑न्द्रे॒व्यो॒दध॑द्व॒सु॒
वने॑व्सु॒धेय॑स्य॒व्वीता॑म्वज ॥ ३७ ॥ दे॒वीजो॑ष्ट॒ट्ठीव्सु॑धिती॒दे॒वमि॑न्द्र॒
व्यो॒धस॑न्दे॒वीदे॒वम॑वर्द्धताम् । बृ॒ह॒त्या॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यंश्रो॑त्रमिन्द्रे॒
व्यो॒दध॑द्व॒सु॒वने॑व्सु॒धेय॑स्य॒व्वीता॑म्वज ॥ ३८ ॥ दे॒वीऽऊ॒ज्ज॑र्हुती

दुर्घेसुदुधेपयसेन्द्रं वयोधसन्देवीदेवमवर्द्धताम् । पङ्क्त्याच्छन्दसेन्द्रि-
य६शुष्कमिन्द्रेवयोदधद्वसुवनेवसुधेयस्यव्वीतां वज ॥ ३९ ॥

देवादैव्याहोतारादेवमिन्द्रं वयोधसन्देवीदेवमवर्द्धताम् । त्रिष्टु-
भाच्छन्दसेन्द्रियं त्विषिमिन्द्रेवयोदधद्वसुवनेवसुधेयस्यव्वीतां वज
॥ ४० ॥ देवीस्तिस्त्रस्तिस्त्रोदेवीव्वयोधसम्पतिमिन्द्रमवर्द्धयन् ।

जगत्याच्छन्दसेन्द्रिय ६ शूषमिन्द्रेवयोदधद्वसुवनेवसुधेयस्यव्व्यन्तु
वज ॥ ४१ ॥ देवोनराश६सोदेवमिन्द्रं वयोधसन्देवोदेवमवर्द्धयत् ।

विवराजाच्छन्दसेन्द्रिय६रूपमिन्द्रेवयोदधद्वसुवनेवसुधेयस्यव्वेतुवज
॥ ४२ ॥ देवोव्वनस्पतिर्देवमिन्द्रं वयोधसन्देवोदेवमवर्द्धयत् । द्वि-

प॒दा॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यम्मग॑मिन्द्रे॒व्वयो॑दध॒द्वसु॑वने॒व्वसु॑धेय॒स्यव्वे॑तु॒षजं॑

॥ ४३ ॥ दे॒वम्ब॒र्हिर्वारि॑तीना॒न्दे॒वमिन्द्रं॑व्वयो॒धस॑न्दे॒वदे॒वम॑वर्द्धयत् ।

क॒कु॒मा॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यंय॑शऽइन्द्रे॒व्वयो॑दध॒द्वसु॑वने॒व्वसु॑धेय॒स्यव्वे॑तु॒षजं॑

॥ ४४ ॥ दे॒वोऽअ॒ग्नि॒ऽस्वि॒ष्टकृ॑दे॒वमिन्द्रं॑व्वयो॒धस॑न्दे॒वोदे॒वम॑वर्द्धयत् ।

अति॑च्छन्द॒सा॒च्छन्द॑सेन्द्रि॒यङ्क्षत्र॑मिन्द्रे॒व्वयो॑दध॒द्वसु॑वने॒व्वसु॑धेय॒स्यव्वे॑तु॒षजं॑ ॥ ४५ ॥ अ॒ग्निम॑द्य॒होतार॑मवृणीता॒यंय॑ज॒मान॑प॒चन्प॑क्त्की॒प-

च॑न्पु॒रोडा॑श॒म्वध॑न॒भिन्द्रा॑यव्वयो॒धसे॑च्छा॒गम् । सु॒प॒स्त्याऽअ॒द्यदे॒वो
व्वन॑स्पति॒रम॑व॒दिन्द्रा॑यव्वयो॒धसे॑च्छा॒गेन॑ । अ॒ध॒त्त॒म्मेद॑स्त॒प्प्रति॑प॒च-

ताग्रभीदवीवृधत्पुरोडाशेन । त्वामद्यऽऋषे' ॥४६॥ इति संहितायां
अष्टाविंशोऽध्यायः ।

❀ अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ❀

ॐ समिद्धोऽअञ्जन्कृदरम्मतीनाङ्घृतमग्नेमधुमत्पिन्वमानः ।
व्वाजीवहन्वाजिनजातवेदोदेवानां वक्षिष्यिमासधस्त्यम् ॥ १ ॥ घृते-
नाञ्जन्त्सम्पथोदेवयानान्प्रजानन्वाज्यप्येतुदेवान् । अनुत्वासप्ते
प्प्रदिशः ÷ सचन्तांस्वधामस्मैवजमानायवेहि ॥ २ ॥ ईदुयश्चा-

१. त्वामद्यऽ ऋषऽ आप्येय (शु० अ० २१ म० ६१) ।

सि॒व्वन्ध॑श्च॒व्वाजि॑शाशुश्चा॒सिमे॑द्व्यश्च॒सप्ते । अ॒ग्नि॒ष्टुदे॑वैर्व्वसु॒मिहं
स॒जोषा॑हं॒प्रीतं॑व्वन्दि॒द्वद्वतु॑जा॒तवे॑दाहं ॥ ३ ॥ स्ती॒र्णा॒म्वर्हि॑सु॒ष्टरी॑-
मा॒जुषा॑णोरु॒प॒थुप्र॑थ॒मान॑मृ॒थि॒व्याम् । दे॒वेभि॑र्बु॒क्तम॑दि॒तिहं॑स॒जोषा॑हं
स्यो॒नङ्क॑ण॒वाना॑सु॒विते॑द॒धातु ॥ ४ ॥ ए॒ताऽउ॑वहं॒सुभ॑गा॒व्विश॑श्वरू॒पा
व्वि॒पक्षो॑मिहं॒श्रय॑माणाऽउ॒दातै॑हं । ऋ॒ण्वाऽस॑तीऽक॒वष॑हं॒शुम्भ॑मा॒ना
द्व॒हरो॑दे॒वीऽसु॑प्राय॒णाम॑वन्तु ॥ ५ ॥ अ॒न्तरा॑मि॒त्रावरू॑णा॒चर॑न्ती॒मुखं॑
व्व॒क्षाना॑म॒मिसं॑व्वि॒दाने । उ॒षासा॑वा॒सुहिर॑ण्ये॒सुशि॒ल्येऽऽक॑तस्य
यो॒नावि॒हसा॑दयामि ॥ ६ ॥ प्र॒थमा॑वा॒सुर॑थि॒नासु॑व॒र्णादे॒वौप॑श्य-
न्तौभु॑वनानि॒व्विश॑श्वा । अ॒पिप्र॑य॒श्चोद॑ना॒वामि॑माना॒होता॑रा॒ज्यो-

तिः ष्वदिशादिशन्ता ॥ ७ ॥ आदित्यैर्नोभारतीष्वष्टदुषश्च६-सरस्वती
सहरुद्रैर्नऽआवीत् । इडोपहृताव्वसुभिः सजोषा यक्षत्रोदेवीरमृतैषु
धत्त ॥ ८ ॥ त्वष्ट्राव्वीरन्देवकामञ्जजानत्वष्टुरर्वाजायतऽआशु-
रश्श्वः । त्वष्ट्रेदंविश्वम्भुवनञ्जजानवहोऽकर्तारमिहयक्षिहोतः
॥ ९ ॥ अश्श्वोघृतेनत्मन्यासमक्त्तऽउपदेवाँ२ऽऋतुशऽपार्थऽपतु ।
व्वनस्पतिर्देवलोकम्प्रजानन्नग्निनाहव्यास्वदितानि व्वक्षत् ॥ १० ॥
प्रजापतेस्तपसाव्यावृधानऽसद्द्योजातोदधिषेयश्मग्ने । स्वाहाकृतेन
हविषापुरोगावाहिसाद्ध्यहृविरदन्तुदेवाः ॥ ११ ॥ यदक्क्रन्दः
अथमञ्जायमानऽउद्द्यन्त्समुद्द्रावुतवापुरीषात् । श्येनस्यपक्षाहरि-

णस्यबाहुऽपस्तुत्यम्महिजातन्तेऽअर्व्वन् ॥ १२ ॥ अमेनदत्तन्त्रित
 ऽपेनमायुनगिन्द्रऽपणम्प्रथमोऽअद्व्यतिष्ठत् । गन्धर्व्वोऽअस्यरशना
 अगृष्णात्सुरादश्शर्व्वसवोनिरतष्ट ॥ १३ ॥ असिष्वमोऽअस्यादित्यो
 ऽअर्व्वन्नसिन्नितोगुह्येनव्यतेन । असिसोमेनसमयाविपृक्तआहुस्ते
 ब्रीणिदिविवन्धनानि ॥ १४ ॥ ब्रीणितऽआहुर्दिविवन्धनानिब्रीण्यप्सु
 ब्रीण्यन्तःसमुद्रे । उतेवमेव्वरुणश्छन्त्यर्व्वन्न्यन्नातऽआहुःपरमब्ज
 निन्नम् ॥ १५ ॥ इमातेव्वाजिन्नवमार्ज्जनानीमाशफानांसनितुर्भि
 धान । अन्नातेभद्रारशनाऽअपश्यमृतस्यवाऽअभिरक्षन्तिगोपाः
 ॥ १६ ॥ आत्मानन्तेमनसारादजानामवोदिवापतयन्तम्पतङ्गम् । शि-

रौऽअपश्यन्पथिमिः सुगेमिररेणुमिज्जेहमानम्पतत्रि ॥ १७ ॥ अत्राते
 रूपमुत्तममपश्यञ्जिगीषमाणमिषऽआपदेगोः । वृदातेमस्रोऽअनुमोग-
 मानडादिदग्रसिष्ठुऽओषधीरजीगः ॥ १८ ॥ अनुत्वारथोऽअनुमर्ष्योऽअ-
 र्व्वञ्जनुगावोऽनुमर्गः कनीनाम् । अनुव्वातासस्तवसकव्यमीयुरनुदेवा-
 ममिरेव्वीर्यन्ते ॥ १९ ॥ हिरण्यशृङ्गोयोऽअस्यपादामनोजवाऽअवरऽइ-
 न्द्रासीत् । देवाऽइदस्यहविरद्यमायुज्योअर्व्वन्तम्रथमोऽअदध्यतिष्ठत्
 ॥ २० ॥ ईर्म्मान्तासहसिलिकमदध्यमासहसहशूरणासोदिव्यासोऽअ-
 त्याह । हृष्टाऽइवश्रेणिशोषतन्तेवदाक्षिषुर्दिव्यमज्जममश्श्वाः
 ॥ २१ ॥ तवशरीरम्पतयिष्णवर्व्वन्तवच्चित्तंव्वातऽइवद्वृजीमान् ।

तव॒ष्ट॒क्रा॒णि॒वि॒ष्टि॒तापु॒रु॒त्रार॑ण्येषु॒ज॒न्मुरा॑णाचरन्ति ॥ २२ ॥ उप-
 प्रा॒गा॒च्छ॒सनं॑व्वाज्ज्य॒र्वादे॒वद्री॑चामन॒सादी॑द्वयान॒हं । अ॒जः॑पु॒रोनी॑-
 यते॒नामि॑र॒स्यानु॑प॒श्चात्क॒वयो॑वन्तिरे॒भाः ॥ २३ ॥ उप॒प्रा॒गात्पर॑मं
 व्यत्स॒धस्त॒धस्त॒धम॒र्वाँअ॒च्छा॑पि॒तर॑म्मा॒तर॑ञ्च । अ॒द्यादे॒वाञ्जु-
 ष्ढ॒तमो॑हि॒ग॒म्याऽऽअथा॑शास्ते॒दाशु॑षे॒व्वा॒र्वाणि ॥ २४ ॥ समि॑द्धोऽ-
 अ॒द्यम॑नु॒षोदु॒रोणे॑दे॒वोदे॒वान्य॑जसिजातवेद॒हं । आ॒च॒व्वह॑मि॒त्रम॒ह-
 शि॒ञ्चकि॑त्वान्त्वन्दु॒तःक॒विर॑सि॒प्पचै॑ता॒हं ॥ २५ ॥ तनू॑नपात्पथऽ॒क्रुत॑-
 स्य॒याना॑न्मद॒ध्वास॑म॒क्षन्त्स्व॑दमासुजिह्व॒व । म॒न्मा॑नि॒धीमि॑रुतय-
 श्मृ॒न्धन्दे॑व॒त्राच॑कृणु॒ह्यद॒ध्वर॑न्तः ॥ २६ ॥ न॒रा॒श॒स॑स्यमहि॒मान॑-

मेषामुपस्तोषामयजतस्यस्रैः । येसुक्कृतवः शुचयोधियन्धाः स्वद-
 न्तिदेवाऽऽभयानिहव्या ॥ २७ ॥ आजुह्वानऽईव्योव्वन्द्यश्च्चा-
 याह्वग्नेव्वसुमिहसजोषाः । त्वन्देवानामसिबह्वहोतासऽपता-
 न्यक्षीषितोयजीयान् ॥ २८ ॥ प्राचीनम्बर्हिः प्रदिशापृथिव्याव्व-
 स्तोऽस्याव्वृज्यतेऽअग्नेऽअन्हाम् । व्व्युप्रथतेव्वितरंव्वरीयोदेवे-
 ब्व्योऽअदितयेस्योनम् ॥ २९ ॥ व्व्यचस्वतीरुव्वियाव्विश्रयन्ता-
 म्मतिव्व्योनजनयः शुम्भमानाः । देवीर्द्वारोबृहतीव्विश्वमिन्वा-
 देवेव्व्योमवतसुप्रायणाः ॥ ३० ॥ आसुव्वयन्तीयजतेऽउपाकेऽ
 उषासानक्तासदतान्नियोनौ । दिव्व्येषोषणेबृहतीसुरुक्मेऽअधि-

श्रयं६ शुक्क॒पिश॒न्व॒धाने ॥ ३१ ॥ दै॒व्या॒हो॒त॒रा॒अथ॒मा॒सु॒वा॒चा॒मि॒-
 मा॒ना॒य॒ज्ञ॒मनु॒षो॒ष॒ज॒द्वयै । प्र॒चो॒द॒य॒न्ता॒व्वि॒दथै॒षु॒का॒रु॒प्रा॒ची॒न॒ज्यो॒-
 ति ÷ अ॒वि॒शा॒दि॒श॒न्ता ॥ ३२ ॥ आ॒नो॒य॒ज्ञ॒म्भा॒र॒ती॒तृ॒य॒मे॒त्वि॒डा॒मनु॒-
 ष्व॒दि॒ह॒चे॒त॒य॒न्ती । ति॒स्रो॒दे॒वी॒र्ब॒र्हि॒रे॒द ँ स्यो॒न ६ स॒र॒स्व॒ती॒स्व॒प॒स॒ं
 स॒द॒न्तु ॥ ३३ ॥ यऽह॒मे॒द्या॒वा॒पृ॒थि॒वी॒ज॒नि॒त्री॒रु॒पै॒र॒पि॒६ श॒द्भु॒व॒ना॒नि
 वि॒श॒वा । तम॒द्द॒द्य॒हो॒त॒रि॒षि॒तो॒य॒जी॒या॒न्दे॒व॒न्त्व॒ष्टा॒र॒मि॒द्व॒क्षि॒व्वि॒-
 द्ब॒ह्ना॒न् ॥ ३४ ॥ उ॒पा॒व॒सृ॒ज॒त्म॒न्या॒स॒म॒ज्ज॒न्दे॒वा॒ना॒म्पा॒थऽक्र॒तु॒था॒ह॒-
 वी॒ं षि । व्व॒न॒स्प॒ति ÷ श॒मि॒ता॒दे॒वोऽअ॒ग्नि॒ःस्व॒द॒न्तु॒ह॒व्य॒म॒धु॒ना
 घृ॒ते॒न ॥ ३५ ॥ स॒व्यो॒जा॒तो॒व्य॒मि॒मी॒त॒य॒ज्ञ॒म॒ग्नि॒र्दे॒वा॒ना॒म॒म॒व॒त्पु॒रो॒गाः ।

अस्य होतुः प्रदिश्यते स्यवाचि स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवाः ॥ ३६ ॥

केतुङ्कण्वन्नकेतवेपेशो मर्षाऽपेशसं । समुषदद्भिरजायथा ॥ ३७ ॥

जीमूतस्येव भवति प्रतीकं स्वद्वर्म्मि चातिसमदा मुपस्थे । अनावि-

द्धया तन्वाजयत्व ६ सत्वाव्वर्म्मणो महिमापि पत्तु ॥ ३८ ॥ धन्वना

गा धन्वना जिञ्जयेम धन्वनातीव्वाऽसमदोजयेम । धनुःशत्रोरप-

कामङ्कणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशोजयेम ॥ ३९ ॥ व्वक्ष्यन्ती

वेदागनीगन्तिकर्णमिष्य ६ सखायम्परिषस्वज्जना । योषेव शिङ्क्ते वि-

तताधिधन्वञ्ज्याऽइय ६ समने पारयन्ती ॥ ४० ॥ तेऽआचरन्ती समनेव यो-

षामातेव पुत्रम्बिमृतामुपस्थे । अपशत्रून्विदध्यतां संविदानेऽआत्की-

ऽइमेर्विष्फुरन्तीऽअमित्रान् ॥ ४१ ॥ बह्वीनाम्पिताबहुरस्यपुत्रशिषुश्चाकृ
 णौतिसमनावगत्य ॥ इषुधिःसङ्क्रादपृतनाश्चसर्वाःपृष्ठेऽग्निर्द्वोजयति
 ष्वसूतः ॥ ४२ ॥ रथेतिष्ठन्नयतिव्वाजिनःपुरोषत्रयत्रकामयतेसुषारथिः ॥
 अभीशूनाम्महिमानम्पनायतमनःपश्चादनुयच्छन्तिरश्मयः ॥ ४३ ॥
 तीव्रान्घोषान्कृण्वतेवृषपाणयोश्श्वारथेभिःसहव्वाजयन्तः ॥
 अवक्कामन्तःप्रपदैरमित्रान्निक्षणन्तिशत्रूँश्चरन्पव्ययन्तः ॥ ४४ ॥
 रथवाहणहविरस्यनामवघ्रायुधनिहितमस्यव्वर्म ॥ तत्रारथमुप-
 शग्मःसदेमविश्वाहव्ययःसुमनस्यमानाः ॥ ४५ ॥ स्वादुषःस-
 वःपितरोव्वयोधाःकृच्छ्रेऽश्वतःशक्तीवन्तोयभीराः ॥ चित्रसेना

ऽशुबलाऽअमृद्भाऽसतोवीराऽउरवोव्वातसाहाः ॥ ४६ ॥ ब्राह्म-
णासऽपितरऽसोम्यासऽशिवेनोद्यावापृथिवीऽअनेहसा । पुषानः-
पातुदुरितादृतावृधोरक्षामाकिर्भोऽअघशऽईशत ॥ ४७ ॥ सुपुर्णं
व्वस्तेमृगोऽअस्यादन्तो गोमिऽसन्नद्धापततिष्पसूता । यत्रानरऽसञ्च
विचद्व्रवन्तितत्रास्मभ्यमिषवऽशर्मवऽसन ॥ ४८ ॥ ऋजीतेपरि-
वृद्धिनोश्ममाभवतुनस्तनूः । सोमोऽअधिब्रवीतुनोदितिऽशर्मव-
च्छतु ॥ ४९ ॥ आजङ्घन्तिसान्त्वेषाञ्जघनाँ२उपजिघ्रते । अश्वाज-
निष्पचेतसोश्वान्तसमत्सुचोदय ॥ ५० ॥ अहिरिवमोगैःपथ्वीतिवाहु-
ञ्ज्यायाहेतिम्परिबाधमानः । हस्तग्नोव्विश्वाव्वयुनानिव्विद्वान्पु-

मान्पुमां ॐ सम्परिपातुर्विश्वतः ॥ ५१ ॥ व्वनस्पतेव्वीड्व-
 क्रोहिभुयाऽअस्मत्सखाप्प्रतरणंसुवीरः । गोमिंसन्नद्धोऽअसि
 व्वीडयस्वास्त्यातातेजयतुजेत्वानि ॥ ५२ ॥ दिवःपृथिव्याऽपर्वोज-
 ऽउद्भृतं व्वनस्पतिर्व्यःपर्वामृतसह ॥ ५३ ॥ अपामोज्जमानम्परिगो-
 मिरावृतमिन्द्रस्यव्वज्ज्रं हविषारथं व्वज ॥ ५४ ॥ इन्द्रस्यव्वज्ज्रोम-
 रुतामनीकं मित्रस्य गर्भो व्वरुणस्य नाभिः । सेमान्नो हव्यदातिञ्जु-
 षाणो देवरथं प्रतिहव्यागृमाय ॥ ५५ ॥ उपश्श्वासय पृथिवीमुत दद्या-
 म्पुरुत्राते मनुतां विष्टितञ्जगत् । स दुन्दुभे स जूरिन्द्रेण देवैर्दूराद्वीयोऽ-
 अपसेधशस्त्रं ॥ ५६ ॥ आक्क्रन्दय बलमोजो नऽआधानिष्टनिहिदुरि-

ताबाधमानः । अपप्रोथदुन्दुमेदुच्छुनाऽइतऽइन्द्रस्यमुष्टिरसिर्वीड-
यस्व ॥ ५६ ॥ आमूरजप्रत्यावर्त्तयेमाःकेतुमदुन्दुभिर्वावदीति ।
समश्वपण्णाश्चरन्तिनोनरोस्माकमिन्द्ररथिनोजयन्तु ॥ ५७ ॥ आग्ने-
यःकृष्णग्रीवःसारस्वतीमेषीववभ्रुःसौम्यःपौष्णःश्यामःशितिपृष्टो
बार्हस्पत्यःशिल्पोष्थैशश्वदेवऽपेन्द्रोरुणोमारुतःकल्मषऽपेन्द्राग्रःसह-
हितोधोरामःसावित्रोवारुणःकृष्णऽपकशितिपात्पेत्वः ॥ ५८ ॥
अग्नयेनीकवतेरोहिताक्षिरनड्वानधोरामौसावित्रोपौष्णौरजतनाभीवै-
श्वदेवौपिशङ्गौतूपरौमारुतःकल्मषऽआग्नेयःकृष्णोजःसारस्वतीमे-
षीववारुणःपेत्वः ॥ ५९ ॥ अग्नयेगायत्रायत्रिवृतेराथन्तरायाष्टा-

कपालऽइन्द्रायत्रैष्टुभायपञ्चदशायबार्हतायैकादशकपालोविश्वेभ्यो
 देवेभ्योजागतेभ्यःसप्तदशेभ्योवैरूपेभ्योद्वादशकपालोमित्रावरु-
 णाभ्यामानुष्टुमाभ्यामेकवि ६ शब्भ्यांवैराजाभ्याम्पयस्याबृहस्प-
 तयेपाङ्क्तायत्त्रिणवायशाक्रायचरुसवित्त्रऽऔष्णिहायत्रयस्त्रि ६
 शायरैवतायद्वादशकपालःप्राजापत्यश्चरुदित्यैविष्णुपत्न्यैचरु-
 ऋयैवैश्वानरायद्वादशकपालोनुमत्याऽअष्टाकपालः ॥ ६० ॥

इति संहितायां एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

❀ त्रिंशत्तमोऽध्यायः ❀

ॐ देवसवितुःप्रसुववश्चप्रसुववश्चपतिम्मगाय । दिव्योगन्धर्वः

केतपूऽकेतन्नहंपुनातुव्वाचस्पतिर्घाचन्नहंस्वदत्तु ॥ १ ॥ तत्सवितुर्वरे-
 ष्यम्मग्नोदेवस्यधीमहि । धियोधोनेऽप्रचोदयात् ॥ २ ॥ विश्वा-
 निदेवसवितद्दुरितानिपरासुव । यद्भूद्भन्तन्नऽआसुव ॥ ३ ॥
 विभक्त्यारहहवामहेव्वसोश्चित्रस्यराधसह । सवितारन्नृचक्ष-
 सम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मणेब्राह्मणङ्क्षत्रायराजन्यम्भरुद्भ्योव्वैश्यन्तपसे
 शुद्रन्तमसेतस्त्वनारकायधीरहणम्पाप्मनेक्लीबमाकक्रयायाऽअयो-
 गूङ्क्षामायपुंश्चलूमतिक्कुट्टायमागधम् ॥ ५ ॥ नृत्तायसुतङ्गीताय
 शैलपुण्ड्रम्यायसभाचरन्नरिष्ठायैभीमलन्नम्यायरेमहसायकारिमान-
 न्दायस्त्रीष्वम्भमदेकुमारीपुत्रम्मेधायैरथकारन्धैर्व्यायतक्षाणम् ॥ ६ ॥

तपसेकौलालम्मायायैकम्मरि६रूपायमणिकार६शुमेव्वप६शरब्बयायाऽ-
 द्दपुकार ६ ह्वेत्यैधनुष्कारङ्कर्मणेज्ज्याकारन्दिष्ट्टायरज्जुसज्जम्मृत्यवे
 मृगयुमन्तकायश्श्वनिनेम् ॥ ७ ॥ नदीब्भ्यःपौञ्जिष्ठमृक्षीकाब्भ्यो
 नैषादम्पुरुषब्बयाग्घायदुर्मदङ्गन्धर्वाप्पसरोम्योव्वात्यम्प्रयुग्म्यऽउन्म-
 त्त ६ सप्पदेवज्जनेब्भ्योप्रतिपदमयेब्भ्यःकितवमीर्च्चतायाऽअकितवम्पि-
 शाचेब्भ्योविदलकारीव्वातुधानेब्भ्यःकण्टकीकारीम् ॥ ८ ॥ स-६
 न्धयेजारङ्गेहायोपपतिमात्यैपरिवित्तन्निर्कृत्यैपरिविविदानमराध्याऽप-
 दिधिपुं ६ पतिन्निष्कृत्यैपेशस्ककारी ७ सज्ज्ञानायस्मरकारीम्प्रकामो-
 हथायोपसदंघ्राण्णीयानुरुधम्बलायोपदाम् ॥ ९ ॥ उत्सादेब्भ्यः

कुब्जम्प्रमुदेव्वामनन्द्वाभ्यर्थेऽन्नाम॑स्वप्नायान्धमधर्मायबध्निरम्पवित्त्रा-
यमिषजम्प्रक्षानायनक्षत्रदर्शमाशिक्षायैप्प्रश्न्ननमुपशिक्षायाऽअमिप्प्र-
श्न्ननम्मर्षादायैप्प्रश्न्नविवाकम् ॥ १० ॥ अम्मोभ्योहस्तिप-
ब्जवायाश्श्वम्पुष्ट्यैगोपालंव्वीर्ष्यायाविपालन्तेजसेजपालमिरायैकी-
नाशङ्कीलालायसुराकारम्मद्द्रायगृहप॑ ॥ श्रेयसेव्वित्तधमाद्ध्यक्ष्या-
यानुक्षत्तारम् ॥ ११ ॥ भायैदाव्वार्हारम्प्रभायाऽअग्न्येधम्प्रध्नस्य
व्विष्टपायामिषेत्तारंव्वर्षिष्टायनाकायपरिवेष्टारन्देवल्लोकायपेशिता-
रम्मनुष्यल्लोकायप्प्रकरितार॑ ६॥ सव्वेभ्योल्लोकेभ्यऽउपसेक्तारमव॑ऽ-
ऋत्यैव्वधायोपमन्थितार॑म्मेधायव्वासः॑ पल्पुलीम्प्रकामाय॑रजयित्त्रीम्

॥ १२ ॥ ऋतयेस्तेन हृदयं व्वैरहत्यायपिशुनं विविक्त्यैक्षसारमौपद्द्र-
 ष्ठ्यायानुक्षसारम्बलायानुचरम्भूमनेपरिष्कन्दमिथायप्रियवादिनमरि-
 ष्ठ्याऽभश्श्वसादंस्वर्गायलोकायमागदुधं व्वर्षिष्ठायनाकायपरिवे-
 ष्टारम् ॥ १३ ॥ मग्न्यवैयस्तापङ्क्रोथायनिसुरं व्योगायसोक्क्तारं
 शोकायामिसर्त्तारङ्क्षेमायव्विमोक्तारमुत्कूलनिकूलेभ्यस्त्रिष्टिनंघपु-
 षेमानस्कृतं शीलायाञ्जनीकारीन्निर्गत्यैकोशकारीम् ॥ १४ ॥
 अमायं वमसूमयं व्वभ्योवतोकां संवत्सरायपर्यायिणीम्परिवत्सरा-
 याविजातामिवावत्सरायातीत्वंरीमिद्वत्सरायातिष्वकद्वरींवत्सराय
 विजर्जरां संत्वत्सरायपलिवक्क्नीमृभुभ्योजिनसन्धं सादध्येभ्य-

श्चर्ममनम् ॥ १५ ॥ सरोभ्यो धैवरमुपस्थावराभ्यो दाशंवैशान्ता-
 भ्यो वैन्दन्नेवलाभ्यः शौष्कलम्पारायमाग्नारमवारायकेवर्त्तन्तीर्ये-
 भ्यऽआन्दं विषमेभ्यो मैनालं स्वनंभ्यः पण्णकङ्गुहाभ्यः किरात-
 सानुभ्यो जम्मकम्पवर्त्तेभ्यः किम्पूरुषम् ॥ १६ ॥ बीमत्सायै पौल-
 संवण्णार्यद्विरण्यकारन्तुलायै व्वाणिजम्पश्च्चादोषायङ्गलाविनं विश्वे-
 भ्यो भुतेभ्यः ÷ सिध्मलम्भूत्यै जागरणमभूत्यै स्वपनमात्यै जनवादिनं
 वृद्ध्याऽअपगल्भदसदशरायं प्रच्छिदम् ॥ १७ ॥ अक्षरा-
 जायकितवङ्कृतायादिनवदर्शन्नेतायै कल्पिनन्दवापरायाधिकल्पिनमा-
 स्कन्दाय सभास्त्याणुम्भूत्यै वेगो व्यच्छमन्तकाय गोघातङ्क्षुधेयो गां वि-

कृन्तन्तन्मिक्षमाणऽउपतिष्ठतिदुष्कृतायचरकाचार्यम्पाप्मनेसैलगम्
 ॥ १८ ॥ प्रतिश्रुत्कायाऽअर्त्तनङ्घोषायमषमन्तायबहुवादिनमन्ता-
 यमूक ६ शब्दायाडम्बराघातम्महसेव्वीणावादङ्कोशायतूणवध्धममवर-
 स्परायशङ्खध्धमंवनायव्वनपमन्न्यतोरण्यायदावपम् ॥ १९ ॥
 नम्मर्यापुँश्चल्लुं हसायकारिं व्यादसेशावल्याङ्ग्रामण्युङ्गणकमभि-
 ककोशकन्तान्महसेव्वीणावादम्पाणिग्नन्तूणवध्धमन्तान्तृत्तायानन्दाय
 तलवम् ॥ २० ॥ अग्नयेपीवानम्पृथिव्यैपीठसर्पिणंवायिषंचाण्डा-
 लमन्तरिक्षायव्व६शनर्त्तिनन्दिवेखलति ६ सूर्यायहर्ष्यक्षन्नक्षत्रेभ्यः
 किर्मिरव्वन्द्रमसेकिलासमन्द्देशुफलम्पिङ्गाक्ष६रात्र्यैकृष्णम्पिङ्गाक्षम्

॥ २१ ॥ अयैतान्ष्टौष्विरूपानालभतेतिदीर्घञ्चातिह्रस्वञ्चातिस्तथू-
लञ्चातिकृशञ्चातिशुक्लञ्चातिकृष्णञ्चातिकुल्ल्वञ्चातिलोमशञ्च । अशू-
द्राऽअब्राह्मणास्तेऽप्राजापत्याः । मागधःपुंश्चलीकिंतवःकलीवोशू-
द्राऽअब्राह्मणास्तेऽप्राजापत्याः ॥ २२ ॥ इति संहितायां त्रिंशत्त-
मोऽध्यायः ।

❀ अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ❀

ॐ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् । सभूमिःसर्व्वत-
स्पृत्वात्यतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुषपवेदःसर्व्वम्यदुभूतम्यच्च

भा॒व्यम् । उ॒तामृ॒तत्व॒स्येशा॒नोष॒दभे॒नाति॒रोह॑ति ॥ २ ॥ ए॒तावा॒न-
 स्यम॒हिमा॒तो ज्ज्यायाँ॑श्च॒ पूरु॑षः । पा॒दो॒स्य॒व्वि॒श्व्वा॒भुता॑नि॒त्रिपा॑द॒स्या-
 मृ॒तन्दि॒वि ॥ ३ ॥ त्रि॒पा॒द्वृ॒ध्वऽउ॒दैत्पु॑रु॒षः पा॒दो॒स्ये॒हाम॑व॒त्पुन॑ः ।
 ततो॒व्वि॒ष्व॒व्य॒क॒क्राम॑त्सा॒शना॑न॒शने॑ऽअ॒भि ॥ ४ ॥ ततो॒व्वि॒रा॒डजा॑-
 यत॒व्वि॒रा॒जोऽअ॒धि॒पू॒रु॒षः । स॒जा॒तोऽअ॒त्य॑रि॒च्यत॑प॒श्चाद्भू॑मि॒मथो॑
 पु॒रः ॥ ५ ॥ तस्मा॑द्य॒ज्ञात्स॑र्व्व॒हुत॑ःस॒मृ॒तम्पृ॑ष॒दाज्ज्य॑म् । प॒शूँस्ताँ॑श्च-
 क्रे॒व्वाय॑व्याना॒र॒ण्याग्राम्या॑श्च॒ ये ॥ ६ ॥ तस्मा॑द्य॒ज्ञात्स॑र्व्व॒हुत॑-
 ऽअ॒च॒हंसा॑म॒निज॑शिरे । छ॒न्दाँ॑सिज॒शिरे॑तस्मा॑द्य॒जुस्त॑स्मा॑दजा-
 यत ॥ ७ ॥ तस्मा॑द॒श्वोऽअ॒जाय॑न्त॒वेके॑चो॒भया॑द॒तः । गा॒वो॒हज॑शि-

२ेतस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ ८ ॥ तं व्यङ्ग्यं बर्हिषि प्रौक्षन् पु-
 रुषं जातमग्रतः । तेन देवाऽअयजन्तसाद्ध्यऽऽकषयश्च ये ॥ ९ ॥
 यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं द्विमस्यासीत्किम्बाहू-
 किमूरुपादाऽऽवच्येते ॥ १० ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्वाह्वराजं न्यः-
 कृतः । ऊरूतदस्य बद्धौ शयः पद्भ्यां शूद्रोऽअजायत ॥ ११ ॥
 चन्द्रमामनसो जातश्चक्षोःसूक्ष्मोऽअजायत । श्रोत्राद्वायुश्च प्राण-
 श्चमुखादग्निरजायत ॥ १२ ॥ नाभ्याऽआसीदन्तरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्त्तत । पद्भ्याम्भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथालोकाँऽअकल्पयन्
 ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा वक्षन्तन्वत । वसन्तोऽस्यासीदाज्य-

ङ्ग्रीष्मऽइध्मःशरद्धविः ॥ १४ ॥ सप्तास्यासन्परिधयस्त्रिःसप्त-
समिधःकृताः । देवायद्यन्तन्वानाऽअर्बधन्पुरुषम्पशुम् ॥ १५ ॥
यज्ञेनयज्ञमयजन्तदेवास्तानिधर्म्मोणिष्यथमान्यासन् । तेहनाकम्महि-
मानःसचन्तयत्रपूर्वेसाद्दध्याःसन्तिदेवाः ॥ १६ ॥ अद्भ्यःसम्मृतः
पृथिव्यैरसाश्चविविश्वकर्मणःसमवर्त्तताग्रे । तस्यत्वष्टाविविद्धद्रुप-
मैतितन्मर्त्यस्यदेवत्वमाजानमग्रे ॥ १७ ॥ वेदाहमेतम्पुरुषम्महान्त-
मादित्यवर्णन्तमसःपरस्तात् । तमेवविवदित्वातिमृत्युमैतिनान्यः

१. 'यथा भारभराऽऽक्रान्ता निश्चसन्ति नरा भुवि । एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः
'अद्भ्यः सम्मृत' इत्यपि ॥ (या० शि० श्लो० ६६) ।

पन्थाव्विद्यतेयनाय ॥ १८ ॥ प्रजापतिश्चरतिगर्भेऽन्तरजायमानो
 बहुधाव्विजायते । तस्योनिम्परिपश्यन्तिधीरास्तस्मिन्हतस्थुर्भु-
 वनानिविश्रवा ॥ १९ ॥ सोदेवेभ्यःऽआतपतिसोदेवानाम्पुरोहितः ।
 पूव्वोसोदेवेभ्योजातो नमोरुचायब्राह्मणे ॥ २० ॥ रुचम्ब्राह्मज्जन-
 यन्तो देवाऽअग्नेतदब्रुवन् । यस्त्वैवम्ब्राह्मणोविवृद्यात्तस्य देवाऽअस-
 न्वशे ॥ २१ ॥ श्रीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्यावद्दोरात्रेपाश्वेनक्षत्राणिरूप-
 मश्विनौळ्यात्तम् । इष्णन्निषाणामुग्मेऽश्वाणसर्व्वलोकम्मेऽश्वाण
 ॥ २२ ॥ इति संहितायामेकत्रिंशोऽध्यायः ।

● अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ●

ॐ तदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्व्यायुस्तदुचन्द्रमाह । तदेवशुक्लन्त-
द्वब्रह्मताऽप्रापः सप्प्रजापतिह ॥ १ ॥ सर्व्वे निमेषाजक्षिरेव्युतह
पुरुषावधि । नैनमुर्द्ध्वन्नतिर्व्वच्चन्नमद्व्येपरिजग्रभत् ॥ २ ॥
नतस्यप्रतिमाऽअस्तिवस्यनाममहद्व्यशः । हिरण्यगर्भऽइत्येष-
मामाहिहसीदित्येषावस्मान्नजातऽइत्येषः ॥ ३ ॥ एषोहदेवःप्रवि-

१. हिरण्यगर्भः सप्त, यः प्राणतो नि, वस्येमे, यऽआत्मदा (शु० अ०
२५ मं० १०-१३) यस्मान्न जातः (शु० श० ८ मं० ३६) मा मा हिठं
सीत् (शु० अ० १२ मं० १०२)

शोनुसव्वाहं पूर्वोद्भजातः सऽउगन्मैऽअन्तः । सऽएवजातः सज
निष्यमाणः प्रत्यङ्जनास्तिष्ठतिसर्वतोमुखः ॥ ४ ॥ यस्माज्जा-
तन्नपुराकिञ्चनैव सऽआवभूवभुवनानिविश्वा । प्रजापतिः प्रज-
यासदरराणस्त्रीणिज्ज्योतींषिसचतेसषोडशी ॥ ५ ॥ येनद्यूह-
ग्रापृथिवीचदृढायेनस्वस्तमितंभ्येननाकः । योऽअन्तरिक्षेरजसो
विमानः कस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ ६ ॥ यङ्क्रन्दसीऽअवसात-
स्तमानेऽअभ्यैक्षताम्मनसारेजमाने । यत्राधिसूरऽउदितोविभाति
कस्मैदेवायहविषाविधेम । आपोहयद्बृहतीर्यश्चिदापः ॥ ७ ॥

१. आपो हयद् बृहतीः, यश्चित् (शु० अ० २७ मं० २५, २६)

व्वेनस्तत्पश्यन्निदितकुहासद्यत्रविश्वम्भवत्येकनीडम् । तस्मि-
 निद६सञ्चविचैतिसर्व६सऽओत६प्रोत६श्चव्विभू३प्रजासु ॥ ८ ॥
 प्रतद्ब्रोचेदमृतन्नुविद्द्वान्नान्धर्वो॑धामव्विभृतकुहासत् । त्रीणि
 पदानिनिदितागुहास्यस्तानि॒व्वेद॑सपितु॒ऽपिता॑सत् ॥ ९ ॥ स॒नो
 बन्धु॑र्ज॒ज॒निता॑सव्विधा॒ता॒धामा॑नि॒व्वेद॑मु॒य॒नानि॒व्विश्वा॑ । यत्र॑दे॒वाऽ
 अमृत॑मान॒शाना॑स्तृतीये॒धाम॑न्न॒द्व्यैर॑यन्त ॥ १० ॥ प॒रीत्य॑मु॒तानि॑
 प॒रीत्य॑लो॒कान्प॒रीत्य॑स॒र्वाः॒ऽप्रदिशो॑दिशश्च । उप॒स्थाय॑प्रथम-
 जामृ॒तस्या॑त्मना॒त्मान॑म॒भिसं॑व्विवेश ॥ ११ ॥ प॒रिद्या॑वापृथि॒वीस-
 द्यऽह॒त्वाप॒रिलो॒कान्प॒रिदिश॒॑ऽपरि॑स्वः । ऋ॒तस्य॑तन्तुं॒व्वित॑तं॒व्वि-

चृत्य तदपश्यत्तदमवत्तदासीत् ॥ १२ ॥ सर्वसम्पत्तिमदद्भुतमिष्य
मिन्द्रस्य काम्यम् । सनिग्मेधामयासिषः स्वाहा ॥ १३ ॥ याम्मे-
धान्देवगणाः पितरश्चोपासते । तयामामद्यमेधयाग्नेमेधाविनङ्कु-
रुस्वाहा ॥ १४ ॥ मेधाम्मेव्वरुणोददातुमेधामग्निः प्रजापतिः ।
मेधामिन्द्रश्चव्वायुश्चमेधान्धाताददातुमेस्वाहा ॥ १५ ॥ इदम्मेव्वरु-
चक्षत्रञ्चोमेशिश्चयमश्नुताम् । मयि देवादधतु शिश्चयमुत्तमान्तस्यै
तेस्वाहा ॥ १६ ॥ इति संहितायां द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

● अथ त्रयस्त्रिंशतितमोऽध्यायः ●

ॐ अस्याजरासोदमामरित्रा अर्चद्धूमासोऽअग्नयः पावकाः । शिश्च-

तीचयः॑ श्वा॒ग्रासो॑भुर॒ण्यवो॑व्वन॒र्षदो॑व्वाय॒वोन॑सोमा॑ ॥ १ ॥ हर-
योधु॒मके॑तवो॒व्वात॑जूताऽउप॒दध्वि॑ । यत॑न्तेव्वृथ॒गग्नयः॑ ॥ २ ॥ यजा-
नोमि॒त्रावरु॑णा॒यजा॑दे॒वाँ२ अ॒तम्बृ॑हत् । अग्ने॑य॒क्षिस्व॑न्दमम् ॥ ३ ॥
युक्॑स्वादिदे॒वद्व॑तमाँ२ अश्व॑वाँ२ अग्ने॑र॒थीरि॑व । निहो॑तापू॒र्व्यःस॑द ॥ ४ ॥
द्वेव्वि॒रुपे॑चरत॒स्वत्ये॑ऽअ॒न्यान्त्या॑व्वत्समुप॑धापयेते । हरि॑र॒न्यस्या-
म्भ॑वतिस्व॒धावा॑ब्बुक्कोऽअ॒न्यस्या॑न्दद॒शेसु॑वर्चाः ॥ ५ ॥ [शतम्—
१७००] अयमि॒दृष्य॑थ॒मोधा॑यिधा॒तृभि॒र्होता॑यजि॒ष्ठोऽअ॒द्व॒रेष्वी॑ष्यः ।
यम॑ज॒नानो॑भृग॒घोव्वि॒रुचु॑र्व्वनैषुचि॒त्रंवि॒भ्वंवि॒शेवि॑शे ॥ ६ ॥ त्रीणि
श॒तात्री॑स॒हस्रा॑ण्यग्नि॒न्वि॒द॒शब्दे॑धानव॑चासप॒र्व्वन् । औक्ष॑न्धृतैरस्त॑-

णन्वर्हिरेस्माऽआदिदोतारन्म्यसादयन्त ॥ ७ ॥ मुर्ध्ना नन्दिबोऽअर-
तिम्पृथिव्याध्वैश्वानरमृतऽअजातमग्निम् । कविऽसम्राजमतिथि-
ब्जनानामासन्नापात्रब्जनयन्तदेवाः ॥ ८ ॥ अग्निर्वृत्राणिजङ्घनद्व-
विणस्युर्व्विपन्नयया । समिद्धऽशुक्कऽआहुतः ॥ ९ ॥ द्विश्वेभिःसो-
म्यम्मदध्वजऽइन्द्रेणव्यायुना । पिबामिन्नस्यधाममिह ॥ १० ॥ आयदि-
बेनूपतिन्तेजऽआनट्शुचिरेतोनिषिक्तकन्धौरभीके । अग्निऽशर्द्धमनवधं
वध्वानंस्वाह्व्यजनयत्सुदयञ्च ॥ ११ ॥ अग्नेशर्द्धमहतेसौमगाय
तर्धद्व्यम्भान्न्युत्तमानिसन्तु । सखास्पत्यऽसुयममाकृणुष्वशत्रूय-
तामभितिङ्गुमहांसि ॥ १२ ॥ त्वां हिमन्द्रतममर्कशोकैर्व्ववृमहे

महि॒नः॑ श्रो॒ण्य॑ग्ने । इन्द्र॒भ॒त्वा॒श॒व॒सा॒दे॒व॒ता॒व्वा॒यु॒म्पृ॒ण॒न्ति॒रा॒ध॒सा॒नृ॒-
त॒माह॑ ॥ १३ ॥ त्वेऽ॒ग्ने॒स्वा॒हु॒त॒प्प्रि॒या॒सः॑ स॒न्तु॒सु॒रयः॑ । य॒न्ता॒रो
ये॒म॒य॒वा॒नो॒ज॒ना॒ना॒मु॒र्वा॒न्द॒य॒न्त॒गो॒ना॒म् ॥ १४ ॥ श्रु॒धि॒श्रु॒त्क॒र्ण॒व्व-
न्नि॒ह॒भिर्दे॒वैर॑ग्ने॒स॒या॒व॒भिः॑ । आसी॑दन्तु॒य॒र्हि॒षि॒मि॒त्रोऽ॒र्घ्य॒मा॒प्ना॒त॒-
र्घ्वा॒वा॒णोऽ॒अ॒ध्व॒रम् ॥ १५ ॥ वि॒श॒श्वे॒षा॒मदि॑ति॒र्घ्व॒श्रिया॑नां॒वि॒श॒श्वे॒-
षा॒मति॑थि॒र्मा॒नु॒षा॒णाम् । अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व॒ऽआ॒वृ॒णान॑भु॒मृ॒डी॒को॒म॒व॒-
तु॒ज्ज॒त॒वे॒दाह॑ ॥ १६ ॥ म॒होऽ॒ग्ने॒स॒मि॒धा॒न॒स्य॒श॒र्म॒ण्य॒ना॒गा॒मि॒त्रे
व॒वरु॑णे॒स्व॒स्तये॑ । श्रे॒ष्ठे॒स्य॒म॒स॒वि॒तु॒ऽस॒वी॒म॒नि॒त॒द्दे॒वाना॑म॒वोऽ॒अ॒व॒धा॒-
ऽ॒वृ॒णयि॑हे ॥ १७ ॥ अ॒प॒रि॒श्र॒त्यि॒भ्यु॒स्त॒वु॒र्न॒गा॒वो॒न॒दा॒भू॒त॒ज॒रि॒तार॑-

स्तऽश्मद्र । आहिव्यायुर्भनियुतो नोऽअच्छात्वद्द्विधीमिर्दयसेव्विवा-
 जान् ॥ १८ ॥ गावऽउपावतावतम्महीषश्चस्यरज्जुसुदा । उभाकणीहि-
 रण्णयया ॥ १९ ॥ चदद्वसुरऽउदितेनागामिन्नोऽअब्बमा । सुवातिस-
 विताभगः ॥ २० ॥ आसुतेसिञ्चतश्चिअयद्दोवस्योरमिश्चिअयम् । रसा-
 वधीतव्वृषभम् । तम्मप्रत्तथायंवेनः ॥ २१ ॥ आतिण्ठन्तम्परिविश्वेऽअ-
 म्भुषञ्जियोव्वसानश्चरतिस्वरोचिहं । महत्तद्वृष्णोऽअसुरस्यनामा
 विश्वरूपोऽअमृतानितस्थौ ॥ २२ ॥ प्रवोमहेमन्दमानायान्धसोष्णी
 विवश्वानरायव्विश्वामुवे । इन्द्रस्यस्यसुमस्रद्दसहोमहिश्चवोनू-

१. तम्मप्रत्तथा (शु० अ० ७ मं० १२) अयं वेनः (शु० अ० ७ मं० १६) ।

म्पणञ्चरोदसीसपर्वतः ॥ २३ ॥ बृहन्निदिधमऽपषाम्भूरिशस्त-
 म्पृथुऽस्वरः । येषामिन्द्रोयुवासखा ॥ २४ ॥ इन्द्रेहिमत्यन्धसो
 विश्वेभिःसोमपर्वभिः । मह्यँऽअभिष्टिरोजसा ॥ २५ ॥ इन्द्रोवृ-
 त्तमवृणोच्छर्द्धनीतिःप्रमायिनाममिनाद्वर्षणीतिः । अहन्न्यस-
 मुशधग्वनेष्वविद्धेनाऽअकृणोद्द्राम्याणाम् ॥ २६ ॥ कुतस्त्वमि-
 न्द्रमाहिनःसन्नेकोवासिसत्पतेकिन्तऽइत्या । सम्पृच्छसेसमराणःशु-
 भौर्नैवौचेस्तन्नोहरिवोयत्तेऽअस्मे । मह्यँऽइन्द्रोयऽओजसाकदा-

१. मह्यँऽ इन्द्रो यऽ ओजसा (शु० अ० ७ मं० ४०) ।

चनस्तरीरसिकदाचवप्ययुच्छसि ॥ २७ ॥ आतत्तऽइन्द्रायवःपन-
न्ताभियऽकुर्व्वङ्गोमन्तन्तितृत्सान् । सङ्कत्स्वुं ऋषुंरुपुत्राम्महीं सद्दक्ष-
धाराम्बृहतीन्दुदुक्षन् ॥ २८ ॥ इमान्तेधियम्प्रभरेमहोमहीमस्यस्तोत्रे
धिषणावत्तऽआनजे । तमुत्सवेचप्प्रसवेचसासहिमिन्द्रन्देवासःशव-
सामदंक्षन् ॥ २९ ॥ विव्भ्राड्बृहत्पिवतुसोम्यम्महध्वायुर्द्धधद्वक्ष-
पतावविहृतम् । व्वातजुतोवोऽभमिरक्षतित्मनाप्प्रजाःपुपोषपुरुधा-
विराजति ॥ ३० ॥ उदुत्यजातवेदसन्देवंवहन्तिकेतवः । दृशेव्वि-

२. कदाचनस्तरीरसि, कदाचन प्रयुच्छसि (शु० अ० ८ मं० २-३) ।

श्रधायसूर्ध्वम् ॥ ३१ ॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यन्तज्जनाँरऽअनु । त्व
व्यरुणपश्यसि ॥ ३२ ॥ दैव्यावद्ध्वर्युऽआगतदरथैनसूर्ध्वत्वचा
मद्ध्वावृषसमजाथे । तम्प्रक्षथायव्वेनश्चिन्नदेवानाम् ॥ ३३ ॥
आनऽइडाभिर्विदथेसुशस्तिव्विश्वानरऽसवितादेवऽपंतु । अपि
यथायुवानोमत्सथानोव्विश्वजगदमपित्वेमनीषा ॥ ३४ ॥ अद-
वृक्षकच्चवृत्रहन्नुदगाऽअमिसूर्ध्व । सर्व्वन्तदिन्द्रतेव्वशो ॥ ३५ ॥
तरणिर्व्विश्ववर्शतोज्ज्योतिष्कदसिसूर्ध्व । व्विश्वमामासिरोच-

१. तम्प्रक्षथा, अयं वेनः, चिसं देवानाम् (शु० अ० ७ मं० १२, १६, ४२)।

नम् ॥ ३६ ॥ तत्सू॒र्ष्वस्य॑ दे॒वत्व॑न्तन्म॒हि॒त्वम्म॒द्भ्या॑ क॒र्त्त॒र्वि॒त॒त॒द॒-
स॒र्ज॒मा॒र । य॒दे॒व॒द्यु॑ च॒क॒ह॒रि॒तः॒ स॒ध॒स्त॒था॒दा॒द्वा॒ग्री॒ष्वा॒स॒स्त॒नु॒ते॒सि॒-
म॒स्मै ॥ ३७ ॥ तन्मि॒त्र॒स्य॒व्व॒रु॑ण॒स्याभि॒च॒क्षे॒सू॒र्ष्वो॒रु॒प॒कृ॒णु॒ते॒द॒द्यो॒-
रु॒प॒स्त॒थै । अ॒न॒न्त॒म॒न्य॑द्द्रु॒श॒द॒स्य॒पा॒जः॒ कृ॒ष्ण॒म॒न्य॑द्द॒रि॒त॒हंस॑म्-
र॒न्ति ॥ ३८ ॥ व॒ण्ण॒म॒हौ॑ २ अ॒सि॒सू॒र्ष्व॒ब॒डा॒दि॒त्य॒म॒हौ॑ २ ऽअ॒सि ।
म॒ह॒स्ते॒स॒तो॒म॒हि॒मा॒प॒न॒स्य॑ते॒द्वा॒दे॒व॒म॒हौ॑ २ ऽअ॒सि ॥ ३९ ॥ ब॒ट्॒सू॒र्ष्व॒-
श॒श्र॑व॒सा॒म॒हौ॑ २ ऽअ॒सि॒स॒त्रा॒दे॒व॒म॒हौ॑ २ अ॒सि । म॒न्हा॒दे॒वा॒ना॒म॒सू॒र्ष्वः॒-
पु॒रो॒दि॒तो॒वि॒भु॒ज्ज्यो॒ति॒र॒दा॒भ्य॑म् ॥ ४० ॥ आ॒य॒न्त॒ऽइ॒व॒सू॒र्ष्व॒वि॒श्वे॒-
दि॒न्द्र॑स्य॒म॒क्ष॒त । व्व॒सू॒नि॒जा॒ते॒ज॒न॒मा॒न॒ऽओ॒ज॒सा॒प्प्र॒ति॒भा॒ग॒ग॒दी॒धि॒म॒

॥ ४१ ॥ अद्द्यादेवाऽउदितासूर्वस्यनिरद्वसदपिपृतानिरवद्द्यात् ।
तन्नोमित्रोघरुणोमामहन्तामदितिदंसिन्धुःपृथिवीऽउतद्यौः ॥ ४२ ॥
आकृष्णेनरजसाव्वर्त्तमानोनिवेशयन्नमृतम्मर्त्यञ्च । हिरण्ययेनस-
वितारयेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॥ ४३ ॥ प्रवावृजेसुप्प्रयावर्हि-
रेषामाविश्यतीववीरिटऽइयाते । विशामत्तकोरुषसःपूर्वद्वतौव्वा-
युःपुषास्वस्तयेनियुत्वान् ॥ ४४ ॥ इन्द्रवायूबृहस्पतिर्मित्राग्निम्पु-
षणम्मगम् । आदित्यान्मरुतकृणम् ॥ ४५ ॥ व्वरुणदंष्ट्राविताभुव-
न्मित्रोव्विश्रवाभिरुतिमिः । करेतान्नदसुरार्धसद ॥ ४६ ॥ अधि-
नऽइन्द्रैषांविष्णोसजात्यानाम् । इतामरुतोऽअश्विना । तम्प्रक्तथा-

यंमेनोमेदेवासऽआनऽइडाभिर्विश्वेभिःसौम्यम्भद्रधौर्मासश्चर्षणी
 धृतः ॥ ४७ ॥ अग्नऽइन्द्रव्यरुणमित्रदेवाःशार्द्धःपयन्तमारुतोत-
 त्विषणो । उमानासत्यारुद्रोऽअध्वग्राःपुषाभगःसरस्वतीजुषन्त
 ॥ ४८ ॥ इन्द्राग्नीमित्रावरुणादिति॑स्वःपृथिवीन्द्रायामरुतःपर्व-
 ताँरअपः । हुवेविविष्णुम्युषणमब्रह्माणस्पतिम्भगन्तुशःसःसविता-
 रमुतये ॥ ४९ ॥ अस्मेरुद्रामेहनापर्वतासोवृत्रहत्येभरुतौस-
 जोषाः । यःसःसतेस्तुवतेआर्यिपज्जऽइन्द्रज्येष्ठोऽअस्माँरअवन्तु

१. तम्प्रतया, अयं येनः, ये देवासः, ओमासश्चर्षणीधृ७ (शु० अ० ७
 मं० १२, १६, १९, ३३) आनऽइडा, विश्वेभिःसौम्यम् (शु० अ० ३३ मं० ३४, १०) ।

देवाः ॥५०॥ अर्वाञ्चोऽअद्यामवतायजत्राऽआवोहार्हिभयमानोऽव्य-
थेयम् । आदध्वन्नोदेवानिजुरोऽवृकस्य आदध्वन्नर्त्तादवपदोषजत्राः
॥५१॥ विश्वेऽअद्यमरुतोऽविश्वेऽरुतीविश्वेभवन्त्वग्रयःसमिद्धाः ।
विश्वेनोदेवाऽअवसागमन्तुविश्वमस्तुद्रविणंवाजोऽअस्मे ॥५२॥
विश्वेदेवाःशृणुतेमहवम्मेवेऽअन्तरिक्षेऽउपदद्याविष्टु । वेऽअग्नि-
जिह्वाऽउतवायजत्राऽआसद्यास्मिन्नबर्हिषिमादयदध्वम् ॥ ५३ ॥
देवेभ्योहिप्सथमंयन्नियेभ्योमृतत्वहसुवसिभागमुत्तमम् । आदि-
दामानहसवितुर्व्यूर्णुषेनूचीनाजीवितामानुषेभ्यः ॥ ५४ ॥ प्रवा-
युमच्छावृहतीमनीषावृहदद्रिंविश्वेऽअश्ववारहःरथप्ताम् । द्युतदद्या-

मानियुतं पत्यमानं कविः कविर्मियक्षसि प्रयज्यो ॥ ५५ ॥ इन्द्रवा-
युऽहमे सुताऽउपप्रयो भिरागतम् । इन्द्रवो वामुशन्ति हि ॥ ५६ ॥
मित्रं दुवेपुतदक्षं वरुणश्चरिशादसम् । धियं दुघृताचीं साधन्ता
॥ ५७ ॥ दक्षा युवाकवः सुतानां सत्यावृत्तकबर्हिषः । आयातद-रु-
द्रवर्त्तनी । तम्प्रक्षयायं वेनः ॥ ५८ ॥ विददद्यदी सरमारुणमद्रे-
र्महिपाथः पुर्व्यं स भयकः । अग्रं नयत्सुपदद्यक्षराणामच्छारव-
मथ माजानतीगात् ॥ ५९ ॥ न हि स्पशमविदन्नन्यमस्माद्वै श्वान-
रात्पुंरऽपतारमग्नेः । एमेनमवृधन्नमृताऽअमर्त्यं वै श्वानरङ्क्षेत्र-

१. तम्प्रक्षया, अयं वेनः (शु० अ० ७ मं० १२, १६) ।

जित्यायदेवाः ॥ ६० ॥ उग्र्राव्विघ्ननिनामृधऽइन्द्राग्नीहवामहे ।
तानोमृडातऽईदृशे ॥ ६१ ॥ उपास्मैगायतानरुपवमानायेन्दवे ।
अभिदेवाँर इयक्षते ॥ ६२ ॥ सेत्वाहिहृत्येमघवन्नवर्द्धन्न्येशाम्बरेहरि-
वोषेगविष्टौ । सेत्वानुनमनुमदन्तिव्विप्राहपिबेन्द्रसोमसर्गणोमरु-
द्धिः ॥ ६३ ॥ जनिष्ठाऽउग्रः सहसेतुरायमन्द्रऽओजिष्ठोवहुला-
मिमानः । अवर्द्धन्निन्द्रम्मरुतश्चिदन्नमातावद्धीरन्दधनद्धनिष्ठा
॥ ६४ ॥ आतूनऽइन्द्रवृत्रहन्नस्माकमर्द्धमागहि । महान्महीभिरु-
तिभिः ॥ ६५ ॥ त्वमिन्द्रप्रतूर्तिष्वभिविश्वाऽअसिस्पृधः ।
अशस्तिहाजनिताव्विश्वतूरसित्वन्तूर्ध्वतरुष्यतः ॥ ६६ ॥ अनुते

शुष्मन्तुरयन्तमीयतुःक्षोणीशिशुमातरा । विश्वास्तंस्पृधःशनथ-
यन्तमन्यवेवृषंष्वदिन्द्रूर्वसि ॥ ६७ ॥ यज्ञोदेवानाम्प्रत्येतिसुम्न-
मादित्यासोभवतामृडयन्तः । आवोर्वाचीसुमतिर्व्वृत्यादृहोश्चि-
वद्याव्वरिवोवित्तरासत् ॥ ६८ ॥ अदब्धेभिःसवितःपायुभिष्ट्वदशि-
वेमिरद्वधपरिपाहिनोगयम् । हिरण्यजिह्वःसुवितायनव्यसुरक्षा-
माकिर्न्नोऽअघशःसऽईशत ॥ ६९ ॥ प्रवीरयाशुचयोदद्विरेवामदध्व-
र्व्वुभिर्मर्धुमन्तःसुतासः । व्वहव्वायोनियुतोवाह्यच्छापिबासुत-
स्यान्धसोमदाय ॥ ७० ॥ गावऽउपावतावतम्महीयन्नस्यरप्सुदा । उमा-
कपर्णीहिरण्यया ॥ ७१ ॥ काव्ययोराजानेषुक्कत्वादक्षस्यदुरोणे । रि-

शादसासधस्थऽआ ॥७२॥ दैव्यावद्ध्वर्च्युऽआगतदरथेनसूर्च्यत्वचा।
मद्धवायद्धसमजाथे । तम्प्रत्नथायव्वेनः ॥७३॥ तिरश्चीनोव्वित-
तोरश्मिरेशामधःस्विदासीदुपरिस्विदासीदत् । रेतोधाऽआसन्म-
हिमानऽआसन्स्वधाऽअवस्तात्प्रयतिदपरस्तात् ॥७४॥ आरोदसीअपृ-
णदास्वर्महजातंव्यदेनमपसोऽअधारयन् । सोऽअद्ध्वरायपरिणीयते
कविरत्योनव्वाजसातयेचनोहितः ॥ ७५ ॥ उक्थेमिर्वृत्रहन्तमायाम
न्धानाचिदागिरा । आङ्गुषैराविवासतः ॥ ७६ ॥ उपनदसुनवोगिरः
शृण्वन्त्वमृतस्यवे । सुमृडीकामवन्तुनः ॥ ७७ ॥ ब्रह्माणिमेमत-

१—तम्प्रत्नथा, अयं वेनः (शु० अ० ७ म० १२, १६) ।

य॒हंश॑ऽसु॒तास॒हंशु॑ष्मं॒ऽइय॑त्ति॒प्प्रभृ॑तोमे॒ऽअहि॑ः । आशा॑सते॒प्प्रति॑हृ॒र्ष्य-
 न्त्यु॒क्थेमा॑हरी॒व्वह॑त॒स्तानो॑ऽअच्छ ॥ ७८ ॥ अनु॑त्त॒माते॑मघ॒वन्न॑कि॒न्तु-
 नत्वावाँ॒॑ऽअस्ति॑दे॒वता॒व्विदा॑नः । नजा॑य॒मानो॒नश॑ते॒नजा॑तो॒यानि॑क-
 रि॒ष्याकृ॑णु॒हिष्प्र॑वृद्ध ॥ ७९ ॥ तदि॑दा॒समु॑वनेषु॒ज्ज्येष्ठुं॑ च॒तो॒ज्ज॑ऽउग्र-
 स्त्वे॒षनृ॑म्णः । स॒द्योज॑ज्ञानो॒निरि॑णाति॒शत्रु॑ननु॒यंवि॑श्वे॒मद॑न्त्यू॒माहं॑
 ॥ ८० ॥ इ॒माऽउ॑त्वापु॒रुव॑सो॒गिरो॑व्वर्द्धन्तु॒यामम॑ । पा॒वक॑व॒र्णाहं॑शु-
 च॒योव्वि॑प॒श्चि॒तोमि॑स्तोमै॒रनू॑षत ॥ ८१ ॥ अस्या॑यं॒विश्व॑ऽआ॒र्ष्यो
 दा॑सः॒शेव॑धि॒पाऽअ॒रिः । ति॒रश्चि॑द॒र्ष्येरु॑शमे॒पवी॑रवि॒तुभ्ये॑त्सो॒ऽअ-
 ज्य॑ते॒रयिः॑ ॥ ८२ ॥ अ॒य॑ह॒सह॑स्र॒मृषि॑भि॒हंस॑ह॒स्कृत॑हंस॒मुद्र॑ऽइ॒वप-

अथे । सत्यः सोऽस्य महिमा गृणेशवो यज्ञेषु विष्णुराज्ये ॥ ८३ ॥
 अदब्धेभिः सवितः पायुभिर्द्वे शिवेभिरुद्धपरिपाहि नोगायम् । हिर-
 ण्यजिह्वः सुविताय नव्यं सेरक्षामाकिर्भोऽअघशः सऽईशत ॥ ८४ ॥
 आनो यज्ञं दिवि स्पृशं व्वायो वा हि सुमन्मभिः । अन्तः पवित्रं उपरि-
 श्च्रीणानुयद् शुक्रोऽभ्यामिते ॥ ८५ ॥ इन्द्रवायुसुसन्धशः सुहवे ह-
 वामहे । यथानः सर्वं स इज्जनो नमीवः सङ्गमे सुमनाऽअसत् ॥ ८६ ॥
 ऋधगित्या समर्त्यः शशमे देवतातये । योनून्मित्रावरुणावभिष्ट-
 यऽआचक्रे हव्यदातये ॥ ८७ ॥ आयातमुपभूषतम्मदुद्धः पिबतम-
 शिञ्चना । दुग्धम्पयो वृषणा जेन्यावसुमानो मर्दिष्टुमार्गतम् ॥ ८८ ॥

प्रैतुब्रह्मणस्पतिः प्रदेव्येतुसुनृता । अच्छब्दीरक्षयम्पङ्क्तिराध-
सन्देवावन्नन्वन्तुनः ॥ ८९ ॥ चन्द्रमाऽअप्स्वन्तरासुपण्णोधावते
दिवि । रयिम्पिशङ्गम्बहुलम्पुरुस्पृहः हरिरेतिकनिष्कदत् ॥ ९० ॥
देवन्देवंवोवसेदेवन्देवममिष्टये । देवन्देवः हुवेमव्वाजसातयेगुण-
न्तोदेव्याधिया ॥ ९१ ॥ दिविपृष्टोऽअरोचताग्निवैश्वानरोबृहन् ।
क्षमयावृधानऽओजसाचनोहितोज्ज्योतिषाबाधतेतमः ॥ ९२ ॥
इन्द्राग्नीऽअपादियम्पूर्वागात्पद्भतीभ्यः । हित्वीशिरोजिह्वव्या
व्वाववश्चरन्निःशत्पदान्यक्कमीत् ॥ ९३ ॥ देवासोहिष्मामनवेस-
मन्यवोविविश्वेसाकः सरातयः । तेनोऽअवृद्यतेऽअपरन्तुचेतुनोभ-

❀ अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ❀

ॐ यज्जाग्रतोदूरमुदैतिदैवन्तदुसुप्तस्यतथैवैति । दूरङ्गमञ्ज्योति
 षाञ्ज्योतिरेकन्तन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १ ॥ येनकर्माण्य-
 पसोमनीषिणोयज्ञेकृण्वन्तिविविधेषुधीराः । यदपूर्व्वव्यक्षमन्तःप्र-
 जानान्तन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २ ॥ यत्प्रज्ञानमुतचेतोधृति-
 श्चयज्ज्योतिरन्तरमृतम्प्रजासु । यस्मान्नऽऋतेकिञ्चनकर्मविक्र-
 यतेतन्मेमनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३ ॥ येनेदम्भुतम्भुवनम्भवि-
 ष्यत्परिगृहीतममृतैःनसर्व्वम् । येनयज्ञस्तायतेसुप्तहोतातन्मेमनः

शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४ ॥ यस्मिन्नृचःसामयजूंषियस्मिन्नप्रति-
 ष्ठितारथनामाविंवाराः । यस्मिँश्चिच्च६सर्व्वमोतम्प्रजानान्तन्मे
 मनःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥ सुषारथिरश्श्वानिवयन्मनुष्याश्वे
 नीयतेमीशुभिर्व्वाजिनऽश्व । हृत्प्रतिष्ठन्व्यदजिरक्षविष्ठन्तन्मेम-
 नःशिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६ ॥ पितुन्नुस्तोषम्महो धर्म्मणन्तविषीम् ।
 यस्यत्रितोळ्योजसाव्वृत्रंघ्निपर्व्वमर्हयत् ॥ ७ ॥ अन्विदनुमतेत्वम्म-
 न्यासैशब्चनस्कृधि । क्रत्वेदक्षायनोदिनुष्प्रणऽआयूँषितारिषः
 ॥ ८ ॥ [शतम्—१८००] अनुनोद्यानुमतिर्व्वक्षन्देवेषुमन्यताम् ।
 अग्निश्चहव्यवाहनोभवतान्दाशुषेमयः ॥ ९ ॥ सिनीवालिपृथु-

ष्टुकेषादेवानामसिस्वसा । जुषस्वहव्यमाहुतमग्रजान्देविदिदि-
 ङ्गिनः ॥ १० ॥ पञ्चनद्यः सरस्वतीमपियन्तिसन्नोतसः । सरस्व-
 तीतुपञ्चधासोदेशोभवत्सरित् ॥ ११ ॥ त्वमग्नेप्रथमोऽअङ्गिराऽ-
 ऋषिर्होदेवानामभवःशिवःसखा । तवव्यतेकवयोव्विदमनापसो-
 जायन्तमरुतोभ्राजदृष्टयः ॥ १२ ॥ त्वन्नोऽअग्नेतवदेवपायुभिर्म-
 धोनोरक्षतन्वश्श्ववन्द्य । त्रातातोकस्यतनयेगवामस्यनिमेषदरक्ष-
 माणस्तवव्यते ॥ १३ ॥ उत्तानायामवभराचिकित्वान्सदद्यःष्वीता
 वृषणञ्जान । अरुषस्तूपोरुशदस्यपाजऽइडायास्पुत्रोव्वयुर्नेजनिष्ट
 ॥ १४ ॥ इडायास्त्वापदेव्यन्नाभापृथिव्याऽअधि । जातवेदो

निधीमहयग्नेहव्यायव्वोढवे ॥ १५ ॥ प्रमन्महेशवसानायशुपमाङ्गु-
 षक्निर्व्वणसेऽङ्गिरस्वत् । सुवृत्तिकभिस्तुवतऽङ्गिमयायार्चामार्क-
 न्नेरेव्विश्रुताय ॥ १६ ॥ प्रवोमहेमहिनमोभरद्धवमाङ्गुण्यदशव-
 सानायसाम् । येनानहपूर्व्वेपितरः पदक्षाऽअर्चन्तोऽङ्गिरसोगाऽ-
 अविन्दन् ॥ १७ ॥ इच्छन्तित्वासोम्यासहसत्रायहसुन्वन्तिसोमन्द-
 धतिष्ण्याहंसि । तितिक्षन्तेऽअभिर्शस्तिजनानामिन्द्रत्वदाकश्चन-
 द्विष्णकेतः ॥ १८ ॥ नतेदुरेपरमाचिद्रद्रजाहस्यातुप्रयादिहरिवो
 हरिभ्याम् । स्थिरायवृष्णेसवनाकृतेमायुक्तकाग्रवाणहसमिधाने
 ऽअग्नौ ॥ १९ ॥ अषाढंभ्युत्सुपृतनासुपष्पिहस्वर्षामप्सांवृजनस्य

गोपाम् । मरेषुजां सुक्षितिः सुश्रवसञ्जयन्तन्त्वामनुमदेमसोमम् ॥ २० ॥ सोमो धेनुः सोमोऽवर्वन्तमाशुः सोमो वीरङ्कर्मण्यन्ददाति । सादन्यं विदत्यः स मेयं पितृश्रवणं ऋषो ददाशवस्मै ॥ २१ ॥ त्वमिमाऽओषधीः सोमं विश्वास्त्वमपोऽमजनं यस्त्वङ्गाः । त्वमाततन्थोर्वन्तरिक्षन्त्वञ्ज्योतिषा वितमो ववर्त्थ ॥ २२ ॥ देवेन नो मनसा देवसोमरायो भागः सहसा वन्नभियुद्धथ । मात्वातनदीशिषे वीर्यस्योभयेभ्यः प्रचिकित्सागविष्टौ ॥ २३ ॥ अष्टौ वयस्व्यत्ककुभः पृथिव्यास्त्रीधन्वयोजनासप्तसिन्धून् । हिरण्यक्षः सविता देवऽआगाहधद्रत्नादाशुषे वार्याणि ॥ २४ ॥ हिरण्यपाणिः सविता विचर्ष-

णि॒रु॒मे॒द्यावा॑पृ॒थि॒वीऽअ॒न्तरी॑यते । अपा॒मी॒वा॒म्बा॒ध॑ते॒व्वे॒त्ति॒सू॒र्य॑म॒भि॒
 कृ॒ष्णेन॑र॒जसा॑द॒द्यामृ॑णोति ॥ २५ ॥ हिर॑ण्यद्व॒स्तोऽअ॒सुर॑द॒सुनी॑थः
 सु॒मृ॒डीकः॑स्ववां॒वात्स्व॑र्वाङ् । अ॒प॒से॒ध॒न्त्र॒क्षसो॑वातु॒धाना॑न॒स्त्या॒द्वे॒वः
 प्प्र॒ति॒दोष॑कृ॒णानः॑ ॥ २६ ॥ ये॒ते॒प॒न्था॑द॒स॒वित॑द॒पू॒र्व्यासो॑रि॒णव॑द॒सुकृ॑ता॒
 ऽअ॒न्तरि॑क्षे । तेमि॒त्रोऽअ॒द्य॒प॒थि॒मिः॑ सु॒गे॒मी॒रक्षा॑च॒नोऽअ॒धि॒च॒ब्रू॒हि॒दे॒व
 ॥ २७ ॥ उ॒मा॒पि॒ब॒त॒म॒शि॒श्व॒नो॒मान॑द॒श॒र्म॒वच्छ॑तम् । अ॒वि॒द्द्रि॒या॒मि॒
 रु॒ति॒मिः॑ ॥ २८ ॥ अ॒प्स॒स्व॒ती॒म॒शि॒श्व॒ना॒व्वाच॑म॒स्ममे॑कृ॒त॒न्नो॑द॒क्षा॒वृष॑
 णा॒मनी॑षाम् । अ॒द्य॒द्यु॒त्ये॒व॒से॒नि॒द्वये॒वा॑वृ॒धेच॑नो॒भव॑त॒न्वाज॑सातौ ॥ २९ ॥
 द्यु॒मि॒र॒क्तु॒मि॒द॒परि॑पात॒म॒स्मान॑रि॒ष्टे॒मि॒र॒शि॒श्व॒ना॒सौम॑गेभिः । तन्नो॑मि॒-

ओ॒व्वरु॑णो॒माम॑हन्ता॒मदि॑तिः॒सिन्धुः॑ पृथि॒वीऽउ॒तद्यौः॑ ॥ ३० ॥ आ
 कृ॒ष्णेन॑रज॒साव्व॑र्त्तमानो॒निवेश॑य॒न्नमृत॑म्मर्त्यंश्च । हिर॒ण्येन॑सवि॒ता
 रथे॒नादे॒वोया॑ति॒भुव॑नानि॒पश्य॑न् ॥ ३१ ॥ आरा॒त्रिप॑रि॒वद॑रजः—
 पि॒तुर॑प्रायि॒धाम॑भिः । दि॒वःसदा॑सि॒बृह॑ती॒व्विति॑ष्ठसऽआ॒त्वेष॑व्व-
 र्त्तते॒तमः॑ ॥ ३२ ॥ उष॒स्तच्चि॒त्रमा॑भ॒रास्म॑भ्यं॒व्वाजि॑नीवति । येन॑
 तो॒कश्च॑तनयश्च॒धाम॑हे ॥ ३४ ॥ प्रा॒तर॒ग्नि॒प्रात॑रिन्द्र॒दृह॑वामहे॒प्रात॑र्म्मि-
 त्राव॑रु॒णाप्रा॑तर॒शिव॑ना । प्रा॒तर्म्म॑गं॒स्पृष॑ण॒मब्र॑ह्म॒णस्प॑ति॒प्रातः॑सोम-
 मु॒तरु॒द्रदृ॑वेम ॥ ३३ ॥ प्रा॒तर्जि॑त॒म्मग॑मु॒ग्रदृ॑वेम॒व्यम्पु॑त्रमदि-
 ते॒ष्वो॒व्विध॑र्त्ता । आ॒दूशि॑श्च॒द्यम्म॑न्य॒मान॑स्तु॒रश्चि॒द्राजा॑चि॒द्यम्म॑

गम्भस्तीत्याह ॥ ३५ ॥ भग॒प्यणै॒त॒र्भग॒सत्य॑रा॒धोभगे॑मा॒न्धिय॒मुद॑-
वा॒दद॑न्नहं । भग॒प्यनो॑जनय॒गोभि॑रश्वै॒र्भग॒प्यनृ॑मि॒र्नृवन्त॑ ÷ स्याम
॥ ३६ ॥ उ॒तेदा॑नी॒म्भग॑वन्त॒हस्यामो॑त॒प्यपि॑त्वऽउ॒तम॑द॒ध्येऽअ॒न्हाम् ।
उ॒तोदि॑तामघवन्त॒सूर्य॑स्यव्व॒यन्दे॒वानां॑ सु॒म॒तौस्या॑म ॥ ३७ ॥ भग॑ऽए॒व
भग॑वाँ२ऽअस्तुदे॒वास्तेन॑व्व॒यम्भग॑वन्त॒हस्या॑म । तन्त्वा॑मग॒सर्व॑ऽइ॒ज्जो-
ह॒वीति॑स॒नोभग॑पुरऽए॒ताम॑वे॒ह ॥ ३८ ॥ स॒मद॑ध्व॒रायो॑ष॒सो न॑मन्तदधि॒क्रा-
वैव॑शुच॑ये॒पदाय॑ । अ॒व्वीची॑नं॒व्वसु॑वि॒दम्भग॑न्नो॒रथ॑मि॒वाश॑व्वा॒व्वजि॑नऽ-
आ॒व॒हन्तु ॥ ३९ ॥ अश॑व्वाव॒तीर्गो॑म॒तीर्नऽउ॒षा॑सो॒व्वीर॑व॒तीह॑सद॒मुच्छ-
न्तु॑म॒द्द्राः । घृ॒तनु॑दु॒हाना॑व्वि॒श्वत॑ह॒प्यपी॑ताव्व॒यपा॑तस्व॒स्तिभि॑ह॒स-

दानं ॥ ४० ॥ पूषन्तवव्वतेव्वयन्नरिण्येमकदाचन । स्तोतारस्तऽ
इहस्ममसि ॥ ४१ ॥ पथस्पथं परिपतिव्वचस्याकामेनकृतोऽअभ्या-
नडर्कम् । सनोरासच्छुरुधश्चन्द्राग्राधियन्धियदसीषधातिप्प्रपुषा
॥ ४२ ॥ त्रीणिपदाव्विचक्रमेद्विष्णुर्गोपाऽअदाभ्यदं । अतोधर्माणि
धारयन् ॥ ४३ ॥ तदिद्वप्प्रासोव्विपन्न्यवोजागृवां सुदंसमिन्धते ।
द्विष्णोर्ध्वत्परमम्पदम् ॥ ४४ ॥ घृतवतीभुवनानामभिश्श्रयोर्ध्वीपृथ्वी
मधुदुधेसुपेशसा । द्यावापृथिवीव्वरुणस्यधर्मणाद्विष्कमितेअजरेभू-
रिरेतसा ॥ ४५ ॥ येनः सपत्ताऽअपतेमवन्तिवन्द्राग्निभ्यामववाधाम-
हेतान् । वसवोरुव्द्राऽआदित्याऽउपरिस्पृशम्मोग्रश्चेत्तारमधिराजम

क्रन् ॥ ४६ ॥ आनासत्यात्त्रिभिरेकादशैरिह देवेभिर्व्यातम्मधुपेयम-
 श्विन्ना । प्रायुस्तारिष्टन्नीरपां॑सिमृक्षत॒६सेध॑त॒न्द्वेषो॑भवत॒६सचा॒भु-
 वा ॥ ४७ ॥ एषवस्तोमोमरुतऽइयङ्गीर्म्मना॒न्दाव्वस्य॑मान्न्यस्य॑कारोः ।
 एषावासीष्टुतन्वे॒व्यां॑व्विद॒धामे॑षं॒वृजन॑स्त्रीरदानुम् ॥ ४८ ॥ सह-
 स्तोमांसह॑छन्दसऽआवृतः॒सह॑ष्यमाऽऽकषय॑सप्तदैव्याः । पूर्वे-
 षाम्पन्थामनुदृश्य॒धीराऽअ॒न्वाले॑भिरेर॒त्यो नर॑श्मीन् ॥ ४९ ॥ आयु-
 ष्यं॒व्वर्च॑स्य॒६राय॑स्पोषमौद्भिदम् । इद॒॑६हिर॑ण्यं॒व्वर्च॑स्वज्जैत्राया-
 विशतादुमाम् ॥ ५० ॥ नतद॒द्रक्षां॑सिनापि॒शाचा॑स्तरन्ति॒देवाना॑मो-

१—यस्यातिहाय सहेतिन प्रा० अ० ४-२६ इति सूत्रेण चकारनिषेधात् ।

जः प्रथमजं ह्येतत् । सोविमर्तिदाक्षायणहिरण्यसदेवेषुकृणु-
तेदीर्घमायुःसमनुष्ये पुकृणुतेदीर्घमायुः ॥ ५१ ॥ यदाबद्धनन्दा-
क्षायणाहिरण्यशतानीकायसुमनस्यमानाः । तन्मऽआबधनामिश-
तशारदायायुष्माक्षरदंष्ट्रिर्ध्वथासम् ॥ ५२ ॥ उतनोर्हिर्बुध्न्यः शृणो-
त्वजऽएकपात्पृथिवीसमुद्रः । विश्वेदेवाऽक्रतावृधोहुवानास्तुता-
मन्त्राः कविशस्ताऽअवन्तु ॥ ५३ ॥ इमागिरादित्येभ्यो घृतसूः
सनाद्द्राजंभ्योजुह्वाजुहोमि । शृणोतुमित्रोऽअर्घ्यमाभगोनस्तुवि-
जातोव्वरुणोदक्षोऽअदशः ॥ ५४ ॥ सप्तऽऋषयः प्रतिहिताः शरीरि
सप्तरक्षन्ति सदमप्समादम् । सप्तापः स्वपतोलोकमीयुस्तत्रजायतोऽ-

ऽअस्वप्नजौ सत्रसदौ च देवौ ॥ ५५ ॥ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्त-
स्त्वेमहे । उपप्रयन्तु मरुतः सुदानवऽइन्द्राशूर्भवासचा ॥ ५६ ॥
प्रनून् ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्त्यम् । यस्मिन्निन्द्रो ववरुणो मित्रो
ऽअर्यमा देवाऽओकाँसि च क्रिरे ॥ ५७ ॥ ब्रह्मणस्पते त्वमस्य व-
न्तासुक्तस्य वो धितनयश्च जिन्व । विश्वन्तद्भुवद्रं व्यदवन्ति देवा बृह-
द्ब्रह्मेमविदथे सुवीराः । यऽइमा विश्वा विश्वकर्मा धियो नः पिता भू-
पतेन्नस्य नो देहि^१ ॥ ५८ ॥ इति संहितायां चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

१—यऽइमा, विश्वकर्मा धिमनाः, यो नः पिता (शु० अ० १७ मं० १७, २६, २७) । २—अन्नपतेस्तस्य, (अ० ११ मं० ८३) ।

● अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ●

ॐ अ॒पे॒तो॒ष॒न्तु॒प॒ण॒यो॒सु॒म्ना॒दे॒व॒पी॒य॒वः । अ॒स्य॒लो॒कः॒सु॒ता॒
व॒तः । द्यु॒भि॒र॒हो॒भि॒र॒क्तु॒भि॒र्व्य॒क्तं॒व्य॒मो॒द॒दा॒त्व॒व॒सा॒न॒म॒स्मै ॥ १ ॥
स॒वि॒ता॒ते॒शरी॒रे॒भ्यः॒पृथि॒व्याँ॒ल्लो॒कमि॒च्छ॒तु । त॒स्मै॒षु॒ज्य॒न्ता॒मु॒स्त्रियाँ॑
॥ २ ॥ व्वा॒युः॒पु॒ना॒तु॒स॒वि॒ता॒पु॒ना॒त्व॒ग्ने॒र्भ्रा॒ज॒सा॒सू॒र्व्य॒स्य॒व्व॒र्च॒सा ।
वि॒मु॒च्य॒न्ता॒मु॒स्त्रियाँ॑ ॥ ३ ॥ अ॒श्व॒त्ये॒वो॒नि॒ष॒द॒न॒म्प॒ण॒र्णे॒वो॒व्व॒स॒ति॒-

१—‘पणयो जहीमोऽम्बिके’ ४।७६ । पणयः जहीमः अम्बिके एतेभ्य एकारौ-
कारेभ्यः परोऽकारोऽभिनिधीयत इति सूत्रार्थः । ‘अत्रा जहीमोऽशिवाखे ३५।१० ।
अम्बेऽअम्बिकेऽम्बालिके २३।१८ । इत्यादौ ।

ष्कृता । गोभाजऽइत्किलासथयत्सनवथपूरुषम् ॥ ४ ॥ सविताते
 शरीराणिमातुरुपस्थऽआवपतु । तस्मैपृथिविशम्भव ॥ ५ ॥ प्रजा-
 पतौत्वादेवतायामुपोदकेलोकेनिदधाम्यसौ । अपनहंशोशुचदधम्
 ॥ ६ ॥ परम्पृत्योऽअनुपरैहिपन्थांष्वस्तेऽअन्यऽइतरोदेवयानात् ।
 चक्षुष्मतेशृण्वतेतैब्रवीमिमान् ÷ अजांरीरिषोमोतव्वीरान् ॥ ७ ॥
 शंवातहंशदहितेघृणिहंशन्तेभवन्त्वष्टकाहं । शन्तेभवन्त्वग्नयहं
 पार्थिवासोमात्वाभिश्शुचन् ॥ ८ ॥ कल्पस्तान्तेदिशस्तुभ्य-
 माप ÷ शिवतमास्तुभ्यम्भवन्तुसिन्धवहं । अन्तरिक्षदशिवन्तु-
 बभ्यङ्कल्पन्तान्तेदिशहंसर्वाः ÷ ॥ ९ ॥ अश्मन्वतीरीयतेसदरम-

इध्वमुत्तिष्ठतप्रतरतासखायः । अत्राजह्रीमोशिषावेऽसंखिञ्चा-
 न्वयमुत्तरेमाभिवांजान् ॥ १० ॥ अपाघमपकिलिबषमपकृत्यामपो
 रपः । अपामार्गत्वंमस्मदपदुःष्वन्यः सुव ॥ ११ ॥ सुमित्त्रिया-
 नऽआपओषधयः सन्तु दुर्मित्त्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान् द्वेष्टि यञ्च व्व-
 यन्दिष्मः ॥ १२ ॥ अनड्वाहमन्वारभामहे सौरमेयं स्वस्तये ।
 सनऽइन्द्रऽइव देवेभ्यो व्वहिः सन्तारणो भव ॥ १३ ॥ उद्वयन्तमस-
 र्परिस्वुः पश्यन्तऽउत्तरम् । देवन्देवत्रासूर्व्यमगन्मज्ज्योतिरुत्तम-
 म् ॥ १४ ॥ इमञ्जीवेभ्यः परिधिन्दधामिमैषान्नुगादपरोऽअर्त्तमेतम् ।
 शतञ्जीवन्तुशरदः पुरुचीरन्तर्मुत्युन्दधताम्पर्व्वतेन ॥ १५ ॥ अन्न-

ऽआयूँपिपवसऽआसुवोर्जमिषश्चनः । आरेवाधस्वदुच्छुनाम् ॥ १६ ॥
 आयुष्मानग्नेहविषावृधानोघृतप्रीतीकोघृतयोनिरेधि । घृतम्पीत्वा
 मधुचारुगव्यमपितेवपुत्रमभिरक्षतादिमान्स्वाहा ॥ १७ ॥ परीमेगा-
 मनेषतपव्यमिमहषत । देवेष्वक्वक्तश्शवःकऽइमाँ२ आदधर्षति ॥ १८ ॥
 क्रव्यादमग्निमग्निहिणोमिदुरंममराज्यमृच्छतुरिषवाहः । इहैवायमि-
 तरोजातवेदादेवेभ्योहव्यंवहतुष्यजानन् ॥ १९ ॥ व्वहव्वपाब्जा-
 तवेदःपितृभ्योवत्रैनान्वेत्यनिहितान्पराके । मेदसःकुल्याऽउप-
 तान्स्त्रवन्तुसत्याऽपषामाशिषःसन्नमन्ताँस्वाहा ॥ २० ॥ स्यो-
 नापृथिविनोभवानृक्षरानिवेशनी । वच्छानःशर्मसप्रथाः । अपनः

शोशुचदधम् ॥ २१ ॥ अस्मात्त्वमधिजातोसित्वदयब्जायता-
म्पुनः । असौस्वर्गायलोकायस्वाहा ॥ २२ ॥ इति संहितायां
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

❀ अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ❀

ॐ ऋचं व्वाचम्प्रपद्येम नो वजुः प्रपद्ये सामं प्राणम्प्रपद्ये चक्षुः श्रोत्र-
म्प्रपद्ये । व्वागोजः सहौजो मयि प्राणापानौ ॥ १ ॥ वन्ममैछिद्द्र-
श्चक्षुषो हृदयस्य मनसो वा तितृण्णम्बृहस्पतिर्ममैतदधातु । शन्नो भवतु
भुवनस्य वस्पतिः ॥ २ ॥ भूर्भुवस्वः तत्सवितुर्वरेण्यम्भगवा-
देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ कथानश्चित्राऽआ-

भुवदुतीसदावृधहंसखा । कयाऽऽह्वयावृता ॥ ४ ॥ कस्त्वास्त्यो-
मदानाम्महहिष्ठोमत्सदन्धसह । दृढाचिदारुजेव्वसु ॥ ५ ॥ अभी-
पुणहंसखीनामविताजरितुणाम् । शतम्भवास्युतिमिः ॥ ६ ॥ कया
त्वन्नऽऊत्याभिप्रमन्दसेवृषन् । कयास्तोतृन्म्यऽआभर ॥ ७ ॥
इन्द्रोव्विश्वस्यराजति । शन्नोऽअस्तुवद्विपदेशश्चतुष्पदे ॥ ८ ॥
शन्नोमित्रःशंव्वरुणहशन्नोभवत्वर्ध्वमा । शन्नऽइन्द्रोबृहस्पतिहशन्नो
व्विष्णुरुक्रमः ॥ ९ ॥ शन्नोव्वातःपवतांशन्नस्तपतु-
सूर्ध्वः । शन्नहंकनिक्रददेवःपर्जन्योऽअभिवर्षतु ॥ १० ॥ अहो-
निशम्भवन्तुनहशहरात्रीह्यतिधीयताम् । शन्नऽइन्द्राग्नीभवतामवो-

मि॒ह॒शन्न॒ऽइन्द्रा॑वरु॒णारा॑तह॒व्या । शन्न॑ऽइन्द्रा॑पुष॒णाब्वाज॑सातौश-
मिन्द्रा॑सोमा॒सुवि॒ताय॑श॒म्बोः ॥ ११ ॥ शन्नो॑दे॒वीर॒मिष्ट॑य॒ऽआपो॑
भवन्तु॒पीतये॑ । श॒म्बोर॒भिस्त्र॑वन्तुन॒हं ॥ १२ ॥ स्यो॒नापृ॑थि॒विनो॑मवा-
नृक्ष॒रानि॑वेश॒नी । यच्छा॒नहं॒शर्म॑स॒प्प्रथा॑हं ॥ १३ ॥ आपो॑हि॒ष्टाम॑यो-
भुव॒स्तान॑ऽऊ॒र्जोद॑धातन । म॒हेर॑णाय॒चक्ष॑से ॥ १४ ॥ योवः॑शि॒वत॑-
मोर॒सस्त॑स्य॒भाज॑यते॒हनः॑ । उ॒शती॑रि॒वमा॑तरः ॥ १५ ॥ तस्मा॑
ऽअर॑ङ्गमा॒मवो॑षस्य॒क्षया॑य॒जिन्व॑थ । आपो॑ज॒नय॑थाचन॒हं ॥ १६ ॥
द्यौःशान्ति॑र॒न्तरि॑क्ष॒हंशान्ति॑ ः पृथि॒वीशान्ति॑रा॒पहं॑शान्ति॒सेष॑धय॒हंशा-
न्तिः । व्वन॒स्पत॑य॒हंशान्ति॑र्वि॒श्वेदे॒वाःशान्ति॑र्ब्र॒ह्मशान्ति॑हं॒सर्व्वहं॑

शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सामा शान्तिरेधि ॥ १७ ॥ दृते दृद्वमा
मित्रस्य मा चक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षन्ताम् । मित्रस्या ह्यश्चक्षु-
षा सर्वाणि भूतानि समीक्षे । मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ॥ १८ ॥
दृते दृद्वमा । ज्योत्स्ने स नृदि जीव्या स ज्योत्स्ने स नृदि जीव्या सम्
॥ १९ ॥ नमस्ते हरिसे शोचिषे नमस्तेऽअस्त्वर्चिषे । अन्यास्तेऽअस्म-
त्तपन्तु हेतयः पावकोऽअस्मभ्यं दृशिवो भव ॥ २० ॥ नमस्तेऽअस्तु
विद्युते नमस्ते स्तनयि क्षत्रे । नमस्ते भगवन्नस्तु यतः स्वः समीहसे
॥ २१ ॥ यतो यतः समीहसे ततो नोऽअभयं कुरु । शन्नः कुरुष्व जाभ्यो
भयन्नः पशुभ्यः ॥ २२ ॥ सुमित्रियान्ऽआपऽओषधयः सन्तु

दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तुष्टोस्मान्द्वेष्टिष्वन्नव्यन्दिष्यम् ॥ २३ ॥

तच्चक्षुर्देवहितम्पुरस्ताच्छुक्कमुच्चरत् । पश्येमशरदः शतक्षीर्वेमश-
रदः शतष्टृणुयामशरदः शतम्प्रब्रवामशरदः शतमदीनाहस्याम
शरदः शतम्भूयश्चशरदः शतात् ॥ २४ ॥

इति संहितायां षट्त्रिंशोऽत्रायः ।

१. 'तकारवर्गश्चकारवर्गे चकारवर्गम्' (४।९५) तकारवर्गः पदान्तोऽयः चकार-
वर्गे प्रत्यये परे चकारवर्गमापद्यते । एवम्—'आराक्षिद्वेषः २०।५२। आच्छच्छन्दः
१५।५।३, उज्जिहानाः १५।५। इत्यादौ । 'क्षकारादि जकारादि च पदानामुदाहरणं
संहितायां न विद्यते ।

❀ अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ❀

ॐ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे शिष्वनोर्बाहुभ्याम्पुष्णो हस्ताभ्याम् ।
 आददेनारिरसि ॥ १ ॥ सुक्षते मनऽउत सुज्जते धियो विष्प्राविष्प्रस्य
 बृहतो विपश्चितः । विद्मो अदधे वयुना विदेकऽइन्मही देवस्य स-
 वितुः परिन्दृतिः ॥ २ ॥ देवीद्यावापृथिवी मखस्य वामद्यशिरो राद्धया स-
 न्देव यजने पृथिव्याः । मखाय त्वामखस्य त्वाशीर्ष्णो ॥ ३ ॥ देव्यो व-
 म्न्यो भुतस्य प्रथमजामखस्य वोद्यशिरो राद्धया सन्देव यजने पृथिव्याः ।
 मखाय त्वामखस्य त्वाशीर्ष्णो ॥ ४ ॥ [शतम् १९००] इत्यग्रं आसी-
 न्मखस्य तेद्यशिरो राद्धया सन्देव यजने पृथिव्याः । मखाय त्वामखस्य

त्वाशीष्णो ॥ ५ ॥ इन्द्रस्यौजस्त्वमस्यवोधशिरोराद्धयासन्देवयज-
नेपृथिव्याः । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो । मखायत्वामस्यत्वा-
शीष्णो । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो ॥ ६ ॥ प्रेतुब्रह्मणस्पतिहंष-
देव्येतुसुनृता । अच्छाव्वीरन्नर्घ्यम्पङ्क्तिराधसन्देवायक्षन्नयन्तुनहं ।
मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो । मखा-
यत्वामस्यत्वाशीष्णो ॥ ७ ॥ मस्यशिरोसि मखायत्वामस्यत्वा-
शीष्णो । मस्यशिरोसि । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो । मस्यशि-
रोसि । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो । मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो ।
मखायत्वामस्यत्वाशीष्णो ॥ ८ ॥

अश्वस्यत्वावृष्णः शक्ताधूपयामिदेवयजनेपृथिव्याः । मखायत्वा
मखस्यत्वाशीर्ष्णे । अश्वस्यत्वावृष्णः शक्ताधूपयामिदेवयजने
पृथिव्याः । मखायत्वा मखस्यत्वाशीर्ष्णे । अश्वस्यत्वावृष्णः
शक्ताधूपयामिदेवयजनेपृथिव्याः । मखायत्वा मखस्यत्वाशीर्ष्णे । म-
खायत्वा मखस्यत्वाशीर्ष्णे । मखायत्वा मखस्यत्वाशीर्ष्णे । मखायत्वा-
मखस्यत्वाशीर्ष्णे ॥९॥ ऋजवेत्वासाधवेत्वासुक्षित्यैत्वा । मखायत्वा
मखस्यत्वाशीर्ष्णे । मखायत्वा मखस्यत्वाशीर्ष्णे । मखायत्वा मखस्य-
त्वाशीर्ष्णे ॥१०॥ वमायत्वा मखायत्वा सूर्ध्वस्यत्वा तपसे । देवस्त्वा स-
वितामध्वानतकुपृथिव्याः सत्सृष्ट्यादि । अर्धिरसि शोचिर-

सितपौंसि ॥ ११ ॥ अनाधृष्टापुरस्तादग्नेराधिपत्यऽआयुर्ममेदाः पुत्रव-
 तीदक्षिणतऽइन्द्रस्याधिपत्येऽप्रजाम्मेदाः । सुखदापश्चाद्देवस्यसवितु-
 राधिपत्येचक्षुर्ममेदाऽआश्रुतिरुत्तरतोधातुराधिपत्येरावस्पोषम्ममेदाः ।
 विधृतिरुपरिष्टाब्बृहस्पतेराधिपत्यऽओजोमेदाविविश्वाभ्योमाना
 ष्ट्वाभ्यस्पाहिमनोरश्वासि ॥ १२ ॥ स्वाहामरुदङ्घ्रिःपरिश्रयी-
 स्वदिवःसंस्पृशस्पाहि । मधुमधुमधु ॥ १३ ॥ गन्धोदेवानाम्पि-
 तामतीनाम्पतिः प्रजानाम् । सन्देवोदेवेनसवित्रागतसःसूर्येणरो-
 चते ॥ १४ ॥ समग्निरग्निनागतसन्दैवेनसवित्रासःसूर्येणारोचिष्ट ।
 स्वाहासमग्निस्तपसागतसन्दैव्येनसवित्रासःसूर्येणारुरुचत ॥ १५ ॥

ध॒र्त्तादि॒वो॒न्वि॒भा॒ति॒तप॑सस्पृ॒थि॒ष्यान्ध॒र्त्तादि॒वो॒दे॒वाना॒मम॑र्त्यस्त॒पो॒जाः ।
 वा च॑म॒स्मे॒निय॑च्छदे॒वायु॑वम् ॥ १६ ॥ अप॑श्यङ्गो॒पाम॑निप॒द्यमा॑न॒मा
 च॒परा॑च॒पथि॑भि॒श्चर॑न्तम् । सस॒द्भी॒ची॒ऽस॒व्विषू॑ची॒र्वसा॑न॒ऽआ॒वरी॑-
 वर्ति॑मु॒वने॑ष्वन्तः ॥ १७ ॥ वि॒श॒श्वा॒साम्भु॑वा॒मप॑ते॒वि॒श॒श्व॑स्यमनस-
 स्प॑ते॒वि॒श॒श्व॑स्यव्वचसस्प॑ते॒सर्व॑स्यव्वचसस्प॑ते । दे॒वश्श्रु॑त्वन्दे॒वघ-
 म्म॑दे॒वो॒दे॒वान्पा॑ह्व॒त्रप्रा॑वीरनु॒वान्दे॒ववी॑तये । मधु॑मा॒ध्वी॒भ्या॒म्मधु॑-
 मा॒धू॒ची॒भ्या॒म् ॥ १८ ॥ ह॒दे॒त्वा॒मन॑से॒त्वादि॒वे॒त्वा॒सूर्वा॑य॒त्वा । ऊ॒र्ध्वो
 ऽम॑र्ध्व॒रन्वि॒विदे॒वेषु॑धेहि ॥ १९ ॥ पि॒तानो॑सिपि॒तानो॑बो॒धि॒नम॑स्ते॒ऽअ-
 स्तु॑मा॒माहि॑ऽसी॒ऽ । त्वष्ट॑र्दे॒मन्त॑स्त्वा॒सपे॑मपु॒त्रान्प॒शून्म॑रि॒धेहि॑प्रा॒जा-

मस्मासुधेरिष्टाहसद्वपत्याभूयाधम् ॥ २० ॥ अहःकेतुनाजुष-
तासुज्ज्योतिर्ज्योतिषास्वाहा । रात्रिःकेतुनाजुषतासुज्ज्योति-
र्ज्योतिषास्वाहा ॥ २१ ॥

इति संहितायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

● अथ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ●

ॐ देवस्यत्वासवितुध्रसवेशिभ्वनोर्बाहुभ्यापूष्णोदस्ताभ्याम् ।
आदेवित्यैरास्नासि ॥ १ ॥ इहऽपहवितऽपहिसरस्वत्येहि । असा

१. 'असौ च शाकटायनः' (शु० य० प्रा० अ० ४ सू० १२७) असावित्येतस्य
पदस्य असस्थाने प्रत्यये वकारो न लुप्यते शाकटायनमतेन ।

वेदासावेदासावेहि ॥ २ ॥ अदित्यैरास्नासीन्द्राण्याऽउष्णीषः ।
 पुषासिधुर्मायवीण्व ॥ ३ ॥ अश्विन्यामिन्वस्वसरस्वत्यैपिन्व-
 स्वेन्द्रायपिन्वस्व । स्वाहेन्द्रवत्स्वाहेन्द्रवत्स्वाहेन्द्रवत् ॥ ४ ॥
 वस्ते स्तनःशशयोवोमयोभूर्ध्वोरक्षधाव्वसुविद्वसुदत्तः ।
 वेमन्विश्वपुष्यसिध्वार्ध्याणिसरस्वतितमिहधातवेकः । उर्व-
 त्तरिक्षमन्वेमि ॥ ५ ॥ गायत्र्यञ्छन्दोऽसिष्वैष्टुमञ्छन्दोऽसि-
 द्धावापृथिवीभ्यांत्वापरिगृह्याम्यन्तरिक्षेणोपयच्छामि । इन्द्रा-
 श्विभनामनुनःसारघस्यघर्मम्पातुव्वसवोयजतव्वाद् । स्वाहासूर्य-
 स्यरश्मयेवृष्टिबनये ॥ ६ ॥ समुद्रायत्वाव्वातायस्वाहासरिराय

त्वाव्वातायस्वाहा । अनाधृष्यायत्वाव्वातायस्वाहाप्रतिधृष्याय
 त्वाव्वातायस्वाहा । अवस्यवेत्वाव्वातायस्वाहाशिमिदायत्वाव्वा-
 तायस्वाहा ॥ ७ ॥ इन्द्रायत्वाव्वसुमतेरुद्रवतेस्वाहेन्द्रायत्वादित्य-
 वतेस्वाहेन्द्रायत्वाभिमातिग्घ्नेस्वाहा । सवित्रेत्वंऽक्रभुमतेर्विभु-
 मतेव्वाजवतेस्वाहाबृहस्पतयेत्वाविश्वदेव्यावतेस्वाहा ॥ ८ ॥
 यमायत्वाङ्गिरस्वतेपितृमतेस्वाहा । स्वाहाधर्मायस्वाहाधर्मऽपित्रे
 ॥ ९ ॥ विश्वाऽआशादक्षिणसद्विश्वान्देवानयाडिह । स्वाहा
 कृतस्यधर्मस्यमधोऽपिवतमश्विना ॥ १० ॥ दिविधाऽहमंश्वशमिमंश्व-
 न्दिविधाः । स्वाहाअयेसुक्षियायशंश्वजुर्भ्यः ॥ ११ ॥ अश्विनाधर्म-

म्यात॒द॒द्याद्वा॒नम॒हर्हि॒वामि॒रुति॒मिः । तन्त्रा॒यिणे॒नमो॒द्यावा॒पृथि॒वी
 न्याम् ॥१२॥ अपा॒ताम॒श्विना॒घ॒र्मम॒नुद्या॒वापृथि॒वीऽअम॒द॒साताम् ।
 इ॒द्वैव॒रात॑यः॒ सन्तु ॥१३॥ इ॒षेपि॒न्वस्वो॒र्जेपि॒न्वस्व॒ब्रह्म॑णोपि॒न्वस्व
 क्षत्रा॒यपि॒न्वस्व॒द्यावा॒पृथि॒वीन्या॑पि॒न्वस्व । ध॒र्मासि॒सुध॒र्माभि॑न्य-
 स्मेनु॒ष्णानि॑धा॒रय॒ब्रह्म॑धा॒रय॒क्षत्र॑न्धा॒रय॒विश॑न्धा॒रय ॥१४॥ स्वाहा-
 पु॒ष्णेश॑र॒सेस्वाहा॑ग्राव॒न्याऽस्वाहा॑प्रति॒रवे॒न्याः । स्वाहा॑पि॒तृन्या॑ऽऊ-
 द॒ध्वर्ब॑र्हि॒न्योध॒र्मपा॑व॒न्याऽस्वाहा॑द्यावा॒पृथि॒वीन्या॑ऽस्वाहा॑वि॒शश्वे॑-
 न्योदे॒वेन्याः ॥ १५ ॥ स्वाहा॑रु॒द्राय॑रु॒द्रह॑तये॒स्वाहा॑स॒ज्योति॑-
 षा॒ज्योतिः॑ । अ॒हःके॒तुना॑जु॒षता॑सु॒ज्योति॑ज्ज्योति॒षास्वाहा॑ ।

त्वा॒ब्वाता॑य॒स्वाहा॑ । अ॒ना॒धृ॒ण्याय॑त्वा॒ब्वाता॑य॒स्वाहा॑प्रतिधृ॒ण्याय॑
 त्वा॒ब्वाता॑य॒स्वाहा॑ । अ॒व॒स्यवे॑त्वा॒ब्वाता॑य॒स्वाहा॑शि॒मिदा॑य॒त्वा॒ब्वा
 ता॑य॒स्वाहा॑ ॥ ७ ॥ इ॒न्द्राय॑त्वा॒ब्बसु॑मतेरु॒द्रव॑तेस्वाहेन्द्राय॑त्वादि॒त्य
 व॑तेस्वाहेन्द्राय॑त्वाभि॒माति॑ग्घ्नेस्वाहा । स॒वि॒त्रे॒त्वंऽऋ॑भुमते॒र्विभु॑
 मते॒ब्बाज॑वतेस्वाहाबृ॒हस्प॑तयेत्वा॒वि॒श्वदे॑व्यावतेस्वाहा ॥ ८ ॥
 अ॒माय॑त्वा॒ङ्गिर॑स्वतेपि॒तृम॑तेस्वाहा । स्वाहा॒घ॒र्माय॑स्वाहा॒घ॒र्मऽपि॑त्रे
 ॥ ९ ॥ वि॒श्वे॒ऽआ॑शादक्षिण॒सद्द्वि॑श्वे॒न्दे॒वान॑या॒दिह॑ । स्वाहा
 कृत॑स्य॒घ॒र्मस्य॑म॒धोऽपि॑वतम॒श्वि॒वना ॥ १० ॥ दि॒वि॒धाऽइ॒मं॒व्य॒ज्ञमि॑मं॒व्य
 ङ्गि॒न्दि॒वि॒धाऽ । स्वाहा॒ग्नये॑षु॒क्षिया॑य॒शं॒व्यजु॑र्भ्यः ॥ ११ ॥ अ॒श्वि॒वना॒घ॒र्मः

म्यात॑द्द्वा॒नम॑र्द्वा॒मि॒रुति॑भिः । तन्त्रा॒यि॒णे॒नमो॑द्द्यावा॒पृथि॒वी
 न्या॑म् ॥ १२ ॥ अ॒पा॒ता॒म॒श्वि॒वना॑ध॒र्मम॑नु॒द्द्या॒व्वा॒पृथि॒वीऽअ॑म॒सा॒ता॒म् ।
 इ॒है॒वरा॑तयः॒ सन्तु ॥ १३ ॥ इ॒षे॒पि॒न्वस्वो॒ज्जे॒पि॒न्वस्व॒ब्रह्म॑णे॒पि॒न्वस्व
 क्ष॒त्राय॑पि॒न्वस्व॒द्द्या॒वा॒पृथि॒वी॒न्या॑पि॒न्वस्व । ध॒र्मा॑सि॒सुध॑र्मा॒मि॒न्य-
 स्म॒मे॒नृ॒ग्गानि॑धा॒रय॒ब्रह्म॑धा॒रय॒क्ष॒त्रन्धा॑रय॒वि॒शन्धा॑रय ॥ १४ ॥ स्वाहा-
 पु॒ष्णे॒शर॑से॒स्वाहा॒ग्राव॑न्य॒स्वाहा॑प्रति॒रवे॑न्यः । स्वाहा॑पि॒तृ॒न्यऽऊ-
 र्व्वर्वा॑र्द्वा॒न्यो॒ध॒र्मपा॑व॒न्यऽस्वाहा॑द्द्यावा॒पृथि॒वी॒न्या॑स्वाहा॒वि॒श॒श्वे-
 न्यो॒दे॒वे॒न्यः ॥ १५ ॥ स्वाहा॑रु॒द्राय॑रु॒द्रह॑तये॒स्वाहा॑स॒ज्योति॑-
 षा॒ज्योति॑ः । अ॒हः॒के॒तुना॑जुषता॑सु॒ज्योति॑ज्यो॒तिषा॑स्वाहा ।

रात्रिः॑ के॒तुना॑ जुषता॑ सु॒ज्ज्योति॑ज्ज्योति॑षा॒ स्वाहा । मधु॑दु॒तमिन्द्र॑-
तमेऽ॒ग्नाव॑श्याम॑तेदेवध॑र्म्मनम॑स्तेऽ॒स्तुमामा॑दि॒हसी॑ ॥ १६ ॥
अ॒भीम॑म्म॒हिमा॑दि॒वंबि॑ष्यो॒बभू॑वस॒प्रथा॑ ॥ उ॒तश॑श्र॒वसा॑पृथि॒वीस॑ह-
सी॒दस्व॑म॒हो॒॑२अ॑सि॒रोच॑स्वदे॒ववी॑तम॑ ॥ वि॒धुम॑म॒ग्नेऽअ॑रु॒षमि॑येद॒ध्य-
सृ॒जष्य॑शस्तदर्श॑तम् ॥ १७ ॥ या॒तेध॑र्म्मदि॒व्याशु॑ग्यागा॒यन्त्या॑ ह-
वि॒र्द्धानि॑ । सात॑ऽआ॒प्याय॑ता॒न्निष्ट॑या॒यता॑न्तस्यै॒तेस्वाहा॑ । या॒तेध॑-
र्म्मा॒न्तरि॑क्षे॒शुग्या॑त्रि॒ष्टुब्ध्या॑ग्नी॒ध्रे । सात॑ऽआ॒प्याय॑ता॒न्निष्ट॑या॒यता॑-
न्तस्यै॒तेस्वाहा॑ । या॒तेध॑र्म्मपृथि॒व्याशु॑ग्याजग॑त्या॒सद॑स्या ।
सात॑ऽआ॒प्याय॑ता॒न्निष्ट॑या॒यता॑न्तस्यै॒तेस्वाहा॑ ॥ १८ ॥ क्ष॒त्रस्य॑त्वा

परस्पायब्रह्मणस्तन्वम्पाहि । विशस्त्वाधर्मणाव्यमनुक्रामा-
मसुवितायनव्यसे ॥ १९ ॥ चतुःसत्तिकर्त्ताभिर्कृतस्यसप्रथाः
सनोविश्वायुःसप्रथाःसनःसर्वायुःसप्रथाः । अपद्वे-
षोऽपद्वरोन्यव्रतस्यसश्चिम ॥ २० ॥ धर्मैतत्तेपुरीषन्तेनव्वर्द्ध-
स्वचाचप्यायस्व । व्वर्द्धिषीमहिचव्यमाचप्यासिषीमहि ॥ २१ ॥
अचिक्रद्वृषाहरिर्महान्मित्रोनदर्शतः । सद्यसूर्य्यणदिद्युतदुदधि-
न्निधिः ॥ २२ ॥ सुमित्रियान्ऽआपऽओषधयःसन्तुदुर्मित्रियास्त-
स्मैसन्तुशुस्माद्वन्द्वेष्टिष्ट्वञ्चव्यन्द्विष्मः ॥ २३ ॥ उद्वयन्तमस-
स्परिस्वुःपश्यन्तऽउत्तरम् । देवन्देवत्रासूर्य्यमगन्मज्ज्योतिरुत्त-

मम् ॥ २४ ॥ एधो॑स्येधि॒षीमहि॑स॒मिद॑सि॒तेजो॑सि॒तेजो॑मयि॒धेहि ॥ २५ ॥
 आ॒व॒ती॒द्यावा॑पृ॒थि॒र्वी॒द्याव॑च्च॒स॒प्स॒सिन्ध॑वो॒न्वित॑स्ति॒थरे । ताव॑न्तमिन्द्र-
 ते॒ग्रह॑म॒र्ज्जागृ॑ह्णाम्यक्षि॒तम्म॑यि॒गृह्णाम्यक्षि॑तम् ॥ २६ ॥ मयि॒त्यदि॑-
 न्द्रि॒यम्बृ॑हन्मयि॒दक्षो॑मयि॒क्कतुः॑ । ध॒र्मस्त्रि॒शुग्नि॑वरा॒जति॑वि॒राजा॑ज्यो-
 ति॒षास॑ह॒व्रह्म॑णा॒तेज॑सा॒सह॑ ॥ २७ ॥ पय॑सोरेत॒ऽआभृ॑त॒न्तस्य॑
 दोह॑मशीम॒ह्युत्तरा॑मुत्तरा॒समा॑म् । त्विषः॑ स॒न्वृ॒क॒त्वेद॑क्षस्यतेसुषु-
 म्म॒णस्य॑तेसुषुम्णाग्नि॒हुतः॑ । इन्द्र॑पीतस्यप्र॒जाप॑तिभक्षितस्यमधु॑मत॒ऽ-
 उप॑हृत॒ऽउप॑हृतस्यभक्षयामि ॥ २८ ॥

इति संहितायां अष्टत्रिंशोऽध्यायः ।

❀ अथ एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ❀

ॐ स्वाहाप्राणेभ्यःसाधिपतिकेभ्यः । पृथिव्यैस्वाहाग्नयेस्वाहा-
 न्तरिक्षायस्वाहावायवेस्वाहा । दिवेस्वाहासूर्वायस्वाहा ॥ १ ॥
 दिग्भ्यःस्वाहाचन्द्रायस्वाहानक्षत्रेभ्यःस्वाहावृक्षेभ्यःस्वाहाववरुणाय
 स्वाहा । नाभ्यैस्वाहापुतायस्वाहा ॥ २ ॥ वाचेस्वाहाप्राणाय
 स्वाहाप्राणायस्वाहा । चक्षुषेस्वाहाचक्षुषेस्वाहाश्रोत्रायस्वाहा
 श्रोत्रायस्वाहा ॥ ३ ॥ मनसुःकाममाकूतिंवाचःसत्यमशीय । पशु-
 नांरूपमन्नस्यरसोवशःश्रीःश्रयताम्मयिस्वाहा ॥ ४ ॥ प्रजापतिः

सम्भ्रयमाणः सम्प्राट् सम्भृतो वैश्वदेवः सः सन्नो धर्मः प्रवृत्तस्ते-
जऽउद्यतऽआश्विनः पर्यस्यानीयमाने पौष्णोऽष्टिष्यन्दमाने मारुतः षक्ल-
थन् । मैत्रः शरसि सन्ताव्यमाने वायव्योऽहियमाणऽआग्नेयोऽह्यमानो
व्याघ्रुतः ॥ ५ ॥ सविता प्रथमे हन्नग्निद्वितीये वायुस्तृतीयऽआदि-
त्यश्चतुर्थे चन्द्रमाऽपञ्चमऽऋतुः षट्ष्ठे मरुतः सप्तमे बृहस्पतिरष्टमे ।
मित्रो नवमे वरुणो दशमऽइन्द्रऽएकादशे विश्वे देवा द्वादशे ॥ ६ ॥
उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धुनिश्च । सा सव्वह्वाभियुग्वा च वि-
क्षिपः स्वाहा ॥ ७ ॥ अग्निहृदये नाशनिहृदयाग्नेः पशुपतिङ्क-

त्स॒हृद॑येन॒म॒व॑व्य॒क्ता । श॒र्व्व॑म॒तस्त्रा॑भ्यामी॒शान॑म॒न्युना॑म॒हादे॒व-
म॒न्तः॑प॒र्श॑व्येनो॒ग्र॒न्दे॒व॑व्य॒निष्ट॑दु॒नाव॑सि॒ष्ठ॒द्वनु॑ःशि॒ङ्गी॒निको॑श्याभ्याम्
॥ ८ ॥ उ॒ग्रं॒हो॒हि॒तेन॑मि॒त्र॒ः सौ॒व॒त्येन॑रु॒द्र॒न्दौ॒व्य॑त्येने॒न्द्र॑म॒प्र॒क्की॒डेन॑
म॒रु॒तो॒ब॒र्लेन॑सा॒द्ध्यान्प्र॒मुदा॑ । म॒व॒स्य॒कण्ठ॑र्य॒ः रु॒द्र॒स्यान्ति॑ःप॒श्य-
म॒हादे॒व॒स्य॒ष॒कृ॒च्छ॒र्व्व॒स्य॒व्य॒निष्टुः॑प॒शु॒पते॑ःपु॒री॒तत् ॥ ९ ॥ लो॒म॒भ्यः॑
स्वा॒हा॒लो॒म॒भ्यः॑ स्वा॒हा॒त्व॒चे॒स्वा॒हा॒त्व॒चे॒स्वा॒हा॒लो॒हि॒ताय॑ स्वा॒हा॒लो॒हि॒ताय॑
स्वा॒हा॒मे॒दो॒भ्यः॑ स्वा॒हा॒मे॒दो॒भ्यः॑ स्वा॒हा । मा॑से॒भ्यः॑ स्वा॒हा
मा॑से॒भ्यः॑ स्वा॒हा॒स्ना॒व॒भ्यः॑ स्वा॒हा॒स्ना॒व॒भ्यः॑ स्वा॒हा॒स्थ॒भ्यः॑ स्वा॒-

ह्वास्त्यभ्य॒हंस्वाहा॑म॒ज्जभ्य॒हंस्वाहा॑म॒ज्जभ्य॒हंस्वाहा॑ । रेत॑से॒स्वाहा॑
 पा॒यवे॑स्वाहा॑ ॥ १० ॥ आ॒यासा॒यस्वाहा॑प्रा॒यासा॒यस्वाहा॑सं॒ध्यासा॒य
 स्वाहा॑वि॒यासा॒यस्वाहा॑द्या॒साय॒स्वाहा॑ । शु॒चेस्वाहा॑शोच॑ते॒स्वाहा॑
 शोच॑माना॒यस्वाहा॑शोका॒यस्वाहा॑ ॥ ११ ॥ तप॑से॒स्वाहा॑त॒प्यते॒स्वाहा॑
 त॒प्यमा॑ना॒यस्वाहा॑त॒प्ताय॒स्वाहा॑ध॒र्माय॒स्वाहा॑ । नि॒ष्कृ॑त्यै॒स्वाहा॑
 प्रा॒यश्चि॑त्यै॒स्वाहा॑भे॒षजा॒यस्वाहा॑ ॥ १२ ॥ ष॒माय॒स्वाहा॑न्त॑का॒यस्वाहा॑
 मृ॒त्यवे॑स्वाहा॑ । ब्र॒ह्मणे॑स्वाहा॑ब्र॒ह्मह॑त्यायै॒स्वाहा॑वि॒श्वेभ्यो॑दे॒वेभ्य॑हं
 स्वाहा॑द्यावा॑पृथि॒वीभ्य॑हं॒स्वाहा॑ ॥ १३ ॥

इति संहितायामेकोन-चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

❁ अथ चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ❁

ॐ ईशावास्यमिदं सर्व्वं व्यत्किञ्च जगत्या जगत् । तेन त्यक्तेन
 भुञ्जीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनम् ॥ १ ॥ कुर्व्वन्नेवेह कर्म्मणि जिजीवि-
 षेच्छतः समाहं । एवन्त्वयिनान्यथेतोस्तन कर्म्मलिप्यते नरः ॥ २ ॥
 असुख्युर्नाम ते लोकाऽअन्धेन तमसा वृताः । ताँस्तेऽप्येत्यापि गच्छन्ति
 ये केचात्मह्नो जनाहं ॥ ३ ॥ अनेषु देकम्मनसो जवीयो नैनहेवाऽआ-
 ण्नुवन्पूर्व्वमर्शात् । तद्वावतो न्या नत्येतितिष्ठुत्तस्मिन्नपो मातरि श्वा
 दधाति ॥ ४ ॥ तदेजतितन्नैजतितदूरेतद्वन्तिके । तदन्तरस्य सर्व्वस्य

तदुसर्व्वस्यास्यबाह्यतः ॥ ५ ॥ यस्तुसर्व्वीणिभूतान्यात्मन्नेवानुप-
 श्यति । सर्व्वभूतेषुचात्मानन्ततो नव्विचिकित्सति ॥ ६ ॥ यस्मिन्-
 न्तसर्व्वीणिभूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः । तत्रकोमोहःकःशोकऽपक्-
 त्वमनुपश्यतः ॥ ७ ॥ सपर्य्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरदशुद्ध-
 मपापविद्धम् । कविर्मनीषीपरिभूस्वयम्भूर्व्याधातत्यतोर्थान्वय-
 दधाच्छाश्वतीभ्यःसमाभ्यः ॥ ८ ॥ अन्धन्तमहंप्रविशन्तिषेसम्भू-
 तिमुपासते । ततोभूयऽइवतेतमोषऽउसम्भूत्यांरताः ॥ ९ ॥ अन्य-
 देवाहुःसम्भवादन्न्यदाहुरसम्भवात् । इतिशुश्रुमधीराणांभ्येनस्त-
 द्द्विचचक्षिरे ॥ १० ॥ सम्भूतिश्चविनाशश्चसंस्तद्वेदोभयदसह ।

विनाशेनमृत्युन्तीर्त्वासम्भृत्यामृतमश्नुते ॥ ११ ॥ अन्यन्तमहं प्र-
 विशन्तिषेविद्यामुपासते । ततोभूयऽइवतेतमोषऽउविद्यायाऽर-
 ताः ॥ १२ ॥ अन्यदेवाहुर्विद्यायाऽअन्यदाहुरविद्यायाः । इति
 शुश्रुमधीराणांभ्येनस्तद्विचक्षिरे ॥ १३ ॥ विद्याश्चाविद्याश्च
 यस्तद्वेदोभयं सह । अविद्यायामृत्युन्तीर्त्वाविद्यायामृतमश्नुते
 ॥ १४ ॥ वायुरनिलममृतमथेदम्मस्मान्तदशरीरम् ॥ ॐ ३ क्रतो-
 स्मर । किलवेस्मर । कृतं स्मर ॥ १५ ॥ अग्नेनयसुपथारायेऽअस्मा-
 न्निवश्वानिदेवव्युनानि विद्वान् । सुयोद्धयुस्मज्जुहुराणमेनोभूयि-
 ष्ठान्तेनमऽउक्तिम्विधेम ॥ १६ ॥ हिरण्मयेनपात्रेणसत्यस्यापिहित-

म्मुखम् । सोसावादित्येपुरुषःसोसावहम् ॥१७॥ ॐ३खम्ब्रह्म ॥१८॥

इति संहितायां चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

१. 'तस्मिन्लहलजिह्वामूलीयोपध्मानीयनासिक्या न सन्ति माध्यन्दिनानाम् ।
'लृकारो दीर्घः प्लुतश्चोक्तवर्जम् । ढकारष्टवर्गीयोऽकारश्च तत्प्रकृती ह्रलकारौ क इति
जिह्वामूलीयः प इत्युपध्मानीयः हुम् इति नासिक्यः एते वर्णा न सन्ति माध्यन्दिना
नाम् । लृकारो दीर्घः लाजीञ्छाचीनित्यमादयो ये पठितास्तान्प्लुतान् वर्जयित्वा
अन्ये प्लुता न सन्ति माध्यन्दिनानाम् । (शु० य० प्रा० सू० २९, ३०) ।

॥ अथाष्टविकृतिप्रारंभः ॥

॥ अथाष्टौ विकृतीनां स्वरूपकथनम् ॥ कास्ताः ॥ जटा-
मालादण्डरेखारथध्वजशिखाघनाः ॥ क्रममाश्रित्य निर्वृत्ता
विकारा अष्टविश्रुताः ॥ १ ॥ विश्रुताः ॥ जटा माला शिखा
रेखा ध्वजो दण्डो रथो घनः ॥ अष्टौ विकृतयः प्रोक्ताः क्रम-
पूर्वा महर्षिभिः ॥ २ ॥ द्विपदादिक्रमाः पञ्च प्रक्रमाद्युत्क्रमा
त्ततः ॥ पुनः क्रमादुद्घादिता जटात्वं प्रापिता बुधैः ॥ ३ ॥
वैदिकैः पठ्यमानत्वात्प्रत्यक्षस्मृतिमलतः ॥ जटाद्यध्ययनं
कार्यं पङ्क्तिपावनकारणात् ॥ ४ ॥ जटादिविकृतीनां ये
पारायणपरा नराः ॥ महात्मानो द्विजाः श्रेष्ठाः ते ज्ञेयाः
पङ्क्तिपावनाः ॥ ५ ॥ इति वाराहपुराणे ॥ मार्कण्डेये च ॥
क्रमाध्ययनसम्पन्नो मन्त्रब्राह्मणपारगः ॥ जटापारायणपरो
विष्णुलोके महीयते ॥ ६ ॥ जटापाठपरं विप्रं यो गर्हयति
मूढधीः ॥ पुनरावृत्तिसहितं तमः प्राप्नोति नान्यथा ॥ ७ ॥
बुद्धमनुः ॥ वेदवेदार्थतत्त्वज्ञा जटाक्रमविशारदाः ॥ श्रोत्रिया

ब्राह्मणाः श्राद्धे ये नराः पङ्क्तिपावनाः ॥ ८ ॥ पराशरः ॥
संहितावित्स्वर्गगामी पदवेदी महर्गतिः ॥ क्रमी जनतपः
सप्तगामी वैकुण्ठभोगजटी ॥ ९ ॥ यथा ॥ अथ जटा ॥
अयम्बकं च्यजामहे यजामहे अयम्बकं च्यजामहे । अय-
म्बकुमिति त्रिऽअम्बकम् । यजामहे सुगन्धिः सुगन्धिच्यजा-
महे यजामहे सुगन्धिमम् । सुगन्धिष्पुष्टिवर्द्धनम् पुष्टिवर्द्धनः सुग-
न्धिः सुगन्धिष्पुष्टिवर्द्धनम् । सुगन्धिमिति सुऽगन्धिमम् । पुष्टि-
वर्द्धनमिति पुष्टिऽवर्द्धनम् ॥ उर्वारुकमिव बन्धनाद्बन्धना-
दुर्वारुकमिवोर्वारुकमिव बन्धनात् । उर्वारुकमिवेत्युर्वारुकम्
ऽइव । बन्धनाद्भूमृत्योर्भूमृत्योर्बन्धनाद्बन्धनाद्भूमृत्योः ।
भूमृत्योर्भूक्क्षीयमुक्क्षीयभूमृत्योर्भूमृत्योर्भूक्क्षीय । भूक्क्षीयमा-
मामाभूक्क्षीयमुक्क्षीयमा । मामृतादुमृताभ्यामामृतात् ।
अमृतादित्यमृतात् ॥ पतिवेदनमितऽहुतः पतिवेदनस्पतिवे-
दनमितः । पतिवेदनमिति पतिऽवेदनम् । हुतोभूक्क्षीयमु-

श्री. पं.
संदिता.

03831

अष्ट-
विकृतयः

॥ ३५ ॥

**अष्टः
विकृतयः**

1124.11

|| 8 ||

नस्य । यजमानस्यकामाऽकामायजमानस्ययजमानस्यका
 माऽ । कामाऽइतिकामाऽ ॥ २ ॥ सनोऽनुऽससनः । नुऽपि
 तेवपितेवनोनऽपितेव । पितेवसुनवेऽसुनवेऽपितेवपितेवसुनवे ।
 पितेवेतिपिताऽइव । सुनवेग्नेग्नेऽसुनवेऽसुनवेग्ने । अग्नेऽसूपायनः
 सूपायनोग्नेग्नेऽसूपायनः । सूपायनोभवभवसूपायनःसूपाय
 नोभव । सूपायनऽइतिसूऽउपायनः । भवेतिभव ॥ सचस्वा
 नोनऽसचस्वसचस्वानऽ । नुऽस्वस्तयेस्वस्तयेनोनऽस्वस्तये ।
 स्वस्तयुऽइतिस्वस्तये ॥ ३ ॥ अथ क्रममाला निरूप्यन्ते ॥
 ब्रूयात्क्रमविपर्यासानर्धर्चस्यादितोऽन्ततः । अन्तञ्चादि नये-
 देवं क्रममालेति गीयते ॥ १ ॥ क्रमविपर्यासान् ॥ क्रमक्रम-
 व्युत्क्रमाभ्यामर्धर्चस्यादितः अन्ततो व्युत्क्रमोपक्रममिति
 विशेषः ॥ ब्रूयात् ॥ एवं क्रमविपर्यासाभ्यां क्रमं ब्रुवन् पुमान्
 आदित आदित आरभ्य क्रमं समानं समाप्तिं नयेत् ॥
 अन्तमन्तत आरब्धं क्रमं आदितः समाप्तिं नयेत् ॥ प्रापये-

दित्यर्थः ॥ यथा ॥ ॐ ॥ यज्ज्ञेनयज्ज्ञम् । आसन्नित्या
 सन् । यज्ज्ञमयजन्त । आसन्प्रथमानि । अयजन्तुदेवाः ।
 प्रथमानिधर्माणि । देवास्तानि । धर्माणि तानि । तानि
 धर्माणि । तानिदेवाः । धर्माणिप्रथमानि । देवाऽअय
 जन्त । प्रथमान्यासन् । अयजन्तुयज्ज्ञम् । आसन्नित्यासन् ।
 यज्ज्ञंयज्ज्ञेन ॥ तेह । देवाऽइतिदेवाः । हुनाकम् । देवाः
 सन्ति । नाकम्महिमानं । सन्तिसाद्धयाः । मुहिमानं
 सचन्त । साद्धयाःपूर्व । सचन्तुयत्र । पूर्वयत्र । यत्रपूर्व ।
 यत्रसचन्त । पूर्वसाद्धयाः । सचन्तुमुहिमानं । साद्धयाः
 सन्ति । मुहिमानोनाकम् । सन्तिदेवाः । नाकंहु । देवाऽ
 इतिदेवाः । हुते ॥ १ ॥ मालामालेवपुष्पाणां पदानां ग्रथिनी
 हि सा ॥ आवर्त्तते त्रयस्तस्यां क्रमव्युत्क्रमसंक्रमाः ॥ १ ॥
 यथा ॥ अथपुष्पमालाविकृतिः ॥ परीत्यंभुतानि । भुतानि
 परीत्यं । परीत्यंभुतानि । परीत्येतिपरीऽइत्यं । भुतानि

सं. १५

य. य.
संहिता.

॥१५२॥

अद-
विकृत्य

॥ ६ ॥

पुरीत्यं । पुरीत्यंभुतानि । भुतानिपुरीत्यं । पुरीत्यंलोकान् ।
 लोकान्पुरीत्यं । पुरीत्यंलोकान् । पुरीत्येतिपुरीऽइत्यं ।
 लोकान्पुरीत्यं । पुरीत्यंलोकान् । लोकान्पुरीत्यं । पुरीत्य
 सर्वाः । सर्वाःपुरीत्यं । पुरीत्यसर्वाः । पुरीत्येतिपुरीऽ
 इत्यं । सर्वाःप्रदिशः । प्रदिशुःसर्वाः । सर्वाःप्रदिशः ।
 प्रदिशोदिशः । दिशःप्रदिशः । प्रदिशोदिशः । प्रदि
 शुऽइतिप्रदिशः । दिशश्च । चदिशःदिशश्च । चेतिच ॥

य. य.
 बंदिता.

॥१५३॥

उपस्थायप्रथमजाम् । प्रथमजामुपस्थाय । उपस्थाय
 प्रथमजाम् । उपस्थायेत्युपऽस्थाय । प्रथमजामृतस्य ।
 कृतस्यप्रथमजाम् । प्रथमजामृतस्य । प्रथमजामितिप्रथमऽ
 जाम् । कृतस्यात्कमना । आत्कमनऽकृतस्य । कृतस्या
 त्कमना । आत्कमनात्कमानम् । आत्कमानमात्कमना ।
 आत्कमनात्कमानम् । आत्कमानमुभि । अबभ्यात्कमानम् ।
 आत्कमानमुभि । अभिसम् । समुभि । अभिसम् । संधि

मह-
 विस्तृत्य

वेश । द्विवेशसम् । संद्विवेश । द्विवेशेतिद्विवेश ॥ १ ॥

परिद्यावापृथिवी । द्यावापृथिवीपरि । परिद्यावापृथिवी ।

द्यावापृथिवीसुद्यः । सुद्योद्यावापृथिवी । द्यावापृथिवीसुद्यः ।

द्यावापृथिवीऽइतिद्यावापृथिवी । सुद्यऽइत्त्वा । इत्त्वासुद्यः ।

सुद्यऽइत्त्वा । इत्त्वापरि । परिऽइत्त्वा । इत्त्वापरि । परिऽलो

कान् । लोकाऽपरि । परिऽलोकान् । लोकाऽपरि । परिऽलो

कान् । लोकाऽपरि । परिदिशः । दिशऽपरि । परिदिशः ।

दिशऽपरि । परिदिशः । दिशऽपरि । परिऽस्वः । स्वऽपरि ।

परिऽस्वः । स्वरितिस्वः ॥ ऋतस्यतन्तुम् । तन्तुमृतस्य ।

ऋतस्यतन्तुम् । तन्तुं द्वितंतम् । द्वितंतुन्तन्तुम् । तन्तुं द्वितंतम् ।

द्वितंतं द्विचृत्यं । द्विचृत्यद्वितंतम् । द्वितंतं द्विचृत्यं । द्वितंत

मितिवीऽतंतम् । द्विचृत्यतत् । तद्विचृत्यं । द्विचृत्यतत् ।

द्विचृत्येतिवीऽचृत्यं । तदपश्यत् । अपश्यत्तत् । तदप

श्यत् । अपश्यत्तत् । तदपश्यत् । अपश्यत्तत् । तद

भवत् । अभवत्तत् । तदभवत् । अभवत्तत् । तदभवत् ।
अभवत्तत् । तदासीत् । आसीत्तत् । तदासीत् । आसीदि
त्यासीत् ॥ २ ॥ इति पुष्पमालाविकृतिः ॥

॥ अथ पञ्चसंधीविकृतिमन्त्रः ॥

ॐ वण्मुहान् । मुहान्मुहान् । मुहान्वद् । बद्बद् । वण्मुहान् ।
मुहौ२असि । अस्यसि । असिमुहान् । मुहान्मुहान् । मुहौ२
ऽअसि । असिसूर्य्य । सूर्य्यसूर्य्य । सूर्य्यासि । अस्यसि । असि
सूर्य्य । सूर्य्यवद् । बद्बद् । बद्सूर्य्य । सूर्य्यसूर्य्य । सूर्य्यवद् ।
बडादित्य । आदित्यादित्य । आदित्यवद् । बद्बद् । वडां
दित्य । आदित्यमुहान् । मुहान्मुहान् । मुहानादित्य ।
आदित्यादित्य । आदित्यमुहान् । मुहौ२ऽअसि । अस्यसि ।
असिमुहान् । मुहान्मुहान् । मुहौ२ऽअसि । असीत्त्यसि ॥
मुहस्ते । तेते । तेमुहः । मुहोमुहः । मुहस्ते । तेसुतः ।
सुतःसुतः । सुतस्ते । तेते । तेसुतः । सुतोमंहिमा । मुहिमा

महिमा । महिमासुतः । सुतः सुतः । सुतो महिमा । महि
मापनस्यते । पुनस्यते पुनस्यते । पुनस्यते महिमा । महिमा
महिमा । महिमापनस्यते । पुनस्यते द्वा । अद्वा द्वा । अद्वा
पनस्यते । पुनस्यते पुनस्यते । पुनस्यते द्वा । अद्वा देव । देव
देव । देवाद्वा । अद्वा द्वा । अद्वा देव । देव महान् । महान्
हान् । महान् देव । देव देव । देव महान् । महौ २ऽअसि ।
अस्यसि । असि महान् । महान् महान् । महौ २ऽअसि ।
असीत्यसि ॥ १ ॥ बट्सूर्य्य । सूर्य्यसूर्य्य । सूर्य्यवट् ।
वट् वट् । बट्सूर्य्य । सूर्य्यश्चरवसा । चरवसाश्चरवसा । चरवसा
सूर्य्य । सूर्य्यसूर्य्य । सूर्य्यश्चरवसा । चरवसामहान् । महान्
हान् । महान् चरवसा । चरवसाश्चरवसा । चरवसामहान् । महौ
२ऽअसि । अस्यसि । असि महान् । महान् महान् । महौ २ऽ
असि । असिसुत्रा । सुत्रासुत्रा । सुत्रासि । अस्यसि । असि
सुत्रा । सुत्रादेव । देव देव । देव सुत्रा । सुत्रासुत्रा । सुत्रादेव ।

-शु. व.
बहिता.
॥१५१॥

अष्ट-
विकृतयः

देवमुहान् । मुहान्मुहान् । मुहान्देव । देवदेव । देवमुहान् ।
 मुहौ २ऽअसि । अस्यसि । असिमुहान् । मुहान्मुहान् । मुहौ
 २ऽअसि । असीत्यसि ॥ मुह्यदेवानान् । देवानान्देवानां
 म् । देवानान्मुह्य । मुह्यामुह्य । मुह्यदेवानाम् । देवानां
 मसुह्यः । असुह्योसुह्यः । असुह्योदेवानाम् । देवानान्दे
 वानाम् । देवानामसुह्यः । असुह्यः पुरोहितः । पुरोहितः
 पुरोहितः । पुरोहितोसुह्यः । असुह्योसुह्यः । असुह्यः
 पुरोहितः । पुरोहितोविभुम् । विभुविभु । विभुपुरोहितः ।
 पुरोहितः पुरोहितः । पुरोहितोविभुम् । पुरोहितऽइतिपुरः
 हितः । विभुज्योतिः । ज्योतिर्ज्योतिः । ज्योतिर्विभुम् ।
 विभुविभुम् । विभुज्योतिः । विभ्वितिर्विभुम् । ज्योतिरदा
 ब्भ्यम् । अदाब्भ्यमदाब्भ्यम् । अदाब्भ्युज्योतिः । ज्योति
 र्ज्योतिः । ज्योतिरदाब्भ्यम् । अदाब्भ्यमित्यदाब्भ्यम् ॥ २ ॥
 अथ शिखा ॥ पदोत्तरां शिखामेव जटायामः प्रचक्षते ॥

द. व.
 वि.

॥१५॥

अष्ट-
 विवृतयः

॥११॥

आर्याः पदोत्तरसंक्रमा जटां शिखां प्रवदन्ति ॥ यथा ॥
 श्रीश्चश्रीश्चश्रीश्चते। चतेतेचचतेलुक्ष्मीश्च। तेलुक्ष्मीर्लुक्ष्मीस्ते
 तेलुक्ष्मीश्च। लुक्ष्मीश्चचलुक्ष्मीर्लुक्ष्मीश्चपत्न्यौ। चपत्न्यौप
 त्न्यौचचपत्न्यावहोरात्रे। पत्न्यावहोरात्रेऽअहोरात्रेपत्न्यौ
 पत्न्यावहोरात्रेपाश्वे। अहोरात्रेपाश्वेपाश्वेऽअहोरात्रेऽपाश्वेन
 कक्षत्राणि। अहोरात्रेऽइत्यहोरात्रे। पाश्वेनकक्षत्राणिनकक्ष
 त्राणिपाश्वेपाश्वेनक्षत्राणिरूपम्। पाश्वेऽइतिपाश्वे। नकक्ष
 त्राणिरूपंरूपन्नकक्षत्राणिनकक्षत्राणिरूपमश्विनौ। रूपम्
 श्विनावश्विनौरूपंरूपमश्विनौव्यात्तम्। अश्विनौव्यात्तं
 व्यात्तमश्विनावश्विनौव्यात्तम्। व्यात्तमितिबीऽआत्तम्॥
 इष्णन्निपाणेपाणेष्णन्निष्णन्निपाणामुम्। इषाणामुमु
 मिपाणेपाणामुम्मे। अमुम्मेमेमुमुम्मेऽइषाण। मुऽइषाणे
 षाणमेमुऽइषाणसर्वलोकम्। इषाणसर्वलोकंसर्वलोकमि
 पाणेपाणसर्वलोकम्मे। सर्वलोकम्मेमेसर्वलोकंसर्वलोकम्मे

स. ११

५. ५.
५. ५.

॥१५८॥

मह. -
विष्णुयः

॥१२॥

ऽइषाण । सर्वलोकमिति सर्वलोकम् । मइषाणेषाणमेमं ऽइ
 षाण । इषाणेतीषाण ॥ १ ॥ धातारातीरातिर्धाताधातारा
 तिः सविता । रातिः सविता सवितारातीरातिः सवितेदम् । स
 वितेदमिदं सविता सवितेदञ्जुपन्ताम् । इदञ्जुपन्ताञ्जुपन्ता
 मिदमिदञ्जुपन्ताम्प्रजापतिः । जुषन्ताम्प्रजापतिः प्रजापति
 र्जुषन्ताञ्जुपन्ताम्प्रजापतिर्निधिपाः । प्रजापतिर्निधिपानिधि
 पाः प्रजापतिः प्रजापतिर्निधिपादेव । प्रजापतिरिति प्रजाऽ
 पतिः । निधिपादेवोदेवो निधिपादेवोऽअग्निः । निधिपाऽ
 इति निधिपाः । देवोऽअग्निर्गग्निर्देवो देवोऽअग्निः । अग्निरि
 त्यग्निः ॥ त्वष्टा द्विष्णुर्विष्णुस्त्वष्टा त्वष्टा द्विष्णुः प्रजया ।
 द्विष्णुः प्रजया प्रजया द्विष्णुर्विष्णुः प्रजया सः रराणाः ।
 प्रजया सः रराणाः सः रराणाः प्रजया प्रजया सः रराणायज
 मानाय । प्रजयेति प्रजया । सः रराणायजमानाय यजमा
 नाय सः रराणाः सः रराणायजमानाय द्विष्णम् । सः रराणा

श. य.
 संविता.

॥ १५९ ॥

मय
 विकृतयः

॥ १३

ऽइतिसम् ऽरराणाः । यजमानायुद्रविणन्द्रविणुञ्चयजमानायुय
 जमानायुद्रविणन्दधात । द्रविणन्दधातदधातुद्रविणन्द्रविण
 न्दधातुस्वाहा । दुधातुस्वाहास्वाहादधातदधातुस्वाहा । स्वाहे
 तिस्वाहा ॥ २ ॥ अथ रेखा ॥ क्रमाद्वित्रिचतुःपञ्चपदक्रममु
 दाहरेत् । पृथक् पृथक् विपर्यस्य रेखामाहुः पुनः क्रमात्
 ॥ १ ॥ क्रमात् ॥ अनुःक्रमात् ॥ द्वित्रीचतुःपञ्चपदः क्रमम्
 प्रत्येकं प्रत्येकं विपर्यस्य क्रमादुदाहरेत् ॥ एवमुक्त्वा विहृ-
 तिन्नाम रेखां प्रचक्षते ॥ महान्त आहुरित्यर्थः ॥ यथा ॥
 ॐ बृहस्पतेपरि । परिबृहस्पते । बृहस्पतेपरि । परिदीया
 रथेन । रथेनदीयुपरि । परिदीय । दीयारथेन । रथेनरक्शोहा
 मित्राँ २ ऽअपुबाधमानः । अपुबाधमानोमित्रात्रक्शोहारथेन ।
 रथेनरक्शोहा । रक्शोहामित्रान् । रक्शोहेतिरक्शः ऽहा ।
 अमित्राँ २ ऽअपुबाधमानः । अपुबाधमानुऽइत्त्यपुबाधमा
 नः ॥ प्रभञ्जन्त्सेनां प्रमूणोयुधाजयन् । जयन्त्युधाप्रमूणाः

य. य.
 इति.

॥२६॥

अर-
 यिकृतयः

सेनादृप्पमुञ्जन् । प्रमुञ्जन्नितिप्रऽमुञ्जन् । सेनादृप्पमृणः ।
 प्रमृणोयुधा । प्रमृणऽइतिप्रऽमृणः । युधाजयन् । जयन्
 स्मार्कमेदध्यवितारथानाम् । रथानामवितैदध्यस्मार्कमुञ्ज
 यन् । जयन्स्मार्कम् । अस्मार्कमेधि । एदध्यविता । अविता
 रथानाम् । रथानामिति रथानाम् ॥ १ ॥ इति रेखाविकृतिः ॥
 अथ ध्वजः ॥ भूयादादेः क्रमं सम्यग्गन्तादुच्चारयेदिति । वर्गे
 वा ऋचि वा यत्र पठनं स ध्वजः स्मृतः ॥ वर्गे वा ऋचि
 वास्यादिः ॥ आदित आरभ्य सम्यक् क्रमं ब्रूयात् ॥ अन्ता-
 दयं क्रममारभ्य सम्यगुत्तारयेत् ॥ एकमेकं पूर्वं पूर्वं पदं
 अन्तोपान्त्यादिक्रमपूर्वं अनुक्रमेणावार्पयदित्यर्थः ॥ इति
 ये सादितं स्यात् ॥ स ध्वज इत्यर्थः ॥ यथा ॥ ॐ बृह
 स्पतेपरि । रथानामिति रथानाम् । परिदीय । अविता रथा
 नाम् । दीयुपरि । एदध्यविता । रथेनरक्शोहा । अस्मार्क
 मेधि । रक्शोहामित्रान् । जयन्स्मार्कम् । रक्शोहेतिरक्शुह

छ. य.
 इति.

३२१११

अष्ट-
 विकृतयः

॥ १५ ॥

ऽहा । युधाजयन् । अमित्राँ २ऽअपुबाधमानः । प्रमृणोयुधा ।
 प्रभुञ्जन्त्सेनाः । सेनाः प्रमृणः । प्रभुञ्जन्निति प्रऽभुञ्जन् ।
 सेनाः प्रमृणः । प्रभुञ्जन्त्सेनाः प्रमृणोयुधा । अपुबाधमान
 ऽइत्त्यपुऽबाधमानः । प्रमृणऽइति प्रऽमृणः । अमित्राँ २ऽ
 अपुबाधमानः । युधाजयन् । रक्शोहेति रक्शुऽहा ।
 जयन्नुस्माकम् । रक्शोहामित्रान् । अस्माकमेधि ।
 रथेन रक्शोहा । एदध्यविता । दीयारथेन । अविता रथा
 नाम् । परिदीय । रथानामिति रथानाम् । बृहस्पते
 परि ॥ १ ॥ इति ध्वजाविकृतिः ॥ अथ दंडः ॥ क्रममुक्त्वा
 विपर्यस्य पुनश्च क्रममुत्तरम् ॥ अर्धर्चादेवमुक्त्वोक्तः क्रमद-
 ण्डोऽभिधीयते ॥ १ ॥ पुनश्च पुनरपि आदित आरभ्य क्रम-
 मुच्चरेत् ॥ एवं पूर्वार्धर्चक्रमसम्बन्धत्वेनोत्तरार्द्धर्च क्रममु-
 क्त्वा ॥ पूर्वार्धर्चादिपदपर्यन्तं विपर्यासेन संहितामुक्त्वा ॥
 पुनस्ततऽआरभ्योत्तरार्धर्चस्थपर्यन्तं किंकसोवाश्च एवेत्यन्तो

५-५.
 वीर्या.

॥१५२॥

अष्ट
 विकृतयः

॥१६॥

नेत्याह ॥ अर्धर्चादिति अर्धर्चपरिसमाप्तिपर्यन्तं एवायं नि-
 यमः ॥ तस्योक्ता उच्चारेण दण्डो नाम विकृतिविशेषोऽभिधी-
 यते ॥ यथा ॥ उँताऽउभौ । उभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरं ।
 चतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरं । चतुरंऽपदः ।
 पदश्चतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरं । चतुरंऽपदः ।
 पदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावपदश्चतुरंऽउभौतौ । ताऽ
 उभौ । उभौचतुरं । चतुरंऽपदः । पदःसुम्प्रसारयाव ।
 सुम्प्रसारयावखुर्गे । खुर्गेसुम्प्रसारयावपदश्चतुरंऽउभौतौ ।
 ताऽउभौ । उभौचतुरं । चतुरंऽपदः । पदःसुम्प्रसारयाव ।
 सुम्प्रसारयावखुर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसुम्प्रसारयाव । खुर्गे
 लोके । लोकेखुर्गेसुम्प्रसारयावपदश्चतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ ।
 उभौचतुरं । चतुरंऽपदः । पदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसार
 यावखुर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसुम्प्रसारयाव । खुर्गेलोके ।
 खुर्गेऽइतिखुर्गे । लोकेऽप्य । प्रलोकेखुर्गेसुम्प्रसारयावपद

रु. प.
 संदिता.
 (१५५)

अष्ट-
 विकृतयः

श्रुतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरंः । चतुरंःपदः ।
 पदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावस्वर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसु
 म्ऽप्रसारयाव । स्वर्गेलोके । स्वर्गंऽइतिस्वःऽगे । लोकेप् ।
 प्रोणुवाथाम् । ऊर्णुवाथाम्प्रलोकेस्वर्गसुम्प्रसारयावपदश्च
 तुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरंः । चतुरंःपदः । पदः
 सुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावस्वर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसुम्
 प्रसारयाव । स्वर्गेलोके । स्वर्गंऽइतिस्वःऽगे । लोकेप् ।
 प्रोणुवाथाम् । ऊर्णुवाथांवृषां । वृषोर्णुवाथाम्प्रलोकेस्वर्गे
 सुम्प्रसारयावपदश्चतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरंः ।
 चतुरंःपदः । पदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावस्वर्गे ।
 सुम्प्रसारयावेतिसुम्ऽप्रसारयाव । स्वर्गेलोके । स्वर्गंऽ
 इतिस्वःऽगे । लोकेप् । प्रोणुवाथाम् । ऊर्णुवाथांवृषां ।
 वृषांवाजी । वाजीवृषोर्णुवाथाम्प्रलोकेस्वर्गसुम्प्रसारयाव
 पदश्चतुरंऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरंः । चतुरंःपदः ।

ख. ५०

ख. प.
संदिग्ध.

॥११४॥

अष्ट-
विहृतयः

॥१८॥

पुदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावखुर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसुम्
 प्रसारयाव । खुर्गेलोके । खुर्गऽइतिखुऽगे । लोकेप्प्र ।
 प्रोर्णुवाथाम् । ऊर्णुवाथांवृषा । वृषाब्बाजी । बाजीरेतो
 धाः । रेतोधाब्बाजीवृषोर्णुवाथाम्प्रलोकेखुर्गेसुम्प्रसारयावपु
 दश्चतुरऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरः । चतुरःपुदः ।
 पुदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावखुर्गे । सुम्प्रसारयावेतिसु
 म्प्रसारयाव । खुर्गेलोके । खुर्गऽइतिखुऽगे । लोकेप्प्र ।
 प्रोर्णुवाथाम् । ऊर्णुवाथांवृषा । वृषाब्बाजी । बाजीरेतोधाः ।
 रेतोधारेतः । रेतोरेतोधाब्बाजीवृषोर्णुवाथाम्प्रलोकेखुर्गेसुम्प्र
 सारयावपुदश्चतुरऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौचतुरः ।
 चतुरःपुदः । पुदःसुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयावखुर्गे ।
 सुम्प्रसारयावेतिसुम्प्रसारयाव । खुर्गेलोके । खुर्गऽइति
 खुऽगे । लोकेप्प्र । प्रोर्णुवाथाम् । ऊर्णुवाथांवृषा । वृषा
 बाजी । बाजीरेतोधाः । रेतोधारेतः । रेतोधाऽइतिरेतऽ

धा३ । रेतोदधातु । दुधातुरेतोरेतोधाब्राजीवृषाँर्णुवाथाम्प्र
लोकेखुर्गोसुम्प्रसारयावपदश्चतुरऽउभौतौ । ताऽउभौ । उभौ
चतुरः । चतुरःपद३ । पद३सुम्प्रसारयाव । सुम्प्रसारयाव
खुर्गो । सुम्प्रसारयावेतिसुम्प्रसारयाव । खुर्गोलोके ।
खुर्गऽइतिखुऽगे । लोकेम्प्र । प्रोर्णुवाथाम् । ऊर्णुवाथां
वृषा । वृषाब्राजी । ब्राजीरेतोधा३ । रेतोधारेतः । रेतोधाऽइति
रेतुऽधा३ । रेतोदधातु । दुधात्त्वितिदधातु ॥ १ ॥ इति दण्डक्रमः ।

अथ क्रमरथः ॥ पादशोर्धर्चशो वापि सहोक्त्वा दण्डवद्रथः ॥
ऋचोर्धर्चयोः पदयोर्दण्डवत्संहितापदक्रमैः ॥ १ ॥ सहो
क्त्वा रथो विहितो भवतीत्यर्थः ॥ सहोक्तिरेव रथ इति
यावत् ॥ यथा ॥ चतुष्पाद्रथः ॥ ॐ खुस्तिनः । खुस्ति
नः । खुस्तिनः । खुस्तिनः । नुःखुस्ति । नुः
खुस्ति । नुःखुस्ति । नुःखुस्ति । खुस्तिनः । खुस्तिनः ।
खुस्तिनः । खुस्तिनः । नुऽइन्द्रः । नुऽपूषा । नुस्ता

स. व.
अश्विनः
॥ १११ ॥

अष्टः
विकृतयः

॥ २० ॥

कक्ष्यः । नोबृहस्पतिः । इन्द्रो नः स्वस्ति । पुषानः
 स्वस्ति । ताकक्ष्यो नः स्वस्ति । बृहस्पतिर्नः स्वस्ति । स्वस्ति
 नः । स्वस्ति नः । स्वस्ति नः । स्वस्ति नः । नऽइन्द्रः ।
 नऽपुषा । नुस्ताकक्ष्यः । नोबृहस्पतिः । इन्द्रो वृद्ध
 श्रवाः । पुषा विश्ववेदाः । ताकक्ष्योऽरिष्टनेमिः । बृह
 स्पतिर्दधातु । वृद्धश्रवाऽइन्द्रो नः स्वस्ति । विश्ववेदाऽपुषा
 नः स्वस्ति । अरिष्टनेमिस्ताकक्ष्यो नः स्वस्ति । दुधातु बृह
 स्पतिर्नः स्वस्ति । स्वस्ति नः । स्वस्ति नः । स्वस्ति नः ।
 स्वस्ति नः । नऽइन्द्रः । नऽपुषा । नुस्ताकक्ष्यः । नोबृह
 स्पतिः । इन्द्रो वृद्धश्रवाः । पुषा विश्ववेदाः । ताकक्ष्योऽ
 रिष्टनेमिः । बृहस्पतिर्दधातु । वृद्धश्रवाऽइति वृद्धश्रवाः ।
 विश्ववेदाऽइति विश्ववेदाः । अरिष्टनेमिरित्यरिष्टनेमिः ।
 दुधात्स्विदधातु ॥ १ ॥ इति चतुष्पादथः ॥

छ. न.
 प्रविष्टः

॥ १९५० ॥

यद्य-
 विद्वत्पः

॥

॥ २१ ॥

॥ अथ द्विपाद्वथः ॥

ॐ अनिशितोसि । अनिशितासि । अस्यनिशितं ।
अस्यनिशिता । अनिशितोसि । अनिशितासि । अनिशि
तुऽइत्यनिशितं । अनिशितेत्यनिऽशिता । असिसुपत्कनु
विक्षत् । असिसुपत्कनुविक्षत् । सुपत्कनुविक्षदुस्यनिशितं ।
सुपत्कनुविक्षदुस्यनिशिता । अनिशितोसि । अनिशितासि ।
अनिशितुऽइत्यनिऽशितं । अनिशितेत्यनिऽशिता । असि
सुपत्कनुविक्षत् । असिसुपत्कनुक्षित् । सुपत्कनुविक्षद्वाजिनम् ।
सुपत्कनुविक्षद्वाजिनीम् । द्वाजिनं सपत्कनुविक्षदुस्यनिशितं ।
द्वाजिनीं सपत्कनुविक्षदुस्यनिशिता । अनिशितोसि । अनि
शितासि । अनिशितुऽइत्यनिऽशितं । अनिशितेत्यनिऽ
शिता । असिसुपत्कनुविक्षत् । असिसुपत्कनुविक्षत् । सुप
त्कनुविक्षद्वाजिनम् । सुपत्कनुविक्षद्वाजिनीम् । सुपत्कनुविक्ष
दितिसपत्कनुऽविक्षत् । सुपत्कनुविक्षदितिसपत्कनुऽविक्षत् ।

शु. य.
वर्णिका.

॥१५८॥

अथ-
विकृत्यः

॥ २२ ॥

ब्राजिनन्त्वा । ब्राजिनीन्त्वा । त्वाब्राजिनं सपत्न्युक्क्षदुस्य
 निशितः । त्वाब्राजिनीं सपत्न्युक्क्षदुस्य निशिता । अनिशि
 तोसि । अनिशितासि । अनिशितु इत्यनिशितः । अनिशि
 तेत्यनिशिता । असिसपत्न्युक्क्षत् । असिसपत्न्युक्क्षत् ।
 सपत्न्युक्क्षद्ब्राजिनम् । सपत्न्युक्क्षद्ब्राजिनीम् । सपत्न्यु
 क्षदितिसपत्न्युक्क्षत् । सपत्न्युक्क्षदितिसपत्न्युक्क्षत् ।
 ब्राजिनन्त्वा । ब्राजिनीन्त्वा । त्वाब्राजेद्धयै । त्वाब्राजे
 द्धयै । ब्राजेद्धयै त्वाब्राजिनं सपत्न्युक्क्षदुस्य निशितः ।
 ब्राजेद्धयै त्वाब्राजिनीं सपत्न्युक्क्षदुस्य निशिता । अनि
 शितोसि । अनिशितासि । अनिशितु इत्यनिशितः । अनि
 शितेत्यनीशिता । असिसपत्न्युक्क्षत् । असिसपत्न्युक्क्षत् ।
 सपत्न्युक्क्षद्ब्राजिनम् । सपत्न्युक्क्षद्ब्राजिनीम् । सपत्न्युक्क्ष
 दितिसपत्न्युक्क्षत् । सपत्न्युक्क्षदितिसपत्न्युक्क्षत् । ब्रा
 जिनन्त्वा । ब्राजिनीन्त्वा । त्वाब्राजेद्धयै । त्वाब्राजेद्धयै ।

- ४ -
 ॥ २५ ॥

अष्ट -
 विकृतयः

॥ २३ ॥

ब्राजेद्धथायैसम् । ब्राजेद्धथायैसम् । संब्राजेद्धथौयत्वाब्राजि
 नं सपत्नकुक्षदुस्यनिशितः । संब्राजेद्धथायैत्वाब्राजिनीं
 सपत्नकुक्षदुस्यनिशिता । अनिशितोसि । अनिशितासि ।
 अनिशितुऽइत्त्यनिशितः । अनिशितेत्त्यनीशिता । असि
 सपत्नकुक्षत् । असिसपत्नकुक्षत् । सपत्नकुक्षद्ब्राजि
 नम् । सपत्नकुक्षद्ब्राजिनीम् । सपत्नकुक्षदितिसपत्नकु
 क्षत् । सपत्नकुक्षदितिसपत्नकुक्षत् । ब्राजिनत्वा ।
 ब्राजिनीन्त्वा । त्वाब्राजेद्धथायै । त्वाब्राजेद्धथायै । ब्राजे
 द्दथायैसम् । ब्राजेद्धथायैसम् । ब्राजेद्धथायाऽइतिब्राजऽहु
 द्दथायै । ब्राजेद्धथायाऽइतिब्राजऽहुद्दथायैसम्माज्जिम । सम्मा
 ज्जिम । माज्जिमसंब्राजेद्धथायैत्वाब्राजिनं सपत्नकुक्षदुस्य
 निशितः । माज्जिमसंब्राजेद्धथायैत्वाब्राजिनीं सपत्नकुक्ष
 दुस्यनिशिता । अनिशितोसि । अनिशितासि । अनिशितुऽ
 इत्त्यनिशितः । अनिशितेत्त्यनीशिता । असिसपत्नकु

अहं
 विवृतयः

विक्षत् । असिसुपत्कनुविक्षत् । सुपत्कनुविक्षद्वाजिनम् । सुप
 त्कनुविक्षद्वाजिनीम् । सुपत्कनुविक्षदितिसपत्कनुऽविक्षत् ।
 सुपत्कनुविक्षदितिसपत्कनुऽविक्षत् । द्वाजिनन्त्वा । द्वाजि
 नीन्त्वा । त्वाद्व्राजेद्ध्यायै । त्वाद्व्राजेद्ध्यायै । द्वाजेद्ध्यायै
 सम् । द्वाजेद्ध्यायैसम् । द्वाजेद्ध्यायाऽइतिद्वाजऽद्ध्युद्ध्यायै ।
 द्वाजेद्ध्यायाऽइतिद्वाजऽद्ध्युद्ध्यायै । सम्मार्जिम । सम्मार्
 जिम् । मार्ज्मीतिमार्जिम । मार्ज्मीतिमार्जिम ॥ २ ॥ इति
 द्विपादक्रमरथः ॥ ॥ अथ घनः ॥ शिखा जटा घनः प्रोक्ता
 इत्यष्टौ विकृतीः पठेत् ॥ अथ द्वितीयः प्रकारो घनः ॥
 अन्तक्रमं पठेत्पूर्वमादिपर्यन्तमानयेत् । आदिक्रमं नयेदन्तं
 घनमाहुर्मनीषिणः ॥ यथा ॥ हरिः ॐ ॥ गुणानान्त्वात्त्वागुणा
 नाङ्गुणानान्त्वागुणपतिङ्गुणपतिन्त्वागुणानाङ्गुणानान्त्वागुण
 पतिम् ॥ त्वागुणपतिङ्गुणपतिन्त्वात्त्वागुणपतिङ्हवामहेहवा
 महेगुणपतिन्त्वात्त्वागुणपतिङ्हवामहे । गुणपतिङ्हवामहेह

घ. य.
 चिह्ना.
 ॥१०१॥

अष्ट-
 विकृत्या

॥ २५ ॥

वामहेगुणपतिङ्गुणपतिङ् हवामहेप्रियाणांम्रियाणां०हवाम
 हेगुणपतिङ्गुणपतिङ् हवामहेप्रियाणाम् । गुणपतिमितिगुणऽ
 पतिम् । हवामहेप्रियाणांम्रियाणां०हवामहेहवामहेप्रिया
 णांम्रियपतिम्रियपतिम्रियाणां०हवामहेहवामहेप्रियाणां
 म्रियपतिम् । प्रियाणांम्रियपतिम्रियपतिम्रियाणांम्रिया
 णांम्रियपतिन्निधीनान्निधीनाम्रियपतिम्रियाणांम्रियाणां
 म्रियपतिन्निधीनाम् । प्रियपतिन्निधीनान्निधीनाम्रियपति
 म्रियपतिन्निधीनान्निधिपतिन्निधिपतिन्निधीनाम्रियपतिम्रि
 यपतिन्निधीनान्निधिपतिम् । प्रियपतिमितिप्रियऽपतिम् । नि
 धीनान्निधिपतिन्निधिपतिन्निधीनान्निधीनान्निधीपतिब्रसोब्रसो
 निधीपतिन्निधीनान्निधीनान्निधिपतिब्रसो । निधीनामितिनी
 ऽधीनाम् । निधिपतिब्रसोब्रसोनिधिपतिन्निधिपतिब्रसोममम
 मब्रसोनिधिपतिन्निधिपतिब्रसोमम । निधिपतिमितिनिधीऽ
 पतिम् । ब्रसोममममब्रसोब्रसोमम । ब्रसोऽइतिब्रसो । मुमे

इ. य.
 शिला.

१७२॥

-अष्ट-
 निकुलवः

॥ २६

सु. य.
अद्वि. ॥२७२॥

तिमम ॥ आहमहमाहमजात्र्यजात्र्यहमाहमजानि । अह
मजात्र्यजात्र्यहमहमजानिगर्भुधङ्गर्भुधमजात्र्यहमहम
जानिगर्भुधम् । अजानिगर्भुधङ्गर्भुधमजात्र्यजानिगर्भु
धमात्त्वन्त्वमागर्भुधमजात्र्यजानिगर्भुधमात्त्वम् । गुर्भु
धमात्त्वन्त्वमागर्भुधङ्गर्भुधमात्त्वमजास्यजासित्त्वमागर्भु
धङ्गर्भुधमात्त्वमजासि । गुर्भुधमितिगर्भुधम् । आत्त्वम् ।
त्वमजास्यजासित्त्वन्त्वमजासिगर्भुधङ्गर्भुधमजासित्त्व
न्त्वमजासिगर्भुधम् । अजासिगुर्भुधङ्गर्भुधमजास्यजासि
गर्भुधम् । गुर्भुधमितिगर्भुधम् ॥ १ ॥ अम्बेऽअम्बिके
म्बिकेम्बेम्बेऽअम्बिकेम्बालिकेम्बालिकेम्बिकेम्बेम्बेऽअम्बिके
म्बालिके । अम्बिकेम्बालिकेम्बालिकेम्बिकेम्बिकेम्बालिकेन
नाम्बालिकेम्बिकेम्बिकेम्बालिकेन । अम्बालिकेननाम्बालिके
बालिकेनमामानाम्बालिकेबालिकेनमा । नमामाननमानय
तिनयतिमाननमानयति । मामयतिनयतिमामानयतिकं

जह-
सिकृतपा

॥ २७ ॥

कोनयतिमामानयतिक? । नयतिक?कोनयतिनयतिकश्चन
 चनकोनयतिनयतिकश्चन । कश्चनचनक?कश्चन । चनेति
 चन ॥ ससंस्त्यश्चकोश्चक?ससंस्तिससंस्त्यश्चक?सुभद्रि
 का०सुभद्रिकामश्चक?ससंस्तिससंस्त्यश्चक?सुभद्रिकाम् ।
 अश्चक?सुभद्रिका०सुभद्रिकामश्चकोश्चक?सुभद्रिकाङ्गाम्पी
 लवासिनीङ्गाम्पीलवासिनी०सुभद्रिकामश्चकोश्चक?सुभद्रि
 काङ्गाम्पीलवासिनीम् । सुभद्रिकाङ्गाम्पीलवासिनीङ्गाम्पील
 वासिनी०सुभद्रिका०सुभद्रिकाङ्गाम्पीलवासिनीम् । सुभद्रि
 कामितिसुभद्रिकाम् । काम्पीलवासिनीमितिकाम्पीलऽवा
 सिनीम् ॥ २ ॥ बृह्नीनाम्पितापिताबृह्नीनाम्बृह्नीनाम्पिताबृहु
 र्बृहु?पिताबृह्नीनाम्बृह्नीनाम्पिताबृहु? । पिताबृहुर्बृहु?पितापि
 ताबृहुरस्यास्यबृहु?पितापिताबृहुरस्य । बृहुरस्यास्यबृहुर्बृहुरस्य
 पुत्र?पुत्रोस्यास्यबृहुर्बृहुरस्यपुत्र? । अस्यपुत्र?पुत्रोस्यास्यपुत्रश्चिश्चा
 चिश्चापुत्रोस्यास्यपुत्रश्चिश्चा । पुत्रश्चिश्चाचिश्चापुत्र?पुत्रश्चि

सु. व.
 कृता.

॥२७॥

अथ-
 विहृत्यः

॥२८॥

आकृणोतिकृणोतिचिश्चापुत्रः पुत्रश्चिश्चाकृणोति । चिश्चाकृणो
 तिकृणोतिचिश्चाचिश्चाकृणोतिसमनासमनाकृणोतिचिश्चाचि
 आकृणोतिसमना । कृणोतिसमनासमनाकृणोतिकृणोतिस
 मनावगत्यावगत्यसमनाकृणोतिकृणोतिसमनावगत्य । सम
 नावगत्यावगत्यसमनासमनावगत्य । अवगत्येत्यवग
 त्य ॥ इषुधिः सङ्घाः सङ्घाः इषुधिरिषुधिः सङ्घाः पृतनाः पृतनाः
 सङ्घाः इषुधिरिषुधिः सङ्घाः पृतनाः । इषुधिरितीषुधिः । सङ्घाः
 पृतनाः पृतनाः सङ्घाः सङ्घाः पृतनाश्च पृतनाः सङ्घाः सङ्घाः पृ
 तनाश्च । पृतनाश्च पृतनाः पृतनाश्च सर्वाः सर्वाः पृतनाः पृत
 नाश्च सर्वाः । च सर्वाः सर्वाः च सर्वाः पृष्ठे पृष्ठे सर्वाः च सर्वाः
 पृष्ठे । सर्वाः पृष्ठे पृष्ठे सर्वाः सर्वाः पृष्ठे निनद्धो निनद्धः पृष्ठे सर्वाः
 सर्वाः पृष्ठे निनद्धः । पृष्ठे निनद्धो निनद्धः पृष्ठे पृष्ठे निनद्धो जयति
 जयति निनद्धः पृष्ठे पृष्ठे निनद्धो जयति । निनद्धो जयति जयति
 निनद्धो निनद्धो जयति प्रसूतः प्रसूतो जयति निनद्धो निनद्धो ज

अ. य.
 संक्षिप्त.

॥१७५॥

अ-
 यिकृतयः

(५)

॥२९॥

सं. २२

श्र. य.
संहिता.

॥१७९॥

यतिप्रसूतः । निनद्धऽइतिनीऽनद्धः । जयतिप्रसूतः प्रसूतो
जयतिजयतिप्रसूतः । प्रसूतऽइतिप्रसूतः ॥ ३ ॥ धाना
वन्तङ्कुरम्भिणङ्कुरम्भिणन्धानावन्तन्धानावन्तङ्कुरम्भिणमपु
पवन्तमपुपवन्तङ्कुरम्भिणन्धानावन्तन्धानावन्तङ्कुरम्भिणम
पुपवन्तम् । धानावन्तुमितिधानाऽवन्तम् । कुरम्भिणमपुपव
न्तमपुपवन्तङ्कुरम्भिणङ्कुरम्भिणमपुपवन्तमुक्थिनमुक्थिनम
पुपवन्तङ्कुरम्भिणङ्कुरम्भिणमपुपवन्तमुक्थिनम् । अपुपवन्तमु
क्थिनमुक्थिनमपुपवन्तमपुपवन्तमुक्थिनम् । अपुपवन्तमित्यं
पुपऽवन्तम् । उक्थिनमित्युक्थिनम् ॥ इन्द्रं प्रातः प्रातरिन्द्रे
न्द्रे प्रातर्जुपस्वजुपस्वप्रातरिन्द्रेन्द्रं प्रातर्जुपस्व । प्रातर्जुपस्व
जुपस्वप्रातः प्रातर्जुपस्वनोनोजुपस्वप्रातः प्रातर्जुपस्वनः ।
जुपस्वनोनोजुपस्वजुपस्वनः नऽइतिनः ॥ ४ ॥ इति घनः ॥

अष्ट-
विहृतयः

इत्यष्टविहृतयः समाप्ताः ॥

॥ ३० ॥

अथ याज्ञवल्क्यशिक्षा-प्रतिज्ञासूत्र-सर्वानुक्रम-
सूत्र-पारस्करगृह्यसूत्राणां प्रारम्भः ॥

॥ अथ याज्ञवल्क्यशिक्षाप्रारम्भः ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथातस्त्रैसर्पलक्षणं व्याख्यास्यामः ॥ उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च तथैव च ॥ लक्षणं वर्णयिष्यामि देवतं स्थानमेव च ॥ १ ॥ शुक्लमुखं विजानीयास्त्रीचं लोहितमुच्यते ॥ श्यामं तु स्वरितं विद्यादक्षिमुखस्य देवतम् ॥ २ ॥ नीचे सोमं विजानीयात्स्वरिते सविता भवेत् ॥ उदात्तं ब्राह्मणं विद्यास्त्रीचं क्षत्रियमुच्यते ॥ ३ ॥ वैश्यं तु स्वरितं विद्यान्नाद्राजमुदात्तकम् ॥ नीचं गौतममित्याहुर्गार्ग्यं च स्वरितं विदुः ॥ ४ ॥ विद्यानुदात्तं गायत्री नीचं त्रेष्टुभमुच्यते ॥ जागतं स्वरितं विद्यादत्त एव नियोगतः ॥ ५ ॥ गान्धर्ववेदे ये प्रोक्ताः सप्त पद्मजादयः सराः ॥ त एव वेदे विज्ञेयास्तत्र उच्चादयः सराः ॥ ६ ॥ उद्यौ निपादगान्धारो नीचावृषभपैवतो ॥ शेषास्तु स्वरिता श्रेयाः पद्मजमध्यमपञ्चमाः ॥ ७ ॥ पद्मजो वेदे शिल्पिण्डः स्याद्वपुः स्यादजामुखे ॥ गावो रम्भन्ति गान्धारं क्रौञ्चाश्चैव तु मध्यमम् ॥ ८ ॥ कोकिलः

* केचनान्न पाठेना अपि प्रदर्शये । १ नीचम् । २ पैवतेप । ३ शिल्पिण्डाख्याः ।

शु. य.
संदिश्या.
॥१७८॥

पञ्चमो श्रेयो निपादं तु वदेद्भजः ॥ आश्वश्च पैवतो श्रेयः सराः सप्त विधीयते ॥ ९ ॥ निमेषमात्रो कालः स्याद्विद्युत्कालस्तथापरे ॥ अक्षराणुस्ययोगाच्च मतिः स्यात्सोमशर्मणः ॥ १० ॥ सूर्यरश्मिप्रतीकाशाल्कणिका यत्र दृश्यते ॥ अणवस्य तु सा मात्रा मात्रा च चतुराणवा ॥ ११ ॥ मानसे चाणवं विद्यात्स्फुटे विद्याद्विराणवम् ॥ विराणवं तु जिह्वाग्रे निःसृतं मात्रिकं विदुः ॥ १२ ॥ अवग्रहे तु कालः स्यादर्धमात्रा विधीयते ॥ पदयोरन्तरे काल एकमात्रा विधीयते ॥ १३ ॥ ऋचोऽर्द्धं तु द्विमात्रः स्यान्निमात्रः स्याद्वगन्तके ॥ रिक्तं तु पाणिमुत्क्षिप्य द्वे मात्रे धारयेद्बुधः ॥ १४ ॥ एकमात्रो भवेद्ब्रह्मो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते ॥ त्रिमात्रस्तु मुतो श्रेयो व्यञ्जनं चार्द्धमात्रकम् ॥ १५ ॥ विपुतो चावसाने च ऋचोऽर्द्धं च तथा परे ॥ पदे च पादसंस्थाने शून्यहस्तं विधीयते ॥ १६ ॥ प्रणवं तु मुतं कुर्याद्याहृतीर्मात्रिका विदुः ॥ चापस्तु वदते मात्रां द्विमात्रां वायसोऽग्रधीत् ॥ १७ ॥ शिखी वदति त्रिमात्रां मात्राणामिति संस्थितिः ॥ वर्णो जातिश्च मात्रा च गोत्रं

१ मुते । २ निमेषकाल माया स्यात् । ३ अक्षराणुस्ययोगाख्यातिः । ४ अनुस्यत् । ५ तु पादः स्यादर्धमात्राप्रमको
६ यः । ७ नृपादे । ८ बहुलत्वार्थमात्रकम् ।

याज्ञ-
शिक्षा-

३२

छन्दश्च देवतम् ॥ १८ ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ हेस्तौ तु संयतौ भार्यौ
 जानुभ्यामुपरि स्थितौ ॥ १९ ॥ गुरोरनुमतं कुर्यात्पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ ऊरुभागे तृतीये तु करं
 विन्येस्य दक्षिणम् ॥ २० ॥ प्रसन्नमानसो भूत्वा किञ्चिन्निलमधोमुखम् ॥ प्रणवं प्राक् प्रयुजीत
 व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥ २१ ॥ सावित्री चानुपुर्व्येण ततो वेदान् समारभेत् ॥ कूर्मोऽङ्गानीव संहृत्य
 चेष्टां दृष्टिं दृढं मनः ॥ २२ ॥ स्वस्थः प्रशान्तो निर्भीतो वर्णानुच्चारयेद्बुधः ॥ नाऽभ्याहृत्यान्न
 निर्हृत्यान्न गायेत्रेव कम्पयेत् ॥ २३ ॥ यथेवोच्चारयेद्गर्णास्तथैवैतान्समापयेत् ॥ निवेश्य दृष्टिं हस्तामे
 शास्त्रार्थमनुचिन्तयेत् ॥ २४ ॥ सममुच्चारयेद्गर्णान्दन्तेन च मुखेन च ॥ स्वरश्चैव तु हस्तश्च द्रामेतौ
 युगपद्भवेत् ॥ २५ ॥ हस्तभ्रष्टो न वेदफलमश्नुते ॥ न करालो न लम्बोऽथो नाव्यक्तो नानु-
 नासिकः ॥ २६ ॥ गद्गदो वक्त्रजिह्वश्च न वर्णान्वक्तुमर्हति ॥ अकृतिर्यस्य कल्याणी दन्तोऽथो यस्य
 शोभनो ॥ २७ ॥ प्रगल्भश्च विनीतश्च स वर्णान्वक्तुमर्हति ॥ शङ्कितं भीतमुच्चृष्टमव्यक्तमनुना-

१ अक्षरभ्यामवयवनिधिः । २ सुव्युत्थः । ३ जाणोदपरि । ४ कूर्मः । ५ ग्लसः । ६ सुप्रसन्नमना भूत्वा
 किञ्चिन्निलमधोमुखम् । ७ यथैव भाति ।

सिकम् ॥ २८ ॥ काकस्वरं मूर्ध्वगतं तथा स्थानविवर्जितम् ॥ विस्तरं विरसं चैव त्रिभिष्टुं विप-
 माहृतम् ॥ २९ ॥ व्याकुलं तालहीनं च पाठदोषाश्चतुर्दश ॥ संहितांसारवह्लुः पदसंज्ञासमा-
 कुलः ॥ ३० ॥ क्रमसन्धिभ्रसमाकीर्णो दुस्तरो मग्नसागरः ॥ अक्संहितां त्रिरभ्यस्य यजुषां वा
 समाहितः ॥ ३१ ॥ साक्षां वा सरहस्यां च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ संहिता नयते सूर्यं पदं च
 शशिनः पदम् ॥ ३२ ॥ क्रमश्च नयते सूक्ष्मं यत्तत्पदमनामयम् ॥ कालिन्दी संहिता ज्ञेया
 पदयुक्ता सरस्वती ॥ ३३ ॥ क्रमेणावर्त्तयेद्गङ्गा शम्भोर्वाणी तु नान्यथा ॥ यथा महाह्रदं प्राप्य
 क्षितो-लोष्ठो विनश्यति ॥ ३४ ॥ एवं दुश्चरितं सर्वं वैदे त्रिवृति मज्जति ॥ आम्रपालाशविल्या-
 नामपामार्गशिरीषयोः ॥ वाग्यतः प्रातरुत्थाय भक्षयेदन्तधावनम् ॥ ३५ ॥ खदिरश्च कदम्बश्च
 करवीरकरञ्जको ॥ एते कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणस्तु यशस्विनः ॥ ३६ ॥ तेनास्य करणे सूक्ष्मं
 माधुर्यं चैव जायते ॥ त्रिफलां लेवणाकेन भक्षयेच्छिष्यकः सदा ॥ क्षीणमेधाजनन्येपा स्वरवर्ण-

१ कारकः । २ अक्षरभ्याम् । ३ यथैव भाति । ४ कर्मे । ५ लोहम् । ६ व्याकुलः ।

१. अ. य.
 संहिता.
 ॥१७५॥

पाठ-
 शिफा

॥ ३३

करी तथा ॥ ३७ ॥ हस्तहीनं तु योऽधीते मन्त्रं वेदविदो विदुः ॥ न साधयति यजुंषि भुक्तमव्य-
 ज्ञनं यथा ॥ ३८ ॥ हस्तहीनं तु योऽधीते स्वरवर्णविवर्जितम् ॥ ऋग्यजुःसामभिर्दग्धो वियोनमधि-
 गच्छति ॥ ३९ ॥ ऋचो यजुंषि सामानि हस्तहीनानि यः पठेत् ॥ अनुचो ब्राह्मणस्तावद्यावत्स्वारं
 न विन्दति ॥ ४० ॥ ज्ञातव्यञ्च तथैवाप्यो वेदानां कर्मसिद्धये ॥ पठन्मात्रापपाठानु पङ्के गोरिव
 सीदति ॥ ४१ ॥ स्वरवर्णप्रयुज्जानो हस्तेनाधीतमाचरेत् ॥ ऋग्यजुःसामभिः प्रुतो ब्रह्मलोकम-
 वाप्नुयात् ॥ ४२ ॥ न कुर्वीत पदं दीर्घं न कुर्वीत विलम्बितम् ॥ पदस्य ग्रहमोक्षो च यथा
 शीघ्रगतिर्ह्ययः ॥ ४३ ॥ आगमं कुरु यत्नेन कारणं हि तदात्मकम् ॥ आत्मेन च शयं कुर्यात्पठन्ना-
 न्यमतिर्भवेत् ॥ ४४ ॥ न चास्य मुष्टिवन्धी त्याज्य चास्युत्तममाचरेत् ॥ चुलुनोका स्फुटो दण्डी
 सस्तिको मुष्टिराकृतिः ॥ एते वै हस्तदोषाः स्युः परशुश्चैव सप्तमः ॥ ४५ ॥ यथा वाणी तथा
 पाणी रिक्तं तु परिवर्जयेत् ॥ यत्र यत्र स्थिता वाणी पाणिस्तत्रैव तिष्ठति ॥ ४६ ॥ यथा धनु-

१ हस्तेनापीयमानस्य सारपणं प्रयुज्यतः । अथवा अधीतानस्य हस्तेन सार...तः ।

शु. प.
संहिता.

॥ १८० ॥

प्यावितते शरे क्षिते पुनर्युगः ॥ स्वस्थानं प्रतिपद्येत तद्वज्रस्तगतः स्वरः ॥ ४७ ॥ उचानं सोमनं
 किञ्चित्सुव्यक्ताङ्गुलिरजितम् ॥ स्वरविद्धं करं कुर्यात्प्रादेशोद्देशागामिनम् ॥ ४८ ॥ अङ्गुष्ठस्योत्तरे पञ्च
 तर्जन्युपरि यन्त्रयेत् ॥ प्रादेशस्य तु सोदेशस्तन्मात्रं चालयेत्स्वरम् ॥ ४९ ॥ मनुष्यतीर्थोच्चं कृत्वा
 पितृतीर्थोदकं प्रजेत् ॥ नामितद्वारपृष्ठे तु सुव्यक्ताङ्गुलिमोक्षणम् ॥ ५० ॥ स्वरिते व्यङ्गुलं विद्या-
 श्लिपाते तु पङ्कजम् ॥ उत्थाने तु नवाङ्गुल्यमेतस्वरस्य लक्षणम् ॥ ५१ ॥ अम्प्यासायं द्रुतां
 वृत्तिं प्रयोगार्थं तु मध्यमाम् ॥ शिष्याणामुपदेशार्थं कुर्याद्वृत्तिं विलम्बिताम् ॥ ५२ ॥ पेन्त्री तु
 मध्यमा वृत्तिः प्राजापत्या विलम्बिता ॥ अग्निमाकृतयोर्वृत्तिः सर्वशास्त्रेषु निन्दिता ॥ ५३ ॥
 मुष्ट्याकृतिर्मकारे तु नकारे तु नस्त्राग्रतः ॥ अनुस्वारेऽङ्गुष्ठक्षेप ऊर्ध्वान्तेऽङ्गुलिमोक्षणम् ॥ ५४ ॥
 उदात्तं भुवि पातेन मध्यमासाग्रमेव च ॥ शेषं पङ्कजं विद्याश्लिचितं तु विधीयते ॥ ५५ ॥
 पङ्कजं तु जात्यस्य हस्तस्यानुपथस्य च ॥ तच्चनुमागमात्रं तु हस्तस्तेनैव वर्तयेत् ॥ ५६ ॥

१ उचानं तु भुवः प्रपन्ने प्रथमं जमिशायनः । हस्तपृष्ठेऽनुदात्तं तु निरणं ज्ञातारिर्गतिः । अथवा उचानं भुवि पातयेत् प्रथं मासाग्र
 पथ च । उदात्तं तु निरणं ज्ञातारिः सप्तः ।

याद०
शिक्षा.

॥ ३४

ककारान्ते टकारान्ते ङणे चाङ्गुलिं नामयेत् ॥ पञ्चाङ्गुल्यं पकारे तु तकारे कण्डलाकृतिः ॥ ५७ ॥
 ऊर्ध्वक्षेपाद्य योष्मा स्यादधःक्षेपाच्च यो भवेत् ॥ एकैकामुस्त्वजेऽक्षरः स्वरिते त्भयं क्षिपेत् ॥ ५८ ॥
 अनुष्ठाकृच्चनं लघावनुसारे त्वपा^१ रसम् ॥ दीर्घं रङ्गे च तर्जन्याः प्रसारः परिकीर्तितः ॥ ५९ ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोः स्पर्शोऽप्युदात्तं प्रतिपद्यते ॥ नीचं तु मध्यमां कुर्याच्छ्रेयं नीचतरं क्रमात् ॥ ६० ॥
 स्वरितं यन्त्रवेत्तिश्चिद्रकारसहसंयुतम् ॥ उष्माणं तद्विजानीयाशिक्षेप उभयोरपि ॥ ६१ ॥ स्वरि-
 तसंज्ञे निश्चिते संयोगो यत्र दृश्यते ॥ द्विमात्रिके भवेदेकां मात्रिके त्भयं क्षिपेत् ॥ ६२ ॥ जाले
 च स्वरिते चैव वकारो यत्र दृश्यते ॥ कर्तव्यस्तुभयोः क्षेपो वायव्या इति दर्शनम् ॥ ६३ ॥ शृङ्ग-
 वद्धाथ वत्सस्य कुमारीकुचयुग्मवत् ॥ उभक्षेपः स्वरो यत्र स विसर्ग उदाहृतः ॥ ६४ ॥ विसर्गान्तः
 स्वरो यत्र स्वरितो यत्र दृश्यते ॥ दीर्घश्च सवकारश्च तत्रोभक्षेप उच्यते ॥ ६५ ॥ त्रिविधस्तु
 भवेदुष्मा प्रचिता घलका तरा ॥ स्वरिते प्रचितां विद्याक्षिपाते घलकां विदुः ॥ ६६ ॥ उत्थाने

१ स्वरितं यत्र वेदिकप्रतिपद्यते तत्तः ॥ इत्थं वा यदि वा शीर्षे निक्षेप उभयोरपि ॥

तु तथा तारामेताभिस्त्रिभिर्ऋषभभिः ॥ मात्राभादौ विदित्वा तु ततः श्रेयं प्रयोजयेत् ॥ ६७ ॥
 अक्षरं भजते काचित्काचिद्विले प्रतिष्ठिता ॥ समानजातिका काचित्काचिदुष्माप्रदायिका ॥ ६८ ॥
 यथा बालस्य सर्पस्य निःश्वास्तो लघुचेतसः ॥ एवमुष्मा प्रयोक्तव्या हकारपरिवर्जिता ॥ ६९ ॥
 विद्वर्ति प्रत्ययामूष्मां प्रयदन्ति मनीषिणः ॥ तामेव प्रतिपेधन्ति यथा आर्द्र-ऊण इति निदर्श-
 नम् ॥ ७० ॥ अष्टो स्वरान्प्रवक्ष्यामि तेषामेव तु लक्षणम् ॥ जालोऽभिनिहितः क्षेपः प्रक्षिप्यश्च
 तथापरः ॥ ७१ ॥ (तेरोन्यजनसंज्ञश्च तथा नेरोविरामकः ।) पाददृत्तो भवेत्तद्वत्ताथाभाव्य इति स्वराः ॥
 एकपदे नीचपूर्वः सयद्यो जाल इष्यते (अपूर्वोऽपि परस्तद्वत् धान्यं-सुप्त्रा-स्वरिलपि) ॥ एकपद-
 इत्याह ॥ ७२ ॥ नीचपूर्वः सयकारवकारो वा जालः स्वरितो भवति ॥ यथा-जालः मनुष्यानिनि ।
 सुयेति । चन्वीव । धान्यम् । कन्या इव । स्वः । वीर्यम् । एवं द्वाह यानि चान्यानीदृग्लक्षणानि
 पदानि भवन्ति ॥ एओआभ्यामुदात्ताभ्यामकारो रिक्तश्च यः ॥ अकारो यत्र लुप्येत तं चाभि-

१ तेरोन्यजनः तेरोविरामः ।

शु. य.
संहिता.

॥१८१॥

याज्ञ-
विधा.

॥ ३५ ॥

निहितं विदुः ॥ ७३ ॥ यथा-कुक्कुटः असि कुक्कुटोसि ॥ वेदः असि ॥ वेदोसि ॥ भागः असि
भागोसि ॥ मारुतः असि मारुतोसि ॥ श्वात्रः असि । श्वात्रोसि ॥ ते अप्सरसाम् तेप्सरसाम् ॥
ते अवन्तु तेवन्तु ॥ कः असि कोसि ॥ सः अहं सोहं ॥ एवं हि यानि चान्यानि
ईदृग्लक्षणानि पदानि भवन्ति ॥ इउवर्णौ यदोदात्तावापयेते यवौ क्वचित् ॥ अनुदाने पदे नित्यं
विद्यात्क्षेत्रस्य लक्षणम् ॥ ७४ ॥ यथा-त्रि अम्बकम् त्र्यम्बकम् ॥ द्रु अन्नः दृन्नः ॥ वीडु
अङ्गः वीडुङ्गः ॥ धाजी अर्बन् धाज्यर्बन् ॥ एवं द्वाह यानि ० ॥ इकारो यत्र दृश्येत इकारेणैव
संयुतः ॥ उदात्तश्चानुदात्तेन प्रच्छिद्यो भवति स्वरः ॥ ७५ ॥ यथा-अभि इन्धताम् अमीन्ध-
ताम् ॥ अभि इमम् । अमीमम् ॥ हि इहि वीहि ॥ सुचि इच सुचीच ॥ चम्वीवेति चम्वीऽइच ॥
एवं द्वाह यानि चान्यानि ० ॥ उदात्तपूर्वं यत्किञ्चिच्छन्दसि स्वरितं पदम् ॥ एष सर्वं बहु स्वारस्तेरो-
व्यञ्जन उच्यते ॥ ७६ ॥ यथा-इडे । रन्ते । इड्ये । काम्ये । चन्द्रे । ज्योते । अदिति । सरस्वति ।

१ उदात्तपूर्वं स्वरितो व्यञ्जनेन पुनो भवेत् ।

महि । विश्रुतीति भवन्ति ॥ एवं द्वाह यानि भवन्ति ॥ अवग्रहात्परो यस्तु स्वरितः स्यादनन्तरम् ॥
तेरोविरामं तं विद्यादुदात्तो यणवग्रहः ॥ ७७ ॥ यथा-गोमदिति गोमत् ॥ गोपताविति गो-
पतो ॥ प्रप्रेति प्र-प्र ॥ विततेति वि-तता ॥ समिद्ध इति सम्-इद्धः ॥ एवं द्वाह यानि ० भवन्ति ॥
खरे च स्वरिते चैव विवृत्तिर्ग्रन्थ दृश्यते ॥ पादद्वयो भवेत्स्वारः "श्वित्रऽआदित्य" दर्शनम् ॥
यथा-श्वित्रः आदित्यानाम् ॥ श्वित्रऽआदित्यानाम् ॥ पुत्रः ईधे । पुत्रऽईधे ॥ दात्रे एधि । दात्रऽ-
एधि ॥ कः ईम् । कऽईम् ॥ ताः अस्व । ताऽअस्व ॥ एवं द्वाह यानि ० ॥ उदात्ताक्षरयोर्मध्ये
भवेन्नृचस्त्ववग्रहः ॥ ताथाभाव्यं भवेत्स्वारः "तनूनप्रेति" दर्शनम् ॥ ७८ ॥ यथा-तनूनप्रे-
इति तनूनप्रे ॥ तनूनपादिति तनूनपात् ॥ तनूनपातमिति तनूनपातम् ॥ एवं द्वाह यानि
पदानि लक्षणानि भवन्ति ॥ इत्यष्टपदसमाम्नाये वैशेषिके याज्ञवल्क्यवचनानां पदानां पाठः समाप्तः ॥
॥ माध्यन्दिनविरोधी स्यात्ताथाभाव्यस्तु यः स्मृतः ॥ खरो नैवात्र दृश्येते भिन्नोदात्तानु-

१ उदात्तनिहितस्वारः स्वरितवाच्यो भवेत् । उदात्तस्वरितपूर्वो नाम्बभावयते स्वरम् ॥ परञ्च नः स्वरितः संहितायां तथैव

सं. ७०

शु. य.
संहिता.

॥१८२॥

याज्ञ.
सिंह.

॥ ३६ ॥

दासको ॥ १ ॥ स्वराः स्पर्शान्तःस्थोष्माणः ॥ कण्ठ्यजिह्वामूलीयतालव्यमूर्धन्यदन्त्योच्च-
यमा विसर्जनीयनिपातायाश्च किंवर्यदिवस्यलिङ्गाः । स्वराः शुक्लाः । नानादेवत्याः ॥ स्पर्शाः
कृष्णाः ॥ कपिला अन्तःस्थाः । ऊष्माणोऽरुणाः ॥ नीला यमाः ॥ हरिता नासिक्याः ॥ पीतोऽ
नुस्वारः ॥ रक्तो जिह्वामूलीयः । पीत उपष्मानीयः ॥ श्वेतो विसर्जनीयः ॥ शबलो रङ्गः ॥
नीलोऽनुनासिक्यः ॥ इत्यन्तर्मध्यमयोर्नासिक्यं त्रिधात् ॥ द्विरुदात्ताख्या इति स्मृतः ॥ उदमनुद
निपाते आद्ये चोपसर्गे नामाख्याते चोपसर्गनिपाताध्वेति किंदेवत्याः ॥ अक्षराणां च के
पुरुपाः ॥ काः स्त्रियः ॥ कानि नपुंसकानि इत्यत्र वृमः ॥ कण्ठ्या आग्नेया अकारादयः ॥ जिह्वा-
मूलीया नेत्रैल्याः ककारादयः ॥ तालव्याः सौम्याश्चकारादयः ॥ वायव्या मूर्धन्याष्टकारादयः ॥

५ । स्वरितेनद भवेत्तास्त एव निहितः स्वरः ॥ उदात्तादिहितः नागैः स्वारोक्तो न कर्तव्यः ॥ स्वरो यश्च तदायुतो देवः स
प्रपद्यः सगः ॥ उदात्तनुनागनोर्गोत्रे स्वरितः स्वर उपपद्यते । देवदेव मध्यमः श्रोत्रः सन्निविष्टः सिधोद्भूतः ॥ मादितः वा हिमाश्रितं वा
स्वरितं यमिहाश्रितम् । तस्यादिनोऽर्धमात्रा पे रोपं च परतो भवेत् ॥ उक्तान्तर्गते ह्यस्य स्वरितं चोपपद्यते । उपपन्नानु यदा गण्येत
स्वरितं न तदा भवेत् ॥

रोद्रा दन्त्यास्तकारादयः ॥ ओष्ठ्या आश्विन्याः पकारादयः ॥ शोपा वैश्वदेवाः ॥ अम् इत्येवमादयः ॥
स्वरास्तु ब्राह्मणा ज्ञेया वर्गाणां प्रथमाश्च ये ॥ द्वितीयाश्च तृतीयाश्च चतुर्थाश्चापि भूमिपाः ॥ २ ॥
वर्गाणां पञ्चमा वैश्या अन्तःस्थाश्च तथेय च ॥ ऊष्माणश्च हकारश्च शूद्रा एव प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥
शुक्रवर्णानि नामानि आख्याता रोहिता मताः ॥ कपिश्रलास्तूपसर्गाः कृष्णाश्चैव निपातकाः
॥ ४ ॥ भार्गवगोत्राणि नामानि भारद्वाजा आख्याताः ॥ पातिष्ठा उपसर्गास्तु निपाताः काश्यपाः
स्मृताः ॥ पीतवर्णश्चोपसर्गो निपातः कृष्णवर्णकः ॥ सर्वं तु सौम्यमाख्यातं नाम वायव्यं
दृश्यते ॥ आग्नेयस्तूपसर्गः स्थान्निपातो वारुणः स्मृतः ॥ ५ ॥ प्रथमाश्च तथान्तःस्थाः स्त्रीलिङ्गाः
परिकीर्तिताः ॥ शोपाक्षराणि षण्दानि प्राहुर्लिङ्गविवेचकाः ॥ ६ ॥ नाम्नामिन्द्रो देयता वरुण
उपसर्गाणामादित्यः सर्वस्याक्षरगणस्य स्वरा विसर्जनीयो यमाश्च पुंलिङ्गाः ॥ इज्जननमा यरलयाः
स्त्रीलिङ्गाः ॥ शोपाण्यक्षराणि नपुंसकलिङ्गानीति ॥ सन्धिश्चतुर्विधो भवतीति ॥ लोपागमो वर्ण-

१ आरितो मुनिभिः श्रोत्रः सर्वोद्धरणस्य च । स्वरा विसर्जनीयाम यमाः पुंलिङ्गकाः स्मृताः ॥

शु. य.
रुद्रिता.

॥१८२॥

याज्ञ.
लिङ्ग.

॥ ३७ ॥

विकारः प्रकृतिभावश्चेति ॥ तद्यथा । तत्र लोपो भवति । अयक्ष्माः मा । अयक्ष्मामा ॥ शततेजाः
 वायुः । शततेजावायुः ॥ तिग्मतेजः द्विपतः ॥ तिग्मतेजाद्विपतः ॥ इति लोपः ॥ आगमो भवति ।
 यथा-प्रत्यक्षसोमः प्रत्यक्षसोमः ॥ प्राक्षसोमः प्राक्षसोमः ॥ अस्मान् सीते । अस्मान्सीते ॥
 ग्रीन् समुद्रान् । ग्रीन्समुद्रान् ॥ इति आगमः ॥ विकारो भवति । यथा-आ इदम् । एदम् ॥
 आ इमे । एमे ॥ आ इष्टयः । एष्टयः ॥ प्र इपितः । प्रेपितः ॥ इति विकारः ॥ प्रकृतिभावः ।
 यथा-आशुः शिशानः ॥ युजानः प्रथमम् ॥ अदितिः पोडशाक्षरेण ॥ देवो वः सयिता ॥
 इति प्रकृतिभावः ॥ आकाशस्था यथा विद्युत्स्फुटितं मणिसूत्रवत् ॥ एष छेदोविशृङ्खलां
 यथा बालेषु कर्तरी ॥ ७ ॥ इयोस्तु स्वरयोर्मध्ये सन्धिर्यत्र न दृश्यते ॥ विशृङ्खलस्तत्र विज्ञेया
 य ईशेति निदर्शनम् ॥ ८ ॥ पिपीलिका पाकवती तथा वत्सानुसारिणी ॥ वत्सानुसंखता (जा) चैव
 चतसस्तु विद्यतयः ॥ ९ ॥ पञ्च रक्षाः प्रवर्तन्ते घातनिर्घातवज्रिणः ॥ अहरग्रहरो ज्ञेय अइउअओ इति
 निदर्शनम् ॥ १० ॥ पिपीलिका आद्यन्तदीर्घा नाभ्याऽआसीदिति निदर्शनम् ॥ पाकवत्युभयोर्हस्ता
 विनऽइन्द्रेति निदर्शनम् ॥ ११ ॥ अन्ते च वत्सानुसृजता तानेत्सो आवोढमश्विनेति नि० ॥
 वत्सानुसारिणी चादौ दीर्घा ताऽअत्येति नि० ॥ १२ ॥ करिणी कुर्विणी चैव हरिणी हारिणीति च ॥
 तथा हंसपदा नाम पञ्चैताः स्वरमक्तयः ॥ १३ ॥ करिणी रहयोयंगे कुर्विणी लहकारयोः ॥
 हरिणी र(श)पयोयंगे हारितं ऋपकारयोः ॥ १४ ॥ या तु हंसपदा नाम सा तु रेफपकारयोः ॥
 हरिणी हरयोर्विचात्कुर्विणी लहकारयोः ॥ १५ ॥ देवम्बर्हिरिति करिणी उपह्(बह्)रेति कुर्विणी ॥
 हरिणी अरे(प)स इत्याहुर्हारिणी शतवल्हेति च ॥ १६ ॥ यपोष्योयतेसीति तथा हंसपदेति च ॥
 स्वरमक्तिं प्रयुजानस्त्रीन्दोपान्परिवर्जयेत् ॥ १७ ॥ इकारं चाप्युकारं च यस्तदोपं तथैव च ॥
 एतद्वृक्षणमाख्यातं याज्ञवल्क्येन धीमता ॥ १८ ॥ सम्यक् पाठस्य सिद्धार्थं शिष्याणां हितकाम्यया ॥
 अर्धमात्रास्वरं किञ्चित्पृथङ्मन्यूनमिबोचरन् ॥ ऋकारे च हकारे च ह्रस्वण्टमनसौनि च ॥ १९ ॥
 नेतस्त्वरितपूर्वाद्दे नापराद्दे कथञ्चन ॥ न स्वरे न च मात्रायां कथं सारो विधीयते ॥ २० ॥

-इ. प.
 संदिता.

॥१८४॥

याज्ञ०
 शिक्षा.

॥ ३८ ॥

पराङ्मुख्य तु यत्पूर्वं पूर्वाङ्मुख्य तु यत्परम् ॥ उभयाङ्गार्द्धसंयोगे स्वारं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २१ ॥
 संयोगे तु परं स्वारं परं संयोगनामकम् ॥ संयुक्तस्य तु वर्णस्य न स्वारं पूर्वमक्षरम् ॥ २२ ॥
 उदात्तादनुदात्ते तु धामाया भुव आरभेत् ॥ उदात्तात्स्वरितोदात्तो क्रमाद्वक्षिणतो न्यसेत् ॥ २३ ॥
 स्वरितादनुदात्ता ये प्रचयास्तान्प्रचक्षते ॥ एकस्वरानपि यतानाहुस्तत्त्वार्थविचिन्तकाः ॥ २४ ॥
 प्रचयो यत्र दृश्येत तत्र हन्यात्स्वरं बुधः ॥ स्वरितः केवलो यत्र मृदुस्तत्र निपातयेत् ॥ २५ ॥
 दुर्यलस्य यथा रामं हरते षष्ठ्याष्टपः ॥ एवं व्यञ्जनमासाद्य अकारो हरते स्वरम् ॥ २६ ॥
 उच्चादुच्चतरं नास्ति नीचाद्वीचतरं तथा ॥ अक्षरानुल्ययोगाच्च नीचे नीचगतानि च ॥ २७ ॥
 स्वर उच्चः स्वरो नीचः स्वरः स्वरित एव च ॥ स्वरप्रधानेस्तेः स्वार्यं व्यञ्जनं तेन सस्वरम् ॥ २८ ॥
 व्यञ्जनान्यनुवर्तन्ते यत्र तिष्ठति सस्वरः ॥ स्वरप्रधानं त्रैस्वर्यमाचार्याः प्रवदन्ति हि ॥ २९ ॥
 मणिवह्मञ्जनं विद्यात्सूत्रवच्च स्वरं विदुः ॥ आचार्याः सममिच्छन्ति पदच्छेदं तु पण्डिताः ॥ ३० ॥

१ अत्रादे पदच्छेदे उपायो दृश्यते यदि । स्वरात्मं स्वरितं प्राहुः खण्डौ तु स्वार्यं परम् ॥ स्वरसन्धिनिधानेन नीचोच्चत्वं
 निर्धार्यते । व्यञ्जनाद्वा पराङ्मुखि वाङ्मुखौ स्वर उच्यते ॥

खियो मधुरमिच्छन्ति विकृष्टमितरे जनाः ॥ उदात्तं नानुवर्तन्ते नीचस्त स्वरितं तथा ॥ ३१ ॥
 विस्वरं तं विजानीयाद्दीर्घस्वविजितम् ॥ हरिवरुणश्रेण्येषु धारापुरुषेषु च ॥ स्वरिते रेफवैश्वानरो
 नकारः शेषाकारः स्वरिता नकाराः ॥ ३२ ॥ द्वौ वरुणौ च स्वरितौ ॥ उदुत्तमं वरुणधारयंबरोरुधारा
 उरुधारा च होईते ॥ मात्रिकं वा द्विमात्रं वा स्वरितं यदिहाक्षरम् ॥ तस्यादितोऽर्द्धमात्रा ये शेषं
 च परतो भवेत् ॥ ३३ ॥ नकारान्ते पदे पूर्वं इमंभुभिः परतः स्थिते ॥ छकारं न प्रयुजीत
 ज्ञासन्धि समुच्चरेत् ॥ ३४ ॥ ओकारं मुतविज्ञेयं मुतमशाद्वितीयकम् ॥ लाजी छाचीं तृतीयं च
 विवेक्षेति चतुर्थकम् ॥ ३५ ॥ अघःस्विदासीत्यन्धमं चोपरिस्विदासीच्च पष्ठकम् ॥ सप्तमं तु भुवोः
 स्वार अष्टमं नैव विद्यते ॥ ३६ ॥ उच्चस्थानगते हस्ते स्वरितं नोपपद्यते ॥ अधःस्था तु यदा
 गच्छेत्स्वरितं न तदा भवेत् ॥ कचटतपा दृश्यन्ते सन्धिस्थानेषु नित्यदाः ॥ स्ववर्गेणैव संयुक्ता
 मोक्षं तत्र न कारयेत् ॥ तकारान्ते पदे पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ प्रत्यारम्भञ्ज कुर्वीत पापाविति

१ इत्थं नानुवर्तते नीचं न स्वरितं तथा । विस्वरं तु विजानीयाद्दीर्घस्वविजितम् ॥ १ रोदने । १ कुर्वीत ।

'श्र. य.
 संहिता.
 ॥१८५॥

पाठः
 क्षिया

॥ ३९

निदर्शनम् ॥ ककारान्ते पदे पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ छसवर्णं विजानीयात् मित्त्वसेति निद-
 र्शनम् ॥ तकारान्ते पदे पूर्वं चवर्गे परतः स्थिते ॥ मोक्षं तत्र च क्वर्तित यच्च पापौ निदर्शनम् ॥
 ङकारान्ते पदे पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ कसवर्णं विजानीयात्प्राङ्मुखोमेति निदर्शनम् ॥ टका-
 रान्ते पदे पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ टसवर्णं विजानीयात्सम्भ्रांद्भ्युतेति निदर्शनम् ॥ तकारान्ते
 पदे पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ छसवर्णं विजानीयात् तत्सविलुरिति निदर्शनम् ॥ नकारान्ते पदे
 पूर्वं सकारे परतः स्थिते ॥ तसवर्णं विजानीयाद्भीन्तसमुद्रेति निदर्शनम् ॥ पकारान्ते पदे पूर्वं
 शकारे परतः स्थिते ॥ छसवर्णं विजानीयादनुष्टुप्छारदीति निदर्शनम् ॥ मकारान्ते पदे पूर्वं सवर्णं
 परतः स्थिते ॥ मसवर्णं विजानीयादिमन्मेति निदर्शनम् ॥ वणं तु मात्रिके पूर्वं अनुस्वारो
 द्विमात्रकः ॥ द्विमात्रे मात्रिको ज्ञेयः संयोगाद्यस्य यो भवेत् ॥ अनुस्वारो द्विमात्रः स्याद्वर्णव्यञ्ज-
 नादिगः ॥ इत्याद्या यदि वा दीर्घदेवानाङ्ङद्वयेभ्य इति ॥ अनुस्वारस्योपरिष्ठात्संयुतं यत्र दृश्यते ॥
 दीर्घं तं तु विजानीयाच्छ्रोताग्राधानेति निदर्शनम् ॥ अनुस्वारस्योपरिष्ठात्संयोगो यत्र दृश्यते ॥
 ह्रस्वं तं तु विजानीयात्संस्थेति निदर्शनम् ॥ अनुस्वारश्च यो दीर्घादक्षराद्यो भवेत्परः ॥
 स तु ह्रस्व इति ज्ञेयो मन्त्रेष्वेव विभाषया ॥ ओभावश्च विवृतिश्च शपसा रेफ एव च ॥
 जिह्वामूलमुपष्मा च गतिरष्टविधोष्मणः ॥ यथा भावप्रसन्धानमुकारादिपरं पदम् ॥
 स्वरान्तं तादृशं विधायदन्यत्प्रकमूष्मणः ॥ उभाबादुत्थितश्चोष्मा तां तु केलिं विनिर्दिशेत् ॥
 विवृतं प्रति या ऊष्मा विज्ञेया विकटानना ॥ लीढातिलीढविषुष शपसेषु प्रकीर्तिताः ॥
 जिह्वामूले च रेफे च विज्ञेया विठकाशठाः ॥ उपष्मानीयसहितां पुष्पिणीं तां विनिर्दिशेत् ॥
 अन्यत्र यो भवेदूष्मा मुलमां तां विनिर्दिशेत् ॥ पादाद्यन्तं पदाद्यन्तं तथावग्रहकालिकम् ॥
 ईपत्स्पर्ष्टं विजानीयात्तस्मिन्काले तु कारयेत् ॥ पादादौ च पदादौ च संयोगावग्रहेषु च ॥
 यः(य)शब्द इति विज्ञेयो योन्यः स य इति स्मृतः ॥ उपसर्गपरो यस्तु पदादिरपि दृश्यते ॥
 ईपत्स्पर्ष्टं यथा विद्युत्पदच्छन्दात्परं भवेत् ॥ स्वदर्पवाचिनो वो वां वा वै यदि निपातजौ ॥
 आदेराजविकल्पार्था ईपत्स्पर्ष्टा इति स्मृताः ॥ विभाषायामेकारः स्यात्तथा नैतः पदात्परः ॥
 भवन्तेत्यपि पूर्वं तथा च सपदादपि ॥ यदेव लक्षणं यस्य वकारस्यापि तद्वेत् ॥
 यत्र यत्र विशेषः स्यादिदानीं स स कथ्यते ॥ वकारस्त्रिविधः प्रोक्तो गुरुर्लघुर्लघूच्चरः ॥

य. य.
 धिस्ता.

॥२८६॥

याङ्.
 शिवा.

॥ ४० ॥

आदौ गुरुलघुर्मध्ये पदान्ते तु लघुस्तरः ॥ उपांशु त्वरितं चैव योऽधीते हृदि संशकः ॥
 अपि रूपसहस्रेषु सदेहेषु प्रवर्तते ॥ पञ्चविधां न गृह्णन्ति जडाः स्तब्धाश्च ये नराः ॥
 आलस्याश्वेव रोगाश्च येषां च विस्मृतं मनः ॥ अहिरिव गणाजितः संमानान्नरकादिव ॥
 राक्षसीभ्य इव स्त्रीभ्यः स विद्यामधिगच्छति ॥ न भोजनाविलम्बी त्याग्य च नारीनिबन्धनः ॥
 सुदूरमपि विद्यार्थी ब्रजेद्वरुहंसवत् ॥ यथा स्नानस्नानिन्नेन नरो वार्यधिगच्छति ॥ तथा गुरुगतां
 विद्यां शुभ्रपूरधिगच्छति ॥ सुखार्थी चेत्पजेद्विद्यां विद्यार्थी चेत्पजेत्सुखम् ॥ सुखिनस्तु कृतो
 विद्यां सुखं विद्यार्थिनः कृतः ॥ गुणिता शतशो विद्या सहस्रावर्तिता पुनः ॥ आगमिष्यति जिह्वाग्रे
 स्थलनिम्नमिवोदकम् ॥ शतेन गुणिता विद्या सहस्रेण च तिष्ठति ॥ शतानां च सहस्रेण प्रलयश्च द-
 वतिष्ठति ॥ जलमभ्यासयोगेन शिलायाः कुरुते क्षयम् ॥ कर्काणामृदुतस्तस्य किमभ्यासात्
 साध्यते ॥ गुरुशुभ्रपया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ॥ अथवा विद्याया विद्या चतुर्थं नोपलभ्यते ॥
 शुभ्रपारहिता विद्या ह्यल्पमेधागुणैः सह ॥ बन्ध्या च यौवनी तस्या न विद्या फलिनी भवेत् ॥
 हयानामिव जालानामर्द्धमात्रार्द्धशायिनाम् ॥ न हि विद्यार्थिनां निद्रा चिरं नेत्रेषु तिष्ठति ॥

यथा पिपीलिकाभिः पांशुभिर्वल्मीकं क्रियते महत् ॥ न तत्र बलसामर्थ्यमुद्यमस्तत्र कारणम् ॥
 अज्ञानस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु सञ्चयम् ॥ अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥ अन्नव्य-
 ज्ञनयोर्भागस्तृतीयमुदकस्य च ॥ वायोः सञ्चारणार्थाय चतुर्थमुपकल्पयेत् ॥ हकारं पञ्चमेयुक्तस-
 न्तस्येष्ट्यापि संयुतम् ॥ ओरसं तं विज्ञानीयात्कण्ठ्यमाहुरसंयुतम् ॥ हकारो यत्र पूर्वस्यो श्वन्तस्यापो
 भवेत्परः ॥ पदकाले विद्युज्येत संहितायां स ओरसः ॥ मेघद्वन्द्वमिनिर्त्रयो ज्ञायते पयसो हृदात् ॥
 एवं नादं प्रयोक्तव्यं सिंहस्य रुदितं यथा ॥ मासे भाद्रपदे मेघाः शब्दं कुर्वन्ति यादृशम् ॥ एवं गहर-
 मासाय शुकं बुद्बुद्वेति दर्शनम् ॥ शेषाणां वानरा युद्धमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या
 इहेहेयाद्भिदर्शनम् ॥ यथा पुत्रवती स्नेहाशुम्बते निजमोरसम् ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या युञ्जानेति निद-
 र्शनम् ॥ दुर्दुरो जयदेशे च प्रफलेपुर्नयाप्यया ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या अपाम्बुनेति निदर्शनम् ॥ यथा
 भारभराक्रान्ता निश्वासन्ति नरा भुवि ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या अग्नयः सम्भृत इत्यपि ॥ कुक्कुटः काम-
 लुब्धश्च ककारद्वयमुखरेत् ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः कुक्कुटोसीति दर्शनम् ॥ बडवा च हयं दृष्ट्वा योनिं

याज्ञ-
 शिवा.

॥ ४१ ॥

विहृते यथा ॥ एवं वर्णाः प्रयोक्तव्याः सवुन्दुमेति दर्शनम् ॥ रेवे चैव समुत्पन्ने नो व्रत्तेष्वूर्वमक्षरम् ॥
 स्वरं दीर्घं प्रयुज्जीत पञ्चात्रासिक्वमाचरेत् ॥ यथा सौराष्ट्रिका नारी अरौ इत्यभिभाषते ॥ एवं रङ्गः
 प्रवक्तव्यो ङकारः परिवर्जितः ॥ द्विमात्रिको मात्रिको वा नासामूलं समाश्रितः ॥ अन्ते प्रयुज्जीते
 रङ्गः पञ्चमैः सानुनासिकः ॥ यथा सौराष्ट्रिका नारी अरौ इत्यभिभाषते ॥ एवं रङ्गं विजानीयात्
 ङकारपरिवर्जितम् ॥ अनन्तरं मकारस्य यो रङ्गस्तत्र रङ्ग्यते ॥ सर्वानुनासिकं विद्यादेपा मध्यो-
 पधानिका । यैरलवशपसहृद्व्यन्ते चोपधानिका ॥ गर्वान्ते रङ्गते यस्तु सर्वैः सर्वानुनासिका ॥
 नासादुत्पद्यते रङ्गः काल्येन समनिःस्वनः ॥ मृदुश्चेद्विमात्रः स्वादृष्टिमान्स्याद्विदर्शनम् ॥ यथा
 न्यायी हरेत्पुत्रान्दंष्ट्राभिर्न च पीडयेत् ॥ भीता पतनमेदाभ्यां तद्वद्वर्णान्प्रयोजयेत् ॥ मधुरं च न

१ यथा कामातुल्य मयी कर्त्तुं कुर्वन्ति तेने । वच्छर्म्हं कुल्ये प्राक् । सि मुहसि निर्वर्धनम् ॥ पक्षी विदल्ये यो गुणो प्राप्ता सङ्गुण्य तिष्ठति ।
 एवं पक्षीः प्रयोक्तव्या वर्णान्तो निर्वर्धनम् ॥ २ यत्पक्षाः क्षपद्य अहे चोपधानिनः । वर्णान्ते रङ्गते यस्तु सर्वैः सर्वानुनासिकः ॥
 ३ यथाः । ४ वाटनी रजवर्णाया अपायाः कुल्येऽयथा । वाटनं रजवेर्द्वयं प्राग्ये नासिक्वमाचरेत् ॥ काक्षारकं यथा शोभं नक्षत्रान्यं एवं
 यथा । सर्वं रङ्गं विजानीयाच्छ्रुमिति निर्देशनम् ॥ कुले नन्दरे यत्कारं रङ्गन्ति श्वोनक्षरगः । एवं रङ्गं विजानीयात्प्राप्त्याऽमासी-
 चाव्यक्तं व्यक्तं चापि न पीडितम् ॥ सनाथस्यैकदेशस्य न वर्णाः शङ्करं गताः ॥ यथा सुमत्तनागेन्द्रः
 पदात्पदं निषापयेत् ॥ एवं पदं पदाद्यन्तं दर्शनीयं पृथक् पृथक् ॥ गीती शीघ्री शिरःकम्पी
 यथालिखितपाठकः ॥ अनर्थज्ञोऽल्पकण्ठश्च पठेते पाठकाधमाः ॥ माधुर्यमक्षरव्यक्तिः पदच्छेदस्तु
 सुस्तरः ॥ धैर्यं लयसमत्वं च पठेते पाठका गुणाः ॥ चतुरक्षरपङ्क्तं च निवर्तते पुनः पुनः ॥ आवर्तते
 पदं यच्च द्विखिरास्त्रेडितं हि तत् ॥ यथा धात्रे धात्रेति यजुषे यजुषेति निदर्शनम् ॥ द्वीयते वर्धते चापि
 पदं यत्र कुशोदरम् ॥ उपचारः स विज्ञेय उभे सुधन्त्रेति निदर्शनम् ॥ अथ सप्तविधाः संयोगपिण्डाः ॥
 ॥ अयःपिण्डो दारुपिण्डो ऊर्णापिण्डो ज्वालापिण्डो मृत्पिण्डो वायुपिण्डो वज्रपिण्डश्चेति ॥
 यमान्विद्यादयःपिण्डान्सान्तःस्थं दारुपिण्डवत् ॥ अन्तःस्थं यमवर्जं तु ऊर्णापिण्डं विनिर्दिशेत् ॥
 अन्तःस्थं यमसंयोगे विज्ञेयो नोपलभ्यते ॥ अशरीरं यमं विद्यादन्तःस्थः पिण्डनायकम् ॥ ज्वाला-
 पिण्डान्सनासिक्वान्सानुस्वारौस्तु मृन्मयान् ॥ सोपध्मा वायुपिण्डाश्च जिह्वामूले तु वज्रिणः ॥ अयः-
 पिण्डो नाम यथा ॥ अग्नीः । पक्वीः । नातनञ्चिम ॥ दारुपिण्डो नाम यथा ॥ अश्वः । सूर्यः । विश्वाज-

निदर्शनम् ॥ यत्पक्ष्याः सवुन्दुमेति दर्शनम् ॥ रेवे चैव समुत्पन्ने नो व्रत्तेष्वूर्वमक्षरम् ॥ स्वरं दीर्घं प्रयुज्जीत पञ्चात्रासिक्वमाचरेत् ॥ यथा सौराष्ट्रिका नारी अरौ इत्यभिभाषते ॥ एवं रङ्गः प्रवक्तव्यो ङकारः परिवर्जितः ॥ द्विमात्रिको मात्रिको वा नासामूलं समाश्रितः ॥ अन्ते प्रयुज्जीते रङ्गः पञ्चमैः सानुनासिकः ॥ यथा सौराष्ट्रिका नारी अरौ इत्यभिभाषते ॥ एवं रङ्गं विजानीयात् ङकारपरिवर्जितम् ॥ अनन्तरं मकारस्य यो रङ्गस्तत्र रङ्ग्यते ॥ सर्वानुनासिकं विद्यादेपा मध्योपधानिका । यैरलवशपसहृद्व्यन्ते चोपधानिका ॥ गर्वान्ते रङ्गते यस्तु सर्वैः सर्वानुनासिका ॥ नासादुत्पद्यते रङ्गः काल्येन समनिःस्वनः ॥ मृदुश्चेद्विमात्रः स्वादृष्टिमान्स्याद्विदर्शनम् ॥ यथा न्यायी हरेत्पुत्रान्दंष्ट्राभिर्न च पीडयेत् ॥ भीता पतनमेदाभ्यां तद्वद्वर्णान्प्रयोजयेत् ॥ मधुरं च न

याज्ञ०
शिक्षा०

तीति भवति ॥ तत्र ऊर्णापिण्डो नाम यथा ॥ यस्मिन् । अत्यस्मिन् अमुष्मिन् । इति भवति ॥ तत्र
ज्वालापिण्डो नाम यथा ॥ ब्रह्मा । बह्विः । गृह्णामीति भवति ॥ तत्र मृत्पिण्डो नाम यथा ॥
साँस्था सँस्कृताः । सँस्कर्त्तुः इति ॥ तत्र वायुपिण्डो नाम यथा ॥ देव सवितः । युजानः
प्रथमम् । प्रादिवः ककुत्सुसमिति भवति ॥ तत्र वज्रपिण्डो नाम यथा ॥ इष्कृतिः । निष्कृतिः ।
ऋक्साम इति भवति ॥ प्रथममेव पकारेण सकारेणैव संयुतम् ॥ एतत्स्वरं समासाय अग्निष्वाचा-
शिर्दानम् ॥ प्रथमेन ठकारेण धकारेणैव संयुतम् ॥ एतत्स्वरं समासाय अधिष्ठाननिर्दानम् ॥
प्रथममेव णकारेण नकारेणैव संयुतम् ॥ एतत्स्वरं समासाय त्रिणवन्नयस्त्रिंशविति निर्दानम् ॥
प्रथममेव रत्नेण नकारेणैव संयुतम् ॥ एतद्भजितमासाय वृष्टिमानिति निर्दानम् ॥ एते ककारा-
दयो मकारपर्यवसानाः कृष्णा व्याख्याताः ॥ शनेश्वरदेवत्याः ॥ चत्वार्यन्तस्था यरलवाः कपिलवर्णाः
अग्निदेवत्याः ॥ चत्वार्युष्माणः शपसहा अरुणवर्णा आदित्यदेवत्याः ॥ त्रयस्त्रिंशद्भ्यश्चानानि स्पर्शा
अन्तःस्था ऊष्माणश्चेति ॥ चतुर्विधं करणम् । स्पृष्टमस्पृष्टं सङ्कृतं विपृतं चेति ॥ सङ्कृतो घोषा विपृता
अघोषाः ॥ विंशतिर्घोषास्ते गजद्वया घञ्मन्धमा वज्रजनमाः यरलवाश्चेति ॥ त्रयोदश अघोषास्ते

कचटतपाः खल्लथफाः शपसाश्चेति ॥ अष्टौ वर्णस्थानानि भवन्ति ॥ उरःकण्ठमूर्धन्यतालु-
दन्त्ये । जिह्वामूलयमानुनासिक्याश्चेति ॥ द्वौ ओरस्यो । ह हा इति । अआआ ३ त्रयः कण्ठ्याः ॥
ऋपद्मूर्धन्याः । टठढणप इति ॥ दश तालव्याः चञ्जम्रयशईई ३ इति ॥ अष्ट दन्त्याः ।
तथदधनल्लसाः ॥ एकादश ओष्ठ्याः । पफत्रभमा उऊऊ ३ लउपप्माचेत्यादयः ॥ एको दन्त-
मूलयो रेफः ॥ जिह्वामूलीयाः पञ्च । कुंयुंयुंयुंइति ॥ कमरुमग्ममकुंयुंयुंयुं इति यमाश्चत्वारः ॥
रश्मेनि प्रथमो ज्ञेयः सक् इत्यपरो भवेत् ॥ तृतीयः सदा इत्याहुः उपप्रेति चतुर्थकः ॥ प्रथमो
चोष्ठनासिक्याचोष्ठनासे उपाश्रितो ॥ द्वितीयः कण्ठ्यदन्त्यश्च नासामूलमुपाश्रितः ॥ तृतीयः
कण्ठ्यजिह्वामे नासायामेव निर्दिशेत् ॥ चतुर्थो हृदि नासिक्यः कण्ठे चाभिहिता यमाः ॥
आपञ्चमेश्वेकपादः संयुक्तं पञ्चमाक्षरम् ॥ यमास्तत्र निवर्तन्ते इमशानादिव घान्धवाः ॥ यस्कि-
चिद्वाङ्मयं लोके सर्वमत्र प्रतिष्ठितम् ॥ सर्वमत्र प्रतिष्ठितमिति ॥ ऋवर्णेतित्यरे सादावनुसारे
दिमात्रकः ॥ संयोगे परभूतेषु ह्रस्व एवोच्यते बुधेः ॥ इति श्रीपाद्मवल्क्यशिक्षा समाप्ता ॥

१. य.
शिक्षा.

१८९॥

याज्ञ-
शिक्षा.

॥ ४

॥ अथ प्रतिज्ञासूत्रम् ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रतिज्ञामन्त्रब्राह्मणयोर्वेदानामधेयं तस्मिन्शुक्ले याजुषाघ्राये माध्यन्दिनीयके मन्त्रे स्वरप्रक्रिया हृणनुदात्तो मूर्ध्नुदात्तः श्रुतिमूले स्वरितः । एवं जात्यादयोऽभिहिताः ॥ ब्राह्मणे तुदात्तानुदात्तो भाषिकस्वारो तानस्वराणि छन्दोवत्सूत्राणि ॥ १ ॥ अथान्तःस्थानामाद्यस्य पदादि-स्थस्यान्यहलसंयुक्तस्य संयुक्तस्यापि रेफोऽभ्यान्त्याभ्यामृकारेण चाविशेषेणादिमध्यावसानेपूर्वधारणे जकारोच्चारणं दिर्भावेऽप्येवमथापरान्तःस्थस्यायुक्तान्यहलसंयुक्तस्योऽभ्यन्तकारेणकारसहितोच्चारणमेवं तृतीयान्तःस्थस्य कविहकारस्य तु संयुक्तसंयुक्तस्याविशेषेण सर्वत्रैवमथान्वत्यन्तःस्थानां पदादि-मध्यान्तःस्थस्य त्रिविधं गुरुमध्यमलघुवृत्तिभिरुच्चारणमथो मूर्धन्योऽभ्यन्तोऽसंयुक्तस्य दुर्मुते संयुक्तस्य च स्वकारोच्चारणमध्ययनादिकर्मस्वर्णवैलापां प्रकृत्या ॥ २ ॥ अथानुस्वारस्यङ् इत्यादेशः शपसहो-केषु तस्य त्रैविध्यमाकृतम् ॥ ह्रस्वदीर्घगुरुभेदेर्दीर्घात्परो ह्रस्वो ह्रस्वात्परो दीर्घो गुरो परे गुरुः परस्वर्णेपत्यङ्कृत्या चान्यत्र विसर्गेऽपिपदिरामः पदाद्यस्य संयुक्ताकारस्येवदीर्घता च भवतीपदी-र्घता च भवतीति ॥ ३ ॥ इति कात्यायनपरिशिष्टप्रतिज्ञासूत्रं समाप्तम् ॥ ॥ ॥

॥ अथ सर्वानुक्रमसूत्रम् ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ सर्वानुक्रमसूत्रप्रारम्भः ॥ ॐ मण्डलं दक्षिणमक्षिणद्वयं चाधिष्ठितं येन
शुक्लानि यजुर्ऽपि भगवान्याज्ञवल्क्यो यतः प्राप तं विवस्वन्तं त्रयीमयमर्चिष्यन्तमभिध्याय
माध्यन्दिनीये वाजसनेयके यजुर्वेदाङ्गाये सकं सशुक्रियमपि देवतच्छंदाऽस्यनुक्रमिष्यामो
यजुषामनियताक्षरत्वादेकेषां छन्दो न विद्यते ब्रह्मरो ऋषयः स्मर्तारः परमेष्ठ्यादयो देवता
मन्त्रान्तर्भूता अग्न्यादिका हविर्भाजः स्तुतिभाजो वानः शास्त्रोक्ताश्चाम्योपवेपकपालेष्मोल्लूखलाद-
यश्च प्रतिमाभूताश्छन्दाऽसि गायत्र्यादीन्येतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुव्रूते जपति जुहोति यजते
याजयते तस्य ब्रह्म निर्वीर्यं यातयामं भवत्यथान्तराश्वगतं वापयते स्थाणुं वाच्छति प्रमीचते
वा पापीयान्भवत्यथ विज्ञयैतानि योऽधीते तस्य वीर्यवदथ योऽर्थवित्तस्य वीर्यवत्तरं भवति जपित्वा
दृष्ट्वेष्ट्वा तत्फलं लभेन युज्यते ॥ १ ॥ इत्येवादि खं ब्रह्मान्तं विवस्वानपश्यत्ततः प्रतिकर्मविभागेन
ब्राह्मणानुसारेण ऋषयो वेदितव्याः परमेष्ठी प्राजापत्यो दर्शपूर्णमासमन्त्राणामुपि देवा वा प्राजा-

पत्वा इयेत्वाशाखानुप्रविनियोगः कल्पकारोक एवमूर्जेत्वा दायवो दायव्यं देवोयऽपेन्द्रं
 यजमानस्य शाखायसोर्धायव्यं योर्मातरिश्चन उखा हसोर्धायव्यं देवस्तापयः कामयुक्तः प्रभः
 ता विश्वायुजीणि गव्यानीन्द्रस्येन्द्रं बिष्णोः पयः ॥ २ ॥ योऽअग्रऽइदमाग्नेये कस्त्वा प्राजापत्यं
 कर्मणं क्षुक्षूर्पं प्रत्युष्टं द्वे राक्षसे उरुवृक्षोरक्षोम्रः सर्वत्र धूरसि धूदेवानां बिष्णुस्त्वानऽउरुह-
 विप्याऽअपहतः रक्षोयच्छन्ताऽहविप्या देवस्य त्वा सावित्रऽसर्वत्राग्नेये लिंगोके भूताय त्वा
 हविः स्वः सूर्यां हहन्तां यहाः पृथिव्यास्त्वा हव्यं पवित्रे लिङ्गोकेऽसवितुर्देवीः प्रोक्षिताऽआपा-
 न्यग्नेये लिङ्गोके देव्याय पात्राणि ॥ ३ ॥ शर्मास्यदित्याः कृष्णाजिनमयभूतः राक्षसमग्निर्षावोल्-
 खलेऽअग्नेर्हविर्वृहस्पतऽइदमसले हविष्कृदधिदेवतं वागाधियज्ञं पक्षी कुक्षुटो धान्वर्पयुक्तः सूर्यं
 प्रतित्या हविः पराभूतमपहतः राक्षसे दायुवां देवो वस्तण्डुलां धृष्टिरुपेयोपाग्रऽआदेवयजनमाग्नेये
 धुवमसि यणां कपालान्यग्ने ब्रह्माग्नेयं धिपणासि द्यार्यददिवः शम्या धिपवणोपलं धान्यमसि
 यणाऽहविर्महीनामाज्यम् ॥ ४ ॥ संवपामि हविः समापऽआपं जनघरये त्वेदऽहविरिपेत्वाज्यं
 यन्मोसि यणां पुरोडाशस्त्रिताय त्रयाणां त्रितोदितऽपकतः क्रमेणाददऽइन्द्रस्य स्मयः पृथिवी
 वेदिर्जं पुरीषं हव्यं वेदिर्ब्रह्म सावित्रमपारक्रमरोऽआसुरे व्रतस्ते वेदिर्गायत्रेण ग्रीणि वैष्ण-
 वानि सूक्ष्मा त्रयाणां वेदिः पुराषदाः सोपयश्चान्द्रमसीं त्रिष्टुभं प्रोक्षणीः प्रैयो द्विपतः आभि-
 चारिकमनिशितः क्षुवो निशितासुगदित्ये बिष्णोर्वांस्त्रिमूर्जे त्रयाणामाज्यऽसवितुरार्यं तेजोसिधा-
 माज्यम् ॥ ५ ॥ इति० संहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ कृष्णोसीष्मो वेदिर्द्विर्लिङ्गोकेऽअदित्याऽआप-
 बिष्णोः प्रास्तरमूर्णं व्रतं वेदिर्भुवपतये त्रीण्याग्नेयानि गन्धर्वश्चपाणां परिधयो वीतिहोत्रं
 विश्वावसुराग्नेयीं गायत्रीऽसमिदाग्नेयऽसूर्यस्त्वालिङ्गोकेऽसवितुर्द्विष्ट्रीऽऊर्णं व्रतसमस्तवाप्रास्तरे घृता-
 प्यसि त्रयाणां जुहूपमृदुवाः क्रमेण प्रियेण हविर्भुवाऽअसदन्वाहि मां वैष्णवेऽअग्नेवाजनिदाग्नेयं
 नमोदेवऽसुषाधिपत्यऽसुयमे क्षुषाधिमिणा वैष्णवं वसुमतीमाग्नेयमिन्द्रऽपेन्द्रऽसउपोतिपात्रं मयी-
 दमाक्षीः प्रतिग्रहणमुपहृतायावापृथिव्यम् ॥ ६ ॥ ब्रह्मरवं प्रतिघ्नन्तं बृहस्पतिरांगिरसोपयहमेष्टा
 प्राशिब्रमेतन्ते वैश्वदेवमेवा तेऽनुष्टुबाग्नेवाज्यमे वाजनिदाग्नेयमग्नीपोमयोद्यत्वारि लिङ्गोक्तानि

वसुधैवकुटुम्बकम् परिययः सज्जानायाः यन्तु प्रास्तरे मरुताऽकपिर्विहती प्रास्तरीमन्त्यः पादऽआभेयो
 यम्परिधिं देवताऽआभेयीं त्रिष्टुभं विराट्पां यजुरन्तामग्नेः त्रिषं यजुःसत्त्ववमागाः सोमसूक्तो
 वैश्वदेवीं त्रिष्टुभं यजुरन्तात्वाहा बाह्यजुर्धृताचीक्षुचो यज्ञनमः शूर्प्यां यजमानकृपिरुद्रालवा
 धानां तर्वानिति पञ्चार्वं यो यज्ञोदेवताग्नेदेवतायोगार्हपत्योऽग्ने दक्षिणाग्निः सरस्वत्ये लिङ्गोक्तं वेदोसि
 वेदो देवामनसस्पतिर्वातदेवतां विराजः सन्वर्द्धिर्लिङ्गोक्तः त्रिष्टुधिराट्पा कस्त्वा प्राजापत्यः श्रुत्वा
 राक्षसम् ॥ ७ ॥ अथ याजमानः संवर्धसा स्वाष्टी त्रिष्टुब्धिविष्टुष्ठीणि द्वेष्णवान्यस्मात्प्रागोस्ये
 भूमिरगन्ते देवः सप्तयोतिपाऽऽहवनीयः स्वयम्भूः सूर्यस्य सौरऽग्ने गृहपते गार्हपत्यः सूर्यस्य सौर-
 मग्नऽहवमाग्नेये ॥ ८ ॥ पितृयज्ञः प्रजापतेरार्यमग्नये सोमाय द्वे देवे स्वाहाकारभुनेरपहताऽआसुरं ये
 रुपाणि कव्यं वाहनोऽग्निस्त्रिष्टुब्ध् अत्रामीमदन्त पित्र्यै नमोऽवः पङ्कलिङ्गोक्तानि परे पित्र्येऽआधत्त
 पित्र्याणां यद्रूपं सप्तपिबिराट् ॥ ९ ॥ इति० संहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अध्यायेषं प्रजा-
 पतेरार्यं देवानामग्नेर्गन्धर्वाणां वा समिधाग्नेय्यश्चतस्रो गायत्र्यः समिधाविक्रयऽआह्वितः सप्त-
 मिधाप्य वसुश्श्रुतस्तन्त्वां भरद्वाजो भूर्भुवः स्वस्तित्वो महाव्याहृतयोऽग्निवायुसूर्यदेवताः क्रमेण घोरिव
 यजमानादीर्लिङ्गोक्तदेवताऽआयज्ञौः सार्वराज्ञस्तुचो गायत्र्योऽग्निः परावरूपेण देवता ॥ १० ॥
 अग्निहोत्रं प्रजापतेरार्यं अग्निर्व्योतिः सप्तलिङ्गोक्तदेवता गायत्र्य आद्याः पञ्चैकपदाः अग्निर्वैष्णो दे
 तक्षापश्यत्परा जीवलश्चेलकिः ॥ ११ ॥ यजमानाभ्युपस्थानं बृहदेवानामार्यम् उपप्रयन्तऽहव्यनु-
 वाकऽआये द्वे आग्नेय्यौ गायत्र्यानुपवत्वा गोतमो राहूगणो मूर्धन्वत्वा विक्रयः उभावां भरद्वाजऽ
 पेन्द्राग्नी त्रिष्टुभमयन्ते देवश्वा देववातश्च भारतावाग्नेयीमनुष्टुभमयमिह वामदेवो जगतीमस्य
 प्रक्षामवत्सारोगव्यां वाग्नेयी वा पयो देवतां वा गायत्री तनूपाऽआग्नेयानिऽहव्यानाऽआग्नेयी
 महापङ्क्तिव्यवसाना ॥ १२ ॥ चित्रावसोरात्रिदेवत्वमृपयो पश्यन्सन्त्वमाग्नेयमन्धःस्थरेवतीः सऽ
 हितेति त्रीणि गव्यानि । उपस्त्वाग्नेयं तृचं गायत्रं मधुच्छन्दा वैश्वामित्रोऽग्नेत्वं चतस्रो
 द्विपदाऽआग्नेयीर्वन्धुः सुयन्धुः श्रुतयन्धुर्विप्रयन्धुरेकैकशऽह्वेकाभ्याकव्ये सोमानं ब्राह्मणस्पत्यं तृचं
 गायत्रं ब्रह्मणस्पतिर्मैधातिथिर्वामहित्रीणात्सव्यश्रुतिर्वाग्निरादित्यदेवतं तृचं गायत्रं पथि स्वस्पयनं

सर्वातु०

अ० १

॥ ४६ ॥

१२॥

कदाचनेन्द्री पथ्याहृती मधुच्छन्दास्तस्मवितुर्विश्वामित्रः सावित्री गायत्री परिते वामदेवऽआग्ने-
 यीमनिरुक्तां गायत्रीम् ॥ १३ ॥ ध्रुवकोपस्थानमासुरेरार्यं भूर्भुवः स्वः प्रवत्स्यदुपस्थानमागतोपस्थानं
 चादित्यस्यार्यं नर्यं गार्हपत्यः शण्डस्याहवनीयो यर्षदक्षिणाग्निरागन्माहवनीयो नुष्टुयमग्निर्न्यकुसारी-
 णीवृहती गार्हपत्यो यमग्निरन्वाहार्यपचनोऽनुष्टुप् हामा त्रिष्टुप् विराड् रुपा येपामानुष्टुपपृहतामहा-
 पंक्तिव्यवसानास्तिस्रोऽपि वास्तवीः शंयुर्वाह्यस्पत्यः ॥ १४ ॥ चातुर्मास्यानि प्रजापतेरार्यं, प्रधासिनो
 मारुती गायत्री यद्वामेमारुत्यनुष्टुपनिरुक्तामोषूणोगस्त्ययेन्द्रामारुती विराजमकननिरुक्तामेव्यनुष्टुप्
 अवधृष्य हृदयतं पूर्णाद्विदे ओर्णवाभऽयेन्द्रावनुष्टुभावक्षदे गोतमऽयेन्द्रो पङ्की मनोनुमानसं त्वं
 यन्धुर्गायत्रं वयऽसोमी गायत्री बन्धुरेपते दे रौत्रे अवरुद्रऽरोध्रावेकापंकिरपराक्कुप् त्र्यम्बकं दे
 अनुष्टुभो पूर्वस्या वसिष्ठः एतद्रास्तारपंक्तिरुपायुषं नारायणऽऽज्णिहं यजमानाशीर्षऽशिवो नाम
 क्षोरं निवर्त्तयामिलिङ्गो कदेव तमाशीः प्रापम् ॥ १५ ॥ इति० संहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 अमिष्टोमः प्रजापतेरार्यं, एदं देऽअत्यष्टी त्र्यवसाने आत्पायर्द्धचौं देव्यजनदेवत्याविमाऽआपऽओपथे
 कुवातरुणऽस्वधितेक्षोरमाषोऽअस्मानापन्दीक्षातपसोर्वास्तोमहीनां नवनीतं वृत्रस्याजनं चित्पतिदे
 प्राजापत्ये देवोमा सावित्रमागोदेव्यनुष्टुवाशीः स्वाहायज्ञं चतुर्णां यज्ञऽआकृत्ये चतुर्णामौष्टमणानाम-
 भिरापोदेवीर्लिङ्गो कदेव तानि विराट् ॥ १६ ॥ विश्वेदेवस्य स्वस्याग्नेयः सावित्रीमनुष्टुमष्टसामपोः कृष्णा-
 जिनेशमांसि कृष्णाजिनमूर्गस्यांगिरोभिर्द्वैष्टमेखलऽसोमस्यनीर्विर्विष्णोर्वातऽइन्द्रस्य सुसत्याः कृष्ण-
 विषाणोऽरुणस्य हृदोऽवृत्रं यज्ञे देवीधीयं देवावाक्प्राणोदानो चक्षुः श्रोत्रमध्यात्ममग्निर्मित्रावरुणावादि-
 त्यो विश्वेदेवाऽअधिदेवतऽआश्वत्थाऽआरोजगतीयंते लोष्टमपोमूर्धं पृथिव्यालोष्टममेखमाग्नेयनुष्टु-
 प्युनर्मर्नऽआग्नेयं स्वमे वस्तऽआग्नेयी गायत्रीऽराख्ये त्तोम्यमेपाते हिरण्यान्यदेवतं नृसिवान्दे-
 वतऽशुक्रमसिहिरण्यं चिदसि गोः सोमक्रयणी वायूपाध्यारोपकल्पनया ॥ १७ ॥ वस्त्यस्यनुष्टुप्
 हतीसोमक्रयणयास्तुतिरदित्याऽआयमस्येवणां लिङ्गो कदेव तः समस्येवण्याशीरास्तारपंकिरेपते-
 लिङ्गो कदेव तमासाकोसि सोम्यमभिलऽसावित्र्यष्टिः प्रजाभ्यस्त्वा प्रजास्तवा शुक्रन्त्वा सोम्यानि
 सग्मेलेलिङ्गो केतपसोर्द्धवाद्धे सोमो मित्रो नऽइन्द्रस्य सोम्ये स्नानादीनिधिष्यवानामानिपरिमाग्नेयी

:श. य.
 संहिता.
 ॥ १९९ ॥

सर्वानु०
 अ० १

॥ ४७ ॥

पुरस्ताद्ब्रूही प्रतिपन्थामनुपुष्यदिदेवत्यादित्याः कृष्णाजिनमदित्यै सौम्यमस्तत्राग्निपुत्रौ वारुण्यो
सूर्यस्यानुपुष्यकृष्णाजिनमुत्सावूर्ध्वबृहत्पानबृही भद्रो मे सौम्यं नमोभिन्नस्यामितपनः सूर्यः सौमी
जगती वरुणस्य पञ्चवारुणानि याते सौमी त्रिष्टुभं गीतमः ॥ १८ ॥ इति० संहितायां चतुर्योऽ-
ध्यायः ॥ ४ ॥ अग्नेस्तनूरसिपञ्च वैष्णवान्यग्नेः शकलं वृषणोदर्मतरुणकेऽउर्वश्यसित्रपाणां
लिंगोक्ता देवता गायत्रेण ग्रीण्याग्नेयानि भवतस्तः पंकीरभावमिर्विरादेतयोर्निर्मप्याहवनीयावग्नीदेव-
तेऽआपतयेवायव्यमनाष्टमाज्यमग्नेव्रतपाऽआग्नेयमभ्युष्टुः प्रकृतिश्चतुरवसाना सौम्यन्त्योर्दक्षो
लिंगोक्तदेवतोयातेग्रीण्याग्नेयानि तत्तायनीचत्वारि पार्थिवानि विदेदामेयमग्नेऽअङ्गिरो योस्यामनु-
त्वाल्लिंगोक्तानि सिंहासित्रपाणां वेदिरिन्द्रपोषश्चतुर्णामुत्तरवेदिरिदमहमापासिंहासि पञ्चानां
वाग्भूतेभ्यः सुगृध्वोसिपरिभयस्त्रयाणामग्नेः संभारागुल्युत्वादयः ॥ १९ ॥ युञ्जतेऽयावाश्वः सावित्री
जगतीम् । इदंविष्णुर्मंथातिथिर्वेष्णवीं गायत्रीमिरायतीवसिष्ठस्त्रिष्टुभं देवश्चतुतावक्षधुरीप्राचीस्त्र्यंशोऽ-
मत्रहविर्दानि विष्णोर्नुतिस्रो वैष्णव्यस्त्रिष्टुभऽआये द्वे यजुरंते विष्णोर्नुप्रदीर्घतमाओतप्यो विष्णो-

१ मद्रोमेभिन्नस्या.

रराटपञ्च वैष्णवान्याददेऽङ्गिरिदमहभ्रक्षोभं बृहन्नोपरवाणीदमहं पञ्च लिंगोक्तानि क्षरादस्यो पर्वाणि
चत्वारि रक्षोहणोवः सप्त वैष्णवानि यवोसि यवोदिवेत्योदुंवरी शुंभंतां पित्र्ये उदिवं पंचानामो-
दुंवरी घृतेनयावाष्टयिव्यमिन्द्रस्यैत्रं परित्वा मधुच्छंदाऽअनिरुक्तामैत्रीमनुष्टुभमिन्द्रस्यैत्राणि ग्रीणि
चतुर्यं वैश्वदेवम् ॥ २० ॥ बिभूरस्यष्टानां धिष्यया अग्रयः सन्नाडाहवनीयः परिषयोवहिष्यवमान-
देशोनमोसि चात्वालः मृष्टासि शामित्रःऋतधामोदुंवरीसमुद्रोसि ब्रह्मास्तनम ज्योतिरसि शाला-
द्रायोहिरसिप्राजहितो वागसिसदृक्ततस्य द्रायंअध्वनास्योर्मिन्नस्यैत्रजोन्नयो धिष्ययाः ॥ २१ ॥
ज्योतिरसि वैश्वदेवं स्वष्टसोमकनुर्भागवः सौमी गायत्रीमनवसानां जुपाणो अनुदेवत्यैकपदा-
विराज्यजुरंताऽअग्नेयागस्यऽआग्नेयी त्रिष्टुभमयस्त्रिष्टुभ्यजुरंताग्नेयी उरुविष्णोवैष्णव्यनुष्टुभ्यजुरंता
देवसवितः सावित्रमेतत्स्वष्टसौम्यंछाहा निर्लिङ्गोक्तदेवतामग्नेव्रतपाऽआग्नेयमत्यन्यान्वनस्पतिरो-
पधेकुशतरुणस्यैत्रधितेपरशुर्गामातरसर्ववनस्पतिः ॥ २२ ॥ इति० संहितायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
अग्नेणीः शकलं । देवत्त्वाग्रूपः सुपिप्लाम्यश्च । नात्तं पागवेण्यूपो याते दीर्घतमाग्रूपदेवत्यां

सर्गानु०

अ० १

॥ ४८ ॥

त्रिष्टुभं ब्रह्मवनि ब्रह्महृद् यूपदेवले विष्णोः कर्माणि द्वे मेधातिथिर्वेष्णव्यो गायत्र्यो परिवीर्युपो-
 दिवस्त्वरेपते यूपऽउपावीस्तुणमुपदेवां लिङ्गोक्तमृतस्यत्वा पशुरभीपोमाभ्यां लिङ्गोक्तमध्योपां
 पशुरापोदेवीरापऽसंते पशुर्भूतेन स्वरुसासौरेवतीवाग्वर्षोत्तुणऽस्त्राहादेवे ॥ २३ ॥ माहिर्भूर्जुन-
 मस्ते यज्ञोदेवीरापोर्द्धमापमर्द्धमाशीर्वाचंते मनस्तेपशुः शंलिङ्गोक्तमोपथे तृणऽस्त्रिधितेस्तीरक्षसां
 लिङ्गोक्तं निरस्तमिदमहृद्भक्षोहणीभूतेनयावापृथिव्यंवायोवायव्यमग्निराज्यस्याग्नेयऽस्त्राहाकृतेवपा-
 श्रपण्याविदमापआपीमहापंक्तिर्यथस्तानापायमानश्चात्यःपादऽसंते हृदयऽरेडसिवसाप्रयुतं लिङ्गोक्तं
 घृतं त्रैश्वदेवं दिशः पंचदिश्यान्वैत्रः प्राणः पश्वंगः प्राणदानं लिङ्गोक्तं देवत्वाप्री त्रिष्टुप् ॥ २४ ॥
 समुद्रंलिङ्गोक्तानि द्वादशदिवंते स्वरुमापोहृदयशूलं धान्नो धान्नोवारुणं यदाहुर्वारुणी गायत्र्यनव-
 साना सुमित्रियानऽआपऽहविष्मतीलिङ्गोक्तदेवतानुष्टुभमेवंश्चत्वार्यापाश्चमूरापी गायत्री मेधाति-
 थिर्हृदेत्वा सौम्यनुष्टुप् सोमराजन्सोम्ये शृणोतु लिङ्गोक्तदेवतानुष्टुब्देवीरापऽआपीपंक्तिः कार्षि-
 राज्यमनुष्टुप्समुद्रस्य समापऽआपो यमग्नेमधुच्छंदाऽआग्नेयी गायत्रीमाददेवावानिग्राभ्याआपमि-
 न्द्रायत्वा पञ्चसौम्यानि यत्तेसौमी निपरीता बृहती आत्राःपण्याबृहती मासेः सौम्यमर्द्धपावा-
 पृथिव्यमर्द्धप्रागपाक्सौम्युष्णिक् त्वमंगगोत्तमऽऐन्द्री पण्याबृहतीम् ॥ २५ ॥ इति० संहितायां
 पठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ वाचस्पत्येप्राणदेवत्वाविराद मधुमतीलिङ्गोक्तं यत्ते सौम्यऽस्त्राहोक्त्यनुपी-
 लिङ्गोक्ते स्त्राकृतोत्सुपाऽऽनुर्देवेभ्यस्त्रादेवं देवाऽऽशोलिङ्गोक्तमाभिचारिकं प्राणावाग्रहोव्याना-
 यउपाऽऽनुत्तवनऽउपयामग्रहीतोत्संतेरैन्द्रमन्तस्ते मध्वदेवत्यात्रिष्टुबुदानाग्रहः आवापो वसिष्ठो-
 वायव्या त्रिष्टुभमिन्द्रवायू मधुच्छन्दा ऐन्द्रवायवीगायत्रीमयंवायस्समदोमेत्रावरुणीऽरायावयं
 त्रसदस्युष्टिष्टुभं यावां मेधातिथिराश्विनी गायत्री तं प्रसथावत्सारः काश्यपोवैश्वदेवी जगतीम-
 च्छिन्नस्यसौम्यऽसा प्रयत्तेन्द्रीत्रिष्टुपत्पंत्वयादधीलिङ्गोक्ते ॥ २६ ॥ अयं वेनोवेनस्य त्रिष्टुप् सोम-
 स्तुतिरधिदेवतमभियज्ञं च मनोनत्रिष्टुप्सोमस्तुतिरथियज्ञातुवादिन्यपवृष्टः शंज्ञोपंष्टोमर्द्धऽ-
 आभिचारिके देवास्त्वा शुक्रांमंथिनावनाष्टासिदक्षिणोचरवेदिभोणयोसुवीरः सुप्रजाः शुक्रांमंथिनो
 निरस्तोद्रे आभिचारिके शुक्रस्य मंथिनः शकलं येदेवास्तः परुच्छेपोवैश्वदेवी त्रिष्टुभमाप्रयणोसि-

सर्पानु०

अ० १

॥ ४९ ॥

लिङ्गोक्तदेवतम् ॥ २७ ॥ सोमः पवते वैश्वदेवमिन्द्रायत्वा पञ्च लिङ्गोक्तानि । मूर्धानं भरद्वाजो
 वैश्वानरीं त्रिष्टुभं ध्रुवोसिध्रुवोभ्रुवं ध्रुवेण बृहती पूर्वार्द्धचौप्रोवउत्तरऽपेन्द्रोयस्ते देवत्रयाः सोमीं
 त्रिष्टुभं यजुरं तान् देवानां चात्वालदेवतं प्राणायमे लिङ्गोक्तदेवतान्येकादश कोसिप्राजापत्यो-
 णिग्वर्द्धमानामभवेत्या लिङ्गोक्तदेवतानि त्रयोदश ॥ २८ ॥ इंद्राग्नीं विश्वामित्रजं गन्धर्वाग्नीं गाय-
 त्रीं माघत्रिशोकऽआभ्येंद्रीं मोमासोमधुच्छंदा वैश्वदेवीं विश्वेदेवांसो यत्समदऽइंद्रमरुत्वश्चनलो-
 विश्वामित्रऽपेन्द्रामारुनीं त्रिष्टुभमरुतां त्वायजुर्मरुत्वतीं यमहौं २५ इंद्रो भरद्वाजो माहेंद्री त्रिष्टुभं यऽ-
 ओजसा वत्सो गायत्रीं मुदुत्यं प्रस्कण्वः सोरीं गायत्रीं चित्रं कुत्सऽआंगिरसं त्रिष्टुभं हारुणेण वोद-
 क्षिणांश्चतुर्णां ब्राह्मणमय लिङ्गोक्तदेवतान्यष्टौ ॥ २९ ॥ इति० संहितायां सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
 विष्णोर्वेष्णवं कदाचनादित्यदेवत्वे बृहत्सो यज्ञो देवानां कुत्सस्त्रिष्टुभं विवस्त्रयजुः श्रदस्ते जगत्या-
 शीर्षाममय भरद्वाजो धार्हस्यस्यः सावित्रीं त्रिष्टुभं सावित्रोसि सावित्रऽसुशर्मांसि वैश्वदेवं बृहस्पति-
 सुतस्य लिङ्गोक्तमहं प्रजापतिरूपेणाऽत्मा देवता त्रिष्टुभमा ३५ इषो वृक्षाभेयं प्रजापतिः प्राजापत्यऽबृह-
 रस्पृक्त्सामेहयोर्यस्ते लिङ्गोक्तदेवकृतस्याऽप्रेयानि यद् ॥ ३० ॥ समिन्द्रात्रिवैश्वदेवीं त्रिष्टुभं धातालिं-
 गोक्तवहुदेवत्यासुगायो देवीयाँ २५ आवहो वयमाभेय्यो यज्ञायज्ञमेपते लिङ्गोक्ते यजुपीउरुहृदि शुनः शोपो-
 वारुणीं त्रिष्टुभं नमो वारुणमभेरनीकमाभेयी त्रिष्टुप् समुद्रेते सोमीं विराड् देवीरापः पंक्तिर्यहती वा
 पूर्वार्द्धचऽआपऽउत्तरः सोमो देवानामाभेयमेजतुव्यवसानामहापंक्तिर्यस्येते वशापुरुदस्योगभोमरुतो-
 यस्य गोतमो मार्तुं गायत्रीं महीद्योमं भातिथिर्यावापृथिव्यामित्यग्निष्टोमः ॥ ३१ ॥ अथ षोड-
 श्यातिष्ठगोतमऽपेन्द्रीमनुष्टुभं । युक्ष्वाहि मधुच्छंदाः । इंद्रमिद्वोतमः । यस्मात्तेंद्री त्रिष्टुप्परग्रह-
 रूपेण षोडशिनस्तुतिरिंद्रश्चंद्रावरुणीषोडशिदेवत्यावायजुरंताभेयवत्स वैश्वानसऽआभेयीं गायत्री-
 मुतिष्ठन्कुरुस्तुतिरेंद्रीमदृशं प्रस्कण्वः सोरीं अतिसोपियजुरन्ताः उदुत्यं देवानामार्पमाजिभेडे-
 कोमुरुविदुर्गव्ये महापंक्तिः प्रस्तारपंक्तिः विनःशासो भारद्वाजऽपेन्द्रीमनुष्टुभं वाचस्पतिं वैश्वकर्मणीं
 त्रिष्टुभं विश्वकर्मर्तेंद्रीवैश्वकर्मण्यभयेत्वा देवार्पाण्यदाभ्यदेवत्यानिब्रेडीनांत्वा सोम्यानि ॥ ३२ ॥
 सत्रोत्थानं देवानामार्पमिहरतिः पञ्चदेवतमपत्तजज्ञणिगाभेयी सत्रस्य बृहती यजमानानामात्म-

बु. य.
 वृद्धिः

॥ १९९ ॥

सर्धानु०

अ० १

॥ ५० ॥

स्तुतिर्युवतंपरुच्छेपऽप्रेत्रीमल्यष्टिर्न्यवसानामाचोर्द्ध्वंऽपेंद्रापावतः परमेष्ठीनेमित्तिकान्याध्यादसिद्ध-
 स्यापं लिङ्गोक्तदेवतानि चतुस्त्रिंशद्ययोर्येष्णववारुणी त्रिष्टुब्देवान्दिवमाशीलिङ्गोक्तदेवताश्चतुस्त्रिंश-
 शद् बभूवदेवत्वापत्तिस्त्रिष्टुब्दापवत्स्य यज्ञदेवत्वा त्रिष्टुब्दापवत्स्य सोमी गायत्री नेधुविः कश्यपः ॥ ३३ ॥
 इति० संहितायां अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ अथ बाजपेयोबृहस्पतेरार्यम् इन्द्रस्य च देवसवितःसावित्री
 त्रिष्टुप् ध्रुवसदमेन्द्राणित्रीण्यपाँरसदेवत्वानुष्टुप्महालिङ्गोक्तदेवतानुष्टुप्संयुचो यजुपीन्द्रस्य रथोवा-
 जस्य पार्थिव्यतिजगत्संलयःपादःसावित्रोऽप्सन्तरश्वदेवत्वावसानानुष्टुप्संयुज्जिग्विवातोवातिस्रोश्वस्तु-
 तयऽऽप्णिक्त्रिष्टुब्जगत्योवाजिनोश्वाःदेवत्वाहं लिङ्गोक्तानि वाजिनोश्वाऽप्यस्य द्वे दधिकावावाम-
 देव्यांश्वदेवस्य जगत्सो शक्रोवसिष्ठोविराजंतेनोनामानेदिष्टोजगती वाजेवाजे वसिष्ठस्त्रिष्टुभमामा-
 प्राजापत्यांवाजिनोश्वाः ॥ ३४ ॥ आपयऽआयुर्यज्ञेनप्राजापत्यानि प्रजापतेः स्वरमृतायजमानोस्वेदिशो-
 नमः पृथिवीयमासंदीर्यतामुन्वन्वाजस्य प्राजापत्यं त्वं त्रेष्टुभऽसोमं त्वंचंतापसऽआद्या वैश्वदेव्य-
 निरुक्तानुष्टुप्द्वितीया लिङ्गोक्तदेवता तृतीयस्त्रेयीप्रनोलिङ्गोक्ता गायत्री सरस्वत्येसुन्वन्नभिःससदश
 लिङ्गोक्तदेवतानि ॥ ३५ ॥ अथ राजसूयोवरुणस्यार्यम् पपते पार्थिवमग्निनेत्रेभ्यो देवार्पाण्याध्याया-
 दशाद्यानि देवान्यग्नेसहस्र देवश्चवादेववातश्च भारताशत्रेयीमनुष्टुभमुपाँशोऽश्रीणि रक्षोघ्नानि
 सवितादेयजमानः ॥ ३६ ॥ इति० संहितायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ अथोदेवाऽऽपीत्रिष्टुप् गृणऽऽर्मि-
 लिङ्गोक्तानि मधुमतीरनाशृष्टाआपेसोमस्य चर्माग्नये लिङ्गोक्तान्यनिभृष्टमापऽस्तथमादोवारुणीत्रिष्टुप्
 क्षत्रस्य चतुर्णातार्षपांद्वाधीवासोष्णीयाणीन्द्रस्यधनुर्मित्रस्य वाहूस्वचायंधनुर्दवावागामिपवऽआविः
 प्राजापत्यंपराणि लिङ्गोक्तानि ॥ ३७ ॥ अबेष्टामृत्सुनाशनं प्राचीं पंचानां यजमानःप्रत्यस्तमासुरं
 मृत्योरोजोसिरुक्मोहिरण्यकरूपो मैत्रावरुणीत्रिष्टुभ्यजुरन्तासोमस्यसुन्वन्नप्रपर्वतस्यापीत्रिष्टुभ्विष्णो-
 श्रीणिलिङ्गोक्तानि सुन्वन्नप्रजापतेन प्राजापत्यात्रिष्टुभ्यजुर्मप्याअयनमुप्यजूरुद्रयद्रोत्रम् ॥ ३८ ॥
 इन्द्रस्यलिङ्गोक्तानिमाते संवरणः प्राजापत्यऽपेंद्रोत्रिष्टुभमग्नये लिङ्गोक्तानि पृथिविमानर्मभिर्दृ-
 सोवामदेवः सोरोँसप्रपंचपरद्रव्याभिधायिनीमतजगनीमियच्छतमानावूर्गसिशाखेन्द्रस्य वाहूस्वो-
 नास्यानंदीक्षत्रन्वाधीयासऽँस्योनाँसुन्वन्नपिसाद् शुनःशेपोवारुणी गायत्रीमभिभूरस्यक्षायज

सर्वानु०

अ० १

॥ ५१ ॥

मानोवाग्रहस्त्यमामंत्रणानि पंच लिंगोक्तानीग्रस्य स्फयोभिः पृथुराशेप^७साहाकृता अक्षाः
 सवित्रालिंगोक्तदेवतम् ॥ ३९ ॥ अथ चरकसौत्रामण्यश्विनोरापम् अश्विभ्यां श्रीणि लिंगोक्तानि
 वायुः सोमी गायत्री कुविच^८सुकीर्तिः काशीवतऽआया सौम्यनिरुक्ता त्रिष्टुचुवमनुष्टुपुत्र-
 मिवत्रिष्टुषश्विसरस्वतीप्रदेवत्येअश्विसरस्वतीप्रदेवत्ये ॥ ४० ॥ इति० संहितायां दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 इतिसर्वानुक्रमणिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अथाग्निप्रजापतिरपश्यत् ॥ साध्यावापश्यन्त्सोभिः-
 पंचचित्किः प्रथमाचितिः ॥ प्रजापतेर्द्वितीयादेवानांतृतीयं ब्राह्म्योर्विश्वकर्मणश्चतुर्थ्यपाणां पंचमी
 परमेष्ठिनोऽथ प्रतिकर्मदर्शिनो युञ्जानोष्टोसावित्राणिसवितापश्यदायानृतीयाचानुष्टुपचतुर्थी-
 पष्ठो जगत्सो द्वितीयागायत्रीपंचमीत्रिष्टुविमनोयजुरंतागायत्र्यनत्रसानाऽआददेद्भिर्हस्तेनुष्टुय-
 जुरंता ॥ १ ॥ प्रतूर्तनामानेदिष्टऽआश्वीमास्तारपंक्तियुंजाथां कुभिर्गार्दमीं गायत्रीयोगेयोगेभुनःशेप
 आजीप्रतूर्वञ्जिष्टुविराट्पापजुर्गमंक्रियजुःप्रथिव्यास्त्रीपयाभेयान्यन्वभिराभेयीं त्रिमष्टं पुरोभसऽआ-
 गत्य मयोभुवऽआश्वीमनुष्टुभमाक्रम्यानुष्टुप् योस्तेवृहत्सुत्कामविराडुदक्रमीभिष्टुयात्वाग्ने एतसम-
 दआभेय्योपरिसोमकोगायत्रीं परित्पापायुरनुष्टुमंस्वामभेयत्समदोजगतीम् ॥ २ ॥ प्रथिव्याऽआ-
 भेयं अपांपुष्करपण्णं^७स्वराट्पंक्तिःशर्मदेऽअनुष्टुभोऽक्रुष्णाजिनपुष्करपण्णं पुरीष्योभिस्त्वामभेतृचं-
 भारद्वाजऽआभेयं गायत्रऽसीदहोतर्देवश्रवादेवयातश्च त्रिष्टुभं निहोताएतसमदःसष्टसीदस्वप्रस्कण्डो-
 बृहतीम् ॥ ३ ॥ अपोदेवीः सिंधुद्वीपऽआपीन्यंकुसारिणी^७ संतेत्रिष्टुप्पाथिवोद्धांवायव्योर्ध्वः
 सुजातोनुष्टुवाभेयीऽउदुतिष्ठविश्वमनाः पथ्यावृहतीमूर्ध्वःकण्वःउपरिष्टावृहती^७संजानजिनजिष्टुभ-
^७स्थिरोरासमेय्यनुष्टुवृष्णिग्वाक्षिवोभवाजीपथ्या वृहती प्रतुल्लिङ्गोक्तमहापंक्तिव्यवसानाभेगायत्र्ये-
 कपदाभेय्यातमभिमाभेये ओपथयत्रिष्टुवनुष्टुभावोपधिदेवत्येअव्यस्यन्नाभेयोर्ध्वविपाजसोत्कीलः-
 कात्यआभेयीं त्रिष्टुभम् ॥ ४ ॥ आपोह्यापऽसिंधुद्वीपस्तृचंगायत्रंमित्रउपरिष्टावृहतीमेत्रीरुद्रा अनुष्टु-
 रोग्रीसष्टृष्टां दे सिनीवालीदेवत्येउग्न्यामादित्यामखस्य मृत्पिंडोवसवस्त्वा लिंगोक्तानि सर्वत्रादित्ये-
 राक्षादितिरोपंकृत्वायादित्योष्णिगदितिरायटंदेवानां पंचोत्खानि मित्रस्यविश्वामित्रोमेत्री देवस्त्वा

सर्वानुः

अ० २

॥ ५२ ॥

१८॥

सावित्री बृहत्पुण्याय पूर्वोर्ध्वं औपऽउत्तरो मेघः ॥ ५ ॥ आकूति लिङ्गोक्तान्योद्भूतमणानि मासोक्त्यो-
 गायत्री त्रिष्टुभावाभिश्च पादाआग्नेयोद्भूतः सोमाद्रुतिराग्नेयी गायत्री परस्याविरूपऽआगिरसः
 परमास्याऽआरुणिरनुष्टुभं यदग्नेदेजमदग्निः अहरहर्नाभानेदिष्टस्त्रिष्टुभो याऽसेनाऽअनुष्टुभः सर्वाऽ-
 आग्नेय्योत्पोपरिष्टाद्बृहती ॥ ६ ॥ इति० संहितायां एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ दृशानोवत्सप्री
 त्रिष्टुभऽरौक्मीक्षकोपासा कृत्स्नऽआग्नेयी विश्वाइयावाश्वःसावित्री जगतीऽसुपर्णः कृतिश्चतुर-
 वसानागारुत्मती विषमी बिष्णोर्लिङ्गोक्तान्यक्रंदद्वस्तप्रीराग्नेयी त्रिष्टुभमभ्रऽऊर्ध्वबृहत्समे महाबृहती
 पुनर्गायत्र्यावात्त्राष्टुभोऽनुष्टुभमुदुचमऽशुनःशेषोवारुणीत्रिष्टुभमग्नेत्रितऽआग्नेयीऽहऽसऽउत्तकाज-
 तीह यजुरन्ततिबृहत्पुण्यऽसीदत्वमाग्नेयी त्रिष्टुभमंतरमेनुष्टुभो ॥ ७ ॥ दिवस्पूर्याग्नेयत्रिष्टुभं द्वादशार्ध-
 वत्सप्रीर्भालंदनः समिधाग्निं विरूपाक्षऽआगिरसऽआग्नेयं गायत्रीमुदुत्वातापसोनुष्टुभं प्रेदनुष्टुप्-
 प्रायमग्नेयी वसिष्ठस्य त्रिष्टुभमापोदेवीराप्यप्लवे विरूपऽआग्नेयीगायत्रीगमोऽअसितिक्रोऽनुष्टुभो-
 योषामे दीर्घतमात्रिष्टुभं सवोषिसोमाद्रुतिराग्नेयी यजुरंतां गायत्री यजुर्ध्वंश्चकर्मणं पुनस्त्या-
 त्रिष्टुवाग्नेयी ॥ ८ ॥ अपेतलिङ्गोक्तधृदुदेवत्यासंज्ञानमूपदेवत्वमग्नेः सिकताश्रितः परिश्रितोयद्वस्तः
 पंचर्षमाग्नेयं त्रेष्टुभं विश्वामित्रश्चतुर्थ्यनुष्टुप्अयंतेनुष्टुप्त्विदेष्टकेलोकंलिङ्गोक्तानुष्टुप्ताऽअत्यापीत्रि-
 यमेष्टऽयं त्रिष्टुभं जेतामाधुष्टुदसंपंतीऽसमितंचतस्रोऽभिदेष्टयाउष्णिगुपरिष्टाद्बृहत्पुण्यिक्पंकयो-
 मातेवो खास्तुतिस्त्रिष्टुप् ॥ ९ ॥ अमुन्वंतं नैर्ऋतं तृचं त्रेष्टुभं यतेयजमानदेवत्यानमोविद्वसिदेवत्येकपदा
 निवेशनऽआग्नेयी त्रिष्टुभं विश्वावसुर्द्वैवगंधर्वः सीरादे सीरदेवत्येयुषः सोम्योगायत्री त्रिष्टुभोगुनं च-
 तस्रः सीतादेवत्याः कुमारहरितोदे त्रिष्टुभो तृतीयापंक्तिश्चतुर्थ्यनुष्टुप्त्रिमुष्यप्यमानवृहीगायत्री
 सङ्गलिङ्गोक्तदेवतम् ॥ १० ॥ याऽओषधीःसप्तविंशतिरनुष्टुभऽओषधिस्तुतिमाधर्षणोभिपञ्चंतु-
 बंधुर्द्वादशानारभ्याधीताःमामाहिरण्यगर्भः कार्यात्रिष्टुभमभ्यावर्त्तसोणिगाग्नेयी अग्नेयज्ञायत्रीयं
 त्रिष्टुभमेतवपावकोमिराग्नेयऽपद्वचंप्रथमेविष्टारपंक्तिस्तस्रःसतोबृहत्सऽउपरिष्टाज्योतिः पृथ्वाप्याय-
 स्वगतमः सोम्योगायत्री त्रिष्टुभुणिहः आतेवत्सारस्तुभ्यंतादेविरूपसितो गायत्र्यऽआग्नेयः ॥ ११ ॥
 इति० संहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ नयिकुवाग्नेयीब्रह्मादित्यदेवत्यात्रिष्टुभहिरण्यगर्भः

१. य.
 शिव.
 (१९॥)

सर्वांनु
 अ० २

॥ ५३ ॥

कार्याग्निप्रभमन्त्रप्सोदेवधवाऽऽदिलोनमोस्तुसाप्यतृचमानुप्रभमन्त्रगुण्यपंचप्रतिसराराक्षोमदेवाना-
 मार्षऽसर्वाग्निप्रभमन्त्राग्नेयीर्वाग्नेयदेवधवापश्यदग्नेयपुराग्नेयमित्रस्यंत्रंभुवस्त्रिशिराऽऽग्नेयीत्रिप्रभम्
 ॥ १२ ॥ ध्रुवास्यूर्ध्ववृहतीप्रजापतिरनुप्रभमन्त्रसिप्रस्तारपंकिरासाऽऽस्यमातृणादेवताविश्वस्माद्वले-
 तस्य च यजुषः कांडात्कांडादानुप्रभमन्त्रमग्निनाहप्रदूषंष्टकादेयत्तं यास्तऽऽग्नेयं द्यूचमानुप्रभमन्त्रा-
 ग्निभ्यां दृष्टं विराडयंलोकः सराडसौलोकः प्रजापतिर्वाविश्वज्योतिषं मयुश्चतुर्देवतमपादासिसविता-
 पश्यदेवावापंचयस्त्रिष्टकादेवतम् ॥ १३ ॥ मधुधानविश्वदेवंतृचंगायत्रंगोतमोपांगंभन्पत्रिस्त्रीन्स्तमुद्रां-
 विष्ट्रप्कोम्यं द्यूचं ध्रुवासित्रिप्रुविपेवृहत्पौरवंद्यूचमग्नेयुध्वाग्नेयं द्यूचं गायत्रमाध्यायां भरद्वाजाद्विती-
 यस्यां विक्रपः सम्यक्त्रिप्रुर्द्विलोकदेवताऽऽचेत्याहृत्यस्त्रिप्रुयोनियोपिण्णिगादित्यंगं पंचर्षमाग्नेयं त्रैप्रु-
 भमिमंमापंचर्षमाग्नेयं त्रैप्रुभमेवदेवेचलियजुपीत्यंयविष्टोशनाः काव्यऽऽग्नेयीमनिरुक्तांगायत्रीमपां-
 स्वाविष्टशर्तिष्टकान्ययंपुरःपंचाशत्याणभृदेवत्यानि लोकेताऽऽहं तिस्रः प्रतीकोक्ताः एवऽऽसर्वत्र
 ॥ १४ ॥ इति० संहितायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ अथ द्वितीया चितिः ॥ ध्रुवक्षितिः पंचाग्नि-
 न्यस्तासां प्रथमाविराट्त्वस्त्रिप्रुभो यजुरंताः शुक्रश्चर्तव्यऽसजूःपंच विश्वेपां देवानामार्षं ता एव
 देवताः प्राणं मे पंच वायव्याऽक्षयः पंचायानि मूर्द्धावय एकोनविष्टशर्तिलिंगोक्तदेवतानि ॥ १५ ॥
 अथतृतीयेंद्राग्नीअनुप्रभं पृथार्द्धर्षेन्द्राग्रऽऽत्तरः स्वयमातृणादेवताविश्वकर्मावायव्यऽद्राक्ष्यसि पंच-
 दिव्येवत्यानिविश्वकर्मावायव्यं नभश्चैषश्चर्तव्येआयुमें दश लिंगोक्तदेवतानि माच्छंदश्चपट्टिऽशन्मू-
 र्क्षानुप्रुच्यंतीपरोपिण्णयश्चतुर्दशयजुऽपि प्राणदेवत्यानि ॥ १६ ॥ अथचतुर्ध्यागुरप्रादशाग्नेर्दशैकया
 सप्तदश सर्वाणि लिंगोक्तदेवतानि सहश्चर्तव्यम् ॥ १७ ॥ इति० संहितायां चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
 अथ पंचमी अग्नेजातानाग्नेय्योत्रिप्रुभोषोडशीचतुश्चत्वारिष्टशर्तिलिंगोक्ते अग्नेस्त्रिप्रुपूण्वश्चत्वारिष्टशत्र-
 विमनेकोत्रिष्टशद्राक्ष्यसि पंचायंपुरःपंचैतानि सर्वाणि लिंगोक्तदेवतानि ॥ १८ ॥ अग्निमूर्द्धाग्नेयोनुवाकः
 प्रथमस्तृचोगायत्रोद्वितीयश्चैप्रुभोमुबंस्तृतीयोजागतोऽयमिहचतुर्थआनुप्रुभः सत्वायःसं पंचमःप्रगा-
 थणनावस्तत्रपूर्वा वृहती सतोवृहत्युत्तराताभ्यां तिस्रोवृहत्यः संपादिताः पष्ठओपिण्णोभेवाजस्य गोत-
 मःसप्तमः पुनः ककुभः प्रगाथोभद्रोनस्तत्रपूर्वाककुप्सतोवृहत्युत्तराताभ्यां तिस्रः ककुभः संपादिता-

सर्गानु०
 अ० २

॥ ५४ ॥

अष्टमः पांकोर्मितपदपांकोनवमोमेतमभिद्भोतारमतिछंदाक्यवसानामेत्वंद्विपदस्तुचः ॥ १९ ॥ अय-
 मभिर्विरूपोचोधिबुधगविष्ठिरोजनस्यसुतम्भरः सखाय इपःसहसमिस्तवननस्त्वांप्रस्कण्य एनावो
 वसिष्ठोऽभवाजस्यगोनमोभद्रोनः सौभरिरिभिं तं कुमारवृषो येनाष्टावाभेप्यः पद्विष्ठुभो द्वे अनुष्ठुभो
 तदश्चर्यपरमेष्ठीसौं प्रोधदश्वोवसिष्ठस्त्रिष्ठुभमाभेयीमापोर्द्वैत्यमातृणदेवत्ये सहस्रस्यपंचाभेयानि
 ॥ २० ॥ इति० संहितायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ रौद्रोऽध्यायः परमेष्ठिन आर्प देवानां वा प्रजा-
 पतेर्थाऽयोनुवाकः पौडशर्च एकद्रदेवत्यः प्रथमागायत्रीतिलोऽनुष्ठुभस्तिलःपङ्कयः ससानुष्ठुभोदे-
 जगत्सौ मानोदेकुलः ॥ २१ ॥ अंल्यानुवाकेससैकरुद्रस्तुतिः आचोपरिष्टाद्बृहती द्वितीया जगती
 कुलस्य तृतीयानुष्ठुभे त्रिष्ठुभो द्वे अनुष्ठुभावसंख्याता बहुद्रदेवत्यादशानुष्ठुभोमंत्राऽऽवतानसंज्ञ-
 कास्तनोऽत्यानिर्णीगियजुषि यदुरुद्रदेवत्यानि प्रत्यत्रोहसंज्ञकामंत्राः ॥ २२ ॥ मध्ये सर्वाणि यजुषि-
 पिहिरण्यवाहवदिति तिलोऽज्ञीतयोरुद्राणां तेषामुभयतो नमस्कारा अन्येन्यतरतो नमस्कारा अपरे-
 जातानामरुद्राः सभाभ्यइत्यादयो नमोवःकिरिकेभ्यइत्यभिवायुसूर्यद्वयभूताः पंचव्याहृतयोवह-
 रुद्रदेवत्याः ॥ २३ ॥ इति० संहितायां पौडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ अदमन्मारुतमश्मंस्ते इमामभ्या-
 शीर्यद्विष्मऽआभिचारिकमिमामऽआभेयसृत्तवोबृहतीपंक्तिर्वा समुद्रस्य द्वे गायत्र्यावुपज्मं जगती
 त्रिष्ठुव्याऽपामिदं बृहस्पतेपायकवसूयवः सनोमेधानिधिःपरतेआभेय्यो गायत्र्यो पायकया जगती
 भरद्राजो नमस्ते बृहतीमाभेयीमृपिसुना लोपामुद्रा ॥ २४ ॥ नृपदे पंचाभेयानि ये देवा जगत्सौ
 प्राणदेवत्ये प्राणदा बृहतीपंक्तिर्वाऽऽभेय्याभिस्तिग्मेनाभेयी गायत्री भरद्राजोयऽइमा वैश्वकर्म्मणी-
 स्त्रिष्ठुभोविश्वकर्माभोवनः ॥ २५ ॥ आशुरेन्द्रीर्द्वादश त्रिष्ठुभोऽप्रतिरथोवसृष्टानुष्ठुविपुदेवत्याप्रेतयोध्व-
 न्स्तोत्यनुष्ठुयसोयामारुतीत्रिष्ठुयत्रलिंगोक्तदेवता पंक्तिर्मर्माणि लिंगोक्तैवत्रिष्ठुयुदेनंतिलोनुष्ठुभ-
 ऽआद्याभेयीद्वितीयंद्री तृतीया लिंगोक्तदेवता पंचदिशः पंचयज्ञाशिसाधनवादिन्यऽआयेदे त्रिष्ठुभो
 तृतीया पंक्तिर्बृहती या चतुर्थीबृहत्वेवान्त्यात्रिष्ठुविवमानो द्वे आदित्यदेवत्येऽआद्या विश्वावसोर्द्वितीया-
 प्रतिरथस्यदेवद्विभूतिरनुष्ठुयज्ञदेवत्या वाजस्येयानुष्ठुव्याभमेद्राभ्यनुष्ठुवेव ॥ २६ ॥ क्रमपंचाभेय्य-
 ऽआद्यानुष्ठुपूततत्रिष्ठुपूततोबृहतीपिपीलिकमध्या ततोनुष्ठुपत्रिष्ठुपंत्या अग्नेसहस्राक्षविराडाभेयीसुप-

शु. प.
 संहिता.
 ॥ २० ॥

सर्गानु०
 अ० २

॥ ५५ ॥

ण्णोत्रिपंक्तिप्रिष्टुमौताँसवितुःसावित्री त्रिष्टुमं पुरस्ताज्योतिषं कण्वोददर्शं विधेमाग्नेयी यस्मिन्मदस्त्रि-
 ष्टुमस्यास्त्रिस्थानाभिर्देवता प्रेक्षोविराडाग्नेयी वसिष्ठस्य चित्तिं वैश्वकर्मण्यतिजगती सप्ततऽआग्नेयी
 त्रिष्टुस्ततऽष्टपीणाम् ॥ २७ ॥ मुकज्योतिः पण्माकृत्यऽआद्या चतुर्थीचोष्णिग्वितीयास्तृतीयाचगा-
 यत्री पंचमीजगती षष्ठीगायत्र्युष्णिग्वान्द्रं देवीमार्कतमिमंत्रयोदशर्चऽआग्नेयस्त्रेष्टुमोऽनुवाको यज्ञ-
 स्तुतिर्धृतस्तुतिर्वावसोर्हाराभिवादिनी वा धृतंमिमिक्षेष्टस्तमदः समुद्राद्रामदेवश्चत्वारिऽज्ञायज्ञ-
 पुरुषदेवस्यऽऋषभोमंत्रः ॥ २८ ॥ इति० संहितायां सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ वाजश्चदेवानामार्यम्
 पतैर्यंशुर्मिर्जमानोमेः कामान्याचते वाजप्रसवीयऽस्तसर्वं विश्वेष्ट्रेष्टुमं वैश्वदेवं लुशोधानाकः
 वान्जोनस्तिस्त्रोन्नदेवत्या आपानुष्टुब्दे त्रिष्टुमौ संमाविराजावाग्नेय्यौ सरस्वत्यै लिंगोक्तदेवतम् ॥ २९ ॥
 ऋतापाङ्गन्धर्वाप्सरसः सनः प्राजापत्या प्रस्तारपंक्तिः समुद्रोसि वायव्यानि त्रीणि रुचमाग्नेय्यनु-
 ष्टुप्त्वा वारुणी त्रिष्टुमऽश्चुनःशेषः क्षर्णम्रियानि पंचाग्निंयुनज्म्याग्नेय्यस्तिस्रऽआयेदे त्रिष्टुमौ पंक्ति-
 स्तृतीयादिबोदेआग्नेय्यौ परौष्णिग्व्यापदपंक्तीऽष्टोयज्ञोद्भूचं यजमानाभिर्देवत्वं गालवऽआयोष्णि-
 ग्वितीयागायत्री ॥ ३० ॥ यदाकूतादष्टर्चमाग्नेयम् विश्वकर्मणस्तृतीया देवीवाद्याजगती तिस्रस्त्रि-
 ष्टुमश्चतस्रोनुष्टुमोभिर्गस्म्यदयद्वैतवादिनी त्रिष्टुमं देवभवादेववातश्च भारताष्टुचोयशुयंअग्नेयोनुष्टुबा-
 ग्नेयी ॥ ३१ ॥ वार्त्रहत्याय सप्तर्चमिन्द्रोऽपयत् ॥ आये दे वार्त्रह्योगायत्रीत्रिष्टुमौ विश्वामित्रस्य
 चविनोऽनुष्टुप्सृगोनत्रिष्टुप्प्रथमाँशासोभारद्वाजोद्वितीयांजयऽप्येन्द्रोदेवैश्वानर्योगायत्रीत्रिष्टुमौ
 एष्टोदिविकृतस्य चाश्यामदेत्रिष्टुभावाग्नेय्यौ कामवत्यावश्यामभग्द्राजस्य च वयंते कात्यस्योत्कीलस्य
 च धामच्छदनुष्टुप्वैश्वदेवी ॥ ३२ ॥ इति० संहितायां अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ अथ सोत्रामणी
 प्रजापतेरार्यम् अभिनोः सरस्वत्याश्च स्याद्वीत्तानुष्टुप्पुरासोमदेवत्या सोमोसि चत्वारि सौराणि परि-
 तोभारद्वाजः सोमी बृहती वायोस्तृचोगायत्रः सौम्यऽआभूतेर्ब्रह्मक्षत्रं त्रिष्टुप्पुरासोमदेवत्या नानाहि
 जगती मुरासोमदेवत्यां नेजोसि पयोदेवत्यान्योजोसि मुरादेवत्यानि यावत्याष्टहेमवधैरनुष्टुप्विपूचि-
 कास्तुतिर्नृदापिपेपाग्नेयी बृहती सम्ष्टुचस्यपयोमहाः विप्रचस्थ मुरामहाः देवायज्ञं ब्राह्मणानुवाको विऽ
 शतिरनुष्टुभःसोमसंपत् ॥ ३३ ॥ मुरावतंचतुर्ध्वं त्रिष्टुमं अभिसरस्वतीर्द्रदेवत्वंपितृभ्यः सप्त पित्र्याणि

५५०

म० २

॥ ५६ ॥

पुनन्तुमा नवमं पात्रमानमायेदे पित्र्येऽनुष्टुभौ प्रजापतिस्तृतीयां वैश्वानसऽआग्नेयीं गायत्रीं चतु-
र्थीं लिङ्गोक्तदेवतानुष्टुप्चम्प्याग्नेयीं गायत्रीं पृथ्वाग्नेयीं प्राद्वी च गायत्रीं ब्राह्मस्तृतीयः पादः सोमी-
सा विद्यपृथ्वी नवमीं त्रिष्टुप्चैश्वदेवीं येसमानाऽऽनुष्टुभौ पित्र्याया द्वितीया यजमानाशीर्द्विस्तृती-
त्रिष्टुप्चैवपानपितृपाणोपंथानोऽब्रवीतीति दृष्टव्यवसानाष्टिर्यजमानाशीः ॥ ३४ ॥ उदीरतांत्रयोदश-
शैपेयं त्रैष्टुभः शंखाएकादशी तु जगत्पाच्याजानुदशचानुवाकोनवपित्र्या दशम्येद्री गायत्री तृतीया-
चतुर्थीनवम्योऽनुष्टुभश्चिष्टुभऽइतराः सोमो राजाष्टर्वमश्विसरस्वतीन्द्राऽअपश्यन्नयास्तिस्रोमहावृ-
हस्यऽउपान्याचचतुर्थ्यन्ते अतिजगत्सौ शोयेऽतिवाक्यं क्रियवसाने सीसेनतंत्रमश्विसरस्वतीं ब्रदेवत्याः
पोदशजगत्सः ॥ ३५ ॥ इति० संहितायां एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ क्षत्रस्य योनिर्दिपदा गायत्री-
आसन्द्रीदेवताकामात्वाकृष्णाजिनं मृत्पोरुक्मावश्विनोर्भेषयेन लिङ्गोक्तदेवतानि त्रीणि कोसिप्रा-
जापत्या गायत्री शिरोभेषचर्चमिन्द्रशरीरावयवदेवताकं तृतीयागायत्र्यं स्थामहापंकिक्रियवसानानुष्टु-

१ सप्तमी ।

भोत्याः प्रतिक्षेत्रे वैश्वदेवं त्रयादेवा देवीपंकिक्रियवसाना प्रथमाद्वितीयैर्वैश्वदेवमाशीर्लिङ्गं लोमान्य-
नुष्टुप्लिङ्गोक्तदेवता ॥ ३६ ॥ यदेवास्तिस्रोऽग्निवायुसूर्यदेवत्याऽऽनुष्टुभः कृष्णाण्डीर्यद्वामे लिङ्गोक्त-
देवतऽसमुद्वेते द्विपदा विराडापी द्रुपदादिवानुष्टुपायुद्रयऽसोऽर्च्यनुष्टुप्सकण्वस्यापोऽअयाग्नेयी
पंकिक्रेपोसिसमिहवस्ये यजुषी समावर्त्त्यनिरुक्ता गायत्री वैश्वानरज्योतिर्यजुर्दध्यादधाम्यामेयं तुच-
मानुष्टुभमाश्वतराश्विरऽशुनासोऽर्च्यनुष्टुप्सिचंतिपरिसोऽर्च्येन्द्रीचानुष्टुभानावतं मंद्री गायत्री विश्वा-
मित्रस्य च बृहदिन्द्राय बृहती नृमेधपुरुषमेधयोरध्वयौ गायत्री ॥ ३७ ॥ योभृतानामात्मप्रवादा-
पंकिकर्नारायणीयाकोण्डिन्यस्य प्राणपामे द्वे अनुष्टुपपरिष्ठादृहत्सो लिङ्गोक्तदेवते समिद्धऽइन्द्रएका-
दशाग्नीं त्रिष्टुभऽआंगिरसऽइध्मस्तनूनपात्तराशऽसऽइडोवर्हिर्गारऽउपासानका देव्याहोतारा तिस्रो-
देवीस्त्वष्टा वनस्पतिः स्वाहाकृतयऽइत्येताऽआग्नेयीदेवताऽआयातु सप्तत्रिष्टुभं यं यजमानं द्रैर्यहत्यायातु ॥ ५५ ॥
वामदेवत्वातारं गर्गऽआमन्त्रेर्विश्वामित्रं यं वेदसिद्धः ॥ ३८ ॥ अपहोत्रं त्रिपत्नोः समिद्धोऽग्नि-
राग्नीर्द्वादशविद्विर्भिरश्विसरस्वतीं ब्रदेवत्या अनुष्टुभोऽग्निनाहविस्तिस्रोनुष्टुभऽएकेकाश्विसरस्वतीं द्र-

शु. प.
संहिता.

॥२०॥

धर्मात्

ज०

देवत्याः यद्द्रव्यं सवितृवरुणदेवत्यास्तिस्रोऽनुष्टुभोऽश्विनागोमिस्तिस्रोऽनुष्टुभो यथुं पुत्रमिथानुष्टुभं प्रिष्टु-
भोयस्त्रिभ्यश्चासऽअग्नेय्यो जगतीत्रिष्टुभावाश्विननेजसैकादशार्धं शश्वं गोमद्वत्समदस्तृचमाश्विनं
गायत्रं पावकानो मधुच्छंदाः सारस्वतमित्रायास्तैर्मधुच्छंदापवानुक्तमानुष्टुभमश्विसरस्वतीत्रदेव-
त्यम् ॥ ३९ ॥ इति० संहितायां विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ इमं गायत्रीत्रिष्टुभोवारुण्योगुनः शोपस्त्वन्न-
स्त्रिष्टुभावाधारुण्यो वामदेवो महीमृषुत्रिष्टुवादिष्या सुत्रामाणंगयः प्रातः सुनावन्नोस्तर्यागायत्र्या-
नोमेत्रावरुणीगायत्रीविश्वामित्रः प्रवाहवाक्सिष्ठस्त्रिष्टुभः समिक्षोऽअग्निरेकादशप्रमानुष्टुभः स्वस्त्या-
त्रेयस्यार्पं वयोधाईद्रोदेवमा वसंतेनऽअनुना पश्चामानुष्टुभं लिङ्गोक्तदेवतः होतायक्षद्वादशाग्नी-
प्रेषाअश्विसरस्वतीत्रदेवत्या अश्विनोछागस्यससर्लिङ्गोक्तदेवताः प्रेषाः वनस्पतिमभियूपोऽग्निर्विष्ट-
कृदग्निदेवं वहिरेकादशानुयाजप्रेषा अश्विसरस्वतीन्त्रदेवत्याऽअग्निमयसूक्तवाकप्रेषोर्लिङ्गोक्तदेवतो-
लिङ्गोक्तदेवतः ॥ ४० ॥ इति० संहितायां एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ इति सर्वाणुक्रमणिकायां

१ इति २ तस्मिन्

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॐ अथाश्वमेधश्चतुरोऽध्यायान्प्रजापतिरपश्यत् तेजोसिसौवर्णं निष्कमिमाम-
चृभ्णन्संवत्सरो यज्ञपुरुषश्चिष्टुभमभिषालिङ्गोक्तानि योऽअर्वन्तं गायत्र्यर्धेनाश्वस्तुतिः परोद्धं लिङ्गो-
क्ताऽअयं लिङ्गोक्तान्येव हिंकारायेत्यश्वस्यैकोलपंचाशद्येष्टितानि हिरण्यपाणिपंचर्धं सावित्रं गायत्र-
मायां मेधातिथिरग्निर्विस्तं मेनाग्नेयंतृचं गायत्रं सुतं भरोविश्वामित्रोविरुपोयथासंग्यमजीजनोहि-
पावमानीकृतिपिपीलिकमध्यामनुष्टुभं व्यरुणप्रसद्विष्टुभिभूरश्वदेवतं देवादेवमिहरतिराग्नेयानि
चत्वारि कार्याद्रुभणानिलिङ्गोक्तान्यात्रह्यलिङ्गोक्तान्येवाध्यायात् ॥ १ ॥ इति० संहितायां द्वाविंशो-
ऽध्यायः ॥ २२ ॥ प्रजापतये प्राजापत्यम् यज्ञे देवं यः प्राणतश्चिष्टुप्रकायी हिरण्यगर्मस्य युजन्ति-
मधुच्छंदाआदित्यदेवत्यां गायत्रीं पुंजंत्यस्याश्वस्तुतिर्यद्वा नोबृहतीमो वसवस्त्वाल्लिङ्गोक्तानिलाजी ३
नश्वदेवत्यं क्विचत्तन्नोऽनुष्टुभः प्रअप्रतिप्रअभूताप्रहोये हेतुर्ब्रह्मणश्चत्रायुष्ठा लिङ्गोक्तानि सऽक्षित-
स्तिस्रोऽश्वदेवत्याऽअनुष्टुविवाइत्रिष्टुभोऽग्निः पथुराश्वानित्रीण्यथंऽअनुष्टुवश्वस्तुतिर्गणानां त्वाचत्वारि-
लिङ्गोक्तानि ॥ २ ॥ उत्सक्त्यागायत्र्याश्री येकादशार्धमानुष्टुभं द्वितीयात्परिष्टाद्रुहत्यश्वश्वादीनां

श. य.
संहिता.
॥ २० ॥

संयानु.
अ० १
॥ ५ ॥

॥ ५९ ॥

पव्याः पद्मयोद्युक्तोऽनुपुषेकया च त्रिष्टुवंत्यागायत्र्यो नियुत्वान्वायोयेरस्तमदोवापोद्युक्तः पुरुमीडा-
 अमीढो तवहापोष्यश्च आह्निरसोमित्वा वसिष्ठयेद्रप्रगाथं प्रथमावृहती तृतीयास्ततोवृहती त्वामि-
 देवः शंखुर्वाहस्पत्यः कयानयेद्रं तृचं गायत्रं वामदेवांऽस्त्यातु प्रादनिचृषशायज्ञावऽऽर्जो नपातः शंखुः
 पाहिनोगर्भः प्रागायपतं तृचं प्रागायभाभ्रेयदेवहृत्तो तृतीयास्ततोवृहती संवत्सरोऽस्त्याभ्रेयम् ॥ ९ ॥
 इति० संहितायां सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ इन्द्रमिदः सोत्रामणिकोऽध्यायः एकादशप्रयाजप्रेषा-
 येद्रा आप्रीदेवत्या आयेऽनुवाके देवं बर्हिर्नुयाजप्रेषापेंद्रापकदशोवाभिमयेन्द्रः सूक्तवाकप्रेषस्त्वामय
 प्रतीक उभयत्रापि समिधानं महद्वापोधस आश्रिय एकादश प्रयाजप्रेरवास्तयेव देवं बर्हिर्नुयाज-
 प्रेरवाऽभिमयवापोधसः सूक्तवाकप्रेषः ॥ १० ॥ इति० संहितायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 समिद्धोऽभज्ज्वाश्वमेधिकोऽध्यायं आया आप्रीस्त्रिष्टुभणकादशाश्वस्तुतिर्बृहदुक्थोवामदेव्योददर्श-
 श्वोवासामुद्रिर्व्यदक्रंदज्योदशाश्वस्तुतिस्त्रिष्टुभोभार्गवोजमदभिर्ददर्शदीर्घतमाश्च समिद्धोऽअथद्वा-
 दशाप्रीस्त्रिष्टुभोजमदक्षिः ॥ ११ ॥ केतुं कृष्णस्त्रामेयीमनिरुक्तां गायत्रीं मधुच्छन्दाः जीमूतस्येव
 पायुर्भारद्वाजः संप्रामांगान्युक्षोस्तौपीस्तन्नाहंकार्मुकं गुणमार्त्तीतृणं जगत्सर्वेन सारथिमर्द्धेन रश्मीन्
 हरीन् रथगोपायितृन् जगत्पालिं गोकदेवता ब्राह्म्यां त्रिष्टुवनुष्टुभ्यामिष्टुमनुष्टुभाकक्षां ततोहस्त-
 म्रतं ततस्तृचौ रथद्वन्दुमिदेवत्यावैन्द्रोर्द्धे शान्त्यः सर्वास्त्रिष्टुभोऽनुक्ता आभ्रेय्यः कृष्णप्रीव इत्याद्या
 एकादशिन्योर्द्धयोः पशुदेवता अक्षये गायत्रायेति दश हविषोवेष्टेदेवता ॥ १२ ॥ इति० संहितायां
 एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ देवसवितर्द्वावध्यायो पुरुषमेधोनारायणः पुरुषोददर्श विश्वानिदेव-
 गायत्रीऽसावित्रीऽद्यात्राश्वोविभक्तारं मेधातिथिर्ब्रह्मणे ब्राह्मणमिति द्वे कंटिके तपसेऽनुवाकश्च
 ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥ इति० संहितायां त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ सहस्रशीर्षोपोदशर्चमानुष्टुभं त्रिष्टुवंत्यं-
 पुरुषोजगद्बीजमद्देवताद्भ्यः पञ्चउत्तरनारायणोमंत्र आयास्तिस्त्रिष्टुभौ द्वे अनुष्टुभावंस्तात्रिष्टुप्
 ॥ १४ ॥ इति० संहितायां एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ तदेव सर्वमेधोऽध्याय आत्मदेवतः सप्तमेऽहनि
 सर्वहोमे विनियुक्तः सर्वमेधं ब्रह्म स्वयंभ्यश्च तदीयं मंत्रगणं प्रवायुमच्छेत्त्येतस्मादाद्ये द्वे अनुष्टुभौ
 नतस्य द्विपदागायत्री हिरण्यगर्भश्च तस्मोमामाहिः सीचन्मास्त्रदे एताः प्रतीकचोदिता ब्रह्मयज्ञेऽ-

सं. ७४
 ध. प.
 संहिता.
 ॥ २० ॥

सर्वातु-
 अ० १

॥ ६० ॥

ध्येयाः सर्वत्रैवमेपोहचतसस्त्रिष्टुभ आपोहयश्चित्प्रतीकप्रोदिते ॥१५॥ वेगस्तत्पञ्च त्रिष्टुभः सदसत्सति
 तृचेन मेपाकामो मेपां याचते प्रथमा गायत्री लिंगोक्तदेवता द्वितीयाग्नेय्यनुष्टुप्तृतीयालिंगोक्त-
 देवतानुष्टुपिदमे मांत्रवर्णिष्यनुष्टुवे तयादेवेभ्यःश्रीकामोयाचते त्रियम् ॥ १६ ॥ इति० संहितायां
 द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥१२॥ अस्याजरासः सप्तदशभिष्टुत्याभिष्टोमिके प्रथमेऽहनि पुरोरुचआग्नेय्यऽआये
 द्वे पंद्रवायवस्यास्याजरासोवत्सप्रीर्हरयोधूमकेतवो विरूपोयजमानो द्वे मैत्रावरुणस्य यजमानो गोत-
 मोद्वे विरूपे शुक्रस्य कुत्सोयमिहमंथिनोवैश्वदेवग्रहग्रहणे त्रीणिशता विश्वामित्रपंद्राप्रत्याभिर्वृत्राणि
 भरद्वाजो वैश्वदेवस्य विश्वेभिः सोम्यंमेधातिथिरायन्मरुत्वतीययोर्द्वे आयस्वराशरः शाक्त्योऽग्नेशर्द्धा-
 त्रिनुहिताविश्ववारा स्वाँहि भरद्वाजस्त्वे अग्नेद्वे बृहत्यावादित्यस्य स्वेऽअग्ने वसिष्ठः शुधिप्रस्कण्व
 आदित्यग्रहग्रहणे विश्वेषामदितिर्वामदेवो गोतमो महोअग्नेः सावित्रस्य तुशोधानाकोऽनुकंगयात्रं
 त्रेष्टुमम् ॥ १७ ॥ इन्द्रस्तुत्युक्प्येद्वितीयेऽहनि पेन्मःपुरोरुचो द्वादशप्रतीकप्रोदिते च द्वे तिस्रश्वा-
 पश्चिद्वसिष्ठो गावऽउपपुरुमीडाजमीद्वौ यदय वसिष्ठऽआसुते सुनीतिरातिष्ठतं विश्वामित्रः प्रवः
 सुचीकोबृहन्निशिकोऽइन्द्रेहि मधुच्छन्दाऽइन्द्रोवृत्रं विश्वामित्रः कुतस्त्वमगस्त्यऽआतद्गोरीवीतिः
 शाक्त्यऽइमान्ते कुत्सो जगतीमनुकं गायत्रं त्रेष्टुमम् ॥ १८ ॥ सूर्यस्तुत्युक्प्ये तृतीयेऽहनि सोयं-
 श्वतुद्रंश पुरोरुचस्तिस्रश्च प्रतीकोक्ताः विश्वाद्बृहजगतीं विश्वाद्सौर्यऽउदुत्सं तिम्यः प्रस्कण्वऽआनो-
 गस्त्यो यदय श्रुतकक्षः सुतकक्षो तरणिः प्रस्कण्वस्तत्सूर्यस्य द्वे कुत्सो वणमहौ २ द्वे जमदग्निर्-
 हतीसतोबृहत्यो ध्यायंतइवनृमेधोबृहतीमयादेवाः कुत्सऽआकृष्णेन हिरण्यस्तूप आह्निरसो नाट्या-
 तऽसौर्यं गायत्रं त्रेष्टुमम् ॥ १९ ॥ वैश्वदेवस्तुतिश्चतुर्थेऽहनि वैश्वदेव्यः पुरोरुच एकादश पदं च
 प्रतीकोक्ताः प्रयागृजे वसिष्ठस्त्रिष्टुभं इन्द्रवायुबृहस्पतिर्द्वे मेधातिथिरथिनः कुसीदीकाण्वोअ इन्द्र-
 प्रतिशत्र इन्द्राग्नीमित्रायरुणा जगती काश्यपोऽवत्सारोस्मेरुद्राः प्रगाथोवाचो अयकूम्भोंगार्त्तमदो
 विश्वेअय तुशोधानाको विश्वेदेवाः सुहोत्रोदेवेभ्योहि वामदेवो जगतीमनुकं गायत्रं त्रेष्टुमम् ॥२०॥
 अथाऽनारस्यापीतं मंत्रगणं अर्थास्पितृमेधादादित्यपातवत्कपौ ददशतुः प्रवायुं पंचदशार्धः पुरो-
 रुगणो द्वे च प्रतीकोक्ते प्रवायुमृजिश्चो मित्रऽष्टुवे द्वे मधुच्छन्दासित्रं लिंगोक्ता दन्वायुवाकवऽआ-

६. य.
 संहिता.
 ॥२०॥

सर्वाणु०
 अ० ३

॥ ६१ ॥

श्विनीं विदधयेन्द्रीं कुशिको नहिस्पशं विश्वामित्रो वैश्वानरीमुद्राविपनिनेन्द्राक्षीं भरद्वाजऽउपाक्षीं
 सोमीं देवलोसितोवा येत्वा विश्वामित्रो जनिष्ठाऽउग्रो गौरिवीतिरानु वामदेवस्तुचमेन्द्रं त्वमिन्द्रे-
 न्नोनुमेधः पथ्यावृहतीसतोबृहल्यो यज्ञोदेवानां कुस्तोऽदब्धेभिः सावित्रीं जगतीं भरद्वाजः ॥ २१ ॥
 प्रवीरयापंचदशर्चः पुरोरुग्गणो द्वे च प्रतीकोक्ते प्रवीरया वसिष्ठोवायव्यां काव्ययोराजानेषु दक्ष-
 स्तिरश्वीनः परमेष्ठीं प्रजापतिर्भावयुचं तृचमारोदसीं जगतीं विश्वामित्र उक्थेभिर्गृध्रहंतमा वसिष्ठ-
 ऽउपनः सुहोत्रो वैश्वदेवीं ब्रह्माणिमेऽगस्त्यो द्वे इंद्रमरुत्संवादे तदिदार्थवर्णो बृहद्विजऽइमाऽउरया द्वे
 बृहल्यो मेधातिथिरयः सहजं मेधातिथिः सतोबृहनीम् ॥ २२ ॥ आनख्योदशर्चः पुरोरुग्गणश्चतु-
 र्ऋचं प्रतीकचोदितं चानोवायव्यां जमदग्निरिन्द्रवायुसुसन्द्गोन्द्रवायव्यान्तापसश्चधगित्थामित्राव-
 रुणीं जमदग्निरायानमाश्विनीं वसिष्ठः प्रेतु वैश्वदेवीकण्वश्चन्द्रमाः अप्स्वेन्द्रीमारुतीपरिणामयादिनीं
 त्रितआस्यो देवंदेवंवो मनुष्यंस्वतो वैश्वदेवीं द्विविप्रष्टोमृधपेन्द्रऽइन्द्राक्षींऽअपात्सुहोत्रोदेवासोहिम-
 नुरपाधमद्रेनुमेधोस्येन्मेधातिथिर्दशम्येकादश्यन्त्याश्चसतोबृहल्यः शोपाबृहल्यः शोपाबृहल्यः ॥ २३ ॥
 इति० संहितायां त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ इति सर्वानुक्रमणिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ यज्वा-
 प्रतः पञ्चं मानसं त्रैष्टुभः शिवसंकल्पः पितृबृष्णिहमगरस्त्योन्नस्तुतिमन्विचतुर्ऋचमानुष्टुभं द्रयो-
 रनुमितिर्द्वयोः सिनीवालीसरस्वत्यो सिनीवालीपृथुष्टुके द्वे एतसमदस्वमभेदे आग्नेय्यो जगल्यो
 हिरण्यस्तूप आंगिरसः उत्तानायां द्वे देवध्रवादेववातश्च भारतावायात्रिष्टुब्द्वितीयानुष्टुभमन्महे
 नोषाद्युचमेन्द्रं त्रैष्टुभमिच्छन्तित्वा द्युचमेन्द्रं त्रैष्टुभमेव देवध्रवादेववातश्च भारती ॥ १ ॥ अपाहं-
 युत्तुगोतमश्चतुर्ऋचं त्रैष्टुभः सोम्यमष्टोव्यस्यचतुर्ऋचं त्रैष्टुभः सावित्रमांगिरसोहिरण्यस्तूपो
 द्वितीयाजगत्सुभापिवतमाश्विनं तृचमुभापिवतं प्रस्कण्वो गायत्रीममंस्वतीमश्विना त्रिष्टुभो कुस्त
 अरात्रि पथ्यावृहतीऽरात्रिन्देवत्यां कशिपामरद्वाजबृहितोपस्तदुपस्थापरोष्णिहं गोतमः प्रातरक्षिं
 वसिष्ठः सप्तर्चमायाजगती बृहदेवत्या पंचभगदेवत्यास्त्रिष्टुभोऽस्योपस्याः ॥ २ ॥ पूषन्तव सुहोत्रः
 पथस्पथः परिपतिमृजिश्चेतेषोष्यो गायत्रीत्रिष्टुभो श्रीणिपदा वैष्णव्यो गायत्र्यो मेधातिथिर्धृतव-
 तीभुवनानां भरद्वाजो यावापृथिव्यां जगती येनोल्लिङ्गोक्तदेवतां त्रिष्टुभं विहव्याऽआनासत्या हिर-

ण्यस्तूप आश्विनीमेपवोमार्त्तां त्रिष्टुभमगत्यः सहस्तोमा ऋषिद्विप्रतिपादिका त्रिष्टुभं यज्ञः
 प्राजापत्य आयुष्यं वर्चस्यं तृचं दक्षउष्णिक्शकरीत्रिष्टुभोहिरण्यस्तुतिस्तनऋषिजो बहुदेवत्या-
 त्रिष्टुभमिमागिरः कूर्मोर्गास्तर्मदआदित्यदेवत्यां त्रिष्टुभसप्तऋषयोऽध्यात्मवादिनी जगत्सुत्तिष्ठं-
 तृचोत्रद्व्यणस्पत्य आद्ये बृहत्सो कण्वोघोरोन्त्यात्रिष्टुभं यत्समदोयइमा चतुर्ऋचं प्रतीकोक्तम् ॥ ३ ॥
 इति० संहितायां चतुर्ऋशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ अपेतोऽध्यायः पित्र्यआदित्यस्य देवानां वाआद्यागायत्री
 परंयजुःसविताते गायत्री वायुः पुनातु चत्वारि लिङ्गोक्तानि सविताते गायत्री परंमृत्यो संकमुकस्त्रि-
 ष्टुभं मृत्युदेवत्याऽंशंवातोऽनुष्टुप्बृहत्सो वैश्वदेव्यावदमन्वती सुचीकस्त्रिष्टुभं वैश्वदेवीमपां लिङ्गो-
 कदेयतामनुष्टुभं शुनःशेषोदुःस्मृताशनीमनइहमानइहानुष्टुप् इमंजीवेभ्यः संकमुकोमृत्युदेवत्यां
 त्रिष्टुभमायुष्मानमआग्नेयी त्रिष्टुभं वैश्वानसःपरीमेऽनुष्टुभमेव्री भारद्वाजः शिरिविहः ऋष्यादमर्षि
 त्रिष्टुभमाग्नेयी दमनो बह्वपां जातवेदसी त्रिष्टुप् स्थोनाष्टयित्री मेधातिथिः पार्थिवी गायत्रीमस्मा-
 त्वमाग्नेयी गायत्र्यनिरुक्ता ॥ ४ ॥ इति० संहितायां पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ऋचंवाचं पंचा-
 ध्यायी दध्यङ्गायर्वणोददशार्षिकाश्वमेधिकवर्जमायोऽध्यायः शान्त्यर्थं वैश्वदेव आद्यानि यजूंषि
 यन्मे वार्षस्पत्या पंक्तिः कयात्मैर्मनिरुक्ता गायत्रीद्रोविश्वस्यविराद् द्विपदा शश्रोद्रे अनुष्टुभावहानि
 द्विपदागायत्री शशऽइन्द्राग्नी त्रिष्टुप् गायत्र्यावन्त्याशीर्षोः शान्तिर्वजूंषि नमस्ते अस्त्यनुष्टुभो
 तच्चधुः पुरऽउष्णिक्स्तोरी ॥ ५ ॥ इति० संहितायां पट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ आददेनारित्य-
 त्रिदेवतं देवीयावाष्टयिष्यं देव्योवक्रयो बन्मीकयपेयस्यमेवराहविहतामिद्रस्योजआदाराः प्रेतु
 मस्त्वस्याश्वस्यर्च्येयमायदेवस्त्वारिंरसि घर्मदेवत्यानि योघर्मःसआदित्योयगपतपत्यनाष्टुष्टापुरस्ता-
 त्सप्तपार्थिवानि यजमानाशीर्मधुप्राणदेवत्यानि गर्भोदेवानामवकाशा मामाहिऽसौरियेनदन्ताघर्म-
 देवत्या धर्तादियऽऊर्च्यबृहत्पइयहोपां त्रिष्टुभं दीर्घतमाहृदेत्वा परोष्णिक्स्त्वमून्तः पद्याशीरहः-
 केतुना यजुषी घर्मदेवत्ये ॥ ६ ॥ इति० संहितायां सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ आददेदित्ये रजुः
 इडऽएहि गोर्षस्ते त्रिष्टुभं दीर्घतमाः इन्द्राश्विना वैश्वदेवानि समुद्रायत्या दाननामानि स्वाहाधर्मा-
 यघर्मदेवत्ये विश्वाऽआशा आश्विन्यनुष्टुप् द्विविधा घर्मदेवत्यमश्विनाघर्ममुष्णिगपतां ककुबमेभ्य-

शु. य.
 संहिता.

॥२०९॥

सर्ग

अ० १

॥ ६ ॥

लेखरः साहाय्यो सप्तलिंगोक्तदेवतानि साहासंपयोदेवत्वं मधुहुतं घर्मो भीमं गायत्रीवृहत्याव-
 नवसाने अतिशकरी वाघेयीं समस्ता त्र्यवसाना यातेधर्मक्षत्रस्य बृहती चतुःस्रकिर्महावृहती
 धर्मैतदनुष्टुबचिक्रदत्परोष्णिक् यावतीषावापृथिवी दधिघर्मो मयित्यत्यंक्तिर्यजमानाक्षीः पयसो
 रेतोगायत्र्यनवसाना विपःसंवृद्धधिघर्मोऽनुक्तं धर्मदेवतम् ॥ ७ ॥ इति० संहितायां अष्टत्रिंशो-
 ऽध्यायः ॥ ३८ ॥ साहाय्याण्येभ्यो मांत्रवर्णिभ्योदेवतामनसःकाममनुष्टुब्यजमानाक्षीः श्रीदेवता
 प्रजापतिःसंभ्रियमाणो यथाकालं प्रायश्चित्तदेवताः सविताप्रथमेहन्त्रसहं ऋमेणोपध्वं मारुती
 गायत्री विमुखाभ्यो मंत्रोऽभ्यो विनियुक्तस्तस्मादाभिकऽप्यवात्य ऋपिः परमेष्ठी प्राजापलोवामिदृष्टद-
 येनाश्वमेधिकानि त्रीणि तंत्रोक्त एव ऋषिलोमन्त्र्यःसाहेति प्रायश्चित्ताद्भुतयो द्विचत्वारिंशत्
 ॥ ८ ॥ इति० संहितायां एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ईशावास्यमात्मदेवत्वं आनुष्टुभोऽध्यायः
 अनेजदेकं त्रिष्टुप् सपरि जगती वायुरनिलं यजुषि ॐ ३ मिति परमाक्षरस्य योगिनामालम्ब-
 भतस्य परस्य ब्रह्मणः प्रणवाक्यास्यास्थलादिगुणयुक्तस्य ब्रह्म ऋषिछन्दोगायत्रं परमात्मा देवता

-श. य.
 संहिता.

॥२१०॥

ब्रह्मरंभे विरामे च यागहोमादिषु शांतिपुष्टिकर्मसु चान्येष्वपि काम्यनैमित्तिकादिषु सर्वेषु विनि-
 योगोऽस्यक्रतोत्रिभिर्भ्यजुर्भिरंते यज्ञान्योगी स्मारयत्यग्नेनयान्तेनमस्कारोक्तिर्हिरण्यसयेनादित्यो-
 पासनम् ॐ ३ मिति नामनिर्देशो ब्रह्मणः संब्रह्मेत्याकाशरूपमन्ते ब्रह्म ध्यायेत् ॥ १ ॥ ॥ १० ॥
 अथातश्छन्दोदेवता गायत्र्या अभिरुष्णिहः सवितानुष्टुभः सोमोवृहत्यावृहस्पतिः पंक्तेर्वरुणस्त्रिष्टुभ-
 ऽइन्द्रो जगत्या विश्वेदेवाविराजो मित्रः क्षराजोरुणोतिच्छन्दसः प्रजापतिर्विच्छन्दसो वायुर्द्विपदायाः
 पुरुषऽएकपदाया ब्रह्मा सर्वा ऋच आग्नेय्यः सर्वाणि यजूंषि वायव्यानि सर्वाणि सामानि
 सौराणि सर्वाणि ब्राह्मणानि च साहाकारस्याग्निर्वपद्भारस्य विश्वेदेवाः कर्मरंभे मंत्राणां देवता
 वेदितव्याः संन्यस्यमनसिदेवतां ततो हविर्हूयते देवतामविज्ञाय योजुहोति देवास्तस्य हविर्नयुपन्ते
 स्वाध्यायमपियोऽधीते मंत्रदेवज्ञः सोऽमुष्मिहोके देवैरपीक्यते तस्माच्च देवता वेद्या मंत्रे मंत्रे प्रय-
 क्षतो मंत्राणां देवताज्ञानान्मंत्रार्थमधिगच्छति मंत्रार्थज्ञानासु विद्वत्तपाप्मा नाकमन्येति न हि
 कश्चिद्विज्ञाय याथातथ्येन देवताः श्रोतानां कर्मणां विप्रः स्मार्तानां चाभ्युते फलम् ॥ १० ॥ अना-

सर्वाणु०
 अ० ४

॥६४॥

दिष्टमन्त्ररादौ सर्वातकर्मणी परिभाषितं मंत्रगणं वक्ष्यामः सर्वमाश्रयं गायत्रं गौतमी यः सर्वः सः
 विभ्रमोऽपि हं भारद्वाजी यः सर्वः सः सोम्यमानुषु भूमाथर्वणिकः सर्वः वाहस्पत्यं वाहृतमात्रिरसः सर्वः
 वारुणं पांकमालंबायनीयः सर्वमंत्रं त्रेष्टुभं वाहवत्कीयः सर्वमादित्यदेवतं जागतं कौत्सम् ॥ ११ ॥
 न्योतिष्टोमे दीक्षाप्रभृति वक्ष्यामो दीक्षायां भृगुराविष्णुगायत्री प्रायणीय आंगिरसोऽदितिरु-
 ष्णिक्त्रये विश्वामित्रः सोमोऽनुष्टुपातिष्ये वसिष्ठो विष्णुर्वहती प्रवर्ये कश्यप आदित्यपद्मिरुप-
 सस्त्रात्रेयठपसदेवता त्रिष्टुषशीपोमीयेऽगस्त्योऽग्नीपोमौ जगती प्रायणीयेऽतिरात्र आश्विदेवयोऽहो-
 रात्रे अतिजगती चतुर्विंशत्यहोसोकरायणः संवत्सरः शक्रयमिह्यवे पठहे सौपण्योऽर्द्धमासासासाश्वा-
 तिशकरीष्टृष्येपठहे सायकायनः ऋतवोष्टिरभिजितिप्रियभृतोऽशिरलष्टिः खरसामसु सरस्वत्यापोभृति-
 र्विप्रवति रोहिणायन आदित्योतिष्ठतिर्विश्वजिति सोमरऽर्द्धः कृतिर्गोआयुषो वाष्कलिर्मित्रावरुणो
 प्रकृतिर्दशरात्र आचायौ विश्वेदेवा आकृतिर्द्वादशरात्रिकेष्टृष्ये पठहे भाह्वेयो दिशो विकृतिश्छ-
 न्दोमेष्टु शौल्बायन इमे लोकाः संकृतिर्दशमेहनि पराशरः संवत्सरोभिकृतिर्महाश्रते शैलिनः प्रजा-
 पतिरुत्कृतिरुदयनीयेतिरात्रे भौनायनो वायुश्छन्दाँसि सर्वाणि ॥ १२ ॥ ऋषिभिरुपलक्षितं वाक्यं
 ऋषयश्छन्दोभिरुपलक्षिता देवता मंत्रवर्णाहं ग्यनुपयोर्विनियोगतश्च विज्ञेयाः सर्वमेतच्छन्दोदेवत-
 मार्प च विज्ञाय यत्किंचिज्जपहोमादिकरोति तस्य फलमभ्युते ग्रहयज्ञारंभे यथाविधि ज्ञात्वा
 छन्दःपुरुषमेनोनिर्णोदनः शरीरं न्यसेच्चिर्यन्विलक्ष्यमसत्कर्तुं प्रस्तस्याक्षिणी गौतमभरद्वाजो धोत्रे
 विश्वामित्रजमदग्नी नासिके वसिष्ठकश्यपो वागत्रिर्गायत्रीछन्दोऽभिर्देवताँशिरसि विन्यसेदेवमेवो-
 णिहः सवितारं श्रीवासनूकेहृतीं बृहस्पतिं बाहोर्बृहद्रथन्तरे पावापृथिवीमध्ये त्रिष्टुभमिन्द्रः ओ-
 ष्योर्जगतीमादित्यं मेष्टेतिछन्दसं प्रजापतिं पायो यज्ञायक्षियं वैश्वानरमूर्धोरनुष्टुभं विश्वान्देवानष्टी-
 बतोः यंकि मरुतः पदयोर्विपदाविष्णुं प्राणेषु विछन्दसं वायुं न्यूनातिरिक्तेष्वेष्टु न्यूनाक्षरं छन्दः
 आपोदेवतेष्वेष्टुसर्वांगेषु योजयित्वा वेदमयः संपद्यते शापानुग्रहसमर्थो भवति ब्राह्मं तेजश्च वर्धते
 न कृतश्चित्रयं विन्दते ऋक्षयो यक्षुर्जयः साममयस्तेजोमयो ब्रह्ममयोऽमृतमयः संगम्य ब्रह्मेवा-
 भ्येति तस्मादेवं माह्वचादिने जातवसिने नासं वत्सरोपिताय नाश्वक्नेऽनुष्टुपादने नाचीतेन चांरा-

-श. प.
 उद्धिता.
 ॥२११॥

सर्पानु०
 ज० ४

॥ ६५ ॥

यणाप्यफलमवाप्नोत्यनेन च सम्बन्धातेन ब्रह्मणः सायुष्यस्तलोकतामाप्नोत्याप्नोति ॥ १३ ॥ इति
 सर्वानुक्रमणिकायां चतुर्योऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ अथ छन्दासि गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपंक्ति-
 त्रिष्टुजगत्यतिजगती शक्यतिशक्यं प्रत्यष्टीभृत्यतिभृतयः कृतिप्रकृत्याकृतिर्विकृतिसंकृत्यमिकृत्युकृत-
 यश्चतुर्विंशत्यक्षरादीनि चतुरुचराण्युनाधिकेनेकेनचिद्वहिरजो ब्रह्म्यां विरादस्वरजो पादपूरणार्थं
 तु क्षेत्रसंयोगैकाक्षरीभावान् व्यूहेदाये तु सप्तवर्गे पादविशेषान् संज्ञाविशेषांस्ताननुक्रामन् पदो-
 दाहरिष्यामो विरादरूपाविरादस्थानाश्च बहूनामपि त्रिष्टुभ एवेत्युद्देशस्तत्र दशोकादशद्वादशाक्षराणां
 वैराजत्रैष्टुभजागता इति संज्ञा अनादेशोष्टाक्षराः पादाश्चतुष्पदाश्चर्चः ॥ १ ॥ प्रथमं छन्दस्त्रिपदा-
 गायत्री पञ्चकाश्चस्वारपद्वैकश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपंक्तिः पदसप्तैकादशा उष्णिग्वार्मास्त्रयः सप्तकाः
 पादनिचृन्मध्यमः पद्वैकदतिनिचृद्दशक्षेत्रयवमध्या यस्यास्तु पदसप्तकाष्टकाः सा वर्द्धमाना विप-
 रीता प्रतिष्ठा द्वौ पद्वौ सप्तकश्चेति हृसीयसी ॥ २ ॥ द्वितीयमुष्णिक्त्रिपदान्त्यो द्वादशक आयश्चे-
 त्पुरउष्णिक्त्रयमक्षैस्त्रैष्टुभजागतचतुष्काः ककुद्भ्यंकुशिरिकादशिनोःपरःपद्वस्तुशिरा मध्ये
 चेत्पिपीलिकमध्यायःपञ्चकस्त्रयोऽष्टका अनुष्टुप्वर्माश्चतुःसप्तकोष्णिगेव ॥ ३ ॥ तृतीयमनुष्टुप्चतुष्प-
 दाय पञ्चपञ्चकाः पद्वैकौ महापदपंक्तिर्जागतावष्टकश्च कृतिर्मध्ये चेदष्टकः पिपीलिकमध्या
 नवकयोर्मध्ये जागतः कविराणनववैराजत्रयोदशैर्नष्ट्रुपादेकास्त्रयो विराडेकादशका वा ॥ ४ ॥
 चतुर्थं बृहतीतृतीयो द्वादशक आयश्चेत्पुरस्ताद्बृहती द्वितीयक्षेत्र्यंकुसारिण्युरोबृहती स्कन्धो मीथी-
 वान्त्यचेदुपरिष्ठाद्बृहस्पतिर्नोर्मध्ये दशको विष्टारबृहती त्रिजागतोर्बृहती त्रयोदशिनोर्मध्येऽष्टकः
 पिपीलिकमध्या नवकाष्टकैकादशाष्टिनो विषमपदाचतुर्नवका बृहत्सेव ॥ ५ ॥ पञ्चमं पंक्तिः पञ्च-
 पदाऽथ चतुष्पदाविरादद्वादशका अयुजो जागतो सतो बृहती युजो चेद्विपरीता आयो चेद्विष्टार-
 पंक्तिरन्त्यो चेदास्तारपंक्तिरायान्त्यो चेत्तस्तारपञ्चकर्मध्यमो चेद्विष्टारपंक्तिः ॥ ६ ॥ पठं त्रिष्टुप्त्रैष्टुभ-
 पदा द्वौ तु जागतो यस्याः सा जागते जगती त्रैष्टुभे त्रिष्टुप्वैराजो जागतो चामिसारिणी नवको
 वैराजत्रिष्टुभश्च द्वौ वा वैराजो नवकस्त्रैष्टुभश्चाविरादस्थानेकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विरादरूपा द्वादशि-

सं. ५.

छ. य.
संदिता.

॥२१३॥

सर्वानु०

अ. ५

॥ ६६ ॥

नक्षत्रोष्टकश्च ज्योतिष्मती यतोऽष्टकस्ततो ज्योतिषत्वमोऽष्टका जागतय महापृथ्वीमप्ये जागतये-
यवमप्यायोदशकाष्टकाक्षयः पतन्मुत्तरा विराट्पूर्वा वा ॥ ७ ॥ सप्तमं जगती जागतपदाष्टिनक्षयः
सो च द्वौ महासतो बृहस्पिकौ सप्तकः पट्टो दशको नवकश्च पट्टका वा महापंक्तिर्माष्विन्दिनीये
वाजसनेयके सर्वानुकमंषिकेया कृतिर्भगवतः कात्यायनस्वैया कृतिर्ममवतः कात्यायनस्य ॥ ८ ॥
इति सर्वानुकमणिकायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ कंडिका संख्या ॥ १२४ ॥ समाप्ता ॥

श्रीशुक्लयजुर्वेदिनां पारस्करगृह्यसूत्रम् ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः । अथातो गृह्यस्थालीपाकानां कर्म परितमुक्षोपलिप्योद्धिष्योद्धृत्वाभ्युक्ष्यामि-
मुपसमाधाय दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य प्रणीय परित्तीर्यार्थवदासाय पवित्रे कृत्वा प्रोक्षणीः
सैस्तृत्वार्ययस्त्रोक्ष्य निरुप्याऽऽज्यमधिभित्त्य पर्यग्भि कुर्यात्तुवं प्रतप्य सम्भृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य
निदध्यादाज्यमुद्रास्त्रोत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीश्च पूर्ववदुपयमनान्कुशानादाय समिधोऽभ्याधाय पर्युक्ष्य
जुहुयादेप एव विधिर्यत्र कचिद्धोमः ॥ १ ॥ आवसथ्याधानं दारकाले दायायकाल एकेपां वेदपत्य
यद्रुपशोर्यहादग्निमाहृत्य चातुष्पादयपचनवत्सर्वमरणिप्रदानमेके पञ्चमहायज्ञा इति श्रुतेरभ्याधेय-

१ "छन्दोवत्प्राग्निः" इत्युवाचे याजुर्वा शिवमः । ये ये धर्माऽऽप्नुयति ते तेषां सुखेऽपि ह्येषाः । अतोऽप्यववेत्तवामेव तत्र वयं
शुभेः कथमाह्वं यकारोचार्यं रश्मरोचार्यं हित्वाहिकश्चाभ्यगन्तव्यं तज्जानेद्युम् ।

शु. य.
संहिता.

॥२११॥

पारस्कर
गृह्य.

॥६७॥

देवताभ्यः स्वालीपाकं प्रपयित्वाऽऽप्यमाणाविद्यायाऽऽहुतोऽुहोति स्वप्नोऽग्ने, स स्वप्नोऽग्न इमं
 मे वरुण, तस्वायामि, ये ते शतमवाध्वाग्रऽऽहुतमं, भवतन्न इत्यष्टौ पुरस्तादेवमुपरिष्ठात्स्वाली-
 पाकत्वाभ्यावेष्टदेवताभ्यो हुत्वा जुहोति स्निष्टकृते चायास्यमेवंपदकृतं यत्कर्मणाऽत्यरीरिचं देवा
 गालुविद इति बर्हिर्हुत्वा प्राप्नाति ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ २ ॥ पदार्था भवन्त्याचार्य ऋत्विग्वेशामो
 राजा प्रियः ज्ञातक इति प्रतिसंबत्सरानहयेयुर्यक्ष्यमाणास्तृत्विज आत्मनमाहर्षाह साधु भवाना-
 स्तामर्षयिष्यामो भवन्तमित्याहरन्ति विष्टरं पयं पादार्थमुदकमर्षमाचमनीयं मधुपर्कं दधिमधुघृत-
 मपिहित्वाऽस्ये काऽस्येनान्यस्त्रिभिः प्राह विष्टरादीनि विष्टरं प्रतिगृह्णाति वृष्मोऽस्मि समानाना-
 मुपतामिव सूर्यः ॥ इमं तमभितिष्ठामि यो मा कश्चामिदासतीत्येनमभ्युपविशति पादयोरन्यं
 विष्टर आसीनाय सव्यं पादं प्रक्षाल्य दक्षिणं प्रक्षालयति ब्राह्मणश्चेदक्षिणं प्रथमं विराजो दोहोऽसि
 विराजो दोहमशीय मयि पाषाणे विराजो दोह इत्थं प्रतिगृह्णात्पापः स्य गुप्ताभिः सर्वान्कामा-
 नवाप्नवानीति निनयन्नभिमन्त्रयते, संमुखं वः अहिणोमि स्वां योनिमभिगच्छत ॥ अरिष्टा अस्माकं
 वीरा मा परासेचिमत्यय इत्याचामत्यामांगन्युक्षांसा सऽसृज वर्चसा ॥ तं मा कुरु प्रियं प्रजानाम-
 धिपतिं पशूनामरिष्टिन्तनूनामिति मित्रस्य स्वेति मधुपर्कं प्रतीक्षते देवस्य स्वेति प्रतिगृह्णाति सव्ये
 पाणौ कृत्वा दक्षिणस्यानामिकया त्रिः प्रयोजति नमः इयावास्यायाज्ञशने यत् आविर्बं तसे
 निष्कृन्तामीत्यनामिकाहुतेन च त्रिर्दक्षयति तस्य त्रिः प्राप्नाति यन्मधुनो मधव्यं परमरूपम-
 ज्ञायम् ॥ तेनाहं मधुनो मधव्येन परमेण रूपेणाज्ञायेन परमो मधव्योऽज्ञादोऽज्ञानीति मधुमती-
 मिवा प्रत्युचं पुत्राप्रान्तेवासिने बोररत आसीनायोऽस्मिष्टं दद्यात्सर्वं वा प्राप्नीयात्प्राग्वा सञ्चरे
 निनयेदाचम्य प्राणान्सम्भृशति वाच्य आस्ये नसोः प्राणोऽक्ष्णोश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं वाहोर्धूलमूर्ध्ना-
 रोजोऽरिष्टानि मेऽज्ञानि तनूस्तन्वा मे सहैत्याचान्तोदकाय ज्ञासमादाय गौरिति त्रिः प्राह प्रत्याह
 माता रुद्राणां दुहिता वसूनाऽऽस्तादित्यानाममृतस्य नाभिः ॥ अनुबोधं चिकितुषे जनाय
 मायामनागामदिति बधिष्ट ॥ मम चामुष्य च पाप्मानं हनोमीति ययालमेताथ यथुत्सिद्धशे-
 न्मम चामुष्य च पाप्माहृत ओमुत्सृजत तृणान्यस्त्विति श्रूयान्तेवामाऽसोऽर्षस्यादधिपसम-

छ. य.
 बधिष्ट.
 ॥२१॥

पाररकर-
 गुप्तः

॥६८॥

धिविवाहं कुरुतेत्येव दूयाययप्यसकृत्संवत्सरस्य सोमेन यजेत कृताध्यां एवेनं याजयेयुर्नाकृताध्या-
 इति श्रुतेः ॥ २ ॥ चत्वारः पाकयज्ञा हुतोऽहुतः प्रहुतः प्राशित इति पञ्चसु पदिःशालायां विवाहे
 चूडाकरण उपनयने केशान्ते सीमन्तोन्नयन इत्युपलिस उद्धृतावोक्षितेऽग्निमुपसमाधाय निर्मग्न्य-
 मेके विवाह उदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे कुमार्याः पाणिं गृहीयाद्विपु त्रिपृच्छरादिषु स्वातो
 भृगुशिरसि रोहिण्यां वा तिलो ब्राह्मणस्य वर्णानुपूर्व्येण द्वे राजन्यस्येका वैश्यस्य सर्वपात्रशूद्रा-
 मप्येके मन्त्रवर्जमथेनां वासः परिधापयति जराङ्गच्छ परिधत्स्व वासो भवाकृष्टीनामभिशस्तिपात्रा ॥
 शतं च जीव शरदः सुवर्चा रयिञ्च पुत्राननुसंव्ययस्त्रायुष्मतीदं परिधत्स्व वास इत्ययोत्तरीयं
 या अकृन्तन्नवयं या अतन्वत । याश्च देवीस्तन्तूनभितो ततन्व तास्त्वा देवीर्जरसे संव्ययस्त्रायु-
 ष्मतीदं परिधत्स्व वास इत्यथेनौ समञ्जयति समञ्जन्तु विश्वेदेवाः समापो हृदयानि नो ॥ सम्मा-
 तरिश्वा सन्धाता समुदेष्ट्री दधातु नाविति पित्रा प्रत्तामादाय गृहीत्वा निष्कामति यदेपि मनसा
 दूरं दिशोऽनु पवमानो वा ॥ हिरण्यपण्णों वैकर्णः स त्वा मन्मनसां करोस्त्रित्यसावित्यथेनौ
 समीक्षयत्यधोरचक्षुरपतिग्रेधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ॥ वीरसूहृवकामा ल्योनाशदो भव
 दिपदे शं चतुष्पदे ॥ सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः ॥ तृतीयोऽग्निष्टे पतिस्तुरीयस्ते
 मनुष्यजाः ॥ सोमोऽद्रवन्धर्वाय गन्धर्वोऽद्रवदध्रये ॥ रविं च पुत्रांश्चादादभिर्महामथो इमाय ॥ सा
 नः पूषा शिवतमामेरय सा न ऊरु उशती विहर ॥ यस्यामुशन्तः प्रहराम शेषं यस्यामु कामा
 बहवो निविष्टा इति ॥ ४ ॥ प्रदक्षिणमग्निं पर्याणीयेके पश्चादग्नेस्तेजनीकृतं वा दक्षिणपादेन
 प्रह्वलोपविशत्यन्वारब्ध आधारावाज्यभागो महाव्याहृतयः सर्वप्रापश्चित्तं प्राजापत्यसिष्टिकृते-
 त्त्रित्यहः सर्वत्र प्राश्महाव्याहृतिभ्यः सिष्टिकृदन्यद्येदाव्याहृतिः सर्वप्रापश्चित्तं प्राजापत्यान्तरमेतदा-
 वापस्यानं विवाहे राष्ट्रभूत इच्छज्याभ्यातानांश्च जानन्वेन कर्मणेछंदिति वचनाचित्तश्च चित्ति-
 श्चाकृतं चाकृतिश्च विज्ञातं च विज्ञातिश्च मनश्च शकरीश्च दर्शश्च पौर्णमासं च बृहच्च रथन्तरं
 च प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृष्णे प्रायच्छदुग्रः प्रतना जयेपु ॥ तस्मै विशः समनमन्तः सर्वाः स उग्रः
 स इहव्यो वभूव स्वाहेत्यग्निर्मृतानामधिपतिः स मावत्विन्द्रो ज्येष्ठानां यमः शपिव्या वायुरन्त-

शु. य.
 बहिरा.

॥२१५॥

पारस्व
 युग्म०

॥ ६९ ॥

रिक्षस्य सूर्यो दिवश्चन्द्रमा नक्षत्राणां बृहस्पतिर्त्रिदशानो मित्रः सत्यानां वरुणोऽपांसमुग्रः सोऽस्मा-
 नामन्नदसाम्राज्यानामधिपति तन्मावतु सोम ओषधीनां सविता प्रसवानां रुद्रः पशूनां त्वष्टा
 रुपाणां विष्णुः पर्वतानां मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावन्तु पितरः पितामहाः परेऽग्रे ततास्त-
 तामहाः ॥ इह मावन्त्वस्मिन्त्रह्यप्यस्मिन्क्षेत्रेऽस्माशिष्यस्यां पुरोधायामस्मिन्कर्म्मण्यस्यां देव-
 हूत्यां स्वाहेति सर्वत्रानुपजस्यसिरेतु प्रथमो देवतानां सोऽस्ये प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् ॥
 तदपराजा वरुणोऽनुमन्यतां येययं श्री पौत्रमयन्नरोदात्ताहं ॥ इमामभिन्नायतां गार्हपत्यः
 प्रजामस्ये नयतु दीर्घमायुः ॥ अश्विन्योपस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभिविबुध्यता-
 मियं स्वाहा ॥ सस्ति नो अग्ने दिवा पृथिव्या विश्वानि धेह्यथा यजत्र ॥ यदस्यां महि दिधि
 जातं प्रशस्तं तदस्मासु त्रविणं धेहि चित्रं स्वाहा ॥ सुगन्धु पन्थां प्रदिशन्न एहि ज्योतिष्मभ्ये
 झजरन्न आयुः ॥ अपेतु मृत्युरमृतम् आगादेवस्ततो नो अमयं कृणोतु स्वाहेति परं मृत्यविति
 चेके प्राशनान्ते ॥ ५ ॥ कुमार्यां भ्राता शमीपलाशमिर्भ्रातृजानानजलिनाजलावावपति तां जुहोति
 सहहृतेन तिष्ठत्यर्मणं देवकन्या अग्निमयक्षत । स नो अर्यमा देवः प्रेतो मुञ्चतु मा पतेः स्वाहा ॥
 इयन्नार्युपवृत्ते लाजानावपन्तिका ॥ आयुष्मानस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ इमौ-
 लाजानावपान्यभौ सप्तद्विकरणं तव ॥ मम तुभ्यं च संवननं तदग्निरनुमन्यतामियं स्वाहेत्यथास्ये
 दक्षिणहस्तं गृह्णाति साङ्गुष्ठं एभ्यामि ते सोमगत्वाय हस्तं मया पत्न्या जरदधिर्ययासः ॥
 भगो अर्यमा सविता पुरन्धिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः ॥ अमोहमस्मि सा त्वष्टास्त्वमस्यमो-
 अहम् ॥ सामाहमस्मि ऋक्वं योरहं पृथिवी त्वम् । तावेहि विवहावहो सह रेतो दधावहो ॥ प्रजां
 प्रजनयावहो पुत्रान्विन्द्यावहो वदून् ॥ ते सन्तु जरदष्टयः सम्प्रियो रोचिष्णू सुमनस्यमानो ॥
 पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं गृणुयाम शरदः शतमिति ॥ ६ ॥ अथेनामश्मानमारो-
 हयत्युत्तरतोऽग्नेर्दक्षिणपादेनारोहेममश्मानमश्मेव त्वं स्थिरा भव ॥ अभितिष्ठ पृतन्यतोऽववापस्य
 पृतनापत इत्यथ गाथां गायति सरस्वति प्रेदमव सुभगे वाजिनीवती ॥ यां त्वा विश्वस्य भूतस्य
 प्रजायामस्याप्रतः ॥ यस्यां भूतस्यसमवयस्यां विश्वमिदं जगत् ॥ तामथ गाथां गास्यामि या

शु. य.
 खिल.

॥२१६॥

परस्मै-
 पठ.

॥ ७० ॥

श्रीणामुत्तमं यश इत्यथ परिक्रामतस्तुभ्यमग्रे पर्ययहं सूर्यां बहवतु ना सह ॥ पुनः पतिभ्यो जाया-
 न्दमे प्रजया सहैवेवं क्षिरपरं लाजादि चतुर्थं शूर्पकुष्ठया सर्वोलाजानायपति मगाय स्वाहेति त्रिः परि-
 णीतां प्राजापत्यं कृत्वा ॥ ७ ॥ अयेनामुदीचीं सप्त पदानि प्रक्रामयत्येकमिये द्वे ऊर्जे त्रीणि
 रायस्पोषाय चत्वारि मायोभवाय पञ्च पशुभ्यः षडृतुभ्यः सत्वे सप्तपदा भव सा मामनुव्रता भव
 विष्णुस्त्वानयत्विति सर्वत्रानुपजति निष्क्रमणप्रवृत्त्युदकुम्भदस्कन्धे कृत्वा दक्षिणतोऽर्धेर्वाग्यतः
 स्थितो भवत्युत्तरत एकैयान्तत एनां मूर्धन्यमिषिञ्चत्वापः शिवाः शिवतमाः शान्ताः शान्ततमा-
 स्तास्ते कृष्णन्तु मेपजमिषायोहिष्ठेति च तिस्रभिरयेनाऽसूर्यमुदीक्षयति तच्चक्षुरिषयास्ये दक्षि-
 णाऽसमधिद्वयमालभते मम व्रते ते हृदयं दधामि मम चित्तमनुचितं तेऽग्रस्तु ॥ मम वाच-
 मेकमना जुपस्व प्रजापतिश्चा निगुनकु मद्भूमिष्येनामभिमव्रयते सुमङ्गलीरियं वधूरिमाश्स्तमेत
 पश्यत ॥ सोभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं विपरेतनेति तान्दृष्टुपुत्र उन्मथ्य प्राग्बोदम्बानुगुप्त आगार-
 आनङ्गदे रोहिते चर्मण्युपवेशयतीह गावो निपीदन्त्विहाश्या इह प्रकृयाः ॥ इहो सहस्रदक्षिणो
 यज्ञ इह पूषा निपीदन्त्विति ग्रामवचनं च कुर्युर्विवाहइमशानयोर्ग्रामं प्राविशनादिति वचनात्त-
 स्मात्तयोर्ग्रामः प्रमाणमिति श्रुतेराचार्याय वरं ददाति गौर्ग्राहणस्य वरो ग्रामो राजन्वस्याश्वो
 वेद्यस्यापिरथदशतं दुहितुमतेऽस्तमिते ध्रुवं दर्शयति ध्रुवमसि ध्रुवं त्वा पश्यामि ध्रुवैधिपोष्ये मयि
 मद्गं त्वादत् ॥ गृहस्पतिर्मया पत्या प्रजावती सञ्जीव शरदः शतमिति सा यदि न पश्येत्पश्या-
 मीत्येव श्रूयात् त्रिरात्रमक्षारालवणाशिनो स्यातामथः शय्याताऽऽ संवत्सरं न मियुनमुषेयातां
 द्वादशरात्रदशपद्मात्रं त्रिरात्रमन्ततः ॥ ८ ॥ उपयमनप्रमृत्तोपासनस्य परिचरणमस्तमितानुदित-
 योर्दग्धा तण्डुलेरक्षतेर्वाग्रये स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति सायदसूर्याय स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति
 प्रातः पुमाश्स्तो मित्रावरुणो पुमाऽसावश्विनावुमो ॥ पुमानिन्द्रश्च सूर्यश्च पुमाश्संवर्ततां मयि
 पुनः स्वाहेति पूर्वार्द्धमकामा ॥ ९ ॥ राक्षोऽक्षमेदे नक्षविमोक्षे यानविपर्यसिऽन्यत्वां वा व्यापत्तो
 क्षियाक्षोद्गहने तमेवाभिमुपसमाधायाऽऽन्यदसंस्कृतेहरतिरिति जुहोति नानामन्त्राभ्यामन्ययान-
 मुपकल्प्य तत्रोपवेशयेद्राजानऽस्त्रियं वा प्रतिक्षत्र इति यज्ञान्तेनात्वाद्वार्यमिति चेतया पुषो दक्षिणा

-श. य.
 संक्षिप्त.

॥२१७॥

शरत्कर-
 पृष्ठ.

॥७१॥

प्रायश्चित्तस्ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ १० ॥ चतुर्थांशपररात्रेऽभ्यन्तरतोऽग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो
 ब्राह्मणमुपवेद्योत्तरत उदपात्रं प्रतिष्ठाप्य स्यालीपाकः ॥ अथयित्वाऽऽज्यभागाविष्टाऽऽज्याहुतीर्जुहोत्यग्ने
 प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि याऽस्ये पतिग्नी तनूस्तामस्ये
 नाशय स्वाहा ॥ वायो प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि
 याऽस्ये प्रजाग्नी तनूस्तामस्ये नाशय स्वाहा ॥ सूर्य प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तरसि ब्राह्मणस्त्वा
 नाथकाम उपधावामि याऽस्ये पशुग्नी तनूस्तामस्ये नाशय स्वाहा ॥ चन्द्र प्रायश्चित्ते त्वं देवानां
 प्रायश्चित्तरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि याऽस्ये यज्ञग्नी तनूस्तामस्ये नाशय स्वाहा ॥
 गन्धर्व प्रायश्चित्ते त्वं देवानां प्रायश्चित्तरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम उपधावामि याऽस्ये यशोग्नी
 तनूस्तामस्ये नाशय स्वाहेति । स्यालीपाकस्य जुहोति प्रजापतये स्वाहेति हुत्वा हुत्वेतासामाहुती-
 नामुदपात्रे सक्षवान्तमवनीय तत एनां मूर्धन्यमिषिञ्चति या ते पतिग्नी प्रजाग्नी पशुग्नी यज्ञग्नी
 यशोग्नी निन्दिता तनूर्जार्गमी तत एनां करोमि सा जीर्य त्वं मया सहासावित्यथेनाऽस्यालीपाकं
 प्राशयति प्राणैस्ते प्राणान्सन्दधाम्यस्थिमिरस्यीनि माऽस्तेर्मास्तानि त्वन्वा त्वन्वमिति तस्मादेदं
 विद्ध्योत्रियस्य दारेण नोपहासमिच्छेदुत शोर्ववित्परो भवति तामुदुष्ट यथर्तुप्रवेशनं यथा कामी वा
 काममाविजनितोः सम्भवामेति वचनादथास्ये दक्षिणाऽसमपि हृदयमालभते यत्ते सुशीमे हृदयं
 दिवि चन्द्रमसि भित्तम् ॥ वेदाहं तन्मां तद्वियात्पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं शृणुयास
 शरदः शतमित्येवमत ऊर्ध्वम् ॥ ११ ॥ पक्षादिषु स्यालीपाकः ॥ अथयित्वा दर्शपूर्णमासदेवताभ्यो हुत्वा
 जुहोति ब्राह्मणे प्रजापतये विश्वेभ्यो देवेभ्यो यावापृथिवीभ्यामिति विश्वेभ्यो देवेभ्यो बलिहरणं
 भूतपक्षेभ्य आकाशाय च वैश्वदेवस्याग्नौ जुहोत्यग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति प्राशनान्ते पाद्यतः क्षीयलिङ्गं हरति नमः क्षिये नमः पुष्टं वपसेऽवयसे
 नमः शुक्राय कृष्णदन्ताय पापिनां पतये नमो ये मे प्रजामुपलोकयन्ति प्राप्ते वसन्त उत वारण्ये
 तेभ्यो नमोऽस्तु यलिमेभ्यो हरामि क्षितिं मेऽस्तु प्रजां मे ददस्विति शेषमग्निः प्रह्लादय ततो
 ब्राह्मणभोजनम् ॥ ११ ॥ अथ गर्भाधानः ॥ स्त्रियाः पुण्यवत्याश्चतुरहादूर्ध्वं ५ स्नात्वा विरजायास्तस्मिन्नेव

५. ५. ७१

— ५. य.
संदिता.

॥ २१८ ॥

पारस्कर-
ग्रन्थः

॥ ७२ ॥

दिवा आदित्यकर्ममित्यादित्यमवेक्षते ग्रहे वा ज्ञापयित्वा तामभिगच्छेदिति श्रुतेस्तस्मिन्प्रजायाः
 सम्भवकाले निशायां कुर्याद्यदि दिवा मेथुनं व्रजेद्वहीवा अल्पवीर्या अल्पायुषाश्च प्रसूयन्ते तस्मा-
 देतद्दर्जयेत्प्रजाकामो ग्रही श्रुतिस्मृतिविरोधाभ्यां दक्षिणेन पाणिनोरु प्रसार्य प्रजास्थानमभि-
 मृशति पूषा भगदः सविता मे ददातु रुद्रः कल्पयति ललामगुं विष्णुयांनिं कल्पयतु स्वष्टा
 रूपाणि पिदशतु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ गर्भं धेहि सिनीवाल्लि गर्भं धेहि
 पृथुमुके ॥ गर्भं ते अभिनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजाविति सद्सृजेयास्तेजो वैश्वानरो दद्याद् ब्रह्माण-
 मामभ्रयते ब्रह्मा गर्भं दधात्विति प्राब्युक्त उदब्युक्तो वीपविष्टो मन्वते रेतो मृशमिति चेके श्रावणं
 कुर्यात् ॥ १३ ॥ अथर्तुमतीं जायामभिगच्छेत्पिण्डपितृयज्ञेन यजेत मध्यमपिण्डं पक्षी प्राङ्गनाति
 पुत्रकामा तत एतामाहुतिं जुहोत्याधत्त पितर इत्यलङ्कारमवजिग्रह्यायन्तु न इति जपत्वेवमथर्तुमतीं
 जायाद्दयमालम्ब्य पूर्ववत्स्वयेन पाणिनोपस्थमभिमृशति भगप्त्रणेतरिति प्रागुत्तेदानीमिति रेतो-
 मृशमिति सन्धत्ते गापत्रेणेति प्रतिमञ्चं मन्थयति पुत्रकामोऽभिगच्छेदित्यम् ॥ १४ ॥ सा यदि गर्भं
 न दधीत सिंक्षाः श्वेतपुष्पा उपोष्य पुष्पेण मूलमुत्थाप्य चतुर्थेऽहनि ज्ञातायां निशायामुदपेयं
 पिष्ट्वा दक्षिणस्यां नासिकायामासिञ्चतीयमोषधीं त्रायमाणा सहमाना सरस्वती ॥ अस्या अहं
 ग्रहस्थाः पुत्रः पितुरिव नाम जयममिति ॥ १५ ॥ अथ पुङ्गवत्त्वं पुरा स्पन्दत इति मासे द्वितीये
 तृतीये वा यदहः पुङ्गसा नक्षत्रेण चन्द्रमा मुखेत् तदहर्गवास्याऽऽग्न्याहुते वाससी परिधाप्य
 न्यमोधावरोहाम्बुज्ज्ञांश्च निशायामुदपेयं पिष्ट्वा पूर्ववदासेत्वनरु हिरण्यगदभौऽङ्गम्यः सम्भृत द्रव्ये-
 तान्याहुताकण्टकः सोमाऽर्घुं चैके कूर्मपित्तं चोपस्थे कृत्वा स यदि कामयेत वीर्यवान्स्यादिति
 विकृतेनमभिमम्रयते सुपण्णोसीति प्राग्विष्णुक्रमेभ्यः ॥ १६ ॥ अथ सीमन्तोन्नयनम् ॥ पुङ्गवत्त्वं चतु-
 प्रयमगर्भं मासे यष्टेऽष्टमे वा तिलमुन्नमिभ्रस्थालीपाकश्च अपयित्वा प्रजापतेर्दुत्वा पश्चादग्नेर्मद्रपीठ
 उपविष्टायां सुभेन सटालमुप्सेनोद्बुध्वरेण त्रिमिध्रं दर्मपिङ्गुल्लेखेण्या शलक्या वीरतरशङ्कुना पूर्ण-
 चात्रेण च सीमन्तमूर्ध्वं विनयति भूर्भुवःस्वरिति प्रतिमहाग्न्याहुतिमिवा प्रितृत्माप्राप्तयमूर्जवितो
 वृक्ष उर्वीव फलिनी भवेत्सवाऽऽह वीणायाधिनो राजानदःसङ्गायेतां यो वाऽप्यन्यो वीरतर इति

छ. ४.
 पश्चिम.

॥११॥

पारस्कर-
 शुभम्

॥७३॥

निधुकामप्येके गाथामुपोदाहरन्ति सोम एव नां राजेमा मानुषीः प्रजाः ॥ अविमुक्तं च आंसी-
 रंस्तारे शुभ्यमसाविति यां नदीमुपावसिता भवति तस्या नाम यद्वाति ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥१७॥
 सोप्यन्तीमन्निरभ्युक्ष्येजनु दशजास्य इति प्राप्यत्येत इत्यथायरावपतनमवेतु प्रशिक्षेव लक्ष्युने
 जराय्वत्तवे नेव माक्षेन पीवरी न कस्मिंश्चनायतनमवजरायुपयतामिति जातस्य कुमारस्याच्छि-
 द्वायाश्राव्यां मेधाजननाऽऽयुष्ये करोत्यनामिकया सुवर्णान्तर्हितया मधुघृते प्राशयति घृतं वा
 भूस्त्वयि दधामि भुषस्त्वयि दधामि स्वस्त्वयि दधामि भूर्भुवः स्वः सर्वं त्वयि दधामीत्यथास्याऽऽयुष्यं
 करोति नाभ्यां दक्षिणे वा कर्णे जपत्यग्निरायुष्मान्स्तेन वनस्पतीभिरायुष्मांस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं
 करोमि सोम आयुष्मान्सोपधीभिरायुष्मांस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि ब्रह्माऽऽयुष्मन्तं ब्रह्मणे-
 रायुष्मन्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि देवा आयुष्मन्तस्तेऽमृतेनाऽऽयुष्मन्तस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽ-
 युष्मन्तं करोमि ऋषय आयुष्मन्तस्ते ब्रतेरायुष्मन्तस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि पितर आयु-
 ष्मन्तस्ते स्वधाभिरायुष्मन्तस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि यज्ञ आयुष्मान्स्ते दक्षिणाभिरायुष्मां-
 स्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं करोमि समुद्र आयुष्मान्स्ते अश्वन्तीभिरायुष्मांस्तेन त्वाऽऽयुषाऽऽयुष्मन्तं
 करोमि त्रिस्त्रिंशदायुषमिति च स यदि कामयेत सर्वमायुरियादिति वात्सप्रेणेनमभिमृशेदिव-
 म्परीत्येतस्यानुवाकस्योक्तमामृचं परिशिनष्टि प्रतिदिशं पञ्च ब्राह्मणानवस्थाप्य त्रयादिमनुप्राणि-
 नेनि पूर्वां त्रयात्प्राणेति व्यानेति दक्षिणोऽपानेत्यपर उदानेत्युत्तरः समानेति पञ्चम उपरिष्ठादवेक्ष-
 माणो त्रयास्त्रयं वा कुर्यादनुपरिकाममविद्यमानेषु स यस्मिन्देसो जातो भवति तममिमम्रयते वेद-
 ने भूमि हृदयं दिवि चन्द्रमसि ध्रितम् ॥ वेदाहं तन्मां तद्विषयात्यश्नेम शरदः शतं जीवेम शरदः
 शतं शृणुयाम शरदः शतमित्यथैनमभिमृशत्यश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमश्रुतं भव ॥ आत्मा वै
 पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यथास्य मातरमभिमम्रयत इडासि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजी-
 जनयाः ॥ सा एवं वीरयती भव याऽस्मान्वीरव्रतोऽकरदित्यथास्ये दक्षिणः स्तनं प्रक्षाल्य प्रयच्छतीम-
 स्तनमिति यस्ते स्तन इत्युत्तरमेताभ्यामुदपात्रदशिरस्तो निदधात्यापो देवेषु जाग्रथ यथा देवेषु
 जाग्रथ ॥ एवमस्याः सूतिकाया सपुत्रिकायां जाग्रथ इति द्वारदेशे सूतिकाग्रिमुपसमाधायोत्थाना-

पारस्कर-
 यज्ञः

॥७४॥

शु. य.
 बंदिता.

॥२२०॥

तस्यैवेत्यगोः कलीकरणमिधान्सर्पपानप्राधावपनि शण्डामर्का उपवीरः शोण्डिकेय उल्लुखलः ॥
 मल्लिन्दुचो द्रोणासन्ध्यावग्नौ नडयतादितः स्वाहा ॥ आलिखन्ननिमिषः किंवदन्त उपश्रुतिर्हर्यक्षः
 कुम्भी शशुः पात्रपाणिर्जुमणिर्हृन्नीमुखः सर्पपाण्ड्यननो नडयतादितः स्वाहेति यदि कुमार उप-
 द्रवेज्जालेन प्रच्छाद्योत्तरीयेण वा पिताङ्क आधाय जपनि कूर्कुरः सुकूर्कुरः कूर्कुरो बालवन्धनः ॥
 चेशेच्छुनक मृज नमस्ते अस्तु सीसरो लपेतापह्वर तत्सत्यम् ॥ यत्ने देवा वरमददुः स त्वं
 कुमारमेव वा वृणीथाः ॥ चेशेच्छुनक मृज नमस्ते अस्तु सीसरो लपेतापह्वर तत्सत्यम् ॥
 यत्ने सरमा माता सीसरः पिता इयामशवलं भ्रान्तो ॥ चेशेच्छुनक मृज नमस्ते अस्तु सीसरो
 लपेतापह्वरेत्यभिमृशति न नामयति न रुदति न हृष्यति न ग्लायति यत्र वयं वदामो यत्र
 वामिमृशामसीति ॥ १८ ॥ अथातो यमलजनने प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामो यस्य भार्या गोर्दासी
 महिषी वडवा वा विकृतं प्रसवे प्रायश्चित्ती भवेत्पूणं दशाहे चतुर्णां क्षीरवृक्षाणां कापायमुपसह-
 हरेत् मृक्षवटोदुम्बराश्वत्थशमीदेवदारुगौरसर्पपास्तेषामपो हिरण्यदूर्वाक्षुराप्रपङ्खैरग्नौ कलशान्प्र-
 पूर्य सर्वोपधीनां दम्पती आपयित्वाऽऽग्नौ हिष्ठेति तिमृभिः कयानधित्र इति द्वाभ्यां पञ्चेत्रेण पञ्च
 वारुणेनेदमापः प्रवहतेत्यपाधमिति आपयित्वा लक्ष्म्य तौ दभेपूषवेद्य तत्र मारुतस्थालीपाकश्-
 चपयित्वाऽऽग्न्यभागाविष्टाऽऽग्न्याहुतीर्जुहोति पूर्वोक्तैः जपनमन्त्रैः स्थालीपाकस्य जुहात्यग्नये स्वाहा
 सोमाय स्वाहा पवमानाय स्वाहा पायकाय स्वाहा मरुताय स्वाहा मारुताय स्वाहा मरुद्रव्यः स्वाहा
 यमाय स्वाहान्तकाय स्वाहा मृषवे स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहाभये स्निग्धकृते स्वाहेत्येतदेव गृहोत्तरपानेपूतृक-
 कपोतयज्ञः इत्येनो वा प्रविशेत्सन्मः प्ररोहेद्वल्मीकं मधुजालं वा भवेदुदकुम्भप्रज्वलनाशनशायन-
 यानमज्ञेषु गृहगोधिकाकृकलासशरीरसर्पण इत्येवं छत्रपञ्चविनाशो सापं नैर्ऋते गण्डयांगेज्यन्येज्य-
 प्युत्पातेषु भूकम्पोत्कापातकावन्मर्षसङ्क्रमप्रक्षणादिज्येतदेव प्रायश्चित्तं प्रहशान्त्योक्तेन विधिना कृत्वा-
 ऽऽचार्याय वरं दत्त्वा ब्राह्मणान्भोजयित्वा स्वस्ति वाच्याशिषः प्रतिपद्य शान्तिर्भवति शान्तिर्भवति
 ॥ १९ ॥ अथातो यमलचरं मारुतं व्याख्यास्यामो यस्य च यमलो पुत्रो दारिका वा प्रजायते पूणं
 दशाहे चतुर्णां क्षीरवृक्षाणां कापायमाहूत्वाश्वत्थमृक्षन्यग्रोधोदुम्बराश्वत्वारो विधत्वाः आपयति

पारस्कर-
 पृष्ठ ०

ब्रह्मचारिणा वा शुक्रवासस पेन्दी दिशमुदिचीं वा मङ्गलं पूर्ववद्वायन्सो यमलिनीश्चापयन्त्याचार्यः
 ज्ञापयति वसोः पवित्रेण शतधारेण चाष्टभिः कलशैः ज्ञात्वाऽप्रतिरयं जपेदिदमापः प्रवहतेति तो
 ज्ञापितो वरं प्रयच्छत्यानहुहमातृभ्यश्च हिरण्यं वज्रमेव परीतोपणं राजेवाजेवतेति पतेपद्याद्वादि-
 त्वाधारं मारुतं चरं जुहोति मरुताय स्वाहा मारुती स्वाहा मरुद्भ्यो विष्णवे प्रजापतयेऽग्नये सिष्ट-
 कृते स्वाहेति प्राशनान्ते शेषं चरं गृहीत्वाऽभ्यर्च्य प्रदक्षिणीकृत्योपविशेत्तदेव तच्चक्षुःसमाप्य ततो
 ब्राह्मणभोजनम् ॥ २० ॥ अथातो मूलविधिं व्याख्यास्यामो मूलशेषे प्रथमे पितुर्नष्टो द्वितीये
 मातुस्तृतीये धनधान्यस्य चतुर्थे कुलशोकावहः स्वयं पुण्यभागी स्यान्मूलनक्षत्रे मूलविधानं कुर्या-
 त्सर्वोपध्यात्सर्वगन्धैश्च सव्युक्तं तत्रोदकुम्भं कृत्वा स वज्रगन्धपुष्परक्षसहितं ॐ श्वेतसिद्धार्थकुसुमा-
 युक्तं कुर्यात्सन्निभं जपित्वाऽप्रतिरयं राक्षोघ्नं च सूक्तं द्वितीयोदकुम्भं कृत्वा चतुःशतपाठः प्रस-
 वणसव्युक्तन्तस्मिन्पुत्रिष्ठान्मूलानि धारयेद्दशपात्रे कृत्वा वज्रे वद्धा तस्मिन्प्रधानानि मूलानि वक्ष्यामि
 हिरण्यमूलं सप्त धान्यं प्रथमाकाष्मर्या सहदेव्याऽपराजिता वाला पाठा शङ्खपुष्पधोपुष्पी

मधुपयुष्टिका चक्राङ्किता मयूरशिखा काकजङ्घा कुमारीद्वयं जीवन्त्यपामार्गमृङ्गारकलक्षणाः
 सुलक्षणा जाती व्याघ्रपत्रश्चक्रमर्दकः सिद्धेश्वरोऽभ्यर्च्योदुम्बरपालाशप्लक्षवटार्कदूर्वारोहितक-
 शमीशतावरीलेवमादिमूलशतं पूरयित्वा तस्मिन्निषिद्धानि मूलानि वक्ष्यामि वैश्वधवनिम्ब-
 कदम्बराजवृक्षोक्षशालाप्रवालुदधिकपितृकोविदारश्लेष्मान्तकविभीतकशास्मलीरन्ध्रसर्वकण्टकि-
 वर्जं तत्राभिषेकं कुर्यात्पितुः शिशोर्जनन्या देवस्य त्वेयोदुम्बर्यात्सन्दीमुदगमामास्तृणाति तत्रासी-
 नान्सम्पातेनाभिषिञ्चति शिरसोऽप्यनुलोमं शिरो मे श्रीर्यश इति यथांलिङ्गमङ्गानि सम्पृशति
 ज्ञानादूर्ध्वं नेत्रैस्तं पायसं श्रपयित्वा काश्मर्यमयं सुकुसुमं प्रतप्य सम्पृश्यान्वारब्ध आधारा-
 वाज्यभागो हुत्वाऽमुन्वन्तमिति चतस्रः स्थालीपाकेन जुहुयात्पञ्चदशऽप्याहुतीश्चतुर्गृहीतेन
 जुहोति कृष्णं पाज इति पञ्च मा नस्तोक इति द्वे वा ते रुद्र शिवा तनूरिति पञ्चमी रक्षाश्च
 सपेति शुक्लज्योतिरमर्त्यः शुचिः पावक ईड्य इति स्वन्नः सोम विश्वतो रक्षा राजप्रयापतो न
 रिष्ये न्नामसः सखेति सिष्टकृदादि प्राशनान्ते कृष्णा गौः कृष्णाश्च तिला हेममयमूलं सप्त-

पारस्कर-
 गृह्य०

॥ ७६ ॥

धान्यसम्पु... — अथ वरं दद्यात्कृष्णोऽनङ्गान्द्राणे दद्यात्क्षत्रसूचकेभ्यो वासो दद्यादन्येभ्यो
 ब्राह्मणेभ्यः सुवर्णं दद्यात्कृष्णोऽनङ्गान्द्राणे दद्यात्क्षत्रसूचकेभ्यो वासो दद्यादन्येभ्यो
 कात्यायनेनोक्तः कात्यायनेनोक्तः ॥ २१ ॥ दशम्यामुत्थाप्य ब्राह्मणान्भोजयित्वा पिता नाम
 करोति क्षाक्षरं चतुरक्षरं वा पोषयद्यन्तरन्तःस्थं दीर्घाभिनिष्ठानं कृतं कुर्यान्न तद्धितमेयुजाक्षर-
 माकारान्तं स्त्रिये तद्धितं क्षमं ब्राह्मणस्य वर्म क्षत्रियस्य श्रुतेति वैश्यस्य चतुर्थं मासि निष्क्रम-
 णिका सूर्यमुदीक्षयति तक्षकश्चुरिति ॥ २२ ॥ प्रोप्येत्य गृहानुपतिष्ठते पूर्ववत्पुत्रं दद्यात् जपत्यङ्गा-
 दङ्गास्तम्भवति हृदयादधिजायते ॥ आत्मा वे पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यथास्य
 मूर्द्धानमवजिघ्रति प्रजापतेष्टाहिकारेणावजिघ्रामि सहस्रायुषाऽसौ जीव शरदः शतमिति गवां
 स्वाहिकारेणेति च त्रिर्दक्षिणेऽस्य कर्णे जपत्यस्मे प्रयन्धि मधवद्गुजीपिशिन्त्ररायो विश्ववारस्य
 भूरि ॥ अस्मे शतशरदो जीवसेऽथा अस्मे वीराञ्छ्वेत इन्द्रशिप्रिन्तितीन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि
 पेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ॥ पोषश्शरीणामरिष्टं तनूनां सात्मानं वाचः सुदिन स्वमङ्गा-
 मिति सठ्ये स्त्रिये तु मूर्द्धानमेवावजिघ्रति तूष्णीम् ॥ २३ ॥ पष्ठे मासेऽन्नप्राशनं स्यात्क्रीपाकश्
 भ्रपयित्वाऽऽज्यमागाविष्टाऽऽश्याहुतीर्जुहोति देवी वाचमजनयन्त देवास्तां विश्वकृपाः पशवो
 वदन्ति ॥ सा नो मन्त्रेणमूर्जन्नुहाना भेनुर्वागसानुपसृष्टेतु साहेति यजो नो अयेति च
 द्वितीयाऽ स्यात्क्रीपाकस्य जुहोति प्राणेनान्नमशीय साहाऽपानेन गन्धानशीय साहा चक्षुषा
 रूपाण्यशीय साहा श्रोत्रेण यशोऽशीय साहेति प्राशनान्ते सर्वात्रसान्सर्वमन्नमेकत उद्धृत्यार्थेन
 प्राशयेन्तूष्णीं हन्तेति वा हन्तकारं मनुष्या इति श्रुतेर्भारद्वाज्या माश्वसेन वाक्प्रसारकामस्य कपि-
 अलमाश्वसेनाप्रायकामस्य मत्स्येर्जवनकामस्य कृकपाया आयुष्कामस्याऽऽजा प्रह्ववर्षसकामस्य
 सर्वैः सर्वकामस्यान्नपर्याय वा ततो ब्राह्मणभोजनमन्नपर्याय वा ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ २४ ॥

इति पारस्करपञ्चसूत्रे प्रथमं काण्डं समाप्तम् ॥ १ ॥

पारस्कर
पुष्प

॥ ७७ ॥

अथ द्वितीयं काण्डम् ।

सर्वित्तारिकेस्य त्रुडाकरणं तृतीये वाऽपतिहते पौडशवर्षस्य केशान्तो यथामङ्गलं वा सर्वेषां ब्राह्मणा-
न्भोजयित्वा माता कुमारमादायाह्मण्याहते वाससी परिधाप्याह आधाय पश्चादभेरुपविशत्यन्वा-
रुध आज्जाद्वृतीर्तुत्वा ब्राह्मणान्ते शीताक्षप्सुष्णा आसिञ्चत्युष्णेन वाय उदक्रेनेह्यदिते केशान्वपेति
केशमध्वयति च केशान्तेऽथात्र नवनीनपिण्डं घृतपिण्डं दध्मो वा प्रास्थति नन आदाय दक्षिणं
गोदानमुन्दति सवित्रा प्रसूता देव्या आप उन्दन्तु ते तनूम् ॥ दीर्घायुत्वाय वर्षस इति ज्येष्ठया
शलस्या धिनीय ग्राणि कुशतरुणान्यन्तर्दधात्योषध इति शिशो नामेति लोहश्वरमादाय निवर्त्त-
यामीति प्रवपति, येनावपत्तयित्रा धुरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान् ॥ तेन ब्रह्माणो वपतेद-
मस्याऽऽयुष्यं जरदप्रियथासदिति सकेशानि प्रच्छिद्यानहुहे गोमयपिण्डे प्रास्थत्युत्तरतो प्रियमाण एवं
द्विरपरं तूष्णीमित्रयोश्चोन्दनाद्यथ पश्चात् त्र्यायुपमित्यथोत्तरतो येन भूरिश्चरा दिवं उयोक् च
पश्चाच्च सूर्यम् ॥ तेन ते वपामि ब्रह्मणा जीवातवे जीवनाय सुष्ठोऽप्याय स्वस्तय इति त्रिः धुरेण शिरः
प्रदक्षिणं परिहरति समुखं केशान्ते यश्चुरेण मज्जयता सुपेक्षसा वैस्वा वाऽऽवपति केशान्छिन्धि
शिरो माऽस्याऽऽयुः प्रमोयीर्मुखमिति च केशान्ते ताभिरग्निः शिरः संमुष नापिताय धुरं प्रयच्छ-
त्यक्षपवं परिब्रूयति यथामङ्गलं केशक्षेपकरणमनुयुतमेतद्भूतकेशं गोमयपिण्डं निधाय गोष्ठे पल्ल
उदकान्ते वाऽऽचार्याय वरं ददानि गां केशान्ते संवत्सरं ब्रह्मचर्यमवपनं च केशान्ते द्वादशरात्रः
पदाग्रं त्रिरात्रमन्ततः ॥ १ ॥ (अथ कर्णविधौ वपं तृतीये पञ्चमे वा पुष्येन्दुवित्राहरिरेवतीपु
पूर्वाह्णे कुमारस्य मधुरं दत्त्वा प्राङ्मुखायोपविष्टाय दक्षिणं कर्णमभिमन्त्रयते मङ्गलं भिरिति सव्यं
वक्ष्यन्तीवेदिति चाथ भिन्ध्यात्तरतो ब्राह्मणभोजनम् ॥ २ ॥) अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेद्गर्भाष्टमे
वैकादशवर्षे राजन्यं द्वादशवर्षं वैश्यं यथामङ्गलं वा सर्वेषां ब्राह्मणान्नां नथत च पर्युत्तशिरस-
मलङ्कृतमानयन्ति पश्चादभेरवस्थाप्य ब्रह्मचार्यं विना वाचयति ब्रह्मचार्यसानीति चाथैनं वासः

पारस्कर-
मुद्रा ०

॥ ७ ॥

**परस्पर-
गृह्य०**

॥ ७९ ॥

पाणिनाऽपि परिसमूहस्ये सुधवः सुधवस्तं मा कुरु यथा स्वमये सुधवः सुधवा अलेखं माध-
सुधवः सोधवस्तं कुरु ॥ यथा स्वमये देवानां यज्ञस्य निधिपा अलेखमहं मनुष्याणां वेदस्य
निधिपो भूयासनिधि प्रदक्षिणमग्निं पर्युक्ष्योत्तिष्ठन्तमिधमादधासमये समिधमहोर्षं ब्रूते जात-
वेदसे ॥ यथा स्वमये समिधा समिध्यस एवमहमायुषा मेधया वर्चसा प्रजया पशुभिर्ग्रावर्चसेन
समिन्धे जीवंपुत्रो ममाऽऽचार्यो मेधाव्यहमसान्यनिराकरिष्युर्यशस्वी तेजस्वी प्रह्ववर्चस्वन्नादो
भूयास्तस्माद्वेदेवे द्वितीयां तथा तृतीयांमेपा त इति वा समुद्ययो वा पूर्ववत्परिसमूहनपर्युक्षणे पाणी
प्रतप्य मुखं विष्टृष्टे तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाह्यायुर्दा अग्नेस्वायुर्मे देहि वचोऽा अग्नेऽसि वचो मे
देहि ॥ अग्ने यन्मे तन्वा ऊनं तन्म आपृण ॥ मेधां मे देवः सविता आदधातु मेधां मे देवी सरस्वती
आदधातु ॥ मेधामग्निनो देवावाधत्तां पुष्करलजाविति । (अङ्गान्यालभ्य जपत्यङ्गानि च न आप्या-
यन्तां वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं यशो बलमिति त्र्यायुपाणि करोति भक्षना ललाटे ग्रीवायां दक्षिणेऽसे

१ पर्युक्षणेपावेदि ऋतुं पाठः सङ्गठः । २ माहर्षमिदृशं पाठो दृश्यते ।

हृदि च त्र्यायुपमिति प्रतिमन्त्रम्) ॥ ५ ॥ अत्र भिक्षाचर्यचरणम् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणो मिक्षेत
भवन्मप्याश्राजन्यो भवदन्त्या वैश्यस्तिस्रोऽप्रत्याख्यायिन्यः यद् द्वादशापरिमिता वा मातरं प्रथमामे-
क आचार्याय भिक्षं निवेदयित्वा वाग्यतोऽहःशेषं तिष्ठेदित्येकेऽहिष्सन्नरण्यात्समिधमाह्वस्य तस्मिन्नग्नौ
पूर्ववदाधाय वाचं विस्त्रजतेऽधःशाम्यक्षारालवणाशीं स्यादण्डधारणमग्निपरिचरणं गुरुशुश्रूषा भिक्षा-
चर्या मधुमाश्लसमज्जनोपर्यासनस्त्रीगमनानृतदात्ताऽऽदानानि वर्जयेदष्टाचत्वारिंशद्वाप्राणि वेदब्रह्म-
चर्यं चरेद्वादश द्वादश वा प्रतिवेदं यावद्ब्रह्मणं वा वासाश्लिषाणक्षोमाधिकान्येणैवमजिनमुचरीयं
ब्राह्मणस्य रौरवः राजन्यस्याऽऽजं गव्यं वा वैश्यस्य सर्वेषां वा गव्यमसति प्रधानस्वान्मौञ्जी रक्षना
ब्राह्मणस्य धनुर्ज्या राजन्यस्य मोर्वी वैश्यस्य मुञ्जामावे कुशाश्मन्तकबल्वजानां पालाशो ब्राह्मणस्य
दण्डो बेलो राजन्यस्योदुम्बरो वैश्यस्य केशसम्मितो ब्राह्मणस्य ललाटेऽसम्मतः क्षात्रेयस्य प्राण-
सम्मितो वैश्यस्य सर्वे वा नन्ते उत्थाय प्रतिशृणुयाच्छ्रयानं वेदोसीन आसीनं
वेत्तिष्ठन्ति

पारस्पर-
गृह्य

॥ ५० ॥

सु. य.
संहिता.
॥२२२॥

तीति तस्य ज्ञातकस्य कीर्तिर्भवति त्रयः ज्ञातका भवन्ति विद्याज्ञातको व्रतज्ञातको विद्याव्रतज्ञातक इति समाप्य वेदमसमाप्य व्रतं यः समावर्त्तते स विद्याज्ञातकः समाप्य व्रतमसमाप्य वेदं यः समावर्त्तते स व्रतज्ञातक उभयद समाप्य यः समावर्त्तते स विद्याव्रतज्ञातक इत्यापोऽशाद्वर्षा-
 द्ब्राह्मणस्यानतीतः कालो भवत्याद्वापिक्षात्राजन्यस्याचतुर्विंशद्वेदस्यत्वात् ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति नैनानुपनयेयुर्नाप्यापयेयुर्न याजयेयुर्न चेमिर्व्यवहरेयुः कालातिक्रमे नियतवप्रिपुरुषं पतितसावित्रीकाणामपत्ये संस्कारो नाप्यापनं च तेपाः संस्कारेषुर्ग्यस्तोमेनेद्वा काममयी-
 यीरन्व्यवहर्षा भवन्तीति वचनात् ॥ ६ ॥ सूत्रस्यार्कः ॥ लघ्वानि ॥ ३० ॥ अथोपनीतो ब्राह्मण-
 त्रिशिषः शिषी जटिलो मुण्डो वाऽक्षारालवणाशी स्यात्सावित्रदः पद्मत्रं त्रिरात्रदः सद्यःकालं वा चरेत्तदेव व्रतमुदीक्ष्य दण्डमपो निधाय मेखलां यज्ञोपवीतं चाप्यन्तरिति प्रसूचं नमो वरुणा-
 येति त्रिमधुरं दत्त्वा ततोऽत्याऽग्नेयं प्रथमं वेदव्रतमादिशेद्ब्राह्मणक्षत्रियविशां पञ्च सांवत्सरिकाणि

१ अमरीचः काल इति हरिद्वरागङ्गावरवचनाः । गरीवाः काल इति कर्कः ।

वेदव्रतानि भवन्त्याग्नेयऽशुक्रियमोपनिषदः शोलमं गोदानमिति पञ्च सांवत्सरिकाणि वेदव्रतानि
 चरित्वा ज्ञात्वोपव्रतं चरेत्पितृव्यगुण्ठनदः शुक्रियादिषु शुक्रियः शुक्रमिः भ्रातृयेदोपनिषदमोप-
 निषद्भिः शोलमदः शोलभिनीभिरपवा विद्यमान आब्रह्मसुदीरतामानो भद्र आशुः शिशान
 इमानुकमिति च वेदशिरसाऽवगुण्ठयेदवगुण्ठनीं त्रिबलिं पञ्चबलिं वा नाभिदेशात्पृच्छाय वाग्यतोऽ-
 रण्येऽथः शयीत ग्रामे गांश्च देवतायतने वा व्युष्टायामवगुण्ठनीमरण्ये विष्टजेदहभ्रमस्योदुत्यं
 चित्रन्देवानामित्युदितेऽर्कं अपति कर्षति योः शान्तिरिति शान्तिं करोति शान्तिभाजनं गुरवे
 दद्यादेवमेवावगुण्ठनीं च गोदानं गोमिश्रुनं तस्माद्गोदानमिति तस्माद्गोदानमिति ॥ ७ ॥ वेद-
 समाप्य ज्ञायाद्ब्रह्मचर्यं वाऽष्टावत्वारिदशकं ब्राह्मकेऽप्येकं गुरुणाऽनुज्ञातो विधिर्विधेयस्तर्कश्च वेदः
 पदहमेकं न कल्पमात्रे कामं तु याज्ञिकस्योपसङ्गद गुरुः समिधोऽभ्याषाय परिधितस्योत्तरतः
 कुर्येऽप्यु प्रागग्रेषु पुरस्तात्स्थित्वाऽष्टानामुदकुम्भानां येऽप्यन्तरमयः प्रविष्टा गोक्ष उपगोक्षो मयूषो
 मनोहास्तलो विरजस्तनूऽपुर्निद्रियहा तान्निब्रह्मामि यो रोचनस्तमिह पद्मामीलेकस्मादपो

स. प.
 पक्षि.
 ॥२२॥

पारस्व-
 यज्ञः

यहीत्वा तेनाभिपिञ्चते तेन मामभिपिञ्चामि भिये यशसे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्षसायेति येन श्रियमकृ-
 णुतां येनावशृशताश्शुरां येनाक्षयावभ्यपिञ्चतां यद्वा तदभिनया यश इत्यापोहिष्टेति च प्रत्युचं
 त्रिभिस्तूष्णीमितरेरनुचममिति मेखलामुन्मुच्य दण्डं निधाय वासोऽन्यत्परिधायाऽऽदित्यमुपनिष्ठत
 उच्यन्नाजभृष्णुरिन्द्रो मरुन्निरस्थात्प्रातर्यावभिरस्थाद्दशसनिरसि दशसर्नि मा कुर्वाविदन्मागम-
 योयन्नाजभृष्णुरिन्द्रो मरुन्निरस्थादिवा यावभिरस्थाच्छतसनिरसि शतसर्नि मा कुर्वाविदन्मा-
 गमयोयन्नाजभृष्णुरिन्द्रो मरुन्निरस्थात्सायं यावभिरस्थात्सहस्रसनिरसि सहस्रसर्नि मा कुर्वा-
 विदन्मा गमयेति दधि तिलान्वा प्राश्य जटालोमनलोन् सङ्कल्योदुम्बरे दन्तान्धावेनाऽन्नायाय
 व्यूहध्वंसोमो राजाऽयमागमत् ॥ स मे सुखं प्रमाक्ष्यते यशसा च भगेन चेत्युत्साय पुनः
 क्वात्वाऽनुलेपनं नासिकयोर्मुखस्य चोपएङ्कीते प्राणापानौ मे तर्पय चक्षुर्मे तर्पय श्रोत्रं मे तर्पयेति
 पितरः शुन्धध्वमिति पाण्योरवनेजनं दक्षिणानिपिच्यानुलिप्य अपेक्षुचक्षा अहमक्षीभ्यां भूयास-

१ "ममामि" इत्यपि पाठः । २ सभान्भ्यानी मे तर्पय इति पाठः ॥

६ सुवर्चा मुखेन ॥ सुश्रुकर्णाभ्यां भूयासमित्यहत्तं वासो धौतं वाऽमोत्रेणाच्छादयीत परिधास्ये यशो
 धास्ये दीर्घायुत्वाय जरदष्टिरदिम ॥ शतं च जीवामि शरदः पुरुषी रायस्पोपममिसंन्ययिष्य
 इत्यपोत्तरीयं यशसा मा यावापृथिवी यशसेन्द्रावृहस्पती ॥ यशो भगश्च मा विन्दयशो मा प्रति-
 पद्यतामित्येकं चेत् पूर्वस्योत्तरवर्गेण प्रच्छादयीत सुमनसः प्रतिपृच्छाति या आहरज्जमदभिः श्रद्धाये
 कामायेन्द्रियाय ता अहं प्रतिपृच्छामि यशसा च भगेन चेत्यथाववधीते यद्यशोऽप्सरसामिन्द्रश्चकार
 विपुलं पृथु ॥ तेन सङ्गृथिताः सुमनस आवभ्रामि यशो मयीत्युष्णीषेण शिरो वेष्टयते युवा
 सुवासा इत्यलङ्करणमसि भूयोऽलङ्करणं भूयादिति कर्णवेष्टको घृत्रस्येत्यपङ्केऽक्षिणी रोचिष्णुरसी-
 त्यात्मानमादशं प्रेक्षते छत्रं प्रतिपृच्छाति वृहस्पतेश्छदिरसि पाप्मनो मामन्तर्द्धीहि तेजसो यशसो
 मामन्तर्द्धीहि प्रतिप्रेष्ठो विश्वतो मापातमित्युपानहौ प्रतिमुञ्चते विश्वावभ्यो मा नाष्ट्रादभ्यस्परि-
 पाहि सर्वत इति वैणथं दण्डमादत्ते दन्तप्रक्षालनादीनि नित्यमपि वासदक्षप्रोपानहक्षापूर्वाणि
 चेन्मन्त्रः ॥ ८ ॥ क्वातस्य यमान्वक्ष्यामः । कामादितरो नृत्त्यगीतवादित्राणि न कुर्यान्न च गच्छे-

पारस्कर-
पुष्टं

॥ ८ ॥

य. द.
केशिखः

॥ २२८ ॥

कामं तु गीतं गायति वैव गीते वा रमत इति श्रुतेर्ह्यपरं क्षेमे नष्टं ग्रामान्तरं न गच्छेत्त वा
 धावेद्दुदधानावेक्षणगृध्राहोहणफलप्रपतनसन्धिसर्पणविधृतज्ञानविषमलङ्घनशुष्कवदनसन्ध्याऽऽदि-
 त्यप्रेक्षणमेक्षणानि न कुर्यात्त ह वै ज्ञात्वा भिक्षेतापह वै ज्ञात्वा भिक्षां जयतीति श्रुतेर्वर्षत्यप्राप्तो-
 ब्रजेदयं मे वज्रः पाप्मानमपहनदित्यप्लात्मानं नावेक्षेताजातलोभो विपुस्सीऽपण्डं च नोपहसेत्त
 गच्छेद्भूमिणीं विजन्वेति श्रूयात्सकुलमिति नकुलं भगालमिति कपालं मणिधनुरितीन्द्रधनुर्गां
 धमन्ती परस्मै नाचक्षीनोर्वरायामनन्तर्हितायां भूमादुत्सर्पस्तिष्ठन्न भूवपुरीषे कुर्यात्स्वयं प्रशीर्णं
 काष्ठेन शुद्धं प्रभृजीत विकृतं वासो नाप्ल्यादधीत दृढप्रतो वधत्रः स्यात्सर्वत आत्मानं गोपायेत् सर्वपां
 मित्रमिव ॥ (शुक्रियमध्येप्यमाणः पाठः) ॥ ९ ॥ तिस्रो रात्रीर्व्रतं चरेद्माश्वायमृगमयपायी स्त्री-
 शूद्रश्वकुण्डलकुनिशूनां च दर्शनमसम्भाषणं च तेः श्वशूद्रसूतकान्नानि च नापान्मृगपुरीषे षीवनं
 चातपे न कुर्यात्सूर्याश्वात्मानं नान्तर्दधीत तसेनोदकार्यान्कुर्यान्नाऽवज्योत्स रात्रौ भोजनद्वसत्यवद-
 नमेव वा दीक्षितोऽप्यातपादीनि कुर्यात्प्रवर्ग्यवाश्चेत् ॥ १० ॥ इति षोडशकर्म समाप्तम् ॥ अथातः
 पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवाद्वान्नात्पयुक्ष्य स्वाहाकारेर्जुह्याद्ब्रह्मणे प्रजापतये गृह्याभ्यः कश्यपायानुमत-
 य इति भूगृह्येभ्यो मणिके श्रीन् पर्जन्यायादभ्यः शश्विभ्ये धात्रे विधात्रे च द्वार्ययोः प्रतिदिशं
 वायवे दिशां च मध्ये श्रीन्ब्रह्मणेऽन्तरिक्षाय सूर्याय विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वेभ्यश्च भूतेभ्यस्ते-
 पामुत्तरत उपसे भूतानां च पतये परं पितृभ्यः स्वधा नम इति दक्षिणतः पात्रं निर्णिज्योत्तरा-
 परस्यां दिशि निनयेद्यक्षमेतत् इत्युक्त्याद्यं ब्राह्मणावाधनेज्य द्यावन्तत इति यथाहं भिक्षुकान-
 तिर्षीश्च सन्मज्जरन् पालज्येष्ठा गृह्या यथाहंमभीयुः पश्चाद्बृहपतिः पक्षी च पूर्वो वा गृहपतिः नस्मादु-
 स्वादि(दि)ष्टं गृहपतिः पूर्वांऽन्तिर्षिभ्योऽङ्गीयादिनि श्रुतेरहरहः स्वाहा कुर्यादन्नाभावे केनचिदा-
 काष्टाहंवेभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यश्चोदयाग्रात् ॥ ११ ॥ अथानो धर्मजिज्ञासा । केशान्तादूर्ध्वमपक्षीक
 उत्सन्नाभिरनम्रिको वा प्रवासी ब्रह्मचारी चान्त्रमिरिति ग्रामाग्रिमाह्वय पृष्ठो दिवीत्यधिष्ठाप्य
 त्रिभिश्च सावित्रेः प्रज्वालय ताश्चवितुस्तत्तवितुर्विश्वाणि देवसवितरिति पूर्ववदक्षतेर्हुत्वा पाकं
 पचेत्तत्र वैश्वदेवं ब्रह्मणे प्रजापतये गृह्याभ्यः कश्यपायानुमतये विश्वेभ्यो देवेभ्योऽग्नये सिष्टकृतऽ-

३. व.
 शिक्षा.
 २२५॥

परस्मै-
 पञ्च०

॥ ८३ ॥

इत्युपस्थित्य पूर्ववद्वलिकर्मेवं कृते न वृथा पाको भवति न वृथा पाकं पवेन्न वृथापाकमभीयादत्र
 पिण्डपितृयज्ञः पश्चाद्याधायणानि कुर्यात् ॥ १२ ॥ अथातोऽध्यायोपाकर्मोपधीनां प्रादुर्भावे भ्रवणेन
 ध्रावण्यां पौर्णमास्याः ध्रावणस्य पञ्चमीः हस्तेन वाऽऽज्यभागाविष्टाऽऽज्याहुतीर्जुहोति वृथिव्या अग्नय
 इत्युन्वेदेऽन्तरिक्षाय वायव इति यजुर्वेदे दिवे सूर्ययिति सामवेदे दिग्भ्यश्चन्द्रमस इत्यथर्ववेदे ब्रह्मणे
 छन्दोभ्यश्चेति सर्वत्र प्रजापतये देवेभ्य ऋषिभ्यः ब्रह्माये मेधाये सदसस्पतयेऽनुमतय इति चेतदेव
 व्रतादेशनविसर्गेषु सदसस्पतिमित्यक्षतधानाग्निः सर्वेऽनुपठेयुर्दृष्ट्वा हुत्वोदुम्बर्यस्तिस्त्रस्तिलः समिध
 आदप्युरार्घ्याः सपलाशा धृताकाः सावित्र्या ब्रह्मचारिणश्च पूर्वकल्पेन शक्ता भवन्वित्यक्षतधाना
 अस्वादन्तः प्राप्तीयुर्दधिकाव्ण्ण इति दधि भक्षयेयुः स यावन्तं गणमिच्छेत्तावतस्तिष्ठानाकर्षफलकेन
 जुहुयात्सावित्र्या शुक्लज्योतिरित्यनुवाकेन वा प्राशनान्ते प्रत्यम्बुत्वेभ्य उपविष्टेभ्य ॐकारमुक्त्वा
 त्रिश्च सावित्रीमध्यायादीन्प्रथ्याहपिमुत्थानि वद्वचानां पर्वाणि छन्दोगानां मुक्तान्यथर्वणानां
 सर्वे अपन्ति सह नोऽस्तु सह नोऽवतु सह न इदं वीर्यवदस्तु ब्रह्म ॥ इन्द्रस्तदेद येन यथा न
 विद्विषामह इति त्रिरात्रं नाधीयीरँक्षोमनस्वानामनिकृन्तनमेके प्रायुस्तर्गात् ॥ १३ ॥ वानेऽमावा-
 स्यायामिति सर्वानध्यायः ॥ आकाशने चोल्कावस्फूर्जद्भिमिलनाभ्युत्पातेऽप्लुतसन्धिषु चाकाल-
 मुत्सृष्टेष्वभ्रदर्शने सर्वरूपे च त्रिगत्रं त्रिसन्ध्यं वा भुक्त्वाऽर्घ्रपाणिद्वये महाविद्यायाश्मन्त्रिवेद-
 योऽन्तःशवे ग्रामे ग्रामान्निर्वाहीत्यं धावतोऽभिदास्तपनिनदर्शनाश्चर्याभ्युदयेषु च नत्कालं नीहो-
 वादित्रिशब्द आर्त्तक्षणे ग्रामान्ने इमग्रान् श्वगर्दभोऽष्टकृद्गालसामशब्देषु शिष्टाचरिणि च नत्कालं
 गुरोः प्रेनेऽपोऽभ्यवेयाद्दशगत्रं चोपरमेत्सतानूनप्रिणि मन्त्रद्वारागिणि च त्रिगत्रमेकगत्रमसद्ब्रह्मया-
 रिण्यर्कपष्ठान्मासानधीत्योत्सृजेयुर्द्वमसमासान्वाऽधेमासृचं अपन्युमा कवी युवा यां नां धर्मः
 पगपनतु ॥ परिसम्यस्य धर्मिणां त्रिसक्यानि त्रिस्रजामह इति त्रिगत्रद्वसहोप्य विप्रनिष्ठम् ॥ १४ ॥
 पोपस्य रोहिण्यां मध्यमायां वाऽष्टकायामध्यायानुत्सृजेयुर्द्वकान्तं गत्वाऽजिदं योऽहच्छन्दिः श्मि वेदा-
 नृपीनपुराणाचार्यान् गन्धर्वानिनराचार्यान्स्तं वत्सरं च सावयवं पिनाचार्यान्स्त्रिंशं तर्पयेयुः सावित्री

चतुरनुवृत्त्य विरता स इति प्रवृत्तः क्षपणं प्रवचनं च पूर्ववत् ॥ १५ ॥ पुण्याहे लाङ्गल्योजनं
 ज्येष्ठया वेन्द्रदेवत्यमिन्द्रं पर्जन्यमग्निं नो मरुत उदलाकाद्यपः स्वातिकारीः सीनामनुमतिं च
 दध्ना नण्डुलेर्गन्धैरक्षतेरिष्टाजुहो मधुधृते प्राशयेत्सीरा युञ्जन्तीति योजयेच्छुनः सुफाला इति
 कृपेत् फालं वा लभेत न वाऽन्युपदेशादपनायज्ञाभ्यमभिपिच्य्याकृष्टं तदा कृपेयुः स्थालीपाकस्य
 पूर्ववद्देवता यजेदुमयोर्ग्राहियवयोः प्रवपन्सीतायज्ञे च तयोः ब्राह्मणभोजनम् ॥ १६ ॥ (अथातो वापी-
 कृपनडागारामदेवतायतनानां प्रतिष्ठापनं व्याख्याम्यामस्तत्रोदगयन आपूर्यमाणपक्षे पुण्याहे तिथि-
 वारनक्षत्रकरणे च गुणान्विते नत्र वारुणं यवमयं चरुः अपयित्वाऽऽज्यभागाविष्टाऽऽज्याहुती जुहोति
 स्वस्वोऽग्नौ स त्वन्नोऽग्नौऽग्नौऽग्नौ वरुण तत्त्वा यामि ये ते शतमया आग्नौऽनुत्तममुक्षुहि राजा
 वरुणस्यात्तम्भनमग्नेरनीकमिति दृशार्चः हुत्वा स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा
 वरुणाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहोमाय स्वाहा भीमाय स्वाहा शतक्रतवे स्वाहा व्युष्ट्ये स्वाहा स्वर्गाय स्वाहेति
 यथोक्तः क्षिप्रकृत्वाशनान्ते जलचराणि क्षित्वाऽलङ्कृत्य गां तारयित्वा पुरुषसूक्तं जपन्नाचार्याय वरं
 दत्त्वा कर्णवैष्टकी वासांक्षितिं धेनुर्दक्षिणा । ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥) ॥ १७ ॥ अथातः भवणाकर्म
 भ्रावण्यां पोर्णमास्यां स्थालीपाकः अपयित्वाऽक्षतधानाक्षैककपालं पुरोडाशं धानानां भूयसीः
 विष्टाऽज्यभागाविष्टाऽज्याहुती जुहोत्यपश्चेतपदा जहि पूर्वैर्ण चापरेण च ॥ सप्त च वारुणीरिमाः प्रजाः
 सर्वाश्च राजवान्धैः स्वाहा ॥ न वे श्वेतस्याप्याचारेऽहिर्दृदर्श कथन ॥ श्वेताय वैदव्याय नमः स्वाहेति
 स्थालीपाकस्य जुहोति विष्णवे भवणाय भ्रावण्ये पोर्णमास्यै यथाभ्यश्चेति धानावन्तमिति धानानां
 पूताकान्सकृन्सर्पेभ्यो जुहोत्याग्नेयपाण्डुपार्थिवानां सर्पाणामधिपतये स्वाहा श्वेतवायवान्तरिक्षा-
 नां सर्पाणामधिपतये स्वाहाऽभिभूः सौर्यदिव्यानां सर्पाणामधिपतये स्वाहेति सर्वद्वृतमेककपालं
 ध्रुवाय भीमाय स्वाहेति प्राशानान्ते सकृन्नामेकदेशश्चैवं न्युप्योपनिष्कम्य बहिःशालायाः स्थण्डिल-
 मुपलिप्योल्कायां प्रियमाणायां माऽन्तरागमतेत्युक्त्वा याग्यतः सर्पानवनेजयत्याग्नेयपाण्डुपार्थिवा-
 नां सर्पाणामधिपतेऽवनेनिश्च श्वेतवायवान्तरिक्षाणां सर्पाणामधिपतेऽवनेनिश्चवाभिभूः सौर्यदिव्या-

पारस्कर
 शुभः

॥ ८६ ॥

विरोधापन्न अपयिष्यन्मुपलित . उद्धतावोक्षितेऽधिमुपसमाधाय तन्मिथेर्देमंस्तीर्त्वाऽऽज्यभागा-
विद्याऽऽज्याहुतीर्बुद्धोति पृथिवी योः प्रदिशो दिशो यस्मै शुभिरावृताः । तमिहेन्द्रमुपहृये शिवा-
नः सन्तु हेतयः साहा । यन्मे किञ्चिदुपेक्षितमस्मिन्कर्मणि वृत्रहन् ॥ तन्मे सर्वं सम्पृथ्यातां
जीवनः शरदः शतं साहा ॥ सम्पत्तिर्भूतिर्भूमिर्हृष्टिर्ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं श्रीः प्रजामिहावतु साहा ॥
यस्या भावे वैदिकलौकिकानां भूतिर्भवति कर्मणाम् ॥ इन्द्रपत्नीमुपहृये सीतां सा मे त्वन्नपायिनी
भूपारकर्मणि कर्मणि साहा ॥ अश्वत्थी गोमती सुनुतावती विमर्ति या प्राणभृतो अतन्निता ॥
खलमालिनीमुर्वरामस्मिन्कर्मण्युपहृये ध्रुवां सा मे त्वन्नपायिनी भूयात्साहेति स्थालीपाकस्य
बुहोनि सीतायै यज्ञायै शमायै भूया इति मन्त्रवत्प्रदानमेकेपाठं साहाकारप्रदाना इति श्रुते-
र्विनिवृत्तिः स्तरणशेषकुशेषु सीतागोसृग्यो बलिं हरति पुरस्ताद्ये त आसते मुधन्वानो निप-
त्तिः ॥ ते स्वापुरस्ताद्रोपायन्त्वग्रमत्ता अनपायिनो नम एषां करोम्यहं बलिमेभ्यो हरामीम-
मित्यथ दक्षिणतो निमिया वर्मिण आसते ॥ ते त्वा दक्षिणतो गोपायन्त्वग्रमत्ता अनपायिनो

नम एषां करोम्यहं बलिमेभ्यो हरामीमित्यथ पश्चादाधुवः प्रभुवो भूतिर्भूमिः पार्ष्णिः शुन-
हुरिः ॥ ते त्वा पश्चाद्रोपायन्त्वग्रमत्ता अनपायिनो नम एषां करोम्यहं बलिमेभ्यो हरामीम-
मित्यथोत्तरतो भीमा वायुः समाजवे ॥ ते त्वोत्तरतः क्षेत्रे खले गृहेऽध्वनि गोपायन्त्वग्रमत्ता
अनपायिनो नम एषां करोम्यहं बलिमेभ्यो हरामीमित्यथि प्रवृत्तादन्यस्मादाज्यशोषेण च पृथ-
क्बलिकर्म स्त्रियशोपयजेरस्त्राचरितत्वास्तश्स्थिते कर्मणि ब्राह्मणान्भोजयेत् सश्स्थिते कर्मणि
ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ २१ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

इति पारस्करपञ्चसूत्रे द्वितीयकाण्डं समाप्तम् ॥

पारस्कर-
पञ्च०

॥ ८७ ॥

अथ तृतीयं काण्डम् ।

अनादिनाभेनैवप्रादानस्रवस्थ्यालीपाकश्चपयित्वाऽऽम्यमाणाविद्वाऽऽम्याहुतीर्जुहोति शतायुधाय
शतवीर्याय शनोतये अभिमांतिपाहे ॥ शतं यो नः शरदोऽजीजानिन्द्रो नेपदति दुरितानि विश्वा
स्वाहा । ये चत्वारः पथयो देवयाना अन्तरा यावाष्टयित्री विपन्ति ॥ तेषां योऽम्यानिमजीजिमा-
वहात्तस्मै नो देवाः परिधेह सर्वे स्वाहेति । स्थालीपाकस्याऽऽम्यपणदेवताभ्यो हुत्वा जुहोति स्विष्ट-
कृते च स्विष्टमग्ने अभितरपृणीहि विश्वोश्च देवः पृतना अविप्यत् । सुगन्धु पन्थां प्रदिशन्न एहि
ज्योतिष्मप्ये ह्यजरत्न आयुः स्वाहेति । अथ प्राश्नात्यग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा हविः ।
शिवा असमभ्यमोपधीः कृणोतु विश्वचर्यणिर्भद्राक्षः श्रेयः समनेष्ट देवास्त्वयावज्ञेन समशीमहि
त्वा । स नो मयोऽम्ः पितो आविशस्व शं तोकाय तनुवे स्येन ईक्षन्नपतीयया वाथ यवानामेत-

१ अन्नपदिशन्तो विष्टवे यस्तं सा अन्नपतीया इया अन्नपतीयया अथ उपस्रवः ।

मुखं मधुना सज्युतं यवःसरस्रत्वा अधिवनाय चकृपुः ॥ इन्द्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा
आसन्मरुतः सुदानव इति ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ १ ॥ मार्गशीर्ष्यां पौर्णमास्यामाग्रहायणीकर्म
स्थालीपाकश्चपयित्वा श्रवणवदाग्याहुतीर्हुत्वाऽपरा जुहोति यां जनाः प्रतिनन्दन्ति रात्रीन्धेनु-
मिवायतीम् ॥ संवत्सरस्य या पक्षी सा नो अस्तु सुमङ्गली स्वाहा ॥ संवत्सरस्य प्रतिमा या
ताश्च रात्रिमुपास्महे ॥ प्रजाश्च सुवीर्यां कृत्वा दीर्घमायुर्व्यस्रवे स्वाहा ॥ संवत्सराय परिवत्सरायेदा-
वरत्सरायेद्वत्सराय वत्सराय कृणुते बृहस्पतः ॥ तेषां वयश्चसुमतौ यज्ञियानां ज्योत्सीता अहताः
स्याम स्वाहा प्रीप्सो हेमन्त उत नो वसन्तः शिवा वर्षा अभया शरत्तः । तेषामृतनाश्च शत-
शारदानां निवात एयामभये वसेम स्वाहेति स्थालीपाकस्य जुहोति सोमाय मृगशिरसे मार्गशीर्ष्ये
पौर्णमास्ये हेमन्ताय चेति प्राश्नान्ते सकृदोपहृष्ये न्युप्योपनिष्क्रमणप्रभृत्यामार्जनान्मार्जनान्त
उत्सृष्टो बलिर्लिखाह पश्चादग्नेः स्रस्तरमास्तीर्याहृतं च वास आप्ठता अहतवाससः प्रत्यवरोहन्ति
दक्षिणतः सामी जायोत्तरा यथाकनिष्ठमुत्तरतो दक्षिणतो ब्राह्मणमुपवेदयोत्तरत उदपात्रःशमी-

शु. य.
वर्षिणः

॥२५॥

पारस्कर-
पृष्ठः

॥ ८८ ॥

शान्वसीनालोप्रादमनो निधायाक्षिमीक्षमाणो जपत्ययमग्निर्वीरिमोऽयं भगवत्तमः सहस्रसातमः ॥
 सुयीषांऽयं श्रेष्ठे दधानु नाविति पश्चादग्नेः प्राञ्चमजलिं करोति देवीं नावमिति तिम्रभिः सस्त-
 रमाणो हन्ति ब्रह्माणमामप्रयते ब्रह्मन्प्रत्यवरोहामेति ब्रह्मानुज्ञाताः प्रत्यवरोहन्त्यायुः कीर्तिर्यशो बल-
 मक्षायं प्रजामित्युपेना जपन्ति सुहेमन्तः सुवसन्तः सुमीप्सः प्रतिधीयताम् ॥ शिवा नो यर्षाः सन्तु
 शम्भुः सन्तु नः शिवा इति स्योना पृथिवि नो भयेति दक्षिणपार्श्वेः प्राक्द्वारसः संविशन्त्युपोवृत्ति-
 छन्द्युद्रायुपा स्वायुपोत्पर्जन्यस्य वृष्ट्या पृथिव्याः सप्तधामभिरित्येवं द्विपरं ब्रह्मानुज्ञाता अथःशयीर-
 श्वनुरां मासान्यथेष्टं वा ॥ २ ॥ ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्तित्तोऽष्टका ऐन्द्री वैश्वदेवी प्राजापत्या पित्र्येत्य-
 पूरमाक्षसशक्तिर्यथासह्यं प्रथमाऽष्टका पक्षाष्टम्याऽस्थालीपाकश्चपयित्वाऽऽज्यभागविष्टाऽऽज्या-
 दृतीनुज्ञोति त्रिंशत्सत्तार उपयन्ति निष्कृतक्षसमानं केतुं प्रतिमुखमानाः ॥ ऋतुस्तन्यते कवयः
 प्रजाननीर्मध्ये छन्दमः परियन्ति भास्वतीः साहा ॥ ज्योतिष्मती प्रतिमुखते नमो रात्री देवी सूर्यस्य
 ब्रतानि ॥ त्रिपश्यन्ति पञ्चो जायमाना नानारूपामातुरस्या उपस्ये साहा ॥ एकाऽष्टका तपसा
 नप्यमाना जजान गर्भं महिमानमिन्द्रम् ॥ तेन दस्युन्वयसहन्त देवा हन्ताऽसुराणामभवच्छ-
 वीभिः साहा ॥ अनानुजामनुजां मामकर्त्त सखं यदन्यन्विच्छ एतत् ॥ भूयासमस्य सुमतौ यथा
 ययमन्या यो अन्यामनि मा प्रयुक्त साहा ॥ अभून्मम सुमतौ विश्वेदेवा आष्ट प्रतिष्ठामविदद्वि-
 गाधम् ॥ भूयासमस्य सुमतौ यथा ययमन्या यो अन्यामनि मा प्रयुक्त साहा ॥ पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च-
 दाहा गां पञ्चनाग्नी वृत्तवोऽनु पञ्च ॥ पञ्च दिशः पञ्चदशेन वृत्ताः समानमूर्ध्वारधिलोकमेक-
 न्वाहा ॥ ऋतस्य गर्भः प्रथमा द्युपिप्यपामेका महिमानं विभक्तिं । सूर्यस्यैका चरति निष्कृतं पु-
 धर्मस्यैका सवितेकास्त्रियच्छतु साहा । या प्रथमा द्यौच्छस्ता धेनुरभवयमे ॥ सा नः पयसती पुश्वो-
 त्तरामुत्तराश्च समाश्च साहा ॥ शुक्रऋषभा नभसा ज्योतिषाऽगादिश्चरुपा शयली अभिकेतुः ॥
 समानमर्थश्च सपस्यमाना विभ्रती जरामजर उप आयाः साहा ॥ ऋतूनां पक्षी प्रथमेयमागादह्नां
 नेत्री जनित्री प्रजानाय ॥ एका सती बहुधोपो द्यौच्छस्ता जीर्णा त्वं जरयसि सर्वमन्यस्याहेति ।
 स्थालीपाकस्य बुहोति शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्षज्ञानो योरभयं कृणोतु ॥ शशोऽदिशः प्रदिश

शु. य.
 उद्दिष्टा.
 ॥२३५॥

पारस्कर-
 गुणः

॥ ८९ ॥

आदिशो नोऽहोरात्रे कृणुतं दीर्घमायुर्व्यसवे स्वाहा ॥ आपो मरीचीः परिपान्तु सर्वतो धाता
 समुद्रो अपहन्तु पापम् । भूतं भविष्यदकृन्तद्विश्वमस्तु मे प्रह्नाभिगुप्तः सुरक्षितः स्वाश्वाहा ॥
 विश्वे आदित्या वसवश्च देवा रुद्रा गोमरारो मरुतश्च सन्तु ॥ ऊर्जं प्रजाममृतन्दीर्घमायुः प्रजापति-
 र्भयि परमेष्ठी दधातु नः स्वाहेति च । अष्टकायै स्वाहेति मध्यमा गवा तस्यै वपां जुहोनि वह वपां
 जातवेदः पितृभ्य इति श्वोऽन्वष्टकासु सर्वासां पार्श्वसक्थिसन्व्याभ्यां परिहृते पिण्डपितृयज्ञवत्स्वी-
 भ्यश्चोपसेचनञ्च कर्ष्यु सुखा तर्पणेन वाजनानुलेपनश्चक्षत्राचार्यायान्तेवासिभ्यश्चानपत्येभ्य
 इच्छन् मध्या वपे च तुरीया शाकाष्टका ॥ ३ ॥ अथातः शालाकर्म पुण्याहे शालां कारयेत्तस्या
 अवटमभिजुहोत्यथ्युताय भीमाय स्वाहेति सत्सम्मुख्यतीमासुच्छ्रयाभि भुवनस्य नामि वसोर्धारां
 प्रतरणीं वसूनाम् ॥ इहैव ध्रुवाग्निमिनोमि शालां क्षेमे तिष्ठतु वृतमुखमाणा ॥ अश्वावती गोमती
 सूनुतावस्युच्छ्रयस्त्वं महते सौमगाय ॥ आ त्वा शिशुराकन्दत्वा गावो धेनवो वाइयमानाः ॥ आ
 त्वा कुमारस्तर्पण आवत्सो जगदैः सह ॥ आ त्वा परिस्रुतः कुम्भ आदन्नः कलशैरुप क्षेमस्य
 पत्नी बृहती सुवासा रयिन्नो धेहि सुमगे सुवीर्यम् ॥ अश्वावन्नोमदूर्जस्तत्पणं वनस्पतेरिव ॥ अभि-
 नः पूर्यताश्चरयिरिदमनुश्रेयो वसान इति चतुरः प्रपथतेऽभ्यन्तरतोऽग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो
 ब्रह्माणमुपवेश्योत्तरत उदपात्रं प्रतिष्ठाप्य स्थालीपाकश्चपयित्वा निष्कम्य द्वारसमीपे स्थित्वा
 ब्रह्माणमामचयते ब्रह्मन्प्रविशामीति ब्रह्मानुज्ञातः प्रविशःपू(चं)तं प्रपथे शिवां प्रपथ इत्याज्यद-
 सैस्सृष्टेहरतिरित्याज्याहुतीर्हुत्वाऽपरा जुहोति वास्तोष्पते प्रतिजानीद्वाज्यम्वास्वावेशो अनमीवो
 भवा नः ॥ यत्स्वेमहे प्रति तन्नो जुपस्व शन्नो भव द्विपदे शन्नतुप्पदे स्वाहा ॥ १ ॥ वास्तोष्पते
 प्रतरणो न एधि गयस्कानो गोमिरश्वेभिरिन्दो ॥ अजरासस्ते सक्ये स्वाम पितेव पुत्रान्प्रति तन्नो
 जुपस्व शन्नो भव द्विपदे शन्नतुप्पदे स्वाहा ॥ २ ॥ वास्तोष्पते शग्मया सद्यःसदा ते सक्षीमहि रण्वया
 गालुमत्या ॥ पाहि क्षेम उत योगे वरन्नो यूयम्पात स्वस्तिभिः सदा नः स्वाहा ॥ ३ ॥ अमीवहा
 वास्तोष्पते विश्वा रुपाण्याविशान् ॥ सखा सुशेव एधि नः स्वाहेति स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्निमिन्द्रं
 बृहस्पतिं विश्वान्देवानुपठये ॥ सरस्वतीं च वाजीं च वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा ॥ सर्षदेव-

सं. ७२

सु. य.
मंजिता.

॥२३९॥

पारकर-
गृह.

॥ ९० ॥

जनान्सर्वान् हिमवन्तः सुदर्शनम् । वसुंश्च रुद्रानादित्यानीशानं जगदैः सह ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं
वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा ॥ पूर्वोऽहमपराह्णबोभो मध्यन्दिना सह ॥ प्रदोषमर्द्धरात्रं च
त्र्युष्टां देवीं महापथाम् ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा । कर्तारं च विक-
र्तारं विश्वकर्माणामावर्षाश्च धनस्पतीन् ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्त वाजिनः स्वाहा ॥
पातारं च विधातारं निधीनां च पतिश्च सह ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येऽहं वास्तु मे दत्त वाजिनः
स्वाहा ॥ स्योनः शिवमिदं वास्तु दत्तं ब्रह्मप्रजापती ॥ सर्वाश्च देवताः स्नाहेति प्राशनान्ते
काश्ये सन्भागनोप्योदुम्वरपलाशानि समुराणि शाडूलं गोमयं दधि मधु घृतं कृशान्यवौश्वासनो-
पस्थानेषु प्रांश्वेत्युयं सन्धावभिमृशति धीश्च त्वा यज्ञश्च पूर्वं सन्धो गोपायेतामिति । दक्षिणे
सन्धावभिमृशति यज्ञश्च त्वा दक्षिणा च दक्षिणे सन्धो गोपायेतामिति पश्चिमे सन्धावभिमृशति ॥
अक्षं च त्वा ब्राह्मणश्च पश्चिमे सन्धो गोपायेतामित्युत्तरे सन्धावभिमृशत्यूर्ध्वं त्वा सूनुता चोत्तरे
सन्धो गोपायेतामिति निष्क्रम्य दिश उपतिष्ठते केता च मा सुकेता च पुरस्ताद्गोपायेतामित्यग्निं
केतादित्यः सुकेता तौ प्रपद्ये ताभ्यां नमोऽस्तु तौ मा पुरस्ताद्गोपायेतामित्यथ दक्षिणतो गोपा-
यमानं च मा रक्षमाणा च दक्षिणतो गोपायेतामित्यूर्ध्वं गोपायमानः दरात्री रक्षमाणा ते प्रपद्ये
ताभ्यां नमोऽस्तु ते मा दक्षिणतो गोपायेतामित्यथ पश्चाद्दीदिविश्च मा जाग्रद्विश्च पश्चाद्गो-
पायेतामित्यक्षं वे दीदिविः प्राणो जाग्रद्विस्तो प्रपद्ये ताभ्यां नमोऽस्तु तौ मा पश्चाद्गोपायेता-
मित्यथोत्तरतः स्वप्नश्च मानवद्राणश्चोत्तरतो गोपायेतामिति चन्द्रमा वा अश्वमो वायुरनवद्राणस्तो
प्रपद्ये ताभ्यां नमोऽस्तु तौ भोत्तरतो गोपायेतामिति निष्ठितां प्रपद्यते धर्मस्थूणा राजस्थीस्तु-
पमहोरात्रं द्वारफलके ॥ इन्द्रस्य यहा वसुमन्तो वरुथिनस्तानहं प्रपद्ये सह प्रजया पशुभिः सह ॥
यन्मे किञ्चिदस्त्वुपहृतः सर्वगणसन्धावसाधुसंयुतः । तां त्वा शालेरिष्टवीरा यहात्रः सन्तु सर्वत
इति ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ ४ ॥ अथातो मणिकावधानमुत्तरपूर्वस्यां दिशि घूपवदवतं स्नात्वा
कृशानास्तीर्याक्षतानरिष्टकां (सुमनसः कपर्दिकान्) धान्यानि चाभिमङ्गलानि तस्मिन्मिनोति
तस्मिन्मिनोति तस्मिन्मिनोति आसिञ्जसापो रेवतीः क्षयथा हि वसः क्रतुं च भद्रं विभृषामृतं च ॥

शु. य.
द्वितीया.
॥२३॥

शरकर
पृष्ठ ०

१४२

॥११॥

रायश्च स्य सपत्न्यस्य पत्नी सरस्वती तद्वृणते वयोऽवादिष्यापोहिष्ठेति च तिवृमिस्ततो ब्राह्मण-
 भोजनम् ॥ ५ ॥ अथातः शीर्यरोगमेपजं पाणी प्रक्षाल्य भ्रूवो विमार्ष्टि चक्षुर्भ्यां ओत्राभ्यां
 गोदानाच्छुक्नुकादधि । यक्ष्मन्शीर्यण्यद्दरराटाद्रिबृहामीममित्यर्धैर्देवभेदकविरूपाक्ष श्वेतपक्ष
 महायशः । अथो चित्रपक्ष शिरो मास्यामिताप्सीदिति क्षेम्यो ह्येव भवति ॥ ६ ॥
 उत्तुलपरिमेः हृत्पतो जीयविपाणे सं मूत्रमासिष्यापसल(मेव)वि त्रिः परिपिबन्परीयात् परित्वा
 गिरेरहं परिमातुः परिस्रसुः परिपित्रोश्च भ्रात्रोश्च सख्येभ्यो विवृजाम्यहम् ॥ उत्तुल परिमीढोऽसि
 परिमीढः क गमिष्यसीति स यदि भ्रम्याद्वागमिमुपसमाधाय घृताकानि कुशेण्डानि
 जुहुयात्परित्वा हलनो हलनिर्घृत्तेन्द्रवीरुधः ॥ इन्द्रपादोन सित्वा मयं मुक्त्वाऽयान्यमानये दिती
 क्षेम्यो ह्येव भवति ॥ ७ ॥ शूलगवः सख्यः पशव्यः पुत्र्यो धन्यो यशस्य आयुष्य औपासनमरण्यद्
 हत्वा वितानदसाधयित्वा रौद्रं पशुमालभेत साण्डं गौर्वा शब्दाद्रपाश्चपयित्वा स्थालीपाक-
 मवदानानि च रुद्राय वपामन्तरिक्षाय वसाश्स्थालीपाकमिध्राण्यवदानानि जुहोत्यग्नये रुद्राय

शर्वाय पशुपतय उग्रायाशनये भवाय महादेवायेशानायेति च वनस्पतिसिष्टकृदन्ते ॥ दिग्व्या-
 धारणं व्याधारणान्ते पत्नी सञ्जाजयन्तीन्द्राण्यै रुद्राण्यै शर्वाण्यै भवान्या अग्निं गृहपतिमिति
 लोहितं पालाशेषु कूर्चेषु रुद्राय सेनाभ्यो वलिद हरति यास्ते रुद्र पुरस्तात्सेनास्ताभ्य एष ते
 वलिस्ताभ्यस्ते नमो यास्ते रुद्र दक्षिणतः सेनास्ताभ्य एष ते वलिस्ताभ्यस्ते नमो यास्ते रुद्र
 पश्चात्सेनास्ताभ्य एष वलिस्ताभ्यस्ते नमो यास्ते रुद्रोत्तरतः सेनास्ताभ्य एष ते वलिस्ताभ्यस्ते
 नमो यास्ते रुद्रोपरिष्ठात्सेनास्ताभ्य एष ते वलिस्ताभ्यस्ते नमो यास्ते रुद्राधस्तात्सेनास्ताभ्य
 एष ते वलिस्ताभ्यस्ते नम इत्युबध्यैलोहितलिप्तमग्नौ प्रात्यलघो वा निखनलनुवार्तं पशुमयस्याप्य
 रुद्रेरुपतिष्ठते प्रथमोत्तमाभ्यां वाऽनुवाक्याभ्यां नेतस्य पशोर्ग्रामिदहरत्येतेनेव गोयज्ञो व्याख्यातः
 पायमेनानर्थकुसस्तस्य तुर्ययया गोर्दक्षिणा ॥ ९ ॥ अथ वृषोत्तगो गोयज्ञेन व्याख्यातः कार्तिक्यां
 पौर्णमास्याश्च रेवत्यां वाऽऽश्वयुजस्य मध्येगवाश्सुसमिद्धमग्निं कृत्वाऽऽज्यदसंस्कृत्येहरतिरिति पद
 जुहोति प्रतिमन्त्रं पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः ॥ पूषा वाजदसनोतु नः स्नाहेति

शु. व.
 चक्षिता.

॥२३८॥

परस्व
 यम्

॥९२

पोष्णस्य जुहोति रुद्रान् जपित्वैकवर्णं द्विवर्णं वा यो वा यूयं छादयति यं वा यूयं छादयेद्गोहितो
 येय स्यात्सर्वार्थैरुपेतो जीववत्सायाः पयसिन्ध्याः पुत्रो यूये च रूपसिन्धुः स्यात्तमलङ्कृत्य यूये
 मुग्ध्याश्चतस्रो वस्ततर्पस्ताश्चालङ्कृत्य एतं युपानं पतिं वो ददामि तेन कीरन्तीश्वरप प्रियेण ॥
 मानः सासजनुपाश्रुभगा रायस्पोषेण समिपा मदमेत्येतयैवोत्सृजेरन्नमस्यमभिमप्रयते भयोभू-
 रित्यनुयाकशेषेण (वामे चक्रं दक्षिणे त्रिशूलश्च) । सर्वासां पयसि पायसश्च अपयित्वा ब्राह्मणा-
 न्मोजपेत पशुमप्येके कुर्वन्ति तस्य शूलगवेन कस्यो व्याख्यातः ॥ १० ॥ अथोदककर्माद्विवर्णं प्रेते
 मातापित्रोराशौचश्शौचमेवेतरंपामेकरात्रं त्रिरात्रं वा शरीरमदग्ध्वा नित्यनत्यन्तःसूतके चंदो-
 त्यानाद्राशौचश्चसूतकयज्ञात्रोदककर्म द्विवर्णप्रभृति प्रेतमाश्रमशानास्तर्पेणानुगच्छेयुर्यमगाथां गायन्तो
 रममुक्तं च जपन्त इत्येके यथुपेतो भूमिजोपणादिसमानमाहिताग्नेरोदकान्तस्य गमनाच्छा-
 लाग्निना दहन्त्येनमाहितक्षेत्र्णां ग्रामाग्निनेतरं सभ्युक्तं मेधुनं वो याचेरशुदकं करिष्यामह इति
 कुरुष्व मा चेवं पुनरित्यज्ञातवर्णं प्रेते कुरुष्वमित्येतेतरमिन् सर्वं ज्ञातयोऽपोऽभ्यवयन्त्यासप्तमास्पुरुपाद-
 शमाद्या समानग्रामयासे यावत्सम्बन्धमनुसरेयुरेकदद्याः प्राचीनावीतिनः सव्यस्थानामिकयाऽपनो-
 यापनः शोशुचदयमिति दक्षिणामुखा निमज्जन्ति प्रेतायोदकश्च सङ्कटप्रसिद्धन्यञ्जलिनाऽसावेतत्त
 उदकमित्युनीर्णाङ्गुष्ठो देशे द्वाङ्गुलवस्थुपविष्टांस्तत्रेतानपवदेयुरनवेक्षमाणा ग्राममायान्ति रीती-
 भूताः कनिष्ठपूर्वा निवेशनद्वारे पिचुमन्दपत्राणि विदग्ध्याचम्पोदकमग्निं गोरमयं गौरसर्पपौंस्तेल-
 मालम्याश्मानसाक्रम्य प्रविशन्ति त्रिरात्रं ब्रह्मचारिणोऽध्यायिनो न किञ्चन कर्म कुर्युं प्रकुर्वी-
 रन् क्रीत्वा लङ्घ्या वा द्वित्रेयाश्रमस्त्रीयुरमाश्चं प्रेताय पिण्डं दद्याद्वनेजनप्रत्यवनेजनेषु नामग्राहं
 मृन्मये हुताश्च रात्री श्रीरोदके विहायसि निदधुः प्रेतायात्र आहीति त्रिरात्रश्चावमाशौचं दश-
 रात्रमित्येके न स्वाध्यायमधीयीरन् नित्यानि निवर्तन्प्रेतानवर्जः शालाग्नौ चैकेऽन्य एतानि कुर्युः
 प्रेतस्पर्शिनो ग्रामस्त प्रविशेयुरानक्षत्रदर्शनाद्रात्रौ चेदादित्यस्य प्रवेशनादि समानमितरेः पक्षं द्रो-
 षोऽऽशाचमाचायं चेवं मातामहयोश्च स्त्रीणां चाप्रसानां प्रचानामितरे कुर्वीरन् ताश्च तेषां प्रोषित-
 क्षेत्येयाङ्गवर्णप्रभृति कृतोदकाः कालशेषमासीरनतीतक्षेदेकरात्रं त्रिरात्रं वाय कामोदकान्यूलि-

शु. य.
 मंदिरा..

११३ ॥

पारसक
 पृष्ठ०

॥ ९३

शु. य.
संहिता.

॥२४०॥

कश्चिद्वरसालिसन्धिमातुलभाग्नेयानां प्रक्षानां चेकादश्यामसुमान्त्राक्षणाभोजयित्वा मास-
वत्प्रेतायोदित्य गामप्येके भन्ति पिण्डकरणे प्रथमः पितृणां प्रेतः स्यात्पुत्रवर्धनेतिवर्तेत. चतुर्थः
संवत्सरं पृथगेके न्यायस्तु न चतुर्थः पिण्डो भवतीतिश्रुतेरहरहरसमस्ये ब्राह्मणायोदकुम्भं च दद्या-
त्पिण्डमप्येके निवृणन्ति ॥ ११ ॥ पशुधेदाह्नव्या गामप्रेणाग्नीन्परीत्य पलाशास्त्राग्निहन्ति परिव्यय-
णोपाकरणनियोजनप्रोक्षणाभ्यामृता कुर्याद्यश्चान्यस्परिपशव्ये हुत्वा तूष्णीमपराः पञ्च वपोद्धरणं
चामिधारयेद्देवताश्चादिशुद्धपाकरणनियोजनप्रोक्षणेपु स्यालीपाके चैवं वपाश्च हुत्वाऽवदानान्यवधायति
सर्वाणि त्रीणि पञ्च वा स्थालीपाकमिधायवदानानि जुहोति पञ्च दक्षिणा यद्देवते तद्देवतं यजे-
त्तस्ये च भागं कुर्यात् च ब्रूयादिममनुप्रापयेति नयन्तरे नावं कारयेन्न वा ॥ १२ ॥ अथातोऽवकीर्ण-
प्रायश्चित्तममावास्यायां चतुष्पथे गर्दभं पशुमालभते निर्ऋतिं पाकयज्ञेन यजेताप्सवदानहोमो भूमौ
पशुपुरोडाशभक्षणं तां छविं परिदधीतोर्ध्ववालामित्येके संवत्सरं मिश्राचर्य चरेत्सकर्म परिकीर्तयनधा-
परमाऽऽह्न्याहुतीर्जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा ॥ कामाभिदु(द्वु)ग्धोऽ-
स्म्यभिदु(द्वु)ग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेत्यथोपतिष्ठते सम्मा सिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सम्बृहस्पतिः
सम्मायमभिः सिञ्चन्तु प्रजया च धनेन चेत्येतदेव प्रायश्चित्तम् ॥ १३ ॥ अथातः समाप्रवेशन-
सभामभ्येति समाङ्गिरसि नादिर्नामासि त्विर्पिर्नामासि तस्ये ते नम इत्यथ प्रविशति सभा च मा
समितिश्रोमे प्रजापतेर्दुहितरौ सचेतसौ ॥ यो मानविथादुपमास तिष्ठेत्सचेतनो भवतु शङ्कसथे जन
इति पर्यदमेत्य जपेदभिभूरहमागमविराडप्रतिवाश्याः ॥ अस्याः पर्यद ईशानः सहसा सुदुष्टरो जन
इति स यदिमन्येत क्रुद्धोऽयमिति तमभिमम्रयते यात एषा रराव्या तनूर्मन्योः क्रोधस्य नाशनी ॥ तां
देवा ब्रह्मचारिणो विनयन्तु सुमेधसः ॥ यौरहं पृथिवी चाहं तौ ते क्रोधं नयामसि गर्भमश्वतर्य-
सहासावित्यथ यदि मन्येत द्वुग्धो यमिति तमभिमम्रयते तां ते वाचमास्य आदत्ते हृदय आदधे
यत्र यत्र निहिता वाक्तां ततस्तत्त आददे यदहं ब्रवीमि तत्सत्यमथरोमन्तांयलेत्येतदेव वशीकर-
णम् ॥ १४ ॥ अथातो रथारोहणं युक्तेतिरथः सन्प्रेष्य युक्त इति प्रोक्ते सा विराडित्येव चक्रे
अभिपृशति यन्तरमसीति दक्षिणं गृहदसीत्युत्तरं वामदेव्यमसीति कृवती हस्तेनोपस्यमभि-

पारस्व
यथा

॥ २४ ॥

मृशालं न्यायमिति रथं यो ध्यान्तं वातामनसुसञ्जरन्तं दूरेहेतिरिन्द्रियवान्यतन्त्रिते नामयः पप्रयः
 पारयन्विति नमो माणिचरायेति दक्षिणं धुर्यं प्राजति (गवां मध्ये स्थापयति) अप्राप्य देवताः
 प्रत्यवरोहेत्सम्प्रति ब्राह्मणान्मध्ये गा अभिक्रम्य पितृञ्च स्त्रीञ्चक्षारिणो सारथी स्वातां मुहूर्तमतीयाय
 जपेदिहरतिरिहरमध्वमेके मास्तिवहरोतिरिति च स यदि दुर्बलो रथः स्वात्तमास्थाय जपेदयं
 वामध्विनारथो मा दुर्गे मास्तरोरिपदिति स यदि भ्रम्यास्तन्मभ्युपस्यइय भूमिं वा जपेदेय
 वामध्विना रथो मा दुर्गे मास्तरोरिपदिति तस्य न काचनार्तिर्गं रिष्टिर्भवति या स्वा ध्यानं विमुच्य
 रथं यवसोदके द्रापयेदेय उ ह वाहनस्यापह्वय इति श्रुतेः ॥ १५ ॥ अथातो हस्त्यारोहणमेत्य
 हस्तिनमभिमृशति हस्तिपशसमसि हस्तिवर्चसमसीत्यथावरोहतीन्द्रस्य त्वा वज्रेणाभितिष्ठामि
 सस्ति मा सम्पारयेत्येतेनैवाश्चारोहणं व्याख्यातमुग्रमारोक्ष्यन्नमिमम्रयते त्वाग्रेऽसि त्वग्रदेवस्यः
 सस्ति मा सम्पारयेति रासभमारोक्ष्यनमिमम्रयते गृध्रेऽसि गृध्रजन्मतेभ्यो ये श्विरेताः सस्ति
 मा सम्पारयेति नायमारोक्ष्यनमिमम्रयते सुनावमित्युत्तरिप्यनमिमम्रयते सुग्रामाणमिति वनम-
 भिमम्रयते नमो रुद्राय वनसदे सस्ति मा सम्पारयेति गिरिमभिमम्रयते नमो रुद्राय गिरिपदे सस्ति
 मा सम्पारयेति चतुष्पथमभिमम्रयते नमो रुद्राय पथिपदे सस्ति मा सम्पारयेति नदीमुत्तरिप्यन्न-
 भिमम्रयते नमो रुद्रायाम्पुपदे सस्ति मा सम्पारयेति वमज्ञानमभिमम्रयते नमो रुद्राय पितृपदे सस्ति
 मा सम्पारयेति गोष्ठमभिमम्रयते नमो रुद्राय शङ्कुरिपण्डसदे सस्ति मा सम्पारयेति यत्र चान्यत्रापि
 नमो रुद्रायेत्येव ब्रूयाद्गो षेवेदःसर्गमिति श्रुतेः सिचाऽप्रधुतोऽभिमम्रयते सिगसि न वज्रोऽसि
 नमस्तेऽस्तु मा मा हिंसीरिति स्तनयितुमभिमम्रयते शिवा नो वर्षाः सन्तु शिवा नः सन्तु
 हेतयः शिवा नस्ताः सन्तु यास्त्वद्वृजसि वृत्रहसि शिवां वाश्यमानानामभिमम्रयते शिवो नामेति
 शकुनिं वाश्यमानमभिमम्रयते हिरण्यपर्णं शकुने देवानां प्रहितं गम ॥ यमदूत नमस्तेऽस्तु
 किन्त्वाकार्कारिणोऽग्रवीदिति क्षेम्यो षेव भवति लक्ष्म्यं वृक्षमभिमम्रयते मा त्वाज्ञानिर्मा
 परशुर्मा वातो मा राजप्रेपितो दण्डः ॥ अकुरास्ते प्ररोहन्तु निषाते त्वाऽभिवर्पत्वमिष्टे मूलं मा
 हिंसीत्सस्ति तेऽस्तु वनस्पते सस्ति मेऽस्तु वनस्पत इति स यदि किञ्चिद्विमेत तत्प्रतिपृच्छति

च. य.
 क्षिति.

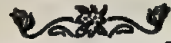
॥२४१॥

पारर-
 शम्

॥ १५ ॥

योस्त्वा ददातु पृथिवी त्वा प्रतिपद्यत्विति साऽस्य न ददतः क्षीयते भूयसी च प्रतिपद्यीता भवत्यय
यथोदनेन लभेत तत्प्रतिपद्य योस्त्वेति तस्य द्विः प्राप्नाति ब्रह्मा त्वाऽभातु ब्रह्मा त्वा प्राप्नाति
यदि मन्यं लभेत तत्प्रतिपद्य योस्त्वेति तस्य त्रिः प्राप्नाति ब्रह्मा त्वाऽभातु ब्रह्मा त्वा प्राप्नातु
ब्रह्मा त्वा पिबत्विति ॥ अथातोऽधीत्याधीत्यानिराकरणं प्रतीकं मे विवक्ष्यं जिह्वा मे मधु यद्वचः ।
कर्णाभ्यां भूरि शुश्रुवे मात्वहर्षाः श्रुतं मयि ब्रह्मणः प्रवचनमसि ब्रह्मणः प्रतिष्ठानमसि ब्रह्म-
कोशोऽसि सनिरसि शान्तिरस्यनिराकरणमसि ब्रह्मकोशं मे विश ॥ वाचा त्वा पिदधामि वाचा त्वा
पिदधानीति (तिष्ठ प्रतिष्ठ) स्वरकरणकण्ठयोरसदन्त्योष्ठप्रहणधारणोच्चारणशक्तिर्मयि भवत्वाप्या-
यन्तु मेऽङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं यशो बलम् । यन्मे श्रुतमधीतं तन्मे मनसि तिष्ठतु तिष्ठतु ॥ १६ ॥

इति श्रीपारस्करगृह्यसूत्रे तृतीयकाण्डः समाप्तः ॥ ३ ॥

(अथ पारस्करगृह्यसूत्रपरिशिष्टम् ।)

अथ आहृत्यम् ।

अपरपक्षे आहं कुर्वीतोर्ध्वं वा चतुर्ध्या यदहः सन्पयेत तदहर्त्राह्वाणानामभ्य पूर्वेद्युर्वी ज्ञात-
कानेके यतीन् गृहस्थान् साधून् वा श्रोत्रियान् बृहन्ननवधान् स्वकर्मस्थानभावेऽपि शिष्यान्
स्वाचारान् धर्मप्रगुह्यविह्विधस्यावदन्तविक्रमजननव्याधितव्यङ्गिभिरिकुष्ठिकुनस्त्रिर्जमनिन्ये-
नामभितो नापक्रामेदामभितो वाऽन्यदक्षं न प्रतिपद्यीयास्माताज्जुचीनाचान्ताभ्याम्मुत्त्वानुपवेद्य
देवे युग्मानयुग्मान्यथाशक्ति पित्र्य एकेकस्योदङ्मुखान्दो वा देवे व्रीन् पित्र्य एकेकमुभयत्र वा
मातामहानाश्वेवं तत्र वा यैश्वदेविकेऽभ्यङ्गान्वितः आहं कुर्वीत शाकेनापि वाऽपरपक्ष-
मतिक्रामेन्मासि मासि बोशनमिति श्रुतेस्तदहः शुचिरक्रोधनोऽस्वरितोऽप्रमत्तः सत्यवादी न्यादध्व-
मैथुनभ्रमसाप्यायान्वर्जयेदावाहनादि वाग्यत उपस्पर्शनादामभितानाश्वेवं ॥ १ ॥ देवपूर्वश्च आहं
पिण्डपितृपञ्चद्वपचारः पित्र्ये द्विगुणास्तु दर्भाः पवित्रपाणिर्दद्यादासीनः सर्वत्र प्रभेषु पक्षि-

पारस्कर-
गृह्य-
परिशिष्टे
आहृत्य-

मूर्धन्यं पृच्छति सर्वान्वासनेषु दर्मानास्तीर्य विश्वान्देवानावाहयिष्य इति पृच्छन्नावाहयेत्यनुशातो
 विश्वे देवास्तऽआगतेत्यनयाऽऽवाहावकीर्य विश्वेदेवाः शृणुतेममिति जपित्वा पितृनावाहयिष्य
 इति पृच्छन्नावाहयेत्यनुज्ञत उशान्तस्त्वेत्यनयाऽऽवाहावकीर्याऽऽयन्तु न इति जपित्वा यज्ञिय-
 वृक्षचमसेषु पवित्रान्तर्हितेष्वेकेकस्मिन्नपि आसिञ्चति शस्त्रो देवीरिलोकेकस्मिन्नेव तिलानावपति
 तिलोऽसि सोमदैवस्यो गोसवो देवनिर्मितः ॥ प्रक्षिपन्निः प्रतः सधया पितृनिर्माळोकांन्प्रीणाहि-
 नः स्वाहेति सौवर्णराजतोदुम्बरस्तङ्गमणिमयानां पात्राणामन्यतमेषु यानि वा विच्यन्ते पत्रपुटेष्वे-
 केकस्यैकेन ददाति सपवित्रेषु हस्तेषु या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुर्या अन्तरिक्षा उत पार्थ-
 वीर्याः ॥ हिरण्यवर्णां यज्ञियास्ता न आपः शिवाः शस्त्रोनाः सुहवा भवन्ति त्वसावेप तेऽर्घ्य इति
 प्रथमे पात्रे सस्त्रवान्समवनीय पितृभ्यः स्थानमसीति न्युज्जं पात्रं निदधासत्र गन्धपुष्पपूपदीप-
 वाससाञ्च प्रदानम् ॥ २ ॥ उद्धृत्य धृताकमग्नं पृच्छत्यग्नौ करिष्य इति कुरुष्वेत्यनुज्ञातः पिण्ड-
 पितृयज्ञवद्धत्वा इतश्चेपं दत्त्वा पात्रमालभ्य जपति पृथिवी ने पात्रं घोरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे
 अमृतं अमृतं जुहोमि स्वाहेति वैष्णव्यर्चा यक्षुषा वाऽऽहुष्टमग्नेऽवगाह्यापहता इति तिलान्प्र-
 कीर्योष्णस्निष्टमग्नं दद्याच्छक्त्या वाऽभक्त्यु जपेत् व्याहृतिपूर्वां गायत्रीं सत्रणवां सङ्कष्टिर्वा
 राक्षोघ्नीः पित्र्यमजान्पुरुषसूक्तमप्रतिरयमन्यानि च पवित्राणि तृप्तान् ज्ञात्वाऽग्नं प्रकीर्य सङ्कत्स-
 रुदपो दत्त्वा पूर्ववद्गायत्रीं जपित्वा मधुमतीर्मधु मध्विति च तृप्ताः स्येति पृच्छति तृप्ताः स
 इत्यनुज्ञातः शेषमग्नमनुज्ञाप्य सर्वमग्नमेकतोद्धृत्योच्छिष्टसमीपे दमंषु प्रीक्षीन्पिण्डानवनेन्य
 दद्यादाचान्तेष्विलेक आचान्तेषुदकं पुष्पापयक्षतानक्षयोदकं च दद्यादधोराः पितरः सन्तु
 सन्निवस्युके गोत्रं नो वर्धतां वर्धतामित्युके दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ॥ अद्वा
 च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्ति त्वयाशिषः प्रतिपद्य सभावाचनीयान्सपवित्रान्कुशानास्तीर्य
 सभां वाचयिष्य इति पृच्छति वाच्यतामित्यनुज्ञातः पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो माता-
 महेभ्यः प्रमातामहेभ्यो बृद्धप्रमातामहेभ्यश्च सधोच्यतामित्यस्तु सधेत्युच्यमाने सभावाचनीये-
 स्यपो निषिञ्चत्युर्जमित्युक्तानं पञ्च कृत्वा यथादाक्षि दक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विश्वेदेवाः प्रीयन्ता-

द. ५.
 शिवा.
 (२५॥)

परस्पर-
 गृहं
 परिशिष्टे
 आह्वयं

मिति देवे वाचयित्वा राजेवाजेवतेति विद्युत्पामावाजस्येत्तुमज्य प्रदक्षिणीकृत्योपविशेत् ॥ ३ ॥
 अथेकोद्विष्टमेकोऽर्घ्यं एकं पवित्रमेकः पिण्डो नावाहनं नाश्रौकरणं नाश्रं विश्वेदेवाः स्रदितमिति
 तृसिप्रभः सुस्रदितमितीतरे ब्रूयुर्पतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थानेऽभिरम्यतामिति विसर्गोऽभिरताः स
 इतीतरे ॥ ४ ॥ ततः संवत्सरे पूर्णं त्रिपक्षे द्वादशाहे वा यदहर्वा वृद्धिरापयेत चत्वारि पात्राणि
 सतिलगन्धोदकानि पूरयित्वा ग्रीणि पितृणामेकं प्रेतस्य प्रेतपात्रं पितृपात्रेभ्योऽसिञ्चति ये समाना
 इति द्वाभ्यामेतेनैव पिण्डो व्याकृतातोऽत ऊर्ध्वं संवत्सरे संवत्सरे प्रेतायास्तं दद्याद्यस्मिन्नहनि प्रेतः
 स्यात् ॥ ५ ॥ आभ्युदयिके प्रदक्षिणमुपचारः पूर्वाह्णे पितृयमश्ववर्जं जपः ऋजवो दर्मा यवेस्ति-
 कार्याः सम्पन्नमिति तृसिप्रभः सुसम्पन्नमितीतरे ब्रूयुर्दधिपदराक्षतमिथाः पिण्डा नान्दीमुखा-
 न्पितृनावाहयिष्य इति पृच्छत्यावाहयेत्यनुज्ञातो नान्दीमुखाः पितरः ग्रीयन्तामित्यक्षय्यस्थाने
 नान्दीमुखान्पितृन्वाचयिष्य इति पृच्छति वाच्यतामित्यनुज्ञातो नान्दीमुखाः पितरः पितामहाः
 प्रपितामहा मातामहाः प्रमातामहा वृद्धप्रमातामहाश्च ग्रीयन्तामिति न सर्वा प्रयुज्यीत युग्माना-
 शयेदत्र ॥ ६ ॥ अथ तृसिर्ग्राम्यामिरोपधीभिर्मासं तृसिस्तदभाव आरण्याभिर्मूलकलेरोपधीभिर्वा
 सहाश्वेनोचरास्तर्पयन्ति छागोसमेपानालभ्य क्रीत्वा लब्ध्वा वा न स्वयं मृताग्नहृत्य पचेन्मासद्वयं
 तु मत्स्यैर्मासत्रयं तु हारिणेन चतुर औरश्रेण पञ्च शाकुनेन षट् छागेन सप्त कौमेणाष्टौ वाराहेण
 नव मेपमाश्तेन दश माहिषेणैकादश पार्षतेन संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन वा वार्धीण-
 समाश्तेन द्वादश वर्षाणि ॥ ७ ॥ अथाक्षय्यतृसिः स्रद्धमाशंसं कालशाकं लोहच्छागमाशंसं मधु
 महाशल्को वर्षासु मघाभाद्बृहस्तिच्छायायाञ्च मघाध्यायिनः पुताः शाखाध्यायी षडङ्गविज्येष्ट-
 सामगो गायत्रीसारमात्रोऽपि पञ्चाग्निः स्नातकस्त्रिणाचिकेतस्त्रिभुस्त्रिपुर्णी त्र्योणपाठको ब्राह्मोडा-
 पुत्रो वागीश्वरो याज्ञिकश्च नियोग्या अभावेऽप्येकं वेदविदं पङ्क्तिमूर्धनि निरुक्ष्यत् ॥ आसहस्ता-
 त्पङ्क्तिं पुनातीति वचनात् ॥ ८ ॥ अथ काम्यानि भवन्ति त्रियोऽप्रतिरूपाः प्रतिपदि द्वितीयायाश्ची-
 जन्म श्वास्तृतीयायां चतुर्थ्यां शुभ्रपशवः पुत्राः पञ्चम्यां मृतर्क्षिः षष्ठ्यां कृपिः सप्तम्यां वाणिज्य-
 मष्टम्यामेकशफं नवम्यां दशम्यां गावः परिचारका एकादश्यां धनधान्यानि द्वादश्यां कृष्यः

छ. व.
 कश्चित्.
 ॥२४४॥

गारक-
 पृष्ठ-
 परिशिष्ट-
 शब्द-

न दक्षिणोमुखो न प्रत्यक्षमुखो न विदिग्मुखो श्रीकामश्चेत्यलमुख सत्यकामश्चेदुदमुखो यश-
स्कामश्चेदक्षिणामुखो जीवन्मातृकवर्जं हस्तपादास्थेषु पञ्चस्त्रात्रो नीवारचूर्णैर्गोमृदा मस्रनोद-
केन वा मण्डलं कुर्याच्चतुष्कोणं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य मण्डलाकृति वैश्यस्याभ्युक्ष्ण-
शूद्रस्य यथा चक्रायुधो विष्णुश्चेलोक्यं परिरक्षति ॥ एवं मण्डलमसौतत्सर्वभूतानि रक्षत्विति तत्र
भूमौ निहितपात्रेऽग्रे परिविष्टे पितृबुस्तोपमित्यन्नं स्तुत्वा मानस्तोके नमो वः किरिकेभ्यो
नमः श्राद्धभावेत्यभिमध्य प्रोक्षयेत् ॥ सत्यं त्वचं परंपिञ्चामीति प्रातेर्कृतं स्वा सत्येन परिपिञ्चा-
मीति सायं तेजोसि शुक्लमस्यमृतमसीति यजुषाऽन्नमभिमृश्याऽमिरदम्मीत्यात्मानमग्निं ध्यात्वा
भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये इति चित्राय चित्रगुप्ताय सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नम इति दिवा
प्रणवादिकैः स्नाहा नमोऽन्तेर्मन्त्रैः प्रतिमघ्नं बलीन्हरेदन्तश्चरति भूतेषु युहायां विश्वतोमुखः ॥ त्वं
ब्रह्म त्वं यज्ञस्त्वं वपट्कारस्त्वमोङ्कारस्त्वं विष्णोः परमं पदममृतोपस्तरणमसि स्नाहेति विष्णुमन्त्रम-
भिध्यायन्नाचम्यान्नमृतं ध्यायन्मोनी हस्तचापल्यादिरहितो मुखे पञ्च प्राणाहुतीर्जुहोति प्राणाय
स्नाहाऽपानाय स्नाहा व्यानाय स्नाहा समानाय स्नाहोदनाय स्नाहेति क्रमं याज्ञवल्क्यो मन्यत
उदानाय स्नाहेति शौनकबोधायनौ याज्ञवल्क्योदितक्रमो वाजसनेयिनां दन्तेनोपस्पृशेज्जिह्वाया
प्रसेदकुष्ठप्रदेशिनीमध्यमाभिः प्रथमामङ्गुष्ठमध्यमानामिकाभिर्द्वितीयामङ्गुष्ठानामिकाकनिष्ठिका-
भिस्तृतीयां कनिष्ठिकातर्जन्यङ्गुष्ठेश्चतुर्थीं सर्वाभिरङ्गुलीभिः सङ्गुष्ठाभिः पञ्चमीमङ्गुष्ठानामिकाप्रा-
ह्मन्नेनेता आहुतय इति हारीतव्याख्यातारः सर्वाभिरेता इति बोधायनः ॥ मोनं त्यक्त्वा प्राग्-
यरूपमश्रीयान्मध्ये कठिनमन्ते पुनर्ब्रवाशी त्यान्मधुरं पूर्वं लवणान्छो मध्ये ॥ कटुतिक्तादि-
कान्पश्चाद्यथासुखं भुजीत भुञ्जानो वामहस्तेनान्नं स्पृशेन्न पादौ न शिरो न वस्ति न पराभोजनं
स्पृशेदेवं यथारुचि भुक्त्वा भुक्षोपमन्नमादाय ॥ “मद्भुकोच्छिष्टशेषं ये भुञ्जते पितरोऽधमाः ॥
तेषामन्नं मया दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु” इति ॥ १ ॥ पितृतीर्थेन दत्त्वाऽमृतापिधानमसि स्नाहेति
हस्तयष्टीतानामपामर्धं पीत्वाऽर्धं भूमौ निक्षिपेत् ॥ “रौरवे पूयनिलये पद्मार्जुदनिवासिनाम् ॥
अर्थिनां सर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु” इति तस्मादेशाद्रपक्षस्य गण्डपशलाकादिमिस्तर्जनीवर्जमा-

छ. य.
संहिता.
॥२४९॥

भोज

स्य शोभयेत् भार्यादर्शनेऽभीषात् भार्या सह न सन्ध्योर्न मध्याह्ने तार्धरात्रे नायज्ञोपवीती नार्द्र-
 शिरा नार्द्रवासा नैकवासा न शयानो न ताग्रभाजने न भिक्षेन राजतसौवर्णशङ्खस्फाटिककौस्य-
 भाजनवर्जं न लोहे न मृन्मये न सन्धिसंस्थिते न भुवि न पाणौ न सर्वभोजी स्वात्किञ्चिन्नोज्यं
 परित्यजेदन्यत्र घृतपायसदधिसकुपललमधुम्यः साध्वान्तो दक्षिणपादाङ्गुष्ठे पाणिं निःस्त्रावये-
 दङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः ॥ ईशः सर्वस्य जगतः प्रभुः प्रीणालु विश्वभुगिति श्वाद्याः
 पीता इति नाभिमालभेत अमृता इत्यतः प्राग् "अगस्त्यं वेनतेयं च शनिञ्च बहवामलम् । आहार-
 परिणामार्थं स्मरेज्जीमञ्च पञ्चमम्" ॥ इत्युदरमालभ्य "शर्यातिं च सुकन्याञ्च व्यवनं शकमश्विनौ ॥
 भोजनान्ते स्मरेन्नित्यं तस्य चक्षुर्न हीयते" इति स्मृत्वा मुखशुद्धिं कुर्यान्नमो भगवते वाजसनेयाय
 याज्ञवल्क्याय नमो भगवते वाजसनेयाय याज्ञवल्क्याय ॥ ॥
 इति परिशिष्टे भोजनसूत्रम् ॥

इति याज्ञवल्क्यशिक्षा-प्रतिज्ञासूत्र-सर्वानुक्रमसूत्र-
 पारस्करगृह्यसूत्र-परिशिष्टप्रकरणानि समाप्तानि ॥

